

ՌՈՒՄ ԴԱՍԱԿԱՆՆԵՐԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
БИБЛИОТЕКА РУССКОЙ КЛАССИКИ

А.С.ПУШКИН

П И ***ЗБРАННЫЕ***
ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
«СОВЕТАКАН ГРОХ», ЕРЕВАН - 1985

Ա.Ա.ԳՈՒՇԿԻՆ

Ե
ՆՏԻՐ
ԲԱՆԵՐ

«ՍՈՒՆՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ»
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԵՎԱՆ-1985

Կազմեց և ծանոթագրեց
Ռազմիկ Դավոյանը

Պաշկին Ա. Ս.

Պ 971 Հնտիր հրկեր /Կազմեց և ծանոթագրեց Ռ. Դավոյանը.— Եր.: Սովետ. գրող, 1985.— 568 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է ռուս հանճարեղ գրողի տարբեր տարիներին գրված բանաստեղծությունները, պոեմները, հեքիաթները: Արձակ գործերից զետեղված են «Կապիտանի աղջիկը» և «Ճանապարհորդություն դեպի էրզրում» հրկերը: Բանաստեղծությունների և պոեմների մի մասը տրվում են նոր թարգմանությամբ:

ԳՄԴ 8401

ՆԱՏԱԼԻԱՅԻՆ

Pourquoi craindrais-je de le dire?
C'est Margot qui fixe mon goût*.

Այսպիսով ես էլ իմացա՝
Ի՞նչ թուուն է Կուպիդոնն այդ,
Գերի դարձա՛վ սիրտն իմ հպարտ,
Սիրահարված եմ ես հիմա:
Թռավ խինդը այն օրերի,
Երբ ես առանց սիրո բեռի
Ապրում ու երգ էի ասում,
Երբ թատրոնում ու հանդեսում,
Զվարճանքում, ուրախ քեֆում
Զեփյուռի պես էի թևում,
Երբ ի հեճուկս Ամուրի
Ես կանացի քնքուշ սեռի
Ծաղրանկարն էի գծում:
Բայց զուր էին ծաղր ու ծիծաղ,
Ինքս էլ ահա ընկա, ավա՛ղ,
Թրուցրի խելքս վերջապես.
Ազատություն, խինդ մոռացել,
Կատոններից եմ հեռացել
Ու Սելադոն եմ հիմա ես:
Տեսա գեղը նատալիայի,
Որ քրմուհին է Թալիայի,
Եվ Կուպիդոնն է սրտիս մեջ:

* Ինչո՞ւ վախենամ այդ ասելուց.

— Մարգոն հմայեց սիրտս (Ֆրանս.):

Խոստովանում եմ, Նատալիա,
 Քեզանո՛վ է սիրտս գերված,
 Դեռ առաջին անգամ է նա
 Կնոջ գեղին սիրահարված:
 Ամբողջ օրը ուր էլ շրջում՝
 Քեզանով եմ լինում ես լի,
 Գիշերն ունայն իմ անուրջում
 Տեսնում եմ դեմքդ սիրելի,
 Տեսնում եմ՝ նուրբ զգեստ հագած
 Իբր ինձ հետ է սիրելիս.
 Եվ աչքերը կիսով փակած,
 Եվ շունչը մեղմ քաղցրությամբ լի,
 Եվ սպիտակ կուրծքը նրա՝
 Անբիծ ինչպես ձյունները կույս,
 Եվ մշուշը բուռ գիշերվա
 Հիացմունք են բերում հոգուս:
 Տեսնում եմ ես... տաղավարում
 Մենակ ենք մենք, կույսին փարվում
 Դողում եմ ես, տանջվում, լռում...
 Եվ արթնացա... իմ մենավոր
 Անկողնի մեջ խավար է սև,
 Արձակեցի հառաչ մի խոր,
 Եվ իմ երազը թևավոր
 Թևին տալով սուրաց թեթև...
 Ուժգնանում է կիրքն ագիլի,
 Տառապում եմ ես սիրով լի
 Ու նվաղում եմ ժամ առ ժամ:
 Միտքս է ձգտում ինչ-որ բանի,
 Իսկ ի՞նչ բանի — ոչ մի անգամ
 Կանանց մոտ չի խոստովանի
 Մեղնից ոչ ոք դա բարձրաձայն:
 Ուրույն ձևով կասեմ ես այն:
 Սիրահարն այն է ցանկանում,
 Ինչ որ ինքն էլ չի իմանում.
 Հատկություն է զարմանալի:
 Հագիս մի պարզ, հին բալախոն,
 Ու գլխարկս թեքած անփույթ,

Ես կուզեի հանց Ֆիլիմոն,
Երբ իջնում է գիշերը մութ,
Ուղեկցելով Անյուտային՝
Պատմել տանջանքն իմ սիրային,
Ասել նրան — ի՞մն ես հավատ:
Ես կուզեի, իմ սիրելի՛,
Որ ձգտեիր դու ինձ պահել
Քո հայացքով աղերսալի:
Եվ կամ լինել կուզենայի
Փոքրիկ, թեթև Ռոզինայի
Խնամակալը ճերմակած,
Կեղծամ դրած, թիկնոց հագած,
Որպես բախտի մի խորթ զավակ
Շոյել ձեռքով հանդուգն ու տաք
Նրա կուրծքը ձյունաճերմակ:
Ես կուզեի... ոտքով սակայն
Չես անցնի ծովն հսկայական:
Մինչ ականջներս եմ ես թեկուզ
Քո լույս դեմքին սիրահարված,
Բայց, սիրելի՛ս, քեզնից զատված
Չեմ փայփայում ես ոչ մի հույս:

Բայց, Նատալիա, չեմ իմանում՝
Քո Սելադոնն ո՞վ է քնքուշ,
Դեռևս դու չես հասկանում՝
Ինչու շունի նա ոչ մի հույս:
Իմ Նատալիա, լսիր ինձ դեռ,
Չունեմ ես ճոխ ապարանքներ,
Ոչ արաբ եմ, թուրք եմ ոչ էլ,
Չի կարելի ինձ համարել
Պարկեշտ ու կիրթ մի շինացի
Եվ կամ կոպիտ ամերիկացի:
Թող չթվամ ես քեզ երբեք
Գերմանացի՝ գլխին թասակ,
Սիգարեթով, ձեռքին բռնած
Գարեջրի լիքը բաժակ,
Ինձ մի կարծիր հեծյալ պահնորդ՝

Սաղավարտով, սրով եթէար,
Ես չեմ սիրում ուզմի որոտ,
Եվ Աղամի մեղքի համար
Իմ ձեռքը չի ձգվում երբեք
Դեպի նիզակ, սուսեր ու տեգ:
— Ո՞վ ես արդյոք, խենթ սիրահար:—
Տես աչս պատերը վերամբարձ,
Լռութիւն է այնտեղ անժիր,
Լուսամուտին նայիր կնքված,
Կանթեղներին այնտեղ վառված...
— Օ՛, նատալիա,
Ես ճգնավոր եմ, իմացիր...

ՈՏԱՆԱՎՈՐ ԳՐՈՂ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ

Արի՛ստ, դու է՞լ պառնասական քուրմերի մեջ մտար,
Ուզում ես դու թամբել Պեգասն անհնազանդ, համառ,
Դափնու ես շտապում վտանգավոր արահետով
Ու համարձակ նետվում կռվի խստաքնին հոգով:

Արի՛ստ, ինձ հավատա՛, դու թո՛ղ հանգիստ գրիչ ու մուգր.
Դու մոռացիր առու, անտառ, գերեզմանները լուռ,
Պաղ ոտանավորներում սիրով դու մի՛ այրվիր այդքան,
Քանի քեզ շեն նետել սարից, իջիր դու ինքնակա՛մ:
Առանց քեզ կան և կլինեն բանաստեղծներ հազար,
Նրանց կտպագրեն, և կմոռնա արար աշխարհ:
Գուցե հենց այժմ, աղմուկից հեռու փախած հավետ
Ու հավիտյան միաձուլված հիմար մուսայի հետ,
Միներվայի վահանի տակ, տաղավարում անդորր
Երկրորդ «Տելեմախիդայի» պահված է հայրը նոր:
Դու զգուշացի՛ր բախտից այն անիմաստ երգիչների,
Որ մեզ մորթում են երգերով անթիվ ու տաղտկալի:
Արդար է պոետին տրված արժեքը հետագա.
Պինդոսի վրա կան դափնիներ, սակայն եղինջ էլ կա:
Սարսի՛ր ծանակվելուց, Ինչի՞ է պետք, թե Ապոլլոնն,
Իմանալով, որ դու էլ բարձրացել ես Հելիկոն,
Թափահարի իր գանգրահեր գլուխը հեցնաբար
Ու պարգևի փրկության շյուղ քո հանճարի համար:
Բայց ի՞նչ: Պատրաստ ես դու պատասխանել խոժոռադեմ,
Կասե՛ւ. «Դու ավելորդ խոսքեր զուր մի՛ վատնիր, խնդրեմ,
Երբ ձեռնարկում եմ մի բանի, ես չեմ նահանջի էլ:

Գիտցի՛ր, ինձ այդ է վիճակված, քնարն եմ ես ընտրել,
Թո՛ղ իմ մասին ինչքան կուզես դատես արար աշխարհ,
Դու հայհոյի՛ր, գողա՛, իսկ ես պոետ եմ անպատճառ:
Արի՛ստ, նա չէ պոետ, ով հանգ թխել գիտե մի քիչ,
Ու թուղթ բնավ չափսոսալով՝ ճոճաքանել գրիչ,
Կարգին ոտանավոր գրելն այնքան էլ չէ դյուրին,
Ինչպես Վիտգենշտեյնին՝ հաղթելը ֆրանսիացիներին.
Երբ Դմիտրիև, Դերժավին, Լոմոնոսով մեծանուն,
Մեր երգիչներն անմահ, ռուսաց պատիվն ու փառքն անհուն,
Սնում են միտք առողջ ու մեզ կրթում են անդադար,
Ինչքա՛ն գրքեր են կործանվում՝ դեռ չեկած լույս աշխարհ:
Ռիֆմատովի ու Գրաֆովի երկերն այն աղմկոտ
Փոռում են բուք Բիբլոսի հետ Գլազովսկիների մոտ,
Ոչ ոք էլ չի հիշի նրանց, փուչ քանը չեն կարգա,
Նրանց վրա Ապոլլոնի անեծքի հետքը կա:

Ասենք, որ դու Պինդար քարձրանալով հարողովյամբ՝
Բանաստեղծի կոչում կրել կարող ես իրավամբ.
Այն ժամանակ բոլորն էլ հաճուքով քեզ կկարգան:
Բայց քեզ թվում է, թե արդեն կհորդե՞ն գետի նման
Գանձերը քո նրա համար, որ բանաստեղծ ես դու,
Եվ դու պետությունն՝ ք կառնես ուժով ոսկու,
Կամ երկաթե սնդուկներումըղ ոսկիներ պահած
Ու թեք ընկած կողքիդ՝ կվայելես հանգիստ ու հա՛ց:
Բանաստեղծները, բարեկա՛մ, այնքան էլ հարուստ չեն,
Չունեն նրանք, ավա՛ղ, ոչ պալատներ մարմարաշեն
Ու ոչ էլ սնդուկներ՝ մաքուր ոսկիներով լեցուն.
Հարկերը գետնի տակ կամ շարդախները տանիքում —
Ահա նրանց պալատն ու գլյակները գլոթական:
Երգչին բոլորն են հավանում, թերթն է սնում միայն:
Բախտի անիվը թավալվում է պոետի կողքով.
Ռուսսոն ծնված էր մերկ ու մերկ մտավ զազաղն անթուվ,
Մուրացկանն՝րը տեղաշոր տվին Կամոյենսին,
Կոստրովը շարդախում մեռավ անհայտ ու անմեկին,
Նրան այնտեղ էլ օտարները գերեզման դրին:
Վշտերի շարք է կյանքն երգչի, փառքը երազ է սին:
Կարծես թե այժմ ռակսցիո դու լուրջ խորհրդածել.

«Այս ո՛նց,— կասես,— ցանկանալով այսքան դաժան դատել,
Ամեն ինչ պարզելով մի նոր Յովենալի նման,
Դու ինձ բացատրեցիր վտանգը բանաստեղծության,
Իսկ ինքդ, պառնասյան քույրերի հետ այդքան խռով,
Եկել ես ինձ խրատելու ոտանավորներով:
Քեզ ի՞նչ է պատահել, ասա՛, դու գլխիդ խելք ունե՞ս»:
Արի՛ստ, ահա, առանց շեղման, իմ պատասխանը քեզ:

Գյուղում, հիշում եմ ես, գեղջուկների հետ հասարակ
Մի քահանա տարիքավոր, գանգուքներով ճերմակ,
Ապրում էր գոհ, դրկիցին հաշտ, ուներ բարի անուն
Եվ առաջին իմաստունի համբավ էր վայելում:
Նա մի անգամ գինու շշեր ու բաժակներ պարպած՝
Գալիս էր հարսնիքից երեկոյան, մի քիչ հարբած:
Ճանապարհին նրան տեսան մի խումբ գյուղացիներ.
«Լսի՛ր, տեր հա՛յր,— ասին իսկույն պարզամիտները մեր,—
Դու մեղավորներիս, ախար, թույլ չես տալիս խմել
Ու հրամայում ես ամենքիս դու միշտ՝ սթափ լինել,
Եվ քեզ մենք հավատում ենք. այս ո՛նց ես դու այսօր...»:
«Լսե՛ք,— ասաց գեղջուկներին տերտերն այն ալևոր,—
Ինչ որ ասում եմ ձեզ ժամում, այնպես էլ դուք եղե՛ք,
Ապրեցե՛ք լավ, իսկ իմ օրինակին մի՛ հետևեք»:

Ես էլ հարկադրված նույն պատասխանը պիտի սւամ,
Եվ չեմ ուզում չքմեղացնել ինձ մազաչափ անգամ:
Օ՛ր, երջանիկ է նա՛, ով անտարբեր դեպի ստիքոս
Անց է կացնում իր դարն անդորր, անվիրշտ և առանց հոգս,
Թերթերը չի ծանրաբեռնում երկար ներքողներով
Ու չի ճգնում էքսպրոմտոյի վրա նա օրերով.
Ով չի ճգնում ճախրել դեպի բարձրագագաթ Պառնաս,
Ջի փնտրում ոչ մաքուր մուսա, ոչ էլ անսանձ Պեգաս,
Ով չի սարսում դաժան տեսքից Ռամակովի գրչի,
Հանգիստ է նա, ուրախ, Արի՛ստ, նա, ով բանաստեղծ չի:
Հերի՛ք դատենք. ես վախենում եմ քեզ ձանձրացնելուց
Եվ իմ սատիրական կծու գրչով քեզ տանջելուց:
Արդ, սիրե՞լի՛ք՝ ընկեր, բարի խորհուրդ տվի ես քեզ,

Դու կլոն՞ս, թե ոչ, սրինգո դեն կշարտե՞ս...
Խորհի՛ր դու այս մասին, ընտրի՛ր ուզածդ ինքնակամ,
Պատիվ վաստակելուց հանգիստը լավ է երկու անգամ:

ՕՍԳԱՐ

Շիրիմների վրայով, մշուշի մեջ գիշերվա
Հոգնածորեն փոխելով իր քայլերը երեւուն,
Ճամփորդն անցնում էր Լորով, և զուր հայացքը նրա
Խավարի մեջ մի խաղաղ օթեան էր որոնում:
Անձավ չկա նրա դեմ, մռայլատես ափի մոտ
Զի երևում ձկնորսի թողած խրճիթն անգամ խեղճ,
Խիտ անտառն է օրորում հեռվում քամին աղմկոտ,
Ամպի տակ է լուսինն էլ, այգն է նիրհում ծովի մեջ:

Գնում է նա, և ժայռին, որ մամռապատ է ու թաց.
Հին օրերի խնդության ծեր երգչին է նկատում.
Իր գլուխը ալեհեր խոլ հեղեղին խոնարհած՝
Ժամանակի թռիչքն էր լուռթյան մեջ նա դիտում:
Մռայլ ուռի մի ճյուղից նրա ուսերն էր կախված:
Երգասանը մտազբաղ խաղաղ հայացքը ուղղեց
Օտար երկրի զավակին, և ճամփորդը երկյուղած
Սարսափահար դողդողաց ու ճանապարհը շեղեց:

«Կա՛նգ առ, ճամփորդ,— բարբառեց երգիչն անցած

օրերի,—

Այստեղ քաջերն են ընկել, հարգի՛ր աճյունը նրանց,
Հերոսությունը հարգի՛ր կովում ննչած այրերի»:
Ծկվորը լուռ խոնարհեց իր գլուխը, և թվաց՝
Բլուրներին բարձրացած ստվերները մեկ առ մեկ
Գլուխները արյունոտ խոնարհեցին եկվորին:
«Այդ ո՞ւմ դամբանն եմ տեսնում»,— ասաց ճամփորդն
հոգնաբեկ
Ծվ գավազանը պարզեց դեպի ծովափը լոին:

Ժայռին գամված մի կապարճ ու պողպատե սաղավարտ
Լուսնի աղոտ լույսի տակ թույլ ցուլքն էին արձակում:

«Ավա՛ղ, Օսգարն է այդտեղ,— ոգեց ծերը ալեզարդ,—
Օ՛, պատանին վաղ գտավ իր սև օրհասը կյանքում:
Ինքն էր փնտրում դա, սակայն, ես տեսել եմ, թե շարքում
Խնչ խինդով էր սպասում նա առաջին նիզակին,
Եվ միշտ առաջ նետվելով, ընկավ մարտի հորձանքում:
Նաղա՛ղ ննչիր, պատանի, հավերժություն քո փառքին:

Մալվինային նա սիրեց կյանքի ծաղիկ հասակում,
Քանի՛ անգամ երկուսով նրանք գիտել են լուին,
Թե դաշտերին խաղաղված լուսինն ինչպես է ծագում,
Ու ծովափնյա ժայռերի ստվերն ընկնում ջրերին:
Թվում էր, թե երկու սիրտ ձուլված էին միասին,
Մալվինայի սիրով էր շնչում Օսգարը կյանքում,
Բայց խնդություն ու սիրո օրերն արագ սուրացին,
Եվ պատանուն պարուրեց վշտի գիշերը անքուն:

Զմռան տխուր մի գիշեր, երբ ցուրտ էր ու միգամած,
Երիտասարդ գեղուհու դուռն է ծեծում պատանին:
«Այստե՛ղ եմ ես, սիրելիս»,— շնչում է նա կամաց:
Լուռ է սակայն խրճիթում: Դուռը ծեծում է կրկին
Ու ականջ է դնում նա: Հողմն է սուլում լոկ դրսում:
«Մի՛թե քնած ես արդեն, մշուշ ու մեգ է շորս դին,
Թափվում է ձյունը առատ, ես սարսռում եմ, մրսում,
Լսի՛ր, լսի՛ր, Մալվինա, իմ սիրելի, իմ անգի՛նս:

Երրորդ անգամն է ծեծում, ու բացվում է դուռը տան,
Ներս է մտնում դողալով Օսգարն ու շուրջը նայում,
Եվ ի՛նչ տեսնի խեղճ տղան. գեղեցիկուհին դավաճան
Իր թևերի մեջ առած՝ Զվիգնելին է փայփայում:
Եռ է գալիս աչքերում մոլեգնությունը վայրի,
Սիրատոշոր պատանին դողդողում է ու լուում,
Հանում է սուրն իր հահղ, ու վե՛րջ, մահն է Զվիգնելի,
Անէանում է նրա դալուկ ոգին խավարում:

Եվ աղջիկը դավաճան ոտքն է ընկնում պատանու,
Բայց հայացքը թեքելով, Օսգարն ասում է նրան.
«Ապրի՛ր, արդեն քոնը չեմ, դավն ատելի է հոգուս,
Կմոռանամ, կմարե՛մ սիրուս բոցը հուրհրան»:

Եվ շեմքից դուրս է գալիս նա անբարբառ ու մռայլ,
Շղթայված է սիրտն արդեն մի թախիժով անամոք,
Անէանում է հավետ քաղցր հիացքը նրա,
Նա մենակ է աշխարհում, չկա մոտիկ էլ ոչ ոք:

Ես տեսել եմ պատանուն. նա գլխիկոր ու մենակ
Մալվինայի անունն էր անհուտորեն շնչում,
Նրա սրտին տրտմության մուծն էր իջած շարունակ,
Ինչպես ծովի անհունին իրիկնամուտն է ննջում:
Անփութորեն նա նայեց ընկերոջն իր մանկության,
Ընկերնեքին էլ անգամ նա արդեն չէր ճանաչում,
Խնջույքներից հեռացած, անապատում լռելյայն
Մենակությամբ էր նա իր վիշտն ու թախիժը սնում:

Վշտերի մեջ տառապեց Օսգարն ամբողջ մի տարի:
Հանկարծ փողեր հնչեցին: Օդենների զորքը գոռ
Կոչեց Ֆինգալը սրի և արյունոտ պայքարի:
Լսելով լուրը, Օսգարն այրվեց ռազմի տենչանքով:
Շողաց նրա սուրն այստեղ, մահը փախավ առաջից,
Եվ վերքերով խոցոտված, դիակույտին ընկավ նա,
Ընկավ, բայց սուր էր փնտրում դեռևս ձեռքը քաջի:
Եվ դարերի քունն առմիշտ փակեց կոպերը նրա:

Նահանջեցին թշնամիք — խաղաղությո՛ւն հերոսին,
Լուռ է շուրջն ամեն ինչ և բլուրը համբանում,
Եվ ցուրտ աշնանը միայն, գիշերներով անլուսին,
Երբ լեռների բարձունքին խոնավ մուծն է ծանրանում,
Ահուր ամպով պարուրված, հագած՝ շղարշը մեզի,
Թախծոտ ու լուռ մի ըստվեր շիրմաքարին է հանգչում,
Եվ զրահներ են զնգում, լսվում է սուլոցը տեղի,
Ու թխկին է, ծփալով, խորհրդավոր շառաչում:

ՔՐՈՋՍ

Դու ուզում ես, անգի՛ն ընկեր,
Որ ես՝ մի նոր, ջահել պոետ,
Երգով զրույց անեմ քեզ հետ

Ու քնարով իմ մոռացված,
Երազներով թեկավորված,
Թողնեմ հավետ վանքը տխուր,
Այս մեկուսի աշխարհը, ուր
Խաղաղությունը անխոռվ
Մթան մեջ է սուզվել տրտում
Եվ համր ու խուլ անապատում,
Լռության հետ մռայլաշուք,
Թագավորում է անշշուկ:

Նետի նման արագասույր
Կթռչեմ ափը Նեայի,
Քեզ կգրկեմ, անգի՛ն իմ քույր,
Ընկե՛ր ոսկի իմ օրերի:
Հասնց երգիչը Լյուդմիլայի,
Մեր տան շմբից մտնելով ներս,
Երազների քնքուշ գերիս,
Ոչ թե ոսկի եմ քեզ բերում
(Սա հարուստ չեմ այս աշխարհում),
Նվերն իմ—փունջն է երգերիս:

Երբ ես սենյակդ կմտնեմ՝
Թեկուզ միայն գրչի ուժով,
Ի՞նչ վիճակում քեզ կգտնեմ,
Քույր իմ անգին, սիրագործով:
Ինչո՞վ ես սիրտդ կախարդում
Երեկոյին այս խաղաղված,
Արդյոք Ժան-Ժա՛կ ես դու կարդում,
Թե՞ Ժանլիսան է քո դիմաց:
Թեքված գրքին Համիլտոնի՝
Միծաղո՞ւմ ես ամբողջ հոգով,
Թե՞ Գրեի հետ ու Թոմսոնի
Սլացել ես երազանքով
Դեպի դաշտերն, ուր կաղնուտից
Շունչն է փչում զեփյուռների,
Ուր անտառ կա կանաչագեղ,
Ու շառաչում է փառահեղ
Ճերմակ հեղեղը լեռների:

Կամ մոպսիկին մեր պառաված
Բարձերի մեջ գուցե դրած,
Երկար շալը փռած վրան,
Շոյում ես ու Մորփեոսին
Կանչում, որ քուն բերի նրան:
Կամ Նեայի ափին կանգնած,
Սվետլանայի նման խոհուն,
Դիտում հեռուն մթագնած,
Եվ կամ, թեքված դաշնամուրին,
Շունչ ես տալիս դու Մոցարտին
Քո մատներով արագաշարժ,
Եվ կամ կրկնում հմուտ ու վարժ
Պիլինիին ու Ռամոնին:

Սակայն արդեն քեզ հետ եմ ես:
Ուրախության լոին գրկում
Հոգիս բացվում է ու ծաղկում,
Հստակ, ինչպես օրը դարնան:
Մոռացված են մեր բաժանման
Օրերը դառն ու տրամացավ,
Վշտի ստվերն անէացավ:

Բայց սա երազ է լոկ, ավա՜ղ,
Վանքում եմ ես մութ ու խաղաղ,
Ու մոմերի թույլ լույսի տակ,
Քեզ եմ գրում ես միայնակ:
Խցում շունչն է խաղաղության,
Ամուր նիզն է դուռըս փակում,
Եվ թշնամին ուրախության՝
Լռությունն է վրաս հսկում:
Աթոռ մի հին, չգործածվող,
Ու մահճակալ մի երերուն,
Մի եղեգնյա սրնգափող
Ու ջրաման՝ ջրով լեցուն:
Ահա ամենն, ինչ իմ առաջ
Տեսնում եմ ես արթնանալիս,
Ո՛վ երազանք, դու ես միայն

Ինձ աշխարհում թեք տալիս,
Ու քեզանով տարված դեպի
Հիպոկրեսնը կախարդական՝
Երջանիկ եմ խցում անգամ:
Խնշ կլինեն ինձ հետ արդյոք,
Աստվածուհի՜ դ իմ, առանց քեզ:
Եռուն կյանքի էի ծանոթ,
Որ հաճելի էր ինձ այնպե՛ս,
Բախտի կամքով տարված հեռուն,
Հանկարծ մթին մենաստանում,
Ինչպես փիին լեթան գետի,
Հայտնվեցի ես բանտարկված,
Եվ հավիտյան այնտեղ թաղված:

Ու փակվեցին իմ հետևից
Այն դարպասները վիթխարի,
Եվ սե մշուշ հագավ իմ դեմ
Գեղեցկությունը աշխարհի
Բանտարկյալի պես եմ նայում
Իմ զնդանից ես՝ ողջ հողին
Ու լուսայգի պայծառ շողին:
Թե արեգակն է բարձրանում
Եվ իր ճաճանշն է շողշողուն
Նետում իմ նեղ լուսամուտից,
Օ՛, իմ սրտին դառնակսկիծ
Ջի պարգևում էլ խնդություն,
Եվ կամ թե ուշ երեկոյան
Ես, սևաթույր, մութ երկնքում,
Ամպերի մեջ այն գորշագույն
Դժգունացող շողի նման,
Թախիծով եմ դիմավորում
Ստվերները մթնշաղի,
Հառաչով եմ ճանապարհում
Անցնող օրը: Արցունքն աղի
Աչքերիս մեջ՝ նայում եմ դուրս
Ու համրիչն եմ ձգում անհույս:

Բայց ժամանակը կհոսի,
Եվ իմ քարե այս դարբասի
Փականքները կընկնեն բուրբ,
Եվ նծույզները թեւավոր՝
Հովիտներով ու լեռներով
Կթռցնեն ինձ Պետրոգրադ:
Իմ նոր տունը շտապելով՝
Ես կթողնեմ խուցն իմ խավար,
Սեղանի տակ — շղթա, վեղար,
Ես, կարգալույծ կրոնավոր,
Կթռչեմ գիրկդ հեռավոր:

ԿԱԶԱԿԸ

Կեսգիշերին, մեզ-մշուշում,
Ճեղքելով մութն համարձակ,
Գետափով ձին դանդաղ քշում,
Անցնում էր մի քաջ կազակ:

Սև փափախն իր թեք էր դրած,
Փռչին նստած հագուստին,
Փշտովները ճիտքը խրած,
Թուրը հասած մինչ գետին:

Հավատարիմ ձին չզգալով,
Որ սանձ կա իր բերանում,
Երկար բաշը քամուն տալով,
Դեպի մութն էր խորանում:

Ահա երկու-երեք խրճիթ,
Ահա քանդած մի շափար.
Այս մի ճամփան գյուղ է տանում,
Սա էլ դեպի մութ անտառ:

«Մութ անտառում,— խորհում է նա,—
Ես աղջիկ չեմ գտնելու,

Սիրունները տանն են հիմա,
Տուն են եկել քնելու»:

Սանձն է քաշում քաջ դոնեցին
Ու անհամբեր խթանում,
Եվ նետի պես թռչում է ձին,
Դեպի գլուղը սլանում:

Լուսինն ելնում ամպի միջից
Ու երկինքն է արծաթում,
Լուսամուտի մոտ մի աղջիկ
Նստած է լուռ ու տրտում:

Տեսնում է քաջն իսկույն նրան,
Սիրտը զարկում է ուժգին,
Մոտ է քշում ձին անվարան,
Հասնում փայտյա խճիթին:

«Տե՛ս, գիշերն է մաալլ ու մութ,
Լուսինն ամպի տակ մտավ,
Դո՛ւրս եկ, սիրո՛ւն, դե դո՛ւրս եկ շուտ,
Զուր տուր ձիուն իմ ծարավ»:

«Զէ, վախենում եմ ջահելից,—
Ասաց աղջիկն այն սիրուն,—
Վախենում եմ դուրս գամ տնից,
Զուր տամ ծարավ քո ձիուն»:

«Մի՛ վախենա, ա՛խ, իմ սիրուն,
Տանջվում եմ, տե՛ս, քեզ համար...»
«Զէ, կխաբի գեղեցկուհուն
Գիշերն այս նենգ ու խավար»:

«Դատարակ խոսք է, մի՛ հավատա,
Վախը սրտիցդ հանի,
Զահել կյանքդ քամուն մի տա,
Քնքուշ աղջիկ, դուրս արի:

Նստիր ձիուս, չվախենաս,
Քոցնեմ տանեմ քեզ հեռու,
Սիրածիդ հետ ուր էլ գնաս՝
Քեզ դրախտ է թվալուս:

Եվ ի՜նչ, Աղջիկն ահը վանեց,
Լսեց նրա ասածին,
Հետը գնալ համաձայնեց:
Բախտավորվե՛ց զոնեցին:

Ու ձին քշեց, հեռո՛ւ թռան,
Սիրեց քաջն այն քնքուշին,
Երկու շաբաթ սիրեց նրան,
Իսկ հետո էլ ուրիշին:

ԻՇԽԱՆ Ա. Մ. ԳՈՐԶԱԿՈՎԻՆ

Թող Ապոլլոնին շիմանալով,
Պոետն, արքունի փիլիսոփան,
Հայտնի վեյմոթին խոնարհվելով՝
Ձոնի հիսուն տուն ներբողական:
Բայց ես, սիրելի՛դ իմ Գորշակով,
Ես չեմ արթնանում աքլորի հետ,
Ներբողների ճոխ ու սեթևեթ,
Վերամբարձության հնչուն խոսքով,
Ձեմ կարողանում դատարկ բաձեր
Երգել նրբահյուս, ճարտար և կուռ.
Եվ ես չեմ կարող քնար դարձնել
Իմ այս գրիչը — սագի փետո՞ւր:
Օ, ոչ, սիրելի՛ս, ներբող գրել
Մտադրություն չունեմ հիմա.
Ի՛նչ է, կուզենա՞նք գետը կտրել՝
Ձիմացած բարակ տեղը նրա,
Ու Դերժավինի հետքով ճախրել:
Անվանակոչման քո առիթով
Մի կերպ գրում եմ ես իմ ոճով:

Ասա՛, այս պահին ի՞նչ ցանկանամ
 Ես բարեկամիս, մաքուր սրտով,
 Խորը ծերությո՛ւն, իմ լա՛վ իշխան,
 Երեխաներ ու կի՞ն սիրաթով,
 Գանձ ու կա՛ջք, օրե՞ր մեծաշառաչ,
 Ալմաստյա աստղե՞ր, պատիվ ու խա՛չ.
 Ցանկանա՞մ, որ դու փառքի համար
 Բռնես արյունոտ մի ճանապարհ,
 Դափնեպսակի մեջ շողշողաս,
 Մարտերում ձեռքով կայծակ տեղաս,
 Եվ հաղթանակը, ինչպես հնում
 Նևսկի քաջին էր հետևում,
 Հետևի նաև քե՞զ ամենուր:
 Օ՛, ես բանաստեղծ չեմ քաղցրալուր.
 Քան քեզ այդպիսի խոսքով երգեմ,
 Լավ է մուսային հավետ լքեմ:
 Տա՛ սիրո աստված, որ միշտ ապրես
 Դու Բաքոսի հետ և Ամուրի,
 Իբրև քնքուշ սանն էպիկուրի:
 Իսկ հետո, երբ որ դու նշմարես
 Ստիքսի ափը հեռվում մթնած,
 Տա՛ աստված, որ դու արդեն հոգնած՝
 Կրքից արբեցնող ու քաղցրակեզ՝
 Ձեռքից դեռահաս Կուպիդոնի
 Փոխանցվես նավը մութ Քարոնի
 Եվ... Երշուկայի կրծքին հանգչես:

ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Ով մի վայրկյան կարող լինի
 Զսպել սերը սառը մտքով,
 Ոչ մի բեռով ու կապանքով
 Թևող սերը չի ծանրացնի:
 Մի՛ ծիծաղիր, մի՛ տաքացիր,
 Հույժ իմաստուն կուզես դարձիր՝
 Նորեն մտքիդ հետ կվիճես,

Թեպետ դժգոհ՝ բայց կզիջես
Ու կբանաս դուռդ կրկին,
Երբ էրոսը կանգնի շեմքին:

Փորձել եմ ես ինքս ինձ հետ
Ճշմարտութիւնն այս խոսքերի.
«Մնաս բարով, սեր իմ, ների՛ր.
Քլոյային լքած հավետ՝
Հետքերով կուլը աստվածուն
Կթռչեմ բախտն իմ որսալու»:
Այսպես էի խորհում հպարտ,
Երբ լսեցի քրքիչ զվարթ.
Եվ ի՛նչ. էրոսն ահա կրկին
Դուռն է թակում կանգնած շեմքին:

Ո՛չ, ես կարծես չեմ կարենում
Յայս աստծո հետ խոռով պահել.
Ու դեռ քանի Պարկան ահել
Կյանքի թելն է այնտեղ մանում,
Թող նա՛ իշխի ինձ տիրաբար,
Իմ օրենքն է—լինել կայտառ:
Եթր մահն ինձ սև շիրիմ փորի,
Երբ ջինջ հայացքն իմ խավարի,
Էրոսն ալնժամ չի երևա
Գերեզմանիս թմբի վրա:

ԵՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ստվերախիտ, մութ պուրակում,
Ուր բուրավետ խոտերի մեջ
Կարկաչում է առվակն անվերջ:
Մի սիրահար հովիվ տղա
Գիշերը սրինգ էր նվագում,
Դայլայլներին քնքշանվաղ՝
Հովիտն էր խոր արձագանքում...

Քարանձավի խորքից հանկարծ
Ելավ որդին Մերկուրիոսի,
Ելավ տերը այժամարդկանց,
Վեներայի և Բաքոսի
Երկրպագուն ելավ հանկարծ:

Եղջյուրները՝ վարդապարուր,
Բաղնիկները՝ սև մազերին,
Պուրակ ելավ Սատիրը լուռ՝
Գինով լիքը տիկն ուսերին:
Անտառների աստվածն հենված
Կեռագլուխ գավազանին,
Թփուտների մեջ թաքնված,
Երգն էր չսում գիշերային,
Օրորելով զլուխն հուզված:

«Ինչո՞ւ, ո՞վ դուք ուբախ օրեր
(Հովվի երգն էր տխուր հնչում),
Եկաք, որպես երազանքներ,
Անհետացաք, որպես ստվեր,
Եվ հավիտյան կորաք մթնում:

Ա՛խ, երբ գիշերվա խավարում՝
Քլոյայի ձեռքից բռնած
Շրջում էի՝ անուշ քնած
Զով պուրակի մութ ստվերում,
Խորհրդավոր լուսնյակի տակ,—
Ո՞վ կաբող էր չափվել ինձ հետ:
Սիրում էր ինձ այն ժամանակ
Քլոյան նուրբ ու քնքշավետ:

ՌՈՄԱՆՍ

Մի աշնանային մռայլ իրիկուն
Մի աղջիկ գնում էր անմարդ տեղերով,
Ցուք անբախտ սիրո ժնտնդը թաքուն

Բռնած դողդոջուն, քնքուշ ձեռքերով:
Շուրջը խաղաղ էր. հոգնած աշխարհքը
Հանգստանում էր գիշերվա մթնում,
Այնինչ ուշադիր աղջիկն յուր աչքը
Երկշուտ հայացքով շորս կողմն էր ածում:

Եվ, հառաչելով անմխիթարանք,
Նա նայեց անմեղ այն արարածին.
«Քնած ես, մանուկ, դու իմ տառապանք...
Եվ անտեղյակ ես իմ սրտի վըշտին...
Աչքդ բաց կանես բարձրականչ լալով,
Սակայն իմ կրծքին էլ չես կաշիլ դու.
Վաղ առավոտյան տարաբախտ քո մոր
Ջերմ համբույրներին չես հանդիպելու:

Ճշալով իզուր կրկանչես նրան.
Ավա՛ղ, ամոթ ինձ,— ես եմ մեղավոր.
Դու կըմոռանաս մորըդ հավիտյան,
Բայց պիտի հիշեմ ես քեզ ամեն օր:
Ուրիշ ծնողներ կըխնամեն քեզ,
Եվ կասեն — «օտար ես դու մեզ համար»:
«Իմ ծնողները ո՛ր են» — կըհարցնես.
Սակայն չես գտնիլ ո՛չ հայր և ո՛չ մայր:

Թշվա՛ռ երեխա, մտքով տխրագին
Կրտանջվես օտար մանուկների մեջ,
Կրնայես նրանց մոր փաղաքշանքին
Մոռյալուն հոգով մինչև կյանքիդ վերջ:
Ամեն ժամանակ բախտըդ կանիծես,
Ամեն տեղ ատված, օտար ու մենակ,
Եվ միշտ նախատինք ու ծաղր կըլսես...
Օ՛ր, ների՛ր, ների՛ր ինձ այն ժամանակ:

Դեռ քնած ես դու... Թող քեզ, խեղճ մանուկ,
Այս վերջին անգամ սեղմեմ իմ կրծքին,
Օրենքն անիրավ, խիստ և անողոք
Մեզ դատապարտել է տառապանքին:

Քանի քո անմեղ ուրախությունը
Տարիները չեն քշել տակավին,
Քնի՛ր, սիրելի, սև թախիժները
Խորթ են մանկության խաղաղ օրերին»:

Լուսինն անտառի ետեից հանկարծ
Երևաց. մոտիկ մի խրճիթ տեսավ,
Դողալով գունատ ու հուսալքված,
Նրա դռանը ահա մոտեցավ,
Զգույշ կոացավ ու կամաց դրեց
Յուր երեխային օտարի շեմքում,
Իսկույն սարսափով երեսը դարձրեց
Եվ անհայտացավ գիշերվա մթնում:

ԼԵԳԱ

(Կանտատա)

Մութ պուրակում, բուրումնավետ լորինների ստվերում,
Եղեգնուտում, որպես փայլուն մարգարիտներ բյուրավոր,
Արծաթագույն ջրի փրփուրն էր շողում,
Տատանվելով զով զեփյուռից մեղմօրոր:
Այն ամոթխած գեղեցկուհու քողը ջրի մոտ ծփում
Անփույթ փռված՝ այնպես մեղմ էր փողփողում,
Եվ թովչանքները գեղուհու՝ ալիքները թրթռուն
Հրճվանքով ու խինդով էին ողողում:

Այգու բնակի՛չ արագահոս,
Եղի՛ր համեստ, ո՛վ առու.
Հանդա՛րտ, ալիք շատախոս,
Նրան դու մի՛ վախեցրու:
Սարսուռն է վախից Լեդան,
Ձյունն կուրծքն է մեղմ շնչում,
Ո՛չ ալիքներ իր շուրջը կան,
Ո՛չ զեփյուռն է շշնջում:
Այգում շշուկը հանդարտվեց,

Լուսթյուն է հոգեթով.
Ջրահարսը առաջ շարժվեց,
Ալիքներին արվելով:

Բայց առափնյա թփերի մեջ ինչ-որ մի բան շարշափնող,
Ծրկչոտության մի զգացում գեղուհու սիրտը պատեց.
Նա ակամա ցնցվեց հանկարծ, հառաչը իր զսպելով:
Ծվ խոնարհված այն ուռննու տակից՝ արքան փետրազարդ,
Բաց անելով ահա թևերն իր հպարտ,
Լողաց դեպի գեղեցկուհին՝ կուրծքը լեցուն բերկրանքով,
Խիզախ ճողփում է ալիքներն աղմկալից փրփուրով,
Մերթ իր ճերմակ թևերով օփն է ճեղքում,
Մերթ օղակի նման իր վիզն ուրում,
Հպարտ գլուխը հեզորեն լեզայի դեմ թեքելով:

Լեդան հրճվում է:
Հանկարծ հնչում է
Ճիչ խնդության...
Կրքոտ հայացքով
Կաբապը սիրով
Գգվեց նրան:
Հեծեծանք լսվեց:
Լուսթյուն ախրեց:
Անտառների
Փերին վայելում,
Գաղտնիքն է տեսնում
Աստվածներին:

Ու վերջապես սթափվելով՝ գեղեցկուհին այն շքնաղ,
Խոր հառաչանք արձակելով, բացեց աչքերը խաղաղ,
Ծվ ի՞նչ տեսավ նա իր դիմաց... Որ ծաղկահյուս մահճում
Խաղաղորեն հզոր Զևսի թևերի մեջ է հանգչում:

Պատանեկա՛ն սերը իշխեց էր նրանց,
Ծվ վարագույրը դյուրական խորհրդավո՛ր իջավ ցած:

Այսուհետև թող իմանան
Վարդ աղջիկները սիրուն,
Ամռան գիշերը վախենան

Զրից՝ խավար պուրակում:
Մութ պուրակում է թաքնվում
էրոսը այն սիրատենչ,
Սառն հոսանքի հետ է ճոճվում,
նետը պահած փրփրի մեջ:
Այսուհետև թող իմանան
վարդ աղջիկները սիրուն,
Ամռան գիշերը վախենան
Զրից՝ խավար պուրակում:

ԳՅՈՒՂԱՔԱՂԱՔԸ

(... ԻՆ)

Ներիր, ընկե՛ր իմ սիրելի,
 Լռությունս այս երկամյա.
 Լուռ եմ, քանզի մինչև հիմա
 Ոչ մի աղատ ժամ չունեի:
 Երբ իմ խաղաղ ծննդակայրից
 Եռաձի կառքն ինձ հասցրից
 Պետրոս Մեծի քաղաքը մեծ,
 Ահավասիկ այդ օրվանից,
 Առանց քնի ու դադարի
 Թրև եկա երկու տարի՝
 Փուչ հոգսերով ինձ տանջելով,
 Զվարճացա, հորանջելով,
 Քեֆերի մեջ կամ թատրոնում:
 Եվ ես հանգիստ չէի առնում,
 Ավա՛ղ, ոչ մի ժամ ու վայրկյան,
 Նման այն խեղճ սարկավագին,
 Որ տանջվում էր գրկալի մոտ
 Մեծ հինգշաբթու պատարագին:
 Բայց փա՛ռք աստծո, այդ քարքարո՜ւ
 Ճամփից արդեն դուրս եմ եկել
 Եվ մեկ առ միշտ երես թեքել
 Սին հոգսերից ու վշտերից,
 Որոնք այնպես ձեռք առան ինձ:
 Եվ լռության դյուրթիչ գրկում,
 Որպես ծուլ մի փիլիսոփա,

Ապրում՝ եմ ես այստեղ ահա,
Փոքրիկ ու խուլ այս քաղաքում՝
Անհայտությամբ մի բախտավոր,
Վարձել եմ տուն մի լուսավոր՝
Մեջը դիվան ու բուխարիկ,
Երեք սենյակ — պարզ ու փոքրիկ,
Ուր շեռ գտնի բրոնզ կամ ոսկի,
Ուր պարկետը չի զարդարված
Գործվածքներով դրսից բերված,
Լուսամուտներն իմ տնակի
Ուղիղ նայում են պարտեզին,
Ուր թխկենու հետ միասին
Լորիներն են կանգնել շարքի.
Ուր կեսօրին գլխիս վերև
Կամար կապած զով են անում
Կեչիները խտատերև.
Ուր շուշանն է գորովագին
Փարվել քնքուշ մանուշակին.
Ուր օրնիրուն մի ժիր առվակ,
Մեջը ծաղկանց թերթեր պես-պես,
Կարկաշում է աչքից անտես՝
Ցանկապատի ճաղերի տակ,
Այստե՛ղ է քո պոետն ահա
Ապրում բարվոք ու երջանիկ,
Ձի ալցելում մողայական
Սալոնները բարձրաշխարհիկ,
Էլ չի լսում կառնթների
Դղրդոցը անտանելի,
Այստեղ աղմուկ չկա երբեք,—
Միայն սալած ճանապարհով
Սայլն է ճոռում հազարից մեկ,
Կամ թե ճամփորդ մի ուշացած,
Կարոտ հարկին իմ տնակի,
Գուցե թե իր ցուպով հանկարծ
Կեսգիշերին դուռս թակի...

Երանելի՛ մարդ է նա, ով
Անհոգ, անվիշտ ու անխռով

Ապրում է ու զվարճանում,
Ում հետ հեշտ են մտերմանում
Թերևս ու էրասը դեռատի.
Ով որ գրկում ազատության,
Խուլ անկյունում իր մեկուսի,
Քլիին թասակը տնական,
Ման է գալիս առանց հոգսի,
Ուզած ժամին ուտում-խմում
Անկող հյուրեր չի ընդունում:
Ջի խանգարում նրան ոչ ոք,
Որ անկողնում պառկի անհոգ՝
Ինչքան որ սիրտն է կամենում:
Երբ որ ուզի՝ մուսաներին
Ձայն է տալիս ու տուն կանչում,
Ուզած ժամին հանգիստ ննջում՝
Հանգթուխանու գիրքը ձեռին:

Այդպես եմ ես, իմ բարեկամ,
Ապրում հիմա — անհոգ, անվիշտ,
Ջեռ եմ քաշել ես մեկատմիշտ
Մառաններից իմ անզգամ:
Եվ սենյակումս փակվելով
Ջեմ նեղվում ես մենությունից
Ու շատ անգամ մեծ բերկրանքով
Մոռանում եմ աշխարհն ու ինձ:
Իմ ընկերներն են մշտական
Մեր քուրմերը պառնասական,
Որ դարակիս վրա շարված,
Բարակ քողով վարագուրված,
Բնակվում են ինձ հետ հոժար:
Ահա կանգնած են շարեշար՝
Պերճաբարբառ բանաստեղծներ,
Զվարճախոս վիպասաններ:
Ահա ժերուկն անզուգական,—
Պոետների պոետ արքան,
Չար հաստորը Ֆեռնեյի,
Սանը Մոմի, Միներվայի.

Թեքն է նրան անուցանել,
 Մանկուց է նա դարձել երգիչ,
 Որի երկերն անուն հանել՝
 Կարդացվում են ամենից շատ,
 Բայց ձանձրացնում ամենից քիչ.
 Մրցորդն է նա էվրիպիդի,
 Մտերիմը մեծ էրատի,
 Արիստոյի թողը վսեմ,
 Ո՞րը թողնեմ, ո՞րը ասեմ...
 Նա — Կանդիդի հայրը բարի,
 Նա որ ամեն ասպարեզում
 Մեծ եղավ ու անկրկնելի:
 Իսկ Վոլթերից հետո այն ժեր
 Կանգնած հերթի են ըսպասում
 Ահա — Վիրգիլ, Տասսո, Հոմեր:
 Առավոտյան վաղ պահերին
 Սիրում եմ ես միշտ իրարուց
 Բաժանել այդ հսկաներին:
 Ահա նրանք, Շնորհների
 Սաներն անմեռ ու մեծանուն,—
 Դերժավինի հետ կողք-կողքի՝
 Հորացիոսը այն ըզգայուն:
 Դո՛ւ էլ, երգիչդ սիրեկի,
 Որիդ երգերն ըսքանչելի
 Դյուլթել են մեզ ու կոյութեն,
 Դո՛ւ էլ այստեղ ես, Լաֆոնթեն,
 Ո՛վ պարզասիրտ դու իմաստուն,
 Ո՛վ անհոգ ծուլյւ Այստե՛ղ ես դու,
 Եվ Դիմիտրեն այն քնքշագին,
 Սիրահար քո պայծառ երգին.
 Ապաստան է գտել այստեղ
 Կռիլովի և քո կողքին.—
 Բայց ահա նա՝ Պսիխեայի
 Սրտակիցը այն ծերունի:
 Ո՛վ Լաֆոնթեն, ո՛վ մեծ պոետ,
 Նա հանդգնեց մրցել քեզ հետ.
 Թե սիրտ ունես զարմանալու,

Դեհ, զարմացի՛ր — պարտված ես դու:
Ահա վերժեն ու Գրեկուրը,
Որոնց սնել է Ամուրը,
Թաքնվել են մի անկյունում
(Եվ ձմռանը, մութն ընկնելիս,
Նրանք հաճախ դուրս են գալիս
Ու աչքիցս քունը վանում):
Ահա կանգնած իրար կողքի —
Ե՛վ Օզերով, և՛ Ժան Ռասին,
Ծեր Ռուսսոն ու Կարամզինը,
Կնյաժնինն ու Ֆոնվիդինը՝
Մեծ Մուլիերի հետ միասին:
Այնուհետև, ահա նրանց
Արիստարքոսն անվախ ու մեծ,
Գալիս է դեմքը խոժոռած,
Հատորներով իր տասնվեց:
Թեև հանգթուիս երգչի համար
Սոսկալի է և խիստ դժվար
Առնել ճաշակը լազարպի,
Բայց հաճախ եմ ժամեր վատնում,
Նստում՝ նրա գիրքը կարդում:

Իսկ դարակում ամենացած,
Փռշում կորած ու մոռացված,
Գերեզմանոց են կազմել խիստ
Գրվածքները տղայամիտ,
Քերթվածքները ճղճղունու,
Սաղմոսները Տխմարունու,
Գործեր, որոնք հայտնի են լուկ
Առնետներին ու մկներին.
Ուստի հավե՛րժ մոռացություն.
Հանգի՛ստ նրանց շափածոյի
Եվ արձակի ոսկորներին...

Հեղինակնե՛ր դուք սիրելի,
Մտերիմնե՛ր իմ մենության,
Ձեզ եմ տալիս անհատնելի

Ժամերը իմ անհոգության:
Բարեկա՛մս, ես օրնիրուն
Նրանց հետ եմ լինում հիմի՝
Մերթ խոհերում խորասուզված,
Մերթ էլ մտքով տեղափոխված
Հեռուները էլիզիումի:
Իսկ երբ պայծառ արևմուտքում
Վերջալույսը իր դողդոջուն
Վերջին շողն է ոսկով ներկում,
Երբ լողում են երկնում անծայր
Վրա հասնող մութ գիշերի
Արքաները լուսապայծառ,
Երբ անտառն է հանգիստ ննջում,—
Իմ հանճարի ոգին այնժամ
Գլխիս վերև ճախր է առնում,
Եվ անդորրում գիշերային
Ես իմ ձայնն եմ միախառնում
Հովվական փողի ձայնին:
Ա՛խ, երջանիկ էակ է նա,
Ով դեռ ջահել, ծաղկահասակ,
Թերից քնարն իր կստանա:
Նա, որպես սեղ երկնաբնակ,
Կսավառնի դեսյի արփին,
Վեր կլինի հեղ մարդկանցից,
Եվ փառքն այնժամ որոտագին
Կազդարարի աշխարհով մեկ.
«Զի՛ մահանում պոետն երբեք»:

Բայց ե՛ս պիտ այդ տենչով տարվեմ,
Անմահությա՛մբ մխիթարվեմ...
Ես բնավ չեմ տարակուսում
(Թեև գրազ գալ չեմ ուզում),
Որ ինձ վրա էլ, երևի,
Կիջնի շնորհն Ապոլլոնի,
Եվ ես, փայլով մի երկնային
Սավառնումով իմ անվարան

Կհասնեմ լանջն Հելիկոնի:
Բայց չեմ եղծվի ես լիովին,
Եվ թերևս իմ ըստվերին
Կեսգիշերին այցի կգա
Ապուլլոնի սանն ապագա՝
Իմ թոռան թողը լուսավոր,
Եվ ինձանով ոգեշնչված,
Տխուր կերգի՝ քնարի առաժ:

Իսկ առայժմ, լուսավորված
Բուխարիկի լույսով ազոտ,
Նորից թուղթ ու գրիչ առած,
Նստած եմ ես սեղանիս մոտ:
Փառքը չէ ինձ հրապուրում,
Մտերմությունն է ինձ միայն
Ներշնչում ու խանդավառում:
Երջանիկ է դարձրել նա ինձ:
Սակայն ինչո՞ւ մտերմության
Կրտսեր քրոջ՝ Սիրո համար
Տանջվեմ այսպես անզթաբար:
Թե՞ իմ ոսկե ջահելության
Վարդերը զո՞ւր, զո՞ւր են բացվել,
Եվ վիճակված է ինձ լացել,
Արցունք թափել լացի հովառում,
Ուր ծաղկել է բախտն իմ տրտում:
Ո՞վ երազանք թեթևաթև,
Ուղեկցուհի՞ դ իմ կաթոգին,
Եղիր ինձ հետ այսուհետև,
Եկ, ձեռքդ տուր դու վայելքին,
Եվ խնջույթի լի գավաթով,
Մոռացության արահետով
Տար ինձ դեպի երջանկություն:
Եվ երբ գիշեր է, լռություն,
Երբ լռության խաղաղ գրկում
Կակաչն է իր աչքը փակում,
Զեփյուռաթև սուրա ծածուկ,

Թռիր դեպի տնակս լուս,
Մեծիր իմ դուռը կամացուկ
Եվ անդորրում անխզելի
Գրկի՛ր երգչին քո սիրելի:
Թույլ տուր, որ ես կախարդական
Հովանուդ տակ տեսնեմ նրան,
Իմ ջերմ սիրո առարկային.
Իմ պաշտելուն, իմ մուսային,
Թող երևա ինձ խավարում
Իր աչքերի փայլն երկնային,
Որ սրտեր է բոցավառում,
Տեսնեմ դեմքը ձյունաճերմակ
Եվ իրանը աստվածային:
Թող ինձ թվա, ո՛վ իմ ցնորք,
Որ հանգչելով իմ ծնկներին,
Փարվել է ինձ սիրաբորբոք
Կուրծքը — կրծքիս, շուրթը — շրթիս,
Վառվում է դեմքն իր գեղանի,
Եվ աչքերն են արցունքով լի...
Բայց թռչում ես արդեն հեռո՞ւն:
Երազն այդպես հրապուրում,
Թողնում է ու չթվում անդարձ
Եվ չի լսում հառաչ ու լաց:
Ի՞նչ իմանամ ո՛ւր է սուրում,
Կանհետանա, և իմ սրտին
Տիրությունը կիջնի կրկին:

Բայց չե՞ս կարող հո օրնիրուն
Վայելել լոկ երջանկություն.
Թախծի մեջ էլ սիրտը տրտում
Խոր վայելք է հաճախ գտնում:
Սիրում եմ ես ամուսն տապին
Իմ թախծի հետ լուռ թափառել,
Մթնշաղը դիմավորել
Հանդարտահոս գետի ափին.
Արցունքներին միջից նայել
Մթնում կորչող հեռուներին:

Սիրում եմ իմ Մարտնի հետ
նստել պայծառ երկնքի տակ,
նայել լճին խաղաղավետ,
Ուր կարապը ձյունաճերմակ,
Ափի կանաչը մոռացած,
Պարանոցն իր հպարտ կեռած,
Անկեղծ սիրով, քնքշանքով լի,
Ընկերունու հետ սիրելի,
Ջուրն է ճողփում, հանդարտ լողում
Այն ոսկեզօծ կոհակներում:

Իսկ երբեմն էլ ես ձանձրույթից,
Թողած գրքերն իմաստալից,
Այցելում եմ պարապ ժամին
Գորովագույթ իմ պառավին,
նստում մոտը, թեյ եմ խմում:
Մենք միմյանց հետ վարվում ենք պարզ,—
Ես իր ձեռքը չեմ համբուրում,
նա չի անում ինձ ունեւանս,
Բայց փոխարենն իսկույն եեթ,
Ինչե՛ր ասես չի պատմում ինձ:
նա հավաքում է շորս կողմից
Ամեն տեսակ ժուռնալ ու թերթ,
Իրազեկ է ամեն բանի,—
Ո՞վ է մեռել, սիրահարվել,
Ո՞ւմ տիկինն է ըստ մոզայի
Իր ամուսնուն դավաճանել,
Ո՞ր բոստանում կաղամբն արդեն
Հասել է ու ծաղկակալել,
Կամ՝ Ֆոման փուշ բանի համար
Քոթակել է իր խեղճ կնկան,
Անտոշկան էլ անզգուշաբար
Ջարդել է իր բալալայկան:
Այդպես, նա իր շորն է գործում
Հետն էլ անվերջ բլրլացնում:
Իսկ ես նստում եմ միշտ լոին,
Խոհերիս մեջ խորասուզված,

Եվ շեմ լսում խեղճ պառավին:
Ճիշտ այդպես էլ մի ժամանակ
Լսում էի մեն ու մենակ
Մեր բանաստեղծ Սվիտովի
Հանգերն անմիտ ու սարքովի,
Երբ նա ինձ մոտ, ոգևորված,
Իր գրվածքներն էր ընթերցում,
Ա՛խ, երևի այնժամ աստված
Համբերությունն էր իմ փորձում:

Կամ դրացին իմ սրտակից,
Ցոթանասուն տարու մի ծեր,
Որ ազատվել է բանակից,
Որպես մայր պաշտոնաթող.
Մտերմաբար կանչում է ինձ
Երբեմն իր ճաշկերույթին:
Երեկոյան մեր խնջույքին,
Երբ ծերուկիս քեֆն է բացվում,
Նա, ձեռքին թասն իր պապական.
Կրժքին մեղալն Օշակովյան,
Խորանալով իր անցյալում՝
Միշտ այն մարտն է մտադրում,
Երբ որ վաշտի գլուխն անցած
Հնդառաջ էր գնում փառքին,
Բայց հանդիպեց մի փուշ արկի
Ու վայր ընկավ խորունկ խոցված՝
Իր երկսայրի թուրը ձեռքին:
Ուրախ եմ ես իր հետ սրտանց
Ժամանակս անցկացնելու...
Սակայն, ավա՛ղ, ների՛ր, աստվա՛ծ,
Ի՞նչ հարկ քեզնից այդ թաքցնելու,—
Սոսկում եմ ես քո խնկարկու
Ֆարաջավոր ծառաների,
Քաղաքային տերտերների
Զրույցներից ծերունական.
Եվ խնջույքներն հարսանեկան
Չեմ սիրում լուկ այն պատճառով,

Որ ավանի տերտերներին,
Ինչպես պապը հրեաներին,
Ատել եմ միշտ ամբողջ հողով,
Ինչպես նաև թուղթ մրոտող
Մարդուկներին, որ կաշառքով
Մարդ են դառնում, հարստանում,
Սուտն՝ ու կեղծիքը պաշտպանում:

Բայց ընկեր իմ, եթե շուտով
Հանկարծ նորից իրար գտանք,
Ապա գինու լի գավաթով
Մենք մեր վիշտը քամուն կտանք:
Միայն այնժամ, աստված վկա,
(Մի երկմտի՜ր դու այդ մասին),
Ես գոհության մաղթանք կանեմ
Տերտերների հետ միասին:

ԴԱՎԱՃԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Անցա՛վ ամեն ինչ:
Սիրո պահը ջինջ
Կողքից սլացավ:
Տառապա՛նք ու ցավ,
Տենչա՛նք ու խոկում,
Կորաք հավիտյան
Անթափանց միգում
Դուք մոռացություն:
Զգացի այնպես.
Քաղցրությունը ես
Փոփոխումների,—
Մոռացա շղթան
Սեգ Ելենայի:
Ազա՛տ ես, իմ սիրու,
Ոչքը մոռացի՜ր,
Քո բախտով այս նոր

Եղի՛ր բախտավոր:
 Գարնանն է միայն
 Գերում զեփյուռին
 Վարդը հուրհրան.—
 Ես պատանության
 Բուռն պահերին
 Հրապուրվեցի
 Ցանցով գեղեցիկ,
 Օ՛, բա՛վ է մնամ
 Մորմոքների մեջ:
 Ես կմոռանամ
 Տառապանք ու տենչ,
 Շուտով կհասնի
 Վերջը տխրության:
 Երգիչ պատանի,
 Քեզ համա՞ր է այն
 Սեզ Ելենայի
 Հրապույրն այնպես,
 Բացվում վարդի պես...
 Թող բոլոր մարդիկ,
 Հեռու և մոտիկ,
 Նրանով գերված,
 Տարված նրանով,
 Երազանքներօ՛
 Ետևից ընկած,
 Սլանան խմբով:
 Խաղաղ հարկի տակ,
 Մոխրի վրա տաք,
 Հանդարտության մեջ
 Թասից հասարակ
 Կքամեմ անվերջ
 Ես մոռացություն...
 Եվ ընկերների՝
 Համար սիրելի՝
 Ջեռքով զվարթուն
 Կշարժեմ աբազ
 Լարն իմ տավիղի»:

Ես այդպես էի
Տենչում՝ ձանձրալի
Բաժանության մեջ,
Սփոփում էի
Ինձ խոր վշտերի
Ու տրտմության մեջ,
Մտածում էի՝
Ես Ելենայի
Պատկերը ջնջել
Վառված սրտիս մեջ,
Անցյալ գարունքին
Փչեց իմ խելքին՝
Մատաղ ու ջահել
Քլոյային սիրելի
Ինչպես վաղորդյան
Հովիկն է փչում,
Ալիքով կայտառ՝
Տերևը քշում,
Այդպես անդադար,
Անհաստատուն հար,
Սիրով խաղացի,
Ես և՛ Լիլիային,
Ե՛վ Տեմիրային
Հոգով պաշտեցի,
Սիրտն իմ, քնարն իմ
Բուրբ-բուրբին
Ես նվիրեցի
Եվ Ի՞նչ, Զուր տեղը
Գեղեցիկ կրճեց
Պոկեցի շալը,
Իզո՞ւր, ապարդյուն
Դավաճանություն...
Սրտիս մեջ շողաց
Սեզ Ելենայի
Պատկերն անմոռաց,
Ա՛խ, վերադարձիր,
Խնդություն անծիր

Դու իմ աչքերի,
Ցրիր անհապաղ
Տխրությունն իմ պաղ,
Իզո՛ւր ես կանչում
Բանաստեղծ դու հեգ,
Ձեռ տեսնի վշտի
Վախճանը երբեք:
Այդպես մինչ շիրիմ
Վհատված, լոին,
Փնտրի՛ր ապաստան,
Մռայլ, մոռացված,
Փշով փաթաթված,
Քա՛րշ տուր քո շղթան:

ԼԻՑԻՆԻՈՍԻՆ

Տեսնում ես դու, Լիցինիո՛ս, հազթակառքով սրընթաց,
Հագին շքեղ ծիրանի, դափնեճյուղով պսակված,
Վետուլիոսը պատանի, պառկած գոռոզ մի դիրքով,
Դեպի ամբոխն է թռչում փողոցների սալարկով:
Նայիր ամենքը ինչպե՛ս գլուխներն են թեքում վար,
Ու լիկտորներն են, նայի՛ր, քշում ամբոխը թշվառ.
Սենատորներ, քծնողներ, պլուրհիններ ձիգ շարքով
Նրա երթն են ուղեկցում մի փութաջան հայացքով,
Նրա ժպիտն են որսում սպասումով անհամբեր,
Իբրև վերուստ առաքված աստվածների օրհնանքներ:
Ե՛վ մանուկները փոքրիկ, և՛ ծերերը ալեզարդ,
Կուռքի առջև ամենքը ծունկ են չոքում հնազանդ:
Անգամ ցեխում դրոշմված անիվների հետքը խոր,
Նրանց համար հուշ է մի սրբազան ու փառավոր:

Հոռմուկների ժողովո՛ւրդ, ասա, վաղո՞ւց ես ընկել,
Ո՞վ է գերել արդյոք քեզ, իշխանությամբ շղթայել.
Քվիրիտները քո հպարտ խոնարհվել են լծի տակ,
Ո՞ւմ են, արդյոք, օ՛, երկի՛նք, դարձել ճորտ ու հպատակ:
Վետուլիո՛սին... Ամոթ քեզ, օ, երկի՛ր իմ հայրերի,

Յոփ պատանին է իշխում խորհրդի մեջ այրերի,
Սիրահարը բռնության՝ անուժ սենատն է վարում,
Լուծ է դրել սենատին ու երկիրն է անարգում:
Վետուլիոսը թագավոր. օ՛, ժամանակ, օ՛, ամոթ,
Գուցե արդեն, տիեզերք, քո անկումի ժամն է մոտ:
Սակայն մուտքով սյունազարդ, գլուխը վար խոնարհած,
Պատառուտված թիկնոցով, ճամփադական ցուպն առած,
Ո՞վ է գալիս մուսլված՝ խմբի միջով ամբոխի.
«Ո՞ւր, Դամեթիո՛ս, բարեկա՛մ արդարության ու խոհի»:
«Ո՞ւր, չգիտեմ, վաղուց եմ ողջը տեսնում ու լուծ,
Հոռմն հավետ կթողնեմ, ես ստրկությունն եմ ատում»:

Բարի ընկեր, Լիցինիոս, լա՛վ չէ արդյոք առավել,
Ֆորտունային ու տենչին հլու կամքով խոնարհվել,
Հետեկելով այս ծերի օրինակին ու վարքին,
Հրաժեշտ տալ առհավետ այս անառակ քաղաքին,
Ուր ծախու է ամեն բան՝ արդարություն և օրենք,
Գեղեցկություն ու պատիվ և կոնսուլները ա՛յս նենգ:
Այսուհետև Դիցերիան, աղջիկը այդ գեղանի,
Որ ամենքինն է ինչպես թասը կլոր սեղանի,
Անփորձ մարդկանց թող որսա, աժոթ է արդ մեզ համար:
Կնճիւղների հետ հանդերձ թուլություններ ունենալ:
Մեր սին ջահել օրերի խնդագին փայլը թողնենք.
Թո՛ղ Կլիտոսն անամոթ ու Կոռնելիոսը այդ նենգ
Ստորություն վաճառեն և հանդուգն ու ճարպիկ՝
Հարուստների անեքթց առդան տները առհմիկ:

Հոռմեացի եմ սրտով, ազատությամբ եմ շնչում,
Ժողովրդիս մեծ ոգին իմ մեջ երբեք չի ննջում:
Այս հոգսերից, Լիցինիո՛ս, եկ հեռանաք շտապով,
Հանճարներից այս անմիտ ու կանանցից այս խաբող,
Արհամարհներ եկ բախտի հարվածները չարակամ
Ու գլուղ տանենք մենք մեզ հետ լարերը մեր հայրական:
Մովի ափին, դարավոր պուրակների շուքի տակ,
Հեշտ է գտնել մեկուսի ու լուսավոր մի տնակ:
Ժողովրդյան ցասումից այնտեղ երկյուղ չզգալով,

Հանգիստը մեր ծերության կվայելենք անխռով:
Ու տնակում այդ խաղաղ քաշված հեռու մի անկյուն,
Բուխարիկի մեջ վառվող կաղնու բոցով բորբոքուն
Ես անցյալը կհիշեմ պապական թասը ձեռքիս,
Ցուվենալով խստասիրտ կրորբոքեմ ես հոգիս,
Կպատկերեմ արատը սատիրայի մեջ արդար,
Սերունդներին կպատմեմ վարքն ու բարքդ, ե՛վ իմ դար:

Հոռ՛մ, գոռազ դու երկիր շար գործերի, ցոփության,
Կգա արդար վրեժի ու պատժի օրը դաժան,
Կանխատեսում եմ ահեղ քո մեծությանը ես վերջ,
Փոշեթավալ կլինի տիեզերքի թագը պերճ:
Ժողովուրդները ջահել՝ ահեղ ուղմի զավակներ՝
Կբարձրացնեն քեզ վրա հպորագոր նիզակներ,
Թողած իրենց հետեւում տափաստաններ, լեռ ու ծով,
Հորձանք կտան դեպի քեզ խոլ գետերի եռոցով:
Կանէանա Հոռմը մռայլ գրկում խավարի,
Եվ անցորդը իր հայացքն ավերակին կհառի
Ու սուզված ժութ խոհերում նա կգոշի. «Հոռմը մեծ՝
Ազատությամբ բարձրացավ, ստրկությամբ կործանվեց»:

ԱՆՐՋՈՂԸ

Վերից լուսինն է սահում խուսափուկ,
Դժգունանում է մութը բլրակին,
Ջրերին իջավ անդորրն անշշուկ,
Հովիտներից մեղմ փշում է քամին:
Լուռ է երգչուհին գարնան օրերի
Կանաչ պուրակի աճալի մթնում,
Մակաղել է լուռ հոռը դաշտերի,
Եվ կեսգիշերն է հանդարտ սավառում:

Կիսախավարի քողն է պարուրել
Վայելքների այս անկյունը խաղաղ,
Բուխարիկի մեջ կրակն է մարել,
Ու մոմն էլ արդեն հաեղում է դանդաղ.

Եվ տապանակից աղքատ ու անշուք
Տան աստվածներն են նայում տխրադեմ,
Աղուտ կանթեղն է ցոլում անշշուկ
Նրանց կավածեփ կերպարանքի դեմ:

Գլուխս տրտում հենած ձեռքերիս,
Մոռացության մեջ անսահման ու խոր,
Ես ծովն եմ սուզվել անուշ մտքերիս,
Ու միայնության մահճում այս անդորր,
Գիշերվա մթնով այս հրաշալից,
Հուանի արծաթե ցուրով ողողված,
Ժիր ու խուռներամ թռչում են, գալիս
Խենթ անուրջները իմ թևատարած,

Եվ ձայնն է մեղմիկ ու հանդարտ ծորում,
Դողում են ոսկե լարերը խոսուն:
Անդորր այս ժամին, այս խուլ խավարում
Այդ պատանին է երգում երազուն.
Համակված է նա տրտմությամբ գաղտնի,
Խոր լռությունով ներշնչված հոգին,
Թռչում է նրա ձեռքը պատանի
Քնարի վրա ժիր ու ցնծագին:

Երջանիկ է նա, ով աղերսանքով
Իր վրանն անշուք չի կանչում բախտին,
Եվ ամենազոր Զեւն է իր բազկով
Պաշտպանում նրան փորձության պահին:
Ով խաղաղ ժամին, գրկում մեղկության,
Ննջում է քաղցր իր երազներում,
Եվ ռազմափողի ձայնը մարտական
Նրան թմբիրից չի արթնացնում:

Հարվածելով իր վահանին հնչեղ,
Եվ կերպարանքով հանդուգն ու հզոր,
Հեռվից սպառնա թող ինձ փառքն ահեղ
Մարտական աշով իր արյունածոր,
Ռազմի դրոշներ փողփողան վրաս,

Արյունոտ կովի հո՛ւրը թող ժայթքի,—
Հաճո է սրտիս խոր լուսթյունն այս,
Ո՛չ, ես չե՛մ գնա ետեից փառքի:

Խուլ այս անկյունում, հեռու աշխարհից,
Խաղաղ օրերս են հաջորդում իրար,
Քնար են տվել աստվածները ինձ՝
Անգին մի պարզև պոետի համար.
Անդամ է ինձ հետ չքնաղ իմ մուսան,
Փա՛ռք ու մեծություն քեզ, աստվածուհի,
Քեզնով է հաճո տնակս աննշան
Եվ անապատն այս բիրտ ու ամայի:

Ոսկյա օրերի դժգույն այգի հետ
Հովանի եղար դու երգչի վրա,
Ջահել մրտենու ոստով բուրավետ,
Դու պսակեցիր ճակատը նրա,
Եվ լուսավորված լույսով երկնառաք,
Իր խուցը մտար դու մեղմաշշուկ,
Ծախրեցիր նրա համեստ հարկի տակ,
Հակվեցիր մանկան օրոցքին անշուք:

Օ՛, եղի՛ր ընկեր իմ մատաղահաս,
Մինչև կհասնեմ ես գերեզմանին,
Անրջանքներով սավառնիր վրաս,
Թափահարելով թևերդ նրբին.
Մոռյլ տրտմությունն իմ հալածելով,
Հոգիս հմայիր... խաբեությամբ սին,
Եվ մշուշապատ այս ճամփին անթով՝
Ցույց տուր ինձ կյանքի հեռուն տենչագին:

Եվ ժամս վերջին կզա անաղմուկ,
Ու մահվան ոգին խոհուն ու բարի,
Դուռս թակելով կասի կամացուկ.
«Պահն է գնալու գիրկն ուրուների...»
Ձմռան իրիկվա երազը քաղցրիկ

Մտնում է աշուպես գավիթը իմ տան,
Ճակատը պճնած ծաղկով գեղեցիկ,
Եվ թալուկ ձեռքը՝ ցուպին մեղկության:

ՆՐԱՆ

Էլվի՛նա, իմ սիրելիս, եկ ու ձեռքդ պարզիր ինձ,
Ես թողնում եմ, փարատիր ծանր երազը կյանքի,
Քեզ կտեսնե՞մ... ես երկա՞ր կբաժանվեմ քեզանից
Հրամանով երկնքի:

Մի՞թե երբեք, էլ երբեք չենք նայելու մենք իրար,
Թե՞ խավարով են արդեն պատած օրերն իմ հավետ,
Մի՞թե երբեք չի գտնի մեզ արշալույսը պայծառ
Սիրո գրկում քնքշավետ:

Էլվի՛նա իմ, ախ ինչո՞ւ խոր գիշերով էլ երբեք
Ես չեմ կարող քեզ գրկել երանությանմ ու սիրով,
Սիրեցյալիս սեեռել իմ հայացքը հոգնաբեկ
Ու դողալ սուրբ սարսուռովս,

Վայելքների հրճվանքում ու խնդրության մեջ անձայն
Քո քաղցրագին շշուկներն ու մեղմ հառաչը լսել,
Եվ լսավարում, հանուն նոր հեշտանքների արթնացման
Սիրեցյալի մոտ եփրհել:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԴԵՐԱՍԱՆՈՒՀՈՒՆ

Դու Կլերոնի ժառանգը չէիր,
Եվ քեզ համար չէր օրենքները իր
Գրել Պինդոսի տիրակալ արքան,
Եվ աստվածն էլ քեզ չի տվել շատ բան.
Քո շարժումներն ու ձայնը խղճալի,
Հայացքդ համր ու աղերսական,
Խոստովանում եմ, որ չեն արժանի:

Հնչեղ ժափերի ու խոր հիացման,
Խստասիրտ բախտը նշեց քեզ համար
Անհամ երգչուհու այդ վիճակը շարս
Բայց դու, Քլոյա, տեսքով լավիկն ես,
Ուրախ ծիծաղն է ուղեկցում միշտ քեզ,
Տարփածուններիդ բերկրանք խոստանում,—
Եվ այսպիսով էլ սպասում են քեզ
Բազում պսակներ, հռչակ և անուն:

Հանդիսատեսին դու գիրում ես, երբ
Տակտը կորցրած երգում ես մի կերպ,
Առանց շարժվելու կանգնած մեր հանդեսը,
Երգում ես հաճախ, ոնց բախտը բերի:
Իսկ մենք փութեռանդ, ժիր ձեռքերով մեր
Մափահարում ենք, կանչում բերկրալիս
«Բռավո՛ւ, կեցցե՛ւ, սքանչելի՛ էր»:
Լուում է սույլը սատիրիկների,
Ու մենք դառնում ենք հմայքիդ գերի:

Այն պահին, երբ դու անճար ու խղճուկ,
Կրծքիդ ես դարսում ձեռքերը բո ղույզ,
Կամ թե բարձրացնում և ամոթահար,
Տեղ չգտնելով, նորից ես դարսում,
Եվ երիտասարդ Միլոնի համար
Մեղմ քչփշում ես, որ մեզ չի հասնում,
Նրան քո սերն ես հավաստիացնում,
Կամ ուշակորույս, արցունքաշաղախ,
Սառն ու անտարբեր հառաչում ես. «ա՛խ»
Եվ հանգստությամբ բաղմոցին ընկնում,
Հազիվ շնչելով ու շառագունած,
«Ա՛խ, ինչ լավիկն է»,— ասում են կամաց:
Ավա՛ղ, ուրիշին գուցե սուլելն,
Գեղեցկությունը մեծ բան է սակայն:
Քլո՛յա, ստեղ են գիտունները հին,
Ամեն ինչ չէ՛ այս աշխարհում ունայն:

Դյուրի՛ր ուրեմն քո գեղեցկությամբ:
Երջանիկ է նա, ով հանդիմաբար,

Բեմում քո հանդեպ կանգնում՝ քնքշությամբ
Սիրո մասին է երգում քեզ համար,
Ով որ արձակով, ոտանավորով,
Երգվում է հավետ քեզ աստվածացնել,
Որին կարող ես դու պատասխանել,
Դավելու մասին ծպտուն շանելով:
Երջանիկ է նա, ով գուցե բեմում
Ձեռքդ սեղմելիս դերը մոռանա,
Հույս ունենալով, որ կուլիսներում
Պիտի կրկնակի երջանիկ դառնա:

ՃՈՆԱԻՋԻՆԻ ՌԻՐԱԿԱՆԸ

Աքերոնից դեն, դրախտի պուրակում,
Երգիչը՝ սիրված մեծ Ապոլլոնից՝
Ձանձրացել էր խիստ և շատ էր ուզում
Տեսնել մի անգամ աշխարհը նորից:
Մի նշանավոր ուս գրող էր նա,
Անվանի պոետ և զվարճաբան,
Դենիսը, փառքով պսակված անմահ
Եվ աղետների համար՝ խարազան:
«Թույլ տուր ինձ մի կարճ միջոց հեռանալ,—
Դժոխապետին ասաց խնդրալից,—
Ֆլեգետոնը խիստ ձանձրացրել է ինձ,
Ուզում եմ մարդկանց տեսության գնալ»:
«Գնա»,— Պլուտոնն ասաց բարեհաճ,
Ու տեսավ Դենիսն իր աչքի առաջ,
Հոժ մամբռի հետ մեկտեղ, նավակում
Կնճռադեմ Քարոնն է թիավարում
Նավակը դեպ ափ: Եվ այնժամ շուտով
Մեր հերոսն, ահա, դատարկ նավակով
Դեպի աշխարհը լողաց նրանց հետ:
Օ՛, բարի գալուստ, սիրելի պոետ:

Մեռյալն հայտնվեց Ռուսաստանում.
Նորություններ է փնտրում անձկալից,

Բայց նույն կարգով են գործերն ընթանում,
Եվ աշխարհը նույն աշխարհն է նորից:
Մարդիկ կեղծում են առաջվա նման,
Առաջվա նման խաբում են իրար,
Հավատում ստին ու բանասարկության
Ու նույն երգերն են երգում միալար.
Պատուհաններից միլիոններ թռչում,
Թագավորի գանձն են կտրում հանկարծ,
Ոմանք ապրում են, ոմանք հառաչում,
Եվ հեքիմները տանջում են մարդկանց:
Քնած են հանգիստ հովվապետները,
Անվանի հարուստ շարագործները
Խմում են անհոգ, ուրախ քրքջում,
Խուլ՝ անմեղների լաց ու գանգատին,
Խաղում ողջ գիշեր, սենատում ննջում՝
Գլուխները կախ կարմիր մահուկին:
Նույնքան վախկոտներ ու անպատկառներ
Ու ուրբլիանոց Կիպրիդաներ կան,
Եվ գեներալներ հիմար ու նույնքան
Ցնդած ու պառավ ծեր կնամուղներ:

Հառաչեց Դենիսն. «Օ՛, տեր իմ աստված,
Նույն բանն էմ նորից ես տեսնում,— ասաց,—
Ահե՛ղ Դեմոսթեն առաջինների,
Պետրո՛ւշկա, ճիշտ ես դու ճարտասանում.
Ողջ աշխարհն անմիտ խաղալիք է մի,
Ու խաղալիքն այդ երբեք չի փոխվում:
Բայց ո՞ւր են պոետ իմ եղբայրները,
Ո՞ւր իմ պառնասյան կլկրետները —
Սաները ջահել գրացիաների,
Ես նրանց տեսնել շա՛տ կուզենայի»:

Թողնելով լուսն սրահներն երկնի,
Գլխին թեք դրած թևավոր գլխարկ,
Դեռահաս դեսպանը աստվածների
Նրա մոտ սուրաց նետի պես արագ:
«Գնա՛նք,— Հերմեսը ասաց պոետին,—

Կուղեկցեմ ես քեզ: Քո հանդեպ գթած
ինքը Ֆեբոսն է խնդրել այդ մասին,
եվ կհասցընենք մինչև լուսաբաց
Ռուս երգիչներին այցի գնալու,
Ոմանց ճիպոտով պարզկատրելու,
Ոմանց սրինգին հյուսելով պսակ»:
Ասաց, ճախրեցին ու թռան արագ:

Օրը թեքվում էր դեպի մայրամուտ,
Թանձրանում էին ստվերները մութ.
Երեկոն դեպի գիշերն էր թեքվում,
Լուսինն ընկել էր լուսամուտներին,
եվ ով պոետ չէր, քնով հեշտագին
Ննջում էր խաղաղ Մորփեոսի գրկում:
Մեռյալն ուղեկցի հետ իր միասին
Մտավ մի բարձր ձեղնահարկ ինչ-որ.
Կրոպովը այնտեղ, գրիչը ձեռքին,
Սեղանի առաջ, լուսթյան մեջ խոր,
Նստած եռոտնյա աթոռին իր հին,
Ոճով մի փքուն, հրապարակային,
Ծանր մեղքերի դիմաց մեր բոլոր՝
Կոփում էր արձակ ու ոտանավոր:
«Ո՞վ է այս մարդը»: «Դա «Դեմոկրիտի»
Հրատարակիչն է խիստ ծիծաղելի.
Ծարավի չէ նա պոետի փառքի,
Միայն թե մեկ-մեկ կոնծի ու հարբի:
Թեև չափածո գործերը նրա
Կարդալը ծանր է, արձակն՝ ավելի,
Բայց թե ծիծաղելն էլ խեղճի վրա,
է՛ն աստված, եղբայր, մեղք է սոսկալի:
Ավելի լավ չէ՞ այս հարկը թողնենք
եվ ճանապարհը մեր շարունակենք,
Գնանք դեպի ռուս երգիչներն հայտնի»:
«Համաձայն եմ քեզ, գնա՛նք, Մերկուրի»:
Ուղևորները ճանապարհ ընկան
Ու երկու բուպե հետո ցած իջան
Աշխատասենյակը Խվոստովի:

Նա դեռ քնած չէր: Պոետը բարի
 Սեղանի առաջ ներբող էր գրում,
 Ինչպես աստըծու նահատակ տքնում.
 Գրում էր, ջնջում ու քրտնում էր նա,
 Որ ժողովրդին ծաղրատեղ դառնա:
 Նստած է՝ գրիչն ատամների մեջ,
 Սեղանի վրա ժխախտտի շեղջ,
 Մոխիր ու թանաք թափված, ու անվերջ
 Ֆսփացնում է հվոստովը խեղճ:
 «Պա՛հ, կեսգիշերին այս ո՛ւմ եմ տեսնում,
 Երազ չէ՞ արդյոք, չե՞մ բանդագուշում.
 Ի՞նչ է պատահել իմ խղճուկ գլխին,
 Այդ դո՛ւ ես ինձ մոտ, Ֆոնվիզին, մի՞թե,
 Սակայն չէ՞ որ դու... Իհա՛րկե, նա՛ է»:

«Ես ինքս եմ, այո՛: Պլուտոնը ինձ
 Ստվերների մութ, մռայլ աշխարհից
 Դժոխքի պատվարժան մի անդամի հետ
 Այստեղ, երկիրը ուղարկեց առժամ:
 Ասա ինձ, հվոստով, իմ հի՛ն բարեկամ,
 Ինչպե՞ս ես դու քո օրերն անցկացնում,
 Առո՞ղջ ես արդյոք, ուրա՞խ ես ապրում»:

«Ավա՛ղ տարաբախտ պոետիս,— ասաց
 հվոստովը. մեր մռայլ չափազանց,—
 Գործերըս սաստիկ վատ են, և սակայն
 Կասեմ քեզ առանց այլևայության,—
 Հստ իս, որքան էլ որ դու լավ գրես,
 Ինչքան էլ եռանդ ու քրտինք թափես,
 Միևնույն է, քեզ չեն գնահատի.
 Այսպես է մեզ մոտ բախտը պոետի:
 Աստվածացնում են ինձ «Ասպաղիսյում»,
 Թերթերում հանճարն իմ շատ են գովել,
 Բայց դարձյալ հետին պոետն են հաշվում,
 Նախատում են ինձ թե՛ ծեր, թե՛ ջահել:
 Ոտանափորներս կարդալ չեն ուզում —
 Սուլում են, հենց որ մտնում եմ դռնից.
 Ամեն ժուռնալիստ թշնամի է ինձ,
 Երեխեքն էլ են վրաս ծիծաղում:

Անաստասեիչն ինքը միայն, իմ
Սանիկն, ընթերցողը հավատարիմ՝
Հավատացնում է ինձ իր արձակով,
Որ իմ արձանը զարդարելու է
Գալիք սերունդը դափնեպսակով:
Ոչ ոք այդ մասին չի էլ մտածում,
Բայց ես կպնդեմ իմը անզիջում:
Թեկուզ սահրիչըս, բոլորից մերժված
Խեղճ հվոստովիս արդեն ճերմակած
Մազերի ցանցառ փունջը գանգրացնի
Իմ պոեմներով, — ես անդրդվելի
Եվ հերոսական քաջությամբ զինված՝
Կյանքս կավարտեմ թղթին կռացած:
Դժոխքում էլ ես գրելու եմ հար
Սատանաներին կարդալու համար:
Դենիսն ուսերը վեր քաշեց ապշած,
Իսկ սուրհանդակը քահ-քահ քրքջաց,
Եվ մոմի վրա թափահարելով
Թևերը՝ թռան, կորան երկուսով:
Բայց հվոստովը շատ չզարմացավ,
Նա մոմը նորից վառեց, հառաչեց,
Հորանջեց հանգիստ ու խաչակնքեց
Եվ ապա դարձյալ իր գործին անցավ:
Առավոտյան դեմ ներբողը սարքեց,
Որով քաղաքը նա խոր քնացրեց:

Հրաժեշտ տալով խեղճ հվոստովին,
Պրոստակովի երգիչը մեր
Քաղաքից-քաղաք դեռ երեք գիշեր
Ռուս ոտանավոր պատրաստողներին
Վախեցնում էր խիստ ու սարսափ ազդում:
Իշխան Շալնոյը նստած բոսկետում,
Զարդը Մորփեոս-գրողների խեղճ, —
Մոցատետրը իր ձեռքին, նրա մեջ
Նկարում էր ծիլ-ծաղիկներ, թփեր,
Հառաչանքներով շարժում տերևներ
Ու թրջում քնքուշ արտասուքներով:

Իսկ երբ հրաշալի ուրվականը մեծ
 նրա հայացքի դեմուդեմ կանգնեց,
 Հագուստի փեշից կամաց քաշելով,
 Օ՛, սարսափ, հանկարծ նա ուշաթափվեց:
 Եվ դու, սլավոն-ռոսս փքված, գրչակ,
 Ապաշնո՛րհըդ դու, օ, տխրահոշակ,
 Քիչ մնաց դու էլ գունատվես ահից,
 Ինչպես Շիշկովի ծանր հայացքից.
 Պետրոսականը ձեռքիցըդ ընկավ,
 Եվ հայացքը քո վայրի՝ քարացավ:
 Դու տերտերներից սնունդ ստացած,
 Տիրացուններից սաղմոս սովորած,
 Քննադատների համար սոսկալի,
 Ծերուկ, երբ տեսար դեմքն ուրվականի,
 Քո անմեղունակ բարեկամուհին—
 Զրախոսների պառավ դիցուհին
 Ահեղ մեռյալի առաջ սարսափեց
 Ու երեսնիվայր գետինը փռվեց:
 Եվ ամեն ամիս սիրահարվողին,
 Որը լույս աշխարհ է հանում լկտի
 Կարինետը իր պառավ կոկետի,—
 Այդ անգրագետ, անուս գրողին
 Ուրվականն ահեղ նույնպես այցելեց:
 Կուպիդոնն անգամ նրան շփրկեց:
 Եվ մուսանների պատվի շատագույն
 Ծրգիչը նրան սաստիկ կշտամբեց,
 Եվ քաշեց խեղճի ականջները մեծ
 Ֆոնվիզինը իր ահարկու ձեռքով:
 «Բավ է,— ասաց նա,— ժամանակն այլևս.
 Ցանկություն չունեմ իզուր վատնելու
 Գրչակների մոտ. ձանձրույթիցըս ես
 Պատրաստ եմ կրկին անգամ մեռնելու:
 Բայց ո՛ւր է երգիչն Եկատերինայի»:
 «Այնտեղ, Նևայի ափերին խաղաղ»:
 «Եվ այդպես՝ նա չի՞ տեսել, երևի,
 Դեռևս Ստիքսի հովիտներն»:
 «Ավա՛ղ», և ի՞նչ է նշանակում այդ»:
 «Ավա՛ղ, և ի՞նչ է նշանակում այդ»:

«Թողնել է, Գենիս, դափնին երբեմնի,
Անցել է զարունն, ամառն էլ, և արդ
Սառել է արդեն հուրը պոետի:
Քմեն ինչ ինքըդ կտեսնես, դե ե՛կ,
Այդ ճերմակահեր երգչի մոտ թռչնե՞ք.
Մերունուն մի ժամ լսելու համար»:
Թռան երկուսով ու վայրկենաբար
Տեղ հասան նրանք ու Ֆելիցայի
Երգչի սենյակը մտան ուղղակի:
Պոետը նրանց ճանաչեց իսկույն,
Եվ Ֆոնվիզինը պատմեց ծերունուն
Իր անդրաշխարհյան դեպքերը: «Ինչպե՞ս,
Ուրեմըն այստեղ դու ուրվակա՞ն ես:
Շատ ուրախ եմ քեզ տեսնելուս համար,—
Ասաց Գերժավինն,— օրհնում եմ ես քեզ:
Փը՛շտ, կատու... Նստի՛ր, հանգուցյալ եղբայր.
Ինչպիսի՞ խաղաղ եղանակ է, տես...
Ի դեպ, հիասքանչ մի ներքող ահա,
Կարդամ, եղբայր իմ, և ականջ արա»:
Եվ պոետը ծեր՝ հանգիստ հազալով,
Կեղծամը սանրեց ու դողդոջ ձայնով
Սկսեց երգել իր նոր հորինած
Երկը՝ բիրլիական թեմայով գրված:
Օ՛, դա ուղղակի երգ-երգոց էր նոր:
Անմարմին զույգը զարմանքով մի խոր,
Գլուխներք ցած խոնարհած ու լուռ
Նրա այդ երգն էր ունկնդրում տխուր:

«Բացվեց սրբազան դուռն ահա գաղտնյաց...
Եվ դուրս է գալիս անդունդից հանկարծ
ԼուցիՖիրը հեզ, պերունաճակատ:
Օ՛, Նապոլեոն, օ՛ Նապոլեոն,
Օ՛ Փարիզ, Փարիզ և Նոր Բաբելոն:
Ու ճերմափազեղմ գառնուկն հնազանդ,
Փերազանցելով, ինչպես Գոգ կախարդ,
Կործանվեց հոգին սաղաթելական,

Դիվային ուժը չքացա՛վ անդարձ...
Ողորմա՛ծ է միշտ տերն մեր աստված...»

«Օ՛հո՛,— գռչեց իմ կատակողը խիստ,—
Սրանից լավ երգ չի կարող լինել.
Հանգուցյալ պարոն Բոբրովը նույնիսկ
Չէր կարող դրա խորքը թափանցել:
Ի՛նչ է պատահել քեզ հետ, Դերժա՛վին,
Դո՛ւ էլ բախտակից եղար նևտոնին,
Դու աստված-ճիճու, դու լույս, դու խավար...
Գնանք, Մերկուրի, ցավում է սիրտս,
Գնանք, ակամա կատաղում եմ ես»:
Ու անհետացավ նա վայրկենաբար:
«Ի՛նչ զարմանալի երևույթ...»,— հուզված
Ֆոնվիզինը իր ուղեկցին դիմեց:
«Թող այդ քո դատարկ զարմանքը,— ասաց
Հերմեսը ժադրով և ավելացրեց:—
Դեռ մի ժամանակ խորին զայրույթով
Լոմոնոսովն է դիտել Պինդոսում,
Որ ձեր ոռոսների կաճառում վիճավ
Սափրված մի թուրք երգ էր թնդացնում,
Եվ հոլմագորի Պինդարը՝ ցասկոտ
Գաղտնի նախանձով վառվեց, և սակայն
Ֆեբոսը լսեց նրա նախաափնքն
Ու հանգստացնել ցանկացավ նրան,
Եվ իմ Դերժավինն ուղեց վաղեմի
Այդ Հայտնությունը երգի վերածել:
Դենիս, նա հավերժ կփառաբանվի,
Բայց, ավաղ, ինչո՞ւ այդքան շատ ապրել»:

«Տուն վերադառնանք,— ասաց Հերմեսին
Հանգ թխողների համար սոսկալի
Մեռյալը,— թողնենք Ռուսաստանն իսկույն,
Ես թափառելուց սաստիկ հոգնեցի»:
Բայց հանկարծ ահա այնտեղ, աղմկոտ
Գետի եզերքին, բավական մոտիկ,
Մռալլ պուրակում, ջրաղացի մոտ

Տեսնում են մի պարզ, հասարակ քողտիկ,
 Մի նեղ արահետ տանում է այնտեղ,
 Դեպի լուսամուտն է թեքվել թխկին,
 Եվ Ֆալկոնետի Կուպիդոնն ահեղ
 Մաղրով սպառնում է կանգնած շեմքին:
 «Այստեղ, անկասկած, երգիչ է ապրում,—
 Ասաց մեռյալը ուրախանալով,—
 Ներս մտնենք»: Մտան, և ի՛նչ են տեսնում,—
 Մահճում, վարդերով պսակված գլխու՝
 Հազիվ ծածկըված թեթև վեղմակով,
 Գրգանքի մեջ մեղկ ու երանավետ
 Ննչում է շքնաղ իր Լիլիայի հետ
 Նա՛ պենատների երգիչը ջահել:
 Եվ դեմքը գինուց վառ վարդագունած՝
 Մրմնջում է մեղմ ու ինքնամոռաց:
 Ֆոնվիդինն ապշած նայում է նրան:
 «Տեսքը ծանոթ է, սակայն ո՞վ է նա,
 Արդյոք սա Պառնին չէ՞ անզուգական,
 Կլեյստը և կամ Անակրեոնը»:
 «Սա արժե նրանց,— ասաց Մերկուրին,—
 Էրոսն, Ամուրը դալար հավիտյան
 Դափնիներով են պսակել նրան,
 Իսկ Ապոլլոնը իր սիրեցյալին
 Պատվել է, Դենիս, ոսկյա սրինգով,
 Բայց նա կապկապված ծուլության սանձով՝
 Խմում է միայն, ծիծաղում, քնում
 Եվ Լիլիայի հետ՝ անհոգ զրգանում,
 Պոետի կոչումն իր մոռանալով»:
 «Թո՛ղ, ես արթնացնեմ այդ ստահակին»,—
 Ասաց Ֆոնվիդինն անշափ զայրագին:
 Ու վարագույրը ետ քաշեց իսկույն:
 Լսելով նրա ձայնը իմաստուն,
 Երգիչը դժկամ արթնացավ հանկարծ,
 Ձեռքը ծուլորեն պարզեց, նեղացած,
 Հազիվ մի վայրկյան նայեց լույսի դին,
 Ապա շուռ եկավ ու քնեց կրկին:
 Մեր հերոսն էլ ի՛նչ անելիք ունեւր,

Եթե ոչ նորից երկիրը թողնեք
Ու հանգստարանն իր դառնար շուտով,
Տխուր, քիթը կախ ու քրթմնջալով:
Լսել եմ, իբրև, ցասմամբ, անխնա
Ռուսներին սաստիկ հայհոյել է նա
Եվ տեսեք ի՞նչ է ասել հիրավի.
«Քանի և՛վոստովը անդուլ կտքնի,
Եվ Բատյուշկովը հանգիստ կքնի,
Մեր հանճարն երկար դեռ չի բարձրանա,
Եվ գործն էլ երբեք կարգին չի գնա»:

ՋՈՒՐՆ ՈՒ ԳԻՆԻՆ

Սիրո՞ւմ եմ ես շոգ կեսօրին
Թեքվել աղբրի ակունքին,
Կամ թավուտի խորքում լռին
Նայել լճի ծփանքին:

Իսկ երբ գինին թասում եռում
Ու թափվո՞ւմ է պռունգից,
Ում հոգին չէ փառավորվում,
Ո՞վ չի լալիս հրճվանքից:

Թող անիծվի՞ նա՛, ով կյանքում,
Առաջինը,— օ՛, սարսափ,—
Ջո՛ւր է խառնել մաքուր գինուն՝
Կուրացած իր պղծությամբ:

Թող անիծվի՞ այդ շարասիրտը,
Ու տրաքվի՞ ծարավից
Եվ Յիմիլյանսկին ու լաֆիտը
Չտարբերի՞ իրարից:

ԱՆԱԿՐԵՈՆԻ ՇԻՐԻՄԸ

Ամեն ինչ լո՛ւռ, խորհրդավո՞ր.
Մութն է իջել բլուրին,
Ամպի ցոլքում լողում է նոր

Երեսուցիներ լաին:
 Տեսնում եմ ես. շիրմի վրա
 Մի քեար է ննջում լուռ,
 Ու մերթ անշունչ լարից նրա
 Մուկաբար ու հոգեհմա,
 Հնչում է ձայն մի տխուր:
 Դրված են արդ այն քնարին
 Պսակ ու թաս վարդաբույր:
 Բ՛վ բեկերներ, աստ հեշտանքի
 Իմաստունն է հանգչում լուռ.
 Քանդակի մեջ՝ շիրմի քարին,
 Կարծես ապրում է նա դեռ,
 Կարծես նայում է հայելուն,
 Ասում. «Մեր եմ, ալեգարդ.
 Կյա՛նք տվեք ինձ վայելելու,
 Ավա՛գ, կյանքը կարճ է շատ»:
 Եվ հոնքերը կիտած ու լուռ՝
 Ջեռքը լարին է զարկում,
 Կուղեր երգել ուղմի աստծուն,
 Բայց միայն սե՛ր է երգում:
 Վերջին անգամ ուղում է նա
 Բնությանն իր պարտքը տալ,
 Եվ շուրջպար է մտել ահա,
 Ցանկանում է հագնենալ:
 Շուրջն ալեհեր սիրահարի
 Աղջիկներն են թռչկոտում,
 Եվ նա ժլատ ժամանակից
 Վայրկյաններ է լուկ շորթում...
 Մուսաններն ու քարիտները
 Ահա երգչին թաղեցին,
 Եվ, զարդարված ծաղիկներով,
 Երգեցին ու պարեցին...
 Գնա՛ց, ինչպես վայելք անհոգ,
 Ինչպես երազ գեղեցիկ:
 Մա՛րդ, քո կյանքը տեսիլք է լուկ,
 Որսա՛ բախտը վաղանցիկ,
 Արբի՛ր, արբի՛ր ու վայելի՛ր,

Լցրո՛ւ, խմիր անդադար,
Այրող կրքից միշտ նվաղիր
Եվ խոնջենքդ գինո՛ւց առ:

ՈՒՂԵՐՁ ԳԱԼԻՉԻՆ

Ո՛ւր ես, ծուլլ իմ բարեկամ,
Հաճույքների սիրահար,
Մի՞թե խորթ է քեզ համար:
Խաղաղ անկյունը անգամ:
Քեզ հետ մի՞թե այսուհետ
Թղթով պիտի խոսեմ լոկ՝
Պահերին իմ պաղ ու ցուրտ,
Էլ չե՞մ տեսնի դեմքն անհոգ
Թափառական պառնասցուգ:
Օ՛, դու ծուլլ իմ բարեկամ,
Ինչո՞ւ փախար, ասա՛ ինձ,
Աստվածներից տնական,
Թաքնվեցիր մուսայից:
Դատարկվել է մեր այգին,
Եվ անկյունը մեր մութ, ուր
Խմբվում էինք խնդագին
Գավաթների շուրջ պուրպուր.—
Ուր Կոմը մեզ կբերեր
Կարկանդակներ, իշխան ձուկ,
Ապա գինին փրփրաեռ
Մեզ Բաքոսն էր մատուցում:
Օրերն անցնում են, չկան
Ո՛չ հավաքներ, ո՛չ խնդում.—
Բաժանված են քեզանից
Խնջույքների մշտարթուն
Ջավակաները առնական.—
Եվ զրույցներն աղմըկոտ,
Ճաշկերույթները երկար,
Կորցրել են համ ու հոտ:

Մենակ, խցում իրիկվա,
Երբ լռությունն է հոսում,
Ով իմաստուն սիրալիր,
Քեզ հետ խոսել եմ ուզում:
Ափերը ծուլ ջրերի
Պարուրում է մութը սև,
Ու ննջում է մոռալով
Կատուն գոռոզ ու շատ ծեր:
Քանի քունը ցանկալի
Մեղմ թևերի հովանով
Օթկանում իմ անհայտ
Չի այցելել ինձ բարով,
Սպասելով Մորփեին,
Ես պառկում եմ անկողնում
Եվ թուցիկ ու զեղուն
Առանց ճիգի, մի ուղերձ
Դավաճանիդ եմ հղում:
Այդ եզերքից շատ հեռի,
Ուր քույրերը Թեբեի
Ինձ ծուլ ուստայն են հյուսում,
Մայր քաղաքում ի՞նչ ես դու
Անում, ընկեր սիրասուն:
Մի՞թե տեղը պոետի
Իր դաշտերի, իր հանդի
Խոսուն գիրկը չէ անքուն,
Այլ պիտի քարշ գա անմիտ
Բարձրաշխարհիկ մրրիկում:
Մի՞թե հիմա թատրոնում,
Ուր որ մի ցուլ-Ապոլոն
Խելապակաս պարտերին
Կարդում է բիրտ ու թերի
Ոտանավորն իր վարձված՝
Դու քնում ես հալածված՝
Ոռնոցի տակ կրկնակի
Դերասան ու ջութակի:
Եվ կամ շինծու ժպիտով
Դու խոնարհվում ես փութո՛ւլ

ժապավենին գույնզգույն,
 Դո՛ւ, իմաստո՛ւնդ արքունի,
 Մանոթություն տենչալով
 Կոկետուհու հետ անմիտ,
 Ինչ փուլթ՝, թեթև վարք ունի.—
 Կամ պատվիրած կուպլետով
 Վախկոտի պես՝ երեսին
 Մեծարում ես Կրեզին:
 Օ՛, ո՛չ, բարի իմ Գալիչ,
 Դու խոնարհվող չես ճարտար.—
 Իմաստության ծով ու լիճ՝
 Ազնվամիտ ու արդար.—
 Նա լռություն է սիրում,
 Իրեն բախտին միշտ հլու,
 Գանձարանին նայում է
 Առանց դուլզն-ինչ հուզվելու:
 Կապալառվի ռուբլիով
 Զվարթացնում կյանքը սին,
 Զի խոնարհում պատիվն իր
 Փիլիսոփան Միղասին:
 Թող որ բնավ հաշտ չէ նա
 Այդ բախտ կոչված լրբի հետ,
 Բայց թե նրան պարզեն իր
 Վակիսն է տալիս արփավետ՝
 Երբ էս աստվածը ջահել
 Երեկոյան մեղմ, ներհուն,
 Շուրթին՝ ժպիտ մի արև,
 Փունջ ու լաֆիտ է բերում,
 Հրամցընում է նրան
 Եվ խնդրում է ճոճվելով՝
 Խմել փունջից հուրհրան:
 Առաջնորդ է և արև
 Նրան սերը երազուն.—
 Ընկերությունը ջահել
 Նրան պսակ է հյուսում:
 Խոստովանանք լինի թող՝
 Երջանիկ է նա իրավ,

Երբ պահերն այդ սիրաթով
Սլանում են հողմավար.—
Երբ ընկերները պոետ
Ողջ օրն իրենց երգի տակ
Աղմըկում են նրա հետ
Եվ մոգել են խմում տաք.—
Մոտիկներին իրենց՝ կոչ,
Ջերմ ուղերձներ են կարդում
Եվ վառում են ժխամորճ
Անճանգի հետ զվարթուն...

Թող քաղաքն էդ ձանձրալի,
Ընկերներիդ միացիր,
Ապրիր կյանքդ նրանց հետ
Անապատում անձանձիբ:
Օ՛, իմ Գալի՛լ, փա՛խ տուր, փա՛խ,
Մայր քաղաքից այստեղ եկ:
Արշալույսներ վարդախաղ
Չտեսնելով մենք երբեք,
Իմաստունը Տիբուրյան
Եվ ես հաճախ ծուլանում,
Հենց գավաթի շուրջ բուրջան
Արթնանում ենք ու քնում:
Տես, Դելվիզը, ահա տես,
Իբրև պարզև հաղթողին,
Մի բալլադ է բերում քեզ
Եվ շուշանի՛ն՝ մի կուպլետ,
Եվ ստանսներ՝ խաղողին:
Եվ լցվում է ափեափ
Պատիկ ու ճեղ տու՛նը քո.—
Սրախոսին պաշելով,
Մեր երգիչը մեծարգո
Ներս է ընկնում գոշելով,
Եվ բուրսա՝ իրար քով—
Եվ ամեն օր կրկին մենք
Ոտանավոր, արձակով
Թախծի շուրջ կքշենք:

Եվ աղջիկները ջահել
Այցի կգան կրկին մեզ,
էդպես ոսկի կյանքը մեր
Մենք կժախսենք հեշի պես:
Կբաժանենք մենք հավետ,
Ախ, մնացած կյանքը մեր
Կախարդունի փառքի հետ
Եվ վակիսի հետ դեռ ջահել:

ՈՒՂԵՐՁ ՅՈՒԴԻՆԻՆ

Դու իմանալ ես, ընկեր իմ, ուզել
Երազանքներս, իդձ ու նպատակ
Եվ մեղմ սրինգի դայլայլը հստակ
Բարեկամական ժպիտով լսել:
Բայց շարաճճի պոետն իր ձեռով,
Այդ ջահել, զնգուն երազի գերին,
Մի՞թե կարող է թրթռուն գծերով
Կյանք տալ իր ներսում եղած պատկերին,
Այն, որ ինձ տվեց երազի կարգով
Պատանությունը՝ ոսկե ցուլանքով:

Իսկ հիմա, երբ ես իմ հին խրճիթում
Ապրում եմ՝ ինչպես մերկ անապատում,
Քաղցր ծուլության օթևանի մեջ,
Խաղաղ է կյանքս պարզ օրվա հանգույն,
Եվ այլևս ինձ չեն ասպատակում
Դատարկ պերճության պերճանքները պերճ,
Խղճահարության ժպիտով եմ ես
Նայում ճոխությանն աղքատ հարուստի
Եվ ինքս ինձնով բախտավորի պես
Չեմ տենչում բնավ սթորեր արժաթի,
Ոչ էգուց գիտեմ և ոչ էլ երեկ,
Գոհ եմ իմ բախտից՝ ինձ վերուստ տրված,
Եվ մտածում եմ, թե՝ «Պետք չեն երգչին
Ալմաստներ, հակինթ, տպագիրոն քաթեր,
Թանկ սկահակներ՝ գառարկ ու շնչին

Եվ կամ տիկնիկներ՝ անկյունում դրված:
 Նրան շա՛տ են պետք կերպասն-Ալբիոնի
 Ճոխ ծածկոցները կամ թե լիոնի,
 Որ նրանց մոդեռն կահույքն են ծածկում,
 Ո՞ւմ են պետք շքեղ հայելիները,
 Շալի օթյակը ննջասենյակում:
 Լավ չէ՞ ավելի՝ գյուղում մի հեռու
 Եվ կամ մի պատիկ, հանգիստ քաղաքում
 Գտնել անաղմուկ մի խաղաղ անկյուն,
 Մայրաքաղաքի հոգսերից փախչել,
 Փախչել խելագար շքեղությունից
 Եվ հանգստանալ ու լուռ անրջել:
 Օ՛, եթե հանկարծ երբեք մի օր
 Իրականանար տենչը պոետի...
 Մի՞թե չի ապրի ի խորոց սրտի
 Իր առանձնության վայելքը նա խոր:
 Ես տեսիլքի պես իմ գյուղն եմ հիշում,
 Իմ Զախարովոն, և գետը խշշուն,—
 Կամուրջը գետի, թավուտն ստվերոտ,
 Ցանկապատերի շարքը երերուն
 Արտացոլվում են ջրի հայելում:
 Տնակս այնտեղ է՝ բլուրի վրա,
 Երբ ուզեմ՝ կիջնեմ իմ զվարթ այգին,
 Ուր Ֆլորան ու Պոմոնան անգին
 Ինձ վարդեր կտան, մրգեր հուրհրան,
 Ուր մթին շարքը ծեր թխկիների
 Մինչև յոթերորդ երկինք է միտում,
 Եվ խշշում են խուլ բարդիներն էլի.—
 Ես բահը ձեռքիս և հոգով ցնծուն
 Արշալույսի հետ շտապում էնտեղ,
 Մարգագետնի մեջ շավիղ եմ բացում,
 Կակաչ ու վարդեր ջրում եմ սիրով՝
 Հոգուս մեջ լույսի, կյանքի հիացում.—
 Այստեղ, խոնարհված, կաղնու ստվերում,
 Հորացիուսի և Լաֆոնտենի հետ
 Ինձ պարուրել է երազը ներհուն:
 Մոտիկ առուն է աղմկում, թռչում,

Եվ սրտնեղելով փախչում է անվերջ,
Եվ թաքցնում է ծիծաղը հնչուն
Տաք մարգագետնի փափուկ գրկի մեջ՝
Բայց ահա օրը կեսօր է դառնում,
Եվ մեր լուսավոր ճաշասրահում,
Ուրախ, անպաճույճ սեղան է գցված,
Մաքուր սփռոցին՝ աղուհաց մաքուր,
Մի քիչ գալլաձուկ՝ սփռոցի վրա,
Բուրում է շշին, գինին է լցված:
Հարեանները զվարթ աղմուկով
Մտնում են, խզում լուսթյունը տան,
Նստում են, ապա, խոսքով, շարժմունքով
Գովաբաւնում են Վակիւին, Պոմոնին
Եվ հրապույրը գեղեցիկ գառնան...

Ահա սենյակը այն առանձնացած,
Ուր ես Մոսկվայից իսպառ խոնջացած,
Հեռու խաբուսիկ գեղեցկությունից,
Հեռու հոգսերից, դառնության թուլից,
Եվ խարդախ ու նենգ կախարդուհուց այն,
Որ շուռ է տալիս աշխարհը համայն,
Եվ որ—հիշում եմ—կոշվում է հենց փառք.—
Ապրում եմ՝ որպես բնության զավակ,
Փիլիսոփայի զվարթ խաղերով,
Զահել մուսայի կայտառ բառերով...
Ահա օջախը, ուր մութ իրիկվան,
Ծրբ հոգիս աշնան թախիծն է սարսում,
Սիրում եմ նստել այստեղ մեկուսի
Եվ լուռ հանձնվել խոհին երազուն,
Եվ կամ Վոլտերին, Վիլանդին կարդալ,
Եվ կամ՝ պահերին ոգեորության
Մի քանի ստանս մրոտել կարգին.
Ու հետո պատռել, հանձնել կրակին,
Ահա այստեղ էլ... բայց տեսիլքային
Մրրիկը լամպի մեջ կախարդական
Ծնվում, ցուլում է ճերմակ կտավին՝

Մնվում երազներն ու կորչում են հեզ
 Արևածագի ստվերների պես: —
 Մինչ ես իմ խցում լուռ ու միայնակ
 Երազներին եմ գգվում անարգել
 Եվ ծուլլ իմ ձեռքով անհագ ու անհագ
 Շուրջս ամենուր ցրում են հանգեր,
 Դրսից լսում եմ դոփյուն, վրնջոց՝
 Ցուացրնելով աթարը նախշուն,
 Փայլուն թիկնոցը ուսերին գցած,
 Հուսարը թռչող իր ձին է քշում...
 Ո՛ր եք դուք հիմա, խաղաղ պատկերներ
 Գյուղական պարզ ու հմայիչ կյանքի.—
 Ռազմի դաշտի մեջ, որ ծխում է դեռ,
 Թռչում եմ թևով ես երազանքի.
 Ծամբարում ահա լույսերն են վառվում,
 Եվ ես, թիկնոցով փաթաթված կարգին,
 Սեղմված բեղավոր ու ծեր կապակին,
 Պառկած եմ— փայլուն սվիններ հեռվում,—
 Հեռվում՝ վրնջոց, սանձերն են կրծում,
 Երբեմն նաև գոռում է շանթը,
 Երկնից նետվելով վիհը հեծեծուն...
 Ռազմի թրթիռն է իմ կուրծքը բռնում,
 Ռազմի սրերի մալտահան փայլից
 Կռվելու կրակն աչքերս է վառում,
 Եվ նետվում եմ ես ոսոխի վրա:
 Իմ ձին արծիվ է թշնամու շարքում,
 Արծիվ է նաև հեծյալը նրա,
 Բյուր թշնամի է մի զարկով զարկում:
 Օ՛, դո՛ւք, հայրենի աստվածներ, վերից
 Փրկեք պատանուն ռազմի բոցերից:
 Սուլում է սրով իր ատամնավոր,
 Գլխարկն է դողում նրա փետրավոր.
 Զերբեզի շուխեն ուսերին գցած,
 Եվ բաշի վրա լռին կռացած,
 Թռչող նեա է նա լպրծուն դաշտում,
 Մուխն իր սիգարի աշխարհն է պատում...

Սակայն հաղթության դափնով զարդարված,
հաղաղություն է մարտիկը խմում.—
Եվ ռազմի փառքից իսպառ մոռացված,
Կրկին իմ խաղաղ եղերքն եմ գնում.—
Կովի և պատվի դաշտում ես միայն
Հիվանդություն ու հենակներ գտա,
Նետեցի սուրը վրիժառության...
Մշուշոտ հեռվում տեսնում եմ—օ, դա
Տնակն է իմ հին, անտառը մթին,
Լճակը մոտիկ, դոնակը, այգին,
Փիլիսոփա եմ համեստ ես կրկին,
Փակված սիրելի իմ օթնանում,
Մոռացած աշխարհն, աշխարհից լքված,
Հոգու անդորըն եմ կրկին վայելում...

Աստ՛, իմ սրտի բարեկամ անգին,
Նրա՞ն էր, սե՞րն էր, կամ ի՞նչն էր արդյոք,
Որ շաբաճճի անհոգությունով
Օրերս տվին վարդ ու սոխակին.—
Իմ սրտի անկեղծ, մաքուր պարզությամբ
Ես չեմ նաջակել տանջանք փրօ,
Բայց օրերն արագ սլաղան, անցան,
Ո՞ւր են մանկության հետքերը անգին,
Զքնաղ հասակը առցավ, հեռացավ,
Եվ ծաղիկները թռչնեցին կարդին։
Սիրտս չի խփում էլ ուրախությամբ,
Թիթեռ տեսնելիս չի զարկում ուժգին,
Անիմանալի անհանգստությամբ,
Այրվում եմ, մարում, արյունս է վառվում,
Եվ սրտիս հասու լեզվով իր քաղցր
Կրքի մասին է նրբին բարբառում...
Բարեկամուհի ոսկե հասակի,
Զքնաղ մանկության հրապույր անհոգ,
Ես լու՛յս եմ տեսնում քո լույս հայացքի,
Սրտիս օրերի Սուշկովա, արդյոք,
Քո պատկերն եմ ես ամենուր տանում,
Ինձ հետ է չքնաղ տեսիլքդ պայծառ՝
Գիշերվա վհատ ժամին անանուն

Եվ արշալույսի շողերում անծայր
 երբեմն հեռու ծառուղու խորքից,
 Իրիկվա փափուկ և անդորր ժաֆին,
 Միայնակ, խոհուն երևում ես ինձ,
 Գորովդ տալով աշնան խաշամին,
 Իբրև թե շալդ ուսերիդ բերած,
 Խոնարհ հայացքդ կրծքիդ սեեռած,
 Այտերիդ սիրո գույնն է ամոթի
 Եվ վրադ՝ լուսնի լույսը սնոտի.—
 Կնճոռավելով, բարդին է խշշում,
 Եվ մթնշաղը խամրած իր փառով
 Մածկում է հեռվի սարերը նախշուն,
 Եվ անտառակի ստվերը հանով
 Ճոճվում է քնած ջրերի վրա,
 Այն արծաթվել են լուսնյակի ջահով
 Լոկ դու ես ինձ հետ, անտառը և դու՝
 Իմ հենակների վրա խոնարհված,
 Խորվ ուռենու տակ մոլոր կանգնած,
 Եվ մթնշաղի քամին պաղպաջուն
 Քո ձյունաճերմակ կրծքին է փչում,
 Հարբում վարսերիդ ցուլուն հմայքից
 Եվ ընդգծում է ոտքդ սլացիկ
 Քո ձյունաճերմակ հագուստի տակից...
 Կամ երբեմն խոր գիշերվա ժամին,
 Չմեռվա դաժան ցրտում դժվարին
 Քո վերնատան դեմ կանգնում եմ, նայում,
 Սպասելով քո՝ գեղուհուդ գալուն.—
 Սահնակն է պատրաստ, ու խավարն է խիտ,
 Քնած աշխարհում ես՝ գերի խաղիդ,
 Ժամացույցների զարկին սպասում,
 Թվում է՝ քաղցր շշուկ եմ լսում,
 Թվում է՝ ահա, խշիշոց եկավ,
 Աղջիկն իր լույսով խավարը ճեղքեց
 Եվ շունչը պահած, քայլում է թաքուն,
 Ահա, գեղուհին սիրածին գրկեց
 Թռան ձիերը հեռուն անանուն,
 Բաշները տված սառնաշունչ քամուն,

Գնում են, առատ ձյունը ճեղքելով,
Դու գրկել ես ինձ քո նուրբ ձեռքերով,
Քարացել ենք մենք, հազիվ ենք շնչում,
Համր հիացմունք ու՝ ոչ մի հնչյուն...
Սակայն ի՞նչ, Թռավ երազը իմ պերճ
Երջանիկ էի, ավա՜ղ, քնի մեջ...

Լոկ մուսաներին վայել անդորրում
Ես իմ սրինգի զուլալ հնչյունով
Քեզ իմ երազը պատմեցի ծորուն
Օ՛, իմ բարեկամ, մեղմ կարկաչյունով:
Սանը մուսայի և ներշնչանքի
Երազանքով է ինքն իրեն զինում,
Եվ դժբախտության ճամփեքին անգամ
Հաճույքներով է իր հոգին սնում:
Եվ երջանկության ոսկե թուփենք
Քլոֆոն թող շտա ինձ իր դրախտից.—
Երազանքում է խինդը երկրային,
Եվ զորավոր է պոետը բախտից:

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

(Գուշիճիճ)

Արդյոք հիշո՞ւմ ես, իմ թասեղբայր,
Երբ լոռիցյան մեջ ուրախաբեր
Մենք խեղդում էինք մեր վիշտը մառ
Գինու մեջ մաքուր ու փրփրանու

Եվ դպրոցական հսկիչների
Աչքից հեռու, մեր մութ անկյունում
Վակիսի հետ քաղցր գովում էլի
Եվ լուում էինք մեղմ ու ներհուն:

Հիշո՞ւմ ես, փունջի գավաթի շուրջ
Մեր ընկերների շշուկն անգին,
Կամ ինչպես էինք հանգիստ ու լուրջ
Ծխում ծխամորճն էժանագին:

Օ՛, ի՛նչ եռուն, ի՛նչ սթանչելի
Ու մշուշապատ օրեր անցան...
Հանկարծ լսում եմ ահա էլի
Հեռվից եկող մի պեղանտի ձայն...

Իսկույն ջարդվում են շշերն անգին,
Եվ գավաթներն են շարտվում դուրս,
Եվ լճանում են գորշ հատակին
Փունջի և գինու շիթերը լույս:

Արագ փախչում ենք, վախն է չքվում,
Տաք շառագույն է մեր այտերին,
Մեր շուրթին այն է, ինչ մեր մտքում,
Մեր հոգու, սրտի լին ու թերին:

Եվ հայացքները անշարժ ու պաղ,
Եվ քրքիչները մեր խնդագին
Փոխարինում են, ա՛խ, անհապաղ
Վակիսի հետ քաղցր մեր գգվանքին:

Օ՛, դուք ընկերներ իմ սրտակից,
Երգվում եմ ես ձեզ—ամեն տարի,
Երբ հեռու լինեմ հոգս ու հանգից,
Ես նրան հիշեմ գինով բարի:

ԲԱԼԵՆԻՆ

Արևելքը անքուն
Շառագույնը հագավ,
Գետափի գլուղակում
Վերջին լույսը հանգավ:

Յողերով ցողվեցին
Ծաղիկներ ու խոտեր,
Դաշտերը գնացին
Իվ մարդիկ, և հոտեր:

Մշուշը սպիտակ
Դեպ ամպերն է լողում,
Հովվուհին հովվի մոտ
Գնում է ու դողում:

Խոխոջում, թռչում է
Աղբյուրը լեռներում,
Կապույտում ննջում է
Թավուտը հեռւում:

Ու ջահել հովվուհին
Շուկա է շտապում,
Ծրգում է երգը հին
Ու նայում է հեռուն:

Կարմիրը խաղում է
Թշերին ուռուցիկ,
Աչքերը անմեղ են,
Ոտքերը՝ սլացիկ:

Նա ճարտար իր ձեռքով
Շտկել է մազերը, —
Խելքահան անելու
Համար են նաղերը:

Կորսետով ծածկել է
Հմայքը իր կրծքի,
Գոգնոցով փակել է
Խայծիկը կրքի:

Հովվուհին մտնում է
Բալենու այգին,
Նվ իսկույն գտնում է
Մրգեր ահագին:

Պսուղներն, իհարկե,
Ժպտում են նրան,

Բայց ճամփան դժվար է՝
Փշեր կան վրան:

Եվ սակայն ուզում է
Նա բալը ուտել,
Բռնում է ճյուղից, որ
Բարձրանա թեթև:

Կարծես թե հասնում է
Նա իր պարզեին,
Ու երկշոտ դնում է
Ոտքերը ճյուղին:

Դե, ձեռքդ երկարիր,
Եվ քոնն է բալը,
Բայց քեզ ի՞նչ պատահեց,
Հովվուհի, իմ լավը:

Նայում է՝ գալիս է
Հովիվը անտառից,
Թուլացան ոտները,
Սահում են ծառից:

Եվ ճյուղը ճթռտաց,
Ախ, մահն է սպառնում,
Հովվուհին ընկավ ցած.—
Ինչ պատկեր է հառնում:

Այդ ճյուղը կոտրված
Զգեստն է ծվատում,
Հովիվը զարմացած
Հմայքներն է դիտում:

Երկու տաք, սպիտակ
Ոտքերի արանքում
Հովիվը դիտում է
Այն բանը, որ կյանքում

Ախ, առժամ կնանիք
Պահում են դեռ թաքուն,
Ինչի որ Աղամն էլ
Զմնաց դրախտում:

Եվ դժբախտ հովվուհուն
Նա ճյուղից անջատում,
Եվ կրքով մի անհուն
Կրծքին է փաթաթում:

Արյունը եռում է
Սրտերում հեղուկ,
Եվ սերը թևում է
Սրբնթաց թևերով:

Տանջանքի հաճույքը
Սրտերում այդ ջահել
Զույգվելու համար է
Մեր տերը արարել:

Եվ ջահել հովիվը՝
Թուլանքի խենթ գերին,
Իր այրվող ձեռքերով
Դիպչում է ոտքերին:

Ամուրը գժվում է
Ոտքերի միջև,
Հովիվը ճգնում է
Ստինքները ջերմ:

Եվ ճգնում ալ բալը
Եվ հյութ է դարձրնում,
Եվ կարմիր հյութով այդ
Խոտերն է նա ցողում:

ԾԵՐՈՒՆԻՆ

Արդեն այն կրքոտ սիրահարը՝ չեմ,
Ում զարմացնում էր աշխարհը երեկ.
Իմ պերճ գարունն ու վառ ամառն արդեն
Անցան հավիտյան և էլ ո՛չ մի հետք:
Ամո՛ւր, դու աստվա՛ծ ջահել տարիքի,
Ծառադ եմ եղել նվիրված ու հեզ.
Ա՛խ, թե ճար լիներ ծնվելի կրկին,
Կծառայեի քեզ դարձյալ այսպես:

ԻՇԽԱՆ Պ. Ա. ՎՅԱԶԵՄՍԿՈՒՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՆԱՄԱԿԻՑ

Երջանիկ է, ով քաղաքի ժխորներում
Անըջում է անդորրավետ առանձնություն,
Ով տեսնում է միայն՝ հեռու-հեռուներում
Անապատ վայր, ծաղկած այգի, գյուղական տուն,
Բլրալանջեր զուգված լուին անտառներով,
Մարգագետին առվակներով կարկաշավետ,
Դաշտ ու արոտ և անգամ... հոտն իր հովվի հետ:
Երջանիկ է, ով իր բարի բնկերներով
Սեղան նստած՝ մինչև գիշեր զվարճանում
Եվ ռուսական իր զրնգուն, սուր տողերով
Սլավոնական հիմարներին ձեռ է առնում:
Երջանիկ է, ով չի թողնում Մոսկվան անքուն,
Չի հեռանում հյուղի համար հնամենի
Եվ տեսնում է երանելի իր սիրուհուն
Ոչ թե շքեղ երազի մեջ, այլ արթմնի:

ՊԱՏՈՒՀԱՆ

Վերջերս անդորր իրիկնապահին,
Երբ որ լուսինը ամայի, աղոտ
Սահում էր միգոտ ճամփով երկնային,
Տեսա՝ նստել էր պատուհանի մոտ
Ջահել մի աղջիկ մենակ, մտախոհ,
Ահը սրտի մեջ և աչքը հեռվին,

Նայում էր նա լուռ հուզմունքով մի խոր
Բլուրներն ի վար, մութ ճանապարհին:

«Այստեղ եմ» — մեկը շշնջաց արագ:
Եվ աղջիկը իր դողդոջուն ձեռքով
Երկյուղով բացեց պատուհանը փակ...
Հուսինը ծածկվեց մթության միգով:
«Երանելի մարդ, — վշտով ասացի, —
Ուրախություն է լոկ սպասում քեզ,
Իսկ ե՞րբ, ե՞րբ պիտի իմ դեմ էլ բացվի
Իրիկնապահին պատուհանն այդպես»:

ԺՈՒԿՈՎՍԿՈՒՆ

Սրհնի՛ր դու ինձ, բանաստեղծ... Լուռ ստվերում պառնասյան
Մեկի եկա ես դողով մուսանների հանդիման.
Սլացա ես հուլսերով արահետով ահալից,
Ֆեբոսն հանեց ինձ վիճակ, և քնարն է բաժին ինձ:
Անփորձ եմ ես, սարսում եմ կործանումից անպատիվ,
Սակայն անգոր եմ սաստել վառ տենչանքներն իմ անթիվ,
Ես չեմ լսում ահավոր դատավճիռը մահվան.
Դարերի մեջ թաքնված դատավորը¹ սրբազան —
Անցյալի քաջ պահակը, մտերիմը մուսայի
Եվ նախանձի առարկան աներեր ու հուսալի՝
Քաջալերեց սիրալիր ուշադրությամբ հոգեթով,
Եվ Դմիտրևը գովեց թույլ շնորհքս ժպիտով,
Եվ ցարերի մեծ երգիչ, մեր ծերունին² փառավոր,
Քաղաքաված շնորհքով և հանճարով թեալուր,
Իր դողդոջուն ձեռքերով, արցունքն աչքին ինձ գրկեց
Եվ ինձ համար անծանոթ երջանկություն գուշակեց:
Իսկ դու, որ ողջ էությամբ տարված էիր երգերով,
Դո՛ւ չէիր, որ ձեռք տվիր ինձ սուրբ սիրո երդումով:
Կարո՞ղ եմ ես մոռանալ այն ժամը, երբ քո դիմաց

¹ Կարամզին:

² Դերժավին:

Ես կանգնեցի լուռ ու մունջ, և շանթի պես սրընթաց
Հոգիս թռավ թևաբաց դեպի վսեմ քո հոգին,
Փարվեց նրան ու ցուլաց հրճվանքներում կաթոգին.
Ո՛ր, վճռեցի ես անահ բռնել ճամփան դժվարին,
Սիրտս լցվեց հավատով և անձնուրաց, և խորին:
Ներշնչանքի որդինե՛ր, ստեղծողնե՛ր փառավոր,
Ցույց եք տալիս ինձ ուղին մշուշներում հեռավոր:
Երազանքով անվեհեր դեպի անհայտն եմ թևում,
Եվ թվում է՝ ճախրում է ձեր հանճարն իմ վերևում:

Բայց ի՞նչ, բայց ի՞նչ: Ահավոր քարափի տակ Պառնասի
Իմ հայացքի դեմ բացվեց մի տեսարան այսպիսի.—
Նստած են խոր անձավի խավարի մեջ խստագին՝
Թշնամության, նախանձի որդիները մռայլագին,
Վսեմ ստեղծողների զոյիկները իսկական,
Անմտության կատաղի գուգազները մարտական:
Սուր ոռնոց են արձակում քնարները վայրենի,
Վարյազների շարքը խիտ երգ է ոռնում վարյագի:
Միծաղն է նրանց պատասխան.— երկու ստվեր խավարում
Մռայլ ամբոխի վրա գլուխներն են խոնարհում:
Մեկը նստեց կույտերին կ'երգի, կ'արձակի,
Պտուղներին այն ծանր գիշերային վաստակի,
Շիրիմներին մոռացված, ուր հանգչում են կրկնակի՝
Նհրբողները բազմաթիվ և պոեմները երկար:
Ժպտում, ոռնոց է լսում հանգաթուխը այն տկար:
Նրա առաջ տանջահար Տիլիմաքն է հառաչում.
Երկաթ գրիչը նրա մատների մեջ ճռնչում
Եվ ձգում է ետևից հեկզամետրերը ցամաք,
Դափտիլները ծանրաշարժ, դաշնաշեշտերն անքանակ:
Գոռոզացի՛ր, Մեվլիյի օրինակն էս դու փքուն,
Ո՛վ բանաստեղծ, հռչակված մուսայով քո եռանդուն:
Սակայն ո՞վ է մյուսն այն՝ անձավի մեջ լի ծխով,
Շրջապատված իր անկիրթ ընկերների ամբոխով:
Նրան ճիշով, աղմուկով փրառաբանում են. իսկ նա
Ոտնահարել է հանգով միտք ու ճաշակ անխնայ:
Այդ դո՛ւ ես, ով թույլ մանուկ օտարների դասերի,
Սումարոկով պաղ, գոռոզ, նախանձոտ անասելի,

Դու անգոր ու անկրակ, միջակ խելքով ու մտքով,
Նախապաշարմանն ես լոկ պարտական քո պսակով,
Դու շարտված Պինդոսից և Ռասինից անիծված:
Նա — գաճաճը պիտ չափվի հսկայի հետ փառապանծ:
Նա՞ — պիտի հերքի ու ժխտի դափնեպսակն այն շողուն,
Որի մեջ մեր փառավոր անմահ երգիչն էր շողում —
Ուրախությունն ուսների, զարմանքը գիշերային¹...
Ոչ, անվրդով Լեթայում կխորտակվի նա լռին,
Մոռացության կնիքն է արդեն նրա ճակատին,
Ի՞նչ, ի՞նչ կարող է հանձնել նա ապագա դարերին:
Արդ Շնորհը՝ անպատկառ այն սրնգից վախեցել,
Եվ քնաբի լարերին բիրտ մատներն են ոսկրացել:
Գովեստի ճոխ ճառերից թող որ Մեվիյը փքվի,
Կհայտնվի Դեպրեսոն, Շեպելենը կչքվի:

Պիծադէլին, ի՞նչ խուք, միշտ ծիծաղելի է մնում,
Տգեաներին հավեա՝ կույր տգիտությունն է սնում.
Բացել է այն նրանց դեմ իր օթեանը խավար,
Այնտեղ արծակ են կռում, երգն են կռում անդադար:
Բուլբն այնտեղ գիտության լույսերի դեմ են կռվում,
Բոլորը խուլ են այնտեղ, միայն համր չեն, չեն լռում,
Մեկը ոճով նիկոնի պոեմներ է տպագրում,
Մեկը դեզերն է դիզում ներբողների սլավական,
Մյուսները խզվում են ողբերգության մեջ լալկան,
Մեկը՝ իր չար դաշինքին հավատարիմ մնալով
Եվ հորանջող մուսային բեմի վրա հանելով,
Լմաժում է՝ Պառնասից հանճարներին վար նետել:
Դողդողում են ձեռքերը, և չի կարող հարվածել,
Իզուր դաշույնը առնում և հարձակվում է նորից,
Քառատողից վերք առել, դուրս է մղվել ժուռնալից,—
Քննադատի շվոցից դեպ ընկերներն է վազում...
Եվ Ֆեսպիսի համար նրանք կակաչե պսակ են հյուսում,
«Տիլիմաքականի» վրա դրած ձեռքերն իրենց չար,
Նրանք՝ վրեժ են երգվում վիրավորանքի համար:
Եվ ամբոխով կատաղի ահա ելնում են հուզված:

¹ Լերմոնտով:

Դժբախտութիւնն է, ով որ քնքուշ հոգով է ծնված:
Ով գեղունուն է գերել գաղտնի՝ իր նուրբ քնարով,
Ով սուղել է համարձակ գվարճասեր հումորով,
Ով խոսում է իր լեզվով ճշմարտութիւնը միայն,
Ով իր գլխում չի կրում հիմարութիւն ոռոտական...
Նա թշնամի է երկրի, գեիւ բարձրի սերմնացան,
Եվ ճառերի տարափով գանակոծում են նրան:

Ապստամբեք և դուք էլ, ո՛վ պառնասյան վեհ քուրմեր,
Բնութիւնով ու ջանքով բարեկրթված երգիչներ՝
Ձեր ճաշակի և ուսման հերձվածքի մեջ պաշտելի,
Ջարդե՛ք, փշրե՛ք հանգուցն պաշտպաններին խավարի:
Պոն՛տ, ընկերն ես լույսի և հանճարի վրիժառու:
Երկինքներից կյանք թափող և լույս թափող մշտապես՝
Ապոլլոնի աջ ձեռքը մահվան նետով վերջապես
Ջարհուրելի Պիֆոնին ահեղ հարված է տալու:
Մարած, հանգած ջահերով, անշարժացած թևերով
Ռպերովի ոգին ձեզ կոչում է,— վրեժ, ընկերնե՛ր...
Վիրավորված ճաշակն ու գիտութիւնն են ուժը ձեր:
Ձեզ հետ են և՛ Ֆերոսը, և՛ մոսանները ծանոթ,
Ոսոխներին փշրեցե՛ք ձեր Երգերով արշունոտ:
Տգիտութիւնը պարտված կխոնարհի դեմքը բիրտ՝
Ու հավաքույթը հոռոզ հոնտորների կիսակիրթ...
Ճշմարտութիւնը հայտնել վտանգավոր է, սակայն,
Արդին Մեվիյն ինձ վրա կիտեց հոնքերը դաժան,
Տաղանդների դեմ ահա մահապատիժ է գրվել:
Մի՞թե և իմ բաժինն է — հալածանքին համբերել:
Եվ ի՞նչ է պետք: Համարձակ ճամփա ընկնել դեպ հոռուն,
Ձեռք պարզելով ուսումին, քո օգնությամբ հաստատուն,
Ես քեզ, քեզ եմ հետևում, ով անսասան Կարամզին,
Մի՞թե լլիտի ես նայեմ ագետների աղմուկին:
Թող զրուցեն, թող խոսեն լքվածները Ֆերոսի,
Չի առաքել երկինքը նրանց շնորհք պոետի:
Փառքը — նրանց ամոթանք, և զոհ՝ ծաղր է բերում,
Մնունդները խավարի՝ կխորտակվեն խավարում:

ԾԵՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Իմաստունները փնտրել են վաղուց
Մերկ ճշմարտության հետքերը կորած
Եվ երկար-երկար, խելք-խելքի տված՝
Մեկնել ծերերի մտքերն հինավուրց։
Պնդել են, որ «մերկ ճշմարտությունը
Եկել, գաղտնաբար ջրհորն է մտել»։
Եվ միասնաբար խմելով ջուրը,
Գոչել են. «Այստեղ պիտ նրան գտնել»։

Բայց ոմն, մարդկանց բարերար մի ծեր,
Որ անմտության վկան էր նրանց
(Եվ կարծես ինքը Սիլենը լիներ)։
Հոգնած աղմուկից և ջրից հոգնած,
Մի կողմը թողեց անտեսանելուն
Եվ առաջինը նա հիշեց գինին,
Եվ դատարկելով բաժակը լեցուն,
Ճշմարտությունը տեսավ հատակին։

ՀԵՄՅԱԼՆԵՐԸ

Փռվել էր վաղուց դաշտերի վրա
Հայնարձակ քողը խորին գիշերվա,
Եվ դալուկ ամպի գրկում հեռավոր
Առկայծում էր թույլ աստղը մենախոր։
Մեռնող լույսերի փայլի հանդիման,
Անվստահելի մթության միգում,
Բարձրությունների կիսախավարում
Լուռ կանգնել էին երկու օթևան...
Ամեն ինչ քնած, լուռ է ամեն ինչ,
Զկան ոչ որոտ, ոչ աղմուկ, ոչ ճիչ։
Լոկ ալիքների խոխոջն է խոռվ
Տարածվում խաղաղ, խաղաղ գիշերով։
Լսվում է մեկ էլ կողմերից հեռու
Երկաթի զնգոց և դոփյուն ձիու։

Անցնում են մի խումբ ջահել հեծյալներ
Թափում անտառի միջով լուակյաց,
Դողում—փնչում են ձիերը նրանց
Եվ գլուխներն են ցնցում անհամբեր:

Հեծվորներն արդեն թռչում են դաշտով,
Թողած անտառի ծածկը երերուն,
Շոյում, զսպում է ամենն իր ձիուն
Եվ շշնջում է հպարտ ժպտով:
Նրանց դեմքերն են վառվում բերկրանքով,
Եվ բոցկլտում է զայրույթն աչքերի:
Ռազմատենչ պոետ, լուկ դու ես անհույս,
Վհատված, որպես մուծը գիշերի,
Եվ դալուկ, որպես աշնանային լույս:
Նա մռայլաբար խոնարհած գլխով,
Թաքուն վշտերի կսկիծը սրտում,
Տարված ինչ-որ մի տխրագին մտքով,
Քշում էր իր ձին շարքի առջևում:

«Օ, մռայլ երգիչ, ի՞նչ է պատահել,
Մարտից առաջ լուկ դու ես վհատվել,
Խոնարհել ես քո գլուխն անվեհեր
Եվ բաց ես թողել դու սանձ ու սուսեր,
Դու պարապության, գգվանքի գերի,
Քո հոգու համար, օ՛, մի՞թե այդքան
Խաղաղությունը սփռվիլ է, ջան
Արշավանքները մեր անզսպելի,
Եվ մեր թրերի զարկը մարտական:
Որքան որ կռիվն ահավոր լինի,
Նախանձելի է մեր բախտն այնքան սեզ,
Քեզ համա՞ր է այդ մարտը սոսկալի,
Դու չես գունատվել մարտերում երբեք:
Մենք տեսել ենք քեզ միշտ թրերի տակ,
Խաղաղ ճակատով, հասակով շիտակ,
Քայլում էիր միշտ առաջին շարքում,
Միշտ այնտեղ, որտեղ մարտն էր որոտում:
Միահյուսվելով կանչին հաղթության,

Երգում էր ձայնդ մեր փառքը անշեջ:
Իսկ արդ ռազմիկի պես փախստական
Համրացել ես խոր վհատության մեջ»:

Սակայն երգիչը տխուր ու լռին
Գլուխը դանդաղ վեր բարձրացրեց,
Նայեց հեռավոր կիսախավարին
Ծվ հառաչանքով կուրծքը տատանեց:

«Խոր քուն է իջել հովիտում ռազմի:
Մենք ենք սլանում մութի մեջ միայն,
Նախազգում եմ ես վախճանն անձկալի:
Ինձ կանչում է մեծ մաթուր վերջնական:
Կիշրեմ բախտի կապանքը դաժան,
Կթռչեմ ինչպես մորիկն է թռչում, ՝
Նղբայրեներիս հետ կհասնեմ բոցին,
Ծվ մարտի վերջին որոտն ականջում:
Հովտում կսուրա միայնակ իմ ձին»:

Օ, դուք, որ այստեղ գտել եք ինձ հետ,
Գերեզմանային սահմանը մթար,
Ասեք, սիրածը իր արտասուքով
Կքաղցրացնի՞ ձեր քունը երկար:
Ինձ համար ոչ ոք չի շնչում սակայն,
Ինձ լռությունը բաժին կմնա,
Էլվինան կառնի լուրը իմ մահվան
Ծվ թաքուն-թաքուն չի հառաչի նա»:

Իսկ դուք կենսական բերկրանքի համար
Ճակատագրերի ձեռքով պահվածներ,
Սիրուհիների արցունքով վարար
Թող որ օրհնվի վերադարձը ձեր:
Քաղցր փրկության կենացի վրա
Հիշեք, եղբայրներ, երգչին պատանի,
Հիշեք տառապանքն ու սերը նրա
Եվ փառքը նրա ահեղ վախճանի»:

ԷԼԵԳԻԱ

Երջանի՜կ է նա, ով իր սերն իրեն
Խոստովանում է առանց սարսափի,
Նա, ում շոյում է հաւսը քնքշորեն
Անհայտ, անծանոթ ճամփեքին բախտի,
Ում որ լուսնյակի շողը միզամած
Դեպի հեշտանքի գիշերն է տանում,
Ում հավատարիմ բանալին կամաց
Իր սիրեցյալի դռնն է բաց անում:
Բայց ես իմ կյանքում հեզ և անուրախ
Չունեմ հրճմանքը թաքուն վայելքի,
Թռչնեց հուշերի իմ ծաղիկը վաղ,
Ցավից թռչնում է ծաղիկն էլ կյանքիս:
Ջահել օրերն իմ տխուր կտուրան,
Կսպառնա շուտով ծեբությունը ինձ,
Բայց սիրուց մերժված, ես կմոռանա՞մ
Արդյոք իմ սիրո արտասուքն անրիծ:

ՓԱՓԱՔ

Դանդաղ ու լուռ՝ ես օրերս եմ քարշ տալիս,
Ամեն վայրկյան բորբոքում է իմ սրտում
Դժբախտ սիրուս մորմոքները տանջալից,
Եվ իմ մոռյլ խենթությունը վրդովում:
Բայց լուռ եմ ես, իմ տրտունջը չի լսվում,
Սփոփանքս՝ արցունքն է իմ աչքերի,
Եվ իմ հոգին այդ տրտմությանը գերի,
Արցունքի մեջ դառը վայելք է գտնում:
Անցի՛ր դու կյանք, չեմ ամսոսում արդեն քեզ,
Ունայն տեսիլք, անէացիր խավարում,
Ես իմ սիրո տառապանքներն եմ սիրում —
Եվ թող մեռնեմ, բայց սիրելով մեռնեմ ես:

ԷԼԵԳԻԱ

Ես կարծում էի, թե սերը արդեն հանգել է հավետ,
Սրտիս մեջ լռել իմ շար կրքերի ձայնն հուզումնալի,
Թե վերջ ի վերջո բարեկամության աստղը լուսավիտ
Ինձ՝ տառապալիս նավահանգիստ է հանել հուսալի:
Ես խորհում էի ապահով ափում այդ հանգստանալ,
Եվ արդեն միայն հեովից աչք ածել ու ցույց տալ ձեռքով

Այն նավորդների նավերն աղետյալ,
Որոնք քշվում են ասեղ փոթորկով,
Եվ ես ասացի. «Երջանի՛կ է հար,
Նա, ում որ կյանքը աղատ, հմայիչ,
Անցել է որպես գարնան օրը ջինջ
Ու չի մշուշվել կրքերից խավար,
Ով չի տառասել զուր սիրուց երբեք
Եվ անծանոթ է գերությանը հեզ:
Երջանի՛կ է նա... Սակայն կրկնակի
Երջանիկ եմ ես, որ տառապանքի
Իմ շղթան փշրել և աղատ եմ արդ,
Մշուշով պատած հովիտն իմ կյանքի՝
Լուսավորեց մի խնդուն ճառագայթ»:
Ի՛նչ էի ասում թշվառս սակայն...

Մի պահ նիրհեցի ես անապահով լուծյան գրկում,
Բայց թաքնված էր մթագին սերը իմ հոգու խորքում,

Չէր հանգչում նրա բոցը խուլական:

Եվ զվարճանքի համար հավաքված ընկերներիս մոտ,
Ծանկացա նորից քնարն իմ լարել հանգի վրա հին,
Ծանկացա երգել ջահել կույսերի հմայքը պշոտ,
Երգել խնդություն, երգել Բաքոսին ու Դելֆիրային:
Եվ իզո՛ւր սակայն... Լսում էի ես, ձեռքս կարեւիկ

Ընկած էր անշարժ քնարի վրա իմ անհնազանդ,
Ելյովում էի դեռ — ու նայում հեովից վշտով անտարբեր,

Խենթ ջահելության խաղերին զվարթ:

Ո՛վ դու սեր, դու թո՛ւյն մեր ժամանակի,

Փախի՛ր, անհամար այս տենչերի հետ սին ու հուսաբեկ:

Եվ կրակները տանջող ըղձանքի

Իմ հոգու խորքում մի վառիր երբեք:

Անցե՛ք, տեսիլներ... Ո՛չ, ես այլևս քոնը չեմ, Ամո՛ւր,
Ինձ վերադարձրու իմ հրճվանքները, իմ հանգիստը տուր,
Այս անկարեկից բնության գրկում թող ինձ մեն-մենակ,
Կամ թո՛ւյլ տուր, որ ես հույսի թևերով սլանամ կրկին,
Թո՛ւյլ տուր, որ նիրհեմ և շղթաներում իմ այս դժնդակ
Ազատությունը տենչամ քաղցրագին:

ՎԱՅԵԼՔ

Թռչնում է տխուր գերության գրկում
Հազիվ զարգացող ծաղիկը կյանքի,
Ջահելությունս է աննկատ փախչում՝
Բողած ետևից հետքեր թախծանքի:
Ես իմ ծննդյան ժամից անզգա
Մինչև օրերը դալար հասակիս
Դեռ չեմ ունեցել վայելքի մի պահ,
Բերկրանք չի տեսել հոգնաբեկ հոգիս:

Ես կյանքի շեմքից՝ անհամբեր անհագ
Նայել եմ հեռուն և միշտ երազել,
«Այնտեղ է, այնտե՛ղ վայելքը»: Սակայն
Ուրվականների ետև եմ վազել:
Եվ ծածանելով ոսկե թևերը,
Իր գեղեցկությամբ դյուրեկան դալար
Երևաց մի օր ջահել իմ սերը
Եվ աչքիս դիմաց թռավ խուլաբար:

Ես ետևիցը... բայց ես չհասա
Հեռավոր սիրած իմ նպատակին...
Իսկ ե՞րբ ցնծության թևով պիտի գա
Իմ երջանկության ընդհանրական թանկագին.
Ե՞րբ խավար լապտերն իմ ջահելության
Վերջապես պիտի վառվի լուսաթով,
Եվ լուսավորվի իմ մոռյլ ճամփան
Իմ ուղեկցուհու չքնաղ ժպիտով:

ԵՐԳԻՉԸ

Լսե՛լ եք գիշերն անտառից էն կողմ՝
Զայնը իր սիրո և թախծի երգչի,
Երբ լուսադեմին դաշտերն են ննջում,
Սրինգի ձայնը վհատ, պարզ ու մեղմ
Լսե՛լ եք արդյոք:

Հանդիպե՛լ եք դուք անտառի մթում
Երգչին իր սիրո, երգչին իր թախծի
Աչքերում՝ ժպիտ և հետքեր լացի,
Կամ հայացքը մեղմ, կարոտով տրտում,
Հանդիպե՛լ եք դուք:

Հառաչե՛լ եք դուք, երբ ունկ եք դրել
Երգչին իր սիրո, երգչին իր թախծի,
Հանգած հայացքն էք տեսել մերժվածի,
Երբ հանդիպել եք պատանուն երեք,
Հառաչե՛լ եք դուք:

ՄՈՐՓԵՈՍԻՆ

Մորփեո՛ս, տանջող իմ սիրո համար
Տուր ուրախություն մինչև առավոտ:
Արի՛, հանգցրու իմ լամպը խավար,
Օրհնի՛ր, Մորփեո՛ս, երազներս տոթ:
Սրբիր իմ վհատ հիշողությունից
Դատավճիռը բաժանման ցավի:
Սիրելի դեմքը կրկին: Եույց տուր ինձ
Եվ հնչեցրու ձայնը թախծալի:
Եվ երբ հեռանա գիշերը խավար,
Դու էլ կլքես աչքերս կրկին.—
Օ, թե կարենար սերը մոռանալ,
Մինչ հաջորդ գիշեր մոռանալ հոգին:

ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԻՍ

Դեռ աստվածներն են շնորհել ձեզ, ա՛խ,
Ոսկի ցերեկներ, գիշերներ պատիժ,
Եվ աղջիկները մեր քնքշանվաղ
Աչքերը ձեզ են հառել ուշադիր:
Օ, բարեկամնե՛ր, երգեք, նվագեք,
Մսխեք վաղանցուկ երեկոն բեհեզ.—
Եվ ձեր հրճվանքին այդ անհոգ ու մերկ
Արցունքիս միջից լուռ կժպտամ ես:

Վ. Լ. ՊՈԻՇԿԻՆԻՆ ՀՂԱԾՆԱՄԱԿԻՑ

Քրիստոսը հարյավ, թող որ նա հառնի,
Բայց սա աստված, որ հարություն առնի
Բանականության շողն Ռուսաստանում.—
Փնտրում ենք ինչ-որ և չենք ստանում:
Տա աստված՝ կրկին համայն աշխարհում
Խաղաղությունն ու խինդը սավառնեն,
Որ մեր հարգարժան Ակադեմիայում
Քնած անդամներն հարություն առնեն.—
Որ մեր մեղալի ժամանակներում
Նախնյաց բարիքը հարություն առնի.—
Որ ի հեճուկս Շիխմատովների,
Մի նոր Բուալո հարություն առնի.—
Վկան պառակտման ու հիմարության,
Վկան ու նաև սարսափը դրա.—
Եվ թող արժաթը լինի ավելի,
Ալլելի ոսկի և at caetera:

Եվ թող որ երբեք հարություն չառնեն
Հանգուցյալ երկերն՝ արձակ, չափածո,
Մոռացությունից թող որ չհառնեն
Պարոն Բոբրովը՝ վազուց բրածո,
Կուռքը թերթերի, աշխարհը գերած,
Եվ նիկոլան պոետը մեռած,

Կոմսս հովոստովը՝ անհանգիստ արյուն,
Եվ բոլոր նրանք, ովքեր աշխարհում
Գրեւ են շափից ավելի խրթին,
Այսինքն՝ սառը ու նաև մթին,
Որ հավասար է մեղք ու ամոթին:

ՖԱՎՆԸ ԵՎ ՀՈՎՎՈՒՀԻՆ

(Պատկերներ)

I

Տասնհինգերորդ իր գարունքին,
Ինչպես շուշանն արեծագին,
Գեղուհին է փթթում արդեն.—
Նվաղկուն է շունչը նրա,
Վարդի գույնն է դեմքի վրա,
Թրթռում է կուրծքը եղեմ,
Եվ հայացքն է երազային—
Պատանության խաղն է դա հին:
Լիւային էլ չեն կախարդում
Շուրջպարները, ա՛խ, զվարթուն.—
Քաքնըվում է նա անտառում,
Երազային ջրերի մոտ,
Հառաչում է և տառապում,
Ու նրա հետ էրոտն է լուկ:
Եվ գիշերվա խորունկ մթնում,
Երբ անկողին է նա մտնում,
Խաղաղ քնի քաղցր ցանցում՝
Երազներով կախարդական,
Կարոտներով աղջրկական
Նրան էրոտն է հալածում—
Եվ Լիւան տաք անրջելով,
Իր տաք հաճույքն է արժարժում՝
«Օ՛, Ֆիլո՛ն»— մեղմ շշնջալով:

Ո՞վ է էնտեղ, մութ անձավում,
 Ուշ իրիկվա ուշ պահին
 Քնքշագործով սիրտդ քամում
 Ու շղթայում քեզ լռին,
 Եվ էդպես դու ճաշակեցիր
 Սիրո հաճույքը թաքուն.—
 Եվ արյունդ, ո՛, կիւա, տե՛ս,
 Հուզվում է և աղմկում,
 Ու թրթիռով, շփոթմունքով,
 Դեմքով վառվող արյունի
 Դու շնչում ես, ա՛խ, հաճույքով
 Թւերի տակ Ամուրի:
 Օ, դու զոհդ քնքուշ կրքի,
 Լոսթյան մեջ լուռ այրվիր:
 Հանգեք, մինչև ձեր գրգանքի
 Արշալույսը բացվի հիր:
 Ձեզ համար ձեր հորձանքը թունդ
 Մոռյալ մութ է հագել, տե՛ս,
 Եվ մշուշոտ լույս է ծաթում
 Համր լուսինը լրտես.—
 էդտեղ վարդերն են խոնարհվել
 Ձեզ վրա մութ ծածկոցով.—
 Եվ լռել են քամիներն, ուր
 Իշխում է սերն իր բոցով...

III

Բայց էն ո՞վ է անձավի մոտ,
 Խիտ խոտերի մեջ պառկել,
 Հառել զոհին Վենետիկի
 Իր վրդով աչքն անարգել.—
 Մոմովել է խոտերի մեջ
 Իր ծուռտիկ ոտքը հրեն.—
 Զույգ եղջյուրն էլ կախվել են խեղճ
 Տխուր աչքերի վրեն:

Ֆալնն է — մռայլ բնակիչը
 Անտառների, լեռների,
 Հովվուհիների տեսնելուն պէս
 Հալածում է նա էլի:
 Կուպիդոնի նախընտրածի՝
 Ֆիլոնի հետ գեղեցկածին
 Մրցակից է նա անքուն...
 Օթեանում տաք հեշտանքի,
 Լսում հառաչը գրգանքի,
 Հաճույքի ցավն է զգում:
 Եվ իր անբախտ լուսնյան մեջ
 Յավի գավաթն է ըմպում,
 Բորբոքելով խանդը իր խեղճ,
 Աղի արցունք է թափում:
 Բայց թագուհին գիշերների
 Անտառն էն կողմ գլորվում,
 Բարձրանում է արևն էլի,
 Լույսի շառափն է ցողվում:
 Շշնջում են հովիկները,
 Ֆալնը փախչում է տրտում՝
 Որ թաքցնի վշտի բեռը
 Կիրճերում ու թավուտում:

IV

Առավոտյան Լիլան լուին
 Ու սայթաքուն իր քայլով
 Գնում է խիտ անտառով,
 Հանձնված իր խոհերին:
 «Օ՛, որդյոք շո՛ւտ, գիշերվա մութ,
 Սքանչելի լուսնի հետ
 Դու երկինքը կպատես:
 Օ, արդյոք շո՛ւտ, մութ իմ թավուտ,
 Արևմուտքը երկնքի
 Կապույտ քողով կփակես»:
 Բայց շարժվում են թփերը
 Խուլ, դավադիր խշշոցով:

Ապա աչքերն են փայլում
 Մութ անտառի աստղծոռ:
 Լիւան անտառ է շտապում
 Գարնան հովի նման անտուն:—
 Ու նա նրան հալածում,
 Ու վազքի մեջ Լիւան իր
 Թրթռացող հմայքի
 Ողջ գաղտնիքներն է բացում:—
 Բացվում է կուրծքը նրբին
 Հովի պագշոտ քմայքին,
 Եվ բացվում են նուրբ ու ձիգ
 Սրունքները սլացիկ:
 Խոտի վրա ճախրելով,
 Պահելով շունչը թաքուն,
 Նա լսում է վախելով
 Ֆալնի հեքը թիկունքում:
 Արդեն զգում է մեջքին
 Նրա շունչը կրակված...
 Զանքերն իզուր են, ավաղ,
 Դու Ֆալնին ես վիճակված:
 Բայց ալիքը փրփրախաղ
 Առնում տանում է նրան:—
 Գերեզմանն իր գետն է, վա՛խ...
 Բայց ո՛չ: Փրկված է Լիւան:

V

էրոտները ոսկեթևիկ
 Եվ Կռպիղոնը նրբանուշ
 Թռած գալիս են հեհեկիկ,
 Որ Լիւային օգնեն անուժ:—
 Յիտերային, Վեներային
 Շտապ լքում են այդ պահին,
 Ալիքներով թռչնում շուտ
 Ու տանում են նրան անձավ՝
 Սիրո լքված տաճարը մութ:
 Էնտեղ Ֆիլոնն է սպասում:

Ու Ֆիլոնի հետ սիրասուն
Ուրախությունն ըմպում անցավ,
Եվ կրքի մեղմ հառաչանքով
Լոռությունն է խզում դարձյալ...
Վարդերի մեջ տաք հեշտանքի
Լիլան ննջում է հանդարտված,
Եվ երկնքում պաղ լուսնյակի
Վերջին շողն է մարում պարտված:

VI

Գլուխը կախ ու տրտմագին
Անբախտ աստվածն անտառի
Թափառում էր մութը հազին
Մութ ափերին ջրերի:
«Ներիր ինձ, սե՛ր, ուրախություն,—
Կրկնում էր նա հառաչով,—
Տրտմության մեջ պիտի անցնի
Ջահելությունս փախչող»:
Օրորվելով, նրա դիմաց
Հանկարծ Սատիրը ելավ,
Հայացքը՝ մութ ու անթափանց,
Ձեռքին՝ գինու մի մեծ գավ.—
Տան ճանապարհն էր որոնում,
'Ինձը՝ կարմիր, հարբածի,
Եվ հազիվ էր կանգնած մնում
Նա ոտքերին իր այծի:
Գնաց, գնաց ու հանդիպեց
Ախ, նա Ֆավնին իր տրտում
Ու քրքիչով ետ ընկրկեց՝
Երբ որ բախվեց խոր մթնում...
«Դո՛ւ ես, եղբա՛յր, սիրելիդ իմ,—
Ըչաց Սատիրն ալեհեր,—
Ո՞ր աշխարհի մեջ էր եթիմ,
Ո՞ր երկրում եմ քեզ տեսել»:
«Ա՛խ,— հառաչեց Ֆավնը վհատ,—
Թառամեց իմ կյանքը խեղճ,

Ինձ խաբեցին մի՛շտ, անընդհատ,
 Ես դժբախտ եմ սիրո մեջ»:
 «Ի՞նչ եմ լսում: Ամուրի՞ց ես
 Դու տառապում ու տրտմում,
 Դո՛ւ էլ նրան ամենքի պես
 Աղոթում ես ու երգվում:
 Մոռացությունը, տես, եղբայր,
 Այս գավի մեջ է անգին,
 Լից գավաթդ բերնեբերան՝
 Մինչև հասնես հատակին»:
 Եվ փրփուրը երբ որ եռաց,
 Ու երբ գավաթը լցվեց,
 Հենց առաջին իսկ գավաթից
 Ամուրն իսպառ մոռացվեց:

VII

Էդ հանդուգնը ո՞վ է տիրում
 Գեղեցկությանդ հեքով:
 Հավատարիմ չեղար սիրուն.—
 Ո՞վ է այրվող իր ձեռքով
 Քո կրծքերի հետ խաղում,
 Հառաչում քաղցր կրքով
 Եվ Լիլայիդ հետ գեղեցիկ
 Հիացմունքից նվաղում:
 Դու դավաճան եղար, Լի՛լա,
 Դե բորբոքիր սերդ խոր
 Եվ շտապիր սիրել անդուռայ,
 Դավաճանիք նորից-նոր:

VIII

Երջանկությունն անցավ որպես
 Սռավոսյան թեթև քուն.—
 Ո՞ր են պահերը սիրակեզ,
 Եվ Պալեմոն, ո՞ր ես դու:
 Շուտ է թոշնում, ավաղ, Լի՛լա,

Անցնող սիրո վարդը հիր.—
 Հիմա տրտմիր, սիրող լիող և,
 Ու վարդի տեղ փուշ սլոկիր:
 Զգտումների մեջ կործանող
 Տարիներն են համբառնում,
 Եվ ծերությունը գողեգող
 Գեղուհուն է սպառնում:
 Ամուրն արդեն խոնարհահարգ
 Հրաժեշտ է առնում պերճ,
 Կուպիդոնի հտքից արագ
 Մտնում զվարթ հուլի մեջ:
 Ու հովվուհին անտառն ընկած,
 Տրտմում է լուռ ու նկուն.—
 Ո՞ւմ կտեսնի—մեկ էլ հանկարծ
 Ֆալին է աչքը բնկնում:
 Փիլիսոփան էդ իծառտք
 Լորենու տակ մեկնովել,
 Դափնով պողերը վարդարել
 Ու ծուլությամբ արդարն
 Գինուն է խելքը տվել:
 Թեև Ֆալնը չէր հմայում
 Հին օրերի կիլային,
 Բայց գեղուհին փորձ է անում
 Բացել ցանցը սիրային.—
 Նա հայացքով իր կսնացի
 Մոտիկ եկավ լուռ ու մունջ,
 Եվ ուզում էր, ես լսեցի,
 Զրույց բացել սիրո շուրջ:
 Սակայն Ֆալնը չոր ժպիտով,
 Փրփրեցնելով թասը իր,
 Շարժեց զուխը շատ փութով,
 Ասաց կարծես սիրալիր՝
 «Ո՛չ, կի՛լա, ո՛չ, ես հանգիստ եմ,
 Ուրիշներին դու որսա.—
 Իր ժամանակն ունի սերը,
 Իմաստության ժամն է սա:
 Եղել է, որ ես քեզանով

Խեղբահայն եմ եղել, ա՛խ,
Հիացել եմ ինձ կիզանող
Գեղեցկությամբ քո խարդախ,
Ծղիւ է, որ կրքից մարող
Միւտս քեզ է տենչացել,
Ծղիւ է, որ... Փա՛ռք, արարո՛ղ,
Ծղածն եղել է—անցել»:

ԷԼԵԳԻԱ

Ծն ձերն եմ նորից, ջահն՛լ ընկերներ.
 Անցան բաժանման օրերը խավար,
 Պարզվեցին նորից մեր ձեռքերն իրար,
 Ես տեսա նորից զվարթ խումբը ձեր,
 Դուք նո՛ւյնն եք, սիրտն իմ նույնը շի սակայն,
 Ամենից թանկը, առաջվա նման,
 Դուք չեք իր համար: Կածանով անհայտ
 Անցան օրերը անհոգ հրճվանքի,
 Անցան հավիտյան, սրբնթաց կյանքի
 Վաղորդյան շողն է դալկանում վրաս:
 Խինդը իմ հոգուց առհավես գնաց:
 Իմ քինախնդիր, սև բախտից մերժված,
 Մոռացա ողջը — ժպիտ ու ծիծաղ,
 Անդորր ու հրճվանք. վշտով է, ավա՛ղ,
 Զահել ճակատս հիմա շղարշված:
 Զուր եք զրույցով ձեր զվարճալի,
 Պերճախոս հոգու սիրով քնքշալի
 Ուզում իմ ծանր հառաչն ընդհատել:
 Անցավ ամեն ինչ. հետքը անցյալի
 Վաղուց էր արդեն իմ հոգում հարթվել:
 Ցրելու համար ամպն իմ վշտերի
 Դուք զուր եք ուզում ինձ քնար բերել.
 Մարել են տենչերն անցած օրերի,
 Անշունչ լարերի ձայնն է պապառնձվել:
 Իմ դեմ թախիժ եմ ես լոկ նկատում,
 Աշխարհն ահավոր ու տաղտկալի է,

Ինձ տրտմեցնում է լույսը ցերեկվա՝
Կգնամ անտառ, որտեղ կյանք չկա,
Ուր մեզ է մեռել։ Ես խինդն եմ ատում,
Նրա թափանցիկ հետքն արդեն վաղուց

չկա իմ սրտում։

Երեկվա վարդե՛ր, ձեր թերթերն ընկան,
Զապրեցիք անգամ դուք մինչև լուսին,
Արագ սուրացիք, օրե՛ր խնդովյան,
Սուրացիք,— ու ես լալիս եմ անձայն
Եվ թոշնում կյանքիս մութ արշալույսին։
Ընկերնե՛ր, դուք ինձ մոռացեք հավես,
Հնազանդվում եմ ես բախտիս կամօքին,
Թողեք ինձ վշտին ու տառապանքին,
Թողեք ինձ մենակ արցունքներիս հետ։

ԴԵԼՎԻԳԻՆ

- Ապրի՛ր ծերության, բարեկամության
Սիրո հուսալի հովանու ներքո,
Հոգսից, փորձանքից հեռո՛ւ հավիտյան.
Դու բանաստեղծ ես, մենակության մեջ՝ երջանիկ ու գոհ.
Իսկ աստվածների մտերմին երբեք մորիկները չար
Սարսափելի չեն. նա խորհուրդ ունի սուրբ ու վեհանուն.
Զահել մուսաներն օրոր ասելով նրան մեղմաբար,
Մատը շուրթերին՝ նրա անդորրն են հավետ պահպանում։
Երգասացության այդ աստվածները, սիրելի՛ ընկեր,
Դեռ պատանեկան իմ հոգում նո՛ւյնպես
Ոգևորության հուրն են բորբոքել
Եվ նշել ուղին իմաստուն ու վես։
Դեռ մանուկ, սակայն, լավ էի զգում
Երանությունը քնարի երգի,
Ու նա՛ էլ բաժին ընկավ ինձ կյանքում։
Բայց ո՛ւր եք, պահե՛ր իմ զմայլանքի,
Պարմանի սրտի անմեկնելի հո՛ւր,
Ոգու տքնություն և արտասուքներ իմ ներշնչանքի։
Զիրքս, ծխի պես չքացավ իզուր։
Ինչքան շո՛ւտ նախանձն արյունոտ աչքով անձս նկատեց,
7 Ա. Ս. Պուշկին

Ու շողաց իմ դեմ անտես դաշույնը նենգ զրպարտության:
Օ՛, ո՛չ, ոչ բախտով, ոչ էլ փառքով մեծ,
Ոչ գովեստներով սին, ամբարտապան
Ձե՛մ գայթակղվի: Անգործության մեջ երջանիկ ու գոհ,
Ես կմոռանամ իմ մոռուաներին տանջող ու բարի.
Բայց գուցե մի օր սիրտս հառաչի լուռ հիացմունքով՝
Ունկնդիր ձայնին քո մեղմ քնարի:

Վ. Լ. ՊՈԻՇԿԻՆԻՆ

Ի՞նչ կա առավել թովիչ ու կայտառ
Բոցերից ռազմի, ահեղ մարտերից,
Ճամբարից, դաշտից արյունոտ ու մառ
Եվ ասպետական հատու զարկերից:
Ոչ այնքան խելոք մեծաբեղների,
Բայց սրտով խիզախ այն հուսարների
Կարճատև կյանքից ի՞նչ կա սիրելի:
Վրանների մեջ գտած օթևան,
Հեռու գգվանքից, Շնորհներից հեզ՝
Ապրում են՝ վախկոտ Հորիացիոսն ինչպես,
Որ անտառումն էր ապրում թիբուրյան,
Նրանք չգիտեն բռնադատություն,
Զգիտեն սարսափ, ձանձրույթ սնամեջ,
Գրոհ են տալիս, բացօթյա ուտում,
Երգում են, զարկում, զարկվում մարտի մեջ...
Երջանիկ է նա, ով սիրահոգի,
Միաժամանակ ահեղ է եղել,
Ում գործն ու երգը արժան են գովքի,
Ով Թեմ/րային, Մարսին է գովել,
Ով սիրած սրի և թամբի կողքին
Իր ռազմանվագ քնարն է կախել:

ԻԼԻՉԵՎՍԿՈՒ ԱԼԲՈՄՈՒՄ

Թեպետ ուղղափառ քրիստոնյա՝
Անփառ պոետ եմ ես, բարեկա՛մ.
Անշուշտ, հոգին է՝ միայն անմահ,

Տողերիս բախտը՝ ողբերգական,
Մուսանների երգն այն քմահաճ,
Զվարթ ժամանցը վաղ օրերի,
Կմեռնի մահով մի անհառաչ
Եվ մեզ չի շոյի լույսն արեւի

Խոստովանում է ձիրքս բարի.—
Փոխարեն հոգուս անմահության
Ես կուզենայի ուրիշ մի բան —
Անմահությունը իմ երկերի:

Մենք անկարող ենք միշտ էլ եղել
Օրհասի առաջ. բայց անկասկած
Ներշնչանքի այս պտուղն անկալծ,
Գրված մտերիմ այս թերթերում,
Անստորագիր, քո ձեռքերում
Կմնա հավետ և անմոռաց:
Թող տքնությունս անցնի իզուր,
Որ դու սիրել ես մտերմորեն,
Թող իմ երգերն էլ մեռնեն անլուր.
Բայց ձայնն իմ սրտի, հույզը մաքուր
Այդ երգերից էլ երկա՛ր կապրեն:

ՆՆՈՒՂ

Բարեկամնե՛ր իմ թանկագին,
Ծ՛, խղճացե՛ք դուք ինձ.
Տանջված եմ ես բոլորովին
Գեղեցկուհու ձեռքից:

Կարոտում եմ անվերջ նրան,
Բախտս դառն է, տխուր.
Լցրե՛ք թասը բերնբերան,
Բացե՛ք նկուղ ու դուռ:

Այնտեղ պահված են սառչրած
Շշերը փառաշուք,
Ու տակառը՝ լիքը լցրած
Գարեջրով հատուկ:

Մեզ ցույց կտա Բաքոսն այսօր
Նրանց տեղը թաքուն.
Խմե՛նք, քնե՛նք թավալզոր՝
Տակառների շուքում:

Նրանց մե՛ջ են գանձելու ու փառք
Ու պարգևներ՝ երգչիս.
Եվ մոռացում, և սփոփանք,
Եվ կրա՛կը երգիս:

Անտիպոլնան ու Մարֆուշան ժամից գալիս
Ճանապարհին կուվում էին ու հայհոյում.
Անտիպոլնան խիստ զայրացած ձայն էր տալիս.
«Մի սպասի՛ր, տես թե գլխիդ ի՛նչ եմ բերում,
Դու կարծում ես անցա՛վ-գնա՛ց, էդ էր ու է՛դ,
Իրք քեզ տեսա պատի տակին, աչքից հեռու
Պաշվում էիր մեր սանիկի՝ Վանյայի հետ.
Տես թե ո՞նց եմ մարդուդ ականջը գցելու»:

«Ով չէ ով, դո՛ւ,— Մարֆուշան է վրա տալիս,—
Վանյան ի՞նչ է, դեռ կաթնակեր մի երեխա.
Իսկ խնամի Տրոֆիմը, որ մոտդ է գալի՛ս.
Մենակ ես չէ, ողջ քաղա՛քն է կանգնում վկա.
Ա՛յ սանամեր, մեղալուր ենք թե՛ ես, թե՛ դու,
Ախար ինչի՞ զուր բերանդ շաղ ես անում.
Ուրիշների աչքի չոփը տեսնում ես ու
Քո գերանը դու չե՞ս տեսնում»:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

(Ներբող)

Փախի՛ր, թաքնվիր աշքերիցս դու,
Թմրած թագուհիդ մեղկ Յիտերայի:
Ո՛ւր ես, գահերի ամպրոպդ ահագողու,
Դու, ազատության վսեմ երգչուհի:
Եկ, պատուի՛ր պսակն իմ այս ոսկեթել
Եվ զա՛րկ, խորտակի՛ր քնարս քնքշած —
Ես ազատությունն եմ ուզում երգել,
Խոցել արատը գահերին նստած:

Եվ բա՛ց ինձ ուղին ազնիվ, սեեռուն,
Այն խանդավառված ու վսեմ գալլի,
Որին փառապանծ այն աղետներում
Դու ներշնչեցիր հիմներ սխրալի:
Դուք, միշտ հեղհեղուկ բախտի զավակներ,
Տիրաններ երկրի, սարսե՛ք, դողացե՛ք,
Իսկ դուք լսեցե՛ք և արիացեք,
Եվ ըմբոստացե՛ք, ընկա՛ծ ստրուկներ:

Ավա՛ղ, ես ո՛ր կողմ հայացք եմ նետում —
Ամեն տեղ երկաթ, ամեն տեղ մտրակ,
Եվ օրենքների խայտառակ նեխում,
Եվ ստրկության սրցունք անճարակ:
Զորս կողմ անարդար կամքը բռնության
Նախապաշարման ոլորտում խավար
Իշխում է — ահեղ ճորտության հանճար:
Փառքի մոլությո՛ւն ճակատագրական:

Լոկ այն արքայի գլխին չի ընկնում
Ժողովուրդների տառապանքը մեծ,
Ուր կա անսասան համերաշխություն
Սուրբ աղատության և օրենքի մեջ,
Ուր նա ամենքինն է՝ որպէս վահան,

Ուր հավատարիմ ձեռքերում սեղմած
Գլուխների վրա հավասար մարդկանց՝
Կիչնի նրա սուրն առանց խտրության

Իր բարձրությունից և կհարվածի
Հանցագործությունն արժանի թափով,
Ուր նրա բազուկը չի կաշառվի
Ոչ ազահությունմբ, ոչ էլ սարսափով:
Իշխանավորնե՛ր, օրենքն է տալիս,
Այլ ոչ թե բնությունը, ձեզ թագ ու գահ —
Վերև եք կանգնած դուք ժողովրդից,
Բայց ձեզանից վեր օրենքն է անմահ:

Եվ վա՛յ այն ցեղին, այն ժողովրդին,
Ուր նիրհում է նա անզգուշավոր,
Ուր իշխանություն ունեն ձեռքներին
Կամ լոկ ժողովուրդ, կամ լոկ թագավոր:
Եվ քեզ եմ ահա ես վկա բերում,
Վեհ սխալների զոհքը անբասիր,
Որ նախորդներիդ սեզ փառքի սիրուն
Մոտիկ անցյալի փոթորկներում
Քո արքայական գլուխը տվիր:

Լյուդովիկոսն է ելնում դեպի մահ
Ի տես անմոռնչ իր հետևորդներին,
Թագազերծ գլխով կռանում է նա
Ուխտադրժության կառափնակոճղին:
Լուռ է օրենքը — ժողովուրդը լուռ,
Հանցավոր կացինն իջնում է ահա...
Ու ոճրագործի ծիրանին պուրպուր՝
Հնկավ շղթայված գալլերի վրա:

Ինքնակա՛լդ ժանտ ու եղեռնագործ,
Ատում եմ ես քեզ և գահդ դժխեմ,
Կործանումը քո, մահը քո որդոց
Ես չար խնդությունմբ մի օր կտեսնեմ:
Ահեղ անեծքի կնիքն են կարդում

Ժողովուրդները քո գոռ ճակատին,
Դու բնության ամոթ, աշխարհի սոսկում,
Երկրում աստծուն ուղղված նախատինք:

Երբ մռայլահոս նկայի վրա
Կեսգիշերային աստղըն է շողում,
Եվ հոգսից ազատ գլուխն ակամա
Ծանր և հանգիստ քնով ողողվում,
Տեսնում է այնժամ երգիչը խոհուն
Վաղուց մոռացման տրված մի դղյակ,
Մի՛ բռնապետի կոթող անբնակ,
Որ նիրհում է դեռ խիտ մառախուղում:

Ու ծեր Կլիոսի ձայնը սոսկագին
Լսվում է ահեղ պատերի ետև,
Կալիգուլայի ժամերը վերջին
Կանգնում են նրա աչքերի առջև,
Տեսնում է. գինով, շարովթյամբ հարբած,
Զուգված աստղերով, ժապավեններով,
Մարդասպաններն են գալիս գիշերով,
Դեմքերը լկտի, հոգով սարսափած:

Անհավատարիմ պահակն է լուռ,
Զգված է լուռ-մունչ կամուրջը վերհան,
Բացված են դռներն ահեղ գիշերում,
Վարձու ձեռքերով դավաճանության...
Օ, մեր օրերի սոսկում, օ ամո՛թ,
Յանիշարներն են խուժում զերթ գազան...
Եվ նրանց անարգ հարվածներն իջան...
Ընկավ թագակիրը շար և արնոտ:

Եվ այսօր լսե՛ք, օ, թագավորներ.
Ոչ արյուն, ոչ բանտ, ոչ սրբի տաճար,
Ոչ դաժան պատիժ, ոչ առատ նվեր
Չեն պաշտպանության պարիսպ ձեզ համար:
Օրենքի անխաբ տաղավարի տակ

Առաջինը դուք խոնարհեք ճակատ,
Եվ գահին՝ հավենտ կդառնան պահակ
Ժողովուրդները խաղաղ և ազատ:

Ն. ՅԱ. ԳԼՅՈՒՍԿՈՎԱՅԻՆ

Ես իմ աղնիվ ու համեստ քնարով
Երկրային աստծուն չեմ փառաբանում
Ու չեմ խնկարկում ուժին՝ բուրվառով
Շողոքորթության. հայա՛րտ եմ մնում,
Աղատության եմ երգում՝ հուսալով,
Երգերս միայն նրա՛ն կզոհեմ.
Ճեմ ծնվել, որ իմ համեստ մուսայով
Թագավորների ժամանցը շոյեմ...
Բայց, իրավ, լեռան տակ շելիկոնի,
Ուր Կաստալիայի գետն է զնգում դեռ,
Լցվել եմ ձիրքով ես Ապոլլոնի,
Ելիզավետա թագուհուն երգել:
Երկնային կյանքի վկաս երկրային՝
Ես այն ժամանակ, հոգով բոցկլտուն,
Ներբողում էի՝ բարձրացած գահին
Առաքինության տիպարը ժպտուն:
Աղատությունն ու սերը գաղտնաբար
Հիմն էին հյուսում խորքից իմ սրտի,
Եվ իմ երգերի ձայնը անկաշառ
Արձագանքն էր ողջ ուսւ ժողովրդի:

Ես լսել էի, թե աշխարհն անհուն
Քարեկամության ուժով է անմեռ.
Որ առանց նրա չկա խնդություն.
Որ կյանքի ուղին դժնի կլիներ,
Ընկեր չդառնար թե մարդը՝ մարդուն:
Բայց լսի՛ր, կա և ուրի՛շ զգացում,
Նա և գգվում է, և տանջում է մեղկ.

Քո ամեն հոգսում, քո ամեն գործում
Նա կա, այրո՛ւմ է, չի՛ նիրհում երբեք.
Նա դաժան է խիստ, և խոցող է նա,
Նա կամեցներ մեր սիրտն ու հոգին,
Եթե խորախոր խոցերը նրա
Հույսի նեկտարը չբուժեր կրկին:
Ես այդ կրքով եմ այրվում, դալկանում
Ես խորտակվում եմ ջահել հասակիս,
Եվ սակայն բուժվել ես չե՛մ ցանկանում:

ՀԵՔՏԱԹՆԵՐ

№ 81

Ուռա՛: Ռուսաստան է արդեն սուրում
Շրջիկ դեսպոտը. և դեռաբողբոջ
Ազատարարը մեր լաց է լինում,
Նրա հետ մեկտեղ ժողովուրդը ողջ:
Մարիամը Փրկչի վրա գողգոթում, սաստում է նրան.
«Մի՛ լար, իմ մանկիկ, ախ, մի՛ լար, տե՛ր իմ,
Տե՛ս, բորոն կգա՛ — ցարը ոռոսական»:
Ու ցարն է գալիս՝ խոսքը շուրթերին.

«Գիտցիր, ոռոսական խոնա՛րհ ժողովուրդ,
Ինչ որ լավ գիտե աշխարհը համայն.
Ես մունդիրներ եմ կարել հաղվագյուտ —
Թե՛ ավստրիական, և՛ թե պրուսական:
Ցնժա՛, ժողովո՛ւրդ, ես կուշտ եմ, առողջ ու գեր առավել.
Լրագրերն են իմ գովքը անում,
Լավ ուտում էի, խմում, խոստանում,
Ու գործն էլ բնավ ինձ չի շարշարել:

Ի հավելումն, լսեք ինձ, ցարի՛ն,
Լսեք ի՛նչ պիտի ես հետո սարքեմ.
Նախ պաշտոնաթող կանեմ լավրովին,
Սոցին էլ դեղին տունը կուղարկեմ:
Գորգուլի տեղ ձեզ համար մի նոր օբեկե կհիմնեմ,—

Ողորմածությամբ թագավորական
Եվ բարի կամքով իրավունք Լւտամ,
Որ բոլոր մարդիկ՝ մարդիկ համարվեն»:

Ուրախությունից իր օրորոցում
Մանուկ փրկելը հեծկլտաց այնժամ,
«Մի՞թե իսկապես, անկե՞ղծ ես ասում,
Հո շե՞ս կատակում»:

Իսկ մայրն ասում էր. «Նանի՛կ արա դու, աչքերդ փակիր,
Արդեն ժամ է ուշ, քնի՛ր վերջապես,
Թող թագավոր-հայրն անվերջ պատմի քեզ
Իր հեքիաթները, մի՛ աղաղակիր»:

ՉԱԱԳԱՆՎԻՆ

Երկար շշոյեց մեզ սուտը քնքուշ
Սիրո, հույսերի և խաղաղ փառքի,
Ինչպես նուրբ երազ, վաղորդյան մշուշ,
Անցան օրերը մանուկ բերկրանքի:
Բայց վառվում են դեռ տենչերը մեր մեջ,
Իշխանության տակ այս տագնապալի
Ծնշված, անհամբեր և հոգով անշեջ,
Մենք ձայնն ենք լսում մեր Հայրենիքի:
Մենք սպասում ենք տանջալից հույսով
Սուրբ ազատության վսեմ վայրկյանին,
Ինչպես կսպասի սիրող պատանին
Անխաբ տեսության պահին հոգեթով:
Քանի այրվում ենք մենք ազատությամբ,
Մեր սրտերն ապրում են պատվի համար,
Մեր հայրենիքին, բարեկամս, տանք
Ամենաազնիվ հույզերը մեր վառ:
Ընկե՛ր, հավատա՛, կծագի՛ նա դեռ,
Թովիչ արշալույսը երջանկության,
Ռուսիան իր քնից կբարձրանա վեր,
Եվ բեկորներին ինքնակալության
Կգրեն անջինջ անունները մեր:

Օ՛ր, դուք, որ խոցող հանդիմանությամբ ձեր անասելի Անհավատությունն արատի տեղ եք դնում զազրելի Եվ սարսափահար փախչում նրանից, ով մանկութ օրեն Հանգցրել է իր սրտին հաճելի լույսն անմտորեն.— Աղաչում եմ ձեզ՝ զսպեք մոլուցքը ձեր հպարտության: Իրավունք ունի նա ձեր վեհանձն խոսք ու գթության: Զգացված հոգով մոլոր ձեր եղբոր հառաչը լսեք, նա՛ անշար դժբախտ, և տառապում է հոգին նրա սեզ: Ո՞վ կբաղցրացնի, կազատի նրա հոգին տանջանքից, Ավա՛ղ, նա ինքը զրկված է արդեն միտքարանքից: Թե գլխին բախտի խուլ հարվածները կտեղան վերուստ, Թե դա կլինի պահի խնդության անիրավ կորուստ, Դավաճանություն կգրկի սիրո, ընկերության մեջ, Կամ կզգա կրկին նրանց աբժեքը՝ խաբուսիկ ու խեղճ.— Հենարաններից զրկված, հավատի, ախ, լքված որդին Սարսափով հանկարծ տեսնում է, որ մարդ չկա էլ շորս դին, Եվ անդորրության բարիք բաժանող այն ձեռքը փրկչի Ուրիշ աշխարհից էլ չի երկարում՝ որ իրեն փրկի.— Իզուր են իրենց ազատ պարզության պերճանքով փախչող Իր դեմ տարածվում ազատ բնության պատկերները ճոխ, Իզուր է նա իր տխուր հայացքը շուրջը պտտում.— Աստվածություն է փնտրում իր միտքը, սիրտը չի գտնում:

Օ՛ր, դուք կրքերի և դժբախտության զավակներ խարտված, Մենդյան օրից սև դազադին ենք մենք դատապարտված: Ամեն օր կյանքի փուլ հանգույցները կարող են քակվել, Անհաստատ օրն է մեր դարը և մեր հույզը սրտակեր.— Սառը խավարով երբ ահեղորեն պատելով անտես, Իր վարագույրով կճռճի հավետ մահվան ժամը մեզ, Սարսափելի է՝ զգալ արցունքը վերջին տանջանքի, Եվ հրաժեշտը՝ դեպի անհայտը սլացող կյանքի:

Ազատագրված հոգու հետ այնժամ խոսելով կարդին, Օ՛ր, հավա՛տ, դո՛ւ ես կանգնած դազադի դռանը կրկին, Լուսավորում ես նրա գիշերը գերեղմանային

Եվ, հուսադրած, արձակում ես դու տառապյալ հոգին...
 Ընկերներ՝, սակայն սարսափելի է ձեր մահը տեսնել,
 Միայն հավատն է, որ լուռության մեջ ցողցողելով սեր,
 Կենդանացնում է վհատված հոգին, իղձերը սրտի,
 Ասում է՝ «Կգա, կանխորոշված է պահը հավատի»:
 Իսկ դազադի մոտ իմաստունը կույր, հառաչում է նա,
 Կյանքի խնդումից հավետ բաժանված դժբախտն անխնա,
 Քաղցր հույսերի ողջունն այլևս չի լսում ագահ,
 Նա մոտենում է դազադին, կանչում, պատասխան չկա:
 Տեսե՛լ ևք նրան համր լուռությամբ դուք այն տեղերում,
 Ուր արյունակցի կամ բարեկամի արյունն է նեխում:
 Տեսե՛լ եք նրան անհույս ու սառը տան վրա մահի,
 Ուր թաքնված է սիրելի մոխիրն անուշ Դելիայի:
 Նա՝ իրիկնային լուռությամբ կանչված հոգեհանգստի,
 Անզգա գլխով հակվում է խաչին, որ իրեն զսպի,
 Հուսահատության և դաժանության արցունքների մեջ,
 Համր սարսափով ու ցնորվածի մոլուցքով անվերջ
 Հեծկլտում է նա:— Մինչ ուռիների թանձր ստվերում,
 Մոր դազադի մոտ, գետնին խոնարհած ծնկները սիրուն,
 Զահել աղջիկը իր անգրգվելի վշտի մեջ սուզված,
 Երկինք է հառում հայացքը վշտոտ, հիվանդ ու հուզված,
 Մեն-մենակ, լուսնի մշուշոտ լույսով պարուրված լոխ,
 Վշտի անամոք հրեշտակ է նա թվում բոլորին:—
 Հառաչում է մեղմ և գերեզմանն է գրկում սիրառուն,
 Թվում է՝ շուրջը ամեն բան նրա հառաչն է լսում:
 Ապա դժբախտը հայացքն իր համր նրան է հառում,
 Գլուխն օրորում, հեծկլտում կրկին, փախչում է հեռուն:—
 Բայց կրկին համր թախիծն է նրա ետևից գնում:
 Թե ամբոխի հետ տիրոջ տաճարը ինքն էլ է մտնում,
 Բազմապատկում է կարոտը հոգու, և ուրիշ ոչինչ:
 Ծոխ հանդիսության զոհասեղանի լույսերի դեմ ջինջ
 Եվ հոտի հովվի ու երգչախմբի ձայներից ազդված,
 Ցնցվում է նրա անհավատության տանջանքը սաստված:—
 Թաքնված աստծուն ոչ մի տեղ բնավ տեսնել չի կարող
 Եվ սրբերի դեմ կանգնում է վհատ հոգով իր խամբող,
 Ամեն բանի դեմ սառը, անհավատ՝ թողության մտքին,
 Հանդիմանանքով ականջ է դնում մեղմիվ աղոթքին:

«Օ, երջանիկներ,— մտածում է նա,— ինչո՞ւ, ախ, ես էլ
Զեմ կարող իմ մեջ բախլող կրքերի ձայնը չլսել,
Մոռանալ գոյը խիստ ու անկարող բանականության,
Հավատով փռվել ոտքերի առջև լոկ աստվածության»։
Բայց սրտի ճիշը իզուր է, ավա՛ղ... ո՛չ, չի՛ վիճակված
Երանությունն այդ նրան՝ հավատից հիմնովին լքված,
Անհավատությունն է նրան կյանքի ուղիներ գծում,
Որ այդ դժբախտին սառը դամբանի դուռն է ուղեկցում,
Եվ ի՞նչ է կանչում դատարկության մեջ գերեզմանային.—
Ո՞վ կիմանա։ Բայց ապավինում է հանգիստն իր մահին։

ԳՅՈՒՂԸ

Ես ողջունում եմ քեզ, անապական առանձնավայր,
Ապաստարան անդորրության, ջանքի, ներշնչումի,
Ուր օրերիս անտես վտակը կարկաչում է հար՝

Գրկում երջանկավետ մոռացումի:

Ես քոնն եմ. ես՝ ցիրցենների պալատը մեղսաթույլ,
Խրախճանքները ճոխ, գայթակղություն ու վայելքներ
Փոխարինել եմ քո կաղնուտների խաղաղ երգով,
Անհոգ պարապությանք, որ խոհերին է միշտ ընկեր:

Սիրում եմ ես այգին այս մութ, շաղոտ,

Իր զովությանք, ծաղիկներով հստակ,

Այս մարդը, ուր դեզերն այսպես բուրում են քաղցրահոտ,
Ուր կլկում է լուսալիք առուն թփերի տակ:

Ամենուր իմ առաջ հարափոփոխ տեսարաններ.

Տեսնում եմ երկու լրճի լազուր տափարակներ,

Ուր ձկնորսի մերթ առաքաստն է ճերմակին տալիս,

Այն կողմ շարքեր բըլուրների, արտեր ծըվենալոր,

Խրճիթների խմբերը հեռավոր,

Այնտեղ սամուկ ափերի մոտ հոտերն են ման գալիս,

Միգոտ խրճարաններ, հոգմաղացները թևավոր,

Ամենուր վաստակի հետքեր առատալից...

Եվ սովորում եմ ես, ունայն շղթաներից իմ զերծ,

Այստեղ ճշմարտության մեջ լոկ երանություն գտնել,

Ազատ հոգով օրենքն աստվածացնել,

Եվ չըլսել մութ ամբոխի քրթմընջյունները կեղծ,

Համեստ աղերսանքին պատասխանել կարեկցորեն,

Զրնախանձեկ ունայն և անօրեն
 Փառքի հասած շարագործի կամ հիմարի բախտին:
 Մարգարենն՝ ըրդ պատմության, այստեղ լսում եմ ձեզ.
 Առանձնության գրկում վըսեմագին
 Ձեր սփոփանքը հեշտ է հասնում մեզ,
 Ցրում եք դուք ժանտ քունը ծուլության,
 Աշխատանքի բոցով եք մըրրկում,
 Եվ ձեր խոհերն ստեղծագործական՝
 Հասունանում են իմ հոգու խորքում:
 Բայց ահավոր մի միտք այստեղ տանջում է իմ հոգին.
 Մաղկած այս արտերում ու լեռներում
 Տեսնում է իմաստունը տղտմագին
 Չորս կողմ մահվան շափ ծանր, ամօթալի տպիտություն:
 Չտեսնելով արցունքը, խուլ՝ դեպի հառաչ:
 Եվ ընտրված բախտից իբրև պատիժ մարդկանց համար՝
 Այստեղ աղան է վայրենի, անգութ և քրմահաճ,
 Փայտի ուժով հափշտակում և աշխատանքն արդար,
 Զվ սեփականություն, և ժամանակը գյուղացու:
 Ու խոնարհված գլխով, մտրակներին միշտ հնազանդ,
 Այստեղ անխոս քարշ է դալիս ստրկությունն ուժատ
 Բիրտ կալվածատիրոջ սանձին հլու:
 Ամենքն այստեղ տանում են դառըն լուծը մինչև մահ
 Եվ չեն համարձակվում անել հույսեր ու հակումներ,
 Այստեղ փթթում է կույսը, որ գընա
 Լկտի շարագործի կրքերին կեր:
 Ու ծերացող հայրերի հույսը քաղցըր, ապավեն,
 Երիտասարդ որդիք ու վաստակի օգնականներ,
 Գընում են հարազատ խրճիթներից, որ բազմացնեն
 Պալատական ստրուկների ամբոխը տանջամեռ:
 Օ՛, եթե ձայնըս ցասումով սրտերը տագնապեր.
 Ինչո՞ւ է իմ սրտում այսքան իզուր զայրույթըս վառ:

ՀԱՎԵՐԺԱՀԱՐՍԸ

Լճի եզերքին, մի խուլ կաղնուտում
 Ապաշխարում էր մի ծեր մենակյաց,
 Մոմ էր պահում նա և միշտ աղոթում՝

Իր խստադաժան ճգնանքին տրված:
Եվ արդեն վաղուց ծերուկն իր համար
Շիրիմ էր փորել խորքում անտառի,
Եվ սուրբ հայրերից անվերջ, անդադար
Աղերսում էր լոկ մահն իր ըղձալի:

Եվ եղավ ահա, որ ամռան մի օր
հրճիթի շեմին իր հին ու խարխուլ
Աղոթք էր անում ծերը ճգնավոր:
Մթազնում էին թավուտները խուլ,
Լճի երեսին մշուշն էր փռված,
Պայծառ լուսինն էլ ամպերի միջին
Լողում էր հանգիստ: Եվ ծերուկն հանկարծ
Հայացքը հառում, նայում է լճին:

Նայում է, և ի՞նչ, ահով համակված՝
Աչքին հավատալ չի կարողանում...
Տեսնում է՝ լիճը եռում է հուզված,
Եռում ու ապա նորից խաղաղվում:
Եվ հանկարծ... թեթև՝, նման ըստվերին,
Ըսպիտա՜կ, ինչպես վաղ ձյունը լեռան,
Ելնում է ջրից մի կույս մերկիրան
Եվ լճի ափին նստում է լռին:

Նայում է նա լուռ ծեր ճգնավորին
Ու հետն էլ սանրում վարսերը իր թաց:
Եվ աչքը կույսի հոլանի մարմնին՝
Դողում է ահից ծերը մենակյաց:
Ձեռքով է անում այն կույսը նրան,
Կանչում է գլխի շարժումով արագ
Եվ հանկարծ, ընկնող ասուպի նման,
Սուզվում ու կորչում կոհակների տակ:

Այդ գիշեր ծերը բընավ չքնեց
Եվ ամբողջ օրն էլ անաղոթք մնաց.
Մտքումն ակամա այն չքնաղ կույսի
Կերպարանքն էր միշտ տեսնում իր դիմաց:

Մութով պարուրվեց կաղնուտը կրկին,
Հուսինն ամպերում նորից շողշողաց,
Եվ ահա նորից լճի եզերքին
Չքնաղ ու գունատ այն կույսն է նստած:

Նայում է ծերին, գլխով է անում,
Հեռվից կատակով համբույր է տալիս,
Խաղում է հետո, ջրերը ճողփում
Ու մանկան նման ծիծաղում, լալիս,
Կանչում է նրան, քնքուշ հառաչում.
«Ինձ մո՞տ եկ, ինձ մոտ, ծերո՞ւկ ճգնավոր...»:
Սուզվում է, ապա ջրի մեջ կորչում,
Եվ շուրջը նորից լռություն է խոր:

Եվ երրորդ օրն էլ ծերը սիրատենչ,
Լճի կախարդված եզերքին նստել,
Չքնաղ կույսին էր ըսպասում անվերջ,
Իսկ կաղնուտն արդեն սկսել էր մթնել:
Բայց երբ փարատվեց մութը գիշերվա՝
Չկար ոչ մի տեղ ծերը սրբազան,
Եվ լուկ մանուկներն այն լճի վրա
Ճերմակին տվող մի մորուք տեսան:

ՎԵՐԱԾՆՈՒՄՆ

Անկոչ մի տաղանդ յուր կոշտ վրձինով
Հզոր հանճարի պատկերն է ուզում
Կոկեկ, նորոգել — և անմիտ կերպով
Նա նոր նկար է վրրան խզրզում...

Բայց օտար ներկը, շանցած շատ տարի,
Մաշվում, թափվում է, ձկան թեփի պես,
Եվ ահա՝ դարձյալ գործը հանճարի
Յուր նախկին փայլով գալիս է հանդես:

Այդպես ջնջվում են և ի՛մ հեզ սրտից
Կուրծքս կեղեքող մոլորութիւններ,
Եվ այնտեղ վարթնում, եռում են նորից
Նախկին օրերիս պայծա՛ռ տեսիլներ:

ՈՒՂԵՐԶ ԻՇԽԱՆ ԳՈՐԶԱԿՈՎԻՆ

Դու՛ բարեկամ բարձրաշխարհիկ շրջանների,
Դու՛ հետամուտ նորութիւնների մողայական,
Հորդորում ես, թողնեմ շրջանն իմ սիրելի,
Ուր ես՝ անհոգ երկրպագուս գեղեցկության՝
Վայելում եմ անդորր վայելք անհասնելի:
Ի՛մ բարեկամ, երբ դեռ չէի առել տարիք,
Ես էլ քեզ պես՝ գայթակրղված շուքով դատարկ,
Կորցրել էի և զգացում, և խի՛ղճ, և կյա՛նք:
Սակայն խանձված հրում կյանքի բարձրաշխարհիկ,
Շտապեցի հանգիստ գտնել իմ հարկի տակ:
Ու երդվում եմ, ինձ բոլոր անգամ քաղցր է հիմի
Խելառների շրջանակը այս բախտավոր,
Ուր ազատ եմ, միտքս՝ ազատ, խոհեմս՝ նոր,
Ուր անկաշկանդ վիճում, զգո՛ւմ եմ կենդանի,
Ուր ամենքս գեղեցկի՛ն ենք սպասավոր,—
Քան թե թմրած հավաքութիւնները անհմա,
Ուր հուսահատ՝ խելքը լոռում է ակամա,
Ուր սրտերը սառցակալում են օր-օրի,
Ուր Բուտուրլինն օրենսդիրն է տգետների,
Ուր ձանձրոյթը նախագահ է, Շեպինգը՝ ցար,
Ուր բթությամբ հավասար են բոլորն իրար:
Ես հիշում եմ ահա մարդկանց այդ ինքնապաշտ,
Ջար՝ բայց անխելք, ամբարտաւան՝ բայց ոչ հպարտ
Ու նայելով այդ մողայիկ տիրաններին՝
Անտարբեր եմ նրանց դատին ու զովեստին:
Երբ դահլիճում Լախսաները խստադատ
Լսում են բութ գինեռալին երկարաբան,
Որ ուշադիր, քնկոտ կանանց՝ մեծ ճիգերով
Սրախոսում է մադրիգալ ֆրանսիական՝

Կիրթ լրբությամբ ծեր աշքերը փայլեցնելով,
Եվ շուրջ բոլոր և ննջում են, և թե լռում,
Խթաններով զնգացնում են, բեղն ոլորում
Ու երբեմն խոր հորանջում են ժպտախառն,—
Մեզ այդ պահին հյուր են կանչում, ո՛վ իմ ընկեր,
Խենթ Բաքուը, ազատությունը և մուսան,
Ես չեմ լսում սրամտող մաշված խոսքեր,
Քաղաքական թոթովանքներ ծիծաղելի,
Ես չեմ տեսնում հիմարների մզած դեմքեր,
Սուրբ տգետներ, մեծապատիվ սրիկաներ,
Եվ արքունի ողջ միստիկան՝ կեղծիքով լի...
Դո՛ւ էլ մի պահ թո՛ղ քո տոհմիկ վզրուկներին
Եվ միացիր ընկերներիս խիտ շրջանին,
Օ՛ր, քմահաճ դու սիրահար սիրուն կանանց,
Դու՛ ղուրեկան շողոթորթող, խայթո՛ղ նույնքան,
Առաջվա պես դու՝ սրախո՛ւս աստվածուրաց,
Առաջվա պես փիլիսոփա և խենթաբան:

ՉԱԱԴԱՆՎԻ ՊՈՐՏՐԵՏԻՆ

Նա երկնքի կամքով վերին
 Մնվել է բիրտ շղթաների մեջ ցարական ծառայության,
 Հռոմոմ Բրուտոս նա կլիներ ու Պերիկլես Աթենքում հին,
 Սակայն սպա է նա այստեղ հուսարական:

ԱՌ...

Ինչու ձանձրությք այս անժամանակ
 Մնել շարագույժ, մռայլ մտքերով.
 Եվ բաժանումի օրվան շարունակ
 Երկշոտ անձկությամբ սպասել խռով:
 Առանց այդ մո՞տ է օրը տանջանքի,
 Երբ դո՞ւ միայնակ, ամայության մեջ
 Հիշատակները կորցրած կյանքի
 Կկանչես նորից, կկանչե՞ս անվերջ:
 Այնժամ, ո՞վ անբախտ, հոգիդ կցանկա
 Մեռնելու գնով, գնով աքսորի
 Ե՞տ բերել թեկուզ մի խոսքն աղջկա,
 Թեկուզ շրշյո՞ւնը նրա քայլերի:

Արևը մայր մտավ ահա, և հանդարտ
 Երեկոյան մշուշն իջավ լուրթ ծովին.
 Շաշի՛ր, շաշի՛ր իմ հնազանդ առաքաստ,

Մփա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին,
Ես տեսնում եմ այն ասիերը հեռացած,
Հարավային եզերքները լուսաթով,
Ու ձգտում եմ հուզմունքով ու կարոտով
Դեպի այնտեղ, հուշերով իմ արբեցած...
Իմ աչքերից արտասուքն է ընկնում լուռ,
Եվ զգում եմ՝ հոգիս ույրվում է, մարում,
Շուրջս ծանոթ երազներն են թափառում:
Ես հիշեցի անցյալ սերս խենթ ու կույր
Եվ ամեն ինչ, որ սիրել եմ մոլեռանդ,
Հույսի, տենչի պատրանքներս ցավագին...
Շաշի՛ր, շաշի՛ր, առազաստ իմ հնազանդ,
Մփա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին,
Սուրա՛, իմ նավ, ինձ հեռավոր ասիեր տար,
Խաբող ծովի քմաքներով վայրենի,

Բայց ո՛չ դեպի վշտահար,
Միգոտ ասին իմ հայրենի,
Ուր հույզերն իմ պատանի
Բորբոքվել են կրքով վառ,
Ուր մուսան է ինձ ժպտացել զաղտնաբար,
Ուր հողմերում վաղորդյան
Ջահելութունս է կորել,

Ուր ինձ խինդը դավաճանեց հեշտորեն
Եվ պաղ սիրտս ապավինեց տրտմության...
Փախչում էի ես քեզանից, հայրենի՛ք,
Որոնելու նոր պատկերներ ու խոհեր.
Փախչում էի վայելքներից անցողիկ,
Ձեզնի՛ց, կյանքի իմ անցողիկ ընկերներ.
Եվ դո՛ւք, մոլոր, արատավոր տիկիներ,
Որոնց համար, թեպետ անսեր, զոհ բերի
Ազատ կյանքս, փառքս, հոգին իմ բարի,
Մոռացված եք և դո՛ւք, ջահել, դավաճան
Գեղուհիներ անցած ոսկե իմ գարնան.
Մոռացվա՛ծ եք, դուք էլ շկաք... սակայն հին
Սրտիս վերքը դեռ անբույժ է ու հիվանդ...
Շաշի՛ր, շաշի՛ր, առազաստ իմ հնազանդ,
Մփա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին,

ՆԱԳՈՒԵՈՆ

Կատարվեց ահա իր զարմանալի
Ճակատագիրը. հանգավ մարդը մեծ,
Մռայլ աքսորում առհավետ մարեց
Նրա կյանքն ահեղ ու փոթորկալի:
Մեռավ նզոված բռնակալ արքան,
Հաղթանակների շփացած որդին,
Եվ աքսորյալը տիեզերական
Արդ ենթակա է պատմության դատին:

Օ՛ դու, որ արնոտ քո հիշատակով
Դեռ երկար պիտի ապրես աշխարհում,
Հիմա պսակված քո անմեռ փառքով,
Հանգչիր ամայի օվկիանի գրկում:
Փառահեղ շիրիմ... Այն նույն դագաղին,
Որի մեջ քո սառն աճյունն է հանգչում,
Ատելությունն է իջել ազգերի,
Եվ անմահության շողն է ճաճանչում:

Վաղո՞ւց էր, որ այն անարգված հողում
Ճախրում էին քո արծիվներն արի,
Եվ օրհասական քո ուժից դողում,
Տապալվում էին զահերն աշխարհի:
Վաղո՞ւց էր, որ սև աղետի գույժով
Դրոշներդ էին ծփում հաղթական,

Եվ թույլ ազգերի վզին դու ուժով
Բառնացիր լուծող վեհապետական:

Երբ հուսադրված մի նոր բաղձանքով՝
Ստրկությունից աշխարհն ըսթափվեց,
Եվ երբ գաղիացին անողոք բազկով
Իր երեքացող կուռքը կործանեց,
Երբ խռովահույզ հըրապարակում
Ընկած էր փոշոտ կառափն արքայի,
Երբ ազատության օրն էր ճառագում,
Այն պայծառ օրը անխուսափելի,—

Դու ժողովրդի ցասման փոթորկում
Տեսնելով բախտը քո ըսքանչելի՝
Ողջ մարդկությունը արհամարհեցի՜ր
Հանձինս նրա վսեմ տենչերի:
Եվ հավատացիր դու հանդգնաբար
Քո աղետաբեր բախտի քմայքին,
Ինքնիշխանության փայլն էր տիրաբար
Այնժամ հմայել քո միտքն ու հոգին:

Եվ դու սաստեցիր քո վերածնված,
Մեծ ժողովրդի մոլեգնությունը,
Եվ նա, նորածին ազատությունը,
Ուժասպառ եղավ, մեկեն համրացած:
Ստրուկ մարդկանց մեջ հագուրդ տվեցիր
Ծարավին փառքի և իշխանության,
Գնդերը նրանց մարտի հանեցիր,
Դափնով զուգեցիր դու նրանց շղթան:

Եվ Ֆրանսիան, փառքի զոհը մեծանուն,
Վսեմ հույսերը իսպառ մոռացած,
Նայում էր հպարտ՝ իմ այդ շողշողուն
Խայտառակությամբ անկեղծ հիացած:
Դու խրախույս էիր տալիս զնդերին,
Նրանց մեծառատ խրախճանքի տանում,
Եվրոպան ընկել, և նրա գլխին
Մոտալուտ մահվան շունչն էր սավառնում:

Եվ ահա, լպիրշ վեհօթյամբ, հսկան
Իր ոտքը նրա կրծքին է դնում,
Տիլզի՛տր... (հիմա այդ անարգալիան
Անունից ուսը էլ չի գունատվում) —
Տիլզիտան հերոսին այն ամբարտավան
Պսակեց փառքի տուրքով գերագույն,
Սակայն ձանձրալի անդորրն հաշտության,
Հանգիստ չէր տալիս այն երանելուն:

Օ՛ր ամբարտավան, ո՞վ էր դրդում քեզ,
Այն ո՞վ մթաքնեց քո միտքը սլայծառ,
Խիզախ խոհերիդ բարձունքից ինչպե՞ս,
Ինչպե՞ս դու ուսաց սիրտը շիմացար:
Անգիտակ գալիք վեհանձն հրդեհին,
Դու գոռոզաբար այնպես կարծեցիր,
Քե հաշտություն ենք խնդրում մենք կրկին,
Սակայն մեր միտքը ուշ կուահեցիր:

Ո՞վ մայր Ռուսաստան, ռազմի՛կ Թագուհի,
Իրավունքներըդ հիշիր հնամյա,
Խավարիր, արև Աուստեռլիցի,
Վառվի՛ր ու շողա, մեծն Մոսկվա:
Անցել են արդեն օրերը այն հին,
Ջնշվի՛ր, կարճատև խայտառակություն,
Օրհնիր, Ռուսաստա՛ն, օրհնիր Մոսկվային:
Մեր պայմանն է լուկ—մահ կամ հաղթություն:

Եվ արդ՝ ձեռքերով իր ընդարմացած
Հազիվ բռնելով թազը երկաթյա,
Անդունդն է տեսնում իր առջև բացված
Եվ ահա ընկնում, կործանվում է նա:
Օ՛ր, Եվրոպայի զորքերն են փախչում...
Նրանց անկումն է՛ գուժում մեր հողի
Ձյունը արնաներկ, որի հետ հալչում,
Կորչում է նաև հետքը ոսոխի:

Այնժամ ամեն ինչ փոթորկվեց, եռաց.
Եվրոպան փշրեց լուծը գերություն.

Եվ բռնակալի հետեից սուրաց
Աղգերի նզովքն ամպրոպի նման:
Եվ ժողովրդյան Նեմեզիդայի
Բարձրացող աջը նկատեց հսկան,
Եվ անարգանքներն այդ բիրտ արքայի
Ահա վերջապես հատուցում գտան:

Օտար երկնի տակ, կղզում հեռավոր,
Խեղդիչ աքսորի վշտով սոսկալի
Քավել է նա իր մեղքերը բոլոր,
Եվ աղետները ուզմի հրաշքների:
Եվ այցի կգա կղզուն աքսորի
Գուցե առագաստ մի հյուսիսային,
Եվ ճամփորդն այնժամ սիրով կգրի
Հաշտության խոսքը այն քարաժայռին,—

Ուր, աչքը ծովին մեն ու մեկուսի,
Սրերի ձայնն էր հիշում նա տրտում,
Սառցե սոսկումն էր հիշում հյուսիսի
Եվ իր Ֆրանսիայի երկինքը ժպտուն:
Ուր մի ժամանակ, իր մենաստանում,
Իսպառ մոռացած գահն ու փառքը սին,
Դառն տրտմությամբ նա միտք էր անում
Լոկ իր սիրասուն զավակի մասին:

Եվ թող հավիտյան անարգված լինի
Այն հեզ փոքրոգին, որ այդ օրն այնտեղ
Սին կշտամբանքով պիտի վրդովի
Նրա փառազերծ ուրվականն ահեղ:
Գոհություն հայտնենք. նա ուսաց ազգին
Ցույց տվեց նրա վսեմ ապագան
Եվ մութ աքսորից արար աշխարհին
Հղեց պատգամը սո՛ւրբ ազատության:

Ապրել եմ բոլոր իմ բաղձանքները,
Երազանքներս լքել եմ անհույս,

Ինձ մնացել են լուկ տանջանքները
Եվ պտուղները ամայի հոգուս:

Ճակատագրի դաժան հողմի տակ
Թռչնեց պսակս, էլ չի ծաղկելու,
Եվ ըսպասում եմ տխուր ու մենակ,
Թե արդյոք, ե՞րբ է իմ վերջը գալու:

Այսպես՝ ցրտահար վերջին հողմերից,
Որ ձմեռային պազ շունչն են բերում,
Մերկացած ճյուղին՝ մենակ, տխրալից,
Չընկած տերևն է դողում, երերում:

ՕՎԻԴԻՈՍԻՆ

Ապրում եմ ես, Օվիդիոս, այն փեերում, ուր անդարձ
Բերի՞ր դու քո հայրենի աստվածներին աքսորված
Ու թողեցիր անտերունչ քո աճյունը հողմածեծ:
Դառնաթախիժ լացը քո այս փեերը գովերգեց:
Զի լուել ձայնը քնքուշ քո քնարի անմուռաց:
Այս վայրերը տակավին քո համբավով են լցված:
Տպավորել ես իմ մեջ դու այնպես պարզ, կենդանի՝
Վտարանդի պոետին և անապատն ամայի,
Եվ ձյուները մշտադեպ, և երկինքը միգամած,
Եվ դաշտերը կարճատև ջերմությունով տաքացած:
Հաճախ տարված հուսահատ քո լարերի նվագով,
Օ, քե՛զ եմ ես, Օվիդիոս, հետևել ողջ իմ հոգով:
Ալիքներին խաղալիք նավդ եմ տեսել տարընթաց
Եվ խարիսխը՝ վայրենի այս փեերի մոտ նետված,
Ուր սպասում է երգչին սիրո պարգևն անողոք:
Արտերն այնտեղ անստվեր, ու բլուրներն անխաղող,
Այնտեղ, ծնված ձյուներում, կռվի համար համարձակ՝
Սկյութիայի որդիներն ավարառու, աստատակ՝
Իսթրից անդին դարանած սպասում են միշտ պատրաստ
Կողոպտելու գլուղերը ամեն վայրկյան, ակնթարթ:
Ահ ու արգելք չգիտեն, շրում լողում են նրանք,

Ու սառույցի վրայով սուրում-վազում են արագ:
 Դու (զարմացիր, ո՛վ Նազոն, բախտի համար հեղհեղուկ)
 Դեռ պատանի՝ մերժելով կռիվ, հուզում ու աղմուկ,
 Գանգուրները վարդերով պսակելու սովորած
 Եվ ժամերը երջանիկ գրգանքի մեջ անցկացրած,—
 Կստիպվեիր կրելու գլխիդ ծանր սաղավարտ
 Եվ սուրն ահեղ պահելու քնարիդ մոտ միշտ պատրաստ:
 Ո՛չ կին և ո՛չ դուստրերը, ո՛չ ընկերներդ սիրելի,
 Ո՛չ մուսաներն ու բոլոր ընկերուհիք երբեմնի
 Անկարող են արտաքսված երգչիդ թախիծը ցրել:
 Գրացիաներն իզուր են քո երգերը պսակել,
 Պատանիներն իզուր են անգիր հիշում ամեն տող:
 Ո՛չ փառքդ, ո՛չ տարիներդ, վիշտ ու մորմոքք մաշող,
 Ո՛չ էլ երգերդ չեն շարժի Օկտավիոսի սիրտը քար:
 Ծերութունըդ կթաղվի մոռացության մեջ խավար:
 Դու ոսկեշուք Իտալիո քաղաքացի՜դ փառազարդ:
 Օտար երկրում տարագիր, մեն ու մենակ և անհայտ,
 Հայրենիքիդ հարազատ ձայները չեն հասնում քեզ,
 Ու գրում ես հեռավոր բարեկամիդ դառնապես:
 «Օ՛, տարեք ինձ հայրենի իմ քաղաքը սրբազան,
 Դեպ սովերները խաղաղ ու պարտեզներն հայրական:
 Բարեկամնե՛ր, թախանձանքս Օգոստոսին հասցրեք
 Եվ պատժարար ձեռքը դուք արցունքներով ետ տարեք:
 Բայց թե աստվածը ցասկոտ՝ անգութ է ցարդ, անօգորմ,
 Ու հավիտյան չպետք է տեսնեմ ես քեզ, մե՛ծ Հռոմ,—
 Խնդրում եմ ձեզ, մեղմելով ճակատագիրը դժնի,
 Գեթ աճյունըս մոտեցրեք Իտալիայիս գեղանի»:
 Այն ո՛ւմ սիրտը՝ շնորհի ոգիների հանդեպ պաղ՝
 Կարող է քեզ կշտամբել լացիդ համար անուրախ:
 Ինչպիսի՜ սիրտ կարող է կարդալ առանց հուզվելու
 Վերջին երգերըդ տխուր, էլեգիաները, ուր դու
 Քո հառաչանքն ապարդյուն՝ սերունդներին ես թողել:
 Իբրև սլավոն խստասիրտ՝ ես արտասուք չեմ թափել,
 Բայց հասկանում եմ դրանք, հասկանում եմ վիշտը քո:
 Եվ աշխարհից, ինձանից անբավական ու դժգոհ
 Այցեկեցի մտախոհ՝ ես ինքնակամ տարագիր՝
 Այն երկիրը, ուր տխուր տարիներդ քարշ տվիր:

Այստեղ քեզ հետ ամեն ժամ, քեզ իմ հոգում շարունակ
 Կրկնել եմ ես, Օվիդիոս, քո երգերը տխրահնակ.
 Քո պատկերներն հավաստել, բայց հայացքս քեզնով լիք՝
 Դավաճանում էր հաճախ երազներիս խաբուսիկ:
 Աքսորավայրն է քո միշտ, գաղտնի, աչքերըս գերել.
 Որոնք մոռալ գիշերվա ձյուններին են սովորել:
 Այստեղ երկար է փայլում երկնի լազուրն անսահման.
 Կարճ է տևում բուքերի դաժանությունը ձմռան:
 Իբրև մի նոր բնակիչ՝ սկյութական ափերում
 Հարավի դուստրը՝ խաղողն է ոսկեդուլն շողշողում:
 Ռուսական դաշտերում դեկտեմբերն է անխնա
 Ամենուրեք շերտ առ շերտ կուտակում ձյունը հիմա.
 Այնտեղ ձմեռ, իսկ այստեղ գարնանային ջերմ շնչով
 Արևն է վառ գլորվում, անցնում գլխիս վրայով.
 Թարմ կանաչով է շողում մարգագետինը կրկին,
 Արդեն արորն է հերկում արծակ դաշտերը ծեփն.
 Թեթև զեփյուռն է փչում, իրիկվան դեմ ցրտելով,
 Բարակ սառույցը արդեն լճի վրա խամրելով
 Բյուրեղներով է ծածկում ալիքները լուռ, անշարժ,
 Ես հիշեցի այս վայրում քո փորձերը դեռ անվարժ՝
 Այս օրը, որ նշվում է ոգեշնչմամբ թեւավոր,
 Երբ առաջին անգամ դու քո քայլերը անսովոր
 Ալիքներին հանձնեցիր — ձմռան կողմից շղթայված...
 Եվ սառույցի վրայով, իմ առջևից, ինձ թվաց՝
 Սահեց ստվերդ, և քո հնչյունները թախծալից
 Լսվում էին անջատման հառաչանքի պես հեռվից:
 Ուրախացի՛ր, չի թոշնել պսակն անմահ Նազունի,
 Ավա՛ղ, երգիչըս՝ կորած ամբոխի մեջ ատելի,
 Սերունդների համար նոր՝ ես միշտ անհայտ կմնամ,
 Եվ իբրև զոհ կմեռնի թույլ հանճարն իմ վաղաժամ.
 Տխուր կյանքիս կարճատև համբավի հետ միասին...
 Սակայն, եթե իմ հետնորդն իմանալով իմ մասին,
 Որոնելու գա այստեղ փառապսակ պոետի
 Աճյունի մոտ՝ միայնակ իմ հետքերը պանդուխտի,—
 Մոռացության ցուրտ ափերը թողնելով, քարհհաճ.
 Երախտագետ ստվերն իմ կենի նրան ընդառաջ,
 Եվ սիրելի կլինի նրա այդ հուշն ինձ համար:

Ավանդութիւնը անկեղծ թող պահպանվի դարեդար —
Ինչպես որ դու հնազանդ ճակատագրին՝ ես նույնպես
Ոչ թե փառքով, այլ բախտովն իմ հավասար եղա քեզ:
Այստեղ ես իմ քնարով երգեցի այն օրերին,
Թափառեցի, երբ կապույտ Դանուբ գետի ափերին
Մեծահոգի հույնն էր այն ազատութեան կոչ անում.
Ոչ մի ընկեր, բարեկամ ինձ չլսեց աշխարհում,
Բայց բլուրները օտար, դաշտ ու պուրակ՝ կարեկից
Եվ մուսանները բարի ու հաշտ էին դեպի ինձ:

ՆՇԱՆՆԵՐ

Հապա փորձիր դու զանազան նշաններին հետևել:
Սովորաբար խաշնարածը և հողագործը ջահել,
Վեր նայելով դեպի երկինք, արևմտյան գորշ ամպին,
Կարողանում են գուշակել և՛ պարզ օրը, և՛ քամին,
Ե՛վ անձրևները մայիսյան՝ խինդը կանաչ դաշտերի
Ի՛վ խաղողին վնասակար գալուստը վաղ ցրտերի:
Այսպես, եթե կարապները խաղաղ ջրի զով գրկում
Երեկոյան գալուստն են քո իրենց ճիշով ավետում,
Կամ արևը, եթե թախծոտ ամպերի տակ թաքնվի,
Ուրեմն էգուց աղջիկներին կարթնացնի ձայնն անձրևի,
Կամ հարվածները կարկուտի, և վաղ զարթնող գյուղացին,
Եթե պիտի առավոտյան դուրս գար հովիտ՝ խոտհնձին,
Ամպրոպի ձայնը լսելով, էլ դուրս չի գա խրճիթից,
Կսուզվի ծուլը թմրութեան մեջ, քուն կմտնի նա նորից:

ՊԶՆՈՒՀՈՒՆ

Եվ դուք ինձ դարձյալ հավատո՞ւմ եք դեռ՝
Անհասայի պես այն մեղմ ու սիրուն:
Այդ ո՞ր սիրային վեպում եք գտել,
Որ սիրուց մեռնի թեթևաբարոն:
Լսեցե՛ք, ախր դուք երեսուն եք,
Ապրել եք արդեն երեսուն ամառ,
Իմ քսանն անցավ, դուք ինձ լսո՞ւմ եք,

Ծո աշխարհներ եմ շրջել անհամար.—
 Միծաղելի են երգում ու արցունք,
 Խաղերն էլ արդեն ինձ հոգնեցրին,
 Դուք էլ ձեր հերթին զգվել եք իրոք
 Դաժանություն անկայուն ձեռին.—
 Սառել են արդեն մեր տաք հույզերը,
 Ի՞նչ խմաստ ունի, ա՛խ, կրկին տարվել:
 Մենք գիտենք, չէ՞, որ հավիտյան սերը
 Երեք շաբաթ է տևում առավել:
 Նախ բարեկամներ մնացինք երկար,
 Բայց ամուսին կար... ձանձրույթ ահագին...
 Ես խաղում էի սիրուց խելագար,
 Դուք խաղում էիք ամոթխած տիկին,
 Մենք երգում տվինք... բայց հետո... ավա՛ղ,
 Շուտ մոռացանք մեր երգումը տված...
 Դուք Կլեոնին սիրեցիք խաղաղ,
 Ինձ աստվածուհի նատաշան թվաց:
 Մենք բաժանվեցինք... և մինչև այսօր
 Ամեն բան լավ էր, բարեվայելուչ,
 Եվ կարող էինք էդպես հավասով
 Ապրել դեռ էլի, չվիճել փուլ-փուլ.—
 Բայց ո՛չ, դուք այսօր առավա՛տը վաղ,
 Մի ողբերգական տենդի մեջ, ավա՛ղ,
 Հարուժյուն տվիք հնին այնհեր.—
 Եվ սկսեցիք կրկին քարոզել
 Հին ասպետական անդամաճան սեր,
 Էլ հարգանքի տենդ, էլ խանդի պահեր:
 Ներեցեք, օ՛, ոչ, ինչպե՞ս աղաչեմ:
 Պոետ եմ թեև, բայց մանուկ հո չե՞մ:
 Երբ մայրամուտ ենք թեքվում մենք արագ,
 Թողնում ենք հուրը մեր ջահել կրթի՝
 Դուք՝ ձեր սիրելի դստերը ավագ,
 Ես՝ իմ եղբորը կրտսեր տարիքի.—
 Նրանք հարող են կյանքի հետ խաղալ,
 Արցունք կուտակել գալիքի համար.—
 Նրանց ապագան է, որ սիրով հոսեն,
 Մեր ժամանակն է, որ շարախոսենք:

Ես վերապրեցի ցանկություններն իմ,
էլ չսիրեցի երազներս վառ.
Ինձ մնացին լոկ տանջանքներն իմ հին,
Ամաչի սրտի պտուղները դառ:

Անողորմ բախտի խուլ փոթորկի տակ
Թռչեց պսակը ծաղկուն հասակիս.
Հիմա ապրում եմ տխուր, միայնակ
Եվ սպասում եմ՝ վերջն իմ չի՞ գալիս...

Այնպես, ոնց ցրտում ուշ, օրհասական,
Բութն է լսելի ձմռան սուլոցում,
Մերկ ճյուղի վրա դողում է միայն
Ուշացած տերևն՝ արցունքով օծուն...

ՕԼԵԳԻ ԵՐԳԸ

Ելնում է ահա հրզոր Օլեգը
 Խենթ խազարներից վերեժ առնելու,
 Նըրանց համարձակ հարձակման համար
 Գյուղերը սըրի-հըրի մատնելու:
 Եվ իր համհարզով, հագած կուռ զրահ,
 Գընում է նա սեգ նըժույզի վրա:

Մըթին անտառից նրա հանդիման
 Գալիս է ահա վըհուկ ծերունին,
 Մուժ գալիքների մեկնիչն ու հըման,
 Կյանքում հընազանդ միայն Պերունին,
 Աղոթք ու հմայքով իր դարն անցկացրած:
 Եվ Օլեգ ծերին ընդառաջ գնաց:

— Ասա՛ ինձ, գուշա՛կ, ծերդ անմահների,
 Կյանքիս մեջ ինձ հետ ի՞նչ է լինելու,
 Եվ, ի խընդոթյուն շար ոսոխների,
 Շուտո՞վ եմ արդյոք շիրիմ իջնելու:
 Բաց, մեկնիր բոլորն, ինձնից չըքաշվես,
 Վարձըդ՝ քու սիրած ձին կըտամ ես քեզ:

— Չհն վախում գետերն երկրի մեծերից,
 Եվ պետք չի նըրանց պարգևն իշխանի,
 Նըրանց իմաստուն լեզուն վերևից
 Ազդված՝ խոսում է կամքը երկընքի.—

Անհայտ են գալոց տարիքն ու մըթին,
Բայց կարդում եմ գիրդ ես քու ճակատին:

Դե՛ միտքըդ պահիր իմ խոսքն այսօրից,
Փառքն է կյանքի մեջ խընդում հերոսին.
Հաղթության փառքով հռչակված ես դու,
Վահանդ՝ Բյուզանդիո բարձրը դարբասին:
Հընազանդ են քեզ և՛ ցամաք, և՛ ծով,
Նայում են ոսոխքդ բախտիդ նախանձով:

Ե՛վ կապույտ ծովի հեղհեղուկ ալիք,
Ահեղ փոթորկի ժամին կատաղի,
Ե՛վ նետ, և՛ պարսեր, և՛ նենգող դաշույն,
Խընայում են միշտ կյանքը հաղթողի:
Վերք չես առնիլ դու քո կուռ զըրահում,
Հըզորին անտես ոգի է պահում:

Ոչ մի վըտանգից չի վախում քու ձին,
Տիրոջ կամքը միշտ հասկանում է դա.
Մերթ կանդնում է հեզ նետերի տակին.
Մերթ թըռչում ուզմի դաշտերի վրա.
Ե՛վ ցուրտ, և՛ կռիվ ոչինչ են դըրան,
Բայց... դա կըլինի պատճառ քու մահվան:

Օլեգը խնդաց, և սակայն մըթնեց,
Մըռայլվեց հանկարծ շարագույժ մըտքից
Լուռ ու մտախոհ թամբիցը բըռնեց,
Ներքև է իջնում սիրած նըժույգից,
Ու վերջին անգամ իր հին ընկերին
Փայփայում, շոյում, փարում է վըզին:

— Դե՛հ, մնաս բարյավ, վաղեմի ընկեր.
Ժամանակն եկավ մեր բաժանվելու.
Հանգի՛ստ կաց հիմա, էլ ոտըս բընավ
Քու ասպանդակի մեջ չեմ դընելու:
Դե՛հ, գընա՛, բայց միշտ հիշիր Օլեգին:
է՛յ, մանկլավիկնե՛ր, հեռու տարեք ձին:

Մածկեցե՛ք սրբան թաւարժի գորգով,
Սանձիցը բըռնած մարգե՛րը տարեք,
Լողացրե՛ք, պահեք ընտրած հատիկով,
Աղբյուրի վըճիտ ջրով ջրեցեք:
Եվ մանկլավիկներն իսկույն ձին տարան,
Մի ուրիշ նոր ձի մոտ բերին նըրան:

Ցընծում է խմբով անմահ Օլեգը
Զըլարթ ձայներով լիք բաժակների,
Ծերմակ է նըրանց գըլխի ալիքը,
Ինչպես վաղորդյան ձյունը լեռների...
Հիշում են նըրանք, օրերն անցկացրած,
Եվ կըռիվները միասին վարած:

— Բայց, իմ ընկե՛րը,— գոչեց Օլեգը.--
Ո՛ւր է, ինձ ասեք սիգապանժ իմ ձին.
Առո՞ղջ է արդյոք, այնպես սըրնթաց,
Այնպես կըրակոտ, աշխույժ տակավին...
Եվ լըսում է, որ սեպ բըլրի վըրա
Մահու սև քընով վաղ է քնել նա:

Խոնարհեց գըլուխն Օլեգը հըզոր,
Եվ միտք է անում.— Ի՞նչ եղավ հըման.
Սըտախոտ կախա՛րդ, անխելք ալևոր,
Թե չէի լսել ես քո սըտության,
Կարեի մինչ օրս իմ ձին ես հեծնել:
Եվ ձիու ոսկերքն ուզում է տեսնել:

Գընում է Օլեգն ահա պալատից,
Նըրա հետ Իգորն ու հյուրերը հին.
Տեսնում են ձիու ոսկերքը թափված
Բըլուրի վըրա, Դընեպրի ափին:
Փոշին ծածկում է, անձրեն ողողում,
Ու սեզը վըրեն քամին օրորում:

Ուն զգույշ դըրավ իշխանը գանգին
Ու կանչեց.— Քընի՛ր, միայնակ ընկեր,

Քեզնից շատ ապրեց քու տերն ալևոր.
Թարմ շիրմիս վրա դու չես մահաբեր
Տապարի տակին սեզը ներկելու,
Քու տաք արյունով աճյունս հարգելու...

— Ահա՛ թե ուր էր օրհասըս պահված.
Այս չոր ոկստ՛րն էր ինձ մահ սպառնում:
Այնինչ՝ անկենդան գանգիցը հանկարծ
Ֆըշշալով սողաց մի օձ շարաթույն.
Սև թոկի նըման փաթաթվեց ոտքին,
Իշխանն օձահար գողաց ցավագին:

Փրփրուն թասերը շրջան են առնում
Օլեգի մահվան տըխուր հարգինքին.
Իգորն ու Օլգան բըլուրի վըրա,
Նըստած է խումբը Դընեպրի ափին —
Հիշում են քաջերն օրերն անցկացրած
Եվ կռիվները միասին վարած:

ՀՈՒՅՆ ԱՂԶԿԱՆ

Ի՞նչ աշխարհ եկար բոցավառելու
Սավառնող միտքը բանաստեղծների,
Այն վրդովելու և հմայելու
Սիրալիրությամբ քո ողջունների,
Քո արևելյան խոսքի հմայքով,
Հայելանման աչքերիդ ցուքո՛վ
Եվ այս ոտիկո՛վ սիրուն ու անգին...
Դու աշխարհ եկար քնքուշ գգվանքի,
Բո՛ւն կրքերի արբեցման համար:
Երբ լեիլայի երգիչն անխնդում
Երազանքներում երկնային ու վառ
Իր անդամաճան իդեալն էր կերտում,
Ասա՛, պոետը, — տանջված, սիրահար, —
Արդյոք հենց քեզ չէ՞ր այնժամ պատկերում:
Գուցե, հեռավոր սրբազան երկրում,

Հունաստանի ջինջ երկնքի ներքո,
Ներշնչված պոետն անըջող հոգով
Քե՛զ էր, որ տեսավ, ինչպես նրազում.
Եվ սուղվեց, մնաց լույս պատկերը քո
Նրա ծով սրտի անհուն խորքերում:
Գուցե, քնարով հավետ բախտավոր
Քեզ գայթակղեց կախարդը մի օր,
Սիրտդ ակամա թրթռաց արագ
Քո այդ ինքնասեր, հպարտ կրծքի տակ,
Եվ դու, թեքվելով նրա հաղթ ուսին...
Ո՛չ, ո՛չ, սիրելի՛ս, լռենք այդ մասին,
Խանդի կրակը ես չե՛մ հրահրի.
Երջանկությունը միշտ օտա՛ր էր ինձ,
Միայն նո՛ր եմ այն վայելում հիմի,
Եվ արդ, տանջվելով թաքուն մի վշտից,
Սիրտս շարունակ երկյուղով լի է.
Վատահելի չէ՝ ինչ սիրելի է:

ԿԱԼԱՆԱՎՈՐԸ

Նստած ճաղերից ներս. բանտի մեջ իմ թաց,
Տեսնում եմ արծիվ մի գերի մեծացած,
Տխուր իմ ընկերը թևերը ցնցում,
Ցածում արյունոտ նա իր կհրն է կտցում:

Կտցում է, գցում նա, նայում դեպի վեր,
Կարծես թե ինձ հետ նա նույն բանը խորհեր,
Կանչում հայացքով իր, կանչով արծվային,
Ասել է ուզում նա. «Թռչե՛նք միասին»:

Ազատ թռչուններ ենք, արդ, ժամ է, ընկեր,
Այնտեղ, ուր ամպից դեն ճերմակ են սարեր,
Այնտեղ, ուր կապտում են ծովերը այնպես,
Այնտեղ, ուր շրջում է լոկ հողմը... և ես...x:

ԹՈՉՆԱԿԸ

Միշտ հետեւելով օտար աշխարհում
 Մեր հայրենական հնավանդ ծեսին,
 Ես մի թռչնակ եմ ազատ աշձակում
 Նորարաց գարնան պայծառ հանդեսին:

Եվ հասու եմ ես մեծ ըսփոփանքի...
 Էլ ինչո՞ւ աստծուց տրտնջամ խռով,
 Երբ կարողացա գեթ մի էակի
 Ազատություն տալ ինքս իմ ձեռով:

Ո՞վ ձեզ կանգնեցրեց, ալիքնե՛ր, ասե՛ք,
 Այն ո՞վ ձեր հուժկու վաղբը կաշկանդեց,
 Ո՞վ նիրհող և մունջ լճակ դարձրեց
 Ձեր ցասմնալի հորձանքը այն սեգ:
 Ո՞ւմ կախարդական գավազանն էր այն,
 Որ մեջս մեռցրեց վիշտ, խնդում և հույս,
 Եվ կործանարար նիրհով ծուլության
 Պարուրեց հոգին իմ փոթորկահույզ:
 Արթնացե՛ք, հողմնե՛ր, ջուրն ակոսեցե՛ք,
 Քանդեցե՛ք հիմքից պատվարը նրա,—

Ո՛ր ես դու, ամպրո՛ւպ,
Ո՛վ ազատության սիմվոլ ու տարերք,
Սուրա՛ն առաջատ ջրերի վրա՞

Թե պատանու նման հույսով եռանդագին
Հավատացի իրոք, որ երբեք հոգին
Մեր հավերժող միտքը, սերը, խոհը մեր մեծ
Տանելու է դեպի անհունն արևամերձ,—
Ես երգվում եմ, վաղուց հողն այս կթողնեի,
Կյանքը, այս ալանդակ կուռքը, կփշրեի,
Կթռչեի դեպի երկիրն ազատության,
Ուր չկա մահ, օրենք, ուր վայելքն է միայն,
Ուր լուկ միտքն է ճախրում երկնի մաքրության մեջ...

Բայց ես զուր եմ տրվում պատրանքներին անվերջ,
Համառում է խելքս, հույսը արհամարհում.
Ոչնչություն եմ ես մահվան այն աշխարհում,
Ու ոչինչ են և միտք, և թե սերն առաջին.
Ես սարսափում եմ... նորից տխուր նայում կյանքին
Ու երկար եմ ուզում ապրել, որ իմ հոգում
Պատկերն այն սիրելի բոցավառվի՞ թաքուն:

ԴԵՎԸ

Այն վառ օրերին, երբ ինձ դեռ նո՛ր էր
Բացվում երփներանգ հմայքը կյանքի.
Կուսագեղ կանանց հայացքի մովը,
Շառաչը կաղնու, երգը սոխակի,
Երբ վեհ ու վերին զգացումները,
Սուրբ արվեստների ներշնչող ոգին,
Ազատությունը, փառքը և սերը
Խռովում էին արյունըս ուժգին,—
Այնժամ վայելքիս, սիրուս պահերը
Լուռ ստվերելով անձկությամբ անկարծ՝

Ինձ մոտ սկսեց գաղտնի այցերը
Ինչ-որ շար ոգի, ոգի՜ անթափանց,
Տխո՛ւր էր լինում մեր հանդիպումը.
Նրա ժպիտը, հայացքը ներհուն,
Նրա բառերի սրախայթ թույնը
Պաղ ծծվում էին հոգուս խորքերում:
Ամբաստանությանը համառ փորձում էր
Նա կամքն ու ուժը նախախնամության,
Արհամարհում էր նա ներշնչումը,
Բարին համարում սին երա՛զ միայն:
Նա չէ՛ր հավատում ազատությանը,
Ծաղրով էր նայում սիրուն ու կյանքին. . .
Եվ ոչինչ, ոչինչ այս բնության՝ մեջ
Ձեր ուզում օրհնել նրա դառն հոգին:

ԿՅԱՆՔԻ ՍԱՅԼԱԿԸ

Թեպետ հաճախ ծանր է բեռը սայլակում,
Բայց շարժվում է նա և՛ թեթև, և՛ արագ.
Միշտ հառաջ է նրան մղում, չի հոգնում
Քաջ կառապանն—հին, ալևոր ժամանակ:

Առավոտից կյանքի սայլակ նստելով,
Կառապանին ընկեր դառած անվեհեր,
Մենք քշում ենք հեղգ ու հեշտանքն ատելով,
Եվ գոչում ենք. «Հառա՛ջ, հառա՛ջ, ա՛յ ձիեր»:

Բայց կեսօրին չկա՛ էլ այն ուժը վառ,
Մենք ջարդված ենք. ահալի՛ է և ճամփան,
Մեր առջև՝ խորեր, ձորեր, թումբ ու քար,
Մենք գոչում ենք. «Կամա՛ց, հիմար կառապան»:

Սայլակն էլի ընթանում է յուր ճամփան,
Մենք էլ արդեն ընտե՛լ ու մե՛րձ գիշերին,
Նիրհելով ենք դիմում դեպի օթևան,
Ժամանակն էլ հա՛ քշում է ձիերին:

ԻՇԽԱՆՈՒՀԻ Մ. Ա. ԳՈԼԻՑԻՆԱՅԻՆ

Վաղուց նրա հիշատակները քնջորեն
կրում եմ ես սրտիս խորքում,
Ինձ շնորհած վայրկյանները՝ երկա՛ր օրեր
Խինդով էին ինձ համակում:
Կարդում էի նրան երգերս սրտագին՝
Մնված անքուն տվայտանքով:
Մեղմ շուրթերը խոսքս անուշ կրկնում էին,
Հոգին՝ լցնում արձագանքով:
Ունկ էր դնում հոգածությանմբ ամենօրյա
Նա տառապած իմ քնարին.
Եվ հիմա էլ այդ քնարին տվել է նա.
Իր հնչյունները երկնային...
Բավակա՛ն է. ես հպարտ էլ լինեմ որքան,
Գորովանքով կասի՛ հոգիս՝
Փառքիս համար նրա՛ն էի ես պարտական,
Ու հուցե և՛ ներշնչանքի՛ս:

ԳԻՇԵՐ

Իմ ձայնը՝ քեզ համար և՛ տանջող, և՛ քնքուշ,
Խզում է գիշերվա անդորրը արդեն ուշ.
Իմ տխուր մոմը խեղճ՝ օրհասին իր մոտիկ,
Վառվում է. երգերն իմ, հորդելով խուռնալիք,
Հոսում են քեզնով լի, հանց սիրո առուններ,
Փայլում են իմ դեմ քո աչքերը մթնում ծեղ,
Ժպտում են ինձ, և ես ձայներ եմ լսում նոր.
Բարեկա՛մ իմ քնքուշ... սիրում եմ... ես քո... քո...

Վե՛րջ ամեն ինչի—կապ չկա մեր մեջ:
 Եվ վերջին անգամ փարված քո ծունկին,
 Հառաչում էի, հեծում դառնագին
 Ու լսում էի պատասխանդ— վե՛րջ:
 Երբեք ես կյանքում ինձ չեմ խաբի էլ,
 Չեմ հետապնդի քեզ իմ կարոտով,
 Անցյալը, գուցե, մոռանամ շուտով,—
 Ո՛ր, ինձ համար չի սերը ստեղծվել:
 Իսկ դու ջահել ես ու սքանչելի,
 Եվ քեզ շատերը կսիրեն էլի:

ԾՈՎԻՆ

Մնաս բարո՛ւ, ազատ բնությա՛ն տարերք:
 Վերջին անգամ ես ակիքներդ մո՛վ
 Մփում իմ դիմաց՝ անծայր, անեզերք,
 Եվ շողում ես դու հպարտ հմայքով:

Ինչպե՛ս թախծալի տրտունջն ընկերոջ,
 Կամ կանչը նրա հրաժեշտի պահին,
 Քո ձայնը տխուր, ձայնդ մարտակոչ
 Ես վերջին անգամ լսեցի կրկին:

Մո՛ւ, դու իմ հոգու սահման բաղձալի,
 Քո եզերքներով ես քանի անգամ

Քափառել եմ լուռ, մշուշներով լի,
Տարված խոհերով իմ նվիրական:

Ինչքան սիրեցի զրույցներս քեզ հետ,
Հնչյուններդ խուլ, ձայնը անդունդի,
Եվ իրիկնային լռությունդ մերթ,
Եվ պոռթկումները քո խորունկ սրտի:

Այն ձկնորսական առաքաստը հեզ,
Պահպանված քո խենթ քմահաճությով,
Քո ալիքներով կանցնի քաջի պես,
Բայց հենց որ խաղաս անզուսպ մոլուցքով,
Նավերի մի ողջ երամ կընկղմես:

Բախտս չբերեց հավետ հեռանալ
Այս եզերքներից տխուր ու խոպան,
Քեզ ողջունելու իմ գիրկը բանալ,
Քո լեռնապարով հեռու սլանալ
Իմ փախուստի մեջ բանաստեղծական:

Դու կանչում էիր... Իսկ ես՝ կաշկանդված:
Իզուր էր հոգիս տենչում խելահեղ.
Հզոր կրքերի կրակով խանձված՝
Ես մնացել եմ ափերին այստեղ...

Ինչի՞ն ափսոսամ: Ես ո՞ր կողմ, արդյոք,
Այսօր կուղղեի իմ անհոգ ուղին:
Քո անապատում առարկա մի լոկ
Կկարողանար ցնցել իմ հոգին:

Լոկ մի ապառաժ, փառքի՞ դամբարան...
Քաղված են այնտեղ պաղ քնի ծոցում
Հիշողություններ վեհ, նվիրական.
Նապոլեոնն էր այնտեղ մահանում:

Այնտեղ նա քնեց տանջանքով անճառ:
Նրանից հետո շառաչով հողմի

Թուով մեզանից մի ուրիշ հանճար,
Մի այլ տիրակալ մեր հոգիներին:

Կորավ՝ իր փառքը թողած աշխարհին,
Ազատությունն իր կորուստը սգաց,
Աղմըկի՛ր դու ծով, ծփա՛ դայրագին.
Նա քո երգիչն էր, քեզանով դյուծված:

Նա քո պատկերն էր կրում իր վրա,
Դու ստեղծել էիր նրան քո ոգով,
Քեզ նման հզոր, խորունկ և մռայլ,
Քեզ նման անեզր, անզուսպ էր նա, ծո՛վ:

Կյանքը դատարկվեց... այսօր դու ինձ ո՞ր
Պիտի տանեիր, ասա՛, իմ օվկիան.
Մարդկանց վիճակը նույն է ամենուր.
Որտեղ կտեսնես բարիք ընդհանուր,
Ուրեմն այնտեղ իշխում է մարդուն
Կամ տիրանը, կամ լուսավորություն:

Դե, մնա՛ս բարով, ծո՛վ, միշտ կհիշեմ
Դեղեցկությունը քո հանդիսավոր,
Եվ երկար, երկար ես դեռ կլսեմ
Քո իրիկնային թնդյունը հզոր:

Եվ լուռ ստեպներն, անտառները մեր
Կտեղափոխեմ ես, քեզանով լի,
Ծովախորշերդ և՛ ժայռ, և՛ ստվեր,
Ե՛վ փայլ, և՛ երգը քո ալիքների:

Օ, վարդ-աղջիկ իմ, շղթաված եմ ես,
Բայց չեմ ամաչում իմ շղթաներից.
Փշոտ թփերում սոխակն է այդպես՝
Երգիչների մեջ՝ արքան արքայից,

Հայարտ, հրեղեն վարդի մոտերքում
Ապրում իր քաղցր գերության գրկում,
Եվ իսավարի մեջ հեշտին գիշերվա
Նրան իր քնքուշ երգերն է երգում:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախչում է
Գվադալկվիվիրը:

Մադեց երկնքում լուսինը ոսկյա,
Կիթառն է, լսի՛ր, հնչում թովչագին,
Եվ իսպանուհին է հենվում ահա
Իր պատշգամբի փայլուն բազրիքին:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախչում է
Գվադալկվիվիրը:

Հրեշտա՛կ իմ, նետիր մանտիլյադ և ինձ
Հայտնվիր պայծառ ցերեկվա նման,
Եվ պատշգամբի ճաղերի միջից
Զքնադ ու գողտրիկ ոտիկըդ դուրս հան:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախչում է
Գվադալկվիվիրը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՈՒՂԵՐՁ ԳՐԱՔՆՆԻՉԻՆ

Ասպարեզում սայթաքուն դու՝ Տիմկովիկու ժառանգորդ,
Թույլ տուր հիմա քեզ գրկեմ, զրուցակի՛ց իմ ծանոթ,
Հենց վերջերս էր, երբ ծանրը ցենզուրայից խիստ նեղված,
Անգթորեն իմ վերջին իրավունքից էլ զրկված,
Հալածվելով մեր ամբողջ եղբայրության հետ մեկտեղ՝
Քեզ ասացի, բորբոքված, խոսքեր շատ սուր ու տգեղ,
Ես կովելու մարմաշին հագուրդ տվի անարգել —
Բայց, խնդրում եմ, ինձ ների՛ր, չէի կարող համբերել,
Հիմա այս խուլ անկյունում ժուռնալները թերթելով,
Եղբայրության մեր թշվառ՝ նոր երգերը կարդալով
(Զէ՛ որ հիմա ես ունեմ կարդալու շատ ժամանակ),
Ուրախացա չափազանց, այնտեղ հանկարծ տեսնելով,
Որ ունես նոր կանոններ, մտածելու եղանակ,
Ուռա՛, Արդեն քեզ համար վաստակեցիր դու դափնի
Խիզախությանբ քո խելքի և ամրությանբ քո սրտի,
Ի՜նչքա՛ն ինքը, պոեզիան, ապշեց, մնաց զարմացած,
Երբ որ դու թույլ տվեցիր քո շնորհով ողորմած
Նվիրական երկու բառ՝ աստվածային, երկնային,
Եվ որակվեց նրանցով գեղեցկությունը նրբին,
Եվ դա իսկի չդիպավ տիրոջը մեր՝ Քրիստոսին,
Սակայն, ասա՛, ի՞նչն է որ հանկարծակի քեզ փոխեց
Եվ քո գոռոզ վարք ու բարքն այդքան խաղաղ դարձրեց,
Իմ ուղերձները թեև սիրում եմ ես կաթողին,
Թեև ծանոթ ես, գիտեմ, դու իմ նախորդ բողոքին,
Բայց այժմ, քեզ ծաղրելով, փոփոխության համար սույն
Ջարմացած եմ հաճելի, քեզնից դա չեմ թաքցնում:
Վերաբերվում էի քեզ՝ ինչպես սյարտքս էր պահանջում.
Բայց ե՛ս պիտի ձեզ ուղղեմ: Ո՛չ, գիտեմ, թե ո՛ւմն է, ո՛ւմ
Սույն կարևոր նորությանբ Ռուսաստանը պարտական:
Լավ կշռելով վերջապես ցանկություններն, այս անգամ
Մեր թագավորը բարի՝ աղնիվ մինիստր ընտրեց,
Շիշլովն արդեն գիտության կառավարումն ընդունեց:
Մերն այս թանկ է մեզ համար՝ ժողովրդին բարեկամ.
Նրան հռչակ տվեցիր դու, տասներկու՛ թվական:
Տոմիկների ամբոխում միակն էր նա, որ սիրեց

Ռուս մուսաններն ու մեկ-մեկ հավաքելով միացրեց:
Կատարինն թագուհու որբ մնացած այն թագից
Նա պահպանեց մի դափնի՝ մեր օրերի ցրտերից:
Տրտնջում էր նա մեզ հետ, երբ սուրբ հայրն այն ժամանակ,
Օմարին և Ալիին առած որպես օրինակ,
Ի գոհություն աստրծո և ի սփոփանք իր հոգու,
Լուսավորյալ ամեն միտք ջանք էր անում խեղդելու:
Հեզահամբույր ու խոնարհ ու բարեպաշտ այն հոգին
Մուսաններին էր պատժում, փրկելով լոկ Բանտիշին,
Եվ միշտ օգնում էր նրան ազնվազարմ Մագնիցկին՝
Կարգ ու կանոն սիրողն այդ, հոգով մեղմ ու քնքշագին,
Եվ նույնիսկ նա՛, իմ թշվառ Կավելինը ծաղրածու,
Կնքահայրը Գալիշի և Մագնիցկու տիրացուն:
Եվ ահա թե աշխարհի մեղաց համար մինչ այսօր
Ո՛ւմ ձեռքն էիք հանձնված, գիտություններ մեր բոլոր
Ահա թե ում, ցենզո՛ւրա, եղել ես դու ենթակա:

Բայց հերիք է այդ մասին... մռայլ տարին էլ չկա,
Ավելի վառ է վառվում հիմա կանթեղը լույսի:
Ես այդ դժբախտ վարչության փոխվելու հետ միասին
Կարծում էի՝ ցենզորներն կհրաժարվեն անպատճառ,
Սակայն, ինչպես տեսնում ենք, դու մնացիր, դիմացար:
Եվ այսպես քեզ շտապեցի շնորհավորել, բարեկա՛մ,
Ու դրա հետ իմ կողմից խորհուրդներ տալ շահեկան:

Եղիր դու խիստ, բայց խելոք: Մենք չենք խնդրում, որ բոլոր
Օրինական արգելքներն ոչնչացնես դու այսօր,
Ինքնազուլի թույլատրես պարոններին մեր գիտակ
խոսել, գրել ամեն ինչ և տպագրել անվտանգ:
Իրավունքդ պահպանիր դու քո պարտքի համաձայն,
Բայց դու ճամփա տուր խելքին, Ճշմարտությանն իսկական
Եվ ինքնագոհ ու անմեղ Հիմարության դեմ անգամ
Ճանապարհը մի փակիր ուղեկալով ինքնակամ:
Եվ եթե, արդ, մեր գրչի պտուղներում այս կամ այն
Երբեմն դու չես գտնի առանձնապես մի լավ բան,
Երբ չես տեսնում նրանց մեջ որևէ վատ մի արարք
Հանգեպ գահին, սեղանին, կամ ոսոխի վարք ու բարք,
Ցանկանալով գրողին սրտանց դու փառք ու հռչակ՝
Մի՛ վարանիր, բարեկա՛մ, ստորագրիր համարձակ:

ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԻՍ

Ոսոխնե՛ր իմ, ոչինչ դեռ չեմ ասի ձեզ...
 Կարծես հանգավ իմ զայրույթը վաղանցուկ,
 Բայց իմ աչքից չեք վրիպում դարձյալ դուք,
 Երբեկից մեկն ու մեկիդ կրնտրեմ ես.
 Իմ սուր ճանկից չի խուսափի նա կրկին,
 Վայր կսուրամ, կհարձակվեմ աններում:
 Այդպես բազեն է թևածում ամպերում,
 Լուռ հսկելով հնդկահավին ու սագին:

ՓԱՌՔԻ ՏԵՆՁ

Երբ քո սիրով և ջերմ գգվանքներով հարբած,
 Քո ծնկների առաջ, երբ որ անխոս շոքած՝
 Նայում, խորհում էի, որ իմն ես, իմ անգի՛ն,
 Գիտես, որ ես բնավ չէի ձգտում փառքին:
 Գիտես, որ հեռացած մեծաշխարհից ունայն,
 Թողած բանաստեղծի կոչումս բարձրաձայն,
 Ամպրոպներից հոգնած, չէի լսում այնօր
 Գովքի և բացասման բզզոցը հեռավոր:
 Ո՛չ, բամբասանքը ինձ վրդովել չէր կարող,
 Երբ իմ դեմքին հառած հայացքդ շարշարող,
 Զեռքդ գլխիս դրած, հարցնում էիր մեղմիկ.
 Ասա, սիրո՞ւմ ես ինձ, ուրա՞խ ես, երջանի՞կ,
 Դու ուրիշին այսպես չե՞ս սիրելու, ասա՛,

Դու, սիրելիս, երբեք ինձ չե՞ս մոռանալ:
 Իսկ ես լռում էի հուզված ու բերկրալից,
 Լեցուն էր վայելքով հոգիս, թվում էր ինձ,
 Որ վաղ չկա, որ մեր անջատումի դաժան
 Օրը չի գա երբեք... Եվ ի՞նչ, Արցունք, տանջանք,
 Դավ ու զրպարտություն գլխիս իջան հանկարծ...
 Ես ի՞նչ եմ, ո՞ւր եմ ես: Կանգնած եմ մոլորված,
 Ինչպես դաշտում շանթով զարկված մի ուղևոր,
 Ամեն ինչ իմ դիմաց մթնել է: Եվ այսօր
 Տանջվում եմ ես ուրիշ մի նոր ցանկությունով.
 Ես փառք եմ ցանկանում, որ միշտ իմ անունով
 Խոցեմ ականջը քո ամեն վայրկյան, որ դու
 Ինձնով շրջապատվես, որ հռչակով ազդու
 Ամեն ինչ քո շորս կողմ հնչե փառքիս մասին,
 Որ դու լռության մեջ՝ անսաս ներսիդ ձայնին —
 Ու վերհիշես վերջին պաղատանքներս ջերմ
 Մեր բաժանման պահին, այգումըդ, այն գիշեր:

EX UNGUE LEONEM

Լույս ընծայեցի մի անգամ ես իմ
 Ստանավորը անստորագիր:
 Մեկն հոգված տպեց թերթում այդ մասին՝
 Նույնպես թաքցրած ազգանունը իր:

Բայց ի՞նչ... Չմնաց գաղտնիք մեզանից
 Ոչ անունը իմ և ոչ էլ նրա.—
 Իմ սուր ճանկերից ճանաչեց նա ինձ,
 Ես ականջներից իմացա նրան:

Պ. Ա. Օ...

(Յսիպովայից)

Գուցե ես արդեն չեմ մնա երկար
 Խուլ, խաղաղավետ իմ այս աքսորում.
 Էլ չեմ հառաչի անցյալի համար,

Ու չի այցելի ինձ հոգեպարար
Գյուղական մուսան այգու անդորրում:

Բայց ուրիշ վայրում, այստեղից հեռու
Մտքով ես այստե՛ղ կլինեմ կրկին.
Տրիգորսկոյե կգամ շրջելու,
Շրջելու շուքում գողտրիկ լորենու,
Գալար դաշտերում, գետակի ափին:

Այդպես երբեմն, երբ օրն է հանգչում
Իրիկնամուտին, շիրմի խորքերից,
Կարոտ ստվե՛րն է միայնակ թռչում
Ու հայրենի տան շուրջը թևածում՝
Հարազատներին տեսնելու նորից:

Թե կյանքը քեզ խաբի մի օր,
Մի՛ զայրանա, մի՛ վշտացիր,
Սև օրվա հետ դու հաշտ կացիր,
Կգա և օրը քախտավոր:

Գալիքի մեջ է սիրտն ապրում,
Ներկա օրը վշտով է լի,
Ողջը կանցնի, իսկ ինչ անցնում՝
Արդեն դառնում է սիրելի:

ՇԱՐԺՈՒՄ

— Շարժում չկա՛, — բարբառեց մորուքավոր մի գիտուն:
Մյուս գիտունն սկսեց նրա առաջ լուռ շրջել:
Ավելի լավ դժվա՛ր էր ալդ խոսքերի դեմ վիճել,
Եվ բոլորը գովեցին պատասխանն այդ իմաստուն:
Զվարճալի այս դեպքը, որ պատահել է հնում,
Հիշեցնում է, պարոնա՛յք, ինձ մի ուրի՛շ օրինակ. —
Թեև արփին մեր առաջ պատվում է շարունակ,
Բայց և այնպես Գալիլեյն անհերքելի՛ է մնում:

ԿԵՆԴԱՆԻՒ Է ԴԵՌ

Ինչպե՞ս, այդ մրող ժուռնալիստը դեռ ապրո՞ւմ է էլի...
Ասիր ու պրծա՞ր... Առաջվա նման ձանձրալի ու շոր,
Նախանձից դեղնած, բիրտ ու անհաջող,
Լցնում է թերթն իր անպետք, նողկալի,
Ամեն տեսակ հին տխմարություն ու տխմար նորություն...
«Թյո՛ւ, չպրծա՞նք այդ մրողից, էլի՞»,
Ինչպե՞ս մարենք այս մարխը գարշաթույն,
Ինչպե՞ս, ի՞նչ ձևով վերջ տանք մենք սրան,
Խորհո՞ւրդ տուր...»
«Թթի՛ր պարզապես վրան»:

ՁՄԵՌՎԱ ԻՐԻԿՈՒՆԸ

Հողմը մեզով երկինքն առնում,
Գալարում է բուքը ձյան,
Մին՝ մանկան պես լաց է լինում,
Մին՝ ոռնում է զերթ գազան.
Մին՝ վայրենի սուլում պես-պես,
Աղմըկում է տանիքում,
Մին՝ ուշացած ճամփորդ, ասես՝
Լուսամուտն է նա թակում:

Մեր խրճիթը, աղքատ ու հին,
Ե՛վ մըթին է, և՛ տըխուր.
Ի՞նչ ես նըստեի պատի տակին,
Իմ պառա՛վըս, էդպես լուռ:
Հոգնե՞լ ես դու փոթորիկի
Ոռնոցներից խելագար,
Թե՞ նիրհում ես քո իլիկի
Բըզզոցի տակ միալար:

Արի խըմե՛նք, բարի՛ ընկեր
Իմ սև, ջահել օրերի,
Խըմենք դարդից, բաժակըդ բե՛ր,

Սիրտներըս բաց կըլինի:
Երգի՛ր, ոնց էր ապրում խաղաղ
Հավքը ծովի էն ափին,
Երգի՛ր, ոնց էր աղջիկը վաղ
Ջուրը գնում մինչ արփին:

Հողմը մեզով երկինքն առնում,
Գալարում է բուքը ձյան,
Մին՝ մանկան պես լաց է լինում,
Մին՝ ոռնում է գերթ գազան:
Արի՛ խմենք, բարի՛ ընկեր
Իմ սև, ջահել օրերի,
Խըմենք դարդից, բաժակըդ բե՛ր,
Սիրտներըս բաց կըլինի:

Կ...

Այն ակնթարթն եմ հիշում ես պայծառ,
Երբ երևացիր հրաշքի պես,
Տեսիլքի նման դու ինձ տեսլացար,
Որպես գեղեցիկ հանճարը կեզ:

Անհույս տրտմության տանջանքում վերջին,
Աղմուկների մեջ տագնապնդի,
Ես լսում էի ձայնդ նրբաջինջ,
Երազում դեմքդ ինձ սիրելի:

Տարիներ անցան: Ու հողմը խռով
Ավերեց նախկին երազ ու տենչ,
Մոռացա ձայնը քո քնքշագորով,
Պատկերդ հալվեց մշուշի մեջ:

Ու մենավորի խուլ ու մութ բանտում
Զգվեցին համր օրերս ծեր,
Առանց աստըծո, ներշնչման արթուն,
Անարցունք, անկյանք և առանց սեր:

Բայց հոգիս ահա կրկին արթնացավ,
Կրկին եկար դու հրաշքի պես
Եվ ակնթարթում կրկին տեսլացար՝
Որպես գեղեցիկ հանճարը կեզ։

Սիրտս արբեցած բախում է կրկին՝
Հարություն տվիր նրա համար
Եվ մեռած աստծուն, և ներշնչանքին,
Կյանքին, արցունքին, սիրուն անմար։

ԵՐԳԵՐ ՍՏԵՆԿԱ ՌԱԶԻՆԻ ՄԱՍԻՆ

1

Ահա Վոլգայով, լայն Վոլգա գետով
 ձողում — գնում է սրաքիթ մակույկը,
 Ահա մակույկում քաջ թիավարներ,
 Կազակներ են, լավ ջահել տղերք են:
 Նավում նստած է նավատերն ինքը,
 Տերն ինքը, ահեղ Ստենկա Ռազինը,
 Նրա դիմացը՝ մի սիրուն աղջիկ,
 Գերված պարսկական արքայադուստրը:
 Զի նայում Ռազինն արքայադուստրին,
 Այլ միայն նայում է մայր-Վոլգային:
 Ահա ինքնիրեն
 Խոսում է ահեղ Ստենկա Ռազինը.
 «Հե՛յ գիտի Վոլգա, դու հարազատ մայր,
 Անմեղ հասակից ինձ ջուր ես տվել,
 Երկար գիշերներ երգով օրորել,
 Խենթ ալիքներից ինձ դուրս ես բերել,
 Ինձ, քաջիս համար քունդ փախցրել,
 Իմ կազակներին հացով կերակրել,
 Ինչո՞ւ մենք էլ քեզ բան չենք պարգևել»:
 Ահա վեր թռավ,
 Վեր թռավ ահեղ Ստենկա Ռազինը,
 Բռնեց պարսկական արքայադուստրին,
 Զուրը շարտեց սիրուն աղջկան,
 Նա մայր-Վոլգային այդպես ողջունեց:

Կնաց Ստենկա Ռազինը
 Քաղաքն Աստրախան՝
 Ապրանք ծախելու:
 Ելավ վոեվոդան,
 Նվեր պահանջեց:
 Տվեց Ստենկա Ռազինը
 Զուլ-զուլ կտավներ,
 Զուլ-զուլ կտավներ,
 Ռսկե փարշաներ:
 Ելավ վոեվոդան
 Մուշտակ պահանջեց,
 Թանկարժեք մուշտակ,
 Փեշը նոր լինի,
 Մեկը կղբենի,
 Մեկը սամույրի:
 Եվ Ստենկա Ռազինը
 Մուշտակ չի տալիս:
 «Տո՛ւր, Ստե՛նկա Ռազին,
 Տո՛ւր հագիդ մուշտակը,
 Կտաս, շնորհակալ եմ,
 Զես տա — կկախեմ
 Այն արձակ դաշտում,
 Այն կանաչ կաղնուց,
 Շան մուշտակի մեջ»:
 Ստենկա Ռազինը
 Միտք արավ ասեց.
 «Գե լավ, վոեվո՛դա,
 Առ քեզ իմ մուշտակը,
 Առ քեզ իմ մուշտակը,
 Միայն թե կռիվ,
 Աղմուկ չլինի՛»:

Այն ոչ ձիու դուփ, ոչ մարդու ձայն է,
 Ոչ փողհարի փող՝ որ լսվում է դաշտից,

Այլ գիծ քամի է սուլում ու գվզում,
Սուլում է, գվզում ու սաւտկանում է:
Նա կանչում է ինձ, Ստենկա Ռազիին,
Մի քիչ զբոսնեմ այն կապո՛ւյտ ծովում:
«Դու ջահե՛լ անվեհեր, դու կտրի՛ճ ավազակ,
Դու կտրի՛ճ ավազակ, կովարար շրջմուիկ,
Դու նստի՛ր քո նավակդ արագ սլացող,
Բա՛ց առաքաստեերդ կտավից հյուսված,
Արշավի՛ր դու ծովում, այն կապույտ ծովում:
Քեզ համար կբերեմ ես երեք նավակ.
Առաջին նավում՝ քեզ կարմիր ոսկի,
Այն երկրորդ նավում՝ քեզ մաքուր արծաթ,
Այն երրորդ նավում՝ մի հոգի-աղջիկ»:

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ես սիրում եմ ձեզ, թեկուզ չեմ ուզում,
Թեկուզ դա իզուր ջանք է և ամոթ,
Եվ իմ այս դժբախտ հիմարությունը
Խոստովանում եմ ձեր ոտքերի մոտ:
Չի սազում ոչ իմ հասակին, ոչ ինձ...
Ժամ է, որ լինեմ առավել խոհուն,
Բայց տեսնում եմ ես ամեն նշանից,
Որ սիրո ցավն է տիրել իմ հոգուն.
Երբ որ դուք չկաք, ձանձրանում եմ ես,
Ձեր ներկայությամբ թախծում ու հուզվում,
Եվ, էլ ուժ չկա, ասել եմ ուզում,
Ինչպես, իմ հրեշտա՛կ, սիրում եմ ես ձեզ:
Երբ ես լսում եմ հյուրասենյակից
Ձեր քայլը, շորի շրշյունը սովոր,
Ձեր ձայնը, ձայնը կուսական, անբիծ,—
Հանկարծ կորցնում եմ իմ խելքը մոլոր:
Ժպտում եք,— բերկրանք է դա ինձ տրված,
Երես եք թեքում — այրող տխրություն,
Եվ իմ մեկ օրվա տանջանքի դիմաց,

Անգին պարգև է ձեր ձեռքը դժգույն:
 Երբ դուք հակվում եք ասեղնագործին,
 Զանասեր, անհոգ նստած բազմոցին,
 Հայացք ու խոսքով վայր խոնարհելով,—
 Ես քնքշանքի մեջ լուռ գործվագին
 Հրճվում եմ, ինչպես մանուկ ձեզանով...
 Ասե՛մ ձեզ արդյոք իմ ցավն անմեկին
 Եվ իմ թախիժը խանդով տոգորուն,
 Երբ դուք երբեմն վատ եղանակին
 Ման գալու համար մեկնում եք հեռուն:
 Իսկ ձեր մենության արտասուքնե՞րը,
 Իսկ մեր զրո՞ւյցը խաղաղ անկյունի,
 Իսկ ձեր Օպոչկա ճանապարհվե՞լը,
 Եվ Ֆորտեպիանոն իրիկնաժամի՞...
 Ալինա, լսե՛ք, խղճացե՛ք դուք ինձ,
 Սեր պահանջելու շունեմ քաջութուն:
 Գուցե մեղքերիս համար, իմ անգի՛ն,
 Ես արժանի չեմ բնավ ձեր սիրուն:
 Բայց դուք ձեացրե՛ք: Այդ հայացքը ջինջ
 Այնքան հրաշալի կասի ամեն ինչ:
 Բնավ դժվար չէ ինձ խաբելը... ա՛խ,
 Խաբվելու համար ես ինքս եմ ուրախ:

ՄԱՐԳԱՐԵ

Հոգնա՛ծ ու տանջվա՛ծ, հոգով ծարավի՛
 Մութ անապատում թափառում էի.
 Եվ ահա այնտեղ տեսա վեցթևյան
 Ելավ Սերովբեն իմ դեմ-հանդիման.
 Եվ նուրբ մատներով թեթև ու քնքուշ
 Շրփեց իմ աչերն, կարծես նինջ անուշ,
 Եվ դարհուրանքով նոքա բացվեցան,
 Ահաբեկ արծվի աչերի նըման:
 Եվ նա ալանջիս դիպավ կամացուկ,
 Եվ իմ լըսելիքն հուզեց ձայն, աղմուկ.
 Անսացի երկնի սասանումն ու դող,

Հըրեշտակաների թըռիչքն երկնքում,
Ծովի հատակին զեռունների լող,
Ողկույզի աճումն ճոխ հովիտներում:
Եվ նա հըպվեցավ իմ սառ շրթունքին,
Եվ պոկեց, հանեց լեզուս մեղսալի՝
Սովոր նենգության և նանիր խոսքին,
Եվ այնտեղ դըրեց իմաստուն օձի
Թունավոր խայթոցն յուր արնոտ ձեռով:
Եվ նա պատառեց իմ կուրծքը սըրով
Եվ հանեց սիրտըս դողդոջ, բաբախուն
Եվ նորա փոխան՝ իմ բացված կրծքում
Նա դըրեց բոցոտ ածուխ վառվռուն:
Եվ քնկած էի ես անապատում,
Որպես մի դիակ, և ահա բարձրից
Անսացի տիրոջ կոչը դեպի ինձ.
«Ե՛լ, ո՛վ մարգարե, և լո՛ւր, և հայի՛ր,
Եվ հըզոր կամքիս հըլու, անձնվեր,
Շըրջի՛ր դու ծովեր, շըջի՛ր դու երկիր,
Եվ խոսքով այրի՛ր մարդկային սըրտեր»:

ՈՍԿԻՆ ՈՒ ՍՈՒՐԸ

«Ի՛մն է բոլորը»,— ասաց ոսկին.

«Ի՛մն է բոլորը»,— ասաց սուրը:

«Կզնե՛մ ողջը»,— ասաց ոսկին.

«Կվերցնե՛մ ողջը»,— ասաց սուրը:

Հայարտ ապրեցեք, ո՛վ՝ աքսորյալներ,
 Խաւար հանքերում հեռու Սիրիոյի,
 Զի կորչի իզուր աշխատանքը ձեր,
 Ու ձգտումները ձեր վնհ մտքերի:

Հույսը՝ վշտերի քույրն հավատարիմ
 Մուրթ անկյուններում գետնախորշերի՝
 Զեզ կպահպանի առույգ ու զվարթ,
 Եվ կգա անշուշտ օրը բաղձալի:

Մեր անկեղծ սերը կգա դեպի ձեզ,
 Կհասնի մոռյլ փականքի միջով՝
 Ինչպես աքսորի ձեր խշտիներին
 Հասնում է ձայնս երգիս ղողանջով:

Եվ կընկնեն մի օր շղթաները ձեր,
 Բանտը կդառնա խղճուկ ավերակ,
 Ազատությունը դեմ կվազի ձեզ,
 Ու ընկերներից սրեր կստանաք:

Կյանքի տափաստանում տրտմատեսիլ, անժայր,
 Երեք աղբյուր էին խորհրդավոր բխում.
 Պատանության աղբյուրը՝ խռովահույզ, վարար՝

Ծնունդ է միշտ, ժայթքում, շողում ու կարկաշում:
Վսեմ ներշնչանքով աղբյուրն է կաստալյան
Կյանքի տափաստանում վտարանդուն սնում:
Վերջին աղբյուրը՝ սառն աղբյուրն է մոռացման.
Սա ամենից քաղցր է որտի հուրը մաքում:

Ինչպիսի՞ գիշեր: Ճաքճքան մի ցուրտ,
Զկա՛ ոչ մի ամպ երկնքում կապույտ:
Ասեղնագործած քողի պես փայլուն
Բույլ-բույլ աստղերով կամարն է ցրում:
Մութ է տներում: Եվ դարբաս ու դռք
Նիզով, կողպեքով վաղուց են փակվել:
Հանգստանում են մարդիկ ամենուր:
Վաղուց շուկայի ժխորն է լռել:
Միայն բակի մեջ մի գամփռ է հաշում,
Ու նրա զնգուն շղթան է շաշում:

Եվ ամբողջ Մոսկվան քնած է անդորր՝
Մոռացած ահի հուզումները խոր:
Իսկ հրապարակը՝ պատած մշուշով
Լի է երեկվա մահապատիժով:
Բյուր տանջանքների հետքերի ձան ինչքան.
Մի տեղ դիակ է՝ երկու կես արած,
Մյուս տեղ՝ բարձր սյուն, մի այլ տեղ՝ եղան,
Այնտեղ կաթսաներ՝ լի կուպրով սառած,
Այստեղ՝ շուռ տված մի կառափնարան,
Ցից-ցից տնկվել են կեռիքներն երկաթ,
Ոսկրակույտերն են ծխում անընդհատ:
Եվ ջղաձգված մեռյալներն ահա
Սեփն են տալիս ցցերի վրա...
Երեկ էր—արյունն այս հրապարակում
Բարակ շիթերով ձյունն էր ալ ներկում,
Եվ բարձրանում էր տնքո՞ց, աղաղա՞կ,
Բայց մահը հասավ նրանց, ինչպես քուն,

Ավարն իր հարուստ զավթելով արագ:
Այն ո՞վ է այնտեղ, որ ձին չափ տալով
Անցնում է ահեղ հրապարակով,
Այն ո՞ւմ սուլոցն է, ո՞ւմ ձայնն է լսվում,
Որ արձագանք է տալիս խավարում:
Տեսնես ո՞վ է, ո՞վ:— Մի կտրիճ է նա,
Տեսակցության է շտապում հիմա,
Փափազն է վառվում նրա կրճքի տակ,
Եվ ասում է նա. «Իմ խիզախ նժույգ,
Ի՞մ հավատարիմ, թռի՛ր դու արագ,
Դե, շո՛ւտ արա, շո՛ւտ...» Սակայն ձին առույդ
Հանկարծ թափ տվեց իր բաշը հյուսած,
Կանգ առավ խրտնած: Զույգ սյան արանքում,
Օդի մեջ, կաղնի պահանգից կախված
Ճոճվում էր մի դի: Հեծչալն աննկուն
Պատրաստ էր տակով անց կենալ արագ,
Բայց ճկվում է ձին մտրակի ցավից
Փնչացնում է և հետ փախչում նորից:
«Ո՞ւր ես գնում, ո՞ւր, դո՛ւ, նժույգ իմ սեգ:
Ի՞նչ պատահեց քեզ, ինչի՞ց ես խրտնում.
Մի՞թե մենք չէինք հենց այստեղ երեկ,
Մի՞թե մենք չէինք ջարդում, կոխկրտում,
Վառված ջերմեռանդ վրեժով խորին,
Ցարի շարամիտ դավաճաններին:
Նրանց արյամբ չեն լվացված միթե
Քո սմբակները ամուր, պողպատե:
Մի՞թե դու նրանց չճանաչեցիր:
Ի՞մ արագընթաց, անվա՛խ սլացիր...»
Եվ հոգնած նժույգն արշավեց այն կողմ
Դիակի տակով սուրաց ինչպես հողմ:

ՊՈԵՏ

Քանի Ապուլոն չէ կոչել երգչին
Դեպի սրբազան ոգևորություն,
Ունայն աշխարհի հոգսերի միջին

Քաղված է երգիչն անխանդ, անավյուն.
Զէ հնչում նորա քնարն ոգելից,
Ցուրտ թմրութիւնն է հոգին ճաշակում,
Եվ, գուցե, շնչին շատ էականերից՝
Ամենից շնչին նա է աշխարհում:

Բայց հենց հասնում է բարբառն երկնային
Երգչի ականջին արթուն, դուրազգաց,
Ցնցվո՛ւմ է իսկույն պռնաի հոգին,
Որպես մի արծիվ քնից արթնացած:
Եվ նա՝ անհաղորդ ծափին ու գովքին,
Տխրում է կյանքի խրախճանքներում,
Ամբոխի պաշտած և ոչ մի կուռքին
Երգիչը երբեք զուլս չի ծոում:
Եվ, կարծես, կյանքի խորթ, մռայլ զավակ՝
Երգով, հույզերով կուրծքը ալեկոծ՝
Փախչում է նա միշտ դեպի լայնարձակ
Դաշտեր, անապատ, թավ անտառի ծոց:

Այնտեղ, որտեղ իշխում է Վենետիկը ոսկեվառ,
Իր գոնգոլն է վարում մի գիշերային թիավար.
Լողում է նա ծովափով և Վեսպերի ցուլանքում
Էրմինիային, Ռինալդին, Գոթֆրեդին է երգում:
Նա սիրում է երգը իր, երգում ի սեր բերկրանքի,
Հեռու ամեն միտումից. ամեն հույսի և փառքի,
Ամեն ահի հանդեպ խորթ, լեցուն խաղաղ մուսայով՝
Քաղցրացնում է իր ուղին ալիքների վրայով:
Փոթորիկները դաժան կյանքի ծովի խավարում
Հետևում են, որտեղ ես իմ առագաստն եմ վարում.
Իսկ ես երգում եմ ուրախ թիավարի նման այն
Եվ տողեր եմ հորինում գաղտնաբար ու լռելյայն:

Գեղեցիկ են բոյարական ախոռները
 Ամեն բանով՝ և՛ մաքրությամբ, և՛ ձիերով.
 Ամեն բանից գոհ են ընտիր նժույզները՝
 Իրենց կերից, մսուրներից և խնամքից:
 Պսպղում է սարքը կաղնի հաստ սյուներին,
 Փայլում է մորթն արագասուլյր նժույզների.
 Լոկ մի բանով դուր չեն գալիս ախոռները՝
 Չարքն անպիտան սովորել է մտնել այնտեղ:
 Ամեն գիշեր գալիս է նա ախոռները
 Ու մաքրում է, թիմարում է նժույզներին,
 Հյուսում է միշտ բաշը նրանց ծամերի պես
 Եվ պոշը պինդ կապկապում է, անում հանգույց:
 Ինչքա՛ն, ինչքան չի սիրում նա այն սեւեւին:
 Վերջալուսին, երբ դառնում են ջրելատեղից,
 Շրջում եմ ես բոյարական ախոռները՝
 Եվ անցնում եմ այնտեղ, ուր սև ձին է կապած
 Կանգնած է ձին սարքին-կարգին ու շատ հանգիստ.
 Առավոտը բաց եմ անում ախոռները՝
 Ձին հանգիստ չէ, քրտինքի մեջ, կրակ կտրած,
 Կաթկթում է դնչից փրփուրն արյունախառ:
 Չարքը մութով նրան հեծած ման է գալիս
 Անտառներում, ճահիճներում ու սարերում—
 Կեսգիշերից մինչև արդար լույսն սպիտակ՝
 Մինչև լուսնի մայրամուտը:

Ա՛յ միամիտ, ա՛յ դու անմիտ ծեր ձիապան,
 Ծերո՛ւկ, արդյոք կլուծե՞ս այդ հանելուկը:
 Սիրուն սիրած ունի ջահել ձիապանը,
 Այն ձիապան, ուտող-խմող ջահել տղան.
 Նա գիշերը բաց է անում ախոռները
 Ու կամացուկ թամբում է հենց այն սեւեւին,
 Զգուշությամբ ձին դարբասից դուրս է հանում.
 Իրեն նետում արագասուլյր ձիու թամբին
 Ու հյուր գնում իր սիրունիկ սիրածի մոտ:

Երջանիկ է տոհմիկների շրջապատում
Բանաստեղծը արքաներից խրախուսված.
Վարժվելով աչքից քամել ծիծաղ ու լաց,
Համեմելով ճշմարտությամբ կեղծիք ու թույն,
Նա խուսուտ է ածում ճաշակը բթացած
Եվ դեպի փառք է գրգռում իշխաններին,
Զարդարում է խրախճանքի ժամը նրանց
Եվ ունկ դնում նրանց խելոք գովեստներին:
Մինչդեռ այնտեղ, պատից այն կողմ, բակում փոշոտ,
Դիմադրելով ծառաների հալածանքին,
Ժողովուրդը՝ խմբված ծանր դռների մոտ
Հեռվից լսո՛ւմ է պոետին:

Պարզև անօգուտ, պատահական,
 Կյա՛նք իմ, ինչո՞ւ ես դու ինձ տրված:
 Կամ ինչո՞ւ թաքուն ճակատագրով
 Մահապատժի ես դատապարտված:

Ո՞վ ինձ՝ հակոտնյա մի զորությամբ,
 Ոչնչությունից կյանքի կոչեց,
 Իմ հոգին լցրեց կրքով անափ,
 Միտքս կասկածով ալեկոծեց:

Ձունեմ իմ առջև ես նպատակ.
 Միտքս պարապ է, սիրտս՝ դատարկ,
 Եվ իր տաղտկությամբ ինձ է տանջում
 Կյանքի աղմուկը միահնչյուն:

ԶՐԱՀԵՂՁԸ

Ներս վազեցին մանուկները
 Ու կանչում են հորը շտապ.
 — Ապի՛, ապի , ե՛կ, մեր թողը
 Մեռել հանեց գետի ափ:
 — Սուր եք ասում, շա՛ն լակոտներ,—
 Գոռաց հայրը հաբեկ,—
 Սպասեցե՛ք դուք հալա դեռ,
 Մեռելն հետո կըտեսներ:

— Դիվան կըզա — պատասխա՛ն տուր.
Ցավի միջում կըմընամ:
Հընար չըկա, բեր, այ կընիկ,
Շորերըս տուր, մի գնամ...
— Ո՛ւր է մեռելն:— Ա՛յ, ապի, ա՛յ.
Ծիշտ որ գետի եզերքին,
Թաց թոռի մոտ, գետնի վըրա
Տարածված էր մի մարմին:

Ջարհուրելի դիակն ուռել,
Կապըտել էր այլանդակ:
Արդյոք տանջված մի թշվառ էր՝
Հանգիստ դատած շըրի տակ,
Մի գետակուր ձըկնորս էր այն,
Թե՛ գինեմուլ մի ջահել,
Թե՛ անըզգույշ վաճառական
Հարամու էր պատահել...

Հնչի՞ն է պետք: Աչք ածելով
Հշտապում է գյուղացին,
Ոտից բրնձած, ետ բարձ տալով,
Ջուրն է տանում խեղդվածին:
Ու թիակով գետի եզրից
Ջուրը հըրեց նա նըրան,
Ու դիակը գընաց՝ նորից
Փընտրի խաչ ու գերեզման:

Մեռելն երկար ջըրի միջին
Ցած էր իջնում ճոճվելով,
Աչքով ճամփեց մեր գյուղացին
Ու տուն դարձավ կանչելով.
— Դե՛սը կորեք, ա՛յ լակոտներ,
Եկեք բան տամ ձեզ — տանեմ,
Ամա թե որ ձեն եք հանել,
Հոգիներըդ կըհանեմ:

Գիշերն ուժգին բուք վեր կացավ,
Գետն ելնում է, որոտում...

Մարիսը արդեն էրվեց, հանգավ
լուռ ու ժըխոտ խըրճիթում:
Ողջ քընած են: Անքուն պառկած,
Միտք է անում գյուղացին...
Բուքն ոռնում է... մին էլ հանկարծ՝
լուսամուտը բախեցին...

— Ո՞վ է:— Նե՛րս թող, ա՛յ տանտեր, ներս...

— Այ, ներս ու քեզ չոռ ու ցա՛վ.

Ի՞նչ ես շրջում Կայենի պես,

Ո՞ր սատանեն քեզ բերավ.

Ինչ անեմ քեզ, ասա՛, հիմի.

Տեղըս նեղ է, տունը՝ մութ:

Ու ծուլ ձեռքով, տըրտընջալով՝

Բաց է անում լուսամուտ:

Ցուլում է լույսն ամպի տակից.

Ահա կանգնած... մի մերկ մարդ.

Ջուր է հոսում նրա միրքից,

Բաց են աչքերն ու անթարթ:

Կախ են ընկած բազուկները,

Ողջ կարկամած սոսկալի,

Ուռած մարմնին քառչանգները

Կըպած՝ սեին են տալի...

Ահից մարեց՝ ճանաչելով

Իր մերկ հյուրին նա հանկարծ՝

Փեղկը խփեց ու դողալով՝

— Այ դու ճաքես,— քըրթմընջաց:

Ամբոխվեցին մըտքերը մութ,

Մինչև լույսը նա դողում,

Մինչև լույսը լուսամուտը

Բախում էին ու բախում...

Ամբոխն ահեղ զըրույց ունի,

Թե այս գեպքից՝ գյուղացին

Ըսպասում է ամեն տարի,

Միշտ նույն օրը խեղդվածին:
հառնվում է օրն առավոտից,
Գիշեր գալի բուք ու մութ,
Ու խեղդվածը ամբողջ գիշեր՝
Բախում դուռն ու լուսամուտ:

Հա՛նգ — զրնգո՛ւն ընկերուհի
Ոգեշնչված պարապ ժամի,
Ոգեշնչված տքնության,
Դու լոնել ես, խլացել ես,
Ախ, դու մի՞թե հեռացել ես,
Ինձ լքել ես հավիտյան:

Առաջ քո ձայնը դյութող էր,
Մեղմացնում էր սրտիս դողը,
Ցրում թախիծ, անձկություն:
Դու փայփայում, կանչում էիր,
Ինձ աշխարհից տանում էիր
Կախարդական քո հեռուն:

Առաջ լսում էիր դու ինձ,
Վազում էիր իմ հտեհից,
Ինչպես մանուկ հեզ հոգով.
Եվ մերթ ազատ ու խանգավառ,
Երբեմն ծուլլ ու քմավար,
Վիճում ինձ հետ կատակով:

Անբաժան եմ քեզ հետ եղել,
Քանի՜ անգամ եմ ենթարկվել
Քո քմայքին սրընթաց:
Ինչպես անմեղ մի սիրահար,
Միշտ հնազանդ ներողաբար,
Ես տանջված եմ ու սիրված:

Օ՛, երբ էլ դու կուզես, արի՛,
Երբ երկնքում կհավաքվի
Ընտանիքը Ուխմայան.
Դու նրա հետ կբնակվես
Եվ կշողա աստծու պես
Ծագումը քո տոհմական:

Առած քնարն աստվածային,
Այսպես կասի այս աշխարհին
Մի Օմիր կամ Հեզիոդ.
Աղմետի տակ, Տերը մի օր
Տայգետի մոտ սաղարթավոր
Հովիվ էր հեգ ու վշտոտ:

Մութ անտառում շրջում էր լուկ,
Եվ այն Զևսի ահից ոչ ոք,
Ոչ աստված, ոչ դիցուհի,
Չի հանդգնում տեսնել նրան,
Ոգուն տավղի ու ներշնչման,
Ոգուն լույսի ու երգի:

Հիշելով իր սերն առաջին,
Այնտեղ տանջվող աքսորվածին,
Մենմոզի՛նան այցելեց:
Եվ սիրուհին Ապոլլոնի
Լուռ պուրակում Հելիկոնի
Սիրո պտուղն իր ծնեց:

Ազոավի մոտ ազոավ թեեց,
Եվ ազոավին նա հարց տվեց.
«Որտե՞ղ կարող ենք մենք ճաշել,
Ո՞վ կարող է մեզ այդ ասել»:

Ի պատասխան ազոավն ասաց.
«Ճաշ կունենա՞նք... Դաշտի մեջ բաց՝

Խփված ընկած է ուռու տակ
Մի դյուցազուն հաղթահասակ:

Ո՞վ և ինչպե՞ս խփեց նրան՝
Նրա բազեն գիտի միայն,
Մեկ էլ նրա սև ձին գիտի,
Եվ մեկ էլ կի՛նը նորատի:

Բազեն դեպի անտառ թռավ,
Սպանողը սև ձին տարավ,
Կինն սպասում է սիրողին,
Ո՛չ խփվածին, այլ ապրողի՛ն»:

Քաղա՛ք դու ճոխ, քաղա՛ք թշվառ,
Բոնության շունչ, վսեմ շուք,
Կանաչավուն երկնականմար,
Ցուրտ, գրանիտ ու տաղտուկ —
Բայց և ափսոսս է ձեզ գալիս,
Չէ՞ որ այստեղ մերթ ընդ մերթ,
Մանրիկ մի ոտ է ման գալիս,
Մի հյուսք ծփում ոսկեվետ:

ԾԱՂԻԿ

Ծաղիկ, ես քեզ տեսա թռչնած,
Պահված էիր դու գրքում,
Եվ անսովոր մի ջերմ պատրանք
Իսկույն հռաց իմ կրծքում:

Ո՞ւր ես ծաղկել, հ՞րբ, ո՞ր գարնան,
Ո՞վ է արդյոք քեզ քաղել,
Օտա՞ր... Մանո՞թ... Եվ ինչո՞ւ է,
Ծաղիկ, այստեղ քեզ պահել...

Արդյոք անխոս մի վկա՞ ես
Դու զույգ մատաղ սրտերի,
Ջերմ, սիրային տեսակցության
Եվ սիրաժառ զրույցների...

Թե՞ մի տխուր հիշատակ ես
Դառն անջատման, տանջանքի.
Կամ դաշտերում լուռ կատարած
Անհույս, մենակ զրոսանքի...

Եվ ո՞ւր են այն սիրող սրտերն,
Կա՞ն, ապրո՞ւմ են երջանիկ.
Թե՞ երկուսն էլ, քեզ պես անհայտ,
Թառամել են, այ ծաղիկ:

ՊՈԵՏՆ ՈՒ ԱՄԲՈՒՆԸ

Prōcul este, profani!¹

Բանաստեղծը վարժ ու անհոգ ձեռքով
Ջնգաջնում էր իր քնարն աննման:
Նա երգում էր,— իսկ ամբոխն ամեն կողմ
Սառն և գոռոզ արհամարհանքով
Անտեղյակ, անմիտ լսում էր նրան:

Եվ բութ խուժանը այսպես էր դատում.
«Սա ի՞նչ է երգում այդքան ջերմագին,
Մեր ականջն իզուր ինչո՞ւ է դյուլթում:
Մեզ ո՞ւր է տանում, ո՞ր նպատակին:
Ի՞նչ է զնգաջնում, ի՞նչ է ուսուցում,
Ի՞նչ է սրտներս տանջում ու հուզում
Կամակոր համառ մի կախարդի պես:
Քամու պես ազատ է երգը նրա,
Բայց և քամու պես անպտուղ է նա:
Նրա երգը ի՞նչ օգուտ կտա մեզ»:

¹ Հեռացե՛ք, անտեղյակներ:

Լո՛ւի՛ր, դու տգետ, անմիտ ժողովուրդ,
Դու վարձկան ստրուկ հոգսի, կարիքի,
Նստում եմ քո տրտունջը հանդուգն.
Դու հողի որդ ես, ոչ երկնից որդի:
Դու շահ ես փնտրում — դու Բելվեգերի
Կուռքը կշեռքով ես գնահատում:
Դու այնտեղ օգո՛ւտ, օգո՛ւտ չես տեսնում:
Ձե՞ որ այս մարմարն աստված է... բայց ի՞նչ,
Քեզ համար կճռճն է թանկ նրանից,
Նրա մեջ դու քո ճաշն ես պատրաստում:

Ամբոխ

Ո՛չ, թե երկնքի որդին ես ընտրյալ,
Ապա շնորհքդ, աստծո առաքյալ,
Մեր բարօրության համար գործածիր,
Քո եղբայրների սրտերը կրթիր:
Մենք փոքրոգի ենք, մենք ոխակալ ենք,
Անամոթ ենք, շար, անշնորհակալ ենք,
Մենք անզգա ենք, անկրակ սրտեր,
Ջրպարտիչներ ենք, հիմարներ, ճորտեր,
Շատ արատներ են բույն դրել մեր մեջ,
Դու մերձավորիդ սիրելով համակ՝
Արի՛, համարձակ խրատներ տուր մեզ,
Եվ քեզ կլսենք մենք այն ժամանակ:

Պահա

Հեռո՛ւ ինձանից, հեռո՛ւ գնացե՛ր,
Ի՞նչ ունի ձեզ հետ պոետը բարի:
Ձեր զխության մեջ ամուր քարացե՛ք.
Դուք չեք արթնանա ձայնով քնադի:
Դուք, ինչպես դագաղ, ատելի եք ինձ:
Ձեր հիմարությամբ ու շարությունից
Դուք մինչև հիմա շահել եք միայն

Կացին ու մտրակ և խավար զնդան,—
Բավ է, բան չունեմ ստրուկների մեջ:
Ձեր քաղաքների գոեհներից անվերջ
Մաքրում են աղբը — օգտակա՛ր տքնանք:

Բայց միթե թողած իր պաշտոնն անբիծ,
Իր բազինը սուրբ և զոհաբերանք՝
Քուրմը ցախավե՞լ կվերցնի ձեզնից:
Ոչ կենցաղային ալեկոծության,
Ոչ շահի համար և ոչ պայքարի,
Ո՛չ, մենք ծնվել ենք հանուն ներշնչման,
Ջերմ հրգի համար և աղոթքների:

ԴԻՄԱՆԿԱՐ

Իր այրվող հոգով, ջահի պես հույզի
Եվ մրրկածուփ կրքերով իր ջեռ,
Օ՛, դուք սառնասիրտ կանայք Հյուսիսի,
Նա հայտնվում է բոցավառ ձեր մեջ
Եվ կյանքի կարգից հեռու, առանձին,
Մղվում է մինչև սպառում ու վերջ,
Հանց մի գիսասող ապօրինածին՝
Կարգով շաղ ընկած աստղաշարի մեջ:

ՄՏԵՐՄՈՒՀԻ

Նոստովանանքիդ, մեղմ բողոքներիդ
Ամեն հնչյունը որսում եմ ագահ.—
Սիրո խելագար, խռով կրքերի
Լեզվիդ զմայլիչ ոչ մի բան չկա:
Բայց լռի՛ր, լռի՛ր, մի՛ խոսիր սիրուց,
Երազանքներդ թաքցրու աշխարհից.—
Ես վախենում եմ հրեղեն ցավից,
Տեսած-ապրածիդ տերը դառնալուց:

Բախտավոր է, ով դարձել է քմահաճ
 Ընտրյալը վեհ քո կարոտած երազի,
 Քաղցր սիրով նվաղում ես ում առաջ,
 Ում հայացքն է իշխում սրտիդ մեկուսի:
 Բայց մեղք է նա, ով լռությամբ իր անհույս,
 Տապալկվելով սիրո հրում իր անթով,
 Գլուխը կախ, անօգնական, տրտմասո՛ւյղ
 Էսում է քո խոստովանանքը խանդով:

Շատրվանների ու ցողաթաթախ
 Պատերի ներսում պոետը խռով
 Զվարճացրել է մեկ-մեկ խաներին
 Երգի զրնգուն մարգարիտներով:

Զվարթ խնդումի թելերին շողում
 Նա հագցրել է իր ճարտար խոսքի
 Թափանցիկ ստի մանյակը շողուն
 Եվ իմաստության համրիչը ոսկի:

Սաադու որդիք Ղրիմն են սիրել,
 Եվ արևելքի բարբառը փքուն,
 Այստեղ երբեմն տեսրերն են բացել՝
 Բախշիսարայը թովելու անքուն:

Պատմությունները նրա զմայլող՝
 Գունագեղ, ինչպես գորգն էրիվանի,
 Զարդարել են վառ, կախարդիչ փայլով
 Խոլ խնջույքները խե Գիրեյ խանի:

Բայց ոչ մի կախարդ, կախարդ մշուշով,
 Մտքի պարգևի ոչ մի տիրակալ

Դեռ չի հորինել այնպիսի ուժով
Մի երգ կամ հեքիաթ մի անակնկալ,

Ինչպես մարգարե և օլիմպիական
Բանաստեղծը այն հրաշք եզերքի,
Ուր այրերն ահեղ ու բրդոտ են խիստ,
Ծվ հուրիներ են կանայք հեքիաթի:

ԳՈՆ

Նա՛ շողալով, լայն դաշտերից
 Հոսում է... Դոն, բարև՛ քեզ,
 Քո հեռավոր զավակներից
 Քեզ ողջունն եմ բերել ես:

Ինչպես եղբորը փառապանծ՝
 Գետերը, Դո՛ն, գիտեն քեզ,
 Քույր Արաքսից ու Եփրատից
 Քեզ ողջունն եմ բերել ես:

Հանգստացած դժվար վարդից,
 Հայրենի հողն զգալով,
 Դոնի ձիերը խմեցին
 Արփաշալի ջուրը զով:

Դե՛, պատրաստի՛ր, սրբազան Դո՛ն,
 Զորքիդ համար քաջորդի
 Հյուսիս համան և կայծկլտուն
 Հայրենական քա ռորթի:

Ապրում էր մի աղքատ ասպետ՝
Վարքով պարզ ու հասարակ,
Մռայլադեմ ու միշտ գունատ,
Հոգով արի ու շիտակ:

Տեսել էր նա օրվան մի օր
Մի սուրբ տեսիլք անապատում,
Եվ տեսիլքն այդ անջինջ ու խոր
Հետք էր թողել իր սրտում:

Ժրնեկի ձիգ ճանապարհին,
Մի խաչի մոտ մեկուսի,
Տեսել էր նա կույս Մարիամին,
Զքնաղ մորը Հիսուսի:

Այդ օրվանից, սերը սրտում
էլ չէր նայում նա կանանց,
Եվ ոչ մեկին իր ողջ կյանքում
Հրապուրել չջանաց:

էլ չբացեց այդ օրվանից
Իր դիմկալը երկաթյա.
Եվ, շալի տեղ, նա իր վզից
Կախեց մի տերողորմյա:

Եվ պալադինն այդ աննկուն
Աղոթք չուղղեց մինչ ի մահ
Հորը, Որդուն կամ սուրբ Հոգուն...
Զարմանալի՜ մարդ էր նա:

Բայց տիրամոր պատկերի դեմ
Ամեն գիշեր, մինչև լույս,
Նստած նայում էր տխրադեմ
Եվ արտասովում սրտահույզ:

Եվ ջերմ հույսով ու սիրով լի,
Իր վահանին հաղթականժ
Գրեց Ave, mater Dei¹,
Գրեց արյամբ իր թափած:

Եվ երբ հենու Պաղեստինում,
Թշնամու դեմ նետվելիս,
Ամեն ասպետ իր պաշտելի
Տիկնոջ անունն էր տալիս,—

Lumen coelum, sancta rosa!—²
Գոչում էր նա սաստկածայն,
Եվ մուսուլման զորքն ահաբեկ
Ետ էր փախչում ցիրուցան:

Եվ երբ դարձավ դղյակն իր լուռ՝
Է՛լ չերեաց ոչ ոքի,
Միշտ սիրահար ու միշտ տխուր՝
Մեռավ առանց աղոթքի:

Իսկ երբ մեռավ, իսկույն ևեթ
Վրա հասավ սատանան,
Վճռեց նրա հոգին իր հետ
Դժոխք տանել անպայման,—

Թե, ա՛յ, տեսեք, չի՛ աղոթել,
Ձեռ էր քաշել ծոմերից,
Լկտիաբար քարշ է եկել
Հիսուսի մոր ետևից:

Բայց սուրբ կույսը վերում նրան
Պաշտպան կանգնեց իր հերթին,
Եվ դրախտում հուր-հավիտյան
Տեղ տվեց իր ասպետին:

¹ Ողջո՞ւյն, աստվածամայր:

² Լո՞ւյս երկնային, վա՛րդ սրբասուրբ:

Սիրելի եմ ձեզ, և գուցե դեռ չի մարել,
Առկայծում է սերս անկեղծ ու անհուն,
Բայց թող որ նա շտանջի ձեր սիրտը էլ,
Թող տրամուլթյան մշուշ շիջնի ձեր հոգուն:

Սիրելի եմ ձեզ անհույս, անխոս ու թաքուն,
Մերթ խենթ խանդով, մերթ ահով լի, վշտակեզ,
Այնքա՛ն անկեղծ և այնչա՛ն խո՛ր ու մաքուր,
Որ տա աստված՝ գեթ մեկն այդպես սիրի ձեզ:

ԿՈՎԿԱՍ

Ահա Կովկասն իմ ոտքի տակ: Ես մեն-մենակ վերևում
Սպիտակափառ լեռան լանջին լուռ կանգնած եմ ու նալում:
Ինձ պես բարձր, արծիվն հեռվում, դեպի եթեր վերացած՝
Օդում հանգիստ սավառնում է՝ թևերն հզոր տարածած:
Եվ տեսնում եմ ես՝ այստեղից հեղեղատներ փրփրալից
Ինչպես ծնվում, ինչպես ձյունի հյուսեր փլչում սարերից:

Այստեղ ահա շար-շար ամպեր մեղմ սահում են իմ դիմաց,
Գոռ ջրվեժներ նոցա ճեղքում ու սլանում դեպի ցած,
Եվ աղմուկով դիպչում այնտեղ լերկ ժայռերի կույտերին:
Իսկ քիչ ներքև չոր մացառ է, մամուռ՝ կպած քարերին,
Քիչ էլ այն կողմ ես տեսնում եմ կանաչ, թավուտ անտառներ,
Ուր վխտում են եղջերուներ ու ծվլում թռչուններ:

Այնտեղ արդեն և մարդիկը բույն են դրած սարերում,
Եվ խաշները մեղմ մայում են դալարախիտ վայրերում,
Եվ խաշնարածն իջնում է ցած — դեպի ուրախ հովիտներ
Դեպի խաղուն Արագվայի կանաչագեղ, զով ափեր,
Եվ չքավոր ասպատակն է դարան մտնում կիրճի մեջ,
Ուր Թերեքի կատաղալից, զվարթ խաղին շկա վերջ:

Խաղում է նա ու մոռնում, որպէս վայրագ մի կորյուն,
Որ վանդակից որս է տեսել, աչքը կոխել սև արյուն.
Եվ խփում է նա ասիերին, և ապարդյուն կռիվ տալիս,
Եվ իր քաղցած ալիքներով ժայռեր լիզում ու լալիս...
Սակայն իզուր՝ Նորա համար չկա ուրախ ոչ մի օր.
Նորան ճնշում ու խեղդում են լուռ քարափնեքն ահավոր¹:

ԴԵԼԻԲԱՇ

Կրակոցնե՛ր բլրի հետև.
Ճամբարներն են իւրար գալիս,
Բլրի վրա, մեր զորքի դեմ
Դելիբաշն է կարմրին տալիս:

է՛յ, Դելիբաշ, քեզ խնայիր,
Ակնթարթ է այս խաղը շար,
Զուր մի նետվիր կրակ, նայի՛ր,
Մեկ էլ տեսար, տեգին կպար:

Կազա՛կ, մարտ մի նետվիր զոռով
Դելիբաշը կիջնի վերից,
Կթոցնի իր կեռ թրով
Քաջ գլուխդ ուսերից:

Թռան... Ծիլներ... Սպառնագին
Իրար դիպան... Տեսեք սրանց.
Դելիբաշը՝ արդեն տեգին,
Կազակն առանց գլխի մնաց:

¹ Պուշկինի ձեռագրերի մեջ գտնվել է այս քառատողը, որով և ավարտվում է «Կովկաս» բանաստեղծությունը.

Այդպես և բիրտ օրենքները ազատութունն են ճնշում,
Այդպես վայրի ցեղն է հեծում իշխանության լծի տակ,
Այդպես Կովկասը անմոռն զայրանում է, վրդովվում,
Այդպես ճնշում են արգ նրան օտար սւժեր գծնդակ...:

Երբ ջահելության տարիները քո
Սևացիլ են այդ լուրով շարադմուկ,
Եվ մեծաշխարհի դաժան օրենքով
Դու շունես արդեն պատվի իրավունք,

Ես եմ միմիայն ամբոխի մեջ քար
Կարեկցում անլուր քո տառապանքին,
Եվ զուր, ապարդյուն խնդրով քեզ համար
Բարեխոսում եմ անզգա կուռքին:

Բայց մեծաշխարհը... օ, նա չի՝ փոխում
Իր կարծիքները անգութ և դժնի,
Ձի պատժում նա մեր մեղքերը բազում,
Բայց պահանջում է, որ լինեն գաղտնի:

Արհամարհանքի են լուկ արժանի
Ե՛վ նրա սերը սընափառ, ունայն,
Ե՛վ հալածանքը երկերեսանի —
Սիրտդ պատրաստիր դու մոռացության:

Դու մի՛ ընդունիր տանջանքի թույնը,
Թո՛ղ այդ աշխարհը փայլուն ու դժկամ,
Թո՛ղ նրանց խելառ զվարճությունը.
Դու այստեղ ունես մի ջերմ բարեկամ:

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՅԱՐՍԿՈՅԵ ՍԵՆՈՅՈՒՄ

Հին հիշողությամբ ճնշված իրապես
Եվ քաղցր ու անուշ կարոտով լցված,
Այգինե՛ր չքնաղ, խոնարհված գլխով արդ մտնում եմ ես
Մթնշաղի մեջ ձեր սրբագործված:
Այդպես պատանին աստվածաշնչյան, վատնիլն անխնա,
Ջղջման գավաթը մինչև մրուրը քամելով պարտված,
Երբ իր հարազատ օթևանը սուրբ կրկին տեսավ նա,
Կախեց գլուխն ու դառը հեծկլտաց:

Փողում վաղանցուկ հիացումներ
Եվ մրրիկի մեջ ունայն, երազկուն
Օ՛, ես վատնել եմ սրտային գանձերն իմ անհաշվելի՝
Երազանքների հտեից վազքում,
Ու խարխափել եմ երկար ու հաճախ ու միշտ պարտասուն,
Ձղջումի վշտով և դժբախտության նախապաշարմամբ,
Եվ մտածել եմ քո մասին, եղբոր՝ օրհնյա՛լ, սիրասո՛ւն,
Այս այգիներն եմ տեսել երազում:

Պատկերացնում եմ այն օրը անգին,
Երբ բարձրացել է լիցեյն այս այգում,
Եվ լսում եմ մեր զվարթ խաղերի աղմուկը կրկին՝
Մեր ընկերական պարզ ընտանիքում:
Կրկին պատանի նուրբ ու երազկուն, ես անըջելով,
Կրծքիս տակ պահած երազանքների մշուշը բեհեզ,
Մարգագիտնի ու անտառների մեջ համր շրջելով,
Ինքնամոռաց եմ բանաստեղծի պես:

Եվ տեսիլքի պես տեսնում եմ կրկին
Անցյալի հպարտ հետքերը էլի.—
Նրանք լցված են այն մեծ կնոջով հավատարմագին,
Այս այգիները նրա սիրելի
Կանգնած են՝ լիքը ապարանքներով, դարպասներով բաց,
Պերճ կոթողներով, աշտարակներով, կուռքերով վսեմ,
Մարմարե փառքով, պղնձե զնգուն օրհնություն մարած՝
Եկատերինյան սեգ արծիվների:

Եվ հերոսների ուրվականները
Նստում են իրենց կոթողների մոտ,
Նայեցե՛ք, ահա՛, նա, որ քանդում էր ռազմի շարքերը,
Կագուլյան երկրի շանթը մահահոտ:
Ահա նա, ահա հպարտ հյուսիսի դրոշի արքան,

Որ հրդեհում էր ծովերն ու քշում ալիքների ձին:
Եվ եղբայրն ահա, Արշիպելագի հերոսն առնական՝
Հաննիբալը մեծ՝ մեծ նավարացին:

Մանկութ օրերից ես մեծանալով,
Այդ սուրբ հուշերի օգն էի շնչում,
Եվ նույն ժամանակ ժողովրդյան խուլ շառաչը խռով
Խուլ կատաղում էր ու խուլ քրթմնջում:
Արնակալ հոգսն է գրկել հայրենիքն իմ ազատաբաղձ,
Շարժվում է Ռուսիան և սլանում են մեր կողքով էլի:
Մորուքով գորքն ու հեծելադորի ամպը սրընթաց,
Փայլուն շարքերը հրանոթների:

Նախանձով էինք նայում մենք ջահել զորականներին
Ու որսում ազահ ռազմի հեռավոր ամեն մի հնչյուն,
Եվ սրտմտելով մանկությունն էինք անիծում լռին
Եվ մեր բանտվելը գիտություն որջում:

Շատերը չեկան: Նոր երգերի տակ կռվելով անվերջ,
Փառքով պսակված, հանգան դաշտերում Բորոգինայի,
Կուլմյան բարձունքում, Լիտվայի դաժան անտառների մեջ,
Մոնմարտրի մոտ:

Թե աղմկոտ փողոցներով եմ անցնում,
Թե բազմամարդ տաճարներն եմ մտնում ես,
Կամ թե ջահել խելառների մեջ ցնծուն,
Հանձնվում եմ անուրջներիս տրտմապես:

Ես ասում եմ՝ տաբիները կանցնեն հեգ,
Եվ որքան որ կանք մենք էստեղ էս պահին,

Հավերժական կամարից ներս կմտնենք—
Մեզնից մեկն էլ մոտ է հիմա էդ ժամին:

Թե միայնակ կաղնուն եմ, ախ, նայում ես,
Մտածում եմ՝ այս նահապետն անտառի
Կզլորի և իմ կյանքը հեշի պես,
Ինչպես տեսավ մահը նախնյացս դարի:

Թե մի մանկան դեմք եմ շոյում անուշիկ,
Մտածում եմ՝ ներիւր պահն իմ անկումի,
Իմ տեղը քեզ, ես նահանջում եմ հուշիկ,
Իմ փտելու ժամն է, իսկ քո՝ ծաղկումի:

Ես սովոր եմ ճանապարհել խոհերով
Ամեն օրը, ամեն տարին իրապես,
Եվ ապագա տարվա օրը իմ մահվան
Անցնողների մեջ գտնել եմ փորձում ես:

Ու բախտս ե՞րբ, որտե՞ղ մահս կտա ինձ,
Ալի՞քն ահեղ, թե՞ գնդակը կզարկի,
Եվ կամ գուցե տաք հովիտն այս իմ դրկից
Գորովանքով սառած աճյունս գրկի:

Թեև ի՞նչ փուլթ մարմնի համար անզգաւ
Թե՛ ի՞նչ մի հող պիտի նրան նվաճի,
Բայց հարազատ իմ եզերքին մոտակա
Կուզեի որ հոգնած մարմինս հանգչի:

Եվ մուտքի մոտ իմ դամբանի թող որ միշտ
Ջահել կյանքը զվարթ իր խաղը խաղա,
Եվ անտարբեր բնությունը՝ հար անվիշտ,
Հավերժական գեղեցկությամբ շողշողա:

ՎԱՆՔԸ՝ ԿԱԶՄԵԿԻ ՎՐԱ

Բարձր՝ լեռների լեռներից անգամ,
Կաղբե՛կ, վրանն է քո արքայական
Շողշողում հավերժ շողարձակումով:
Քո վանքը՝ լույսի զվարթ ծաղկումով,
Ամպերից էլ վեր տապան է թվում,
Որ նշմարվում է հազիվ ու թևում:
Հեռո՛ւ, հեռավոր բաղձալի եզերք,
Այնտեղ, կիրճերին ասելով՝ ներք,
Վեր բարձրանայի բարձունքները սեզ
Եվ ամպերից վեր՝ խուցը ընկնեի,
Աստրժո կողքին լուռ թաքնըվեի...

ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Ժաման ըղձական արդ հասավ. ավարտված է երկար

աշխատանքը:

Ի՞նչ է թախիծն էլ անհայտ սիրտս կրծում անդադար:

Գո՞ւցե վաստակս ավարտած՝ ես կանգնել եմ, ինչպես

բեռնակիրը՝

Վա՛րձն իր արդեն ստացած, ա՛յլ վաստակի անընտել:

Կամ տքնությա՞նս եմ ցավում, գիշերվա լռակյաց ուղեկցի՞ն
իմ,

Որ մտերիմն էր իմ տան, քույրը Այգի ոսկեղեն:

Կարմրաթշիկ իմ քննադա՛տ, կատակաբան հաստափոր,
Որ պատրաստ ես մեր նվաղած մուսան ծաղրել նորից նոր,
Այստեղ արի, բարեկամս, նստիր ինձ հետ անայլայլ,
Եվ տես՝ կարո՞ղ ենք փարատել այս թախիծը նզովյալ:
Նայիր, թե ի՞նչ տեսարան է. խրճիթների շարքը հեղ,
Նրանց հոտ սևահողն է, հարթավայրն է՝ մի քիչ թեք,
Նրանց վրա գորշ ամպերի երամն է խիտ ու մռայլ.
Ո՞ւր են մթին անտառները և արտերը լուսափայլ,
Ո՞ւր է գետը: Ցանկապատի մյուս կողմում, բակի մեջ,
Ի սփոփանք մեր աչքերի՝ երկու ծառ են կանգնել խեղճ,
Լոկ երկու ծառ: Եվ նրանցից մեկը արդեն չորացել,
Աշնանային անձրևներից մերկացել է, կռացել,

Իսկ մյուսի վրա տամուկ սաղարթն արդեն դալկացած՝
Բորեոսին է սպասում, որ վերջապես թափվի ցած:
Ու էլ ոչի՛նչ: Ձի կլանչում գոնե մի շուն այդ բակից:
Սակայն ահա, տե՛ս, մի մուժիկ, երկու կին էլ հտկից.
Նա գլխաբաց, իր թևի տակ մանկան դազաղ է տանում
Եվ ալարկոտ տիրացուին հեռվից նշան է անում,
Որ նա տեր-հորն հրավիրի և բաց անի ժամը հին,

Միայն թե շուտ, օրն է անցնում, վաղո՛ւց պիտի թաղեին:
Բայց դու ինչո՞ւ մոռյալեցիր:— Ի՞նչ է, հանաք չգտար,
Չէի՞ր կարող ուրախացնել մեզ մի երգով խանդավառ:

Սակայն այդ ո՞ւր:— Դեպի Մոսկվա՛, չեմ ցանկանում ես հիմա
Կոմսի կոչունքը բաց թողնել:— Իսկ կարանտենը հապա՞:
Չէ՞ որ այնտեղ, մեր կողմերում դեռ ժանտախտ է հնդկական,
Նստիր, ինչպես մռայլադեմ դռների մոտ կովկասյան
Մի ժամանակ, հարկադրված՝ նստած էր քո ծառան հեզ:
Ի՞նչ է, հղբայր, էլ չե՞ս ծաղրում, ձանձրանում ես... հըմ,
այդպե՛ս:

Ստամբուլն են գովում գյավուրները հիմա,
Մինչդեռ վաղը պայտած կրունկներով իրենց
Պիտի նրան ճզմեն քնած օձի նման
Ու հեռանան պիտի—այդպես թողած նրան:
Մեծ աղետից առաջ Ստամբուլը քնեց:

Իր հին մարգարեից Ստամբուլը հտ կանգնեց.
Եվ ճշմարտությունը ծերուկ Արևելքի
Խարդախ Արևմուտքը եղծեց ու մթագնեց—
Ստամբուլը հանուն գինարբուքի, կրքի
Դավաճանեց ոգուն աղտթքների, զենքի:
Նա մոռացավ մարտի իր քրտինքի մասին,
Աղոթելիս անգամ դիմեց գինու թասին:

Հավատն այնտեղ հանգավ շողով իր անապակ,
Շրջում են շուկայում հիմա այնտեղ կանայք,
Նրանք խաշփողոցը պառավ են ուղարկում,
Իսկ սա տղամարդկանց հարեմ է ներս բերում,
Եվ կաշառվել՝ քնած է ներքինին անաբգ:

Բոլորովին այլ է Արզերումը լեռնոտ,
Մեր այս Արզերումը բանուկ, բազմաբահեռ.
Անարգ ճոխության մեջ քուն չեն մտնում մեզ մոտ,
Հմբոստ գավաթներով կրակ, աղմուկ, ամոթ
Մենք չենք խմում այնտեղ այրող արաղի հետ:

Ոչ, մենք պաս ենք պահում. ցայտյուններով սթափ
Շատրվաններն են լուկ մեր ծարավը մարում,
Եվ խմբերով իրենց կուռ ու մոլեգնաթափ
Մեր ջիգիթները քաջ՝ մարտի դաշտ են սուրում:
Մենք, արծիվներ ինչպես, խանդում ենք մեր կանանց.
Եվ հարեմները մեր անմատչելի կանգնած,
Լուռ մեզ են սպասում մեր ամառաթներում:

Ալլահը մեծ է:

Եվ ափից Ստամբուլի

Մեր կողմը եկավ քշված ենիչլերին,—
Այնժամ ճկում էր մեզ փոթորիկը մոլի,
Եվ չլսված հարված իջավ մեր ուսերին:
Եվ Ռուշուկից մինչև մեր այն Զմյուռնիան հին,
Տրապիզոնից մինչև եզերքները Թուլու,
Շներին կանչելով իր յուզալի տոնին,
Դահիճների խումբն էր ամենուրեք շրջում:
Ենիչլերիների տներն էին փլչում՝
Բոսոր հրդեհների գրկում ճարճատելով,
Բուրգերն էին արնոտ ամենուրեք ցցվում,
Այրված գերանների ածուխները ծխում,
Սուր ցցերի վրա մռայլ սևին տալով՝
Դիերն էին ահեղ հոգեվարժով ցնցվում:
Ալլահը մեծ է:

Այդ պահին սուլթանն Ստամբուլի
Խելագարված էր իր ցասման ոգով մոլի:

Ի՞նչ է քեզ համար անունն իմ հարգի:
Հեռու ասիերին զարկվող ալիքի
Աղմուկի նման կմեռնի նա խեղճ,
Ինչպես հնչյունը՝ խուլ անտառի մեջ:

Հուշաթերթիկի՛ վրա անարժեք
Մեռած իր հետքը կթողնի գերված,
Ինչպես անծանոթ գրերի նախշեր՝
Դամբանաքարի վրա նկարված:

Ի՞նչ կա նրա մեջ: Խռով ու անքուն
Ապրումների մեջ մաշվել է, անցել,
Եվ նա էլ չի տա քո ծարավ հոգուն
Մաքուր ու նրբին հուշերի գանձեր:

Բայց քո տխրության օրերում կրկին
Կանչիր անունս կախարդանքի պես.—
Ասա՛ իմ հուշը դեռ պետք է մեկին,
Աշխարհում կա սիրտ, ուր ապրում ես...

ՉԱՐՔԵՐԸ

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
Լուսինն ամպի տակից լուռ
Թռչող ձյունին ցուլք է գցում,
Մութ խավար է ամենուր:
Գնում եմ, դաշտն է ամայի,
Ու զանգակն է զրնգում,
Ինձ պատում է սարսափն ահի
էս անծանոթ եզերքում:

«Է՛յ, կառապան, քշի՛ր արագ»,—
«Տե՛ր իմ, ձիերն են ուժատ.—
Կուրացնում է բուքն անառակ,

Փակ են ճամփեքն ախր շատ.—
Տե՛ս, հետք չկա ոչ մի ձևի,
Ճամփեն կորել է արդեն.—
Սև շարքերն են մեզ երևի
Տանում գցում դեռ ու դեն:

Նայի՛ր, նայի՛ր, ոնց է խաղում,
Թքում վրես, հոհոում,
Զիու վրա սարսափ մաղում,
Դեպի ձորակն է հրում:—
Հստեղ խելառ առաջս ընկած,
Թռչկոտում էր ու պարում,
Պեծկլտում էր էնտեղ հանկարծ,
Ու կորավ մութ խավարում:

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
Հուսինն ամպի տակից լուռ
Թռչող ձյունին ցուք է գցում,
Մութ խավար է ամենուր:
Էլ ուժ չկա, կանգ են առել
Խրտնած ձիերը այլայլ.—
Ջանգերը՝ լուռ... «Ի՞նչ է էնտեղ»—
«Ո՞վ իմանա, կո՞ճղ, թե՞ գայլ»:

Բուքն է ոռնում, լալիս անհույս,
Ու ձիերն են խռոխրոտում.—
Ահա, թռավ շարքն հեռախույս,
Մթնում աչքերն են վառվում.—
Կրկին ձիերը սլացան,
Ջանգակները զնգացին...
Ոգիները ահա անձայն
Ճերմակ դաշտը լցվեցին:

Ոչ թիվ ունեն ու ոչ էլ ձև.—
Հուանի խավար ցուքի մեջ
Խըռնըվել են շարքերն անձև՝
Ոնց տերևներ՝ որբ ու խեղճ...

Քանի՞սն են և ո՞ւր են քշվում,
Որ լալիս են մորմոքուն,
Տան ոգո՞ւն են թաղում, հիշում
Թե՞ վհուկին պսակում:

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
Նուսինն ամպի տակից լուռ
Թռչող ձյունին ցուք է գցում,
Մութ խավար է ամենուր:
Ու շարքերն են պարսով թռչում
Անհասելի բարձունքում.—
Կաղկանձյունով իրենց տանջող
Նրանք սիրտս են կեղեքում...

ՀՄԱՅԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Օ՛, թե ճիշտ է, որ գիշերին,
Երբ որ մարդիկ քուն են մտնում,
Եվ լուսնյակի շողքը լոխն
Դամբաններն է ահով գտնում,
Օ՛, թե ճիշտ է, որ այդ ժամին
Դատարկվում են փոսերն անգո—
Ես կանչում եմ ստվերը քո,
Լե՛յլա, կանչում եմ քեզ, արի՛:

Երևա՛ ինձ, անգին ստվեր,
Ինչպես երբ դու չէիր թաղված,
Սառն ու գունատ՝ ոնց ձմռան օր,
Տանջանքներից աղավաղված:
Արի՛ հեռու աստղի հանգույն,
Եվ կամ՝ թեթև շունչ մի բարի,
Եվ կամ՝ որպես տեսիլք անքուն,
Մեկ է, կանչում եմ քեզ՝ արի՛...

Քեզ չեմ կանչում նրա համար,
Որ պատկերով քո տանջահար

Յուլյց տամ շարիքը մարդկային,
Բացեմ գաղտնիքն անդրաշխարհի,
Եվ կամ՝ ինչպես տանջվում եմ ես
Կասկածներից մութ խավարի.—
Այլ որ ասեմ՝ սիրո՞ւմ եմ քեզ,
Քոնն եմ հավետ, արի՛, արի՛...

Ես այստեղ եմ, ինեզի՛լյա,
Պատուհանիդ ներքո.
Պարուրված է ողջ Սևիլիան
Երազով ու մեզով:

Քաջությամբ է լցված սիրտս.
Թիկնոցում փաթաթված՝
Կիթառով ու սրով եմ ես
Պատուհանիդ տակ բաց:

Դու քնա՞ծ ես: Կիթառով իմ
Քեզ կարթնացնեմ սիրով,
Թե ծերուկը հանկարծ զարթնի,
Ցած կփռեմ սրով:

Կախիր մետաքս պարանը, դե՛,
Պատուհանիդ տակից...
Ի՞նչ ես լռում... Զլինի՞ր թե
Ունեմ ես մրցակից...

Ես այստեղ եմ, ինեզի՛լյա,
Պատուհանիդ ներքո.
Պարուրված է ողջ Սևիլիան
Երազով ու մեզով:

Ինչքան հաճախ է լիցեյը տոնում
 Իր տարեդարձը, այնքան ավելի
 Մեծ երկյուղով է իրար միանում
 Հին ընտանիքը մեր ընկերների,—
 Այնքան մաշվում է, այնքան տոնը մեր
 Ավելի մոայլ է իր բերկրանքում.
 Զնգում է բաժական ավելի վեհեր,
 Եվ մեր երգերը, ավելի տրտում:

Երկրային կյանքի հողմերն անհատնում
 Անսպասելի մեզ էլ են հասել,
 Եվ մեր խանդավառ խրախճանքներում
 Մենք էլ ենք հաճախ հոգով մոայլվել:
 Մենք մեծացել ենք. օրհասը դաժան
 Մեզ էլ է մատնել փորձություններին,
 Շրջել է մեր մեջ պաղ ոգին մահվան
 Եվ նշանակել իր հեզ զոհներին:

Վեցը տեղ դատարկ նայում են ահա,
 Վեց ընկերներին է՛լ մենք չենք տեսնի,
 Նրանք ցան ու ցիր ննջում են հիմա—
 Ով մոտ, ով հեռու դաշտերում ուղմի,
 Ով տանը, ով էլ օտար աշխարհում,
 Ով հիվանդությամբ, ով էլ վշտահար
 Գնաց պառկելու հողի մութ գրկում,
 Եվ մենք լաց չեղանք բոլորի համար:

Հերթը, թվում է, թե հասել է ինձ,
Ինձ կանչում է իմ Դելվիզն աննման,
Ընկերը կայտառ ջահել օրերիս,
Ընկերը վհատ իմ ջահելության,
Ընկերն իմ ուրախ ջահել երգերի,
Իմ խնջույքների, խոհերի պայծառ,
Դեպի հարազատ շարքն ստվերների
Կանչում է ինձ մի հեռացած հանճար:

Օ, բարեկամներ, սեղմվենք ավելի,
Առավել մոտի՛կ մի շրջան կազմենք,
Վերջացավ երգը ննջեցյալների,
Ապրողին հույսով շնորհավորե՛նք,—
Հույսով, որ մի օր այստեղ վերըստին
Մեր լիցեյական քեֆում հավաքվենք,
Ջերմ գրկենք բոլոր մնացածներին
Եվ նոր զոհերից էլ շարսափենք:

Ո՛ր, ինձ համար թանկ շին ջահել բաքոսուհու
Հաճույքը խռովահույզ, ցնցումն զգայական,
Երբ հառաչով, ճիչով և մոլուցքով վայրի,
Գալարվում է նա իմ գրկում օձավարի,
Կրքի պոռթկումներով շոյում է ու խածնում,
Վերջին ցնցումների պահն է արագացնում:

Ինձ հաճելի ես դու, խոնարհ ու հեզ հոգիս,
Քեզնով երջանիկ եմ անշափ տառապագիս,
Երբ դու, ականջ դրած երկար աղաչանքիս,
Հանձնվում ես քնքուշ, առանց զմայլանքի,
Սառն ու ամաշելով, իմ հիացմանն անհուն
Թույլ արձագանք տալով, ոչինչ չես լսում դու,
Հետո կամաց-կամա՛ց սիրուց կենդանանում,
Կիսում ես իմ կրքի կրակը կենսատու:

1

Եվ մենք առաջ գնացինք, ու սարսափը պատեց ինձ.
Դեւ նստած դժոխքի կրակի մոտ ծալպատակ,
Վաշխառուն շամփուրով խորովում էր ցնթալից:

Եվ կաթում էր ծխամած տաշտակի մեջ ճարպը տաք,
Ճարճատում էր վաշխառուն և արդեն վերջն էր նրա.
Ես հարց տվի. «Մեկնի՛ր այս պատժի իմաստն, ո՛վ գուշակ»:

Վիրդիլն ասաց. «Ձա՛վա՛կ իմ, մեծ է խորհուրդը սրա.
Ամեն ինչի մեջ միայն տեսնելով վաշխ ու շահում,
Պարտապանի հյուժերն էր ծծում ծերունն այս ագահ,

Այրում-մորկում էր նրան ձեր երկրային աշխարհում».
Մեղսագործը տապալկվող երկա՛ր ողբաց այդ պահին.
«Երանի՛ թե ես հիմա սուզվեի պաղ լեթայում,

Երանի՛ թե սառն անձրև թափվեր խարկված իմ կաշվին.
Մեկին հարյուր եմ կրում — ի՛նչ տոկոս է սոսկալի».
Այստեղ թինդով նա պայթեց — ես կախեցի գլուխն իմ:

Եվ այդ պահին (օ՛, զարմանք)՝ զգացի հոտ պժգալի,
Ասես նեխած ձու պայքից կամ ասես մի պահազոր
Կարանտինում իրենց իսկ՝ ծծմբային ծուխ ցանի:

Սա գլուխս թեքեցի, քիթս բռնած մատներով,
Բայց իմաստուն ռահվիրաս միշտ առաջ էր ինձ տանում,
Սվ բացեց մի քարե դուռ, բռնակից պինդ բռնելով,
Սվ մենք իջանք... Ու հանկարծ աս ինձ տեսա նկուղում:

II

Այնժամ ես տեսա մի պարս դեերի,—
Հեռվից շատ նման մրջնի վտառին,—
Որ հրճվում էին խաղով մեղսալի:

Ապակյա մի լեռ հովտի մեջ մթին,
Արարատի պես գազաթով իր սուր
Հասել էր, կպել գունատ երկնքին:

Սվ դեերն առած մի գունդ շիկահուր
Վայր գլորեցին գարշ մագիլներով,
Գունդը տրաքվե՛ց, և լեռը լազուր

Ճարճատեց՝ ծակող աստղեր ցանկելով.
Այնժամ այլ դեեր, խմբեր դիվային,
Թափվեցին զոհի վրա լուտանքով,

Կնոջս ու քենուս թևանցուկ արին,
Մերկացրին ու հրեցին. նստած
Նրանք նետի պես նհրքև սուրացին,

Հանելով վայրի աղաղակ ու լաց.—
Ապակին նրանց մարմինն էր խրվում,
Իսկ դեերն ուրախ ցատկում էին ցած.

Սա նայում էի, ամոթից այրվում:

ԳԵՂԵՑԿՈՒՆԻ

Նա հարմոնիա, հրաշք է անվերջ,
Կրքից, աշխարհից նա բարձր է կանգնած
Հանգստանում է՝ ամաշկոտ բազմած

Իր հանդիսավոր գեղեցկության մեջ,
Նա ինչքան էլ որ իր շուրջն է նայում.
Չունի ոչ մրցորդ, ոչ ընկերուհի:
Գունատ շրջանը մեր սիրունների
Կորչում է նրա զորավոր ցուքում:

Որտեղ էլ որ դու խիստ աճապարես.
Թեկուզ սիրային ժամադրության,
Ինչ երազանք էլ քո սրտում կրես,
Ինչքան էլ վսեմ և նըվիրական,—
Բայց հենց որ նրան տեսնես, շվարած,
Արդեն ակամա դու կանգ ես առնում
Եվ աստվածավախ դողով խոնարհվում
Նրա սրբազան հմայքի առաջ:

Որթատունկի աստվածն ուրախ
Թույլ է տալիս երեք բաժակ
Ըմպել քեֆին երեկոյան:
Առաջինը՝ Շնորհների
Կենացն անբիծ ու ամօթխած,
Երկրորդ բաժակը՝ կարմրադեմ
Եվ կարմրաշուրթ առողջության,
Երրորդն՝ ազնիվ մտեմոթյան:
Իմաստունը երրորդից վերջ
Վալը է առնում դափներն գլխից
Եվ ուղերձ է արդեն հղում
Հանգստավետ Մորիեոսին:

Ֆրանսիական հանգաթուխ պոետների դատավոր,
 Ռ՛վ դասական Դեպրեո, քեզ եմ կոչում ես ալսօր.
 Հարվածել է թեպետ քեզ ճակատագիրն անողորմ,
 էլ մարգարե չի հաշվում քո աշխարհում քեզ ոչ ոք.
 Հանդուգն իրենց ձեռքերով իմաստակաները անմիտ
 Թեպետ հասել են նաև դափնեհնչուղին կեղծամիզ,

Նոր դպրոցը թեպետ քո փեսուրներն է թոցըրել,
 Դու էլ ցասմամբ դեպի նա քո ծոծրակն ես դարձրել,—
 Բայց նորից քեզ է դիմում՝ երկրպագուդ խնդիրքով.
 Եզի՛ր ցու ինձ առաջնորդ: Հանգսնում եմ քո հետքով
 Ա՛յն ամբիոնը զբաղել, որտեղից դու անցյալում
 Արժեքն էիր ստեճաթ լափից ավել ուռցրնում,
 Որտեղ սակայն քո առողջ դատավճիռն էր հաղթում
 Այն օրերի վայրահաշ տխմարների ճակատում:
 Նոր վայրահաշը արժե վայրահաշին վաղեմի,
 Եվ զառանցանքը նրանց քիչ չի հուզում ինձ հիմի:
 Մի՞թե պիտի — օ՛, աղե՛տ — հաճես լռեմ ե լսեմ:
 Ո՛չ, մեկ անգամ մեկընդմիջտ ողջը նրանց ես կասե՛մ:

Դո՛ւք, որ ինչ-որ բռնկում նկատելով ձեր սրտում,
 Հափշտակում գրիչը ու թղթեր եք մրոտում՝
 Շտապելով երկը ձեր հանձնել տիպին ու ներկին՝
 Սպասեցե՛ք, նախապես իմացե՛ք, թե ձեր հոգին
 Ի՞նչո՞վ է լի՝ ուղղակի ներշնչանքո՞վ, թե՞ ունայն

Անկշռադատ ձգտումով, հավակնությամբ միմիայն.
Փուշ բաների համա՛ր են ձեր ձեռքերը քոր գալիս,
Թե՛ փող է պետք, ձեզ էլ պարտք չե՛ն վստահում՝ չե՛ն տալիս:
Եթե հույսով մի համեստ ծառայություն վարեիք
Աշխարհիկ կամ ուղմական՝ ավելի վա՛տ կանեիք:
Հավ է հայտնի ժուկովի ծխախոտը վաճառել,
Այդ գործի մեջ իր համար անո՛ւն, պատի՛վ, շա՛հ ճարել,
Քան թե հայտեր ներս խցկել ժուռնալներում զանազան
Զարմիկներին օծելով մադրիգալով խիստ էժան,
Քան թե կրտսեր գրչակցին ծաղր ու ծանակ անելով,
Կամ ընդունված կարծիքը իրենից դեն վանելով՝
Անհոգ, անփույթ ամբոխից (նման ոմն գրչակի)
Բաժնեգրեր հավաքել հանուն գալիք փշոցի:

Արձակ դաշտում՝ ալեծածան
Ձյունն է տալիս արծաթին.
Լուսնկա է, ճամփով այս լայն
Սլանում է եռաձին:

Երգի՛ր՝ ճամփի, մուծի միջում,
Այս ժամերին թախծալի,
Այնքա՛ն քաղցր ու ջերմ է հնչում
Սրտալի երգն հայրենի:

Երգի՛ր, երգի՛ր, իմ կառապան,
Ու կլսեմ ես քեզ լուռ,
Պարզ է շողում ցուրտ լուսնկան,
Քամին ոռնում է տխուր:

Երգիր. «Մա՛րիս իմ, փոքրիկ իմ մարիս,
Ինչո՞ւ թույլ ես դու վառվում»...

...Այցելեցի նորից

Այն անկյունը երկրի, ուր աքսորյալ որպես,
 Ես անց էի կացրել կյանքիս երկու տարին:
 Տասը տարի է արդեն այն օրերից անցել,
 Եվ շատ բան է կյանքում փոփոխվել ինձ համար,
 Ու ես ինքս էլ՝ խոնարհ օրենքներին հանուր՝
 Փոփոխվել եմ անշուշտ, — սակայն այստեղ նորից
 Անցյալը ինձ գրկեց իր կենարար շնչով,
 Ու ինձ թվաց, թե ես դեռ երեկ եմ շրջիլ
 Այս պուրակում կանաչ:

Ահա տնակը հին,

Ուր որ ապրել եմ ես իմ դայակի հետ խեղճ,
 Զկա պառավն արդեն, արդեն պատի հետև
 Ես չեմ լսում ծանր, ծանոթ քայլը նրա,
 Ոչ էլ զգում նրա հսկումները քնքուշ:

Ահա բլուրը այս, բլուրն անտառապատ,
 Որի վրա հաճախ՝ ես նստել եմ անշարժ,
 Լճակին եմ նայել ու տխրությամբ խորին
 Հիշել ուրիշ ափեր և ալիքներ ուրիշ:
 Կանաչ արոտների, արտերի մեջ ոսկի
 Լիճը կապտին տալով՝ տարածվում է անծայր,
 Եվ ջրերով նրա անմեկին ու անհայտ
 Մի ձկնորս է լողում, — ձգում է հետևից
 Իր ուռկանը թշվառ: Թեք ափերին լճի

Գյուղականներն են ցրված, իսկ նրանցից այն կողմ
Ջրաղացն է թեքվել և հազիվ է քամուց
Իր թևերը շարժում...

Եվ սահմանի վրա

Իմ պապական հողի, այնտեղ ահա, որտեղ
Անձրևներից փորված ճանապարհը բարակ
Դեպ բլուրն է լինում, սոճիներ կան երեք:
Մեկն հեռու է կանգնած, իսկ երկուսը, նայիր,
Կանգնած են կողք կողքի: Երբ որ նրանց մոտով
Լուսնի լույսի ներքո գնում էի ձիով,
Նրանց կատարների սոսափյունը ծանոթ
Ինձ ողջունում էր միշտ: Այդ նույն ճանապարհով
Հիմա անցա նորից և իմ առջև տեսա
Սոճիներն այդ կանաչ: Նույնն են նրանք կրկին,
Նույնն է նրանց սոսափն՝ իմ ականջին ծանոթ,
Սակայն այն ծեր ու հին արմատներին մոտիկ
(Ուր ամեն ինչ առաջ ամայի էր ու մերկ),
Հիմա աճել է մի երիտասարդ պուրակ՝
Կանաչ մի բնասանիք:

Մանուկների նման

Թփերն հավաքվել են հովանու տակ նրանց,
Իսկ քիչ հեռվում մռայլ կանգնած է մեն-մենակ
Նրանց ընկերն, իբրև ծեր ամուրի. շուրջը՝
Ամայի է կրկին:

Ողջո՛ւյն քեզ, նո՛ր սերունդ,

Ջահել ու անծանոթ: Ես չե՛մ, որ կտեսնեմ
Գալիք հասակը քո հզոր ու վիթխարի,
Երբ՝ իմ ծանոթներից ալելի վեր ձգված՝
Կծածկես քո հետև նրանց կատարը ծեր
Անցորդների աչքից:

Սակայն իմ թոռը թող

Լսի աղմուկը ձեր իրեն ողջույն, երբ նա,
Ընկերական զվարթ զրույցից տուն գալով,
Հաճելի և ուրախ մտածումով լեցուն,
Ձեր մոտով անց կենա գիշերային մուժով
Եվ իմ մասին հիշի:

Ես կարծում էի, թե մոռացել է,
Սիրտս չի կարող տանջվել քնքշորեն,
Ես ասում էի. ինչ որ անցել է՝
Ետ չի գա նորեն, ե՛տ չի գա նորեն:

Անց էին կացել հիացք ու թախիծ,
Դյուրահավատ տենչ ու սիրո հառաչ,
Բայց ահա նրանք շունչ առան նորից
Սուրբ գեղեցկության զորության առաջ:

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Երբ կատարվեց խաչելության հանդիսավոր ծեսը մեծ,
 խաչի վրա երբ տանջվելով աստվածորդին վախճանվեց,
 Այն կենարար և սրբազան խաչի կողքին այդ պահին
 Անհուն վշտով խորասուզված կանգնել էին երկու կին՝
 Աստվածածին Մարիամը այն և խեղճ կույսը մեղապարտ:
 Սակայն հիմա խաչելության հանդեսներին սրբազան
 Սուրբ կանանց տեղ, տե՛ս, դրված են երկու ահեղ պահապան՝
 Հրացաններով, կիվերները իրենց գլխին թեք դրած,
 Կարծես գոռոզ կոմենդանտի դռների մոտ են կանգնած,
 Կամ մի գուցե խաչելությունն էլ ապրա՞նք է պետական,
 Եվ դուք գուցե գողերից ու մկներից եք վախենում:
 Թե՞ երկնավորը դրանով մեծ համբավ է ձեռք բերում:
 Թե՞ ձեր հզոր պաշտպանությամբ դուք ցանկանում եք փրկել
 Թագավորին, որի գլխին փշե պսակ են դրել.
 Քրիստոսին, որը հանձնել է իր մարմինը հոժար
 Տանջողների նիզակներին ու գամերին սրածալ:
 Թե՞ սարսում եք, որ խաժամուժը կարող է քարկոծել
 Նրան, ով իր կյանքի գնով Ադամի ցեղն է փրկել,
 Եվ, որպեսզի այն զբոսնող պարոնները չնեղվեն,
 Ժողովրդին այն հասարակ պետք է այստեղ շթողեն:

Ալֆոնսն է ահա նստում նժույգին.
Տանտերը պահում է ասպանդակը:
«Դուք, հարգո սինյոր, լսեք իմ խոսքին,
Ճամփա ընկնելու վատ ժամանակ է.
Սարերում ահ է, մութը մոտիկ է,
Հաջորդ պանդոկին շուտով չեք հասնի:
Մնացեք, պատրաստ է ձեր ընթրիքը,
Բուխարիկում էլ կրակ կա հիմի:
Անկողին հո կա—ձեզ պետք է հանգիստ,
Ախոռ է ձգտում ձեր նժույգն էլ խիստ»:
«Սաստիկ սովոր եմ ես ճամփորդելու
Լույսով ու մթով—ճամփա լինի թող,—
Ասում է հյուրը,— պատիվ չի բերում
Ինձ ինչ որ բանից զգալ ահ ու դող:
Ազնվական եմ: Ո՛չ դե և ո՛չ գող
Անկարող են ինձ ետ պահել ճամփից,
Մառայությունս երբ կանչում է ինձ»:
Եվ դոն Ալֆոնսը ձիուն խթանում,
Գնում է վարգով: Նրա դեմ հիմա
Ղեկ մի ճանապարհ սարերն է տանում
Քարափների մեջ նեղլիկ ու ամա:
Եվ նա հովիտ է դուրս գալիս արդեն:
Ի՞նչ տեսարան է նա տեսնում իր դեմ:
Շուրջն ամայությո՛ւն և ուրիշ ոչինչ:
Մի կողմի վրա՝ տնկված երկու ցից,
Եվ այնտեղ երկու դիակ է ճոճվում:
Սուր կոնչոցով վերև է թռչում
Սև ագռավների երամը, երբ նա
Դիակներին է մոտենում անահ:
Դա դիերն էին այն գիտանների՝
Փառապանձ եղբայր-ատամանների,
Որոնց բռնելով՝ կախ տվել վաղուց
Ու թողել էին գողերին ի ցույց:
Խաշել էր նրանց արևն իր տապով,
Անձրևն էր թրջել տեղատարափով,

Ճոճել էր նրանց հողմն անապատի,
Կտցահարել էր ագուսն անոթի:
Ժողովրդի մեջ խոսք էր տարածված,
Որ գիշերները նրանք վայր իջնում,
Ազատ շրջում են մինչև լուսաբաց՝
Թշնամիներից վրեժ են լուծում:

Նժույզն Ալֆոնսի փնշում է, հետո
Անց կենում նրանց կողքով, այնուհետ
Կայտառ թռչում է թեթև ուսայունով
Անվախ, աներկյուղ իր հեծյալի հետ:

Ես ինձ համար կանգնեցրի արձան անձեռակերտ,
Զի խափանվի դեպ այն եկող ժողովրդի ճամփան,
Անհնազանդ զլխով նա խոյացավ ավելի վեստ,
Քան հուշասյունն Ալեքսանդրյան:

Օ, ոչ, ես չեմ մեռնի — հոգիս նվիրական երգով
Իմ ահուհից երկար կապրի և կմնա անեղծ —
Եվ չլինեմ ես փառապանծ, որքան լուսնի ներքո
Կապրի թեկուզ մի բանաստեղծ:

Իմ համբավն համայն մեծ Ռուսիայում կտարածվի
Ինձ կհիշի այնտեղ ապրող ամեն լեզու և ազգ,
Սլավոնի թողը սեզ, ու ֆինն, ու դեռ այսօր վայրի
Տունգուզը, և կալմիկն ստեպաբնակ:

Եվ ես նրա համար կապրեմ ժողովրդի սրտում,
Որ իմ քնարը արթնացրել է զգացմունքների բարի,

Եվ իմ դաժան դարում երգել եմ ես ազատութուն
Եվ գութ հանուն ընկածների:

Օ, իմ մուսա՛, մենք երկնքի հրամանի՛ն անսանք,
Զսարսելով հալածանքից, չձգտելով փառքի,
Դու անտարբե՛ր լսիր զրպարտութուն ու գովասանք.
Եվ հիմարին մի՛ առարկի:

ԿՈՎԿԱՍԻ ԳԵՐԻՆ

ՆՎԻՐՈՒՄՆ

Ընդունիր դու այս ժպիտով, ընկե՛ր,
 Նվիրաբերումն աղատ մուսալի,
 Քեզ նվիրեցի ահա հալածված քնարի երգեր
 Եվ ներշնչումը իմ աղատ պահի:
 Կործանվում էի, երբ առանց մեղքի ու անմխիթար,
 Եվ գրպարտության շշուկը լսում ամեն կողմերից,
 Դավաճանության երբ դաշույնը սառ,
 Երբ սիրո ծանր երաղները ինձ
 Մորմոքում էին և մահացրնում,
 Քեզ մոտ դեռևս գտնում էի ես մեղմ հանգստություն,
 Եվ հանգստացա ես սրտով քեզ մոտ — սիրեցի՜նք իրար,
 Վրաս բուքերի մոլեգնությունը դարձավ ուժասպառ,
 Ես աստվածներին օրհնեցի խաղաղ ապաստարանում:
 Մեր այդ անջատման տխուր օրերին,
 Խոհերով լեցուն հնչյունները իմ
 Ահա Կովկասը ինձ հիշեցրին,
 Ուր խոժոռաղեմ, այդ վեհ մենակյաց Բեշթաուն անհաս
 Առլներին և դաշտերին տիրող հինգ գագաթանին
 Ինձ համար եղավ մի նոր, նոր Պառնաս:
 Կմոռանա՞մ ես այն կայծաքարե գագաթները վես,
 Եվ խոխոջացող աղբյուրները ջինջ, և թռչնած դաշտեր,
 Անապատներ շոգ, երկիր, ուր ինձ հետ կիսեցիր այնպես
 Դու ջահել հոգու տպավորումներ.
 Ավազակությունն է ուր ոաղմատենչ շրջում լեռներում.
 Եվ վայրի հանճարն ոգևորության

Խորունկ լուսթյան մեջ է թաքնվում.

Կգտնես այստեղ հուշերի շարան,

Գուցե սրտիդ մոտ սիրելի օրեր,

Եվ տենչանքների շատ հակասություն,

Տառապանք ծանոթ, ծանոթ հրազներ

Եվ իմ հոգու մեղմ շշուկը թաքուն:

Կյանքում մենք տարբեր ճամփով գնացինք. հանգստի գրկում

Հազիվ, դու հազիվ ծաղկեցիր, և, քո հերոս հոր հետքով,

Նետերի ամպի ներքո թշնամու, արյունոտ դաշտում,

Ընտրյալ մանուկ, գնացիր և դու հպարտ թոհիքով:

Ինչպես քաղցր դոհ, ինչպես հույսերի մի ծաղիկ շիտակ,

Քեզ փայփայեց նա՝ քո հայրենիքը գուրգուրանքով լի:

Ես վաղ զգացի վիշտը և ընկա հալածանքի տակ,

Եղա զոհ դավի, ապիկարության, զրպարտանքների:

Բայց ազատությանմբ և համբերությանմբ սիրտս կոփելով,

Ես սպասեցի անհոգ լավ օրի,

Չընկճվեց պոետն. ունեցա քաղցր սփոփանք շուտով՝

Ի խնդություն իմ բարեկամների:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Առլում, իրենց շեմքերին մոտիկ,
Չերքեզներն ահա պարապ նստոտած,
Պատմում են նրանք՝ Կովկասի որդիք՝
Ռազմի կործանիչ տազնապներն անցած,
Գեղեցկությունից իրենց ձիերի,
Վայրի գգվանքի վայելքներ դյութող,
Հիշում են նրանք անցած օրերի
Հարձակումները չըհաղթահարվող,
Խաբեություններ նենգ իշխանների,
Նրանց թրերի զարկերը դաժան,
Եվ դիպուկ նետերն անխուսափելի,
Ավեր գյուղերի մոխիրն անսահման,
Եվ թովքը սևաշ գեղուհիների:

Եվ զրույցներն են հոսում անդորրում,
Լուսինն է լողում գիշերվա մութում,

Հանկարծ նրանց դեմ՝ նստած իր ձիուն
Մի շերքեզ։ Արագ պարանով քաշում,
Բերում էր իր հետ մի ջահել գերի։
«Ահա ուս», — գոռաց բռնողն ավարի։
Այդ կանչի վերա վազեց դեպի ցած
Առւել անողոք բազմություններով,
Սակայն գերին այդ և՛ համր, և՛ սառած,
Եվ այլանդակված դեմքով ու զլխով՝
Դիակի նման մնում էր փուլած։
Թշնամիների դեմքը չի տեսնում
Զի լսում աղմուկ, սպառնալիքներ,
Իր գլխին մահվան քունն է սավառնում,
Եվ սառնությունն է շնչում մահաբեր։

Եվ երիտասարդ գերին դեռ երկար
Պառկել էր ծանրը, ուշաթափ եղած,
Իր գլխի վրա կեսօրն արևառ
Արդեն վառվում էր ուրախ փայլ առած.
Եվ ոգին կյանքի զարթնեց նրա մեջ,
Անորոշ տնքոց լավեց շուրթերում,
Արեգակի ջերմ շողով տաքացած
Թշվառը կամաց վեր է բարձրանում,
Աղոտ հայացքն է գցում շորս բոլոր...
Եվ տեսնում է նա՝ կանգնած անառիկ
Լեռնակույտերը իր դեմ հանդիման,
Որջեր ավազակ անահ ցեղերի,
Զերքեզյան ազատ կյանքի ապաստան։
Իր գերութունը հիշեց պատանին,
Ինչպես երազի սոսկալի տագնապ,
Եվ լսեց հանկարծ, որ զրնգացին
Անուժ ոտները իր շղթայակապ։
Ամեն բան ասաց ձայնն այդ սարսռուն,
Բնությունն իր դեմ դարձավ մթագնած։
Մնաս բարո՜վ քեզ, սո՛ւրբ ազատություն...
Նա ճորտ է։

Հյուղի ետևում ընկած
Փշերով պատած ցանկապատերում։

Դաշտումն են բոլորն ու չկա հսկող,
 Ամեն ինչ լուռ է դատարկ առվում,
 Նրա դեմ ահա հագած կանաչ բող՝
 Հարթավայրերն են ամալի փովում,
 Այնտեղ միակերպ գագաթներով կոր
 Բլուրների պարն է ահա ձգվում,
 Նրանց արանքում ճամփան մենավոր
 Անհետանում է մռայլված հեովում:
 Եվ կուրծքը ահա այդ ջահել գերու,
 Ալեկոծվում է ծանրը խոհերում...

Տանում է հեռու ճամփան՝ Ռուսաստան,
 Երկիրն, ուր հպարտ, անհոգ սկըսեց
 Նա վառ օրերը իր ջահելության,
 Ուր որ առաջին խինդը ճաշակեց,
 Ուր իր սիրածին սիրեց անսահման,
 Ուր որ հասկացավ տանջանքն ահարկու,
 Ուր փոթորկալի կյանքով խորտակեց
 Հույսեր, խնդություն, ըղձերն իր հոգու.
 Եվ լավ օրերի հուշերը անկեղծ
 Նա իր թառամած սրտում ամփոփեց:

.

Աշխարհն ու մարդկանց փորձեց, և եղավ
 Տմարդի կյանքի արժեքին տեղյակ,
 Բարեկամների սրտում գտավ դավ,
 Սիրո տենչերում՝ անմիտ երազանք:
 Հոգնած հասարակ մի զոհ լինելուց
 Վաղուց անարգված սին ունայնության,
 Եվ թշնամական շար երկդիմության,
 Եվ պարզմտանի բամբասանքների,
 Ընկերն բնության, լքողն աշխարհի
 Թողեց երկիրը նա իր հարազատ,
 Թռավ նա հողը հեռավոր երկրի,
 Վեհ ազատության ցնորքով զվարթ:

Ազատութիւն, քեզ, նա քեզ էր մենակ
Ունայն աշխարհում փնտրում դեռ երկար:
Սիրտը խորտակված իր կրքերի տակ,
Անտարբեր դեպի ըղձեր ու քնար,
Հուզմունքով լեցուն լսում էր բոլոր
Քեղնով ներշնչված հրգերը հզոր.
Եվ հավատով լի, ազոթքներով հուր
Քո հպարտ կուռքն էր գրկում նա ամուր:

Վերջացավ... հույսի նպատակներով
Աշխարհում ոչինչ նա էլ չի տեսնում,
Եվ դուք, դուք վերջին երազանքներ թուլ,
Եվ դուք եք նրա աչքից թաքնվում:
Նա ճորտ է: Հակած գլուխը քարին.
Սպասում է նա, որ մայրամուտին
Իր տխուր կյանքի բոցն էլ կմարի,
Եվ տենչում է նա դամբանի շուքին:

Լեռան ետևում արևն է մթնում.
Հեռվում թնդյուն է հնչում աղմուկով,
Ժողովուրդն հանդից աուլն է մտնում
Փայլուն, շողշողուն գերանդիներով:
Եկան: Վառվեցին լույսեր տներում,
Եվ քիչ-քիչ լռեց աղմուկը անկարգ,
Եվ գիշերային խաղաղ ստվերում
Գրկվեց ամեն ինչ գգվանքով հանդարտ.
Հեռվում շողում է լեռնային աղբյուր,
Քարոտ ճամփեքով վաղելով արագ,
Կովկասի քնած գազաթները լուռ
Հագեւ են ամպի սպիտակ վերմակ...
Բայց ո՞վ է ահա լուսնի շողերով
Խոր լուռթյան մեջ մոտենում կամաց,
Զգույշ գողունի քայլեր անելով:
Արթնացավ ռուսը: Նրա դեմ դիմաց
Համըր, նրբագեղ ողջույնով անձայն
Ահա մի շերքեզ աղջիկ է կանգնած:
Եվ լուռ նայում է նա այդ աղջկան,

Խորհում է, որ սուտ մի երազ է այն,
Հոգնած հուլզերի մի իաղ ցնորած,
Լուսնի շողի տակ հազիվ լույս առած՝
Փպիտով խղճի ու սփոփանքի:
Ծունկի իջնելով աղջիկը կամաց.
Սառը կումիսը բռնած իր ձեռքին
Հանդարտ մատուցեց գերու շրթունքին:
Բայց նա մոռացավ անոթն այդ բուժիչ
Ծարավի հոգով փնտրում է ագահ
Հաճելի խոսքի հնչյունը դյուրիշ
Եվ հայացքները ջահել աղջկա:
Օտար խոսքերը չի հասկանում նա.
Բայց նուրբ հայացքը, ջերմը այտերի,
Եվ քնքուշ ձայնը ասում է ահա—
Ապրի՛ր... և կյանք է ստանում գերին:
Եվ հավաքելով մընացորդն ուժի,
Այդ հոգեպարար հրամանին հըլու,
Բարձրացնելով փոքր-ինչ, գավաթով բուժիչ
Կոտրեց ծարավի տանջանքները լուռ:
Հետո նա նորից կըռացավ քարին
Ծանրաբեռնված գլխով և նկուն,
Բայց նրա հանգչող հայացքը բարի
Չերքեզուհուն էր շարունակ ձգտում:
Եվ նրա դիմաց երկար ու երկար
Նստեց աղջիկը մտածկոտ, խոհուն,
Եվ կարեկցանքով կարծես համարաբար
Նա սփոփել էր ցանկանում գերուն:
Շուրթերն ամեն ժամ իր կամքից անկախ
Սկսվող խոսքի հետ բացժուժ էին,
Նա հառաչում էր և աչքերն հաճախ
Ջերմ արցունքներով ողողվում էին:

Անց կացան օրեր, նման ստվերի
Լեռներում հոտի մոտը շղթայված,
Անց էր կացնում իր օրերը գերին:
Քարանձավների զովությունը թաց
Ծածկում է նրան ամռան շոգերին,

Իսկ երբ լուսնեղջյուրն արծաթյա շողով
Փայլում է մռայլ սարի ետևում—
Ջերքեզուհին այն շուքոտ կածանով
Գերի տղային գինի է բերում,
Բերում է կումիս, բուրոզ մեղրահաց,
Բերում է և հաց, ճերմակ, ինչպես ձյուն,
Նրա հետ թաքուն ընթրիք բաց առած՝
Քնքուշ հայացքը նրան է հառում.
Չուլվում է խոսքին անհասկանալի՝
Խոսակցությունը աչքի, նշանի,
Երգում է նրան երգը լեռների,
Եվ հրգն երջանիկ վրաց աշխարհի,
Եվ հիշողությանն անհամբերատար
Նա հաղորդում է իր լեզուն օտար
Առաջին անգամ հոգով կուսական
Ճաշակեց բույրը սիրո բերկրանքի,
Իսկ ուսը վաղուց կորցրել էր սակայն
Հեշտասիրությունն իր ջահել կյանքի.
Սրտով պատասխան տալ չիմացավ նա,
Մանկական սիրուն այնպես սրտաբաց,
Վախեցավ, գուցե մտքում արթնանա
Մոռացված սիրո երազը հանկարծ:

Հանկարծ չի թռչնում ջահել կյանքը մեր,
Հանկարծ չեն լքում բերկրանքները մեզ,
Անսպասելի մի խնդություն դեռ
Համակելու է մեզ հաճախապես.
Բայց դուք, կենդանի տպավորումներ,
Եվ սկզբնական դու սեր առաջին,
Հափշտակության երկնային բոցեր,
Դուք սավառնելով չեք գալիս կրկին:

Եվ թվում էր, թե գերին վհատած
Ընտելանում էր այդ կյանքին տրտամ:
Գերության թախիծն ու հուրը հուզված
Թաղում էր խորունկ իր հոգու խորքում:
Մռայլ ժայռերի մեջ թափառելով,

Վաղ առավոտովա զով կիսամութին,
 Հառում էր նա իր հայացքն հիացքով
 Հեռու հեռավոր լեռների կույտին՝
 Ճերմակ, կարմրավուն, կապույտ երանգով:
 Պատկերներ վսեմ, պատկերներ շրջեղ...
 Հավիտենական գահերը ձյունի,
 Աչքին թվում էր՝ գագաթներն այնտեղ
 Ամպերի անշարժ մի շղթա լինի,
 Նրանց շրջանում երկգլուխն ահեղ,
 Շողշողալով իր սառցե պսակում,
 Մեծ ու փառահեղ էլբրուսն է այնտեղ,
 Երկնի կապույտի վրա ճերմակում:
 Եվ երբ խուլ ձայներ ծուլված դղիրդին
 Փոթորկից առաջ որոտն էր թնդում,
 Հաճախ էր գերին աուլի գլխին
 Առանց շարժելու մի լեռան նստում:
 Ամպերըն էին ծխում ոտքի մոտ,
 Փոշին պտտելով թռչում էր հանդում,
 Եղջերուն արդեն վազում էր երկչոտ
 Անկյուն փնտրելու ժայռի արանքում:
 Եվ արծիվները քերծերից ելնում,
 Երկնքում իրար ձայն էին տալի,
 Զոկերի աղմուկ, հոտերի մայուն,
 Խըլացնում էր մրրիկն ահալի:
 Եվ հանկարծ դաշտում անձրև ու կարկուտ
 Թափվում են ամպից կայծակի միջով,
 Ու ավերելով զառիվայր ու խուլ,
 Դարավոր քարեր տեղից շարժելով՝
 Հեղեղներ էին հոսում անձրևի —
 Իսկ գերին՝ այնտեղ, կատարից լեռան,
 Որոտուն ամպից դենը մեն միայն.
 Ամպրոպի համար անհասանելի,
 Սպասում էր լուռ դարձին արևի.
 Եվ մրրիկների ոռնոցը անթափ
 Ունկնդրում էր նա ինչ-որ խնդությամբ:

Բայց եվրոպացու ողջ ուշքը դարձավ
 Դեպի ժողովուրդն այս սքանչելի.
 Նրանց հավատը, բարքերը տեսավ,
 Դաստիարակումը լեռնականների,
 Եվ պարզությունը սիրեց այդ կյանքի,
 Հյուրընկալություն, պատերազմի տենչ,
 Արագությունը ազատ շարժմունքի,
 Վազքը թեթևոտ, ուժը բազկի մեջ.
 Նստում նայում էր նա երկար ժամեր
 Ինչպես երբեմն շերքեզը սրտոտ
 Անցնում է արձակ հանդեր ու լեռներ,
 Հագին յափունջի, գլխարկը բրդոտ:
 Թեքված աղեղի, ամուր հենելով
 Բարեկազմ ոտներն ասպանդակներին՝
 Սըլանում էր նա նժույգի կամքով
 Վարժելով իրեն նախօրոք մարտին
 Հիանում էր նա հագուստով նրանց
 Թե պատերազմի և թե հասարակ,
 Չերքեզը զենքով է միշտ զարդարված
 Հպարտ և գոհ է նա զենքերի տակ.
 Վերան կապարճը, հրրազեն, վահան,
 Կուբանյան աղեղ, դաշույն ու պարան.
 Ընկերուհին է իր թուրը հավերժ
 Թե պարապ պահին և թե գործի մեջ:
 Ոչինչ, ոչ մի բան նրան չի ընկճում,
 Ոչ ոք չի խփի — հեծյալ, հետիոտն —
 Միշտ միևնույնն է ու միշտ նույն տեսքում,
 Եվ անհաղթելի, և միշտ անհողողող:
 Սարսափն է անհոգ, ողջ կազակների՝
 Հարստությունն իր — նժույգն անվեհեր,
 Սերունդ լեռնային երամակների,
 Մի համբերատար, հնազանդ ընկեր:
 Խոտի մեջ և կամ այրում նրա հետ
 Նենգ ավարառուն մտնում է դարան,
 Հանկարծ, ինչպես մի անակնկալ նետ՝
 Ճամփորդ տեսնելով նետվում է վրրան:
 Կովի ելքն անդամ է մի ալեթարթում

Վճռում է նրա հարվածը կարող,
Եվ ուղևորին լեռների կիրճում
Քաշում է արդեն արկանը թռչող,
Սըլանում է ձին իր ամբողջ թափով,
Լցված հրեղեն քաջությամբ անմար,
Եվ տարածված են նրա ողջ ճամփով
Թփեր, ճահիճներ, ժայռ, ձոր ու անտառ:
Ետևից հետքն է վազում արնամած,
Ամայության մեջ հնչում է դոփշուն,
Գեմն աղմկում է գետակը փրփրած —
Սլանում է նա խորքի մեջ եռուն:
Եվ ճամփորդն ընկած ջրի հատակում
Պղտոր ալիքը կուլ է տալիս նա,
Ուժասպառ դարձած մահ է աղերսում,
Տեսնում է նրան իր դիմաց ահա:
Սակայն նրա ձին հզոր նետի պես
Հանում է նրան ափը փրփրադեզ:

Կամ թե ճյուղավոր մի կոճղ բռնելով.
Որ փոթորիկն է նետել գետն ի վեր,
Երբ որ շղարշի պես բլուրներով
Լուսնազուրկ գիշերն է փռում ըստվեր,
Զերքեզն արմատի վրա դարավոր
Կախում է ամեն ճյուղից՝ չորս բոլոր,
Իրեն մարտական զենքն ու զըրահներ,
Վահան, սաղավարտ, զըրահ, յափունջի,
Կապարճ ու աղեղ նրա ետևից
Առանց հոգնելու, առանց շշունջի
Նետվում է ինքն էլ գետը փրփրալից:
Գիշեր է խորունկ: Գետն է շառաշում,
Զորավոր հոսանքն է նրան քաշում
Անծայր երկայնքով հեռու ափերի,
Ուր որ բարձրացած հողաթմբերին,
Թեքված նիզակին գիշերվա մթնում
Կազակներ գետի մոլթ վազքն են դիտում —
Իսկ սեկն տալով մոլթ մառախուղում
Զարագործի զենքն առաջ է լողում...

Ինչի՞ մասին ես մտածում, կազակ,
Նախկին մարտե՞րն ես մտաբերում դու,
Մահվան դաշտի մեջ օթեան ու հա՞րկ,
Փառաբանական աղո՞թքը գնդում,
Եվ հայրենի՞քը... Նենգ ու խարդախ քուն...
Մնացեք բարով, դուք ազատ շեներ,
Եվ դու խաղաղ Դոն, և հայրական տուն,
Պատերազմներ ու սիրուն աղջիկներ,
Ափը դուրս եկավ թշնամին թաքուն,
Նետն է դուրս գալիս կապարճից նըրա,
Սլացիկ թուղւմ և կազակն ահա
Արնոտված թմբից ներքև է ընկնում:

Իսկ երբ որ խաղաղ ընտանիքն առած
Ջերքեզն հայրական բրնակարանում
Վատ եղանակին լինում է նստած,
Եվ կրակներն են վառվում թաղարում,
Եվ հավատարիմ ձիուց թռչելով,
Եկվորն ուշացած ամայի սարում,
Գալիս է նրա մոտ ամաչելով
Եվ կրակի մոտ հոգնաբեկ նըստում՝
Տանտերն այդ պահին բարեհաճ կամքով,
Ելնում, ողջունում է փաղաքշարար,
Եվ մատուցում է հյուրին գավաթով
Բուրավետ կարմիր գինի բերկրավառ:
Թաց յափունջու տակ, հյուղում ծխով լի,
Ճամփորդը խաղաղ քուն է վայելում,
Եվ առավոտյան թողնում է էլի
Հյուրընկալ հարկը, գընում, հեռանում:

Պատահում է, որ ուրախ բայրամին
Պատանիներն են բազմությամբ խմբվում,
Եվ փոխարինում է խաղը խաղին.
Մերթ սպառելով կապարճը լեցուն
Նրանք թեկավոր նետերով իրենց
Արծիվներին են խոցում ամպերում.
Մերթ բլուրներին ժայռոտ, բարձրաբերձ,

Նրանք շարքերով իրենց՝ անհամբեր,
Նշան տալուն պես՝ թափվում են հանկարծ,
Հարվածում հողը ինչպես եղնիկներ,
Ողջ հարթավայրը ծածկում փոշու տակ,
Եվ վազ են տալիս, դոփում ներդաշնակ:

Բայց միակերպ է աշխարհը, տխուր՝
Սրտերին՝ ծնված մարտերի համար,
Եվ հաճախ տոնի խաղերն ամենուր
Լինում են դաժան խաղերի հետ խառ:
Հաճախ են փայլում թրրերն ահալի
Խենթ խնջույքների լի կայտառությամբ,
Եվ գլուխներն են թռչում ճորտերի,
Եվ մանուկները խփում ուրախ ծափ:

Սակայն դիտում էր ուսը անտարբեր
Զվարճություններն այս արյունալի,
Սիրում էր առաջ նա փառքի խաղեր,
Այրվում կործանման ծարավովը լի:
Իր անագորույն պատվին նա գերի
Տեսնում էր վախճանն իր դեմ հանդիման,
Սառը և հաստատ մենամարտերին
Դիմավորելով կապարին մահվան:
Գուցե խոհերի տակ ծանրաբեռնված
Ժամանակներն էր մտաբերում այն,
Երբ ընկերներով իր շքապատված
Խնջույք էր անում նա աղմկաձայն...
Արդյոք ամսոսում էր օրերն անցած,
Օրերը բոլոր խաբված հույսերի,
Թե՞ զննում էր նա հետաքրքրված
Դաժան պարզությամբ նրանց խաղերի.
Եվ ողջ բարքերը բիրտ ժողովրդի,
Կարդում էր նա այս ճշգրիտ հայելում,
Ու շարժումները բոլոր իր սրտի
Խորին լռությամբ թաքուն էր պահում.
Փոփոխություններ չէին նկատվում
Նրա բարձրանիստ ու լայն ճակատին:
Խիզախությունից նրա սառնարյուն

Ջարմանում էին շերքեղներն ահեղ,
Նրա ջահել կյանքն էին խնայում,
Շշնջում էին իրենց մեջ այնտեղ,
Հաշոդ ավարով այդ հպարտանում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ճանաչեցիր դու, աղջիկ լեռների,
Ջմայլանք սրտի, կյանքի քաղցրություն:
Քո հայացքը հուր, անմեղություն մի՛
Արտահայտում էր սեր և խնդություն:
Երբ քո ընկերը գիշերվա մթնում
Գուրգուրում էր քեզ համըր գգվանքով՝
Մոռանում էիր կյանքը աշխարհում,
Վառված ցանկություն մի և հաճույքներով:
Դու ասում էիր — Գերի սիրելի,
Ուրախ դարձրու հայացքդ նկուն,
Դու քո գլուխը իմ կրծքին հենիր,
Մոռցիր հայրենիք ու ազատություն:
Ուրախ եմ քեզ հետ թաքնվել ամա
Անապատի մեջ, իմ հոգու արքա,
Սիրիք ինձ, ոչ ոք դեռ մինչև հիմա,
Ձի համրուրել իմ աչքերը անգամ
Իմ անկողինը մեն ու միայնակ՝
Ջահել ու սևաշ շերքեղը երբեք
Ձի մտել լռին գիշեր ժամանակ:
Համարվում եմ ես աղջիկ խստասիրտ,
Եվ անողոք իմ գեղեցկությունով,
Բայց պատրաստ է իմ վիճակը շուտով:
Ինձ՝ հայրս, ինչպես և եղբայրս բիրտ՝
Ծախել են ուզում շսիրած մարդու,
Օտար առուում արժեքով ոսկու:
Հորս ու եղբորս բայց կաղաչեմ ես:
Թե չէ՝ կգտնեմ ես դաշույն կամ թույն:
Անըմբռնելի ուժով կախարդուն՝
Հըրապուրվել եմ քեզանով այնպես,
Սիրում եմ ես քեզ, գերի սիրելի,
Հոգիս քեզնով է զմայլված ու լի...

Բայց գերին անձայն, խոր փսոսանքով
նայում էր կրքոտ աղջըկա վըրա,
Եվ լցված ծանր մտածմունքներով՝
Սիրային խոսքերն էր լսում նըրա:
Նա վերացել էր. խռնվել էին
Հիշողություններն անցած օրերի,
Նույնիսկ մի անգամ թափվեց այտերին
Արցունքը՝ նման կարկտի հատերի:
Նստել էր սրտին կապարի նման
Սիրո թախիժը՝ առանց հույսերի,
Վերջապես ջահել կույսի հանդիման
Թափեց զեղումներն իր տանջանքների:

«Մոռացիր դու ինձ, քո ըզմայլանքին,
Քո անմեղ սիրուն ես չեմ արժանի,
Մի կորցնիր ինձ հետ օրերդ անգին,
Կանչիր դու ուրիշ, մի այլ պատանի:
Նրա սերը քեզ՝ իմ հոգու, սրտի,
Թախծոտ սառնության կփոխարինի,
Քեզ հավատարիմ՝ կգնահատի
Հայացքդ քնքուշ, տեսքդ գեղանի,
Եվ նրբությունը խոսքիդ բոցավառ.
Առանց վայելքի, ցանկությունների,
Ես կրքերի զոհ կլինեմ դալկահար:
Դու դժբախտ սիրո հետքեր ես տեսնում,
Հոգու փոթորկի հետքեր սոսկալի.
Դու թող ինձ. սակայն խղճա դու տրտում
Ճակատագիրն իմ տառապանքով լի.
Դժբախտ բարեկամ, ինչո՞ւ դու առաջ
Ջրհայտնվեցիր դեմն իմ աչքերի,
Երբ ես հույսերին և հիասքանչ
Երազներին դեռ հավատում էի:
Բայց ուշ է. չըկա էլ բախտ ինձ համար,
Ցնորքն հույսերի թռավ ու գնաց,
Ընկերըդ թողեց հեշտանքները վառ,
Նուրբ հույզի համար եղավ քարացած...»

Ինչքա՞ն դժվար է շուրթերով մեռած
Ջերմ համբույրներին գեթ տալ պատասխան,
Եվ քո աչքերին՝ արցունքով լցված՝
Սառը ժպիտով ելնել հանդիպման:
Տանջանք կրելով խանդից ապարդյուն,
Քնելով հոգով անզգացմունք, սին,
Քո ընկերուհու տարփալի գրկում,
Ինչ ծանր է խորհել ուրիշի մասին...

Երբ այդպես դանդաղ ու այդպես նրբին
Հագնե՞նում ես դու իմ համբույրներով,
Եվ քեզ համար այդ ժամերն սիրային
Անցնում են այնպես արագ, անվրդով,
Այդ ժամանակ ես ցրված ու նկուն՝
Կուլ տալով արցունքն իմ լուսթյան մեջ,
Կանգնած իմ դիմաց, ինչպես երազում,
Տեսնում եմ դեմքդ սիրելի հավերժ.
Նրան եմ կանչում, դեպի նա ձգտում,
Լոռում, չեմ տեսնում, և չեմ լսում քեզ,
Մոռացության մեջ քեզ եմ հանձնելում,
Թաքուն գրկում եմ այդ ցնորքը ես:
Լալիս եմ այստեղ ես նրա համար,
Թափառում է նա ինձ հետ ամենուր,
Եվ մռայլ թախծով է նա անդադար
Լցնում որբացած իմ հոգին տխուր:

Թող ուրեմն իմ կապանքները ինձ,
Եվ երազները իմ մեկուսացած,
Հիշողություններ, արցունք ու թախիժ՝
Ինձ հետ բաժանել չես կարող նրանց:
Խոստովանություն լսեցիր սրտի,
Ներիր ինձ... Ձեռքդ տուր հրաժեշտի:
Կանացի սերը շուտ է ազատվում
Անջատման սառը տխրություններից,
Անցնում է սերը, ձանձրույթն է պատում,
Եվ գեղեցկուհին սիրում է նորից»:

Բաց շրթունքներով աղջիկը նստած
Հեկեկում էր դեռ առանց արցունքի,
Անշարժ հայացքին՝ մշուշով պատած՝
Արտահայտություն կար նախատինքի,
Դողում էր գունատ, նման ստվերի.
Նրա սառ ձեռները հանգչում էին
Ձեռքի ափի մեջ իր սիրահարի.
Ի վերջո վշտերը իր սիրալին
Տխուր խոսքերի միջով հորդեցին.

«Ա՛խ ու՛ւս իմ, ու՛ւս իմ, ախ, ինչո՞ւ համար,
Չճանաչելով ես քո սիրտը լուռ,
Ես քեզ հավիտյան եղա անձնատուր:
Քո կրծքի վրա քիչ առավ դադար
Աղջիկը գրկի մեջ մոռացության,
Քիչ գիշերների բաժին խինդավառ
Ճակատագիրը ուղարկեց նրան:
Եվ կզա՞ն արդյոք, երբեք էլի,
Քե՞ն կորալ սրդեն խինդը հավիտյան...
Դու կարող էիր և խաբել, գերի,
Միամիտ, անփորձ իմ ջահելության,
Թեկուզև միայն խղճալով դու ինձ,
Լռությամբ և կեղծ գուրգուրանքներով.
Կամոքեի քո վիճակը նորից
Քնքուշ, հնազանդ իմ խնամքներով՝
Ես կհսկեի քնի պահերին
Անդորրը վշտոտ իմ բարեկամի.
Դու չցանկացար... Սակայն, ո՞վ է, ո՞վ
Քո հիանալի այդ ընկերուհին:
Դու սիրո՞ւմ ես, ոուս, և սիրվա՞ծ ես դու
Հասկանում եմ ես քո տանջանքն ահա,
Դե, ներիր դու էլ իմ լացն հեկեկուն,
Մի ծիծաղիր իմ վշտերի վրա»:

Լռեց, Հառաչն ու արցունքները ջերմ
Խեղդեցին կուրծքը թշվառ աղջկա,
Շուրթերը անխոս տրտնջացին մեղմ,

Գրկելով նրա ծնկներն անզգա՝
Հագիվ շունչ քաշել կարողացավ նա։
Եվ հանդարտ ձեռքով գերին հանեց վեր
Դժբախտ աղջկան ու ասաց նրան.
«Մի՛ լա, ես էլ եմ բախտից հալածվել,
Եվ կրել սրտի տանջանքներ այնքան։
Ո՛ր, փոխադարձ սեր չեմ իմացել ես,
Սիրել եմ մենակ, տանջվել եմ մեհնակ,
Եվ մարում եմ ես ծխող բոցի պես՝
Խուլ հովիտներում, մոռացության տակ։
Կմեռնեմ հեռու ափերից սիրած,
Այս տափաստանն ինձ կլինի գերեզման,
Այստեղ ոսկերքիս վրա հալածված՝
Կժանգակալի իմ ծանր շղթան»։

Լուսատուները գիշերվա՝ հանգան.
Հեռվում գծվում էր թափանցիկ, հստակ
Զյունի պես ճերմակ լեռների շղթան.
Նրանց հայացքը ներքե, գլխահակ,
Լուռ անշատվեցին, անխոս հեռացան։

Այդ ժամանակից հուսահատ գերին
Շրջում էր մենակ առաջի բոլոր,
Արշալույսը տապ երկնակամարին
Բարձրացնում է նոր օրեր օրեցօր.
Եվ հաջորդում է գիշերն գիշերին.
Ազատություն զուր է տենչում գերին.
Հենց որ շողում է քարայծ թուփերում,
Հենց որ ցատկում է մի վիթ մութի տակ
Բռնկվում է նա, շղթան զնգացնում,
Սպասում՝ թե չի՞ պահվում մի կազակ—
Նա՛, որ գիշերով ավրում է գյուղեր,
Նա՛, որ ճորտեր է փրկում անվեհեր,
Կանչում է. լուռ է չորս կողմը սակայն,
Լոկ ալիքներն են ճողփում մոլեգնած,
Եվ գայլն զգալով մարդու հոտ ու ձայն,
Վազում է ամա դաշտով մթամած։

Լսում է այդ ոռու գերին մի անգամ,
Լեռներում հնչում է կանչ ուղմական.
«Դեպի ջուկ, թաքուն» — վազում են կանչում.
Պղնձե սանձերն են զնգում, շաշում,
Սև յափուռներ, փայլ գրահների,
Եռանդն է եռում թամբած ձիերի,
Պատրաստ է առնն արդեն հարձակման,
Եվ պատերազմի որդիք վայրենի
Բլրից որպես գետ հորդացին, անցան,
Եվ սլանում են ափով Կուրբանի՝
Գանձելու համար տուրքերը բռնի:

Առնն հանդարտվեց. խրճիթների մոտ
Հսկող շներն են քնած արևում:
Թուխ մանուկները տկլոր ու բոկոտ .
Ազատ աշխույժով զիլ են աղմկում.
Նրանց պապերն են չորս բոլոր նստած,
Զիբուխի ծուխն է կապտում ոլորքով,
Լսում են նրանք անշշուկ, լարված
Երգն աղջիկների ծանոթ կրկներգով,
Ու ջահելանում է սիրտը նրանց:

ՋԵՐՓԵՋԱԿԱՆ ԵՐԳ

1

Գետում վազում է ալիքը խշշուն,
Լեռներում անգորրոն է գիշերային.
Հոգնաբեկ կազակն է ահա ննջում,
Կռանալով իր պողպատ նիզակին:
Մի՛ քնիր, կազակ, գիշերվա մութին՝
Զեչենն է քայլում գետի այն ափին:

2

Կազակն է լողում ահա նավակով,
Քարշ տալով ջրում գետային ուռկան:
Կազակ, կխեղդի գետը հորձանքով,

Խեղդում է ինչպես նա փոքրիկ մանկան.
Երբ լողում է նա շոգ ժամանակին,
Զեչենն է քայլում գետի ալն ափին:

3

Ավանդական այդ ջրերի ափին՝
Մաղկում են փարթամ ու հարուստ շեներ,
Պարերի խումբն է պարում խնդագին:
Փախե՛ք դուք արագ, ուս երգչուհիներ.
Գեղեցկուհիներ, վազե՛ք տուն կրկին,
Զեչենն է քայլում գետի ալն ափին:

Այդպես երգեցին: Եվ նստած ափին,
Ռուսն երազում էր փախչելու մասին,
Բայց շղթաները շատ ծանր են գերու,
Գետն արագահոս, խորունկ ու եռուն...
Մինչ այդ՝ մութն ընկավ, գյուղը մտավ քուն...
Ժայռագագաթներն են մոայլ ահա,
Շողում են լուսնի լույսերը դժգույն
Եղջերուններն են ջրափին ննջում,
Աուլի ճերմակ հյուղերի վրա.
Լոեց ուշացած կանչն արծիվների,
Եվ արձագանք է տալիս լեռներում
Հեռու դոփյունը երամակների:

Այդ պահին լավեց ինչ-որ ձայն մեկի,
Կարծես աղջեկա քողը շողշողաց,
Եվ ահա ախուր դալկություն դեմքին՝
Մոտեցավ գերուն աղջիկը կամաց:
Շուրթերը սիրուն փնտրում են խոսքեր,
Թախիծով լի են աչքերը նրա,
Թափվում են ինչպես սև-սև ալիքներ՝
Վարսերն իր կրծքի, ուսերի վրա:
Մի ձեռքին նրա սղոցն է փայլում,
Մյուսին՝ դաշույնը նրա պողպատյա
Թվում էր՝ կարծես աղջիկը թաքուն
Կռվի էր գնում: Ուզմի քաջության:

Եվ հառելով իր հայացքը գերուն —
«Փախիր դու,— ասաց կույսը լեռների —
Ջերքեզ դեմ չի գա քեզ ոչ մի տեղում:
Շտա՛պ, մի կորցնի ժամերն գիշերի.
Վերցրու դաշույնը, թանձր խավարում
Ոչ ոք հետքերը քո չի նշմարի»:

Սղոցը բռնած դողդոջուն ձեռքին,
Աղջիկը թեքվեց ոտներին նրա,
Երկաթն է խզվում սղոցի տակին,
Թափվում է նրա արցունքն ակամա,
Եվ շղթան պոկվում, զնդում է ահա:
«Ազատ ես,— ասաց աղջիկը գերուն,—
Փախի՛ր» — սակայն խենթ հայացքը դեմքին
Արտահայտեց խոր սիրո ուժգնություն:
Տառապում էր նա: Աղմկոտ քամին
Սուլելով՝ նրա քողն էր ծածանում,
Ռուսն աղաղակեց. «Օ՛, բարեկամ իմ,
Քոնն եմ, մինչ դամբան ես քոնն եմ մնում
Թողնենք երկուսով հողն այս տանջանքի,
Փախի՛ր դու ինձ հետ...» — «Ո՛չ, ոուս, ո՛չ երբեք:
Անհայտացավ նա, քաղցրություն կյանքի,
Տեսա խնդություն, ամեն ինչ մեկ-մեկ,
Ամեն ինչ անցավ, չըկա նույնիսկ հետք:
Կլինի՞... սիրել ես դու ուրիշին,
Դու գտիր նրան և սիրիր նրան.
Իսկ ես թախծում եմ, էլ ինչի՞ մասին,
Ի՞նչ պատճառ ունեմ ես վհատություն...
Ներիր ինձ... սիրո օրհնությունները
Կլինեն քեզ հետ յուրաքանչյուր ժամ:
Ներիր — մոռացիր իմ տանջանքները
Տուր ինձ քո ձեռքը... մի վերջին անգամ»:

Գերին ձեռները պարզեց աղջկան,
Կյանք առած սրտով դեպի նա նետվեց,
Եվ նրանց երկար համբույրն անջատման
Այնտեղ սիրային դաշինք հաստատեց:

Զեռք ձեռքի տված, վհատությամբ լի՝
հոր լռության մեջ իջան գետի ափ,
Եվ ոռւսը խորքի մեջ աղմկալի
Ալիք հուզելով լողում էր շտապ:
Արդեն հասավ նա ժայռին դիմացի,
Արդեն բռնում է նրանից գերին...
Ալիքներն հանկարծ խուլ աղմկեցին;
Եվ հեռու տնքոց հասավ ամերին...
Նա վայրի ամին է ահա դուրս գալիս,
Նայում է ետև... Ափերը պարզել,
Ճերմակել էին փրփուրներով լի:
Բայց չկար շերքեզ աղջիկը ջահել,
Ոչ ամին, և ոչ լեռան լանջերին:
Ամեն ինչ մեռած... Ընած ամերում
Լսվում է թեթև լոկ ձայնը քամու,
Եվ լուսնի ներքո՝ ճողփյուն ջրերում,
Շերտավոր շրջանն է անհայտանում:

Բոլորն ըմբռնեց...

Հրաժեշտ տալով
Վերջին հայացքի մեջ է ամփոփում
Դատարկ աուլն իր ցանկապատերով,
Դաշտերն, ուր գերին նախիրն էր պահում,
Կածաններ, կրում էր ուր շղթաներ,
Առուններ, հանգչում էր ուր կեսօրին,
Երբ ելած դաժան շերքեզը լեռներ
Ծայր էր տալիս իր ազատ երգերին:

Նոսրացավ խորունկ խավարն երկնքում,
Եվ օրը վառվեց մռայլ դաշտերին
Արշալույսն ելավ, Կածանով, հեռվում,
Ճամփա էր կտրում ազատված գերին,
Եվ նրա դիմաց արդեն մշուշում
Սվիններն էին փայլում ոռոսական,
Եվ կանչում էին իրար թումբերում
Կազակներն այնտեղ կանգնած պահասյան:

Եվ մուսան, թեթև ընկերն երազի
 Սահմանն Ասիայի թռչում էր ահա,
 Եվ իր պսակի համար Կովկասի
 Վայրի ծաղիկ էր քաղում բերում նա:
 Նրան գերում էր հագուստը դաժան
 Ցեղերի՝ աճած պատերազմներում:
 Եվ հաճախ այդ նոր հագուստը վրան՝
 Կախարդուհին էր ինձ ներկայանում:
 Ամայի դարձած աուլների շուրջ
 Նա թափառում էր քարածայրերում
 Եվ աղջիկների — որք ու անտերունչ,
 Տխուր երգերն էր միայն ունկնդրում:
 Սիրում էր նաև շեններն ուղմական,
 Ազդանշաններ քաջ կազակների,
 Թումբերը, խաղաղ շիրիմ, դամբարան,
 Եվ աղմուկ, խրխինջ երամականների
 Դիցուհին երգի և զրույցների
 Լի է հուշերով իր բազմապիսի,
 Գուցե թե կրկին կպատմի, կասի՝
 Ավանդություններն ահեղ Կովկասի:
 Կպատմի — վեպը հեռավոր երկրի,
 Եվ Մըստիսլավի մենամարտը հին,
 Դավեր, կործանում բազում ուսաների
 Վրեժխնդիր վիր կանանց գրկերին:
 Եվ երգում եմ ես փառավոր ժամն այն,
 Երբ որ զգալով մաքտն աբյունաբեր,
 Այդ տրտնջացող Կովկասի վրան
 Մեր երկգլխանի արծիվն ելավ վեր,
 Երբ որ Թերեքի վրա արհեստ
 Թնդաց առաջին կովի թինդը սուր,
 Եվ որոտացին ոռուսաց թմբուկներ,
 Եվ կովի բովում Ցիցիանովը հուր
 Հայտնվեց ահա ճակտով անվեհեր.
 Օ՛, հերոս, քեզ եմ երգում հիմա ես,
 Կոտլյարևսկի, Կովկասի մտրակ—

Ուր սլացել ես դու փոթորկի պես
Ամեն ընթացքը՝ որպես սե վարակ—
Ցեղեր է ջնջել, դարձրել հրակեղ...
Լքել ես՝ սուրբդ լեցուն վրեժով
Մարտը հիմա քեզ չի ուրախացնում.
Անդորրի կարոտ, պատվի վերքերով,
Դու վայելում ես քո տան ասիերում
Խաղաղություն ու հանգիստ անվերդով...
Բայց արևելքն է տես ոռնում էլի...
Կովկաս, խոնարհվիր ձյունապատ գլխով,
Հանդարտ, Երմուզն է ահա գալի:

Եվ լոնց կովի աղմուկը մորի:
Ամեն ինչ ուսաց սրին հպատակ,
Կովկասի՝ որդիք, հպարտությամբ լի,
Դուք մարանչեցիք, սոսկալի ընկաք.
Սակայն շփրկեց ձեզ արյունը մեք,
Ո՛չ զրահները ձեր կախարդական,
Ո՛չ լեռներ, ո՛չ ձեր ձիերն անվեհեր,
Ոչ սերը վայրի ձեր ազատության:
Բատիխ ցեղի նմանողությամբ,
Կուրսանա Կովկասն իր նախնիքներին,
Կմոռանա ձայնն ադահ մարտերի,
Վերջ կդնի իր կովի նետերին:
Եվ ճամփորդն առանց վախի կգնա
Կիրճերով, ուր դուք դրել էիք բույն,
Եվ ձեր պատժի շուրջ կհյուսվի ահա
Լուրերի մթին մի ավանդություն:

ԳԱՐՐԻԵԼԱԿԱՆ

Թանկ է իսկապես ջահել հրեուհու
Հոգու փրկութիւնն այժմ ինձ համար,
Եկ ինձ մոտ, չքնաղ հրեշտակ իմ դու,
Եվ օրհնութիւնն իմ ընդունիր խաղաղ,
Ուզում եմ փրկել գեղը երկրային,
Գոհ բարեհամբույր շուրթերի ժպտից՝
Քրիստոսին և մեր երկնից արքային
Երգեր եմ երգում քնարով անբիծ:
Գո՛ւցե վերջապես լարերիս նրբին
Մեղեդիներով եկեղեցական
Իջնի՛ սուրբ հոգին սրտի՛ն կուսական
Նա՛ է իշխում մեր մտքին ու սրտին:

Տասնվեցամյա, հե՛ղ անմեղութիւն,
Թրթռում երկու կույս բլրակների,
Ոտքերը գողտրիկ, սևահոն, սիրուն,
Մարգարտանման շարքն ատամների...
Ինչո՞ւ ժպտացիր դու, հրեուհի՛,
Ու կարմիրն անցավ դեմքիդ վրայով,
Իզո՞ւր, ես ո՛չ թե քեզ պատկերեցի,
Այլ կույս Մարիամին Մագթադինացի:

Հեռվում, դաշտերում Երուսաղեմի,
Հեռու և՛ ջահել կնամոլներից
(Որոնք դեին են միշտ խորհրդակից),

Խաղաղ ապրում էր մի գեղեցկուհի՝
Ամենքի աչքին աննկատելի,
Եվ ամուսինը նրա հարգելի,
Արեգարդ մի ծեր, հյուան հասարակ
Արհեստավորն էր իր գյուղում միակ:
Գիշեր ու ցերեկ ծերը բազմապեղ,
Ձեռքին միշտ ուրագ, սղոց ու ռանդա՝
Ուշք չէր դարձնում իր կնոջ չքնաղ
Հրապույրներին, որոնց տերն էր նա:
Եվ գաղտնի պահված ծաղիկն այն, ավա՛ղ
Որին տրված էր վերուստ ա՛յլ պատիվ,
Դեռ չէր ծաղկել իր ցողունի վրա:
Ծույլ ամուսինը ցնցուղով իր հին
Ձէր ջրում ծաղիկն այդ բուրումնավետ.
Կերակրում էր սոսկ նա անմեղ կույսին
Եվ որպես հայր էր ապրում նրա հետ:

Այնժամ, եղբայրնե՛ր, արքան երկնային
Սիրալիր հայացք գցեց կուսական
Իրանին այդ պերճ ու փարթամ կրճերին,
Ու, զգալով ուժգին բռնկում արյան,
Որոշեցի իսկույն նա իմաստնաբար,
Ճոխ պարգևներով արժանավայել,
Նրա միայնակ, մոռացված իսպառ
Տխուր, անջրդի պարտեզը օրհնել:

Գիշե՛ր է խաղաղ: Մարիամն անկյունում,
Քաղցր քնի մեջ երազ է տեսնում,
Երազում, ահա՛, նրա դեմ-դիմաց
Բացվում է երկնի կամարը հանկարծ՝
Ողջ իր խորությամբ անընդրկելի.
Փայլի ու փառքի մեջ անճառելի
Հույլերն են վխտում հրեշտակների,
Սերովբեներ են թռչում լուսաթև,
Քերովբեք տավիղ ծնդացնում թեթև,
Հրեշտակապետներն են անձայն նստած՝
Գլուխներն իրենց թևերով ծածկած,

Եվ նրանց առաջ, ամպերի մեջ վառ,
Աստրծու դահն է դրված մեծափառ:
Եվ ահա հանկարծ նա ի՛նքն հայտնվեց...
Բոլորը ծունկի եկան գլխահակ...
Ու տավրիկների նվազը լռեց:
Հազիվ է շնչում գլուխը կախած
Մարիամն ու լսում աստրծուն հուզված.
«Զքնաղ կույսերի զա՛րդըդ երկրային,
Հո՛ւյսդ Խորայելի դու երիտասարդ,
Քո սիրով վառված՝ կանչում եմ քեզ արդ,
Մասնակից եղիր իմ վսեմ փառքին.
Ինքըդ քեզ անհայտ բախտի պատրաստիր,
Կդա փեսացուն աղախնու մոտ իր»:

Ու գահն ամպերով պարուրվեց էլի.
Վեր ելավ գունդը թևավորների,
Քերովբեների ձեռքում լուսափայլ
Տավրիկներն ուրախ հնչեցին դարձյալ...
Բայց ինչի՞ է արդյոք նրա ծարավի
Զեռքերը խաշած, խանդաղատագին
Նայում է տարված Մարիամն երկնքին:
Բայց ի՞նչն է արդյոք նրա ծարավի
Հայացքը հուզում, հմայում այդպես:
Ո՞վ է նա, որ իր աչքերը ծավի
Զի կտրում չքնաղ կույսից գեղատես:
Սաղավարտն ու ճոխ հանդերձանքը հուր:
Հասակը պարթև, նայվածքը ջերմին,
Թևերն ու գլուխն այդ ոսկեզանգուր,—
Ամեն ինչ դուր է գալիս Մարիամին.
Նրա՛ն է միայն տեսնում այնուհետ:
Ցնծա՛, Գաբրիել հրեշտակապետ,
Եվ հպարտացիր: Բայց տեսիլն ահա
Ցնդեց, և հանկարծ կորավ ամեն բան,
Ինչպես պատկերը կտավի վրա —
Ծնված լապտերի միջից մոգական՝
Ցնդում է՝ մեծ ցավ առթելով մանկան:

Վաղորդայնի դեմ դարձնեց գեղուհին,
Աչքերը բացեց մեղկության մահճում.
Բայց Գաբրիելն և իր երազը հեշտին՝
Հիշողությունից չէին հեռանում:
Նա երկնի տիրոջն ուզում էր գերել,
Խոսքերը նրա հաճելի էին,
Սակայն Գաբրիելն առույգ ու ջահել
Ավելի դուր էր գալիս Մարիամին...
Այդպես, շատ անգամ, համհարզն է ձգված՝
Իր գեներալի կնոջն հրապուրում:
Բախտն է կարգադրել այդպես, ի՞նչ արած,
Եվ համաձայն են ամենքն այդ բանում:

Խոսենք սիրային խենթություններից,
(Այլ խոսակցություն չեմ պատկերացնում).
Այնժամ, երբ մեր մեջ, այրող հայացքից
Զգում ենք արյան ուժգին բռնկում
Եվ երբ խաբուսիկ ցանկությունների
Թախիծն է ճմլում մեր հոգին հրկեզ,
Եվ ամենուրեք հետևում է մեզ
Նույն ինքն առարկա՞ն մեր տանջանքների,—
Ծիշտ չէ՞, որ բազում ջահելների մեջ
Փնտրում ենք, գտնում մենք մեր սիրածին
Եվ նրա հետ ենք հիացմամբ անվերջ
Խոսում կրքերի լեզվով ջերմագին:
Իսկ երբ երկնային արբեցման վաղանց
Թռչող ակնթարթ վայրկյանն ենք որսում
Ու հաճույքների մահճին ենք դամում
Գեղեցկությունը կույսի ամոթխած,
Երբ մոռանում ենք տանջանքը սիրո
Եվ ցանկանալու ուրիշ բան չունենք,—
Որպեսզի հիշենք մենք այդ պահն հետո՝
Շաղակրատում ենք մտերմի հետ մենք:

Դու էլ վառվեցիր սիրով մեզ նման,
Դու էլ, ինչպես մենք, բորբոքվել ես, տե՛ր:
Արարչությունը ձանձրացրեց նրան,

Զղված էրկնային աղոթքներից, նա
 Սիրո սաղմոսներ երգեց բարձրաձայն.
 «Սիրո՛ւմ եմ, սիրո՛ւմ Մարիամին իմ կույս.
 Անմահությունս եմ քարշ տալիս անհույս...
 Ո՛ւր են թևերս՝ թռչեմ դեպի նա
 Ու հանգչեմ նրա լույս կրծքի վրա...»
 Արարչին, այսպես, ճոռճոճ, ճոճոճան՝
 Շատ էր դուր գալիս ոճն արեելյան,
 Եվ նա Գաբրիելին իր մոտ կանչելով՝
 Իր սերը նրան պատմեց արձակով:
 Զրույցը նրանց, զաղտնիքն այդ խորին
 Թաքցրել է մեզնից սուրբ եկեղեցին.
 Մե՛ղքն ավետարան գրողի վիզին:
 Բայց, ըստ հայկական մի ավանդության,
 Տերն ինքը իբրև սուրհանդակ-ղեսպան
 Ընտրեց Մերկուրի հրեշտակապետին՝
 Նրա մեջ շնորհք, ձիրք նկատելով,
 Եվ Մարիամի մոտ առաքեց մթնով:
 Դեսպանն ա՛յլ պատիվ էր ակնկալում,
 Շատ անգամ էր նա շահել այդ բանում,
 Թեպետ ձեռնտու բան է սիրային
 Նամակներ տանել, բայց հպարտ է նա:
 Եվ փառքի որդին, կամա-ակամա,
 Թաքցրած իր մեջ զաղտնիքն իր խորին՝
 Դարձավ աստըծուն հնազանդ ծառա,
 Միջնորդ սիրային գործերի, որ արդ
 Աշխարհիկ լեզվով կոչվում է կավատ:

Բայց հին թշնամին, սատանան անքուն,
 Լսեց, որ բարձրյալն իր աստվածային
 Աչքը գցել է կույս — հրեուհուն,
 Որը պետք է մեր ցեղը մարդկային
 Փրկի դժոխքի շարշարանքներից:
 Դեն իրար անցավ ու ցասումնալից՝
 Զայրացավ իր մեջ: Մինչ այդ երկնքում
 Բարձրյալը նստած քաղցրորեն, տրտում՝

Մոռացել էր ողջ աշխարհն, որ առանց
Նրա էլ շատ լավ յուր էր գնում:

Իսկ ի՞նչ է անում Մարիամն. ո՞ր է նա —
Հովսեփի կինը վշտահար, տրտում:
Պարտեզում, տխուր խոհերով տարված՝
Անմեղ հանգստի ժամն է անցկացնում
Ու պերճ տեսիլին նորից սպասում:
Հոգին շարունակ թռչում է դեպի
Պատկերը սիրած հրեշտակապետի:
Արմավենու տակ, առվակի ափին
Խոր մտքերի մեջ ընկավ գեղուհին.
Ջեն հետաքրքրում նրան գունագեղ
Ծաղիկներն ու ծիր խոխոջը ջրի...
Տեսնում է հանկարծ մի օձ նա այնտեղ,
Որ շողացնելով մորթն իր գեղանի,
Գլխավերևում, ճյուղերի միջից,
Ասում է նրան. «Միրելի՛դ երկնից,
Գերի՛դ եմ հլու, մի՛ փախչիր ինձնից...»
Օ՛, հրաշք... Մի՞թե կարող է լինել...
Ո՛վ էր այդ ասաց պարզամիտ կույսին.
Դեն, անշուշտ, ուրիշ էլ ո՛վ կլիներ:

Գեղեցկությունը օձի խաբեբա,
Հուրը խորամանկ նրա աչքերի
Դուր եկան կույսին, և, որպեսզի նա
Իր ջահել սրտի ձանձրույթը ցրի,
Սատանայի հետ սկսեց իսկույն
Խիստ վտանգավոր մի խոսակցություն:

«Այդ ո՞վ ես դու, օ՛ձ: Քո շողում ձայնից,
Գեղից քո փայլուն և քո աչքերից
Ծանաչում եմ քեզ. այդ դո՛ւ էիր, որ,
Հրապուրելով, մեր խեղճ Եվային
Տարար ծառի մոտ այն խորհրդավոր
Եվ դեպի մեղքը մղելով կույսին՝
Փորձանքի բերի՛ր դու այդ անմեղին,

Նրա հետ նաև Ադամի ցեղին:
Եվ մենք ակամա թաղվեցինք այսպես
Թշվառության մեջ. օ՛, ամոթ չէ՞ քեզ»:
«Տերտերներն են ձեզ խաբել, Եվային
Ո՛չ թե կործանել, այլ փրկել եմ ես»:

«Ումնի՞ց...»

«Աստրծուց»:

«Նենգամի՛տ ոսոխ»:

«Սիրահարված էր...»

«Զգույշ, բամբասող»:

«Եվայի սիրով...»

«Լռի՛ր»:

«...Վառվո՛ւմ էր.

Եվան սոսկալի վտանգի մեջ էր»:

«Օ՛ձ, ստո՛ւմ ես դու»:

«Աստվա՛ծ է վկա»:

«Մի՛ երգվիր դու, դե»:

«Բայց ինձ հավատա՛...»

Ն՛արիամը մտքի մեջ ընկավ խորին.

«Լավ չէ պարտեզում այդպես առանձին

Ծածուկ ունկնդրել շարախոս օձին.

Եվ կարելի՞ է դեին հավատալ:

Բայց երկնից արքան ինձ խնամակալ՝

Սիրում է և ինձ նա շի կործանի,

Եվ ինչ-որ դատարկ զրույցի համար

Թույլ չի տա, որ ինձ մեղադրեն մարդիկ.

Օձն էլ բավական համեստ տեսք ունի.

Ի՞նչ մեղք կա այստեղ, ի՞նչն է անհարմար...

Ոչի՛նչ»: Ու վճեց լսել այդ օձին՝

Մոռացած մի պահ նա իր Գաբրիելին:

Խորամանկ դեր աղեղի նման

Վիզն երկարելով ցած է սողոսկում

Ծառի վրայից և կույսի կրծքում

Բորբոքելով հուր ցանկասիրության՝

«Ես իմ պատմությանմբ,— ասում է նրան,—

Նման շեմ երբեք ձեր այն Մովսեսին,

Որը հրեից խոստումներով սին

Խաբեց, և նրանք ականջ կախեցին.
Խելքով նա հաճո եղավ աստըծուն
Ու դարձավ, ահա՛, անձն մեծանուն:
Բայց ես պատմարան չեմ պալատական,
Ինձ հարկավոր չէ, և չեմ էլ ուզում
Մարգարեական բարձր աստիճան:

Գեղուհիք բոլոր, ո՛վ համեստ Մարիամ,
Պետք է նախանձեն աչքերին քո բոց.
Ծնվել ես դու, որ քո գեղեցկությամբ
Զարմանք պատճառես Ադամի որդոց.
Որպեսզի բոլոր սրտերին իշխես
Ու երանություն պարգևես նրանց,
Մեկ-երկու խոսքով խելքահան անես,
Քմահաճորեն խաղացնես մարդկանց...
Ահա թե ի՛նչ բախտ վիճակված է ընդ:
Զահել Եվան էլ ամոթխած քեզ պես,
Համեստ ու խելոք, պարտեզում փթթած,
Բայց առանց սիրո՝ ապրում էր լքված:
Ադամն ու Եվան այնտեղ-միասին
Եղեմի լուսե գետերի ափին
Ժամանակ էին վատնում անխռով
Եվ ապրում տխուր, տաղտկալի կյանքով:
Ո՛չ ջահելությունն իրենց վառվռուն,
Ո՛չ պուրակի հովն ու երգող առուն —
Ոչինչ նրանց մեջ չէր արթնացնում սեր.
Ձեռք-ձեռքի տված ցերեկ ու գիշեր
Զբոսնում էին անհույզ ու խաղաղ,
Զունեին կրքոտ խաղեր կենսուրախ...
Այսպես, բռնակալ աստվածն անարդար,
Հրեից խանդոտ, մռայլ Ծնվան,
Սիրելով չքնաղ Եվային, նրան
Պահում էր այնտեղ միայն ի՛ր համար...
Ի՛նչ պատիվ և ի՛նչ վայելք կար պահված:
Երկնքում, ինչպես գերության մեջ խելճ
Աստըծու առաջ աղոթիր անվերջ
Եվ փառաբանիր նրան հիացած.

Հրեշտակապետի հետ մի՛ շշնջա,
Մի՛ համարձակվիր նայել ուրիշի...
Ահա՛ ճակատի սև գիրը նրա,
Ում որ աստվածը սիրուհի կընտրի:
Իսկ հետո արդեն իբրև հատուցում
Ցավերին այդ ողջ, սուրբ եկեղեցում
Մոմե՛ր, աղոթքնե՛ր տաղտկալի, ու լաց.
Բուրվառնների ծուխ ու սրբապատկեր —
Ինչ-որ նկարչի ձեռքով նկարված,
Սարկավագների երգերը լսիր...
Ի՛նչ նախանձելի մի ճակատագիր:

Եվ ես խղճացի Եվային իմ լավ
Եվ ի հեճուկըս խանդոտ արարչի՝
Նրանց երկուսին փրկել վճռեցի:
Լսե՛լ ես, թե բանն այդ ինչպես եղավ:
Ծյուղից կախ ընկած խնձոր երկու հատ
(Բախտավոր սիրո խորհրդանշան)
Բաց արին կույսին երազը անհայտ,
Ու ցանկություններ տարտամ՝ արթնացան.
Գեղեցկությունը ըմբռնեց նա իր,
Ե՛վ հույզ ու գգվանք, և՛ սրտի թրթիռ
Եվ երիտասարդ ամուսնու մարմնի
Մեղկությունն զգաց Եվան հոլանի:
Ես տեսա նրանց սերը բո՛ղբոջող,
Որը ես էի հնարել հաջող.
Իմ զույգը մտավ մթին մի պուրակ,
Ահա տենդագին շարժումներ արագ...
Մանկամարդ կնոջ ազդրերի միջև,
Անվարժ, անճարպիկ, համակ հիացում՝
Փնտրում էր Ադամն ուրախ արեցում
Համակված անզուսպ կրակով կրքի
Փնտրում էր ակունքն անհուն հաճույքի,
Ու սուզվեց այնտեղ արբշիռ, հեշտագին...
Եվան գիսախոփ ու մերկամարմին,
Ամբողջ էությամբ կրակների մեջ,
Զրսարսափելով, օ՛, աստվածային

Ցասումից երբեք, անվերջ ու անվերջ
Համբույրներով էր ծածկում Ադամին:
Արմավենու տակ պառկած անզգա
Սիրահարներին երկիրը ջահել
Ծաղիկների մեջ՝ իր գիրկն էր առնել:

Օ՛ր երանավետ: Ադամն արեցած,
Ողջ օրը մինչև ուշ գիշեր անվերջ
Կնոջն էր շոյում, գգվում, ու նրանց
Կյանքը անցնում էր երանության մեջ:
Բայց, ինչպես գիտես, աստված զայրագին:
Դրախտից ընդմիշտ զրկեց իմ զույգին:
Սիրելի վայրից նրանց արտաքսեց,
Ուր ապրել էին անգործ ու տրտում՝
Եվ օրերն էին անցկացրել իրենց
Ծույլ ու ձանձրալի լռության գրկում:
Սակայն ես նրանց առաջ բաց արի
Գաղտնիքն հաճույքի, հեշտասիրության,
Եվ ջահելության իրավունք տվի,
Հախուռն հույզեր, արցունք խնդրության,
Համբույր ու քնքուշ խոսքեր սիրարժան.
Արդ, ասա՛, մի՞թե դավաճան եմ ես,
Եվ իմ պատճառով Ադամն իսկապե՞ս
Դժբախտ է միթե: Քա՛վ լիցի, բնա՛վ,
Ջի ես Եվայի բարեկամն եմ լավ»:

Սատանան լռեց: Մարիամը խորին
Մտքի մեջ ընկավ, լսելով դեհին:
«Ի՞նչ կա որ,— ասաց կույսը յուրովի,—
Գուցե խորամանկն իրավունք ունի.
Ես էլ եմ լսել՝ ո՛չ պատիվներով,
Ո՛չ փառքով-փայլով, և ո՛չ էլ ոսկով
Երանությունը չես կարող գնել,
Այլ պետք է միայն սիրե՛լ ու սիրե՛լ...
Սիրել... բայց ինչպե՞ս, և ի՞նչ է սերը...»
Ահա թե ինչու կույսն՝ հետաքրքիր,
Համակ լսելիք դարձած, ուշադիր,

Նենգ սատանայի պատմածների մեջ
Պատկերներն ազատ, ոճը համարձակ
Կեպքերը բոլոր և տարօրինակ
Նորությունները որսում էր մեկ-մեկ...
(Նորությունների ծարավ ենք և մե՛նք):
Ժամ առ ժամ բացվում ու լուծվում էր նոր
Խոհերի կծիկ մի խորհրդավոր:
Եվ հանկարծ, ասես, օձն անհետացավ,
Ու մի նոր տեսիլ երևան եկավ:
Տեսնում է Մարիամն իր ոտքերի մոտ
Մի գեղեցկադեմ երիտասարդի,
Որ հառած իր վառ աչքերի կրքոտ
Նայվածքը կույսին, դալա՛ր, դեռատի՛
Պերճախոսությամբ խնդրում է մի բան,
Մի ձեռքով ծաղիկ մատուցում նրան,
Մյուսով ճմլում քաթանն հասարակ
Եվ զգեստի տակ սողոսկում արագ,
Ու մատն աշխույժով շոշափում է ժիր՝
Գաղտնիքներն հաճո ու հեշտագրգիռ...
Ամեն ինչ կույսի համար լավ է, նո՛ր,
Ե՛վ զարմանալի, և՛ խորհրդավոր:
Ու կարմրությունն անպարկեշտ, ահա՛
Խաղաց կուսական այտերին նրա.
Զերմը նվաղկոտ, հառաչն անձկագին
Մարիամի ջահել կուրծքը բարձրացրին:
Լուռ է նա, սակայն թուլացավ հանկարծ,
Շողուն աչքերը հանդարտ փակվեցին,
Ու դեի կրծքին գլուխը հակած՝
Ա՛խ, արեց ու թույլ ընկավ խոտերին...

Օ, սիրելի՛ դ իմ, գեղուհիս, որին
Տվել եմ ես իմ երազն առաջին,
Որին սիրել եմ ու սիրվել որից,
Կրներե՞ս արդյոք, կըներե՞ս դու ինձ
Մեղքերն իմ, խաղերն իմ պատանության,
Երեկոները ձեր տանը, երբ ես
Քո խիստ, ձանձրալի մոր ներկայությամբ

Խոր տագնապներով սաւնջում էի քեզ
Եվ լուսավառում հմայքներդ կույս:
Ես սովորեցրի ձեռքդ հնադանդ
Խաբել տխրագին բաժանումն անհույս
Եվ քաղցրացնել լուռ ժամերն անձկության
Ու տառապանքներն անքուն կուսական:
Բայց ջահելութունդ խորտակված է արդ,
Գեղեցկութունըդ մեռավ արբունքին,
Էլ ժպիտ չկա շուրթերիդ գունատ...
Կրներե՞ս դու ինձ, օ, իմ թանկագին:

Խորամանկ ոսոխ, մեղքի՛ նախահայր,
Մեղավոր ես դու Մարիամի մոտ հեզ.
Անառակութունն հաճո էր և քե՛զ...
Հանցավոր խաղով դու կարողացար
Բարձրյալի կնոջն այն լուսավորել
Եվ հանդգնությամբ անմեղին գերել:
Պարծեցի՛ր դու քո փառքով անիծյալ.
Մոտ է ժամն ահա... Շտապիր որսալ...
Քանգչում է օրը, ու լույսը մարում.
Լոռութուն. կույսի գլխավերևում
Հրեշտակապետն է ճախրում հանկարծ —
Բանքերը, երկնից որդին փառապանծ:

Ու գեղեցկուհին Գաբրիելին ի տես՝
Զարհուրած ծածկեց դեմքն անմիջապես...
Կանգնելով մռայլ, շվար սատանան
Գաբրիելի դեմ՝ ասում է նրան.
«Իսկ ո՞վ կանչեց քեզ, երանյա՛լ հպարտ,
Ինչո՞ւ թողիր դու պալատն երկնային
Ու խանգարում ես մեր երիտասարդ
Զգայուն զույգի բերկրանքը լուին»:
Բայց Գաբրիելը խանդոտ, խստագին
Պատասխան տվեց հանդուգն այդ խոսքին.
«Դու գեղեցկության անմի՛տ թշնամի,
Ստահա՛կ դու լար, անհո՞ւյս աքսորյալ,
Դու գայթակղեցիր գեղը Մարիամի

Ու դեռ հարցե՞ր ես հանդգնում ինձ տալ,
Զքվի՛ր, խոռվարար ստրո՛ւկ աներես,
Թե չէ կստիպեմ դողդողալ ես քեզ»։—
«Ես ծառաներից ձեր պալատական
Զեմ դողդողացել և ոչ մի անգամ,—
Կավատներիցըդ երկնից արքայի»։
Ասաց անիծյալն ու, շարությամբ լի,
Կնճոռտ ճակատով վարկըվեց ուժգին
Հրեշտակապետի ատամնաշարքին։
Հսվեց մի սուր ճիչ, և Գաբրիելն ընկավ,
Ձախ ծունկը ծալվեց, բայց և վեր կացավ
Եվ սատանայի ուղղակի քունքին
Հասցըրեց հանկարծ մի հարված ուժգին։
Դեռ մոնչաց։ Եվ Գաբրիելն ու նա
Ընկան խելահեղ մեկմեկու վրա։
Իրար փաթաթված ընկնում են ելնում,
Մեկմեկու հաղթել չին կարողանում։
Ձեռք ու ոտք իրար խառնած խելագար,
Մերթ ուժով և մերթ խորամանկաբար,
խոտերի վրա, մարդագետնի մեջ,
Քաշում են իրար, քաշքշում անվերջ։

Բարեկամնե՛ր իմ, հիշո՞ւմ եք արդյոք
Այն դաշտը, որտեղ գարնան օրերում,
Թողած դասարանն, ազատ ու անհոգ
Խաղում էինք մենք ու գոտեմարտում։
Այդպես, լուտանքներ տեղալուց հոգնած,
Հրեշտակներն էին քաշքշում միմյանց։
Զուր էր կովարար դեռ թիկնավետ
Չափվում իր ճարպիկ ախույանի հետ։
Բայց կամենալով վերջացնել մեկեն՝
Ցած գցեց նրա սաղավարտը նա,
Այմաստով պճնած կորդակը ոսկյա։
Բռնած թշնամու մազերից՝ ուժգին
Թևքում է նրա մեջքը դեպ գետին։
Տեսնում է Մարիամն առույգ, դեռստի
Գեղեցկություններն հրեշտակապետի

Եվ նրա համար ցավում է սրտում:
Գեղը գոռում է, դժոխքը ցնծում.
Բայց կառնեց ճարպիկ Գաբրիելը ահա
Ճակատագրական ա՛յն տեղից նրա,
(Որն ամեն կովում ավելորդ է միշտ),
Գոռոզ անդամից, որով քիչ առաջ
Մեղսագործել էր դեռ ամբարիշտ:
Խորամանկն ընկավ ու ներում հայցեց
Եվ հազիվ գտավ դժոխքի ճամփան:

Կույսը կիսաշունչ ու կիսակենդան
Հաղիվ էր նայում նրանց այդ կովին,
Իսկ երբ քաջաբար վանելով դեին՝
Հրեշտակապետը Մարիամին դիմեց,
Մարիամի դեմքը հրով բռնկվեց,
Եվ սիրտը լցվեց քնքշանքով խորին:
Ա՛խ, որքան չքնա՞ղ էր հրեռուհին...

Կարմրեց բանբերն ու այսպես ասաց
Խոսքով խորիմաստ և աստվածային.
«Ցնծա՛, կույս-Մարիամ, չքնաղըդ կանանց,
Քեզ հետ է հավերժ սերը երկնային.
Երանյա՛լ է քո պտուղն օրհնված,
Որ պիտի դառնա փրկիչն աշխարհի,
Բայց երջանիկ է հայրն — անկեղծ ասած—
Հարյուրապատի՛կ անգամ ավելի»:
Եվ նա Մարիամի առաջ ծնկաչոք
Սեղմում էր նրա ձեռքը քնքշագին,
Եվ մինչ ամաչկոտ ու սիրաբորբոք
Խոնարհ հառաչում էր գեղեցկուհին՝
Հրեշտակապետը համբուրեց նրան
Ու ձեռքը դրեց կրծքին կուսական...
«Թո՛ղ ինձ», — շշնջաց Մարիամը, սակայն
Խլացրեց իսկույն համբույրը հեշտին՝
Ճիչն անմեղության, տնքոցը վերջին...

Ի՞նչ անել, Խանդոտ աստվածն ի՞նչ կասեր:
Գեղեցկուհիներ, զուր մի՛ տրտնջաք,
Օ՛ր, կանայք՝ սիրո՛ մտերմուհիներ,
Խորամանկ եք դուք բավականաչափ,
Կարողանում եք փնտացվին խաբել
Ու մարդկանց աչքին նայել անխռով,
Հաճելի մեղքի հետքերը ծածկել
Հեղ անմեղության պաճուճանքներով...
Աղջիկը հաճախ իր մորից խոնարհ
Ամաչկոտություն դասեր է առնում
Եվ ապա շինծու մի համեստությամբ
Վճռական գիշերն իր դերն է խաղում,
Եվ երբ առաւիտո ուշքի է գալիս՝
Գունա՛տ, նվաղկոտ հազիվ է քայլում:
Մարդը հիացած կնոջն է նայում,
Մայրը աստըծուն լուռ փառք է տալիս:
Իսկ հին բարեկամն այնտեղ, պատի տակ՝
Ծեծում է կամաց լուսամուտը փակ...

Գարրիելը արդեն հաճելի լուրով
Ծրկինք է թռչում իր եկած ճամփով:
Անհամբեր աստվածն իր հավատարմին
Դիմավորում է օրհնանք-ողջույնով:
«Հը, ի՞նչ կա»։— «Արի ինչ կարող էի՝
Հայտնեցի նրան»։—
«Իսկ նա՞»։—

«Պատրաստ է»։

Բարձրյալն իր գահից վեր կացավ անձայն
Եվ հոնքերի լուռ շարժումով միայն
Հեռացրեց շուրջը նստած բազմությունն—
Հոմերոսի հին աստըծու նման,
Երբ մանուկներին հաշտեցնում էր նա:
Բայց Հունաստանի հանդեպ հավիտյան
Մեր հավատն հանգավ, ու մեր աչքերից
Քողն ընկավ, և մենք խելոք ենք հիմա:

Արբած կենդանի հուշերով իր վառ՝
Հանգստանում է Մարիամը ահա
Մահճում, ճմրթված սավանի վրա:
Այրվում է նրա հոգին ցանկավառ,
Հուզվում է ջահել կուրծքը նոր հրով,
Ու Գաբրիելին է նա կանչում կամաց
Նոր պարգևների ջերմ խոստումներով:
Գիշերածածկոցն ոտքով հեռացրած,
Հայացքը ժպտուն խոնարհել է ցած
Ու մերկության մեջ հիանում շքեղ
Ողջ գեղեցկությամբ իր հրաշագեղ:
Իսկ մինչ այդ մեղույշ մտածության մեջ
Նվաղկոտ, շքնաղ, մեղք է գործում նա.
Բերկրանքի բաժակն է ըմպում անվերջ:
Միծաղում ես դու, օ՛, նե՛նգ սատանա:

Եվ լուսամուտից ահա գեղանի,
Ներս է ընկնում մի ճերմակ աղավնի,
Թեաժում նրա գլխավերևում,
Փորձում է երգել ուրախ մեղեդիք
Ու իջնում էույսի ծնկներին գողտրիկ,
Նստում է վարդի վրա և դողում,
Ոտքով, քթիկով ճիգ ու ջանք անում:
Մարիամն հասկացավ, քր թռչունը այդ
Հենց նա՛ է, որին հլու-հնազանդ
Հյուրասիրում է իր մահճում ահա:
Մունկերը սեղմած ճշաց հրեռհին,
Դողաց, աղոթեց, հառաչեց խորին,
Սակայն աղավնին հրճվում է, ցնծում,
Թպրտում է նա սիրո հնոցում
Եվ ընկնում թեթև նինջով համակված,
Սիրո ծաղիկն այն իր թևով ծածկած:

Աղավնին թռավ: Մարիամն ուժասպառ
Մտածեց. «Ա՛յ քեզ խիստ հիմար կատա՛կ:

Երեքն... ու ինչպե՞ս չեն հոգնում դրանք:
Հապա ե՞ս, որ խոր տագնապով լեցուն,
Միևնույն օրում տրվեցի հերթով
Հրեշտակապետին, դեին, աստրժուն...»

Եվ, ինչպես կարգն է, բարձրյալն այնուհետ
Իրենն համարեց հրեուհու որդուն,
Բայց չդադարեց Գաբրիելը մերթ
Հովսեփի կնոջն այցելել թաքուն:
Հովսեփն ինչպես միշտ, կնոջից հեռու
Մխիթարված էր շատերի նման,
Քրիստոսին սիրում էր որպես՝ որդու.
Ու վարձատրեց աստվածն էլ նրան:

Ամե՛ն: Զրույցըս ինչո՞վ վերջացնեմ:
Գծություններըս թողած վաղեմի,
Ո՛վ Գաբրիել, ես քո մասին երգեցի:
Քե՛զ նվիրեցի փրկարար ու ջերմ
Հլու լարերիս երգերն անբասիր.
Պահպանիր դու ինձ, աղոթքըս լսիր:
Ցարդ հերետիկոս էի սիրո մեջ,
Գեղեցիկ կանանց խոլ երկրպագու,
Դեին բարեկամ, խենթ ու ցանկատենչ...
Օրհնիր, ո՛հ, օրհնիր իմ զղջումը դու
Ընդունում եմ ես այսուհետ բարի
Մտադրություններ, քանզի ես տեսա,
Իմ Հեղինեի՛ն տեսա անձկալի:
Մարիամի նման գեղեցիկ է նա:
Հավերժ անբաժան հոգիս նրանից,
Տո՛ւր իմ խոսքերին ուժ կախարդական,
Ու սովորեցրու դուր գալը դու ինձ,
Հուր վառիր նրա հոգում ցանկության,
Թե չէ կղիմի դեի օգնության:
Սակայն թռչում են օրերն ու տակավ
Գլուխս արժաթում ու հանգստավետ
Ամուսնությունը սեղանի առաջ

Ինձ կըմիացնի սիրող կնոջ հետ:
Օ՛ր, դու Հովսեփի սփռփի՛շ, արի,
Պաշտպանըդ եղջյուր ունեցողների,
Ահա ծնկաշոք աղաչում եմ քեզ,
Հնազանդություն պարգևիր ինձ հեզ.
Պարգևիր անվերջ ինձ համբերություն,
Հավատ առ կինըս ու հանգիստ գիշեր,
Տանն, ընտանիքում համերաշխություն
Եվ մերձավորի նկատմամբ միշտ սեր:

ԲԱԽՉԻՍԱՐԱՅԻ ՇԱՏՐՎԱՆԸ

Շատերն են ինձ պես այցելել սույն շատրվանը, բայց նրանցից ոմանք չկան արդեն, ոմանք շրջում են հեռաստաններում:

Ստադի

Գիրեյն էր նստել հայացքը մոլոր,
Բերնին՝ մխացող սաթյա ծխամորձ.
Խոնվել էր ահեղ խանի շորս բոլոր
Սարկաբարո արքունիքը ողջ:
Ամեն ինչ խաղաղ, լուռ էր պալատում:
Երկյուղածովյամբ խոնարհված նրան՝
Մռայլված դեմքին վշտի ու ցասման
Նշաններ էին ամենքը կարդում:
Սակայն տիրակալն ահեղագոռոզ
Ձեռքով անհամբեր նշան է անում,
Գնում են նրանք խոնարհ ու անխոս:

Մենակ է նա իր առանձնարանում.
Կուրծքը ավելի ազատ է շնչում,
Ճակատն ավելի պարզ, որոշակի
Մատնում է սրտի հուզումն ահագին.
Այդպես է ծովի դողդոջ ապակին
Արտացոլում սև ամպը փոթորկի:

Ի՞նչն է փոթորկում գոռ հոգին նրա,
Ի՞նչ մտքով է նա զբաղված արդյոք,
Գնում է նորից Ռուսիայի վրա՞,
Լեհաստա՞նն է նա ենթարկել ուզում,
Վառվում է ոխով արյունածարավ,

Թե՞ իր քանակում նկատել է դավ՛-
լեռնականներին՝ ց է արդյոք սարսում,
Թե՞ Զենովայի դավերից խարդախ:

Ո՛չ, ձանձրացրել է ռազմի փառքը սին,
Հոգնել է արդեն բազուկն հահարկու,
Եվ չի մտածում նա կովի մասին:

Գուցե մի անարգ դավաճանություն
Մուտք է գործել իր հարեմը լռին,
Եվ նա՝ գերության դուստրը հեշտասուն
Իր սիրտն է ծածուկ հանձնել գյավուրին:

Ո՛չ, Գիրեյ խանի կանայք մշտավախ,
Որ սիրտ չեն անում խորհել ու ցանկալ,
Տրտում անդորրում փթթում են խաղաղ.
Հսկողության տակ՝ աշալուրջ ու պաղ,
Զանձուկթի գրկում միշտ անմխիթար՝
Նրանք չգիտեն դավաճանություն:
Պահվում է նրանց հմայքն անվթար
Հարեմի զովում անձայն ու թաքուն:
Այդպես հարավի ծաղիկն է ապրում՝
Հաված ջերմոցի տխուր ապակուն:
Ու նրանց համար, հերթով անընդհատ,
Օրեր, ամիսներ, տարիք են անցնում,
Անցնում, իրենց հետ տանում աննկատ
Ե՛վ սեր, և՛ վայելք, և ջահելություն:
Օրերն են անցնում մեկմեկու նրման,
Ծանր են ժամերը հարեմի ծոցում,
Այնտեղ իշխում է ծուլությունն ունայն
Եվ հազվադեպ է հաճույքն առկայծում:
Եվ ջահել կիներն այն՝ ցանկանալով
Սփոփել իրենց սիրտը մի բանով,
Անվերջ փոխում են հագուստներ շքեղ,
Զրույց են անում, խաղում միատեղ,
Կամ թե ջրերի խշռոցում զվարթ,
Նրանց թափանցիկ շիթերից վերև

Սահուն խմբերով զով, խտատերե
Սոսիների տակ ըզբոսնում անվերջ,
Զար ներքինին է շրջում նրանց մեջ,
Եվ նրա աչքից խույս տալն է իզուր.
Հայացքն իր խանդոտ, լսելիքը սուր
Հետամուտ են միշտ ամեն մի բանի.
Նրա ջանքերով մտել է այնտեղ
Հավերժական կարգ: Եվ կամքն է խանի
Նրա համար լոկ կսնոն ու օրենք.
Նա չի կատարում ալղքան խստորեն
Սուրբ պատվիրանը նույնիսկ Ղուրանի:
Նրա սիրտն հիմա սեր չի ցանկանում,
Նա, ինչպես արձան, լսում է, տանում
Ծաղր, ատելություն, խոճարհ աղաչանք,
Վիրավորանքներ, շարաճճի խաղ,
Հայացքներ երկշոտ, խաղաղ հառաչանք,
Զար արհամարհանք, տրտունջներ նվաղ:
Հայտնի է նրանց բարքը կանացի.
Եվ գիտե փորձով՝ նենգ է նա որքա՞ն
Թե՛ գերության մեջ, թե՛ ազատության.
Քնքուշ հայացքը, մորմոքը լացի
Էլ ներա սրտի վրա չեն աղղում,
Հիմա նա նրանց էլ չի հավատում:

Երբ երիտասարդ կիները գերի,
Արձակած իրենց մազերը շքեղ,
Լողանալու են գնում շոգերին,
Եվ երբ թափվում է նրանց նրբագեղ
Մարմնին սառնորակ ջուրն աղբյուրների,
Այդտեղ է նրանց անբաժան ծառան
Եվ նայում է նա սառն ու անտարբեր
Գեղանի կանանց խմբին մերկիրան:
Անձայն քայլերով գիշերը խավար
Թափառում է նա հարեմում անքուն,
Գորգերն է կոխում նա ըզգուշաբար,
Դռների հտն կանգնած է թաքուն,
Մահիճից մահիճ անցնում անշշուկ

Եւ հոգածությամբ հսկում աշխուրջ
Իր տիրոջ կանանց քունը վեհաշուք,
Գիշերվա ամեն թոթովանք ու շունչ,
Սարսուռ կամ հառաչ, ամեն, ամեն ինչ
Նկատում է նա և ագահ լսում,
Եվ վա՛յ է նրան, ով նրազում
Ուրիշի անուն շնչա օր,
Կամ թե բարեհաճ իր ընկերուհուն
Խոստովանի իր միտքը մեղսավոր:

Էլ ի՞նչ է վիշտը պատել Գիրեյին:
Ծխամորճն արդեն հանգել է ձեռին.
Դռան մոտ անշարժ ու շունչը պահած՝
Պատրաստ կանգնած է ծերուկ ներքինին:
Ոտքի է կանգնում խանր մտազբաղ,
Եվ նրա առջև ահա դուռն է բաց.
Դեպի սրահն է քայլում նա դանդաղ
Ոչ այնքան վաղուց սիրելի կանանց:

Եվ ըսպասելով հայտնվելուն խանի,
Հավաքված շուրջը ժիր շատրվանի,
Գորգերի վրա մետաքսանկար,
Կանաչը նստոտած խմբերով կայտառ՝
Հետևում էին մանկան խնդությամբ,
Թե ինչպես վարում՝ ջրերում հստակ,
Մարմար հատակին ձուկն է լողում ծուլը,
Ու նետում էին ձկնիկին, դիտմամբ,
Նրանցից ոմանք դինդեր ոսկեծուլի:
Մինչ ստրկուհիք շորս կողմից նրանց
Մատուցում էին անուշ օշարակ,
Եվ նրանց զնգուն խմբերից հանկարծ
Թնդաց հարեմի շենքը բովանդակ.

ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ՆՐԳ

1

«Արցունքի, վշտի փոխարեն մարդուն
Երկինքը վերուստ հատուցում է լի.

Երջանի՛կ է խեղճ ֆաթիրն էլ անտուն,
Թե ծերանալով Մեքքա այցելի:

2

Ով սրբագործի վեհ Դանուբ գետի
Եղէրքն իր մահով, երջանի՛կ է նա.
Կրքոտ ժպիտով կույսը դրախտի
Նրան ընդառաջ պիտի սլանա:

3

Բայց նա է, Զարեմ, երջանկագույն մարդ,
Ով որ սիրելով հեշտանք ու անդորր,
Կգգվի, անո՛ւշ, քեզ ինչպե՜ս մի վարդ,
Այստեղ — հարեմի լուսթյան մեջ խորո՛ւ:

Երգում են: Սակայն Զարեմն ո՞ւր է, ո՞ւր,
Աստղիկը սիրո, զարդը հարեմի.
Ավա՛ղ, նա նստած գունատ ու տխուր՝
Գովերգը նրանց չի լսում հիմի:
Արմավենու պե՜ս նկուն, հողմահար,
Գլուխը ջահել խոնարհել է վար,
Ձի գալիս աչքին ոչինչ աշխարհում,—
Զարեմին Գիրեյն արդեն չի սիրում:

Նա դավաճանե՛ց... Բայց ո՞վ վրացուհի,
Քո գեղեցկությունն ու հմայքն ունի.
Քո շուշանային ճակատի բոլոր
Ծամերդ ես հյուսել դու կրկնաողոր,
Զույգ աչքերը քո սև ու հմայիչ
Մութն են գիշերից, ցերեկից էլ ջինջ:
Ո՞ւմ ձայնն է մատնում ավելի ուժգին
Վառվող ցանկության պողթկումները բոց,
Ո՞ւմ գըգվանքներն են այնքան խորախոց,
Քան համբույրը քո ջերմ ու քնքշագին:
Եվ ինչպե՞ս սիրտը, որ լի է քեզնով,

Պիտի բաբախի ուրիշի համար,
Բայց Գիրեյն անհոգ ու դաժանաբար
Արհամարհեց քո հմայքն հոգեթով:
Եվ ցուրտ ծամերին իր գիշերային
Նա միշտ էլ մենակ, մռայլ է լինում,
Այն օրից, երբ որ լեհ իշխանուհին
Փակված է անդարձ նըրա հարեմում:

Վազուց չէր, որ նա՝ մանկամարդ Մարին,
Աչք հառեց օտար երկնակամարին,
Վազուց չէր նա իր գեղով դուրեկան
Մաղկում աշխարհում իրենց հարազատ:
Նրանով հպարտ, հայրը ալեգարդ՝
Իր սփոփանքն էր համարում նրան,
Եվ նրա կամքը պատանեկական
Պետք է հոր համար միշտ օրենք լիներ,
Ու նրա միակ հոգսն էր մշտապես,
Որ բախտը իր շատ սիրելի դստեր
Պարզ լիներ գարնան պայծառ օրվա պես,
Որ նույնիսկ վշտերն այն վայրկենական
Ջրմռայլերին աղջկա հոգին,
Եվ ամուսնացած լինելով անգամ՝
Խանդաղատանքով հիշեր նա կրկին
Օրերն հաճույքի, օրերն աղջկական՝
Անցած դյուրասահ երազի նման:
Դյուրում էր մարդուն նա ամեն ինչով—
Խաղաղ իր բարքով, նազուն շարժումներով,
Խորունկ աչքերով կապուտակ ու ջիւշ:
Բնության տված ձիւքձրը թովիչ
Զարդարում էր նա նրբին արվեստով
Եվ զվարթացնում տավղով մոգական
Ճոխ խնջույքները ընտանեկական:
Զքնաղ Մարիի ձեռքն էին խնդրում
Բազում հարուստներ, իշխաններ հայտնի,
Եվ շատ ջահելներ տանջվելով գաղտնի՝
Մարիի համար հալումաշ լինում:
Բայց նա իր հոգում խաղաղ ու անդորր՝

Դեռ սեր չգիտեր, Դղյակում իր հոր,
Իր ընկերակից աղջիկների հետ,
Հանգիստ օրերը, անկախ ու անհոգ,
Զվարճության էր նվիրում նա լուկ:

Վաղո՞ւց էր: Եվ ի՞նչ: Թաթարների հոծ
Ամբոխն ինչպես գետ լեհաստան խուժեց.
Ձի փովում արտում հրդեհն հողմաբոց
Նույն արագությանը սոսկալի ու մեծ,
Որբացավ հանկարծ երկիրը ծաղկած,
Պատերազմներից դարձավ խեղանդամ,
Անցան զվարճանքն ու կյանքը հանդիստ.
Գյուղեր, անտառներ լուռ են, տրտմանիստ,
Եվ ամայացավ դղյակը փարթամ:
Լուռ է Մարիի սենյակը տխուր...
Տան եկեղեցում, որտեղ ամենուր
Մասունքն են հանգչում իրենց պաղ քնով,
Կոմսական նիշը և թագը վրան՝
Կանգնած է ահա մի նոր դամբարան:
Հայրը շիրիմո՞ւմ, դուստրը գերիվա՞ր,
Գծուծ ժառանգն է իշխում դղյակին
Ու փառազրկում լուծով ծանրագին
Երկիրն ամայի և անմխիթար:

Բախշիսարայի պալատը, ավա՞ղ,
Թաքցնում է իր մեջ ջահել զշխուհուն.
Այժմ գերության գրկի մեջ խաղաղ
Թոշնում է Մարին, լալիս ու տխրում:
Խանն է անբախտին, սակայն, խնայում.
Հուզում են խանի քունը կարճատև
Արցունքը նրա, հառաչն անհանգիստ,
Եվ նրա համար դարձրել է թեթև
Նա իր հարեմի օրենքները խիստ:
Ձի այցում կույսին գիշեր ու ցերեկ
Խանական կանանց խստադեմ ծառան
Եվ իր հոգատար ձեռքերով նրան
Դեպի մահիճը շի տանում երբեք,
Ձի համարձակվում երբեք աղջկան

Իր վիրավորիչ հայացքը հառել,
 Ու Մարին գաղտնի իր լողարանում
 Ստրկուհու հետ մենակ է մնում:
 Ջի համարձակվում խանն իսկ խռովել
 Տխուր հանգիստը իր շքնաղ գերու,
 Եվ թույլ է տվել հարեմի հեռու
 Մի բաժնում նրան ապրել միայնակ,
 Եվ թվում է՝ այդ առանձնարանում
 Թաքնում է մի ոչ երկրային էակ:
 Գիշեր ու ցերեկ այնտեղ տիրամոր
 Պատկերի առաջ կանթեղ է վառվում.
 Լուսթյան մեջ հույսն ու հավատը խոր,—
 Վշտահար հոգու սփռփանքը այդ,—
 Վաղուց ապրում են այնտեղ միասին
 Եվ հիշեցնում են սրտին անընդհատ
 Մերձավոր և լա՛վ աշխարհի մասին...
 Եվ աղջիկն այնտեղ թափում է արցունք՝
 Խանդոտ կանանցից հեռու և ծածուկ:
 Եվ, մինչ թաղված է չորս կողմն ամեն ինչ
 Հիմա հեշտանքում այն խելացնոր,
 Հըրաշքով ազատ անկյունն հեռավոր
 Պահպանում է այդ սրբությունը ջինջ:
 Այսպես էլ սիրտը մոլորության զոհի
 Հափշտակության մեջ էլ ախտակիրք
 Պահպանում է միշտ մի սուրբ երաշխիք,
 Մաքուր զգացմունք մի աստվածային...

.

Իջավ գիշերը. ծածկվեցին մութով
 Տավրիկյան դաշտերն. ահա քաղցրաթուվ
 Սոխակի երգն եմ լսում ես հեռվում,
 Դափնեծառերի խաղաղ հովանում:
 Լուսինն է ծագում աստղերի խմբով
 Ու սփռում իր խոնջ շողերը չորս դին՝
 Մութ անտառներին, լեռներին, հովտին:
 Պարուրված իրենց ճերմակ քողերով,
 Ստվերների պես թեթև, վետվետուն,

Անցնում են շտապ ահա տնից տուն
Բախչիսարայի նեղ փողոցներով՝
Պարզ թաթարների կանայք, որ մեկտեղ
Կարճեն իրիկվա ժամերը անքուն:
Լոնց պալատը. հեշտանքի գրկում
Հարեմը մտավ անխռով, խոր նինջ,
Ու չի խանգարում այս ժամին ոչինչ
Գիշերն այս խաղաղ, Զննել է շորս դին
Պահսկն հուսալի՝ զգառտ ներքինին.
Քնած է նա այժմ, բայց ահը կրկին
Հուզում է նրա քնահար հոգին.
Ըսպասում է միշտ դավաճանութուն,
Եվ դա իր սրտին հանգիստ չի տալիս.
Թվում է հաճախ ինչ-որ շնջյուն,
Ինչ-որ խշխշոց, ճիչեր է լսում,
Ու իրեն խաբող ձայնը լսելիս
Արթնանում է նա, դողում և նորից
Լսելիքը սուր սարսափած լարում,
Բայց լուռ է շորս դին, լուռ ու հեշտալից:
Միայն մարմարյա խորքից՝ քաղցրաձայն
Շատրվաններն են դեպի վեր զարկում,
Եվ իր սիրելի վարդից անբաժան
Սոխակն է մթնում իր երգը երգում:
Երկա՛ր է նրանց լսում ներքինին,
Մինչև որ նորից տրվում է քնին:

Ի՛նչ լավ ու շքեղ է արևելքի
Մութ գիշերների հմայքը խավար,
Ի՛նչ քաղցր են նրանց ժամերը հոսում
Մարգարեապաշտ այս մարդկանց համար:
Ի՛նչպիսի հեշտանք նրանց տներում,
Այն կախարդական մութ այգիներում,
Հարեմների մեջ լուռ ու անվտանգ,
Ուր ամեն մի բան լուսնյակի ներքո
Լի է լուսթյամբ, խորին գաղտնիքով
Եվ ներշնչումով մի քաղցրահեշտանք:

Քնած են կանայք, լոկ մեկն է արթուն։
Շնչասպառ՝ տեղից ելնում է նա վեր.
Քայլում է, ապա ձեռքով անհամբեր
Բաց անում դուռը։ Գիշերվա մթնում
Նա թեթևաքայլ առաջ է գնում...
Դեմը՝ նիրհելով վախկոտ, մտահոգ,
Ծեր ներքինին է շեմի մոտ պառկել.
Ա՛խ, սիրտն է նրա անողոք ու պաղ,
Խաբուսիկ է շատ իր քունն էլ խաղաղ...
Բայց նա ոգու պես անցավ անարգել։

Ահա մի փակ դուռ. տարակուսանքով՝
Ամուր փակին է անաղմուկ դիպչում
Մըթան մեջ նըրա ձեռքը դողդոջուն։
Մտնում և շուրջն է դիտում զարմաւնքով...
Պատում է նրան ահ խորհրդավոր։
Ահա կանթեղի լույսը մենավոր
Եվ տապանակը թույլ լուսավորված,
Հեզ կերպարանքը անբիծ տիրամոր
Եվ խաչը՝ սիրո նիշը սրբազան...
Ողջը, վրացուհի՛, քո հոգում հանկարծ
Արթնացրեց ինչ-որ հարազատ մի բան,
Ամեն ինչ նորից խոսեց մոռացված,
Անցած օրերի հնչյուններով հին։
Դեմը պառկած է լեհ իշխանուհին,
Եվ խորունկ ջերմից կուսական նիրհի
Այտերն են վառվում և, պահպանելով
Հետքերը դեռ թարմ արտասուքների,
Լուսավորված են ժպտով տխրագին։
Լուսինն է այդպես իր լույսը տալիս
Անձրեի շիթով ծանրացած ծաղկին։
Ասես հրեշտակն, եղեմի որդին,
Երկնքից իջել, սավառնել է վար
Եվ խոր քնի մեջ արցունք է թափել
Հարեմի անբախտ գերուհու համար։
Ավա՛ղ, քեզ, Զարե՛մ, ի՞նչ է պատահել,
Կուրծքն է կծկըվում նրա վշտահար,

Մնկներն են ահա ծալվում ակամա,
 Եվ աղոթում է. «Գթա՛ ինձ, գթա՛
 Եվ մի՛ մերժիր իմ պաղատանքը դու...»:
 Խոսքերը նըրա, շարժմունքն ու հառաչն
 Աղջկա խաղաղ քունն են ընդհատում,
 Եվ իշխանուհին ահով իր առաջ
 Անժանոթ կնոջ դեմքն է նկատում:
 Շվարած, ձեռքով դողդոջ-վարանոտ
 Նա վեր է հանում նըրան ու ասում.
 «Ո՞վ ես դու... մենակ, այս ուշ գիշերին
 Ի՞նչ ունես այստեղ»։ «Եկել եմ քեզ մոտ.
 Փրկի՛ր ինձ, փրկի՛ր, իմ կյանքում մենակ
 Հույսն է մնացել ինձ այսուհետև...
 Վայելեցի բախտն երկար ժամանակ,
 Օր-օրին եղա անհոգ ու թեթև,
 Եվ վայելքն անցավ ինչպես մի ըստվեր:
 Կործանվում եմ ես, բայց լսիր ինձ դու.
 Այստեղ չեմ ծնվել, գիտցիր, այլ հեռու,
 Շա՛տ հեռու մի տեղ... բայց մինչ օրս էլ դեռ
 Անցած օրերի դեպքերը բոլոր
 Հիշողությանս մեջ քանդակված են խոր.
 Ես հիշում եմ մեր լեռներն երկնաբարձ,
 Լեռներում հոսող հեղեղները գիժ,
 Հիշում եմ մեր խիտ անտառներն անանց,
 Ուրիշ օրենքներ և բարքեր ուրիշ.
 Բայց ինչո՞ւ արդյոք, և իմ ո՞ր բախտից,
 Թողի հայրենի եզերքներն իմ այն,—
 Չըգիտեմ. ծովն եմ ես հիշում միայն
 Եվ մարդուն՝ այնտեղ, առաքաստներից
 Շատ բարձր կանգնած...

Օտար էին ինձ
 Դեռ մինչև հիմա ամեն վիշտ ու վախ,
 Ու միշտ հարեմի անդորրում խաղաղ,
 Նըրա ըստվերում, ծաղկում էի ես,
 Հսպասում սրտով հնազանդ ու հեզ
 Սիրո առաջին քաղցր փորձության:
 Հղձերն իմ գաղտնի՝ իրականացան.

Գիրեյն ընտրելով անդորր ու հեշտանք,
 Թողեց պատերազմն արյունաթաթալ,
 Թողեց սոսկալի ամեն արշավանք
 Եվ նորից իր լուռ հարեմը մտավ,
 Եվ սպասումով անորոշ՝ խանին
 Մենք ներկայացանք: Սրահում լռին
 Հայացքն իր պայծառ հառել էր նա ինձ,
 Ինձ կանչեց իր մոտ... և այդ օրվանից,
 Անընդհատ հարբած զմայլանքով՝ մենք
 Երջանիկ էինք: Եվ ոչ մի անգամ
 Ո՛չ բամբասանքը և ո՛չ էլ շարկամ
 Խանդի տանջանքը, կասկածները նենգ,
 Ո՛չ էլ ձանձրույթը մեզ չէին հուզում:
 Մարի՛, հայտնվեցիր դու նրան մի օր...
 Ավա՛ղ, այդ օրից ինչ-որ հանցավոր
 Խոհով մոռացվեց նրա գոռ հոգին,
 Դավաճանելով Գիրեյն արդեն ինձ՝
 Ականջ չի դնում իմ կշտամբանքին,
 Ջանձրանում է նա իմ ախ ու վախից:
 Չեմ զգում նրա սերը ես նախկին,
 Էլ չի զրուցում նա ինձ հետ բնավ:
 Դու մեղսակից չես նրա հանցանքին,
 Մեղավոր չես դու, գիտեմ ես այդ լավ...
 Եվ, այսպես, լսի՛ր, գեղեցիկ եմ ես.
 Ամբողջ հարեմում միայն դու ես, որ
 Կարող ես լինել ինձ վտանգավոր:
 Բայց կրքի համար ծնունդ առա ես,
 Չե՛ս կարող երբեք դու սիրել ինձ պես,
 Էլ ինչո՞ւ սառն հմայքով հիմա
 Նրա թուլակամ սիրտն ես տազնապում:
 Թո՛ղ ինձ Գիրեյին, միայն ի՛մն է նա,
 Այրո՞ւմ է դեռ ինձ համբույրը նրա:
 Տվել է նա ինձ սոսկալի երդում,
 Բոլոր ըղձերը, մտքերն իր բոլոր
 Իմոնց հետ էր նա վաղուց զուգորդում:
 Նա ինձ կսպանի դավաճանելով...
 Լալիս եմ ահա և քո առաջ, տե՛ս,

Ծընրադիր ընկած, և սիրտ շանելով
Քեզ մեղադրել, աղաչում եմ ես՝
Ե՛տ տուր իմ խինդն ու հանգիստը կրկին,
Նախկին Գիրեյին դարձյալ դու ինձ տուր...
Մի հակաճառիր ինձ ոչ մի խոսքով,
Նա ի՛մն է միայն, բայց քեզնով է կույր:
Արհամարհանքով, խնդրով թե վշտով,
Զգվեցրու նրան ինչո՞վ որ կուզես,
Երգվի՛ր ուրեմն (թեև թողի ես
Խանի կանանց մեջ, Ղուրսնի սիրուն,
Անցած օրերի հավատը իմ հին,
Բայց հավատն իմ մոր եղել է քո նույն
Հավատը), երգվի՛ր նըրանով իմ դեմ՝
Գիրեյին նորից ետ տալ Զարեմին...
Բայց լսիր, եթե ստիպված լինեմ քեզ...
...Ապա ես դաշույն բանեցնել գիտեմ,
Կովկասի մոտ եմ ծնունդ առել ես»:

Ասաց ու հանկարծ չքացավ: Մարիան
Զի համարձակվում հետևել նրան:
Հասկանալի չէ անմեղ աղջկան
Տանջահար անող կրքերի լեզուն,
Բայց ձայնն է նրանց անորոշ լսում՝
Ե՛վ սարսափելի, և՛ օտարոտի:
Ի՞նչ արցունք, աղոթք նրան կազատի
Անպատվությունից, ի՞նչ է այսուհետ
Սպասում նրան, Մի՞թե դառնաղետ
Ջահել օրերի մնացորդը կարճ
Նա կապրի որպես անարգված մի հարճ:
Օ, տե՛ր իմ, եթե Գիրեյը համառ
Թողնեիր հեռավոր զնդանի մեջ այս
Թշվառ աղջկան, ընդմիշտ մոռանար,
Եվ կամ թե հանկարծ մահը վաղահաս
Հնդհատեր նըրա կյանքը վշտահար,
Ի՞նչ ուրախությամբ նորահաս Մարին
Հրաժեշտ պիտի տար տխուր աշխարհին:
Կյանքի թանկագին պահերն իր համար
Անցել են արդեն, էլ վաղուց չկա՛ն.

Ի՞նչ ունի կյանքում նա այս անապատ:
Ժա՛մ է. Մարիին, թշվառ աղջկան,
Ահա կանչում են ժպտով հարազատ
Դևպի գիրկն երկնի խաղաղ ու ազատ:

Եվ անցան օրեր. չկա Մարիան.
Մի ակնթարթում որբուհին մարեց,
Աշխարհն իր տենչած նա լուսավորեց՝
Հայտնվելով նորեկ հրեշտակի նման:
Բայց ի՞նչը նրան տարավ գերեզման.
Անհույս գերության վի՞շտը, թե՞ անբուժ
Մի հիվանդություն, կամ աղե՞տ մի այլ.
Ո՞վ գիտե: Զկա՛ էլ Մարին քնքուշ:
Ամայի դարձավ պալատը մռալ,
Գիրելյը դաժան այն լքեց դարձյալ
Եվ, առած նորից ամբոխն իր թաթար,
Արշավեց շարկամ դեպի հողն օտար:
Ռազմի փոթորկում նա քառատըրոփ
Եվ արյունըռուշտ թռչում է տրտում,
Բայց թաքնըված է դեռ իսանի սրտում
Ուրիշ հույզերի կրակն անըստի:
Հաճախ մարտերում այն օրհասական
Թուրն է քաշում նա և, զարկի պահին,
Մնում է անշարժ, կանգնում է հանկարծ,
Ապա խելահեղ նայում իր շորս դին,
Նետում է գույնը՝ ասես սարսափած,
Ինքն իրեն ինչ-որ բան է փսփսում,
Եվ արտասուքն է գետի պես հոսում:

Արդեն մոռացված ու արհամարհված՝
Հարեմը վաղուց չի տեսնում խանին:
Եվ կանայք այնտեղ տանջանքի տրրված՝
Ներքինու սառն հսկողության տակ
Պառավում են լուռ: Զրկա վրացուհին
Վաղուց նըրանց մեջ: Զրեթի անտակ
Անդունդի խորքը նետեցին նրան

Մի օր հարեմի պահակներն անձայն:
Երբ իշխանուհին մեռավ, այն գիշեր
Ավարտվեց նըրա կյանքն էլ տանջալի:
Բայց ինչ հանցանք էլ նա գործած լինե՞ր՝
Պատիժը դարձյալ շատ էր սոսկալի:

Մատենելով ռազմի հրո ճարակին
Կովկասին մոտիկ երկրներ բազում,
Ռուսիայի խաղաղ գյուղերը,— կրկին
Խանը ետ դարձավ հողը Տավրիկյան
Եվ իր պալատի մի անջատ մասում՝
Մարիի տխուր, սուրբ հիշատակին
Շինեց մարմարյա մի մեծ շատրվան:
Վերևում կա խաչ, շուրջը՝ միասին՝
Կա մահմեդական մի կիսալուսին
(Խորհրդանիշն այդ համարձակ, անշուշտ,
Ծնունդ է թշվառ անմիացության),
Կա և մականգիր. դեռ շեն հարթել այն
Ու դեռ շեն ջնջել տարիներն անկուշտ:
Եվ այդ գրության գծերով օտար
Ջուրն է մարմարում ճողվում անդադար,
Սառն արցունք դարձած կաթում հատակին,
Եվ չի պապանձվում, չի լուում երբեք:
Այդպես է ողբում մայրը վշտաբեկ
Պատերազմի մեջ ընկած զավակին:
Այն երկրում ջահել կույսերն ու կանայք
Իմացան մի օր զրույցը այս հին
Եվ հուշարձանի անունը նրանք
Արտասուհների շատրվան դրին:

Թողած վերջապես հյուսիսը հեռվում,
Մոռացած խնջույք, ուրախ կերուխում,
Ես այցելեցի Բախչիսարայի
Վաղուց մոռացված պալատն ամայի:
Լուռ միջանցքներով շրջեցի այնտեղ,
Ուր այն թաթարը, շարիքն ազգերի,
Խրախճանքներ էր սարքում խելահեղ,

Եվ թողած սարսափին արշավանքների՝
 Թաղվում ծուլության գրկի մեջ շքեղ,
 Հեշտանքն է շնչում մինչ այսօր էլ դեռ
 Դատարկ պարտեզում և սրբահներում,
 Զրերն են ցայտում, վառվում վարդեր,
 Խաղողի վազեր վերև ուռնում,
 Եվ դեռ պատերին ոսկին է շողում:
 Ես տեսա խարխուլ, հին ցանկապատեր,
 Որոնց ետևում, իրենց գարունքին,
 Համբելով իրենց թաղրեհները սաթ,
 Ախ էին քաշում կիներն անազատ:
 Եղա խանական գերեզմանոցում,
 Տերերի վերջին այդ օթևանում.
 Տասանասյուններն այստեղ, պըսակված
 Մարմարաքանդակ ճերմակ շալմայով,
 Ինձ թվում էր թե՛ լսելի ձայնով
 Բախտի պատգամն են հաղորդում մարդկանց:
 Ո՛ւր են խաները և հարեմը, ո՛ւր.
 Խաղա՛ղ է շորս դին, տրտմալի և լուռ:
 Փոխվեց ամեն ինչ... Բայց այն ժամանակ
 Իմ սիրտը բնավ դրանով չէր լի.
 Շատրվանների ձայնն ու բուրալի
 Շունչը վարդերի հակում էին ինձ
 Դեպի մոռացում, միտքս ակամայից
 Տրվում էր հուզման մի անմեկնելի,
 Եվ, սավառնաթև մի ուրու դարձած,
 Կույսն էր հայտնվում այնտեղ իմ դիմաց:

Ո՛, բարեկամներ, ասացեք, թե ո՞ւմ
 Հայացքը տեսա, թե ո՞ւմ քնքշալի
 Կերպարանքն էր ինձ այնտեղ հետևում՝
 Լեխուսափելի և անվանելի:
 Արդյոք Մարրի հոգի՞ն էր մաքուր,
 Որ մունջ հայտնվեց այնտեղ իմ դիմաց,
 Թե Զարեմն էր այն՝ խանդով բռնված
 Շրջում հարեմում ամայի և լուռ:

Հիշում եմ հայացքն այնքան սիրելի,
Հմայքը նըրա դեռևս երկրային

Երկրպագելով լուկ անդորր կյանքին
Եվ մուսաններին, թողած փառք ու սեր,
Օ՛, շուտո՛վ, շուտո՛վ կտեսնեմ կրկին
Ծս ձեզ, Սալգիրի խնդառա՛տ ափեր:
Լցված հուշերով իմ խորհրդավոր,
Կեղևի լեռների լանջը կապտալուրթ,
Եվ կուրախացնեն աչքս անհագուրդ
Տավրիկյան ջրերն այնտեղ նորից նոր:
Երկի՛ր կախարդիչ և ակնապարար.
Պայծառ են այնտեղ բլուր թե անտառ,
Խաղողի սաթը, հակինթները վառ,
Հմայքն հյուբընկալ հովտադաշտերի,
Զովը և՛ ջրի, և՛ բարդիների.
Ողջը անցորդի սիրտն է հմայում,
Երբ առավոտվա ժամին անխրոով,
Լեռների վըրա, առափնյա ճամփով,
Նրա քաջընտել ձին է սըլանում,
Եվ կանաչավուն ջրերն իր դիմաց,
Այու-Դադի ժեռ ժայռերին փարած,
Ե՛վ շողում են վառ, և՛ աղմուկ հանում...

ԳՆՉՈՒՆԵՐԸ

Աղմկոտ խումբը գնչուների
Բեսարաբիայում է թափառում:
Այսօր էլ նրանք ափին գետի,
Հին վրանում են հանգիստ առնում:
Նրանց գիշերը՝ ուրախ, ազատ,
Խաղաղ է նրանց քունը վայրի՝
Քրջոտ գորգերի մեջ հարազատ,
Անիվների մեջ իրենց սալլի:
Ողջ ընտանիքը կրակի շուրջ
Ընթրիք է սարքում, դաշտում մաքուր
Ձին արածում է հանգիստ ու լուրջ,
Ձեռնածու արջն էլ պառկել է լուռ:
Ծռում է կյանքը տափաստանում:
Ձնշին է հոգսը—առսովոտ վաղ
Կարճ ճանապարհն է նրանց տանում
Ճիշ ու աղմուկով կին ու մանկան,
Ձնդանի ձայնով ճամփորդական:
Բայց խմբին ահա պարզ ու անհոգ
Մի քուն է պատում խոր, անհնչյուն,
Եվ տափաստանում լսվում է լոկ
Մեկընդմեջ հաշոց ու վրնջյուն:
Կրակներն հանգել են ամենուր,
Խաղաղություն է շուրջը հուզող,
Եվ լոկ երկնքից լուսինն է լուռ
Խաղաղ թափորը ցողում լույսով:

Մի ծեր անքուն է իր վրանում,
Ածուխների դեմ նստել մենակ,
Հանգչող կրակով լուռ տաքանում,
Դաշտի հեռուն է նայում անհագ,
Որ ծածկըված է քողով անհուն:
Նրա աղջիկը պարմանուհի
Գնացել է, որ ման գա դաշտում:
Նա ազատության սերն է պաշտում,
Ուր որ է, նա տուն կգա հիմի.—
Բայց թե գիշեր է, լուսինն արդեն
Լքում է հեռու տունն ամպերի,
Զեմֆիրան շկա.— կրկին իր դեմ
Սառչում է աղբատ ընթրիքն էլի:

Բայց ահա եկավ: Ու նրա հետ
Մի պատանի է քայլում արագ.—
Գնչուն պատանուն նայում է խեթ:
«Հայր ի՛մ,— ասում է աղջիկն արագ,—
Ես հյուր եմ բերում.— բլրից էն կողմ
Ես նրան գտա անապատում
Ու բերի թափոր, բերի մեր տուն:
Նա ցանկանում է դառնալ գնչու,
Նրան օրենքն է հետապնդում,
Բայց ես ընկեր եմ ամեն ինչում:
Սա Ալեքոն է — ինձ հետ անգամ
Կգա աշխարհի ծայրն ինքնակամ»:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ուրա՛հ եմ: Մնա մինչ առավոտ
Մեր վրանի տակ, էստեղ մեզ մոտ,
Կամ թե ուզում ես, մնա երկար,
Թող լինի կամքդ, ոնց որ եկար,
Կիսիր տանիքն ու հացը մեր քար:
Կիսիր մեր բախտը մեզ հետ բարով,
Ազատությունը մեր թափառող—
Իսկ առավոտյան մեզ հետ ծեփին

Մենք սալլով ճամփա կընկնենք կրկին.—
Սիրտդ ինչ արհեստ կուզի, արա,
Կամ երկաթ կռիր, կամ թե երգիր,
Պտըտիր արջին մեր ավարա:

ԱԼԵՔՈ

Մնում եմ:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Ա՛խ, նա իմն է արդեն,
էլ նրան ինձնից ո՞վ կանչատի:
Բայց ուշ է... լուսինը մայր մտավ,
Դաշտերը ծածկեց մեզը մթի,
Եվ կանչում է ինձ քունը եղեմ...

Լուսացալ: Ծերը ման է գալիս
Վրանի շուրջը լուռ ու խաղաղ:
«Զեմֆիրա՛, վե՛ր կաց, լույսն է բացվել,
Արթնացի՛ր, իմ հյուր, ժամն է, ավա՛ղ...»
Գրգանքի մահճից ելեք արագ...»
Մարդիկ աղմուկով դուրս թափվեցին,
Վրաններն իսկույն հավաքեցին
Եվ պատրաստեցին սալլերն իրենց:
Ամենքը մեկտեղ ճամփա ընկան,
Ահա, ամայի դաշտը լցվեց:
Եվ դամբուղները իշուկների
Վրա դարձել են օրոցք մանկան.—
Այր ու կին, աղջիկ, երիտասարդ
Ետևից ընկած, քայլում անկանդ,
Կանչում, երգում են գնդուերեն,
Արջը ոռնում է, շղթաների
Զեգոցն է լսվում էնտեղ հրեն,
Ցնցոտիների վառ գույներ կան,
Եվ մերկություն կա ծեր ու մանկան,
Շների հաչոց ու վնգստոց,

Պարկապղուկի ձայնը խարտոց,
Ամեն բան՝ աղքատ, խառն ու անկարգ,
Բայց և ամեն բան լի է կյանքով,
Այնպես օտար է դա մեր մեռած
Ու այս տոնական մեր կյանքի քով,
Որ ստրուկների երգ է գերված:

Վհատ պատանին նայեց, նայեց
Դատարկ հարթությանն անեզրական
Ու թաքուն վախով, թախիծն իր մեծ
Զխոստովանեց մտքում անգամ:
Իր հետ Զեմֆիրան իր սեաշ,
Եվ ինքն է երկրի ազատ որդին,
Եվ արևն ահա աչքի առաջ
Շքեղ ոսկի է փռում շորս դին.—
Սակայն պատանին հոգեհառաշ
Այդ ի՞նչ հոգսեր է զգում սրտին:

Թռչնակն աստծո չգիտի
Ոչ հոգս ու ոչ աշխատանք.—
Զի հյուսում բույն մի հավերժ
Հավերժական երկնի տակ.—
Քնում գիշերն իր ճյուղին,
Ու երբ արևն է շողում,
Լսում աստծո ձայնը հին,
Շուրջը երգ է ողողում:
Զքնաղ դարնան հտևից
Ամառվա տապն է անցնում,
Երանց տեղը աշունն իր
Մեզ-անձրևով է լցնում.—
Մարդկանց՝ վիշտ ու տրամոթյուն,
Իսկ թռչնակը սրբնթաց
Տաք եզերքներ է թռչում՝
Մինչ նոր դարնան վերագարծ:

Անհոգ թռչնակի նման էլ նա
Զվող տարադիր, սուրոգ քամի,

Պիտի հուսալի բույն շունենա
 Ու շընտելանա ոչ մի բանի:
 Ծածփեքը բաց են նրա համար,
 Ամենուր գլխին կա հովանի,
 Նա արթնանալով, օրը իր վառ
 Ապավինում է աստօռ կամքին,
 Եվ մեր այս կյանքի տագնապը մառ
 Զի հուզում նրա սիրտն ու հոգին:
 Երբեմն փառքի կախարդական
 Աստղը կանչում է նրան հեովից.—
 Պերճության փայլը անակնկալ
 Գլխին է թափվում վարից, վերից.—
 Բայց իրականում գլխին՝ որոտ
 Ու կայծակներ են փշրվում միշտ,
 Ամպրոպների տակ և արևոտ
 Օրվա մեջ քնում է նա անվիշտ:
 Եվ ապրում էր նա, շընդունելով
 Բախտի քմայքը՝ խարդախ ու կույր.—
 Բայց, տե՛ր իմ, կիրքը ո՛նց է խաղում
 Նրա հոգու հետ՝ պարզ ու մաքուր:
 Ինչ հուզումով են կրքերը նենգ
 Ծռում տառապած կրծքում ագահ:
 Հանգստացե՛լ են: Բայց սպասեք,
 Դեռ արթնացումի ժամը կգա:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Ասա՛ ինձ, սե՛ր իմ, չե՛ս ավստսում
 Այն, ինչ լքեցիր անվերադարձ:

ԱԼԵՔՈ

Ի՞նչ եմ լքել ես:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Ինքդ գիտես՝
 Հայրենի մարդկանց, քաղաք ու գանձ:

ԱԼԵՔՈ

Ինչի՞ն ափսոսեմ: Ինքդ դատիր,
Պատկերացրու կյանքն այն պատիր,
Խեղդուքն անաղատ քաղաքների:
Պատնեշների մեջ մարդիկ էնտեղ
Չեն շնչում օդն այս զով ու թեթե
Ու ոչ բույսերն այս հովիտների.—
Սիրուց ամաչում, միտքը խաշում,
Ազատությունն են ծախում անել,
Կուռքերին գլուխ տալիս ճշուն
Եվ խնդրում են փող ու շղթաներ:
Խնչ եմ լքել ես: Դավի հուզմունք,
Նախապաշարման դատավճիռ,
Մարդկային խուճապն, ախ, անուսմունք,
Եվ կամ ամոթի փայլը-ոճիր:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Բայց պալատներ կան՝ պերճ, հոգեթով
Եվ կան գունագեղ գորգեր անթիվ,
Խաղեր կան, կյանք կա գիշեր ու տիվ,
Եվ աղջիկներ կան՝ ճոխ հագուստով...

ԱԼԵՔՈ

Խնչ է քաղաքի աղմուկն ուրախ:
Ուր չկա սերը, չկա և խինդ:
Իսկ աղջիկները... նրանցից, ախ,
Դու գեղեցիկ ես՝ քո գնչուիդ
Զգեստների մեջ պարզ ու անփայլ:
Զփոխվես, դու նուրբ իմ բարեկամ,
Իսկ ես... սիրողիս իղձն է միակ՝
Կիսել իմ սերը քեզ հետ, անգամ
Վշտերի բեռն ու շուն մեր անհագ:

Դու սիրում ես մեզ, թեև գիտեմ,
 Մնվել ես մարդկանց աշխարհում ճոխ,
 Բայց ազատ կյանքը միշտ չէ հաճո
 Զեք՝ հաճույքներով լի կյանքի դեմ:
 Մենք ավանդություն ունենք մի հին,
 Թե՛ կեսարն ինչ-որ մի ժամանակ
 Մեզ մոտ աքսոր է դրվել մեկին:
 (Նրա անունը ես գիտեի,
 Բայց մոռացել եմ, շատ էր խրթին):
 Նա տարիքն առած մարդ է եղել,
 Բայց հոգով անչար, խնդումներես—
 Իր կախարդ ձայնով երգ է հեղել
 Շուրջը՝ ջրվեժի շառաչի պես—
 Սիրել են նրան բոլոր մարդիկ,
 Ու նա Դանուբի ափին ապրել,
 Պատմություններ է պատմել անտիկ,
 Որ վայելել են մարդիկ, հափրել.—
 Նա չի ըմբռնել ասես ոչինչ,
 Մանկան պես մեղմ է եղել ու թույլ.—
 Եվ մարդիկ իրենց հացը վերջին
 Կիսել են նրա հետ ամենուր.—
 Իսկ երբ սառել է գետը արագ,
 Եվ մուկներ է մորիկն անթով,
 Նրանք ծերունուն այդ սրբահարգ
 Մածկել են փափուկ ու տաք մորթով.—
 Բայց նա հոգսերին աղքատ կյանքի
 Զի կարողացել ընտելանալ,
 Նա ենթարկվել է ծայր հյուծանքի
 Եվ ասել է, որ՝ աստված իրեն
 Պատիժն է տալիս իր հանցանքի...
 Եվ կարոտել է դժբախտը խեղճ,
 Դանուբի ափին թափառելով,
 Եվ սիրտն ու հոգին՝ արցունքի մեջ,
 Հիշել է քաղաքն իր, լուռ լալով,
 Եվ կտակել է, որ թե մեռնի,

Իր ոսկորները՝ կարոտ այնքան,
Տանեն հեռավոր հարավ էլի,
Քանզի այս հողին օտար հյուրին
Հանգիստ չի բերում մահը անգամ:

ԱԼԵՔՍ

Յհա՛ տես բախտը որդիներիդ,
Օ, Հոռմ, ճոռմ դու տերություն...
Երգիչըդ «իրո, աստվածների,
Ասա ինձ, ի՞նչ է այդ փառքը-թույն:
Դամբանի գվվո՞ց, ձա՞յն գովեստի,
Սերնդի-սերունդ անցնող հնչյո՞ւն,
Քե՞ հովանու տակ ծխոտ հյուղի
Վայրի գնչուի մի պատմություն:

Ու երկու ամառ անցավ: Կրկին
Գնչուներն ապրում թափառելով,
Ու գտնում էին իրենց ճամփին
Հյուրընկալություն, կյանք ապահով:
Լուսավորության շղթաներից
Ալեքոն ազատ, ինչպես նրանք,
Անհոգ ու ազատ հոգսի բեռից,
Թափառ օրեր է ապրում անհագ:
Միշտ նույնն են ինքն ու ընտանիքը,
Անգամ չի հիշում անցած կյանքը,
Հենց գնչուական կյանք է որ կա:
Գիշերումների այդ հովանում՝
Իր այդ ծուլության վայելքն անհուն
Եվ նրանց լեզուն՝ խեղճ ու պարզկա:
Արջը՝ տարագիրն իրեն որջի
Եվ իր վրանի հյուրը ծուռթաթ,
Շրջում է՝ որպես պարող շարժի
Արքունիքի դեմ մոլղավական,
Պարում է ծանր, ոռնում է խիստ,
Կրծում է շղթան իր անհանգիստ
Գյուղացոց առաջ հանդիսական.—

Մերուկը՝ հենված գավազանին,
Թմբուկ է զարկում անհոգ ու ծուլը,
Ալեքոն երգով պտտում գազանին,
Զեմֆիրան քայլով թեթևասույլ
Հավաքում է այն դրամը, որ
Տալիս են նրան հոժար կամքով:
Գիշերը կզա—և երեքով
Նրանք շհասած ցորեն կեփեն.—
Մերուկը քնեց խաղաղ հնքով...
Ու վրանի տակ լուռ է արդեն:

Մերուկը գարնան արևի տակ
Սառչող արյունն է տաքացրնում.—
Աղջիկը սեր է երգում անտակ,
Ալեքոն լսում է և գունատվում:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Իմ ծեր մարդ, ահեղ մարդ,
Խորովիր, մորթիր ինձ,
Կմեռնեմ ես անթարթ,
Զեմ վախում դանակից:

Ատում եմ, ախ, ես քեզ,
Զզվում եմ քեզանից.—
Նրան եմ սիրում ես,
Խորովիր, մորթիր ինձ:

ԱԼԵՔՈ

Լռես Ի՞նչ մտավ գլուխդ էլի,
Զեմ սիրում երգերն այդ վայրենի:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Զե՞ս սիրում: Ինձ Ի՞նչ, ես մորմոքուն
Մեր գնչապան հրդեհ եմ հրդում:

Մորթիր ինձ, խորովիր,
Կտանեմ լուռ, անթարթ,
Անունը չես լսի,
Իմ ծեր մարդ, ահեղ մարդ:

Ամառվա տոթ է նա
Եվ թարմ է զարունքից,
Եվ քաջ է, և ջահել,
Ախ, ոնց է սիրում ինձ:

Նրան ի՛նչ սեր տվի
Գիշերում ես անհագ,
Ո՛նց էինք ձեռ առնում
Մազերը քո ճերմակ:

ԱԼԵՔՈ

Լոի՛ր, Ձեմֆիրա: Գոհ եմ արդեն...

ՋԵՄՖԻՐԱ

Բայց հասկացա՞ր իմ երգը, ասա՛:

ԱԼԵՔՈ

Ձեմֆիրա՛:

ՋԵՄՖԻՐԱ

Այո, ճիշտ ես, գիտեմ,
Քո մասին էի երգում ես սա:

Գնում է ե երգում՝ իմ ծեր մարդ, և այլև:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Հիշում եմ, հիշում էդ երգը ես,
Դա հորինվել է մեր ժամանակ,
Միծաղատեղ ենք դարձրել մեզ,

Որ ուրախանան մարդիկ անհագ:
էն տափաստանի մեջ Կագուլյան,
Զմռան գիշերին, խարույկի դեմ,
Երգում էր երբեմն իմ Մարիուլան,
Մեր էս դատրիկին օրորելով:
Անցած տարիներն իմ մտքի մեջ
Մթնում են արդեն ժամը ժամին,
Բայց թե հիշում եմ էդ երգն անվերջ,
Որ մեկսվել է պինդ մտքիս կամին:

Ամեն ինչ լուռ է—գիշեր է պարզ:
Լուսնաուողող է լազուրն անհաս,
Հորը Զեմֆիրան սարսափահար
Զայն է տալիս, թե՛ «Ելի՛ր, օ՛, հայր,
Ալեքոն՝ ծանր քունը սրտում,
Եվ հառաշում է, և հեծկլտում»:

ԾԵՐՈՒՆԻ

Մի դիպիր նրան: Ու լուռ մնա,
Մի հին առած եմ հիշում հիմա,
Որ կեսգիշերին քնած մարդու
Շնչառությանն է նստում անահ
Տան ոգին: Հետո առավոտ վաղ
Անհետանում է նա անհապաղ:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Նա Զեմֆիրա է շշնջում, հա՛յր:

ԾԵՐՈՒՆԻ

Նա քնի մեջ էլ փնտրում է քեզ,
Աշխարհից թանկ ես նրա համար:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Էլ նրա սերը չեմ ուզում ես,
Ազատությանն է սիրտս տենչում.—

Ես էլ... բայց լռիր, լսո՞ւմ ես, տե՛ս,
Ուրիշ անուն է նա քրթմնջում...

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ո՞ւմը:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Լսո՞ւմ ես, խուլ հառաչում,
Կրճը տացնում է սարսափելի...
Ես նրան ձայն տամ...

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ո՛չ, համբերիր,
Գիշերովա ոգուն թե որ քշես,
Կգնա ինքն էլ...

ԶԵՄՅԻՐԱ

Նա շուռ եկավ,
Արթնացավ... հրեն ձայն տվեց ինձ—
Դե՛, մնաս բարով—քնիր նորից:

ԱԼԵԲՈ

Դու որտե՞ղ էիր:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Հայրիկիս մոտ:
Ինչ-որ ոգի էր շարշարում քեզ.—
Տառապանքներով մութ ու ցավոտ
Տանջվում էր հոգիդ, և ես այնպես
Սարսափում էի, որ հառաչում,
Ինձ էիր կանչում:

ԱԼԵՔՈ

Ես երազում
Քեզ տեսա, իբրև թե մեր միջև...
Օ՛, սարսափելի, գեշ անուրջներ:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Ուժ մի տուր խարդախ երազներին:

ԱԼԵՔՈ

Ախ, ես ոչինչի չեմ հավատում.—
Ոչ երազներին, ոչ զվարթուն
Քո խոստումներին ու քո սրտին:

ԾԵՐՈՒՆԻ

Ի՞նչ է բարբառում այս խենթ որդին,
Ինչի՞ համար ես դու հառաչում,
էստեղ մեր մարդիկ—ազատ թռչուն,
էստեղ չքնազ են կանայք սաստիկ:
Կուռի քեզ կարոտը շարաբաստիկ:

ԱԼԵՔՈ

Հայրի՛կ, ախ, նա ինձ էլ չի սիրում:

ԾԵՐՈՒՆԻ

Նա երեխա է—մի վհատվիր,
Մի դառնացրու սրտիդ բարին,
Քո սերը դառն է ու դժվարին,
Հա՛նաք է կնոջ սիրտը պատիր:
Նայիր, երկնքի կամարի տակ
Ազատ շրջում է լուսինն ազատ,
Եվ բաշխում է իր լույսը հստակ
Հավասար՝ բնության մեջ հարազատ:
Ու որ ամպին էլ որ նա նայի,
Հուսավորում է պերճ ցուլանքով,

Ապա անցնում է ուրիշ ամպի,
Ապա փախչում է ուրիշի քով:
Նրան ո՞վ կասի, թե երկնքում
Քո տեղը նա է, կանգ առ, մնա.—
Ջահել աղջկա սրտին անքուն
Ո՞վ կասի՝ մեկին սիրիր միայն:
Մխիթարվիր դու

ԱԼԵՔՈ

Ո՞նց էր սիրում,
Ախ, ո՞նց էր թեքվում նա դեպի ինձ,
Եվ խաղաղության մեջ բերկրալից
Գիշերվա ժամերն էր բուրբուռում:
Մանկական խինդով լեցուն, ավա՞ղ,
Նա հաճախ սիրուն թոթովանքով,
Եվ համբույրներով քնքշանվաղ,
Ակնթարթորեն, հարգ ու փառքով
Ցրում էր, ախ, իմ մտքերն անթով...
Եվ ի՞նչ, Զեմֆիրան դավաճանի՞,
Զեմֆիրան ինձ հետ էլ սեր չանի՞...

ԾԵՐՈՒՆԻ

Լսի՛ր ինձ, ես քեզ պատմեմ պիտի
Իմ կյանքի վեպը, վեպն իմ սրտի՝
Վաղուց, շատ վաղուց, երբ Դանուբին
Մոսկալը բնավ չէր սպառնում—
(Տեսա՞ր, Ալեքո, թախիծը հին
Ա՛խ, հարություն է կրկին առնում),
Վախենում էինք մենք սուլթանից,
Բուշակը փաշան էր կառավարում՝
Աքքերմանի վես աշտարակից—
Ես ջահել էի, հոգիս եռում
Եվ ընդոստնում էր խոր հրճվանքից.—
Եվ էն ժամանակ գանգուրներին
Մեջ չկար և ոչ մի ճերմակ մազ.—
Գեղուհիներին միջին անհաս

Կար մեկը, որով հրճվում գերիս
Եվ հիանում էր՝ ոնց արևով,
Իմն ես՝ ասացի նրան սիրով...

Ա՛խ, ջահելութունն իմ կարճատև
Հնկնող աստղի պես ցոլաց, անցավ,
Սակայն ավելի հեշտ ու թեթև
Անցավ իմ սերը—լուկ մի տարի
Ինձ Մարիուլան սիրեց բարի:

Մի օր Կագուլյան ջրերի մոտ
Մի ուրիշ թափոր հանդիպեցինք.—
Նրանք վրաններն իրենց վերձիգ
Խփեցին ուղիղ հենց մերի մոտ,
Երկու օր մեկտեղ մենք քնեցինք:
Վրա երրորդին երբ հեռացան,
Դստրիկին քնած թողած, անձայն
Նրանց հետ գնաց իմ Մարիուլան:
Ես քնած էի: Ու երբ բուրյան
Արշալույսի հետ քնից ելա,
Կանչեցի, շկար հետքն իսկ նրա:
Կարոտում, լալիս էր Զեմֆիրան,
Ես լացով էի գրկում նրան
Եվ զզվում էի ես կանանցից.—
Նրանց մեջ երբեք հայացքը իմ
Նոր ընկերուհի չէր փնտրում ինձ,
Եվ միայնության ազատ պահին
Խուսափում էի ես ամենքից:

ԱԼԵՔՈ

Բայց թե դու ինչպե՞ս շտապեցիր
Նրանց ետևից՝ ցավով մահու,
Այդ գիշատչի և խարդախուհու
Սիրտը դաշույնդ շխրեցիր:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ինչո՞ւ Այդ ո՞վ կա սերը սանձող:
Թռչնից ազատ է ջահել հոգին,
Եղածը ետ չի դառնա լացով,
Հերթով է տրվում խինդն ամենքին:

ԱԼԵՔՈ

Ես էդպիսին չեմ: Առանց վեճի
Իմ իրավունքը ես չեմ զիջի,
Եվ կամ վրեժով ես կհարբեմ:
Թե անտակ ծովի վրա անգամ
Ելնեմ քնած իմ թշնամու դեմ,
Երդվում եմ, որ իմ ոտքն ինքնակամ
Այդ շարագործին չի խնայի,
Ալիքների մեջ առանց ահի
Կգլորեի անպաշտպանին,
Եվ արթնացումի ճիշդ անուժ
Կծաղրեի ես իմ քրքիջով,
Նրա անկումի ձայնը անուշ
Երկար կհոսեր սրտիս միջով:

ՆՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳՆՁՈՒ

Ա՛խ, մի անգամ էլ, լող մի համբույր...

ՋԵՄՃԻՐԱ

Բա՛վ է: Իմ տերը խանդոտ է, չար:

ԳՆՁՈՒ

Լող հրաժեշտի... մի համբույր տալ:

ՋԵՄՃԻՐԱ

Դե՛, մնաս բարով, քանի չկա:

ԳՆՋՈՒ

Ասա՛ ինձ, էլ ե՛րբ կհանդիպենք

ՋԵՄՅԻՐԱ

էսօր, լուսինը երբ որ դուրս գա,
Գերեզմանի մոտ եկ հանդիպենք։»

ԳՆՋՈՒ

Խարում է, լի գա։ Ա՛խ, զուր հույսեր։

ՋԵՄՅԻՐԱ

Ահա նա, փախիր... կգամ, իմ սեր։

Քնած է Ալեքոն, և ուղեղում
Մթին տեսիլքը խաղ է խաղում.—
Ծիլով զարթնում է, և մթի մեջ
Խանդից շղաձիգ ձեռքն է պաղում.—
Քանի ահաբեկ այդ ձեռքը հենց
Շոշափում է լուկ պաղ անկողին,
Եվ ընկերուհին չկա տեղում...
Ելնում է, շուրջն է նայում փութով...
Լուռ է—ահով է լցվում շուտով,
Տաք ու պաղ դողն է նրան պատում.—
Ապա ելնում է վրանից դուրս,
Պտտում հայացքը վրիժախույզ,
Բայց լռություն է դաշտ ու հովտում.—
Լուսինն անցել է ամպի ետև,
Աստղերի խավար լույսն է ծաթում,
Թեթև հետքեր են ցողոտ խոտում,
Տանում են մոտիկ բլրի ետև.—
Եվ նա անհանգիստ քայլ է անում՝
Ուր որ հետքերն են նրան տանում։

Ու գերեզմանը ճամփի եզրին
Ցուում է իր դեմ մահու լույսով...
Նա, երեբալով թույլ ոտքերին,
Գնում է հազիվ ու ափսոսով,
Շուրթերն ու ծնկներն են դողողում,
Գնում է... Հանկարծ... երա՞զ է դա՝
Երկու ստվեր են մոտիկ լողում,
Եվ շշուռներ են լսվում ընդհատ
Այդ փառազրկված գերեզմանին:

1-ին ՁԱՅՆ

Ժամ է...

2-րդ ՁԱՅՆ

Սպասիր...

1-ին ՁԱՅՆ

Ժամ է, սիրելիս:

2-րդ ՁԱՅՆ

Ոչ, մնա մինչև արևածագ:

1-ին ՁԱՅՆ

Ախ, ուշ է արդեն:

2-րդ ՁԱՅՆ

Երկշուտ է սերդ:

Մի ականթարթ էլ:

1-ին ՁԱՅՆ

Կիրթանես ինձ:

2-րդ ՁԱՅՆ

Մի վայրկյան էլ կաց:

1-ԻՆ ՁԱՅՆ

Եթե առանց ինձ
Արթնանա՞հանկարծ...

ԱԼԵՔՈ

Արթուն եմ արդեն:
Ո՞ր եք շտապում, ախ, ձեզ համար
Վատ չէ և էստեղ՝ սև փոսի դեմ:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Փախիր, սիրելի՛ս, փախի՛ր, փախի՛ր...

ԱԼԵՔՈ

Կա՛նգ առ,
Մի փախչիր, սիրուն ջահել,
Պառկիր:
Դաճակը խրում է նրա կուրծքը:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Ալեքո՛:

ԳՆԶՈՒ

Մեռնո՞ւմ եմ...

ԶԵՄՅԻՐԱ

Նրան կսպանես դու, Ալեքո՛:
Նայիր, տես, լրիվ արյան մեջ ես,
Օ՛, ի՞նչ արեցիր:

ԱԼԵՔՈ

Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ,
Հիմա դու շնչիր նրա սիրով:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Հերիք է, քեզնից չեմ վախենում—
Սպառնալիքդ արհամարհում
Եվ անիծում եմ մարդասպանիդ...

ԱԼԵՔՈ

Մեռիր և դո՛ւս
Նրան էլ է խոցում:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Մեռնում եմ սիրելով...

Երբ արևելքը կարմիր հագավ,
Բլրի ետևում Ալեքոն դեռ
Դանակը ձեռքին, արնաթաթավ,
Դամբանաքարին նստած էր լուռ:
Երկու դիակ էր նրա առջև,
Մութ զարհուրանք էր դեմքի վրա,
Ու գնչունները գալիս երկչուտ,
Հավաքվում էին շուրջը նրա:
Մի սև փոս էին կողքին փորում,
Եվ գալիս էին կանայք վշտոտ,
Մեռելոց աչքերը համբուրում:
Նստած էր ծերը՝ մեծակ այնքան,
Նայում էր մեռած իր աղջկան՝
Քարացումի մեջ անօգ վշտի,
Հետո վերցրին դիերը զույգ
Եվ հողի գրկում՝ պաղ, մահասուզ,
Տեղավորեցին իրար կշտի:
Ալեքոն հեռվից նայում էր լուռ,
Ու երբ ծածկեցին շիրիմն անդուռ,
Վերջին բուռ հողը դրին վրան,
Նա կրկին այդպես լուռ խոնարհվեց,
Գլորվեց քարից ու տապալվեց:

Այնժամ մոտ գալով, ժերը առավ՝
 «Հայարտ մարդ, թող մեզ, ժամը հասավ,
 Մենք վայրենի ենք և անօրենք,
 Մենք չենք բզկտում ու չենք պատժում,
 Ջենք ոթում արյուն, հոգի մաշում,
 Մարդասպանի հետ չենք ապրում մենք...»
 Դու ազատ բախտի ծնունդ չես վառ,
 Դու բախտ ես ուզում լուկ քեզ համար,
 Թո՛ւ ձայնը սարսափ կբերի մեզ.—
 Մենք խոնարհ ենք ու բարի հոգով,
 Դու չար ես, խիզախ ու մորմոքող,
 Գնա, անդորրը թող հսկի քեզ»:

Ասաց— և աղմուկ-աղաղակով
 Քափառախումբը ելավ փութով
 Գիշերատեղից սարսափելի:
 Եվ տափաստանի հեռվում շուտով
 Կորավ.— ու միայն խղճուկ մի տալ,
 Կքված տակին իր խղճուկ բռնի,
 Մնաց դաշտում այդ բախտախաղի:
 Ձմեռնամուտին մեկ-մեկ այդպես,
 Երբ մշուշվում է երկինքը լուրթ,
 Երբ օթևանից պաղ դաշտերի
 Երամն է ելնում կոռնկների
 Եվ կոկոցով հարավ չվում,
 Մահաբեր կապարն իր մարմնի մեջ,
 Կախվում է մեկը՝ անօդ ու խեղճ,
 Մեռած թռչնքը՝ մեռած թևում:
 Իջավ գիշերը.— սայլի մեջ մուժ
 Ոչ ոք կրակը չբորբոքեց,
 Ոչ ոք անհաստատ հարկի տակ սուտ
 Նինջով աչքերը չնորոգեց:

Երգեցողության ուժով կախարդ
Հիշողության մեջ իմ մշուշոտ
Հին տեսիլքները Լինում են արդ՝
Քաղցր օրերի և կամ՝ փշոտ:

Երկրում, ուր երկար դեռ չի լռել
Ռազմի թնդյունը սարսափելի,
Ուր ուսը քեզ ցույց է տվել,
Ստամբուլ, տեղն իր սահմանների,
Ուր մեր արծիվը երկզվիսանի
Դեռ աղմկում է իր հին փառքով,
Ես հանդիպել եմ տափաստանում՝
Կորած-մոլորած հին ոստանում,
Խաղաղ սայլերին գնչուների՝
Այդ ազատության զավակների:
Ետևից նրանց ծույլ խմբերի
Ես՝ էլ եմ հաճախ ծույլ գնացել,
Նրանց պարզ հացով եմ գոհացել,
Ծվարել կողքին կրակների:
Դանդաղ ճամփեքին թափառումի
Սիրել եմ խնդուն երգը նրանց—
Եվ նրբին դեմքը հոգուս տված,
Անունն եմ կրկնել Մարիուլի:

Բայց երջանկություն չկա ձեր մեջ,
Ձեր էլ, բնության որդիք ազատ,
Ձեր վրանների տակ հարազատ
Ապրում են տանջող երազներ խեղճ,
Եվ թափառական ձեր հովանին
Ազատ չէ բնավ դարդ ու ցավից,
Դուք էլ հլու եք բախտի բանին,
Ազատում չկա բախտի դավից:

ՊԼՆՁԵ ՀԵԾԱԼԸ

Պետերբուրգյան վիպակ

ՆԱԽԱԲԱՆ

Սույն վիպակում նկարագրված իրադարձությունը ճշմարտապատում է: Զրհնդեղի մանրամասնությունները փոխ են առնված ժամանակի ամսագրերից: Հետաքրքրասերները կարող են ծանոթանալ այն հաղորդագրությանը, որ կազմել է Վ. Ն. Բերխը:

ՄՈՒՏՔ

Մութ ջրերի ափին ամա
Մեծ խոհերով կանգնած էր նա՝
Հայացքն հեռվին—ու դեմը լայն
Գետն էր հոսում, վրան խղճուկ
Մի մակույկ էր սուրում միայն:
Ցրված էին սև, լղրջուկ
Խեղճ շուխոնցու խլյակներ խեղճ՝
Մամուռ ափին, ճահիճի մեջ:
Եվ անտառը, որ արևի
Շող չէր տեսել դեռ երևի,
Խշշում էր խուլ:
 Խորհում էր նա՝
Գոռ դրկիցը թող իմանա՝
էստեղ քաղաք պիտի հիմնենք,
Որ շվեդին սպառնանք մենք:
Մի պատուհան, բախտի կամջով՝
Եվրոպայի վրա անջող,
Ու ծովափին կանգնենք ամուր:

Ալիքներով աստղաբարուր
Նոր դրոշներ կգան մեզ հյուր,
Ու խրախճանք կանենք անլուր:

Անցալ հարյուր տարի ու, տե՛ս,
Ճահճի միջից մեն-մեկուսի,
Հեքիաթային հրաշքի պես
Հառնեց թագը ողջ Հյուսիսի.—
Ուր ֆինն ձկնորսն առաջներում,
Բնության խորթ, տրտում որդին,
Ցածրիկ ափին նստում ներհուն
Ու նետում էր պղտոր գետին
Ուռկանն իր հին, հիմա էնտեղ
Մշտարակ ու պալատների
Շարքերը ձիգ՝ որպես բերդեք
Ձգվում են վեր.— մեծ նավերի
Խումբն է, ահա՛, հպարտ ու խիստ
Մտնում շռայլ նավահանգիստ.—
Գրանիտ է հագել Նևան,
Կամուրջներն են կախվել կաճչող,
Ու պատվել են խիտ կանաչով
Կղզիներն իր բերեբերան.—
Մայր քաղաքի առջև կրտսեր
Մոսկվան խամրել է դառնագին՝
Ոնց թագուհու դեմ հեշտասեր
Միբանակիր այրի մի կին:

Սիրո՛ւմ եմ քեզ, գործ Պետրոսի,
Սիրում եմ քե տեսքը հպարտ,
Թող Նևան միշտ հպարտ հոսի
Գրանիտիդ միջով անպարտ.—
Քո շուգունե զարդերը պինդ,
Յուլքդ անլուսին և թափանցիկ
Մթնշաղը գիշերներիդ,
Երբ սենյակիս մեջ առանձին
Առանց լամպի գիր եմ աճում,
Փողոցներիդ մեջ ամայի

Վեհ շենքերդ են վեր խոյանում.
Ու նրանց մեջ՝ ծովին տիրող
Հզոր երկրի ձողն այն գերող.—
Եվ փակելով ճամփան մթի,
Արշալույսներդ խշխշան
Դուրս են գալիս ոսկե երթի՝
Տալով գիշեր մի կիսածամ:
Սիրում եմ քո խիստ ձմեռվա
Սառնամանիքն ու օդն անթարթ,
Սահակների վազքն ու դեմքերն
Աղջիկների՝ վարդից էլ վարդ,
Շուքը պարի հանդեսների,
Իսկ քեֆերի ժամին անփույթ՝
Թշուրքը լի գավաթների,
Փունջի բոցն եմ սիրում կապույտ:
Սիրում եմ թինդը մարտական
Զվարճալի Մարսյան դաշտում,
Հետեակի և ձիերի
Միօրինակ շարքն եմ պաշտում,
Զիգ շարքերում էդ օրշեղի՝
Ծվեններն հաղթ դրոշների,
Եվ պղնձե փայլով դրված
Սաղավարտները քրքրված:
Սիրում եմ ես, ռազմի քաղաք,
Ամպրոպներից որոտն անհուն՝
Երբ թագուհին բազմադադակ
Թագածանոց է պարգևում,
Կամ երբ Ռուսիան թշնամու դեմ
Հաղթանակ է տանում ցնժուն,
Կամ երբ կոտրում սառույցն արդեն,
Նեան տանում, ծովն է գցում,
Ավետելով գարնան եղեմ:

Փայլիր, քաղաքդ իմ Պետրոսի,
Լեր անսասան Ռուսիայի պես,
Այսուհետև էլ չի հուզի
Խռովահույզ տարերքը քեզ.—

Եվ ալիքները ֆիննական
Թող մոռանան վրեժը սին
Եվ զուր ջանքով մի շարակամ
Զխոռովեն Մեծ Պետրոսին:

Սարսափելի ժամանակ էր:
Հուշը թարմ է էսօրվա պես...
Բարեկամներ, էդ խոլ դարի
Մասին պիտի պատմեմ ես ձեզ:
Եվ իմ զրույցն է լշտալի:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Ցուրտ, մշուշոտ Պետրոգրադում
Նոյեմբեր էր, մուժն էր պատում:
Եվ աղմկոտ ալիքներով
Պատնեշին էր նկատն խփվում՝
Ոնց հիվանդ, որ ոչ մի ձևով
Իր անկողնում տեղ չի գտնում:
Ուշ էր ու մութ, անձրևը պաղ.
Ծեծում էր դուռ ու լուսամուտ,
Քամին ոռնում էր անհապաղ:
Հյուր էր եղել, և այդ ժամին
Տուն էր դառնում մեր Եվգենին...
Մեր հերոսին մենք այս պահից
Տանք անունն այդ, քանի նա ինձ
Հարազատ է հնչում հնից,
Սովորելով ինքն իրենին,
Վարժ է գրչիս այդ անունին:
Եկեք շտանք մենք ազգանուն,
Թեև անցած դարերի մեջ
Նա գուցե փայլել է պերճ՝
Եվ գրչի տակ Կարամզինի,
Եվ հնավանդ խոսք ու բանում.—
Սակայն հիմա բոլորը մեկ
Մոռացել են: Հերոսը մեր
Ապրում իրենց Կոլումնայում,

Հարուստներով չի հիանում,
Նա ոչ նախնյաց մահն է սգում,
Ոչ անցյալի համար տնջում:

Եկավ Եվգենին, ուրեմն, տուն,
Թաց շինելը հանեց, կախեց:
Ու պառկած է երկար արթուն՝
Մտքերի մեջ պստիկ ու մեծ:
Ի՞նչ էր խորհում—խորհում էր, որ
Ինքը հետին մի չքավոր,
Պիտի բաներ գիշեր ու տիվ՝
Որ վաստակեր փառք ու պատիվ.—
Եվ որ՝ աստված կարող էր տալ
Քիչ ավելի խելք և դրամ,
Կան, չէ՞, էնպես բախտավորներ,
Որ խելքի հետ գլուխ շունեն
Եվ ձրի են հասնում դրան:
Եվ որ՝ ահա երկու տարի
Ծառայում է մարդավարի.—
Ու խորհում էր կրկին արթուն,
Թե տարերքը չի հանդարտում,
Որ՝ հորդում է գետն, ու հազիվ
Կամուրջները մնան կանգուն,
Եվ որ՝ ինքը Պարաշային
Մի քանի օր չի գնա տես:
Եվ հառաչեց ուշ այդ ժամին
Եվ երազեց պոետի սլես՝

«Ամուսնանա՞մ: Իսկ ինչո՞ւ ոչ:
Դժվար գործ է, իհարկե, դա.—
Բայց ջահել եմ ու դեռ առողջ
Եվ կբանեմ ես անդադար.—
Մի կերպ տուն ու տեղ կդնեմ
Եվ անկյունում մեր անպաճույճ
Պարաշայի հետ կքնեմ:
Եվ մի երկու տարուց մի լուրջ
Տեղ տան գուցե, ու ես այնժամ
Կթողնեմ որ մեր խոխեքի

Հոգսը հոգա հենց Պարաշան...
Ու երկուսով՝ ինքը ու ես,
Կապրենք մինչև մեր մահն էդպես,
Ու թոռները կթաղեն մեզ...»:

Երազում էր: Տխուր էր շատ,
Եվ այդ գիշեր ուզում էր նա,
Որ շնվա այդքան ուժատ
Քամին, այդպես անձրեն անահ
Ջար չծեծի...

Աչքը քնատ
Փակեց մի կերպ: Եվ ահա, տես,
Նոսրանում է մութն աներես,
Օրն է բացվում թույլ ու գունատ...
Ահարկու օր:

Գիշերը ողջ
Նևան դեպի ծովն է մղվել,
Բայց մորիկը ետ է հեղել...
Զուր դարձնելով կռիվն անխոնջ...
Առավոտյան ափին էլի
Խումբ-խումբ մարդիկ էին կանգնած,
Հրճվում էին ալիքների
Բլուրներով՝ խոլ, ահագնած:
Բայց քամու հետ ծովախորշից
Ետ շարտված Նևան անհուն
Ետ էր գալիս ու զայրալից
Կղզիներն էր տակով անում,
Կատաղում էր տարերքն անդու,
Նևան ուռած ու ոռնալով
Դեսուդեն էր խփվում անդուռ,
Մեկ էլ անսանձ ու հեալով
Նետվեց քաղաք: Նրա դիմաց
Խուճապահար ամեն մի շունչ
Անհետացավ շունչը պահած,
Ամայացավ— ջուրն անմոռնչ
Նկուղները խուժեց փութով,
Ջրանցքները՝ ցանկապատին,

Պետրոպոլն էր տրիտոնի պես
Մինչև մեջքը տրվեց գետին:

Գրո՛հ, Պաշարո՛ւմ: Զրե՛րը չար
Գողերի պես սողում են տուն,
Մակույկները վեր շարտվում,
Ապակիներն են ջարդոտում:
Բեկորները խճիթների,
Ապրանքների հետ խառնված,
Խեղճ ապրուստի մնացուկներ,
Եվ կամուրջներ՝ գետից խլված,
Եվ դագաղներ՝ շիրիմներից,
Փողոցներով լողում են բաց:
Ժողովուրդը նայում է, թե՛
Ի՞նչ պատիժ է տալու աստված:
Ավա՛ղ, շնչվեց ապրուստ ու տուն:
Ջնչվե՛ց:

Եվ էդ ահեղ տարին
Մեր հանգուցյալ ցարն էր արթուն
Կառավարում Ռուսիային:
Իլավ տխուր, մռայլ, ասաց՝
«Ա՛խ, չի կարող կառավարել
Յարը աստծո տարերքն անսանձ»:
Նստեց: Տխուր ու վշտալի
Մեծ աղետն էր դիտում դարի:
Հրապարակը դարձել էր լիճ,
Ուր գետերի նման աննինջ
Զուր-փողոցներն էին թափվում:
Խեղճ կղզյակ էր Պալատն անքուն:
Յարը խոսեց, — և ժայռեծալը
Փողոցներով մոտ ու հոռու,
Զրերի մեջ խիտ ու ցանցառ,
Գնե՛րալներն ընկան չորս դին՝
Վախից խեղդվող ժողովրդին
Էդ աղետից դուրս բերելու:

Ու Պետրոսի հրապարակում,
 Ուր նոր մի տուն է վեր ձգվում,
 Ուր բարձրագիր շքամուտքին
 Երկու առյուծ են պահակում՝
 Թաթերը վեր ու միշտ անքուն,
 Մարմարակերտ այդ գազանին,
 Գլուխը բաց, ձեռքը խաչած,
 Անշարժ նստել էր Եվգենին,
 Գունատ, ահը դեմքին դաջած՝
 Ո՛չ իր համարու նա չէր զգում,
 Որ ալիքը բարձրանալով,
 Լիզում է պաղ, ոտքն է գրկում,
 Եվ որ՝ քամին խելառ լալով,
 Թոցրել է գլխարկն հանկարծ:
 Նրա հայացքը ահագնած
 Սեեոված էր լոկ մի կեսի,
 Ուր խորքերից գծված գետի
 Մութ սարերն են հառնում-փլվում,
 Փոթորիկը խուլ զրգովում
 Ու բեկորներ է շաղ տալիս...
 Աստված, աստված, էնտեղ հեռվում՝
 Ալիքների մութ բերանին
 Ցանկապատն է թույլ երևում,
 Խարխուլ խրճիթն ու ուռենին.—
 էնտեղ նրանք են երկուսով՝
 Այրին ու դուստրը՝ Պարաշան—
 Իր երազը... Ա՛խ, թե՞ դաժան
 Քնի մեջ է տեսնում նրանց,
 Թե՞ կյանքն էլ է երազ անանց,
 Երկրին՝ երկնի ծիծաղն էժան:

Եվ նա ասես թե հմայված,
 Պաղ մարմարին ասես գամված,
 Մնացել է անշարժ վերում,
 Շուրջը հեղեղն է երերում:
 Ու թիկունքը նրան արած,
 Անհասնելի իր բարձունքին,

Նեայի դեմ՝ մութ, վարարած,
Կուռքն է կանգնել թևատարած՝
Բրոնզե հեծյալն՝ իր նոսրգին:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Եվ ի՞նչ, հագեցած իր ավերով
Եվ խոնջացած իր խեցասումից,
Ետ քաշվեց Նեան հունը նորից,
Կատաղությունից դեռ հեռավ,
Եվ լքելով իր ավարը խենթ:
Այդպես շարագործն իր խմբի հետ
Խուժում է գյուղը, փշրում, ջարդում,
Սրի է քաշում ու կողոպտում,
Ճիչեր, աղաղակ ու կրճըտոց,
Բռնություն, կռիվ, ողբ ու հոգոց...
Եվ իրենց հարամ ավարն առած,
Վրեժի ահից ահակալած,
Ավազակները փախչում են տուն
Ու ճամփին ավարն են թափթփում:

Ջուրը նահանջեց, սալարկը թաց
Երևաց, Եվգենին իմ սրթսրթաց,
Եվ շտապում է մարող հոգով,
Հույսով, սարսափով ու մորմոռով
Դեպի հանդարտված Նեայի քով:
Սակայն հաղթության ցնճումով լի,
Դեռ եռում էին ջրերն էլի,
Ասես թե կրակ կար նրանց տակ,
Փրփրում էին ջրերը դեռ,
Շնչում էր Նեան դեռ ծանրաբեռ՝
Ոնց մարտադաշտից՝ ձի փախստակ:
Նայեց Եվգենին—նավակն ահա,
Ու վազեց մոտիկ, ախ, գյուտ է նա,
Թիավարին է կանչում ձենով—
Ու թիավարը՝ անհոգ մի մարդ,
Երկու շահիով, ուրախ, զվարթ,
Տանում է էն գոռ ալիքներով:

Եվ ալիքների հետ կատաղի,
Փորձառու մարդը երկար կռվեց՝
Որ գետը խորքում իր չթաղի
Եվ մակույկը, և լողորդներին,
Ու կռիվ տալով, նա ափ հանեց
Վերջապես նրան:

Դժբախտը խեղճ
Վազում է ուղիղ փողոցի մեջ
Ծանոթ տեղերը: Նայում շվար
Ու չի ճանաչում: Ավեր, ավար:
Ամեն բան քանդված ու հողմավար.—
Որը ջարդված է, որը քշված.—
Որը ծոված է, կամ հիմն ի վեր,
Մարտադաշտի պես լրիվ ավեր,
Շուրջը դիակներ: Խեղճ Եվգենին
Վազում է աշդեն լրիվ գժված,
Բոլոր մտքերը հողմացրիվ,
Ու տանջանքներից քամված լրիվ,
Վազում է այնտեղ, ուր բախտը չար
Պիտի ահարկու իր լուրը տար,
Ինչպես նամակն են տալիս կնքված:
Ծանր վազում է դարձյալ կքված.
Սա ծովախորշն է, խրճիթն է մոտ...
Սա ի՞նչ է սակայն...

Կանգ է առնում:
Պտույտ է տալիս, ետ է դառնում:
Նայում է... գնում... նայում նորից:
Խրճիթն էստեղ էր դրված օրից.—
Ահա ուռենին: Դռնակն էր բաց—
Տարե՞լ է հողմը: Տունն ո՞ւր է բայց...
Եվ հոգսերի մեջ ծանր ու մոռլ
Նա պտտվում է գժվածի պես,
Խոսում է բարձր, ինքնահնար—
Հանկարծ խփելով իր ճակատին,
Խե քրքշում է:

Ու մեզը սև
Իջնում է ահա մութ քաղաքին—

Բայց չքնեցին մարդիկ երկար,
Ու քննում էին՝ ինչը որ կար
Անցած օրվանից:

Մինչև ծեղին

Շողն ամպի տակից ելավ կրկին,
Խաղաղ քաղաքի վրա փայլեց,
Ու հետք չգտավ՝ ինչքան քայլեց,
Անցած օրվանից. — օրվա ոսկին
Ծածկել էր շարը ոսկով անգին:
Լամեն բան մտավ հունն իր կրկին:
Եվ փողոցներով արդեն ազատ,
Դեմքերով սառը ու հնազանդ,
Ամբոխն էր գնում: Եվ պաշտոնյան
Իր թաքստոցը լքած ունայն,
Գնում էր գործի: Առուտուրով
Ջրաղված մարդը քաջակորով
Ելավ՝ Նեայի բիրտ թալանի
Գինը մերձավոր մարդուց հանի:
Մակույկներն արագ քաշեցին դուրս
Բակերից:

Իշխան եվոստովը,

Պոետը սիրված ու սրտահույզ,
Իր երգիկներով երգեց անճար
Նեայի ափի աղետը շար:

Բայց, ավա՛ղ, իմ խեղճ, խեղճ Եվգենին...

Այլևս նրա միտքը չփոթ

Այդ ահաբեկող ցնցումներին

Չդիմացավ: Եվ ականջներում

Նեայի, քամու աղմուկը խորթ

Հնչում էր: Եվ իր սե մտքերում

Տապակվելով, նա շրջում էր լուռ:

Մի մղձավանջ էր տանջում նրան...

Անցավ մի շաբաթ, ամիս — Իսկ նա

Չվերադարձավ տունն իր բնավ:

Նրա աղթատիկ անկյունն արդեն

Տանտերը վարձով տվեց կրկին,

Տվեց սյուեաի մի դալկադեմ:
Իսկ նա շեկավ, որ ժամանակին
Գոնե իրերը տանի: Շուտով
Լրիվ օտարվեց: Քայլում փութով,
Քնում էր գիշերը նավահանգստում,
Ինչ տալիս էին, այն էր ուտում:
Հագուստը վրան ճղվում, փտում,
Խե մանուկները շարաճճի
Ծտքից քար էին վրան նետում:
Եվ կառասյանի մտրակն հաճախ
Իջնում էր վրան, քանի որ նա
Չէր ջոկում ճամփան, գլուխը կախ
Ընկած գնում էր: Դարձել էր խուլ
Ներսի աղմուկից իր մարդակուլ:
Եվ գենին էդպես ապրում էր արդ,
Ու ոչ զազան էր ու ոչ էլ մարդ,
Ոչ էս աշխարհի շունչ էր մի նոր,
Ոչ անդենական ստվեր:

Մի օր

Քնել էր արփին: Ամառը տաք
Թեքվում էր աշուն: Ու խեղկատակ
Քամին էր շնչում: Ալիքն անքուն
Խփում էր պատին, փրփուր թքում,
Աստիճաններին պաղ ճակատով
Խփում էր՝ ինչպես որ խնդրարկուն՝
Դատալորների դուռը ջարդող:
Խեղճը արթնացավ: Էդ սև ժամին
Անձրեն էր կաթում, վայում քամին,
Ու քամուն հեռու մթի խորքում
Ուշ ժամապահն էր արծազանքում...
Վեր թռավ տեղից, հիշեց հանկարծ
Անցած սարսափը, և ահազնած
Գնաց թափառի.— անակնկալ
Կանգ առավ, աչքը սարսափ հագավ,
Պտրտեց շուրջը՝ զգույշ, պրկված,
Դեմքին վայրենի ահ էր կնքված:
Ու նա հայտնվեց էն սյան կողքին,

էն ահռելի տան: Երամուտքին,
Բաթերը պարզած ու միշտ անքուն,
Առյուծներն էին զույգ պահակում,
Եւ ուղիղ մթի մեջ, բարձունքում,
Ժայռի կատարին ցանկապատված,
Մեկնած իր ձեռքով Կուռքը պաշտված
Նստած էր բրոնզե իր նժույգին:

Ցնցվեց եվզներին: Միտքը պարզեց,
Սարսափը հոգին կրկին սարսեց:
Ճանաչեց տեղը ջրհեղեղի,
Ուր ալիքները՝ մութ, կատաղի,
Շուրջն ելել էին վայրի խաղի,
Եվ հրապարակը, առյուծներին,
Եվ նրան, ով մութ վերում ուժով
Պղնձե գլխով հառնել էր հաղթ,
Նրան, ում կամքով՝ բախտ որոշող,
Քաղաք հիմնելից ծովի ափին...
Սարսափելի է նա մթի մեջ:
Ինչ ծանր խոհ կա իր ճակատին:
Ինչ հզոր ուժ է նա ամբարում:
Իսկ այս նժույգը՝ հպարտ կրակ,
Ո՞ւր ես թռչում դու այդպես արագ,
Որ հանգրվանես ո՞ր ճամբարում:
Օ՛, բախտի հզոր դու տիրակալ,
Մի՞թե հենց այդպես՝ սարսափ գուժող,
Անդունդի եզրին, սանձով երկաթ,
Ծառս շես հանել դու Ռուսիան ուժով:

Պատվեց կուռքի շուրջը էլի
Խեղճ խելագարը, նայեց կրկին
Վայրի հայացքով նրա դեմքին՝
Այդ հզոր տիրոջ կես աշխարհի:
Կուրծքը սեղմվեց: Ճակատը բորբ
Ընկավ ճաղերին՝ սառը և որբ,
Եվ մշուշվեցին աչքերը տաք,
Լափում էր սիրտը կրակ մի մեծ,

Արյունը եռաց: Նա մթագնեց
Այդ հպարտ կուռքի հայացքի տակ:
Եվ ատամներն ու ձեռքը սեղմած
Ու սև ուժերի հորձանքով հոծ,
«Դե լա՛վ, շինարա՛ր հրաշագործ,—
Շնչաց դողով, լրիվ դեղնած,—
Դե՛, սպասի՛ր դու...»: Հանկարծ տեղից
Փախավ՝ ինչպես որ ջրհեղեղից:
Նրան թվաց, թե ցարը ահեղ,
Բռնրված խորին մի գայրույթով,
Իրեն է շրջում դեմքը փութով...
Եվ նա այդ դատարկ հրապարակով
Փախչում է և դեռ լսում ետքից
Ասես թե որոտ՝ մութ երկնքից—
Ծանր զրբնգոց սև սալարկին՝
Նժույգն է վարդում՝ պղինձ հագին:
Ու գունատ լուսնով լուսավորված,
Եվ ձեռքը պարզած իր բարձունքում,
Պղնձե Հեծյալն է ետքից վարդում՝
Իր զնգզնգացող ձիու վրա:
Խեղճ ցնորվածը գիշերը ողջ
Որ կողմի վրա քայլ էր անում,
Ետևից Հեծյալն այդ Պղնձե
Վարդում էր ծանր, հոգի հանում:

Այդ օրից ի վեր, թե պատահեր,
Որ նա անց կենար հրապարակով,
Դեմքին ծնվում էր շփոթ ավեր,
Զեռքը տանում էր սրտին ահով,
Ասես ուզում էր մի քիչ մեղմել
Սրտի տանջանքը, ցավը սեղմել:
Հանում էր գլխարկն իր հնոտի,
Խոնարհ հայացքը չէր առնում վեր
Ու խույս էր տալիս:

Ափին մոտիկ
Կա փոքր կղզի: Երբեմն էնտեղ
Զկնորսության իր ուշ ժամերին

Ապաստանում է ձկնորսը դեռ
Եվ իր ընթրիքն է անում թեթև,
Կամ պաշտոնյան է այցի գնում
Կիրակի օրը իր մակույկով,
Ամաշի տեղ է՝ Մի խոտ անգամ
Զի աճում էնտեղ։ Զրհեղեղից
Քշված մի խարխուլ խրճիթ կար հին,
Որ մնացել էր սև թփի պես
Այդ անծայրածիր, խոր ջրերին։
Անցած գարնանը բեռնանավով
Նրան դուրս բերին։ Լրիվ դատարկ
Ու խարխլված էր։ Շեմքի վրա
Մեռած գտան իմ խելագարին
Եվ տեղում սառած, ախ, դին նրա,
Ի սեր աստըծո, տվին հողին։

ՏԵՐՏԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱԼԴԻ ԾԱՌԱՅԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

Մի ժլատ տերտեր,
Հարուստ, տնատեր,
Վաղ գնաց շուկա,
Որ գործը հոգա,
Ետ դառնա տուն գա:
Էդ տեր ժլատին
Պատահեց Բալդին,
Ասավ. «Օրհնիր, տե՛ր,
Ի՞նչ կուզես, տերտերք».
— Կուզեմ մի ծառա,
Շատ բան իմանա,
Ապրի շոր հացով
Լինի խոհարար,
Զիապահ, դուրզար.
Շատ էժան վարձով:
«Ա՛ տեր, ինձ վարձիր,
Կուզես քար բարձիր.
Մի կտր տարի
Ինձ տանդ պահի.
Թե՛ ուտիս, թե՛ պաս,
Տուր ինձ լոկ սպաս,
Ու տարվա վերջին
Քո տանը միջին
Թող միջամատով
Ծրեք հատ կտտոց

Տամ քո ճակատով,
Ահա իմ վարձը,
Վերջացա՞վ հարցը»:
Տերտերը խորհեց,
Ճակատը քորեց.
Կըտտոցները իրա մեջ
Բան չըհաշվեց, ասավ՝ հե՛շ.
Կըտտոց էլ կա, կըտտոց էլ,
Եվ մոռացվին գուցե էլ,
Համաձայնեց պայմանին
Եվ տուն բերեց ծառային:

Ինչպես ցույց տվավ փորձը,
Բալդին գիտեր իր գործը,
Արի էր մարդը,
Վարում էր արտը,
Պահում էր նա ձին,
Հասնում էր հնձին,
Նա քիչ էր քնում,
Շուտ էր վեր կենում,
Շուկա էր գնում,
Տան պաշար առնում,
Տանը ջուր կրում,
Օջախը վառում,
Վրան ձու խաշում,
Խաշում ու կճպում,
Երբեք չէր վիճում:
Հիացել էր իրիցկիներ,
Վրան ցավում էր աղջիկը,
«Հայրիկ» կանչում տան փոքրիկը.
Որ նստում էր Բալդու գիրկը.
Տերտերը միայն
Զէր սիրում նրան.
Երբ հիշում էր Բալդու մատը՝
Ճըքճըքում էր ծեր ճակատը:

Տարին անցնում էր օրեցօր,
Իսկ տերտերը, մտամոլոր,

Ո՛չ ուտում է, ո՛չ էլ խմում,
 Տարվա վերջին էր ապաստում:
 Ահա մի օր
 հեղճ ու մոլոր
 էն քահանան
 Իրիցկիկան
 հոսստովանեց
 Ամեն մի քան.
 Իրիցկին՝ շնու թույլ լեմ տա,
 Ա՛ տեր, Բալդին ճակատիդ տա,
 Ե՛կ դիր, նրան աշնակու զորձի,
 Որ նա իրա ուժը փորձի,
 էն զորձն անել չկարենա
 Ու ամթթով զատարկ զնա:
 Ուրախացավ էն տերտերը.
 Իսկույն նեթ, չենց նույն օրը
 Ասավ. «Բալդի, սատանեքը
 Դեռ չեն տվել տնօրհնեքը,
 Քնա-ուզի ապառիկս,
 Երեք տարեկն առնելիքս:
 Բալդին մի հեզ
 Մտռալի պես
 Կեսը կամա,
 Կեսն ակամա
 Ելավ զեաց ժողի թովը:
 Թռկն ոլորեց, կախեց ծովը,
 Խիստ փոթորիկ ծովում հանեց,
 Ափը ափին տվեց խառնեց:
 Մի թիչ հետո հանկարծ-ահա,
 Մովից ելավ մի սատանա.
 — Ի՛նչ ես ուզում, Բալդի՛, մեղեկեց,
 Թուկ քաշիր, հանիր ծովից:
 — Զէ՛, ձեր ծովը ես կխառնեմ
 Ու բոլորիդ դուրս կհանեմ,
 Ձեր վրալի ապառիկը,
 Իմ տերտերի առնելիքը
 Հապես երկար երեք տարի

Ինչո՞ւ համար դուք չեք բերել
 — Հերիք խառնես ծովը, Բալդի,
 Ձեռքիդ թուկը խնդրեմ վայր դի.
 Շատով կը տանք մենք քո հարկը,
 էսա կըգա իմ թոռնիկը,
 Գնաց պապը. եկավ թուրը,
 Եկավ տվավ գլխին գոռը,
 Մլավելով ինչպես կատուն.
 — Բարե քեզի,— առավ Բալդուն,—
 էս ի՞նչ կարգ է,
 էս ի՞նչ վարք է,
 Փոռլա՞ծը
 էս ի՞նչ հարկ է,
 էս ի՞նչ լուր է.
 Մեզ չարերիս
 Ի՞նչ տխուր է,
 Հենչ լսած կա՞ր գոնե մենք՝
 Հարկ վճարեն ռառանեքք,
 Կ', ինչ անենք, կուզես՝ կտանք,
 Բայց մի պայման չըմոռանանք.
 Մինչև ժողով պապս հարկը,
 Քերի լցնի կաշն պարկը,
 Արի վազենք մենք միասին
 Մովի շուրջը. համփի կեսին
 Ով որ հոգնի ու հոս քեզին,
 Թող նա ոսկու պարկը տանի
 Մի հոհուաց էղանդ Բալդին՝
 Սաղրի տալով լարի ճուտին.
 Երու ո՞վ ես որ, ա՛յ անհնթնթ,
 Բալդին վաղի քեզպետի հետ.
 Քիչ սպասի թող լեզգորը,
 Գնամ բերեմ իմ եղբորը:
 Բալդին անտառ գետց արագ,
 Բռնեց ճրկու հատ նապաստակ,
 Եվ գցելով նրանց պարկը՝
 Դարձավ եկավ ծովի ափը.
 Հանեց մեկին զարկի միջից

Ու, բռնելով ջուխտ ականջից,
 Ասավ շարին. «Վախկո՛տ ճուտիկ,
 Խոսքիդ տե՛րն ես՝ արի մոտիկ.
 Առաջ վազիր դեռ եղբորս հետ.
 Ի՞նչ ես նայում վրան խեթ-խեթ.
 Դե՛հ, մեկ, երկուս, երեք՝ վազեք,
 Դուք իրարի լավ կըսազեք»:
 Ու վազեցին. նապաստակը
 Փախավ անտառ, մտավ ծակը.
 Իսկ սատանեն տնկած դունը՝
 Շրջան տալով ծովի շուրջը,
 Քրտնաթաթախ և վազեվազ,
 Շունը կտրած և հազիվհազ,
 Քարին տալով իր մի ոտը՝
 Իրան գցեց Բալդու մոտը,
 Եվ ի՛նչ տեսավ էն լղպորը—
 Բալդին շոյում է եղբորը.
 «Ապրի՛, ապրի՛, իմ մոր բալեն,
 Խիստ հոգնել է զիլ վազելեն»:
 Սատանեն էլ, փոքրիկ ճուտը,
 Փորին տալով երկար տուտը,
 Ասավ. «Գնամ բերեմ հարկը,
 Որ լցրել է պապս պարկը»:
 Գնաց թոռը պատմեց պապին,
 Թե հաղթվեց ծովի ափին:
 Բալդին նորից
 Թոկն ուորեց.
 Կախեց ծովից,
 Խիստ փոթորկից,
 Ջայներ եկան
 Ծովի տակից,
 Մի այլ հնարք գտավ պապը
 Եվ ուղարկեց թոռին ափը.
 Թոռը եկավ, ասավ Բալդուն.
 «Հերիք խառնես մեր ծովը դուն,
 Էս ի՞նչ կարգ է,
 Էս ի՞նչ վարք է,

Քու ուզածը
 էս ի՞նչ հարկ է.
 էս ի՞նչ լուր է.
 Ի՞նչ տխուր է:
 Իմացած կա գոնե մեկը—
 Հարկ վճարեն սատանները.
 է՛, որ կուզես՝ մենք էլ կտանք.
 Բայց մի պայման շրմոռանանք,
 Մեզնից հեռու գեռնի վրա,
 Որտեղ կուզես նշան արա.
 Ձեռքիս փայտը ով մեզանից
 Դեն շարտի էն նշանից,
 Թող նա տանի ոսկու պարկը՝
 Երեք տարեն ժողված հարկը:
 Հը՛, լուվեցա՞ր:
 Տե՛ս, վախեցար,
 Թեղ ջարդի,
 Վախկո՛տ Բալդիս:
 «Հա, վախեցա՝ թեա ջարդի,
 Հլա՛ լեզվին էս լակոտի,
 Հլա՛ մտիկ պուճուր շանը:
 Ա՛յ, էն ամպն է իմ նշանը:
 Փայտդ էնտեղ ես կընետեմ,
 Այնուհետե ես ձեզ գիտեմ»...
 Սատանեն էր, փոքրիկ ճուտը,
 Փորին տալով երկար տուտը,
 Լեղապատառ ընկավ ծովը,
 Շունը առավ պապի քովը,
 Եվ եղածը ծովի ափին
 Նա կցկտուր պատմեց՝ պապին:

Բալդին նորից
 Թոկն ուորեց
 Կախեց ծովից,
 Խիստ փոթորկից
 Չայներ եկան
 Խոր հատակից:

Դարձյալ եկավ էն լղպորը,
«Այ անիծվի էս մեր օրը.
Բալդի՛, ունեմ և մի նոր քան»...
«Սուս, կաթնակե՛ր, չքոտ, անբան,
Հերթը իմն է,— ասավ Բալդին
էն աներես շարի ճուտին.—
Տեսնո՞ւմ ես դու՝ էն մատակ ձին
Արածում է ջոկ, առանձին.
Եթե նրան բարձրացնես,
Ձեռքերովդ կես վերստ տանես,
Ձեզ կբաշխեմ էդ ձեր հարկը,
Դատարկ կերթամ մեր աշխարհքը»:
Սատանեն էր, էդ խոսքի հետ
Հասավ ձիուն, իսկույն կեթ
Առավ նրան իր ձեռքերին,
Զոռը տալով ջուխտ ծնկներին:
Բայց երկու քայլ դեռ չըփոխած,
Փովեց գետնին, սաստիկ դողաց.
«է՛յ դու, խարդախ, շար սատանա,
Վրադ հոգոց ո՞վ կկարդա,
Վե՛ր կաց, վե՛ր կաց, շարի ճուտիկ,
Աչքերդ բաց ու ինձ մտիկ:
Դու շտարար ձին ձեռներով,
Ծա կըտանեմ էս ոտներով»,—
Ասավ Բալդին ու ձին հեծավ,
Ոտների մեջ նրան առավ,
Մի վերստ տեղը իսկույն անցավ,
Փռչին ելավ, դոման դարձավ:
էստեղ դարձյալ շարի ճուտը,
Զըհասկանալով Բալդու սուտը,
Լեղապատառ ընկավ ծովը,
Շունչը առավ պապի քովը,
Իր տեսածը ծովի ափին
Նա կըցկըտուր պատմեց պապին:

Բալդին նորից
Թոկն ուրից,

Կախեց ծովից,
Խիստ փոթորկից
Ձայների եկան
Խոր հատակից.
Հնարք չըկար, սատանքը
Հավաքեցին իրանց հարկը,
Շալակած բերին Բալդու մոտը,
Մեղա գալով ընկան ոտը.
«Առ ուզածդ, գնա,— ասին,—
Միայն հանգիստ տուր մեր դասին»:

Բալդին եկավ տնքտնքալով,
Ոսկին մեջքին զընգզընգալով:
«Վա՛յ իմ օրին»,— տերտերն ասավ,
Բռավ տեղից, տեղ չըգտավ,
Կնկա փեշի տակը մտավ.
Բալդին նրան փեշի տակից
Քաշեց հանեց՝ բռնած միտքից.
Ասավ. «Բերի ես քո գանձը:
Տարվա վերջն է, տուր իմ վարձը»:
էն տեր ժլատը
Բռնեց ճակատը,
Բալդին մի հետ կտաացրեց,
Նրան ջնորքը թոցրեց.
Մի անգամ էլ կըտաացրեց՝
Լեզուն բերնում լռեցրեց.
Վերջն էլ որ չըկըտացրե՛ց՝
Խեղճ տերտերին զըժվացրեց:
«Ժլատ ծերուկ, էս քեզ մի դաս,
էժանության էլ ման չըգաս»,—
Ասավ Բալդին ուրախ-ուրախ,
Ծլավ գնաց անվարձ, անհախ:

ՀԵՔՏԻԱԹ ԶԿԵՈՐՍԻ ՈՒ ԶԿԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ապրում էր ժերուկն իր պառավի հետ
Կապուտակ ծովի բարձրադիր ափին։
Ապրում էին հին մի հյուղակի մեջ
Ուղիղ երեսուն ու երեք տարի։
Ծերուկը ձուկ էր որսում հին ցանցով,
Պառավն էլ տանը իլիկ էր մանում։
Ծերուկը մի օր ցանցը նետեց ծով,
Ցանցը տիղմ ու ցեխ դուրս հանեց ծովից։
Նա երկրորդ անգամ ցանցը նետեց ծով,
Ցանցը ծովային խոտ հանեց ծովից։
Երբ երրորդ անգամ նա ցանցը նետեց,
Ցանցի հետ ահա դուրս քաշեց մի ձուկ։
Ձուկն այդ հասարակ ձուկ չէր, այլ՝ ոսկե։
Եվ ձուկն այդ ոսկե՝ մարդկային ձայնով
Այսպես աղերսեց ապշած ժերունուն.
«Բաց թող ինձ, ժերուկ, բաց թող կրկին ծով,
Ես քեզ փրկագին կտամ թանկարժեք։
Կստանաս ինչ որ ինքդ կամենաս»։
Ջարմացավ ժերը, վախեցավ նաև.
Ուղիղ երեսուն ու երեք տարի
Ձկնորս է ծովում, բայց ոչ մի անգամ
Նա չի լսել, որ ձկները խոսեն։
Եվ բաց թողեց նա ոսկե ձկնիկին,
Ասելով նրան փաղաքուշ խոսքեր.
«Է, աստված քեզ հետ, ուզածդ լինի,

Փրկագիրն քո իմ ինչի՞ն է պետք,
Գնա կյանք արա կապույտ ծովի մեջ,
Լողա քեզ համար ջրերում ազատ»:

Մերուկը հենց որ տուն վերադարձավ
Գլխով անցածը պատմեց պառավին.
«Պառավս, այսօր մի ձուկ բռնեցի,
Ոսկե ձկնիկ էր և ոչ հասարակ,
Մեր լեզվով խոսեց ձկնիկը ինձ հետ,
Աղերսեց, որ ծով արձակեմ իրեն,
Դեռ փրկագիրն էլ խոստացավ նա ինձ,
Բայց փրկագիրն իմ ինչի՞ն էր պետք:
Հենց այնպես նրան ծով արձակեցի»:
«Ի՞նչ ասեմ ես քեզ, այ հիմար ծերուկ,
Փրկագիրն դու պիտի առնեիր,
Գոնե մի տաշտակ ուզեիր դու նոր,
Մերը հո գիտես, կոտրել է վաղուց»:

Մերուկը ելավ գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ որ ծովը հուզված է մի քիչ):
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց, հարցրեց սիրով.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, ասա ինձ անկեղծ»:
Ծվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Պառավս ինձ լավ ամոթանք տվեց,
Զթողեց նույնիսկ, որ մի շունչ քաշեմ,
Ասում է թե մեզ նոր տաշտակ է պետք,
Հինը, իսկապես, կոտրել է վաղուց»:
Ծվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Անպայման մի նոր տաշտակ կունենաք»:
Երբ որ տուն դարձավ ձկնորսը ծովից,
Պառավին տեսավ նոր տաշտակի մոտ,
Սակայն հերսոտած ու սաստիկ դժգոհ.
«Ախ, հիմար ծերուկ, միամիտ ծերուկ,
Անգլուխ, ցնդած, դանդալոջ ծերուկ,

Խնդրածդ սա՞ էր, էլ բան չգտա՞ր,
Ի՞նչ է տաշտակից շա՞տ օգուտ ունենալ
Դե շուտ ետ դարձիր քո այդ ձկանի մոտ,
Ու գոնե կարգին մի խրճիթ ուղիւր՝

Մերուկը ելավ գնաց ծովի ափ,
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց հարցրեց նրան.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Իմ պառավը ինձ շշպոեց մի լավ,
Հանգիստ շթողեց թշվառ ծերուկիս,
Հիմա էլ կանգնել՝ խրճիթ է ուզում»:
Եվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Թող այդպես լինի, խրճիթ կունենաք»:
Երբ որ տուն դարձավ ծերուկը հոգնած,
Հյուղակի հետքը նույնիսկ չգտավ:
Մի խրճիթ տեսավ նա աղյուսաշեն,
Վերնասենյակով ու ծխնեկույզով:
Պատուհանի տակ պառավն էր նստել
Ո՞նց էր հայհոյում դժբախտ ծերուկին.
«Ախ, հիմար ծերուկ, դանդալոջ ծերուկ»
Ի՞նչ պիտի անեմ այս մի խրճիթով...
Ետ դարձիր դե շուտ ու ասա նրան,
Որ ես գեղջիկուհի չեմ ուզում մնալ,
Որ իշխանուհի դառնալ եմ ուզում»:

Մերը ետ դարձավ, գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ, որ ծովը շատ է անհանգիստ),
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց, հարցրեց նրան.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Իմ պառավը ինձ փնտվեց էլի»

Զթողեց հանգիստ որ նստեմ մի քիչ,
Ինչ է՝ գեղջկուհի շի ուզում մնալ
Եվ իշխանուհի գառնալ է ուզում»:
Պատասխանում է ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր»:

Ծերուկը դառնում իր պառավի մոտ
Եվ ի՛նչ է տեսնում. շքեղ մի դղյակ,
Կանգնել է շեմին պառավը ագահ,
Սամույրե շքեղ մուշտակը հագին,
Գլխին՝ դիպակե թանկագին գլխարկ,
Մատների վրա մատնիքներ ոսկե,
Ոտքերին փափուկ մուճակներ հագած:
Իր ծառաներին շարած իր դիմաց
Լուտանք է տալիս, մագերից քաջում:
Այսպես է դիմում ժերը պառավին.
«Ողջուն քեզ, տիկին, իմ իշխանուհի,
Ի՞նչ կասես հիմա, գո՞հ ես ինձանից»:
Պառավը ճշաց փերուկի վրա
Ու ծառայելու ուղարկեց ախոռ:

Մի երկու շաբաթ մի կերպ անցկացան
Պառավը կարծես ավելի գովեց:
Կանչեց ժերուկին, ուղարկեց ծովափ.
«Գնա ու ասա քո այդ ձկնիկին,
Որ իշխանուհի չեմ ուզում մնալ,
Ուզում եմ դառնալ ազատ թագուհի»:
Վախեցավ ժերը, աղերսեց նրան.
«Այ պառավ, խեղդ հո չե՞ս թոցրել:
Ոչ խոսել գիտես, ոչ շարժվել գիտես,
Խաղք ու խայտառակ կդառնանք շուտով»:
Պառավը այստեղ հո չկատաղեց,
Ինչքան ուժ ուներ ապտակեց մարդուն.
«Զհամարձակվես հակառակվել ինձ,
Ինչ որ ասում եմ կատարիր իսկույն:
Վեր կաց ու խաթրով գնա ձկան մոտ
Եթե չես ուզում, որ զոռով տանեն»:

Մերուկը ելավ գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ, որ ծովը սեակնել է խիստ),
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց ու հարցրեց նրան.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Պառավս ոնց որ նորից է գծվել,
էլ իշխանուհի չի ուզում մնալ,
Ուզում է դառնալ ազատ թագուհի»:
Եվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Թող քո պառավը դառնա թագուհի»:

Մերուկը դարձավ իր պառավի մոտ
Եվ արքայական պալատներ տեսավ,
Պալատների մեջ տեսավ պառավին.
Թագուհի դարձել, նստել էր գահին,
Շուրջը՝ իշխաններ, իշխանուհիներ,
Որ ծառայում են նրան օրնիրուն՝
Մերթ գինիներ են մատուցում անուշ,
Մերթ թխվածքներ են հրամցնում պես-պես:
Իսկ մի քիչ հեռու շարվել են պատրաստ
Թիկնապահները զինված ու ահեղ:
Մերուկը տեսավ, վախեցավ սաստիկ
Եվ ժունկի իջավ պառավի առաջ.
«Թող ապրած կենա ահեղ թագուհին,
Դու հո ինձանից դժգոհ չես հիմա»:
Պառավը նրան շնայեց նույնիսկ,
Լոկ հրամայեց, որ դուրս վռնդեն:
Փութով մոտ եկան իշխանները խիստ
Թշվառ ծերուկին դուրս շարտեցին:
Պահակներն իրենց հագիվ զսպեցին,
Որ ծեր ձկնորսին կացնահար լանեն:
Իսկ ժողովուրդը հեզնում էր այսպես.
«Շատ էլ տեղն է քեզ, անխելք ծերունի,
Թող այդ ծեծը քեզ դաս լինի մի լավ,
Որ մյուս անգամ չափդ ճանաչես...»

Մեկ-երկու շաբաթ հենց որ անցկացավ,
Պառազն ավելի խելքը թոցրեց,
Հրամայեց, որ բերեն ամուսնուն,
Ու երբ մոտ բերին դժբախտ ծերուկին,
Պատվիրեց այսպես. «Գնա ձկան մոտ
Ու հայտնիր նրան, որ չեմ ուզում ես
Այլևս ազատ թագուհի մնալ:
Ուզում եմ դառնալ ծովի տիրուհին
Եվ ապրել կապույտ օվկիանոս-ծովում,
Որպեսզի ինքը՝ ձկնիկը ոսկե,
Միշտ լինի կողքիս, իմ կամքին հլու»:

Ծերուկը նրան բան չասաց արդեն,
Զհամարձակեց հակառակ խոսել:
Ելավ լուռ ու մունջ ու գնաց ծովափ,
(Ո՛րք էր փոթորկվում ծովը սևակնած),
Ջրերն ամենի ելնում էին վեր
Ու փլվում էին խուլ մոնչյունով:
Ծերուկը կանչեց ոսկե ձկնիկին,
Ջուկը մոտ լողաց ու հարցրեց նրան.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Խելքի չի գալիս պառավս ցնդած,
Էլ չի կամենում մնալ թագուհի,
Ուզում է ծովի տիրուհի դառնալ,
Ուզում է ապրել օվկիանոս-ծովում,
Որ հենց դու ինքդ, ծառայես նրան,
Միշտ էլ ձեռքի տակ ու կամքին հլու»:
Էլ ոչինչ չասաց ձկնիկը ոսկե,
Խփեց իր պոչով ջրերին պղտոր
Ու խաղաց գնաց խորքերը ծովի:
Ծերուկը երկար մնաց ծովափին,
Պատասխանին նա երկար սպասեց
Ու երբ հուսահատ տուն վերադարձավ,
Տեսավ գետնափոր տնակը նախկին,
Պառազին տեսավ նստած դռան մոտ՝
Իր հին ու կոտրած տաշտակի առաջ:

**ՀԵՔԻԱԹ ՄԱԼԹԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐԻ, ՆՐԱ ՈՐԴԻ
ՓԱՌԱՊԱՆԵՐ ՈՒ ՀԶՈՐ ԴՅՈՒՑԱԶՆ ԻԾԽԱՆ
ԳՎԻԴՈՆ ՄԱԼԹԱՆՈՎԻԶԻ ԵՎ ԶՔՆԱՂ
ԱՐՔԱՅԱԴՈՒՍՏՐ ԿԱՐԱՊԻ ՄԱՍԻՆ**

*Ծրեք աղջիկ նստած անքուն
Թեկ են մանում մի իրիկուն:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Ասում է մեկը սրտալի,—
Կսարքեի մի կերուխում,
Որ չի՝ եղել դեռ աշխարհում»:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Նրա քույրն է ասում բարի,—
Ողջ աշխարհի համար մենակ
Կգործեի քաթան ճերմակ»:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Ծրոքդ քույրն է հուզված ասում,—
Հայր-արքայի համար արի
Կծնեի մի դուցազուն»:*

*Հենց այս խոսքը ասաց, շատաց՝
Սենյակի դուռն իսկույն ճռռաց
Ու ներս մտավ արքան արի,
Տեր-տիրականն այն աշխարհի:
Նա զրույցի այդ նույն պահին
Մոտ է լինում ցանկապատին,
Ու փոքրի խոսքն այն ցանկալի
Նրա սրտին դուր է գալի:
«Բա՛րե, — ասաց, — գեղեցկուհի՛,
Արի, եղիր դու թագուհի,*

Եվ ինձ համար մի տղա բեր,
Մի դուլցազուն՝ մինչ հոկտեմբեր,
Իսկ դուք, քույրե՛ր իմ սրտակից,
Ելեք անշուք ձեր տնակից,
Եկեք ինձ հետ, ձեր քրոջ հետ
Պալատ գնանք իսկույն եեթ.
Մեկդ լինի քաթան գործող,
Մյուսդ՝ համով ճաշ պատրաստող»:

Երեք քույրերն ու հայր արքան
Այն խրճիթից պալատ եկան:
Արքան երկար չպատրաստվեց,
Նույն իրիկունն էլ պսակվեց:
Բազմեց արքան մեծ խնջույքում՝
Առած ջահել իր թագուհուն:
Վերջում՝ հյուրերն ելան արագ,
Պառկեցրին ջահելներին
Լայն փողոսկրյա մահճակալին,
Ու թողեցին նրանց մենակ:
Նախանձելով հարազատի,
Թագավորի կնոջ բախտին՝
Ջուլհակ քույրը լաց է լինում,
Խոհարար քույրը՝ զայրանում:
Իսկ թագուհին ջահել-ջիվան,
Զթողնելով գործը վաղվան,
Հղիացավ հենց նույն գիշեր:
Եկան կովի ահեղ օրեր:
Սալթան արքան հեծնելով ձին՝
Հրածեշտ տվեց իր սիրածին
Ու պատվիրեց նրան այսպես՝
«Սիրո՞ւմ ես ինձ՝ լավ պահի քեզ»:
Մինչ Սալթանը հեռու հեռվում
Մարտնչում էր ահեղ կովում,
Կինն ազատվեց, բերեց տղա.
Մի արշին էր բոյը նրա:
Մանկան նալում էր թագուհին
Ոնց մայր արծիվն իր արծվիկին:

Եվ կանչեց նա մի սուրհանդակ,
Որ տանի հորն ուրախ նամակ:
Խոհարարը, ջուլհակուհին,
Բարարիսա շար խնամին,
Նրան կորցնել ցանկանալով,
Սուրհանդակին բռնել տալով՝
Ուղարկում են այլ սուրհանդակ,
Որ տանի լուրն այս դժնդակ.
«Կինդ բերեց մի երեխա՝
Ո՛չ ազգիկ է, ո՛չ էլ տղա,
Ո՛չ մկնիկ է, ո՛չ էլ գորտ,
Այլ գազանի կամ շան լակոտ»:

Հենց որ լսեց այս բոլորը
Տղայի հայր թագավորը՝
Սաստիկ հուզվեց, գոռաց ուժգին,
Ուզեց կախել սուրհանդակին,
Բայց քիչ հետո, երբ հանդարտվեց,
Սուրհանդակին հրաման տվեց.
«Սպասեցեք մինչև ես գամ՝
Վճիռ կտրեմ օրինական»:

Սուրհանդակը քշելով ձին՝
Պալատ հասավ ժամանակին:
Իսկ նենգ քույրերն իսկույն կեթ
Բարարիսա խնամու հետ
Կողոպտելու հրաման տվին
Ու հարբեցրին սուրհանդակին,
Եվ պարկի մեջ նրա դատարկ
Ուրիշ մի թուղթ դրին արագ:
Եվ նույն օրը սուրհանդակը
Բերեց, տվեց այս նամակը.
«Հրամայում է Սալթան արքան
Իշխաններին պալատական,
Որ թագուհուն իր մանկան հետ
Ծովը նետեն իսկույն կեթ»:
Հնար չկար, ի՞նչ անեին...

Իշխանները, թագավորին
Եվ թագուհուն ափսոսալով,
Ննջարանը մտան խմբով,
Հայտնեցին կամքն հայր արքայի,
Չար բախտը մոր ու տղայի,
Կարդացին թուղթը բարձրաձայն
Եվ թագուհուն ու իր մանկան
Տակառի մեջ նրստացրին,
Պինդ կպրեցին, զըլորեցին
Ու գցեցին տակառն օվկիան,
Թե՛ այդպես է ասել արքան:

Վառ աստղերն են վերում շողում,
Զուրն է ծփում կապույտ ծովում.
Ամպն է գնում, հովը խաղում,
Եվ տակառն է ծովում լողում:
Մեջը, ասես այրի մի կին,
Մղկտում է խեղճ թագուհին.
Չնայած իր բախտին դաժան՝
Մանուկն աճում է ժամ առ ժամ:
Օրը մթնեց, մայրն է լալիս...
Իսկ երեխան ձայն է տալիս.
«Հե՛յ դու, ալի՛ք, իմ ժի՛ր ալիք,
Դու միշտ ազատ ման ես գալի,
Վազում ո՛ւր որ սիրտդ է ուզում,
Դու ծովային քարն ես լիզում,
Հեղեղում ես ափերն երկրի,
Բարձրացնում ես նավերը լի,—
Խղճա՛ դու մեզ, մի՛ կործանի,
Տակառի հետ մեզ ափ հանի»:
Եվ ալիքը լսեց նրան,
Առավ, տարավ տակառը այն
Ու ափ հանեց իսկույն եեթ՝
Ինքը կամա՛ց քաշվելով հտ:
Եվ փրկված են մայր ու զավակ,
Հողն են զգում ոտքերի տակ,
Բայց տակառից ո՛վ կհանի,

Թե որ աստված մի բան չանի:
Ոտքի ելավ ներսում որդին,
Գլուխը դեմ տվեց խուփին,
Լարեց ուժերն իր մանկական.
«Այստեղ,— ասաց,— մի պատուհան
Պետք է բանալ, որ լինի լույս»:
Խուփը ջարդեց ու ելավ դուրս:

Մայր ու որդի նայում են լուռ.
Ահա մի դաշտ, մեջը բլուր:
Շուրջը կապույտ ծով է անժայր,
Բլրի գլխին՝ մի կաղնի ծառ:
Որդին խորհեց. հիմա անշուշտ
Պետք է ընթրել, ուտել մի կուշտ:
Կաղնուց մի ճյուղ պոկեց աջատեղ՝
Կորացնելով շինեց աղեղ:
Խաչի թելը վզից հանեց
Ծվ աղեղի վրա քաշեց:
Ճիպոտ կտրեց նա այնուհետ,
Մայրը սրեց՝ եղավ մի նետ:
Գնաց հովտի ծայրը հեռու,
Մովի ափին որս փնտրելու:

Երբ մոտեցավ ծովին այն մեծ՝
Ինչ-որ տնքոց, հեռոց լսեց...
Կարծեց, թե ծովն է ալեկոծ.
Նայեց, տեսավ նա շար մի գործ.
Մի կմիրապ է զարկվում ցածում,
Ցինն է գլխին պտույտ գործում.
Խեղճն անդադար չուրն է ճողփում,
Թպրտում է, թևով խփում...
Իսկ նա ճանկերն է իր բացել,
Սրել արդեն կտուցը կեռ...
Բայց շաշեց նետն այդ միջոցին
Դիպավ ցինի պարանոցին,
Ծվ ցինն ընկավ անզորացած:
Տղան դրեց աղեղը ցած.

Տեսավ՝ ցինն է խեղդվում ծովում
 Ու ոչ հավքի ձայնով ծվում:
 Այն կարապն էլ կողքին լողում,
 Հարվածներ է կտցով տեղում,
 Զարկում թևով ճերմակ ու լայն
 Եվ ջրի մեջ խեղդում նրան:
 Ապա, ինչպես մարդը մարդուն,
 Ասում է նա արքայորդուն.
 «Ո՛վ քաջ տղա, ի՛մ փրկարար,
 Դու, իմ հզո՛ր ազատարար,
 Մի՛ վշտանա, որ երեք օր
 Բան չես ուտի ոչ մի կտոր,
 Որ քո նետը ծովում կորավ.
 Բայց դա մի մեծ դարդ չէ, իրավ:
 Քեզ լավությամբ կհատուցեմ,
 Ծառայություն կմատուցեմ.
 Ո՛չ թե կարապ դու փրկեցիր,
 Այլ մի աղջիկ ազատեցիր:
 Սպանեցիր դու ո՛չ թե ցին,
 Այլ մի կախարդ խավարածին:
 Չեմ մոռանա ես քեզ երեք,
 Ինձ կգտնես ամենուրեք:
 Իսկ հիմա դու վերադարձիր,
 Մի քիչ քուն առ, հանգստացիր»:

Թռավ, գնաց կարապը այն,
 Իսկ թագուհին և իր տղան
 Ողջ օրն այսպես անցկացնելով՝
 Գիշերեցին սոված փորով:
 Տղան բացեց աչքերն ահա,
 Մի պահ թվաց երազ է դա.
 Իր առաջին, ա՛յ քեզ զարմանք,
 Տեսնում է նա մի մեծ քաղաք՝
 Պարիսպներով ատամնավոր,
 Շենքերով պերճ ու փառավոր,
 Մեջը վանք ու եկեղեցի՝
 Ոսկեգմբեթ և գեղեցիկ:

Նա արթնացրեց մորը քնից.
Մայրը ճշաց հիացմունքից,
Որդին ասաց. «Ա՛յդ է որ կա,
Իմ կարապի արածն է դա»:
Մայր ու որդի ելան արագ
Ու քայլեցին դեպի քաղաք:
Հենց որ քաղաք ոտք դրեցին՝
Զանգերն ուժգին զողանջեցին.
Ժողովուրդն է դեմից ելնում,
Խումբն է աստծուն փառաբանում.
Բազմած ոսկե ճոխ կառքերում՝
Արքունիքն է դիմավորում.
Արքայորդու գլխին՝ առնում,
Իշխանական խույր են դնում
Եվ հռչակում նույն օրն եեթ
Իրենց երկրի իշխան ու պետ:
Եվ քաղաքում իր հոյակապ,
Մայր թագուհու թույլտվությամբ,
Իշխել սկսեց կտրիճ տղան,
Եվ կոչվեց նա՝ Գվիդոն իշխան:

Մովի վրա քամին խաղում
Եվ նավակն է առաջ մղում,
Նա էլ վազում է թափ առած՝
Առագաստներն իր ուղեըրած:
Նավորդները խմբված նավում՝
Զարմանում են ու հիանում.
Այնքան ծանոթ կղզու վրա
Մի հրաշք են տեսնում ահա՝
Մի նոր քաղաք ոսկեզմբեթ,
Զորքով, զենքով ամուր մի բերդ,
Թնդանոթներ են կրակում,
Նավին ափ գալ առաջարկում:
Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
Կերակրում է, խրմացընում,
Հետո դառնում նրանց հարցնում.

«Ի՞նչ եք ատնում, ի՞նչ եք ծախում
 Նվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
 Նավորդները ասին Նրան.
 «Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
 Վաճառեցինք սամույրենի,
 Աղվեսի մորթ ու կղբենի,
 Վերջացնելով այդ գործը, մենք
 Հիմա մեկնում ենք արևելք,
 Կղզու մոտով այն Բուլանի,
 Դեպի երկիրը Սալթանի...»
 Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
 «Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք»
 Օվկիանոսով ու ծովերով
 Սալթանի մոտ հասնեք բարով.
 Ինձնից ողջուն տարեք նրան»:
 Հյուրերը գոհ ճամփա ընկան,
 Իսկ իշխանը կանգնած ափին՝
 Դեռ նայում էր նրանց ճամփին.
 Մեկ էլ տեսավ կապույտ ծովում
 Այն կարապն է նորից լողում:
 «Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
 Լուռ ես ամպած օրվա նման,
 Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,
 Նա Գվիդոնին հարցրեց խեղճ:
 Սա էլ թե՛ «Շա՛տ եմ մտածում,
 Մի կարոտ է սիրտս կրծում.
 Չէ որ քա՛ր շեմ, մա՛րդ եմ ես էլ,
 Կուզենայի հորս տեսնել»:
 Կարապն ասաց. «Ա՛յ թե ինչ վիշտ,
 Բայց ամեն ցավ ճար ունի միշտ:
 Կուզե՞ս թռչել, հասնել նավին,
 Մոծակ դարձիր հենց այս ժամին»:
 Ու թևերը թափահարեց,
 Զուրն աղմուկով նա շաղ տվեց,
 Ծողեց, թրչեց մեր իշխանին
 Ոտից գլուխ՝ ամբողջովին:
 Իշխանն այստեղ շատ փոքրացավ,

Սովորական մոծակ դարձա՛վ,
Քռա՛վ, տղզա՛ց, անցա՛վ օդով
Ե՛վ այն նա՛վին հասա՛վ շո.տով,
Վրան իջա՛վ լո՛ւռ, կամացո՛ւկ
Ու թաքնվեց ճեղքում ծածուկ:

Շնկշնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նա՛վը կրկին
Կղզու մոտով այն Բուլանի
Դեպի երկիրը Սալթանի:
Ահա արդեն կապույտ հեռւում
Ցանկալի հողն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան:
Նրանց տուն է կանչում արքան,
Ե՛վ նրանց հետ՝ լուռ, աննկատ
Մեր կտրիճն էլ մտա՛վ պալատ:
Տեսա՛վ այնտեղ քաջ Սալթանին՝
Հագած փայլուն, վառ ծիրանին,
Գահին բազմած, թագը գլխին,
Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
Խոհարարը, ջուլհակուհին,
Բաբարիխա շար խնամին
Արքայի մոտ նստած հպարտ՝
Հա նրան են նայում անթարթ:
Ե՛վ հյուրընկալ Սալթան արքան
Հյուրերի հետ նստեց սեղան:
«Անգի՛ն հյուրեր, ո՞վ պարոնայք,
Ո՞րտեղ էիք, շա՞տ ման եկաք,
Ծովից այն կողմ լա՞վ է, թե վատ,
Ե՛վ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ:
«Ո՞վ թագավոր,— ասին նրանք,—
Արար աշխարհ անցանք, տեսանք,
Ծովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
Ե՛վ մի հրաշք կա աշխարհում:
Կար ծովի մեջ մի ժամանակ
Ժայռոտ կղզի միշտ անբնակ՝
Քերկ, ամալի մի դաշտավայր,

Վրան՝ միայն մի կաղնի ծառ.
 Բայց կանգնած է այնտեղ հիմի
 Մի նոր քաղաք հըրաշալի՝
 Ոսկեգմբեթ տաճարներով,
 Պալատներով, այգիներով,
 Կղզու Գվիդոն իշխանը մեծ
 Քեզ շատ ու շատ բարե արեց»:
 Շատ զարմացավ Սալթան արքան,
 Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն
 Հրաշք կղզին ես կայցեւիմ
 Ու Գվիդոնին հյուր կլինեմ»:
 Խոհարարը, ջուհակուհին,
 Բաբարիխա շար խնամին
 Չեն ուզում, որ Սալթան արքան
 Տեսնի կղզին այն դյութական:
 «Խնչ կա այդտեղ զարմանալի,
 Թե՛ ծովափին քաղաք կա մի,—
 Խոհարարն է խոսքը բանում
 Ու մյուսներին աչքով անում,—
 Ա՛յ բան պատմեմ զարմանալի.
 Մի անտառում կա եղևնի,
 Եղևնու տակ երգում, ցնծում,
 Մի սկյուռ է կաղին կրծում,
 Կաղին, սակայն մի այնպիսի,
 Որ կեղևն է գեղին՝ ոսկի,
 Իսկ միջուկը զմրուխտ է ջինջ.
 Հրաշք կասեն ա՛յ թե ինչին»:
 Սալթան արքան զարմանում է,
 Իսկ մոծակն այն զայրանում է,
 Անմիջապես խայթը ցցում,
 Չար մորաքրոջ աչքն է հծում:
 Խոհարարի գույնը թռավ,
 Վայր ընկավ նա — և կուրացավ:
 Չար խնամին, քույրն ու ծառան
 Վեր թռան, որ բռնեն նրան.
 «Ա՛յ անիծված մոծեղի քիստ,
 Հիմա մենք քե՛զ...» Իսկ նա հանգիստ

Գուրս թռավ բաց պատուհանից
Եվ իր կղզին հասավ նորից:

Ման է գալիս իշխանն ափին,
Ծովում փնտրում իր կարապին.
Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում
Այն կարապն է նորից լողում:
«Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
Հուռ ես ամպած օրվա նման.
Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
Նա իշխանին հարցրեց իսկույն:
Իշխանն ասաց տխուր-տրտում.
«Սիրտս մի ցավ է կտրատում.
Կա մի հրաշք զարմանալի,
Որ ունենալ կուզենայի:
Մի անտառում կա եղ'ինի,
Եղենու տակ սկյուռ կա մի,
Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
Ու կաղին է անվերջ կրծում,
Կաղին սակայն մի այնպիսի,
Որ կեղևն է դեղին ոսկի,
Իսկ միջուկը զմրուխտ է զուտ...
Գուցե մարդկանց ասա՞ծն է սուտ»:
Եվ Կարապն է պատասխանում.
«Սկյուռի մասին ճիշտ են ասում.
Այդ հրաշքը գիտեմ և ես.
Սակայն, իշխա՛ն, էլ չտխրես,
Ուզում եմ ես, որ անգադար
Քեզ ծառայեմ մտերմաբար»:
Ու վառ հույսով, սրտով խնդուն
Վերադարձավ իշխանը տուն:
Հենց որ մտավ իր բակն արծակ՝
Տեսավ բարձրիկ եղենու տակ,
Սկյուռն ահա երգում, ցնծում
Ոսկի կաղինն է իր կրծում,
Զմրուխտներն է միջից հանում
Ու կեղևը մի կողմ անում,

Հավաքում է կույտ-կույտ դարսում
 Ու շվոցով տաղ է ասում.
 «Պարտեզի մեջ, թե բոստանում»¹,—
 Ո՛ր քաշվում է, ո՛ր վախենում:
 Գվիդոն իշխանն ապշած մնաց:
 «Շնորհակա՛լ եմ, — ուրախ ասաց:—
 Ա՛յ քեզ կարապ. աստված նրան
 Ուրախություն տա, ինձ նման»:
 Եվ իշխանը սկյուռի համար
 Բյուրեղյա տուն շինեց հարմար,
 Տան առաջն էլ պահակ դրեց
 Եվ գրրագրին կարգադրեց՝
 Կաղինները հաշվել անթիվ,
 Իրեն շահ տալ, սկյուռին՝ պատիվ:

Ծովի վրա քամին խաղում
 Եվ նավակն է առաջ մղում.
 Նա էլ վազում է սրընթաց՝
 Առագաստները լայն բացած
 Կղզու մոտով այն գառիթափ,
 Ուր մի քաղաք կա հոյակապ:
 Թնդանոթներ են կրակում,
 Նավին ափ գալ առաջարկում:
 Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
 Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
 Կերակրում է, խմացնում,
 Հետո դառնում նրանց հարցնում.
 «Ի՞նչ եք անում, ի՞նչ եք ծախում
 Եվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
 Նավատերերն ասին նրան.
 «Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
 Վաճառեցինք մենք նժույգներ,
 Դռնի ընտիր հովատակներ.
 Վերջացնելով այդ գործը, մենք՝
 Հիմա նավով պիտի մեկնենք

¹ Ռուսական ժողովրդական մի երգ:

Կղզու մոտով այն Բույանի՝
Դեպի երկիրը Սալթանի»:
Իշխանն ասաց այն ժամանակ,
«Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք,
Օվկիանոսով ու ծովերով,
Սալթանի մոտ հասնեք բարով:
Ինձնից Սալթան թագավորին
Տարեք ողջուն, հարգանք խորին»:

Իշխանին խոր գլուխ տալով՝
Ճամփա ընկան նրանք նավով:
Եվ իշխանը կանգնած ափին՝
Տեսավ ծովում իր Կարապին:
Իշխանն ասաց. «Կարոտն անհուն
Ինձ քաշում է, տանում հեռուն»...
Կարապը ջուր ցողեց կրկին,
Նրան թրջեց ամբողջովին.
Իշխանն իսկույն դարձավ մի ճանճ
Ու սրընթաց թռավ առաջ,
Հասավ, իջավ վազող նավին՝
Երկնքի ու ծովի միջին:
Շնկշնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նավը կրկին
Կղզու մոտով այն Բույանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի,
Ահա արդեն կապույտ հեղում
Ցանկալի հողն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան,
Նրանց տուն է կանչում արքան,
Եվ նրանց հետ՝ լո՛ւռ, աննկատ
Մեր կտրիճն էլ մտավ պալատ:
Տեսավ արքա քաջ Սալթանին՝
Հագած փայլուն, վառ ծիրանին,
Գահին բազմած, թագը գլխին,
Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
Միաչքանի խոհարարը,
Ջուլհակուհին ու պառավը

Արքայի մոտ նստած են վես,
 Նայում են շար դողողի պես:
 Եվ հյուրընկալ Սալթան արքան
 Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
 «Անգի՛ն հյուրեր, ո՛վ պարոնայք,
 Որտե՞ղ էիք, շա՛տ ման եկաք,
 Ծովից այն կողմ լա՛վ է, թե վատ.
 Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
 «Ո՛վ թագավոր, — ասին նրանք, —
 Արար աշխարհ անցանք տեսանք,
 Ծովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
 Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
 Ծովում կղզի կա միայնակ,
 Կղզու վրա մի նոր քաղաք,
 Ոսկեգմբեթ տաճարներով,
 Պալատներով, այգիներով.
 Պալատի մոտ մեծ իշխանի
 Կա սըլացիկ մի եղևնի,
 Եղևնու տակ՝ բյուրեղյա տուն,
 Տան մեջ՝ սկյուռ մի ձեռնասուն,
 Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
 Ու կաղին է անվերջ կրծում,
 Կաղին սակայն մի այնպիսի,
 Որ կեղևն է դեղին ոսկի,
 Իսկ միջուկը՝ մաքուր զմրուխտ.
 Հսկիչներ կան քանի՛, քանի՛,
 Եվ գըրագիրն էլ ատյանի,
 Առած համրիչ, գրիչ ու թուղթ,
 Կաղիններն է հաշվում անթիվ.
 Զորքն է սկյուռին տալիս պատիվ.
 Կեղևներից փող են կտրում
 Ու բաց թողնում ողջ աշխարհում.
 Աղջիկներն էլ մառաններում
 Զմրուխտներն են տեղավորում:
 Եվ այդ հարուստ կղզու վրա
 Պալատներ են, խրճիթ չկա:
 Այնտեղ նստած իշխանը մեծ

Քեզ շատ ու շատ բարե արեց»:
 Շատ զարմացավ Սալթան արքան,
 Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն,
 Հրաշք կղզին ես կայացելեմ
 Եվ իշխանին հյուր կլինեմ»:
 Խոհարարը, ջուլհակուհին,
 Բաբարիխա շար խնամին
 Ջեն ուզում, որ Սալթան արքան
 Տեսնի կղզին այն դյութական:
 Ծիծաղելով քթի տակին՝
 Ասում է նենգ ջուլհակուհին.
 «Ի՞նչ կա այդտեղ զարմանալի,
 Թե՝ քար կրծող սկյուռ կա մի,
 Որ ոսկի է թափում բերնից
 Շեղչեր կիտում զմրուխտներից:
 Չե՛ս զարմացնի այդ բանով մեզ,
 Զջմարտություն, թե սուտ ասես:
 Ուրիշ հրաշք կա աշխարհում.
 Ծովն ուռչում է, հուզվում, եռում,
 Ոռնում է գոռ ու ամեհի,
 Նետվում դեպի ափն ամայի,
 Տարածվում ու շաշում ուժգին,
 Եվ հայտնվում են եզերքին
 Զրահավառ ու անվեհեր
 Երեսներեք դյուցազուններ,
 Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
 Երիտասարդ ու գեղեցիկ,
 Եվ նրանց հետ մի հին զինվոր,
 Որի անունն է Ջեռնոմոր:
 Ա՛յ իսկական հրաշք է այդ,
 Կարելի է ասել հաստատ»:
 Խելոք հյուրերն այստեղ լռում,
 Խոսքի վրա խոսք չեն բերում:
 Սալթանը շատ է զարմանում,
 Իսկ իշխանն էլ՝ խիստ զայրանում...
 Եվ տզգալով նստում է նա
 Մորաբրոջ ձախ աչքի վրա:

Ջուլհակունու գույնը թռավ,
«Վա՛յ», ճչաց նա և կուրացավ.
Բղավում են. «Բռնի՛ր, բռնի՛ր,
Ապա՛, ճզմի՛ր դրան, ճզմի՛ր...
Անիծյա՛լ ճանճ, ցույց կտանք քեզ,
Մի սպասի՛ր...» Իսկ նա անսես
Դուրս թռավ բաց պատուհանից
Եվ իր կղզին հասավ նորից։

Ման է գալիս իշխանն ափին,
Ծովում փնտրում իր Կարապին.
Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում
Այն Կարապն է նորից լողում։
«Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
Լուռ ես ամպած օրվա նման.
Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
Նա իշխանին հարցրեց իսկույն։
Իշխանն ասաց տխուր-տրտում.
«Միրտս մի վիշտ է կտրատում.
Այն հրաշքը զարմանալի
Ուզում եմ իմ երկրում լինի»։
— «Այդ ի՞նչ հրաշք ես դու ուզում»։—
«Ինչ որ մի տեղ՝ ծովը հուզվում,
Ոռնում է գոռ ու ամեհի,
Նետվում դեպի ափն ամայի,
Տարածվում ու շաշում ուժգին
Եվ հայտնվում են եզերքին
Ջրահավառ ու անվեհեր
Երեսներեք դուցապուններ,
Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
Երիտասարդ ու գեղեցիկ
Եվ նրանց հետ մի հին զինվոր,
Որի անունն է Չեռնոմոր»։
Եվ Կարապն է պատասխանում.
«Ա՛յ թե ինչն է քեզ վրդովում։
Մի՛ վշտանա, հոգի՛ս, այդպես,

Այդ հրաշքը գիտեմ և ես:
Այդ ծովային քաջերն ազատ
Իմ եղբայրներն են հարազատ:
էլ մի՛ տխրիր, գնա, իշխա՛ն,
Նղբայրներս քեզ հյուր կգան»:

Իշխանն, իր վիշտը մոռացած,
Աշտարակի վրա նստած,
Ծովն էր դիտում. մին էլ հանկարծ
Ծովը ծփաց ու մռնչաց,
Հորձանք տվեց թափով ուժգին
Նվ թողեց իր թաց եզերքին
Զրահավառ ու անվեհեր
Նրբաներեք դյուցազուններ.
Նրկշար խումբն է քայլում արագ,
Նվ առջևից մազով ճերմակ
Նա՛ է գնում, կտրիճ քեռին,
Քաղաք տանում իր քաջերին:
Աշտարակից իշխանն իջնում,
Իր հյուրերին է ողջունում.
Ժողովուրդն է կիտվում ճամփին,
Քեռին ասում է իշխանին.
«Մեզ Կարապն է ղրկել քեզ մոտ
Նվ մի հրաման տվել խրոխտ՝
Կղղու շուրջը շրջել անվերջ,
Պահպանել քո քաղաքը պերճ:
Այսուհետև ամեն օր մենք
Միշտ միասին պիտի ելնենք
Ծովի ջրից, ճամփով ծանոթ,
Քո բարձրաբերձ պարսպի մոտ:
Կտեսնվենք էլի շուտով,
Իսկ առայժմ մտնում ենք ծով,
Ծանր է մնալ դրսի օդում»:
Նվ գնացին բոլորն էլ տուն:

՝ Ծովի վրա քամին խաղում
Նվ նավակն է առաջ մղում,

Նա էլ վազում է սրընթաց
 Առաքաստները լայն բացած
 Կղզու մոտով այն զառիթափ,
 Ուր մի քաղաք կա հոյակապ:
 Թնդանոթներ են կրակում,
 Նավին ափ գալ առաջարկում:
 Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
 Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
 Կերակրում է ու խըմացընում,
 Հետո դառնում նրանց հարցնում.
 «Ի՞նչ եք առնում, ի՞նչ եք ծախում,
 Եվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
 Նավորդները ասին նրան.
 «Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
 Վաճառեցինք ամուր պողպատ,
 Դեղին ոսկի, մաքուր արծաթ,
 Վերջացնելով այդ գործը, մենք
 Հիմա հեռու պիտի մեկնենք
 Կղզու մոտով այն Բույանի,
 Դեպի երկիրը Սալթանի»:
 Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
 «Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք,
 Օվկիանոսով ու ծովերով,
 Սալթանի մոտ հասեք բարով:
 Ինձնից Սալթան թագավորին
 Տարեք ողջուն, հարգանք խորին»:

Իշխանին խոր գլուխ տալով՝
 Ճամփա ընկան նրանք նավով:
 Եվ իշխանը կանգնած ափին
 Նորից տեսավ իր Կարապին:
 Իշխանն ասաց. «Կարոտը նույն
 Ինձ քաշում է, տանում հեռուն...»
 Կարապը ջուր ցողեց կրկին,
 Նրան թրչեց ամբողջովին:
 Իշխանն այստեղ շատ փոքրացավ,
 Իշամեղու իսկույն դարձավ,

Թռավ, տղզաց, անցավ օդով
 Եվ նա նավին հասավ շուտով,
 Իջավ վրան լո՛ւռ, կամացո՛ւկ
 Ու թաքնվեց ճեղքում ծածուկ,
 Շնկշնկում է ուրախ քամին,
 Սըլանում է նավը կրկին
 Կղզու մոտով այն Բուլանի,
 Դեպի երկիրը Սալթանի:
 Ահա արդեն կապույտ հեռվում
 Ցանկալի հողն է երևում:
 Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան.
 Նրանց տուն է կանչում արքան,
 Եվ նրանց հետ՝ լո՛ւռ, աննկատ
 Մեր կտրիճն էլ մտավ պալատ,
 Տեսավ արքա քաջ Սալթանին՝
 Հագած փայլուն, վառ ծիրանին,
 Գահին բազմած, թագը գլխին,
 Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
 Բաբարիխա շար պառռավը
 Եվ ջուհական ու խոհարարը
 Արքայի մոտ երեք հոգով
 Նստած նայում են շորս աչքով:
 Եվ հյուրընկալ Սալթան արքան
 Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
 «Անգի՛ն հյուրեր, ո՛վ պարոնայք,
 Որտե՞ղ էիք, շա՛տ ման եկաք,
 Ծովից այն կողմ լա՛վ է, թե վատ,
 Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
 — «Ո՛վ թագավոր,— ասին նրանք,—
 Արար աշխարհ անցանք, տեսանք,
 Ծովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
 Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
 Ծովում կղզի կա միայնակ,
 Կղզու վրա՝ մի նոր քաղաք,
 Այնտեղ հրաշք է կատարվում.
 Ամեն օր ծովն ալեկոծվում,
 Ոռնում է գոռ ու ամեհի

Նետվում դեպի ափն ամայի,
 Տարածվում ու շաշում ուժգին,
 Եվ մնում են ծովեզերքին
 Զրահավառ ու անվահեր
 Երեսներեք դուրացողուններ,
 Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
 Երիտասարդ ու գեղեցիկ.
 Առաջնորդում է քաջերին
 Զեռնոմոր՝ կտրիճ քեռին.
 Նա է առաջ ծովից ելնում,
 Ապա զույգ-զույգ նրանց հանում,
 Որ կղզու շուրջ պտույտ անեն
 Եվ այն քաղաքը պաշտպանեն:
 Զկա նման հաղթ ու հզոր
 Վստահելի պահակազոր:
 Կղզում նստած իշխանը մեծ
 Քեզ շատ ու շատ բարև արեց»:
 Շատ զարմացավ Սալթան արքան,
 Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն,
 Հրաշք կղզին ես կայցեցեմ
 Եվ իշխանին հյուր կլինեմ»:
 Խոհարարն ու ջուլհակուհին՝
 Ո՛չ մի ծպտուն. իսկ խնամին
 Քմծիծաղ է տալիս էլի.
 «Ի՞նչ կա այդտեղ զարմանալի,
 Որ մարդիկ են ծովից ելնում
 Ու պահակ են կղզուն կանգնում:
 Ծիշտ են պատմում, թե սուտ ասում՝
 Այդտեղ հրաշք ես չեմ տեսնում:
 Միթե նմա՞ն հրաշքներ կան:
 Հրաշք ասեմ ձեզ իսկական:
 Թագավորի մի դուստր կա,
 Ինչքան նայես՝ չես կշտանա,
 Ցերեկը լույսն է մթնեցնում,
 Գիշերն աշխարհ լուսավորում.
 Ասող է վառվում սեղ ճակատին,
 Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին:

Իրեն այնքան վեհ է պահում,
 Սիրամարգ է կարծես քայլում,
 Ջայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
 Ասես աղբյուր է կարկաչում:
 Ա՛յ, իսկական հրաշք է այդ,
 Կարելի է ասել հաստատո՛ւ:
 Խելոք հյուրերն այստեղ լռում,
 Խոսքի վրա խոսք չեն բերում:
 Սալթանը շատ է զարմանում,
 Իսկ իշխանն էլ՝ խիստ զայրանում,
 Բայց խղճալով իր տատիկին՝
 Ձեռք չի տալիս նրա աչքին,
 Այլ բզզում է ու պլտլտում,
 Ուղիղ նրա քթին նստում:
 Դյուցազունը խայթեց սաստիկ:
 Իսկույն քթին ելավ բշտիկ:
 «Հա՛յ, օգնեցե՛ք, աստծու սիրուն,
 Հավա՛ր, հարա՛յ, բռնի՛ր, բռնի՛ր,
 Ապա՛, ճզմի՛ր դրան, ճզմի՛ր...
 Անիծյա՛լ ճանճ, ցույց կտանք քեզ,
 Մի սպասի՛ր...» Իսկ նա անտես
 Դուրս թռավ բաց պատուհանից
 Եվ իր կղզին հասավ նորից:

Ման է գալիս իշխանն ափին,
 Ծովում փնտրում իր Կարապին:
 Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում
 Այն Կարապն է նորից լողում:
 «Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
 Լուռ ես ամպած օրվա նման:
 Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
 Նա իշխանին հարցրեց իսկույն,
 Իշխանն ասաց տխուր-տրտում,
 «Սիրտս մի վիշտ է կտրատում:
 Բոլոր մարդիկ ամուսնանում,
 Միայն ես եմ այսպես մնում»:—
 «Իսկ դու արդեն ունես մի՞թե

Քո հարսնացուն:— Ասում են թե
 Թագավորի մի դուստր կա,
 Ինչքան նայես՝ չես կշտանա,
 Ֆերեկը լույսն է մթնեցնում,
 Գիշերն աշխարհ լուսավորում.
 Աստղ է վառվում սեգ ճակատին,
 Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին:
 Իրեն այնքան վեհ է պահում,
 Սիրամարգ է կարծես քայլում:
 Ջայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
 Ասես աղբյուր է կարկաշում:
 Ծի՛շտ է արդյոք: Նա այս ասում,
 Պատասխանի է սպասում:
 Ծերմակ Կարապը լուռ ու մունջ
 Մտածելով երկար ու լուրջ,
 Ասում է. «Կա՛ նման աղջիկ,
 Բայց կինն, իշխա՛ն, հո ձեռնոց չի,
 Որ երբ ուզես հանես-նետես,
 Կամ թե մեջքիդ գոտկին խրես:
 Մի խորհուրդ եմ ես քեզ տալու:
 Լսի՛ր, ասեմ. այդ մասին դու
 Լա՛վ մտածիր, թե ունես խելք,
 Որ չզղջաս հետո երբեք»:
 Եվ իշխանը սկսեց երդվել,
 Թե որոշել է պսակվել,
 Թե ինքն արդեն դրա մասին
 Միտք է արել բավականին,
 Թե պատրաստ է վառված սրտով
 Այս վայրերից անցնել ոտով
 Մինչև երկրի ծայրը վերջին՝
 Միայն գտնի իր փնտրածին:
 Կարապն այստեղ խոր ա՛խ քաշեց.
 «Ինչո՞ւ հեռու գնալ,— ասեց,
 Երբ քո բախտը մոտ է այնքան,
 Չէ՞ որ ես եմ աղջիկը այն»:
 Այս ասելով՝ թռավ, գնաց՝
 Ալիքնեբը ներքև թողած,

Ապա վերից իջավ արագ,
Մտավ ափի թփերի տակ.
Թափահարեց ու թրթփաց
Եվ մի աղջիկ դարձավ հանկարծ.
Աստղ է վառվում սեզ ճակատին,
Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին.
Իրեն այնքան վեհ է պահում,
Սիրամարգ է կարծես քայլում.
Զայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
Ասես աղբյուր է կարկաշում:
Իշխանն իսկույն նրան գրկում,
Ճերմակ կուրծքն է կրծքին սեղմում
Ու տանում է սիրակարոտ
Իր սիրելի մայրիկի մոտ:
«Ո՛վ տիրուհի, մա՛յր իմ անգին,—
Ոտն է ընկնում պաղատագին,—
Կին եմ ընտրել ես ինձ համար,
Քեզ համար էլ՝ աղջիկ խոնարհ,
Մենք երկուսով խնդրում ենք քեզ՝
Տալ մայրական օրհնանքդ մեզ:
Զավակներիդ օրհներ, մայրի՛կ,
Որ ապրենք հաշտ ու երջանիկ»:
Նրանց խոնարհ գլխի վրա
Սրբապատկեր պահած ահա՝
Մայրը լալիս է սրտաբեկ.
«Որդի՛ք, աստվա՛ծ տա ձեզ վայելք»:
Իշխանն երկար չպատրաստվեց,
Առավ նրան ու պսակվեց:
Ապրում էին նրանք սիրով՝
Երեսայի սպասելով:

Ծովի վրա քամին խաղում
Եվ նավակն է առաջ մղում,
Նա էլ վազում է սրընթաց
Առագաստները լայն բացած
Կղզու մոտով այն զառիթափ,
Ուր մի քաղաք կա հոյակապ.

Թնդանոթներ են կրակում,
Նավին ափ գալ առաջարկում:
Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
Կերակրում է, խրմացընում,
Հետո դառնում նրանց հարցնում.
«Ի՞նչ եք առնում, ի՞նչ եք ծախում
Եվ ո՞ր եք դուք հիմա լողում»:
Նավորդները ասին նրան.
«Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն.
Վաճառեցինք էժան թե թանկ
Գողաժուրիկ ամեն ապրանք.
Վերջացնելով այդ գործը մենք
Հիմա մեկնում ենք արևելք
Կղզու մոտով այն Բուլյանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի»:
Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
«Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք.
Սալթանի մոտ հասնեք բարով,
Օվկիանոսով ու ծովերով,
Եվ հիշեցրեք, խնդրեմ, նրան,
Թագավորին ձեր աննման,
Որ խոստացավ հյուր գալ մեզ մոտ,
Բայց մնացինք դեմքին կարոտ:
Ինձնից նրան բարև արեք»:
Եվ այս անգամ իշխանը սեգ
էլ շրոնեց ճամփան ծանոթ,
Մնաց տանը՝ իր կնոջ մոտ:

Շնկչնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նավը կրկին
Կղզու մոտով այն Բուլյանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի:
Ահա արդեն կապույտ հեռվում
Ծանոթ երկիրն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան.
Նրանց տուն է կանչում արքան:

Տեսան նրանք վեհ արքային
 Պալատի մեջ բազմած գահին,
 Բաբարիխա շար խնամին,
 Խոհարարն ու ջուհակուհին
 Արքայի մոտ երեք հոգով
 Նստած նայում են շորս աչքով:
 Եվ հյուրընկալ Սալթան արքան
 Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
 «Անգին հյուրեր, ո՞վ պարոնայք,
 Ո՞րտեղ էիք, շա՞տ ման եկաք,
 Ծովից այն կողմ լա՞վ է, թե վատ,
 Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
 «Ո՞վ թագավոր,— ասին նրանք,—
 Արար աշխարհ անցանք, տեսանք:
 Ծովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
 Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
 Ծովում կղզի կա միայնակ,
 Կղզու վրա՝ մի մեծ քաղաք
 Ոսկեգմբեթ տաճարներով,
 Պալատներով, այգիներով.
 Պալատի մոտ մեծ իշխանի
 Կա սլացիկ մի եղենի,
 Եղենու տակ՝ բյուրեղյա տուն,
 Տան մեջ՝ սկյուռ մի ձեռնասուն,
 Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
 Ու կաղին է անվերջ կրծում,
 Կաղին սակայն մի այնպիսի,
 Որ կեղեն է դեղին ոսկի,
 Իսկ միջուկը զմրուխտ փայլուն.
 Շատ մարդիկ են սկյուռին նայում:
 Այնտեղ ուրի՛շ հրաշք էլ կա.
 Հուզվում է ծովը շրջակա,
 Ոռնում է գոռ ու ամեհի,
 Դուրս ցայտում ասին իր ամայի,
 Տարածվում ու շալում ուժգին:
 Եվ հայտնրվում են եզերքին
 Զրահավառ ու անվեհեր

Երեսներէք դյուցազուններ,
Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
Երիտասարդ ու գեղեցիկ,
Առաջնորդում է քաջերին
Չեռնումորը՝ կտրիճ քեռին.
Չկա նման հաղթ ու հզոր,
Վստահելի պահակազոր:
Իսկ իշխանը մի կին ունի՝
Չտեսնելած գեղեցկուհի,
Ցերեկը լույսն է մթնեցնում,
Գիշերն աշխարհ լուսավորում.
Աստղ է վառվում սեգ ճակատին,
Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին.
Կղզու տերն է Գվիդոնը քաջ,
Որ խոնարհվում է քո առաջ.
Նա ուղարկել է շատ բարե,
Բայց կշտամբում է քեզ նաեւ,
Որ խոսք տվիր հյուր գալ իր մոտ,
Բայց երեսիդ մնաց կարոտ»:

Էլ Սալթանը շհամբերեց,
Նավատորմն իր կարգի բերեց:
Իսկ այն պառավ շար խնամին,
Խոհարարն ու ջուհակուհին
Չեն ուղում, որ Սալթան արքան
Տեսնի կղզին այն դյութական:
Սակայն Սալթանն՝ էլ չի լսում
Եվ սաստում է նրանց, ասում.
«Ես արքա՞ եմ, թե մի մանուկ,—
Խոսում է նա լուրջ ու կտրուկ,—
Ես մեկնում եմ»:
Ասաց, դոփեց,
Դուրս եկավ ու դուռը խփեց:

Լուսամուտի առաջ նստած
Իշխանը լուռ նայում է ցած.
Այնտեղ ծովն է ծփում հանդարտ,
Ափին խփում է աննկատ.

Եվ կապուտակ, անաճապ հնովում
 Ահա նավեր են երևում:
 Քրթում է սիրտն իշխանի.
 Այդ նավատորմն է Սալթանի,
 Վեր թռավ նա իսկույն տեղից,
 Կանչեց անզուսպ ու խնդալից.
 «Մա՛յր հարազատ ու սիրելի,
 Եվ դու, ջահե՛լ իշխանուհի,
 Մի շո՛ւտ եկեք, տեսեք ինչպե՛ս
 Հյուր է գալիս իմ հայրը մեզ»:
 Նավերն արդեն մոտ են կղզուն:
 Նա դիտակով հորն է տեսնում.
 Ահա արքան նավում կանգնած՝
 Իր դիտակն է ուղղել նրանց:
 Նրա հետն են՝ ջուհակուհին,
 Խոհարարը և խնամին,
 Որ անծանոթ կղզուն նայում,
 Զարմանում են ու հիանում:
 Թնդանոթներ որոտացին,
 Զանգերն ուժգին ղողանջեցին,
 Իշխանն ինքն է ծովափ գնում,
 Թագավորին դիմավորում,
 Եվ նրա հետ՝ ջուհակուհուն,
 Խոհարարին ու խնամուն.
 Նա տուն տարավ թագավորին
 Ու օան շասաց ամենևին:
 Երբ ամենքը պալատ հասան,
 Դարբասի մոտ տեսավ արքան
 Զրահավառ ու անվհճեր
 Երեսներեք դուցազուններ,
 Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
 Երիտասարդ ու գեղեցիկ,
 Եվ նրանց հետ՝ սուրը ձեռին
 Զեռնոմորը, կտրիճ քեռին:
 Արքան մտավ բակն ընդարձակ,
 Տեսավ՝ բարձրիկ եղևնու տակ
 Մի սկյուռ է երգում, ցնծում,

Ոսկի կաղինն է իր կրծում,
Զմրուխտները միջից հանում
Ու տոպրակի մեջ է դնում,
Եվ մեծ բակում համատարած
Ոսկի կեղև է շաղ տված:
Հյուրերն ապա սրտով խնդուն
Տեսան չքնաղ իշխանուհուն.
Աստղ է վառվում սեզ ճակատին,
Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին:
Իրեն այնքան վեհ է պահում,
Սիրամարգ է կարծես քայլում:
Հետն էլ եկող մի կին կա մեծ:
Արքան տեսավ — և ճանաչեց...
«Ի՞նչ եմ տեսնում, ի՞նչ բան է սա», —
Սիրտը խփեց արագ-արագ,
Ու քիչ մնաց ուշքը գնա...
Արցունքն աչքին, սիրով անհագ
Գրկում է նա իր թագուհուն,
Զահել հարսին ու իր որդուն:
Եվ սեղան են նրանք նստում,
Սկսվում է քեֆ ու խնդում:
Իսկ այն պառավ, շար խնամին,
Խոհարարն ու ջուլհակուհին
Փախան, մի-մի անկյուն մտան,
Ուր հագիվհագ նրանց գտան:
Նրանք ամեն ինչ պատմեցին,
Մեղա գալով հեկեկացին:
Հանուն այդ մեծ ուրախության
Երեքին էլ ներեց արքան:
Օրըն անցավ — թագավորին
Հարբած տարան ու քնացրին:
Այդ քեֆում ե՛ս էլ խմեցի
Եվ լուկ բեղերս թրջեցի:

ՔՆԱԿ ԴՇԽՈՒՀՈՒ ԵՎ ՅՈԹ ՔԱԶԵՐԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

Մնաս բարով ասելով
Թագավորը թագուհուն՝
Գնաց, շեկավ մի տարով:
Թագուհին էր, օրնիրուն,
Առավոտից իրիկուն,
Առագաստում կենտ նստած՝
Հուսամուտին աչքն հառած՝
Սպասում էր, սպասում
Եվ աչքերը վրնասում:
Աչքերն էնքան նայեցին,
Որ նայելուց ցավեցին:
Ջրկա՛, չրկա՛ հոգյակը,
Սիրտն է այրում փափազը:
Միայն բուքն է խիստ հուզվում,
Ձյունն է գալիս ու դիզվում.
Ինն ամիս է հա անցնում,
Առագաստում թագուհին
Ջրօրհնեքի սուրբ սոնին
Պառկում բերում մի աղջիկ,
Ինչպես վարդի մի փնջիկ:

Առավոտուն լուս ու մութ
Արքան եկավ, ի՞նչ օգուտ.
Վրան նայեց թագուհին,
Ծանր-ծանր հառաչեց

Ու հուզմունքից խստագին
Ճաշին ընդմիշտ նա ննջեց:

Արքան մնաց սգավոր.
Նա՛ էլ մարդ էր մեղավոր.
Տարին անցավ ոնց երազ.
Նա կին առավ դեռահաս.
Բարձր, սիրուն, նազելի,
Իայց բնույթը զզվելի,
Զար ու հպարտ, կըտըրտան,
Կասկածոտ ու մրթմրթան,
Օժիտ ուներ լի ու լի,
Հետն էլ մի հատ հայելի—
Պետք է ասեմ ավելին,—
Խոսել գիտեր հայելին.
Հետը ուրախ խոսում էր
Ու զուգվելով ասում էր.
«Ասա դու ինձ, հայելի՛,
Ո՞վ կա ինձնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Հայելին իսկույն կեթ
Խոսում էր թագուհու հետ.
«Զկա քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Ու թագուհին հըռհռում,
Զույգ ուսերը ծրամռում,
Քթի տակը մըռմըռում,
Աչքերը ճըտ-ճտտացնում,
Մատներով չըտ-չտտացնում,
Զեռքը մեջքին կանթ արած՝
Կանգնում հայելու դիմաց:

Արքազնուհի աղչիկը,
Հոտով վարդի փնջիկը,
Հետզհետե ծաղկելով՝
Մեծանում էր օրերով:
Աչք ու ունքը սև սաթ էր,

Լույսը դեմքից կըկաթեր.
 Դարձավ սիրունի փեսան
 Իշխանազուն Եղիսեն.
 Հոր մոտ ղրկեց նա պատգամ.
 Արքան ասավ. «Հա՛, կըտամ»,—
 Յոթը քաղաք, շատ զղյակ —
 Տվեց օժիտի տեղակ:
 Քազուհին առագաստում
 Իրան զուգում, պատրաստում,
 Ու հայելուն նա էլի՝
 «Ասա դու ինձ, հայե՛լի,
 Ո՞վ է ինձնից ավելի
 Արմաղ-շարմաղ սիրելի»:
 — Հայելին թե՛ «Քազուհի,
 Լսի՛ր, քեզնից ավելի
 Խորթ աղջիկդ է սիրելի»:
 Քազուհին է վեր թռչում,
 Խփում նրան ու ճչում.
 «Ա՛յ դու անպետք ապակի,
 Քո սրտիկը թող ճաքի.
 Դու ուղիղը չես ասում.
 Վրդովել ես ինձ ուզում:
 Ա՛յ թե ինչպես աճեց նա,
 Հարկե, սպիտակ կերևա.
 Հղի մայրը մեն-մենակ
 Կուսամուտից շարունակ
 Ձյունին էնքան է նայել,
 Որ աղջիկն է սպիտակել.
 Բայց ինձ ասա դու էլի,
 Ի՞մ աննման հայելի.
 Միթե՞ ես չեմ դշխունը,
 Աշխարհի մեջ նշխունը:
 Պատասխանեց հայելին.
 «Խորթ աղջիկդ է սիրելին»:
 Ոնց որ կծած սև օձից,
 Չար Քազուհին նախանձից
 էն հայելուն մի բրթեց,

Քոնեց մի կողմ շարտեց.
Ճշաց, կանչեց նաժիշտին,
Կանչեց բերեց իր կշտին,
Ասավ. «Աղջի՛, քեզ հետ եմ,
Թե չէ մազդ կը փետեմ.
Խորթ աղջկաս հետդ առ,
Իսկույն ևեթ տար անտառ.
Կապիր նրան ծառերին,
Բաժին դառնա գալլերին»:

Աստված պահի կնոջ հերսից,
Սատանան էր խոսում ներսից.
Հետը վիճել չէր կարելի,
Մի կրակ էր անմարելի
Նաժիշտն առավ վարդ ղշխուհուն,
Տարավ անտառ, աչպես հեռուն,
Որ աղջիկը ընկավ գլխի,
Արցունք թափեց աղի-լեղի
Ու աղաչեց. «Հույսը՛ս, լույսը՛ս
Ի՞նչ եմ արել անմեղ կույսըս.
Դու ինձ խղճա, ինձ խնայի՛,
Երբ որ դառնամ ես թագուհի
Կրկատարեմ քո բաղձանքը»:
Նա էլ լսեց աղաչանքը,
Ոչ սպանեց և ոչ կապեց,
Տեղը թողեց, տուն շտապեց:
«Ի՞նչ,— հարցրեց շար թագուհին,—
Ո՞րտեղ մնաց քո ղշխուհին»:
«Խոր անտառում, ասեմ ճիշտը,—
Պատասխանեց սև նաժիշտը,—
Ես կապեցի զույգ արմունկից,
Էլ չի պրծնի գալլի ճանկից.
Լավն էլ էն է շտանջվի,
Խոր անտառում թող ջընջվի»:
Լուրը հասավ ողջ աշխարհին,
Թե կորել է արքազնուհին:
Թագավորը մնաց լալեն,

Լալին, լալին, մղկտալին.
Ու պատանի անբախտ փեսեն,
Իշխանագունն էն Եղիսեն,
Սիրող սիրտը հա տանջելով.
«Ո՛վ տեր աստված» հա կանչելով
Գնաց գտնի նշանածին:

Հիմա զնանք մենք կորածին:
Մաղիկ մաղիկ մղկտալին,
էս կողմ, էն կողմ, վեր-վար տալեն,
Մութ անտառը տվեց անցավ,
Մի գլյակի նա մոտեցավ.
Շունն հաշելով վրա վազեց,
Մոտը գալով ոտը լիզեց.
Թափառական հյուրը չքնաղ
Սրահ մտավ լուռ ու խաղաղ.
Պատշգամբը ելավ վախով,
Դուռը բացեց երկաթ ախով.
Մտավ սենյակ և ոչ մի շունչ,
Չորս պատերը կանգնած են մունչ,
Բայց տախտերին՝ խալ-խալիչա
Եվ հատակին նախշուն քեչա,
Մի անկյունում՝ փայտե սեղան,
Մի անկյունում մեծ վառարան.
Տեսավ կույսը դատարկ տեղ չի,
Բարի մարդկանց մոտ չի կորչի.
Ու սենյակից դես-դեն մտավ,
Ցաք ու ցրիվ ինչ որ գտավ՝
Սրբեց, մաքրեց ու վեր քաղեց.
Ընկած բանը տեղից կախեց
Ու սենյակի դուռը ախեց.
Սրբի առաջ վառեց կանթեղ,
Գնաց մտավ մի ծածուկ տեղ:

Ճաշի ժամին, մին էլ ահա,
Բակը լցվան յոթն ածղահա:
Յոթով մտան սենյակը այն.

Մեծը ասաւ. «էս ի՞նչ նոր քան,
 Ամեն ինչը արգի-կարգի.
 Ո՞վ է բերել տունը սարքի:
 Ո՞վ ես, ով շես՝ առաջ արի.
 Տեսնենք շա՞ր ես դու, թե՞ բարի.
 Թե մի մարդ ես դու ալևոր՝
 Մեր բիձեն ես դու պատվավոր.
 Թե պատանի—ջիվան-ջահել՝
 Մեր ախպերն ես ախպոր վայել.
 Թե ծեր կին ես՝ մայր եղիր մեզ,
 Մեզ էլ որդի արա դու քեզ.
 Թե աղջիկ ես հուրիկ-բուրիկ՝
 Եղիր դու մեզ անուշ քույրիկ»:
 Եվ դշխուհին երևաց,
 Մինչև գոտին խոնարհվեց,
 Տան տերերին բարեկց.
 Վարդի նման կարմրեց.
 Ներողություն նա խնդրեց,
 Որ անկոչ ու անծանոթ,
 Հյուր է եկել նրանց մոտ:
 Իսկույն խոսքից իմացան՝
 Դշխուհի է աղջիկն այն.
 Գորգի վրա նստացրին
 Գաթա, գինի հրամցրին.
 Թողեց գինին գավաթով
 Ու գաթիցը, ամոթով,
 Կտրեց կերավ մի պատառ.
 Հանգստանալու համար
 Յոթն ախպորից հյուրընկալ
 Խնդրեց նա մի մահճակալ:
 Յոթն ախպորով միասին
 Սենյակ տարան հյուր կույսին,
 Թողին նրան մեն-մենակ
 Քնի իրենց թևի տակ:

Օրերն անցնում են կամաց,
 Բայց դշխուհին նշանած

Յոթն եղբոր դղյակում
Համ ծլում է, համ ծաղկում.
Եղբայրները խմբովին
կուսաբացին՝ մի քովի
Գնում են միշտ ման գալու,
Վայրի բազեր զարկելու,
Կամ թե թյուրք-մուրք փնտրելու
Եվ գլուխը կտրելու,—
Հալածելու միասին
Պյատիգորսկու շերքեզին:

Եվ դղյակի տիրուհին
Ինքն է որ կա գշխուհին.
Վառում, եփում, պատրաստում.
Յոթի հետ սեղան նստում
Ու հակառակ շի խոսում,
Ջան է ասում, ջան լսում.
Օրերն էդպես են հոսում,
Հեքիաթն էսպես է ասում:
Յոթն ախպորով վարդ կույսին
Սիրեցին. բարելուսին
Սենյակ մտան միասին.
Մեծը ասաց. «Վարդի՛ բույր,
Անվանել ենք մենք քեզ քույր,
Բայց սիրել ենք քեզ յոթով,
Մեզ մի անի ամոթով.
Դու մի թույլ տա, որ կովենք,
Պատճառ դառնաս, մենք ցովենք:
Եղիր մեզնից մեկիս կին,
Մյուսներիս քույրը անգին.
Գլուխդ ի՞նչ ես շարժում,
Մի՞թե ինձ ես դու մերժում,
Ընտրիր, ո՞րքա է քեզ արժան»:
«Օ՛, դուք քաջե՛ր պատվարժան,
Իմ եղբայրներ սիրասուն,
Ծիշտն եմ, ճիշտը ձեզ ասում,
Աստված պատժի թե ստեմ,

Տեղիս մեջը ողջ շրնստեմ,
Ես աղջիկ եմ հարսնացու,
Ունեմ ես ինձ փեսացու:
Դուք շատ քաջ եք ու խելոք,
Ձեզ սիրում եմ ես ջոկ-ջոկ,
Եղբայրներս եք հարազատ,
Թողեք խոսեմ ես ազատ,
Նըշանածս է, ձեզ ասեմ,
Իշխանազուն Եղիսեն:

Եղբայրները խորհեցին,
Ծոծրակները քորեցին.
«Որ էդպես է, մեզ ների՛ր,
Քրոջ նման մեզ սիրիր.
Ես այդ մասին, ասեմ ճիշտ,
Ձեմ խոսի, չեմ, ընդմիշտ»,—
Գլուխ տալով մեծն ասաց:
Կույսը տեղի մեջ խոսեց.
«Հա՛. չես ուզում, ախպե՛ր ջան,
Քույրըդ լինի դավաճան»:
Յոթն ախպերը փեսայու
Թողին աղջիկն հարսնացու.
Սուսիկ, փուսիկ գնացին
Եվ խոսքի տեր մնացին:

Բայց նենգամիտ թագուհին
Չէր մոռացել ցավը հին.
Նա չէր ներում դշխուհուն,
Ո՛նց իրանից նա սիրուն:
Բայց թե էն է ցավալին,
Գնաց գտավ հայելին,
Դրավ առաջն ու նստեց,
Իրան զուգեց պատրաստեց.
Ժպտաց, ասաց. «Հայելի՛,
Ասա, ասա ինձ էլի,
Ո՞վ է ինձնից ավելի.
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:

«Գեղեցիկ ես, խո՛սք չըկա,
Բայց անտառում մինը կա,
Յոթ ախպրանց դղյակում
Անհայտ ծլում ու ծաղկում.
Նա՛ է քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Ու թագուհին վեր թռավ,
Իր նաժիշտին ձեռքն առավ.
«Վստահացա՞ր ինձ խաբել,
Խորթ աղջկաս չըկապել»:
Նա էլ պատմեց եղածը.
Թագուհին թե՛ «Չեղածը
Քո ցլուխը կըբերեմ.
Քանի ողջ է դշխուհին,
Վայը կտամ քո օրին»:

Մատաղ կույսը մի ջերմ օր,
Սպասելով յոթն ախպոր,
Պատուհանում մանում էր.
էն ինչ դռան մեծ շունն էր,
Սաստիկ հաշեց ու կույսը
Տեսավ՝ ուզվորը դուրսը,
Պաշտպանվելով շնիցը,
Ներս է մտնում դռնիցը:
«Ա՛յ շուն, հանգիստ, ի՞նչ է, ի՞նչ,
Սպասիր դու, տա՛տի, քիչ.
Կըլոնցնեմ ես գծին
Ու կըբերեմ քեզ բաժին»,—
Գոռեց վերից էն կույսը:
«Իմ զավա՛կս, իմ լույսը,
Շունդ ինչքա՛ն կատաղած է,
Աղքատ կուզե, որ կըծե.
Եկ ինձ մոտ»:
Կույսն ուզում է
Հաց բերի. շունն հուզվում է.
Պատշգամբին կպշելով,
Ոտներն ընկած հաշելով,
Թույլ չի տալիս աղջկան

Մոտենալու էն կնկան.
 Հենց պառավը դեպ նրան,
 Հարձակվում է հա վրան
 Ինչպես կատղած, գազազած:
 «էս ի՞նչ հրաշք,— կույսն ասաց,—
 էսօր շունը ինչ վա՛տ է,
 Կարելի է քնատ է»:

Բերեց հացը ցած նետեց,
 Շանը մի կերպ խտրտեց.
 Պառավն առավ ու ասաց.
 «Աղջի՛կ, օրհնի քեզ աստված,
 Շունը վերև չի թողնի,
 էս խնձորը դու բռնի»:

Ու մի խնձոր մեղրածո՞ր
 Ոսկեզօծած, կարմրավուն,
 Վեր է գցում դշխուհուն:
 Շունը վերևն է զլում,
 Կույսը խնձորն է խլում:
 «Շան հաշոցը քեզ ի՞նչ փույթ,
 Աղավնյա՛կս, անձանձրույթ.
 էդ խնձորը կարմրախետ
 Անուշ կանես ճաշից ետ»:

Պառավն ասաց, հեռացավ,
 Շունը նորից շարացավ,
 Նա վազում է, վազվզում,
 Կոնժկոնժում է, մըզմըզում,
 Մին շոքում է, մին պառկում
 Եվ սրտիցը խոր տնքում.
 Ասել կուզե դշխուհուն՝
 «Դեն շպրտիր»:— «Ա՛յ իմ շուն,
 էսօր քեզ ի՞նչ պատահեց»,—
 Ասավ շանը ու շոյեց:
 Հետո մտավ սենյակը,
 Դրեց, փակեց դռնակը
 Ու սկսեց նա բանել,
 Պատուհանում կազ մանել,
 Ապրեշումից թել հանել,

Ախարանց ճամփեն հա պահել,
Ալ խնձորին ծուռ նայել:

Խնձոր, խնձոր, ի՞նչ խնձոր,
Կտոտ, հյութոտ, մեղրածոր,
Հոտոտ-մոտոտ թարմ ու նոր,
Կարմրաթշիկ, ոսկեհատ,
Կուտ ու կորիզ նռան հատ
Երևում են կեղևից,
Նոր է քաղած տերևից:
Կույսը ելավ սրտամաշ,
Ջրհամբերեց մինչև ճաշ.
Խնձորն առավ նա ձեռքին,
Մոտեցրեց շրթունքին.
Մի քիչ կծեց ասամով
Ու կուլ տվեց խիստ համով.
Մին էլ հանկարծ իմ կույսը,
Իմ հոգյակը, իմ լույսը,
Անձեն, անձուն, անբարբառ
Փովեց տեղը շնչասպառ:
Դալար կոներ թափվեցան,
Պայծառ աչքեր փակվեցան.
Ոսկի խնձոր գլորավ,
Նախշուն հասակ ճլորավ.
Ընկավ կույսը նշանած,
Ո՛չ կենդանի, ո՛չ մեռած:

Եղբայրները անտևդյակ
Գալիս էին դեպ դղյակ
Օրվա հաջող թալանից.
Մին էլ շունը տան կողմից
Վրա պրծավ հաշիւով.
Ու նորից տուն փախչելով
Կուզեր ասել՝ շուտ հասեք.
Էլ մի՛, էլ մի՛ սպասեք:
Էն քաջերը վատ նշան
Հաշվելով հաշոցը շան,

Սլացան, սենյակ լցվան,
«Ախ, վա՛խ»։ Շունը բարձրաձայն
վրա պրծավ, շարացավ,
խնձորը կերավ, չորացավ։
Էլ ետ չգա էդ օրը,
Թունավոր էր խնձորը։
Յոթ ախպերը ամենքով,
Հոգու սաստիկ հուզմունքով,
Քրոջ առաջ գլխակախ
Կանգնած էին մտազբաղ։
Ու սրբազան աղոթքով
Բարձրացրին խնամքով,
Խաս-խաս շորեր հագցրին,
Հագցրին ու կապցրին,
Աղի արցունք մաղեցին,
Նրան թաղել ուզեցին։
Բայց մտքները փոխեցին։
Խորը քնի թևի տակ,
Ինչպես քնած հրեշտակ,
Կույսը անուշ էր ննջում,
Միայն, միայն չէր շնչում։
Եղբայրները երեք օր
Սուգ նստեցին-սգավոր։
Բայց դշխուհին այն նախշուն,
Խոպուպները ապրեշում,
Իր խոր քնից չըսթափվեց։
Երեք օր թամամվեց,
Դրին դազադ բյուրեղյա
Ու, կարդալով «տեր-ուղղյա»,
Տարան նրան թափուր սար,
Սարի տակին մի խոր այր,
Շղթաներով կախեցին,
Յոթը սյունից մեխեցին,
Շուրջը ճաղեր տնկեցին,
Քրոջ առաջ չոքեցին,
Մունը գրին երկրային։
Խորհրդավոր էդ պահին

Մեծը ասավ. «Ա՛յ չքնադ,
Զահել մտար դու դագադ,
Զոհ գնացիր նախանձին.
Գեղեցկությունդ առանձին
Յոթն ախպերով սիրեցինք,
Բայց քեզ փեսիդ պահեցինք.
Հիմի դու կաց այս վայրում,
Մութ ու մթին այս այրում»:

Եվ թագուհին նախանձոտ
Սպասելով մահվան բոթ,
Նորից առավ հայելին,
Իրա միակ սիրելին.
Ասավ. «Ասա, հայելի՛,
Բոլորիցք ավելի
Մի՞թե ես չեմ սիրելի»:
Հայելին թե՛ «Հա՛, էլի,
Զրկա քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:

Նշանածին էն փեսեն,
Իշխանագուն Ծղիսեն,
Ողջ աշխարհն է ման գալիս,
Ման է գալիս ու լալիս,
Պատահողին հարց տալիս.
«Ասեք, ո՞ւր է դշխուհիս,
Ասեք, ո՞ւր է նշխուհիս»:
Ո՛վ լսում է, զարմանում,
Ո՛րը հայտնի ծիծաղում,
Ո՛րը գլուխը կախում:
Ու արևին լուսերես
Դիմեց փեսեն վերջապես.
«Արև՛, արև՛, արեգակ,
Աշխարհն առած թևիդ տակ,
Կլոր տարին շարունակ
Ման ես գալիս երկնքով.
Բա չի՞ ընկել քո աչքով՝

Իմ դշխուհիս նորահաս,
 Ես փեսան եմ անմուրազ»:
 «Ո՛ր, չեմ տեսել, պատանի՛,
 Ինձնից կարծիք մի տանի,
 Գուցե նա չի կենդանի,
 Գուցե մի տեղ լուսնյակը
 Տեսել է քո հոգյակը»:
 Նդիսեն իր հուշերով
 Դիմեց լուսնուն գիշերով.
 «Լուսի՛ն, լուսի՛ն, լուսերես,
 Դու ոսկեզօծ եղջյո՛ւր ես.
 Աչքըդ խաժուժ, լուսաէջ,
 Դու ծագում ես մթի մեջ,
 Քեզ աստղերը սիրելով՝
 Հա մնում են նայելով,
 Մի՞թե խնդիրս ես մերժում:
 Մի տեղ էս լեն աշխարհում
 Չե՞ս տեսել իմ դշխուհուն,
 Նա իմ հարսն է, ես՝ փեսան:
 Լուսի՛ն, լուսի՛ն, դեհ, ասա՛»:
 Լուսինն ասավ. «Պատանի՛,
 Ինձնից կարծիք մի տանի,
 Գիշերները մութ-մթին,
 Ես ծագում եմ իմ հերթին.
 Ես չեմ տեսել դշխուհուն,
 Գնա՛, դիմիր դու քամուն.
 Գուցե նա քեզ ճար անի,
 Գնաս բարով, մի կանգնի»:
 Քամուն դիմեց Նդիսեն.
 «Կանգնի՛ր, քամի՛, քեզ առեմ,
 Քամի-քամի կօրորվի,
 Հալածում ես խմբովի
 Էն երկնքի ամպերը,
 Հուզում, դիզում ծովերը
 Ու քո անուշ հովերը
 Տարածում ես անսահման.
 Դու հզոր ես անպայման.

Գու չեա վախում ոչ ոքից,
 Բացի, բացի էն մեկից:
 Մի՞թե խնդիրս ես մերժում,
 Մի տեղ էս լին աշխարհում
 Չե՞ս տեսել իմ գշխուհուն,
 Նա իմ հարսն է, ես՝ փեսա»:
 Քամին ասավ. «Ես տեսա.
 Գետից վերև կա մի սար,
 էն սարում մի խոր այր,
 էն այրումը, խավարում,
 Բյուրեղ դազաղ օրորվում.
 Շղթաներով է կախված,
 Յոթը սյունից է մեխված»:
 Քամին բացեց իր թևը.
 Տղան առավ սուգ-սևը.
 Լալով գնաց հեռացավ,
 Թափուր սարին մոտեցավ.
 Սարի շուրջը դատարկ վայր,
 Սարի տակը մի խոր այր:
 Գնա՛ց, գնա՛ց մո՛թ անցքով,
 Գնաց տխուր հայացքով.
 Գնաց գտավ մի դազաղ՝
 Շղթաներով վերից կախ,
 Եվ դազաղում — հա անշունչ
 Իր գշխուհին՝ վարդի փունջ:
 Վայը տալով իր գլխին,
 Վազեց կպավ դազաղին.
 Եվ դազաղը բյուրեղից
 Հա փշրվեց իր տեղից,
 Կույսը զարթնեց զարմացած,
 Շուրջը նայեց ու ասաց.
 «Ախ, էսքան էլ մարդ քնի՞,
 Իր գլուխը վեր դնի»...
 Վեր բարձրացավ դազաղից
 Եվ ինչ տեսա՛վ էնտեղից:
 Վա՛յ, երազ է, մուրազ է,
 Ու լաց եղան երկուսով.

Այրից ելան ու լուսով
Հեռու ծայրից աշխարհքի,
Ուրախ, զվարթ, ձեռք-ձեռքի,
Սարեր, ձորեր շրջելով,
Անուշ, անուշ զրուցելով,
Ինչպես երկու աղունիկ,
Եկան հասան արքունիք:
Լուրը հասավ աշխարհին—
Կենդանի է դշխունհին:

Հենց էդ պահին թագունհին
էլի առած հայելին,
Հետը անուշ խոսում էր
Ծամովելով ասում էր.
«Մի՛ վ կա ինձնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
«Դու չքնաղ ես, խոսք չկա.
Խորթ աղջիկդ է որ կա,
Նա է քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Նորից հուզվեց թագունհին,
Տվեց փշրեց հայելին.
Դռնից ուղիղ դուրս թռավ
Խորթ աղջկան պատահով,
Սիրտը ճաքեց ու մեռավ:
Հենց որ նրան հողեցին,
Խորը, խորը թաղեցին,
Սկսեցին հարսանիք.
Երկու ջահել ջան-ջանիկ
Պսակվեցին մուրազով.
Դեռ աշխարհը երազով
Ջէր տեսել էրպես խնջույք.
Ծա էլ առա մեծ հաճույք.
էնքան գինի կոնծեցի.
Լոկ բեղերս թրջեցի:

ԿԱՊԻՏԱՆԻ ԱՂԶԻԿԸ

Պատիվդ շահիւոց պահպանիր:

Առած

Գ Լ Ո Ւ Խ I

ԳՎԱՐԴԻԱՅԻ ՍԵՐԺԱՆՏԸ

— Վաղն ևեթ կդառնար գվարդիայի կապիտան:
 — Հարկավոր չէ. թող նա բանակում ծառայի:
 — Հրաշալի՜ է ասված — քաշի թող մի...

Իսկ ո՞վ է նրա հայրը:

Կնյամենին

Հայրս՝ Անդրեյ Պետրովիչ Գրինյովը, երիտասարդ ժամանակ ծառայել էր կոմս Մինիխի մոտ և պրեմիեր-մայորի աստիճանում պաշտոնաթող եղել 17... թվականին: Այդ ժամանակից նա ապրում էր Սիմբիրսկի նահանգում գտնվող իր գյուղում, ուր և ամուսնացել էր այնտեղի մի աղքատ ազնււժականի աղջկա՝ Ավդոտյա Վասիլենա Յու-ի հետ: Մենք՝ երեխաներս, ինը հոգի էինք: Իմ բոլոր եղբայրներն ու քույրերը մանուկ հասակում են մեռել:

Գվարդիայի մայոր՝ մեր մոտիկ ազգական իշխան Բ.-ի ռոտրմաժուքյամբ հս գրված էի Սեմյոնովսկի գնդում որպես սերժանտ: Երբ դեռ մայրս հղի էր ինձնով: Իսկ եթե մայրիկս անսպասելիորեն աղջիկ ծներ, հայրս ուր որ հարկն է կհայտներ շներկայացված սերժանտի մասին և գործը դրանով իսկ կավարտվեր: Մինչև ուսումնա ավարտելը հս համարվում էի արձակուրդի մեջ: Այն ժամանակ մենք այժմյան պես չէինք դաստիարակվում: Հինգ տարեկան հասակից ինձ տվել էին ասպանդակապահ Սավելիչի ձեռքը, որին, շնորհիվ իր աշաւուրջ վարք ու բարքի, նշանակել էին իմ հսկիչ-սպասավորը: Նրա հսկողության տակ տասներկու տարեկան հասակում

ռուսերեն գրել-կարդալ սովորեցի և կարող էի բավական առողջ դատողութիւններ անել արագավազ քերծեի հատկութիւնների մասին: Այդ ժամանակ հայրս ինձ համար վարձեց մի ֆրանսիացի՝ մուսյե Բուպրեին, որին Մոսկվայից բերել ավին գինու և պրովանսի ձեթի մի տարվա պաշարով հանդերձ: Նրա գալը բոլորովին դուր չեկավ Սավելիին: «Փա՛ռք աստծո, — փնթփնթում էր նա քթի տակ, — կարծես թե երեսայի երեսը մաքուր է, մազերը՝ սանրած, փորը՝ կուշտ: Էլ ի՞նչ կարիք կար ավելորդ փող ծախսել և մուսյե վարձել, ի՞նչ է, էստեղ մենք մեր մարդիկը չունեի՞նք»:

Բուպրեն իր հայրենիքում եղել էր վարսավիր, հետո Պրուսիայում՝ զինվոր, ապա եկել էր Ռուսաստան pour être outchitel¹, այնքան էլ լավ չհասկանալով այդ բառի իմաստը: Նա խաղաղ բնավորութեան տեր մարդ էր, սակայն՝ ծայրաստիճան թեթևամիտ և անառակ: Նրա գլխավոր թուլութիւնը դեպի գեղեցիկ սեռն ունեցած մոլութիւնն էր. հաճախ, ի պատասխան իր քնքշութիւնների նա ստանում էր այնպիսի հարվածներ, որոնցից ամբողջ օրերով հառաչում էր: Բացի այդ, նա (ինչպես ինքն էր ասում) թշնամի չէր շշին, այսինքն՝ (ռուսերեն ասած), սիրում էր չափից ավելի կոնծել: Բայց, քանի որ մեր տանը գինին միայն ճաշին էին տալիս, այն էլ՝ մի փոքր գավաթով, ըստ որում դասատուին ռովորաբար աչքաթող էին անում, ուստի և իմ Բուպրեն շատ շուտով սովորեց ռուսական թրմօղուն և մինչև անգամ սկսեց գերադասել այն իր հայրենիքի գինիներից՝ որպես ստամոքսի համար չափազանց օգտակար: Մենք իսկույն բարեկամացանք և թեև ըստ պայմանի նա պարտավոր էր ինձ սովորեցնել ֆրանսերեն, գերմաներեն և բոլոր ցիտուքյունները, բայց նա գերադասեց կարճ միջոցում ինձնից մի կերպ ռուսերեն կոտրատել սովորել և ապա մեզնից յուրաքանչյուրն արդեն իր գործով էր զբաղվում: Ապրում էինք մենք հաշտ ու համերաշխ: Ուրիշ մենտոր ես չէի էլ ուզում: Սակայն շուտով բախտը մեզ բաժանեց, և ահա թե ինչ դիպվածով:

Էվաջարաբուհի Պալաշկան՝ հասուլիկ ու չեչոտ մի աղջիկ

¹ Ուսուցիչ քիմիա համար (ֆր.): (Outchitel—ռուսերեն учитель—ուսուցիչ բառն է):

և մի աշքը կույր կովապահ Ակուլկան ինչպես եղավ, խոսք մեկ արած, մի օր եկան, միասին մորս ոտներն ընկան, խոստովանեցին իրենց մեղքը և լաց ու կոծով գանգատվեցին մուսյեից, որը գայթակղել էր նրանց անփորձությունը։ Մայրս չէր սիրում նման բանը հանաքի տալ, ուստի և գանգատվեց հորս։ Նրա դատաստանն էլ իարճ էր լինում։ Նա իսկույն ևեթ իր մոտ պահանջեց սրիկա ֆրանսիացուն։ Հաղորդեցին, որ մուսյեն ինձ դաս է տալիս։ Հայրս եկավ իմ սենյակը։ Այդ պահին Բուպրեն անմեղության քնով քնած էր մահճակալի վրա։ Ես գործով էի դբաղված։ Հարկ է գիտենալ, որ Մոսկվայից ինձ համար աշխարհագրական քարտեզ էին բերել տվել։ Առանց որևէ գործածություն այդ քարտեզը կախված էր պատից և վաղուց էր ինձ հրապուրում թղթի լայնությանմբ ու լավորակությամբ։ Ես վճռեցի նրանից մի օդապարուկ շինել և, օգտվելով Բուպրեի քնից, գործի անցաւ։ Հայրս ներս մտավ հենց այն րոպեին, երբ ես ճիւղպից շինած պոչը հարմարեցնում էի Բարեհուսո հրվանդանին։ Տեսնելով իմ վարժությունները աշխարհագրության բնագավառում, հայրս քաշեց ականջս, ապա մոտ վազեց Բուպրեին, շատ անզգույշ արթնացրեց նրան և սկսեց նախատինք թափել գլխին։ Շփոթված Բուպրեն ուզեց վեր կենա, կանգնի և — շկարողացավ։ Դժբախտ ֆրանսիացին թունդ հարբած էր։ Յո՛թը ցավին՝ մի դարման։ Հայրս բռնեց նրա օձիքից, բարձրացրեց մահճակալի վրայից, դռներից դուրս հրեց և՛ ի մեծ ուրախություն Սավելիչի, նույն օրն ևեթ արձակեց պաշտոնից։ Դրանով էլ ավարտվեց իմ կրթությունը։

Ես ապրում էի իբրև մի թերուս տղա, աղավնիներ թռցրնելով և աթուրմա խաղալով բակի երեխաների հետ։ Մինչ այս, մինչ այն՝ տասնվեց տարեկան դարձաւ։ Այդ ժամանակ իմ բախտը փոխվեց։

Մի անգամ աշնանը մայրս մեղրով մուրաբա էր եփում հյուրասենյակում, իսկ ես բերանիս ջուրը կուլ տալով, նայում էի մուրաբայի եռացող փրփուրին։ Հայրս պատուհանի մոտ նստած կարդում էր Պալատական օրացույցը, որ ամեն տարի նա ստանում էր։ Այդ գիրքը նրա վրա միշտ մեծ ազդեցություն էր թողնում. նա միշտ առանձին հետաքրքրությամբ էր կարդում այն և ամեն անգամ ընթերցումը նրա

մեջ առաջացնում էր մաղձի զարամանալի հուզումն: Մայրս, որ անգիր գիտեր նրա բոլոր սովորությունները, միշտ աշխատում էր այդ դժբախտ գիրքը որքան կարելի է հեռու պահել և այդպիսով Պալատական օրացույցը հաճախ ամբողջ ամիսներ նրա աչքին չէր ընկնում: Բայց երբ նա պատահաբար գտնում էր, ապա երբեմն ամբողջ ժամերով այլևս ձեռքից բաց չէր թողնում: Եվ այդպես, հայրս կարդում էր Պալատական օրացույցը. երբեմնակի ուսերը վեր քաշում և կիսաձայն կրկնում. «Գեներալ-պորուչիկ... Իմ վաշտում նա սերժանտ էր... Ռուսական զույգ օրդենների կալալեհ... Իսկ վաղո՛ւց է, որ մենք»... Վերջապես հայրս օրացույցը շարտեց բազմոցի վրա և խորասուզվեց մտածմունքի մեջ, որ ոչ մի լավ բան չէր գուշակում:

Հանկարծ նա դարձավ մորս. «Ավդո՛ւյա Վասիլենա, Պետրուշան քանի՞ տարեկան է»:

— Դեհ, ահա տասնյոթի մեջն է,— պատասխանեց մայրս,— Պետրուշան ծնվեց հենց այն տարին, երբ մեր հորաքույր Նաստասյա Գերասիմովնայի մի աչքը կուրացավ և երբ դեռ...

«Բարի,— ընդհատեց հայրս,— ժամանակն է, որ նա զինվորական ծառայության գնա: Հերիք է, ինչքան վազվզեց աղախնասենյակներում և մազլեցեց աղավնատների պատերով»:

Ինձնից շուտով բաժանվելու միտքն այնպես շշմեցրեց մորս, որ նա գդալը ձեռքից բաց թողեց կաթսայի մեջ և արցունքները հոսեցին նրա երեսով: Ընդհակառակը, դժվար է նկարագրել իմ հիացմունքը: Զինվորական ծառայության գնալու միտքն իմ մեջ խառնվում էր ազատության և Պետերբուրգի կյանքի վայելքների մասին ունեցած մտքերի հետ: Ես ինձ երեւակայում էի գվարդիայի սպա, որ, իմ կարծիքով՝ մարդկային ամենամեծ բարեբախտությունն էր:

Հայրս չէր սիրում ոչ փոխել իր մտադրությունները, ոչ էլ հետաձգել նրանց կատարումը: Իմ մեկնելու օրն արդեն նշանակված էր: Նախօրյակին հայրս հայտնեց, որ մտադիր է ինձ հետ նամակ ուղարկել իմ ապագա պետին և գրիչ ու թուղթ պահանջեց:

— Զմոռանաս, Անդրեյ Պետրովիչ,— ասաց մայրս,—

իմ կողմից էլ ողջունել իշխան Բ-ին. գրի, թե ես հուսով եմ, որ նա Պետրուշային չի թողնի առանց իր շնորհների:

— Ա՛յ քեզ հիմար բան,— պատասխանեց հայրս հոնքերը կիտելով:— Ինչո՞ւ համար ես պետք է իշխան Բ-ին նամակ գրեմ:

— Բայց դու ասացիր, որ կամենում ես գրել Պետրուշայի պետին:

— Է՛, հետո ի՞նչ:

— Բայց չէ՞ որ Պետրուշայի պետն իշխան Բ-ն է: Զէ՞ որ Պետրուշան գրված է Սեմյոնովսկի գնդում:

— Գրվա՛ծ է: Իմ ի՛նչ գործն է, թե գրված է: Պետրուշան Պետերբուրգ չի գնա: Ի՛նչ պիտի նա սովորի Պետերբուրգում ծառայելով: Դրամ վատնել և անպիտանությունե՞ր անել: Ո՛չ, թող նա բանակում ծառայի, թող նեղություններ քաշի, թող վառողի հոտն առնի, թող զինվոր դառնա և ոչ թե շամատոն: Գրվա՛ծ է գվարդիայում... Որտե՞ղ է նրա պասպորտը: Տո՛ւր ինձ:

Մայրս գտավ իմ անձնագիրը, որ պահվում էր նրա փոքրիկ արկղիկի մեջ՝ իմ կնոնքի շապիկի հետ և գողգորշուն ձեռքով տվեց հորս: Հայրս ուշադրությամբ կարդաց այն, դրեց իր առջև՝ սեղանի վրա, և սկսեց իր նամակը:

Հետաքրքրությամբ ինձ տանջում էր: Ապա ո՞ւր են ուղարկելու ինձ, եթե ոչ Պետերբուրգ: Աչքս չէի հեռացնում հորս գրչից, որ շարժվում էր բավական դանդաղ: Վերջապես նա ավարտեց նամակը, պասպորտի հետ կնքեց մի ծրարում, ակնոցները հանեց և ինձ իր մոտ կանչելով, ասաց. «Ահա քեզ Անդրեյ Կարլովիչ Ռ-ին՝ իմ վաղեմի ընկերոջն ու բարեկամին հանձնելու նամակը: Դու գնում ես Օրենբուրգ՝ նրա հրամանատարության տակ ծառայելու:

Եվ այսպես, իմ բոլոր փայլուն հույսերը խորտակվեցին: Պետերբուրգի ուրախ կյանքի փոխարեն ինձ սպասում էր ձանձրույթը հեռավոր ու խուլ մի վայրում: Զինվորական ծառայությունը, որի մասին մի ըոպե առաջ մտածեմ էի այնպիսի հիացմունքով, ինձ թվաց որպես մի ծանր դժբախտություն: Բայց հակաճառելն անմտություն էր: Մյուս օրն առավոտ տան դռանը մոտեցավ ճամփորդական կիբիտկան. մեջը դրին մի ճամպուրկ, մի արկղ՝ թեյի պարագաներով և

կապոցները՝ մեջը բլիթներ ու կարկանդակներ՝ տնային փայփայանքի վերջին նշանները: Մնողներս օրհնեցին ինձ: Հայրս ասաց. «Գնաս բարով, Պյո՛տր: Հավատարիմ ծառայի նրան, ում երդում կտաս: մեծերիդ լսիր, նրանց փաղաքը-շանքների հետևից շրնկնես, ծառայութ՛յան մեջ մի քծնի, ծառայութ՛յունից շխուսափես և հիշիր առածը՝ շորդ նորուց պահպանիր, իսկ պատիվդ՝ ջահելուց»: Մայրս արտասուքն աչքերին ինձ խրատում էր պահպանել առողջութ՛յունս, իսկ Սավելիչին պատվիրեց հոգալ երեխայի մասին: Նապաստակի մորթուց կարած մի մուշտակ հագցրին ինձ, իսկ վրայից՝ աղվեսենու քուրք: Սավելիչի հետ նստեցի կիբիտկայի մեջ և ճանապարհ ընկա, հորդ արցունքներ թափելով:

Նույն գիշերն ևեթ հասա Սիմբիրսկ, ուր պիտի մնայի մի օր՝ անհրաժեշտ իրեր գնելու համար, որ հանձնարարված էր Սավելիչին: Իջևանեցի պանդոկում: Սավելիչն առավոտից գնաց խանութները: Զանձրանալով պատուհանից նայել ցե-խոտ փողոցին, ես գնացի թափառելու պանդոկի բոլոր սեն-յակներում: Բիլիարդանոց մտնելուս պես տեսա բարձրահասակ մի բարին երեսունհինգ տարեկան, երկար, սև բեղբրով, խալաթը հագին, կիյը ձեռքին և ծխամորճը ատամներով բռնած: Նա խաղում էր մարկյորի հետ, որը խուզը տանելու դեպքում մի գավաթ օղի էր խմում, իսկ տարվելու դեպքում պետք է շորեքթաթ մտներ բիլիարդի տակը: Սկսեցի դիտել նրանց խաղը: Որքան երկար էր տևում այն, այնքան շորեք-թաթ արվող զրոսանքները հաճախակի էին դառնում, մինչև որ վերջապես մարկյորը պառկած մնաց բիլիարդի տակ: Բարինը մի քանի թունդ խոսքեր ասաց նրա հասցեին՝ որպես դամբանական և ինձ առաջարկեց հետը մի պարտիա բի-լիարդ խաղալ: Ես հրաժարվեցի՝ խաղալ չիմանալուս պատ-ճառով: Ըստ երևույթին այդ նրան տարօրինակ թվաց: Ասես ցավակցութ՛յամբ նա ինձ նայեց, սակայն սկսեցինք խոսել: Ես իմացա, որ նրան կոչում են Իվան Իվանովիչ Զուրին, որ նա՝* հուսարական գնդի ռոտմիստրն է և Սիմբիրսկ է եկել ռեկրուտներ ընդունելու գործով, իսկ իջևանել է պանդոկում: Զուրինն ինձ հրավիրեց իր հետ ճաշել — աստված ինչ ոք տվել է, գինվորավայել: Ես հաճույքով համաձայնեցի: Սե-զան նստեցինք: Զուրինը շատ էր խմում և ինձ էլ հյուրա-

սիրում էր, ասելով, որ պետք է սովորել զինվորական ծառայությունը: Նա ինձ պատմում էր բանակային այնպիսի անեկդոտներ, որ ծիծաղից թուլացած, քիչ էր մնում թե վայր ընկնեմ, և մենք սեղանից վեր կացանք որպես կատարյալ բարեկամներ: Այն ժամանակ նա առաջարկեց ինձ բիլիարդ խաղալ սովորեցնել: «Դա,— ասում էր նա,— անհրաժեշտ է մեզ պես ծառայող մարդկանց համար: Արշավանքի ժամանակ, ասենք թե, հասար մի որևէ ետ ընկած տեղ, ասա խնդրեմ, ինչո՞վ պիտի զբաղվես: Հո միշտ ջնուգներին չպիտի՞ ծեծես: Ակամայից կգնաս պանդոկ և կսկսես բիլիարդ խաղալ, իսկ դրա համար պետք է խաղալ իմանալ: Ես միանգամայն համոզվեցի և մեծ եռանդով սկսեցի սովորել: Զուրիներ բարձր ձայնով խրախուսում էր ինձ, զարմանում էր իմ արագ առաջադիմությունների վրա, և մի քանի դասերից հետո առաջարկեցի փողով խաղալ. մի-մի գրոշ դնելով, ոչ թե տանելու համար, այլ հենց այնպես միայն, որպեսզի դատարկ տեղը չխաղանք, որ նրա ասելով, ամենավատ սովորությունն է: Ես դրան էլ համաձայնեցի, իսկ Զուրիներ հրամայեց փունջ տալ մեզ և համոզում էր ինձ փորձել այն, կրկնելով, որ պետք է վարժվել զինվորական ծառայությանը, իսկ առանց փունջի ծառայելն ի՞նչ բան է որ: Ես լսեցի նրան: Խաղը շարունակվում էր: Ինչքան հաճելի էի խմում իմ բաժակից, այնքան ավելի համարձակ էի դառնում: Բիլիարդի գնդերն ամեն րոպե դուրս էին թռչում սեղանի եզրերից, ես տաքացել էի, հայհոյում էի մարկյորին, որը, աստված գիտե, թե ինչպես էր հաշվում, ժամ առ ժամ ավելացնում էի խաղագումարը: Մի խոսքով ինձ պահում էի որպես կապը կտրած մի տղա: Ժամանակն անցավ աննկատելի: Մեկ էլ Զուրիներ ժամացույցին նայեց, կիյը ցած դրեց և հայտնեց ինձ, որ տարվել եմ հարյուր ռուբլի: Դա մի փոքր շփոթեցրեց ինձ: Իմ բոլոր դրամը Սավելիչի մոտ էր: Սկսեցի ներողություն խնդրել: Զուրիներ ընդհատեց ինձ: «Ի սե՛ր աստծո, բնավ մի անհանգստանա: Ես կարող եմ սպասել, իսկ այժմ՝ զնանք Արինուշկայի մոտ»:

Ի՞նչ կհրամայեք: Այդ օրը ես վերջացրի նույնքան թեթևամիտ, որքան և սկսել էի: Մենք ընթրեցինք Արինուշկայի մոտ: Զուրիներն ամեն րոպե լցնում էր իմ գավաթը, կրկնելով,

որ պետք է վարժվել զինվորական ծառայությանը: Սեղանից վեր կենալիս, ես հազիվ էի կանգնում ոտքի վրա. կեսգիշերին Զուրինը կառքով ինձ տարավ պանդոկ:

Սավելիչը մեզ դիմավորեց տան մուտքի մոտ: Տեսնելով դեպի ծառայութունն ունեցած իմ ջանասիրտության աներկբա նշանները, նա ախ քաշեց: «էս ի՞նչ օրի ես, տեր իմ,— ասաց նա ողբալի ձայնով:— էդ որտե՞ղ ես էղպես տղկվել: Ա՛խ, աստված իմ, երբեք էս տեսակ բան չէր եղել»:— «Ձայնդ կտրի՛, քավթառ,— հազիվ կապելով բառերը պատասխանեցի նրան.— երեւի դու հարբած ես, կորիւր գնա քնելու... ինձ էլ պառկեցրո՞ւ»:

Մյուս օրը ես զարթնեցի գլխացավով. աղոտ հիշում էի երեկվա դեպքերը: Իմ խորհրդածութուններն ընդհատեց Սավելիչը, որը մի բաժակ թեյ ձեռքին մտավ սենյակս: «Շո՛ւտ ես սկսում, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա գլուխը ճոճելով,— շուտ ես սկսում քեֆ անել: Ախր դու ո՞ւմ ես քաշել: Կարծեմ թե ոչ հայրդ, ոչ էլ պապդ խմողներ չեն եղել. մորդ մասին խոսելն անգամ ավելորդ է. նրանք իրենց օրում բացի կվասից ուրիշ խմիչք չեն բարեհաճել բերաններն առնել: Իսկ ո՞վ է էս բոլորի մեղավորը: Անիծյա՛լ մուսյնն: Պատահում էր, որ մեկ էլ տեսար վազեց Անտիպկնայի մոտ. «Մաղամ, ժե վու պրի. արաղյու»¹: Ա՛յ քեզ ժե վու պրի: Ի՛նչ եմ ասել, շնորհք էր սովորեցնում էդ շան որդին: Ասա, ինչների՞ս էր պետք բասուրմանին վերակացու վարձել, կասես մեր բարիներ իր մարդի՞կը չունենր»:

Ես ամաչեցի: Երեսու շուռ տվի և ասացի. «Դուրս գնա, Սավելիչ, ես թեյ չեմ ուզում»: Բայց դժվար էր Սավելիչին լռեցնել, երբ նա, պատահում էր, որ սկսում էր իր քարոզը. «Ա՛յ, տեսնում ես, Պյոտր Անդրեյիչ, ի՛նչ ասել է կոնծել: Համ գլուխդ է ծանրացել, համ էլ ուտել չես ուզում: Խմող մարդն ինչացո՞ւ է... Արի դու վարունգի թթվաջուր խմիր մեղրով, իսկ ամենից լավն է, խումարահան լինելու համար մի կես բաժակ թրմօղի... Չե՞ս հրամայի բերեմ»:

Այդ ժամանակ մի տղա ներս մտավ և ինձ երկտող տվեց Ի. Ի. Զուրինից: Թուղթը բացի և կարդացի հետևյալ տողերը.

¹ Տիկին, խնդրում եմ, արաղ (Ֆր.):

«Սիրելի Պյոտր Անդրեևիչ, խնդրում եմ իմ տղայի հետ ուղարկես հարյուր ռուբլին, որ դու երեկ ինձ տանուկ տվիր: Դրամի սաստիկ կարիք ունեմ:

Պատրաստ ծառայելու՝
Իվան Զուրին:

Ճար չկար: Անվրդով տեսք տալով դեմքիս և դառնալով Սավելիչին, որը և՛ դրամի, և՛ սպիտակեզեների, և՛ գործերի իմ խնամակալն էր, հրամայեցի, հարյուր ռուբլի տալ այդ տղային: «Ինչպե՞ս, ինչո՞ւ համար»,— հարցրեց ապշած Սավելիչը:— «Պարտք եմ նրան»,— պատասխանեցի ես որքան կարելի է սառն: «Պարտք եմ»,— առարկեց Սավելիչը, որ քանի զննում այնքան ավելի էր ապշում,— բայց տեր իմ, ախր էդ ե՞րբ դու կարողացար նրան պարտք մնալ: Զէ, էդտեղ մի ինչ-որ օյին կա: Կամքը քոնն է, տեր, համա՛ ես փող տվողը չեմ»:

Ես մտածեցի, որ եթե այդ վճռական թուղթին չկոտրեմ համառ ծերունուն, ապա հետագայում այլևս դժվար կլինի ինձ դուրս գալ նրա խնամակալությունից, ուստի և հպարտ նայելով նրան, ասացի. «Ես քո տերն եմ, իսկ դու՝ իմ ծառան: Դրամը իմն է: Ես տանուկ եմ տվել այդ գումարը, որովհետև քեֆս այդպես է ուզել, իսկ քեզ խորհուրդ եմ տալիս խելքիդ զոռ չտաս և անես այն, ինչ հրամայում են քեզ»:

Սավելիչն այնպես էր ապշել իմ խոսքերից, որ ձեռքերն իրար զարկեց և քարացավ: «Դե՛հ, ի՞նչ ես կանգնել»,— գոռացի ես բարկացած: Սավելիչը լացեց: «Տեր իմ, Պյոտր Անդրեևիչ,— արտասանեց նա դողդոջուն ձայնով,— ինձ մի՛ մեռցնի վշտից: Աչքիս լույսը, լսիք ինձ՝ ծերուկիս. գրիր էդ ավազակին, որ դու կատակ ես արել, որ մենք էդ տեսակ գումարներ իսկի՛ չունենք: Հարյուր ռուբլի՝ ողորմա՛ծ աստված: Ասա՛, որ ծնողներս շատ խիստ պատվիրել են ինձ՝ միայն ընկույզով խաղալ...»: «Հե՛րիք է ստեր ասես,— ընդհատեցի ես խստությամբ.— դեսը տուր փողը, թե չէ, վզակոթիդ տալով կվռնդեմ»:

Սավելիչն ինձ նայեց խորին վշտով և զնաց պարտքս

բերելու: Ես մեղքացա խեղճ ծերունուն, սակայն ուզում էի ազատվել և ասլացուցել, որ ես այլևս երեխա չեմ: Դրամն ուղարկեցի Զուրինին: Սավելիչը շտապեց ինձ դուրս բերել անիծյալ պանդոկից: Նա եկավ հայտնելու, թե ձիերը պատրաստ են: Անհանգիստ խղճով և լուռ զղջումով ես դուրս եկա Սիմբիրսկից, առանց հրաժեշտ տալու իմ աւուցչին և չմտածելով, թե այլևս երբեք կտեսնեմ նրան:

Գ Լ Ո Ւ Խ II

ՈՒՂՆԿՑՈՂԸ

Երկի՛ր իմ, երկի՛ր իմ,
Երկիր անծանոթ.
Ես չէ, որ եկել եմ քո հողը ահա,
Ձիս չէ, որ բերել է ինձ՝ շահելիս,
Ճարպիկությունը շահել կտրիճի,
Արիությունը, մեկ էլ գինետան
Գինարբուքն է բերել շահելիս:

Հնավաճող երգ

Ճանապարհի խորհրդածություններս այնքան էլ հաճելի չէին: Իմ տանուլ տված գումարն այն ժամանակվա գներով քիչ բան չէր: Հոգուս խորքում ես չէի կարող շնոստովանել, որ Սիմբիրսկի պանդոկում իմ արածը հիմարություն էր և ինձ մեղավոր էի զգում Սավելիչի առաջ: Այդ բոլորն ինձ տանջում էր: Ծերունին մռայլ նստած էր կիբիտկայի առջևի մասում՝ երեսը ինձնից շուռ տված և լուռ էր, երբեմն միայն հառաչելով: Ես անպատճառ ուզում էի հաշտվել նրա հետ և չգիտեի ինչից սկսեմ: Վերջապես ասացի նրան. «Դե՛, դե՛, Սավելիչ, հերիք է, հաշտվե՛ք, ներողություն. ինքս եմ տեսնում, որ մեղավոր եմ: Երեկ ես գժություն արի և քեզ էլ իզուր տեղը վիրավորեցի: Խոստանում եմ սրանից հետո խելոք պահել ինձ և լսել քեզ: Դե՛, մի բարկանա, հաշտվե՛ք»:

— Է՛, տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ,— պատասխանեց նա խոր հոգոց հանելով:— Բարկանալը որ ասում ես, ինքս ինձ վրա եմ բարկանում. բոլոր մեղքն իմն է: Ահա, թե ես ինչ-

պե՞ս քեզ մենակ թողի պանդոկում։ Ինչ պիտի անես, մեղքի մեջ ընկա. խելքիս փչեց, ասի՝ գնամ տիրացուի կնոջը՝ սանամորս տեսնեմ։ Էդպես է, էլի, սանամորս մոտ՝ մտա, ջուխտ ոտքով բանտ ընկա։ Փորձանք էր, ուրիշ ոչինչ. էլ ի՞նչ երեսով երևամ իմ տերերի աչքին։ Ի՞նչ կասեն նրանք, երբ իմանան, որ երեսան խմում է և ղումար խաղում։

Խեղճ Սավելիչին մխիթարելու համար ես նրան խոսք տվի առաջիկայում առանց նրա համաձայնության ոչ մի կոպեկի ձեռք չտալ։ Քիչ-քիչ նա հանդարտվեց, թեև էլի նորից մեկ-մեկ ինքն իրեն փնթփնթում էր գլուխը ճոճելով. «Հարյուր ուրբի՛, հե՛շտ բան է»։

Ես մոտենում էի իմ նշանակման վայրին։ Շուրջս տարածվում էին տխուր տափաստանները, տեղ-տեղ բլուրներով ու ձորերով կտրատված։ Ամեն ինչ ձյունով էր ծածկված։ Արևը մայր էր մտնում։ Կիբիտկան ընթանում էր մի նեղ ճանապարհով, կամ ավելի ճիշտ՝ գեղջկական սահնակների թողած հետքով։ Հանկարծ կառապանս սկսեց մի կողմ նայել. նայեց, նայեց և վերջապես գլխարկը հանելով դարձավ ինձ ու ասաց. «Բա՛րին, արդյոք չե՞ք հրամայի վերադառնալ»։

— Ինչո՞ւ որ։

«Ժամանակը ձախ է. քամին սկսում է կամաց-կամաց ուժեղանալ. տեսնո՞ւմ ես, թե ինչպես է սրբում ձյունափոշին»։

— Է՛, մեզ ինչ վնաս։

— Բա չե՞ս տեսնում, թե ինչ է էնտեղ։ (Կառապանը մտրակը դեպի արևելք ուղղեց)։

— Բացի ճերմակ տափաստանից և պարզ երկնքից ես ուրիշ ոչինչ չեմ տեսնում։

— Ա՛յ, հրեն, հրե՛ն. էն փոքրիկ ամալը։

Իսկապես, երկնքի եզրին մի փոքրիկ, սպիտակ ամպ տեսա, որը սկզբում ինձ թվաց որպես հեռավոր մի բլրակ։ Կառապանը բացատրեց, որ այդ ամպը բուք է նախադուշակում։

Ես լսել էի այդ կողմերի ձյունախառն բուք-բորանների մասին և գիտեի, որ դեպքեր են եղել, երբ ամբողջ սալլա-

խմբեր թաղվել են ձյան տակ: Սավելիչը, համաձայնելով կառապանի կարծիքին, խորհուրդ տվեց վերադառնալ: Սակայն քամին ինձ այնքան էլ ուժեղ չերևաց, ես հույս ունեի ժամ առաջ հասնել հետևյալ կայարան և հրամայեցի ավելի արագ քշել:

Կառապանը քշեց, բայց միշտ դեպի արևելք էր նայում: Ձիերը վազում էին համընթաց: Այնինչ, քամին ժամ առ ժամ սաստկանում էր: Փոքրիկ ամպիկը դարձավ մի ահագին սպիտակ ամպ, որ դանդաղ բարձրանալով մեծացավ և աստիճանաբար բռնեց երկնքի երեսը: Մանր ձյուն եկավ և հանկարծ՝ թափվեց սուսատ-առատ փաթիլներով: Քամին ոռնաց, բուքն սկսվեց: Մի ակնթարթում մութ երկինքը խառնըվեց ձյան ծովի հետ: Ամեն ինչ կորավ: «Դե՛, բարին,— գոռաց կառապանը,— բաններս բուրդ է, բուք-բորանն սկըսվեց»...

Ես դուրս նայեցի կիբիտկայից — խավար էր և մորիկ: Քամին փշում էր այնպիսի կատաղի ոռնոցով, որ ասես շնչավոր էակ լիներ. ձյունը ծածկում էր ինձ ու Սավելիչին. ձիերը համրաքայլ առաջ էին գնում և շուտով կանգ առան:

— Ինչո՞ւ չես գնում,— անհամբեր հարցրի ես կառապանին:— Ո՞նց գնամ,— պատասխանեց նա նստած տեղից իջնելով,— առանց էն էլ հայտնի չէ, թե էս ուր եկանք. ճանապարհ չկա և չորս կողմը մութ մշուշ է:— Սկսեցի նախատել նրան: Սավելիչը նրա կողմը բռնեց: «Ասա ի՞նչ խելք էր՝ չլսեցիր նրան,— խոսում էր նա բարկացած,— կվերադառնայիր իշկանատուն, թեյ կխմեիր, առոք-փառոք կքնեիր մինչև լույս, բուքը կխաղաղվեր՝ կշարունակեինք ճանապարհը: Եվ ո՞ւր ենք շտապում, էն էլի մի բան էր, թե հարսանիք գնայինք»:— Սավելիչն իրավացի էր: Ծար չկար: Ձյունը գալիս էր, հա՛ գալիս: Կիբիտկայի մոտ արդեն ձյան ահագին կույտ էր գոյացել: Ձիերը կանգնել էին գլուխները խոնարհած և երբեմն ցնցվում էին: Կառապանը պտտվում էր շուրջը, պարապությունից լծասարքը կարգի բերելով: Սավելիչը փնթփնթում էր. ես նայում էի ամեն կողմ՝ հուսալով բնակատեղի կամ ճանապարհի գոնե մի նշան տեսնել, սակայն՝ բացի բուքի միջապատ պտույտից, ոչինչ չկարողացա զանազանել: Հանկարծ ինչ-որ սև բան տեսա: «է՛յ, կառա-

պան,— կանչեցի Ես.— տես, ի՞նչ է այնտեղ սեփն տալիս»։
Կառապանն սկսեց ուշի-ուշով դիտել։— «Աստված գիտի,
բարին,— ասաց նա իր տեղը նստելով,— բեռ ասեմ՝ բեռ չէ,
ծառ ասեմ՝ ծառ չէ. համա կասես շարժվում է։ Երևի — կամ
գիլ է, կամ՝ մարդ»։

Ես հրամայեցի քշել դեպի անժանոթ առարկան, որ իս-
կույն Լեթ սկսեց դեպի մեզ շարժվել։ Երկու ռուպեից հետո
մենք հավասարվեցինք մի մարդու հետ։ «Հե՛յ, բարի մարդ,—
ձայն տվեց նրան կառապանը։— Ասա՛, չգիտե՞ս ուր է ճա-
նապարհը»։

— Ծանապարհը հենց էստեղ է. Ես ամուր գետնի վրա
եմ կանգնած,— պատասխանեց ճամփորդը,— բայց օգուտն
ի՞նչ։

— Լսիր, շինակա՛ն,— ասացի Ես նրան,— դու այս կող-
մերին ծանոթ ես։ Կհամաձայնե՞ս արդյոք ինձ մինչև օթևան
հասցնելու։

— Էս տեղերն ինձ ծանոթ են,— պատասխանեց ճամ-
փորդը,— փա՛ռք աստծո, էնքան ենք դեսուդեն գնացել որ։
Համա տեսնո՞ւմ ես, թե ի՞նչ եղանակ է. իսկույն կկորցնես
ճանապարհը։ Լավ է էստեղ մնանք ու սպասենք։ Կաբելի է
թե բուքը հանդարտի և երկինքը պարզվի. էն ժամանակ
ճանապարհը աստղերով կգտնենք։

Նրա սառնարյունությունն ինձ սիրտ տվեց։ Ես արդեն
որոշել էի ինձ աստծու կամքին հանձնելով գիշերել բաց
տափաստանում, երբ հանկարծ ճամփորդն արագ շարժումով
բարձրացավ, նստեց կիրիտկայի առջևի մասում և ասաց
կառապանին. «Հ՛, փառք աստծու, բնակատեղը հեռու չի,
ձիերի գլուխն աջ շուռ տուր ու քշիր»։— «Իսկ ինչի՞ աջ
քշեմ,— հարցրեց կառապանը դժգոհությամբ։— Էդ որտե՞ղ
Ես դու տեսնում ճանապարհը։ Թե, քեզանից ի՞նչ է գնում՝
ոչ ձին է քոնը, ոչ՝ ձիու սարքը.— քշի, հա՛ քշի»։— Ինձ թվաց,
որ կառապանն իրավացի է։ «Իսկապես,— ասացի Ես.—
ինչո՞ւ ես կարծում, որ բնակատեղը հեռու չի»։— «Նրա հա-
մար, որ քամին էն կողմից փչեց,— պատասխանեց ճամ-
փորդը,— և ես ծխի հոտ առա. ասել է թե գյուղը մոտիկ է»։
Նրա ուշիմությունն ու նուրբ հոտառությունն ինձ ապշեցրեց։
Կառապանին հրամայեցի քշել, խոր ձյան միջով ձիերը

դժվարությամբ էին քայլում: Կիրիտկան հանդարտ առաջ էր գնում մերթ բարձրանալով ձյունակույտների վրա, մերթ՝ փոսերն ընկնելով և մեկ այս, մեկ այն կողմը շրջվելով: Դա նման էր ալեկոծ ծովում նավի լողալուն: Սավելիչը ախու-վախ էր քաշում, ամեն ռոպե իմ կողերին բախվելով: Ես իջեցրի կիրիտկայի խսիրը, փաթաթվեցի քուրքի մեջ և սկըսեցի նիրհել՝ փոթորիկի երգի և դանդաղ երթի օրորով:

Մի երազ տեսա, որ հետո ես երբեք չկարողացա մոռա-նալ և որի մեջ մինչև հիմա էլ ինչ-որ մարգարեական բան եմ տեսնում, երբ նրա հետ համեմատում եմ իմ կյանքի տարօրինակ հանգամանքները: Ընթերցողն ինձ կների, քանի որ հավանորեն ինքն էլ փորձով գիտե, որ մարդ կարող է անձնատուր լինել անահավատության, շնայած դեպի նախա-պաշարումները տաժաժ ամեն տեսակի արհամարհանքը:

Ես գտնվում էի զգացմունքների և հոգու այն վիճակում, երբ իրականությունը տեղի տալով ցնորքներին, նրանց հետ ձուլվում է անուրջների աղոտ տեսիլների մեջ: Ինձ թվում էր, որ բուրբ դեռ շարունակվում է, և մենք դեռևս խարխա-փում ենք ձյունոտ անապատում... Հանկարծ՝ մի դարբաս տեսա և կիրիտկայով մտա մեր կալվածատիրական տան բակը: Առաջին միտքս այն երկյուղն էր, որ չլինի՞ թե հայրս բարկանա ինձ վրա՝ հակառակ իմ կամքի հայրենական հար-կի տակ վերադառնալու համար և չլինի՞ թե դա ընդունի որպես դիտավորյալ անհնազանդություն: Անհանգստությամբ փութա ցատկեցի կիրիտկայից և տեսնեմ տան մուտքի մոտ ինձ դիմավորում է մայրս խորին վշտի արտահայտությամբ: «Սո՛ւս կաց,— ասում է նա ինձ,— հայրդ մահամերձ հի-վանդ է և ցանկանում է հրաժեշտ տալ քեզ»: Երկյուղը սրտումս նրա հետևից քայլում եմ դեպի ննջարան: Տեսնեմ՝ սենյակը աղոտ լուսավորված է, անկողնի մոտ մարդիկ եմ կանգնած տխուր դեմքերով: Կամացուկ մոտենում եմ ան-կողնուն. մայրս փոքր-ինչ բարձրացնում է ծածկոցը և ասում. «Անդրե՛յ Պետրովիչ, Պետրուշան եկավ. լսելով որ դու հիվանդ ես, նա վերադարձել է. օրհնի՛ր նրան»: Ես ծունկ չոքեցի և աչքերս սեեռեցի դեպի հիվանդը: Եվ ի՞նչ... Հորս փոխարեն, տեսնեմ՝ անկողնում պառկած է մի սևամո-րուք մուժիկ,¹ և ուրախ-ուրախ ինձ է նայում: Տարակուսանքի

¹ Мухом — գեղջուկ, շինական:

մեջ դառնում եմ մորս, ասելով նրան.— «Այս ի՞նչ է նշանակում: Սա իմ հայրը չէ, Եվ ինչո՞ւ պետք է ես մուժիկի օրհնութիւնը խնդրեմ»:— «Միենույն է, Պետրուշա,— պատասխանում է մայրս,— նա քո հարսնահայրն է, համրուրի նրա ձեռքը և նա թող օրհնի քեզ»... Ես չէի համաձայնում: Այն ժամանակ մուժիկը վեր թռավ անկողնից, գոտկից դուրս քաշեց կացինը և սկսեց օդի մեջ այս ու այն կողմը թափահարել: Ուզում էի փախչել... և՛ չկարողացա, սենյակը լցվեց մեռած մարմիններով. դրանց դիպչելիս ես սալթաքում էի և ոտքս սահում էր լճացած արյան մեջ... Սարսափելի մուժիկը սիրալիր ինձ իր մոտ էր կանչում, ասելով. «Մի՛ վախի, արի օրհնեմ քեզ»... Սոսկումն ու տարակուսանքը պատեցին ինձ... Եվ այդ րոպեին զարթնեցի. ձիերը կանգնել էին. Սավելիչը բռնել էր ձեռքս, ասելով. «Դուրս արի, տե՛ր իմ... տեղ հասանք»:

— Ո՞ւր հասանք,— հարցրի ես աչքերս տրորելով:

— Իջևանատուն. աստված օգնեց մեզ, եկանք, հե՛նց ցանկապատին դեմ առանք: Դուրս արի, տեր իմ, շո՛ւտ, և տաքացի:

Ես դուրս եկա կիրիտկայից: Բուքը դեռ շարունակվում էր, թեև՝ ավելի նվազ ուժով: Այնպես մութն էր, որ աչք աչքի չէր տեսնի: Իջևանատերը մեզ դիմավորեց դարբասի մոտ, լապտերը փեշի տակ բռնած և ինձ առաջնորդեց վերնատուն, ուր նեղվածք էր, սակայն՝ բավական մաքուր. մարխի մի ձողիկ լուսավորում էր այն: Պատից կախված էր մի հրացան և կազակի բարձրագիր գլխարկը:

Իջևանատերը՝ ծագումով Յաիցկի կազակ, վաթսուն տարեկան մի մուժիկ էր, դեռևս թարմ ու առույգ: Ինձնից հետո ներս մտավ Սավելիչը, իր հետ բերելով մեր փոքր արկղը. նա կրակ պահանջեց, որպեսզի թեյ պատրաստի, որ երբեք այնքան հարկավոր չթվաց ինձ, որքան այդ պահին: Իջևանատերը գնաց պատրաստութիւն տեսնելու:

— Իսկ ո՞ւր մնաց մեր ուղեկցողը,— հարցրի ես Սավելիչին:

— Էստեղ եմ, ձերդ բարեծննդութիւն,— լավեց նրա ձայնը վերևից:

Ես վեր նայեցի և բարձրադիր թախտի վրա տեսա մի սև մորուք և մի դույզ փայլուն աչքեր:

— Հը, ի՞նչ է, մրսեցի՞ր:

— Մարդ ինչպե՞ս շմրսի միայն էս մաշված արմյակի մեջ: Քուրք ունեի, համա մեղքս ինչ թաքցնեմ, երեկ իրիկուն օղեմաճառի մոտ գրավ դրի՝ ասի ցուրտը էնքան էլ խիստ չի: Այդ ըտպեին ներս մտավ իջեանատերը եռացող ինքնաեռը ձեռքին: Մի բաժակ թեյ առաջարկեցի մեր ուղեկցողին. մուծիկը ցած իջավ թախտից: Նրա արտաքինն ուշագրավ երևաց ինձ: Կլիներ քառասուն տարեկան, միջահասակ էր, նիհարավուն և լայնաթիկունք: Նրա սև մորուքի մեջ տեղ-տեղ սպիտակ մազեր էին երևում: Մեծ և ժիր աչքերն անընդհատ շարժման մեջ էին: Դեմքը բավական հաճելի, սակայն խորամանկ արտահայտություն ուներ: Մազերը խուզված էին բոլորակ. հագին մի պատառոտված արմյակ ուներ և թաթարական շալվար: Մի բաժակ թեյ տվի նրան: Նա համեառավ և դեմքը կնճռոտեց: «Ձե՛րդ բարեծննդություն, շնորհ արե՞ք՝ հրամայեք մի բաժակ գինի տան ինձ. թեյը կազակների խմիչքը չէ»: Ես հաճույքով կատարեցի նրա ցանկությունը: Իջեանատերը փոքրիկ պահարանից հանեց շտոֆը և բաժակը, մոտեցավ նրան և երեսին նայելով. «էհե՛,— ասաց նա,— էլի՞ դու երևացիր մեր կողմերում: Որտեղի՞ց էդպես, աստուծով»:— Ուղեկցողը խորհրդավոր կերպով աչքով արեց նրան և ասացվածքով պատասխանեց. «Բանջարանոցում թռչում, կանեփի էի կտցում, տատիկը քար նետեց, համա՝ չդիպավ: է՛, ձերոնք ի՞նչ հալի են»:

— Մերոնց ի՞նչն ես հարցնում,— պատասխանեց իջեանատերը, շարունակելով այլաբանական խոսակցությունը:— Էն է, ուզում էին իրիկնաժամի զանգերը տան, համա երեցկինը չի թողնում. տերտերը հյուր է գնացել, սատանաները գերեզմանոցում են:— «Սո՛ւս կաց, քեռի՛,— առարկեց իմ շրջմուխը,— անձրև որ գա, սունկ էլ կլինի, իսկ որ սունկ եղավ՝ կլինի և կողովը: Իսկ հիմա (այստեղ նա նորից աչքով արեց)՝ կացինդ գոտիկդ խրի — անտառապահը ման է գալիս: Ձե՛րդ բարեծննդություն՝ ձեր կենացը»:— Այդ խոսքերն ասելով նա վերցրեց բաժակը, խաշակնքեց և մի շնչով խմեց: Հետո ինձ գլուխ տվեց ու վերադարձավ իր տեղը:

Գողերի լեզվով արած այդ խոսակցությունից այն պահին ես ոչինչ չկարողացա հասկանալ, սակայն հետո արդեն գլխի ընկա, որ խոսքը Յաիցկի զորքերի գործերի մասին էր, որը այդ ժամանակ նոր էր խաղաղացվել 1772 թվականի բունտից հետո։ Սավելիչը մեծ անբավականությամբ էր լսում նրանց։ Կասկածանքով նա մեկ իջևանատիրոջն էր նայում, մեկ՝ ուղեկցողին, իջևանատունը, կամ այնտեղի լեզվով՝ ումեաը, ճանապարհից դուրս էր, տափաստանում, ամեն գյուղից հեռու և շատ նման էր ավազականոցի։ Սակայն ճարներս ի՞նչ, ճանապարհը շարունակելու մասին մտածել անգամ չէր կարելի։ Սավելիչի անհանգստությունն ինձ մեծ զվարճություն էր պատճառում։ Մինչ այս, մինչ այն՝ ես պատրաստվեցի գիշերելու և պառկեցի երկար նստարանի վրա։ Սավելիչը որոշեց քաշվել վառարանի վրա, իջևանատեղը պառկեց հատակին։ Շուտով ամբողջ խրճիթում խորմփոցն ընկավ և ես մեռածի պես քնեցի։

Առավոտյան բավական ուշ զարթնելով տեսա, որ փոթորիկը հանդարտվել է։ Արևը փայլում էր։ Անձայրածիր տափաստանի վրա ձյունը փայլում էր շլացնող շղարշով։ Զիբը լծել էին։ Ես վճարեցի իջևանատիրոջը, որը մեզնից այնպիսի չափավոր վարձ վերցրեց, որ մինչև իսկ Սավելիչը չվիճեց նրա հետ և հակառակ իր սովորության չսկսեց սակարկել ու նրա երեկվա կասկածներն իսպառ փարատվեցին։ Ես մոտ կանչեցի ուղեկցողին, շնորհակալություն հայտնեցի նրա ցույց տված օգնության համար և Սավելիչին հրամայեցի կես մանեթ տալ նրան՝ որպես արաղի փող։ Սավելիչը հոնքերը կիտեց, «Կես մանեթ արաղի համար, — ասաց նա, — էդ ի՞նչ խաբար է։ Նրա համար, որ դու բարեհաճեցիր նրան հետդ մինչև իջևանատուն հասցնել։ Կամքը քոնն է, տեր իմ, համա մենք ավելորդ կես-մանեթանոցներ չունենք։ Ամենքին որ արաղի փող տանք, էդպես ինքներս շուտով սոված կմնանք»։ Ես չէի կարող վիճել Սավելիչի հետ։ Համաձայն իմ խոստման, բոլոր դրամը լիովին գտնվում էր նրա տնօրինության տակ։ Սակայն ես անբավական էի, որ չեմ կարողանում երախտահատույց լինել մի մարդու, որը ինձ փրկեց եթե ոչ փորձանքից, համեմայն դեպս մի քնիտ անհաճո դրությունից։ — Լավ, — ասացի ես սառնարյուն, — եթե չես

ուզում կես մանեթ տալ, ապա հանիր նրա համար իմ շորերից մի որևէ բան: Նա շատ թեթև է հագնված: Տո՛ւր նրան իմ նապաստակի մուշտակը:

— Ողորմած տեր, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց Սավելիչը:— Նրա ինչի՞ն է պետք քո նապաստակի մուշտակը: Այդ շունը առաջին պատահած կաբակում արաղի կտա, կխմի:

— Ծերո՞ւկ, էդ մեկն արդեն քո ցավը չի,— ասաց իմ շրջմուխիլը,— կիսմեմ թե չէ: Նորին բարեծննդությունն ինձ նվեր է տալիս իր հագի մուշտակը, նրա աղայական քեֆն էդպես է ուզում, իսկ քո ծառայական գործն է՝ չվիճել և լսել նրան:

— Դու աստօնաց չես վախենում, ավազա՛կ,— պատասխանեց նրան Սավելիչը բարկացկոտ ձայնով:— Տեսնում ես, որ երեխի խելքը բան չի կտրում, իսկ դու օգտվելով նրա միամտությունից, ուրախ ես նրան պլոկելու: Քու ինչի՞ն է պետք աղայական մուշտակը: Դու զոռով էլ չես կարա վրա ֆաշի քո էդ անիծյալ ուսերիդ:

— Խնդրում եմ խելքիդ զոռ շտապ,— ասացի ես իմ խնամարկուին,— իսկույն ևեթ մուշտակը բեր էօտեդ:

— Տե՛ր աստված,— հռաչեց իմ Սավելիչը:— Նապաստակի մուշտակը համարյա թե բոլորովին նոր է: Գլուխը քարը, ո՛ւր էր, թե մի լավ մարդու էինք տվել և ոչ թե էս հարբեցող տկտրին:

Այնուամենայնիվ, նապաստակի մուշտակը հայտնվեց: Գեղջուկը տեղնուտեղն սկսեց իր վրա չափել այն: Եվ իսկապես. մուշտակը, որ ինձ արդեն փոքր էր գալիս, նրա համար մի քիչ նեղ էր: Սակայն, նա մի կերպ հնար գտավ և հազավ այն, կարերը տրաքացնելով: Քիչ մնաց, թե Սավելիչը վայնասուն գցեր, լսելով թե թելերն ինչպես են ճայթում: Շրջմուխիլը չափազանց գոհ էր իմ նվերից: Նա ինձ մինչև կիրիտկան ճանապարհ դրեց և խոնարհ գլուխ տալով ասաց. «Շնորհակալ եմ, ձերդ բարեծննդություն: Ձեր լավության համար աստված ձեզ հատուցի: Հավիտյան չեմ մոռանա ձեր շնորհները»:— Նա գնաց իր ճամփով, իսկ ես իմ ուղին շարունակեցի, ուշք չդարձնելով Սավելիչի վրդովմունքին և շուտով մոռացա թե՛ նախորդ օրվա բուքը, թե՛ իմ ուղեկցողին և թե՛ նապաստակի մորթուց կարած մուշտակը:

Օրհներուրգ համանելով՝ ուղղակի ներկայացա գնեհալին, ծս տեսա բարձրահասակ մի. տղամարդ, որը, սակայն ծերությունից արդեն կորացած էր: Նրա երկար մազերը բուրդովին ճերմակ էին: Հին ու խունացած համազգեստը հիշեցնում էր Աննա Իվանովնայի ժամանակի ռազմիկներին, իսկ նրա խոսակցական լեզվի մեջ որոշակի նկատելի էր գերմանական առոգանությունը: Ծս նրան հանձնեցի հորս նամակը: Նրա անունը լսելով նա արագ ինձ նայեց. «Ասֆա՛ց իմ,— ասաց նա— Կասես թե երեկ էր, որ Անդրեյ Պետրովիչը դեռ քո տարիքի մարդ էր, իսկ հիմա տես, թե ինչ մի կտրիճ տղա ունի: Ա՛խ, շամանակ, շամանակ»:— Նա բացեց նամակը և սկսեց կիսաձայն կարդալ, իր նկատողություններն անելով. «Ողորմած տեր Անդրեյ Կարլովիչ, հուսով եմ, որ ձեր գերազանցությունը...»: Սա ի՛նչ ցեղականություն է: Թո՛ւ, չի էլ ամաշում: Իհարկե, դիսցիպլինան առաջին բանն է, բայց մի՞թե այսպես են գրում հին կամրադին... «ձերդ գերազանցությունը չի մոռացել»... հմ... «ե... երբ... հանգուցյալ ֆելդմարշալ Մին... արշավանքի... ինչպես և... Կարոլինկային»... էհե՛... բրուդեր¹, նա դեռ հիշում է մեր հին շաբոնները: «Հիմա գանք գործին... Ձեզ մոտ իմ փոքր որդուն»... հմ... «պահե՛ք ոգնու ցեղնոցներում»... Խ՛նչ ասել է ողնու ցեղնոցներ: Դա երևի ռուսական ասացվածք է... Ինչ ասել է «պահել ողնու ցեղնոցներում»,— կրկնեց նա ինձ դառնալով:

— Դա նշանակում է,— պատասխանեցի ես նրան որքան կարելի է անմեղ դեմքով.— հետս սիրալիր վարվել՝ ոչ այնքան խիստ, որքան կարելի է ազատ թողնել ինձ, այդ է նշանակում պահել ողնու ձեռնոցներում:

— Հը՛մ, հասկանում եմ... «և նրան ազատ չթողնել»... չէ՛, երևում է՝ ողնու ցեղնոցները ուրիշ բան են նշանակում: «Սրա հետ և... նրա պասպորտը»... Հապա ո՛ւր է պասպորտը: Ահա սա է... «տեղակադրել Սեմյոնովսկի գնդին»... Լավ, լավ, ամեն ինչ կարվի... «Ինձ թույլ կտաս առանց աստիճանի զանազանություն գրկել քեզ և... հին ընկերն ու բարեկամը»,— աա՛, վերջապես գլխի ընկավ... և այլն, և

¹ Եղբայր (գերմ.):

այլն...— է, սիրելիս,— ասաց նա նամակը կարդալուց հետո
և մի կողմ դնելով իմ պասպորտը,— ամեն ինչ կանենք:
սպայի աստիճանով դու կտեղավորվես *** գունդը. և որ-
պեսզի ժամանակ չկորցնես, ապա վաղն ևեթ մեկնիր Բելո-
գորսկի բերդը, ուր դու կլինես կապիտան Միրոնովի՝ մի
բարի և ազնիվ մարդու. զորախմբում: Այնտեղ դու իսկա-
կան ծառայության մեջ կլինես, կվարժվես դիսցիպլինային:
Օրհնբուրգում դու գործ չունես անելու. թրե գալը վնաս է
երիտասարդ մարդուն: Իսկ այսօր, համեցեք ինձ մոտ ճա-
շելու»:

Քանի գնաց բանս ձախողվեց, մտածում էի ես. ա՛յ թե
ուր բերեց ինձ այն, որ ես համարյա թե մորս արգանգում
արդեն գվարդիայի սերժանտ էի: Ո՛ւր հասցրեց դա ինձ:
*** գունդը և Կիրգիզ-Կայսացկի տափաստանների սահմանի
վրա գտնվող մի խուլ բե՛րդ... Ես ճաշեցի Անդրեյ Կարլովիչի
մոտ երեքով՝ նրա ծեր աղյուտանտի հետ: Գերմանական խիստ
խնայողությունն էր իշխում նրա սեղանի վրա և ես կար-
ծում եմ, որ ինձ բերդապահ զորքի մեջ շտապ ուղարկելու
պատճառը մասամբ և այն էր, որ նա վախենում էր երբեմ-
նակի ավելորդ հյուր տեսնել իր՝ մենակյացի սեղանի շուր-
ջը: Մյուս օրը ես հրաժեշտ տվի գեներալին և մեկնեցի իմ
նշանակման վայրը:

Գ Լ ՈՒԽ III

ԲԵՐԴ

Մենք ամրոցում ենք ապրում,
Հաց ենք ուտում, ջուր խմում.
Հենց որ դաժան թշնամին
Գա աչք գցի մեր հացին —
Հյուրին խնչույք կսաքքենք՝
Կարտելով թոփ կլցնենք:

Չինվորների երգ

Հնավանդ մարդիկ էին, հայր իմ:
«Տնաւը»

Բելոգորսկի բերդը գտնվում էր Օրհնբուրգից քառասուն
վերստի վրա: Ճանապարհն ընկած էր Յախկի զառիվայր

ափով, Գեաթը դեռևս չէր սառել և նրա կապարագույն ալիքները տխուր սևին էին տալիս սպիտակ ձյունով պատած միապաղաղ ափերին: Գետի այն կողմը տարածվում էին Կիրգիզյան տափաստանները: Ես խորացա մտքերիս մեջ, մեծ մասամբ՝ տխրալի: Կայագորային կյանքը քիչ գրավչություն ուներ ինձ համար: Ես ջանում էի պատկերացնել կապիտան Միքոնովին, իմ ապագա պետին և տեսնում էի նրան որպես խիստ, ցասկոտ մի ծերունի, որը բացի իր ժառանգությունից, ուրիշ բան չգիտե և պատրաստ է ամեն մի չնչին առիթով ինձ կալանքի ենթարկել, կապելով լոկ հաց ու ջրի: Մինչդեռ սկսեց մթնել: Մենք բավական արագ էինք ընթանում: «Բերդը հեռու է,— հարցրի ես իմ կառավարին»։— «Մոտիկ է,— պատասխանեց նա:— Հրեն արդեն երևում է»։— Ես նայեցի ամեն կողմ, ակնկալելով տեսնել ահարկու բաստիոններ, աշտարակներն ու պարիսպը, բայց ոչինչ չտեսա, բացի մի փոքրիկ գյուղից, որ շրջապատված էր գերանահյուս ցանկապատով: Գյուղի մի ծայրին երեք թե չորս խոտադեզեր կային, կիսով չափ ձյունով ծածկված, մյուս կողմը՝ մի ծովափած քամաղաց, ծուլ կախված անշուք թևերով: «Հապա բերդը ո՞ւր է»,— հարցրի ես զարմանքով:— «Հրեն, էլի»,— պատասխանեց կառավարը, ցույց տալով գյուղակը, և այդ խոսքերի հետ մենք մտանք այնտեղ: Բերդի դռների մոտ մի հին, թուջե թնդանոթ տեսա. փողոցները նեղ էին և ծուռումուռ, խրճիթները ցած և մեծ մասամբ հարդով ծածկված: Ես հրամայեցի քշել դեպի բերդապետի տունը և մի րոպեից հետո մեր կիրիտկան կանգ առավ փայտե տնակի առաջ, որ շինված էր բարձր տեղում, իր նման փայտաշեն եկեղեցու մոտ:

Ինձ ոչ ոք չդիմավորեց: Ես գնացի դեպի սրահը և բաց արի նախասենյակի դուռը: Մի ծեր հաշմանդամ, սեղանին նըստած, կապույտ կտորից կարկատան էր զցում իր կանաչ համազգեստի արմունկին: Ես հրամայեցի նրան զեկուցել իմ մասին: «Մտի՛ր, տեր իմ,— պատասխանեց հաշմանդամը.— մերոնք տանն են»։ Ես մտա մի մաքուր սենյակ, կահավորված հին եղանակով: Անկյունում ամենեղենի պահարանն էր. պատից կախած էր ապայական դիպլոմը՝ ապակու տակ և շրջանակի մեջ: Նրա մոտ աչքի էին ընկնում էծառնադին

նկարներ, որ պատկերում էին Կիստրինի և Օչակովի առումը, ինչպես և հարսնացու ընտրելն ու կատվի թաղումը։ Պատուհանի մոտ նստած էր մի պառավ կին՝ հագին քաթիպա, գլխին թաշկինակ կապած։ Նա կծկում էր թելի փաթանը, որ ձեռքերին օղակած պահում էր սպայական համազգեստ հագած մի աչքը կույր ծերունի։ «Բ՛նչ կկամենայիք, տե՛ր իմ»,— հարցրեց պառավը՝ շարունակելով իր գործը։ Ես պատասխանեցի, որ ծառայության եմ եկել և ըստ իմ պարտավորության ներկայանում եմ իմ պարոն կապիտանին և այդ խոսքերի հետ այն է ուզում էի դիմել միաջրանի ծերուկին, կարծելով թե բերդապետը նա է, սակայն տանտիրուհին ընդհատեց իմ անգիր արած ճառը։ «Իվան Կուզմիչը տանը չէ,— պատասխանեց նա.— հյուր է գնացել հայր Գերասիմի մոտ. ասենք, մի քանի օր, տե՛ր իմ, ես նրա տիրուհին եմ։ Խնդրեմ, բարով եկար, հազար թարի։ Նստիր, տե՛ր իմ»։ Նա ձայն տվեց աղջկան և նրան հրամայեց կանչել ուրյադնիկին։ Մերուկն իր միակ աչքով հետաքրքրությամբ դիտում էր ինձ։ «Համարձակվում եմ հարցնել,— ասաց նա,— դուք ո՞ր գնդում եք հաճել ծառայել»։ Ես բավարարեցի նրա հետաքրքրությունը։ «Համարձակվում եմ հարցնել,— շարունակեց նա,— իսկ ինչո՞ւ հաճեցիք գվարդիայից դուրս գալ և մտնել բերդապահ զորքի մեջ»։ Ես պատասխանեցի, որ այդպես էր իմ պետի կամքը։ «Երևի թե գվարդիայի սպային անվայել արարմունքների համար»,— շարունակեց անխոնջ հարցուփորձ անողը։— «Հերի՛ք է դատարկ դուրս տաս,— ասաց նրան կապիտանի կինը.— դու տեսնում ես, որ երիտասարդը ճանապարհին հոգնել է, նա գլուխ չունի քեզ հետ խոսելու... (հլա մի ձեռքերդ ուղի՛ղ բռնիր...) Իսկ դու, տե՛ր իմ,— շարունակեց նա ինձ դառնալով,— մի տխրի, որ քեզ նետել են մեր այս խուռ տեղերը։ Դու ոչ առաջինն ես, ոչ՝ վերջինը։ Կհամբերես, կսիրես։ Շվարքինը՝ Ալեքսեյ Իվանիչը, ահա հինգ տարի է, որ տեղափոխված է մեզ մոտ — մարդասպանության համար։ Աստված է իմանում, թե ինչ մեղք է նրա միտքը պղտորել. արի տես, որ նա քաղաքից դուրս է գնում մի պորուչիկի հետ. հա՛, թրերն էլ հետներն են վերցնում ու մեկ էլ՝ սկսում են միմյանց ծակոտել, իսկ Ալեքսեյ Իվա-

ները թրով սպանում է պորուչիկին, այն էլ՝ երկու վկաների ներկայությամբ։ Ինչ պիտի անես, մարդ մեկ էլ տեսնում է, որ ինքը մեղքի մեջ է ընկել»։

Այդ բոլորն ներս մտավ ուրյադնիկը՝ երիտասարդ ու բարեկազմ մի կազակ։ «Մաքսիմիչ, — ասաց նրան կապիտանի կինը։— Պարոն սպային տար բնակարան հատկացրու, միայն թե՝ մաքուրը»։— «Հսո՛ւմ եմ, վասիլիսա Եգորովնա», — պատասխանեց ուրյադնիկը։— «Արդյոք լավ չի՞ լինի նորին բարեծննդությանը տեղավորել իվան Պոլեժակի մոտ»։— «Սխալ ես, Մաքսիմիչ, — ասաց կապիտանի կինը։— Պոլեժակի մոտ առանց այն էլ նեղվածք է։ դե նա իմ կրնքահայրն է և գիտե, որ մենք իր պետերն ենք։ Պարոն սպային տար... Ինչպե՞ս է ձեր անուն-հայրանունը, տե՛ր իմ», — «Պյոտր Անդրեյիչ»։— «Պյոտր Անդրեյիչին տար Սեմյոն Կուզովի մոտ։ Անպիտանը իր ձին իմ բանջարանոցն էր թողել։ Հը, Մաքսիմիչ, ամեն ինչ բարեհաջո՞ղ է»։

— Ամեն ինչ, փառք աստծո, խաղաղ է, — պատասխանեց կազակը, — միայն թե կապրալ Պրոխորովը բաղնիսում կռվել է Ուստինյա նեգուլինայի հետ մի աման տաք ջրի համար։

— Իվան Իգնատիչ, — ասաց կապիտանի կինը մի աչքով կույր ծերուկին։— Քննիր Պրոխորովի և Ուստինյայի գործը՝ ո՛վ է արդար, ով՝ մեղավոր, և երկուսին էլ պատժիր։ Դե՛հ, Մաքսիմիչ, գնա, աստված քեզ հետ։ Պյոտր Անդրեյիչ, Մաքսիմիչը ձեզ կտանի ձեր բնակարանը։

Ես հրաժեշտ տվի։ Ուրյադնիկն ինձ տարավ գետի բարձր ափին կանգնած, բերդի հենց ծայրին գտնվող խրճիթը։ Խրճիթի կեսը բռնել էր Սեմյոն Կուզովի ընտանիքը, մյուս կեսը՝ ինձ հատկացրին։ Դա մի բավական մաքուր սենյակ էր, միջնորմով կիսած։ Սավելիչը սկսեց կարգի բերել մեր իրերը, ես սկսեցի դուրս նայել նեղլիկ պատուհանից։ Իմ առջև ընկած էր տխուր տափաստանը։ Շեղակի կանգնած էին մի քանի խրճիթներ, փողոցում մի քանի հավեր էին ման գալիս։ Մի պառավ կին տան առաջ տաշտի մոտ կանգնած, կանչում էր խոզերին, որոնք նրան պատասխանում էին ուրախ խռչյունով։ Ահա թե ի՛նչ տեղում էի ես դատապարտված անցկացնել իմ երիտասարդությունը։ Թախծն

ինձ պատեց. ես հեռացա պատուհանից և առանց ընթրիքի պառկեցի քնելու՝ ուշադրություն չդարձնելով Սաւելիչի հոր-
գորանքներին, որը սրտաբեկ ձայնով կրկնում էր. «Տե՛ր իմ
աստված. ոչինչ չի ուզում ուտել... Հապա ի՞նչ կասի տի-
բուհին, եթե երեխան հիվանդանա»:

Մյուս օրը առավոտյան ես նոր էի սկսել շորերս հագնել,
երբ իմ սենյակը մտավ մի երիտասարդ սպա, հասակով ոչ
բարձր, թուխ և խիստ տգեղ, բայց՝ չափազանց կենդանի
դեմքով: «Ներեցե՞ք ինձ,— ասաց նա ֆրանսերեն,— որ ես
առանց ձեականության եկել եմ ձեզ հետ ծանոթանալու:
Երեկ իմացա ձեր գալը. մարդկային դեմք տեսնելու ցան-
կությունն ի վերջո այնպես գրավեց ինձ, որ ես չհամբերեցի:
Այս վիճակը դուք կհասկանաք, երբ միառժամանակ կապ-
րնք այստեղ»:
Ես գլխի ընկա, որ նա մենամարտի հետևան-
քով գվարդիայից դուրս գրված սպան է: Մենք իսկույն ևեթ
ծանոթացանք: Շվաբրինը այնքան էլ հիմար չէր: Նրա խո-
սակցությունը սրամիտ էր և հետաքրքիր: Մեծ աշխույժով
նա ինձ նկարագրեց բերդապետի ընտանիքը, նրա շրջապա-
տը և վայրը, ուր ինձ բերել, հասցրել էր իմ ճակատագիրը:
Ես անկեղծ սրտով ծիծաղում էի, երբ ներս մտավ այն հաշ-
մանդամը, որ բերդապետի նախասենյակում իր համազգեստն
էր կարկատում, և Վասիլիսա Եգորովնայի անունից ինձ
ճաշի հրավիրեց նրանց մոտ: Շվաբրինը ցանկություն հայտ-
նեց ինձ հետ միասին գնալու:

Բերդապետի տանը մոտենալիս փոքրիկ հրապարակի
վրա մենք տեսանք քսանի չափ ծեր հաշմանդամներ, երկար
ժամերով և եռանկյունի գլխարկներ ծածկած: Նրանք ճա-
կատ էին կազմել: Առջևում կանգնած էր բերդապետը՝ մի
առույգ և բարձրահասակ ծերունի, գլխին թասակ և հագին
դեղնավուն խալաթ: Մեզ տեսնելով նա մոտեցավ, մի քանի
սիրալիր խոսքեր ասաց ինձ և նորից սկսեց հրամաններ
տալ: Մենք կանգ առանք, որ դիտենք վարժությունը, սա-
կայն նա խնդրեց մեզ գնալ Վասիլիսա Եգորովնայի մոտ,
խոստանալով մեր հետևից ինքն էլ գալ: «Իսկ այստեղ,—
ավելացրեց նա,— նայելու բան չունեք»:

Վասիլիսա Եգորովնան մեզ ընդունեց պարզ ու սրտա-
բաց և ինձ հետ վարվեց որպես վաղեմի ծանոթ: Հաշմանդամը

և Պալաշկան սեղանն էին սարքում: «Այս ի՞նչ է, ի՞վան Կուզմիշս այսօր խելքը ուսումի է տվել,— ասաց բերդապետի կինը:— Պալաշկա, բարինին ճաշի կանչիր: Իսկ Մաշան ո՞ւր է»։— Այդ ղոպեին ներս մտավ տասնութ տարեկան մի աղջիկ, կլոր, կարմիր երեսով, բաց-շիկահեր մազերով՝ կոկ սանրված ականջների հետևը, որոնք ասես վառվելիս լինեին: Առաջին հայացքից նա ինձ այնքան էլ դուր չեկավ: Ես նրան նայում էի կանխակալ կարծիքով. Մաշային Շվաբրինն ինձ նկարագրել էր որպես մի կատարյալ հիմար աղջկա: Մարիա Իվանովնան նստեց անկյունում և սկսեց կար անել: Մինչդեռ մեզ շշի մատուցեցին: Վասիլիսա Եգորովնան ամուսնուն շտեսնելով, Պալաշկային երկրորդ անգամ ուղարկեց նրա հետևից: Քրարինին կասես, որ ախր հյուրերը սպասում են, կերակուրը կսառչի. փառք աստծո, ուսուցումը ձեռքից չի փախչի. դեռ այնքա՛ն գոռա որ»։— Կապիտանը շուտով հայտնվեց միաչքանի ժերուկի ուղեկցությամբ: «Սա ի՞նչ բան է, հեր օրհնած,— ասաց նրան կինը:— Ծառը վաղուց դրել ենք, համա քեզ կանչել չի լինում»։— «Լսո՞ւմ ես, Վասիլիսա Եգորովնա,— պատասխանեց իվան Կուզմիշը,— ծառայությունով էի զբաղված, զինվորիկներին էի վարժեցնում»:

— Է՛, բավ է,— առարկեց կապիտանի կինը:— Հենց մի գլուխ այն եմ լսում, որ զինվորներին վարժեցնում ես: Ոչ նրանք ծառայություն սովորող են, ոչ էլ դու մի բան ես հասկանում դրանից: Լավ էր, թե տանը նստեիր և աստծուն աղոթք անեիր, այդպես ավելի լավ կլիներ: Թանկագին հյուրեր, համեցեք նստեք:

Նստեցինք ճաշի: Վասիլիսա Եգորովնան չէր լուռ և ոչ մի ղոպե, ու հարցերի տարափ տեղաց գլխիս. ովքե՞ր են իմ ծնողները, կենդանի՞ են արդյոք, որտե՞ղ են ապրում նրանք և ի՞նչ հարստության տեր են: Լսելով, որ հայրս երեք հարյուր գյուղացի ունի՝ «Մի՞թե հեշտ է,— ասաց նա.— ա՛յ թե հարուստ մարդիկ կան աշխարհում: Իսկ մենք, տե՛ր իմ, ունենք-չունենք մի հոգի ունենք՝ աղջիկ Պալաշկան, բայց դե փառք աստծու, քիչ-միչ ապրում ենք: Ցավն այն է մենակ, որ Մաշան մարդու տալու է, իսկ ունեցած օժիտն ի՞նչ է՝ մի խիտ սանր, մի ավել ու մեկ էլ երեք կոպեկ փող

(մեղա՛ քեզ աստված)՝ բաղնիս գնալու համար։ Լավ է, թե գտնվի մի բարի մարդ, թե չէ՝ հավիտյանս տանը կմնա իբրև հարսնացու»։ Ես նայեցի Մարիա Իվանովնային. նա ամբողջովին կարմրեց, և մինչև իսկ արցունքներ գլորվեցին նրա ափսեի մեջ։ Ես խղճացի նրան և շտապեցի խոսակցությունը փոխել։ «Լսել եմ,— ասացի ես բավական անտեղի,— որ բաշկիրները պատրաստվում են հարձակում գործել ձեր բերդի վրա»։— «Այդ ո՞ւմից ես լսել, հեր օրհնած»,— հարցրեց Իվան Կուզմիչը։— «Օրենբուրգում ինձ այդպես ասացին»,— պատասխանեցի ես։— «Դատարկ խոսքեր են,— ասաց բերդապետը։— Մեզանում վաղուց է, որ ոչինչ չի լսվում։ Բաշկիրները վախեցրած ժողովուրդ են, կիրգիզներին էլ լավ դաս ենք տվել։ Հազիվ թե մեզ վրա հարձակվեն։ Իսկ թե հարձակվեն, մի այն տեսակ սասան տամ նրանց, որ տասը տարով խաղաղեցնեմ»։— «Իսկ դուք չե՞ք վախենում,— շարունակեցի ես, դիմելով կապիտանի կնոջը,— մնալ այսպիսի վտանգների ենթակա բերդում»։— «Սովորություն է դարձել, տե՛ր իմ,— պատասխանեց նա։— Քսան տարի կլինի, որ մեզ գնդից տեղափոխել են այստեղ և աստված գիտե, թե ինչպես էի վախենում այդ անիծյալ անհավատներից։ Պատահում էր, հենց որ տեսնում էի լուսանի մորթուց կարած նրանց գդակներն ու լսում էի նրանց ճղճղոցը, հավատում ես, տե՛ր իմ, սիրտս փորս էր ընկնում։ Բայց հիմա՛ այնպես եմ սովորել, որ տեղիցս էլ չեմ շարժվի, եթե դան մեզ ասեն, թե շարագործները վխտում են բերդի մոտերքում»։

— Վասիլիսա Եգորովնան քաջարի կին է,— ծանր ու լուրջ նկատեց Շվաբրինը։— Իվան Կուզմիչը կարող է հաստատել այդ։

— Այո՛, գիտե՞ս,— ասաց Իվան Կուզմիչը։— Իմ կինը վախկոտներից չէ։

— Իսկ Մարիա Իվանովնա՞ն,— հարցրի ես,— նա է՞լ ձեզ նման արիասիրտ է։

— Մաշան արիասի՛րտ,— պատասխանեց նրա մայրը։— Ո՛չ, Մաշան վախկոտ է, մինչև հիմա էլ նա չի կարողանում լսել հրացանի կրակոցը. հենց իսկույն կողոզա։ Իսկ երբ երկու տարի առաջ իմ անվանակոչության օրը բա՛ն հնարեց Իվան

Կուզմիշը՝ կրակել մեր թնդանոթիցը, իմ աղավնյակս քիչ էր մնում վախից այն աշխարհը գնար: Այդ օրից էլ շինք կրակում անիծյալ թնդանոթը:

Մենք վեր կացանք: Կապիտանն ու նրա կինը գնացին քնելու, իսկ ես գնացի Շվաբրինի մոտ, որի հետ և անցկացրի ամբողջ երեկոն:

Գ Լ Ո Ւ Ն IV

ՄԵՆԱՄԱՐՏԸ

— Դե՛հ, խնդրեմ պահիր քո պողիտուրան,¹
Տես՝ ինչպե՛ս կծակեմ ես քո ֆիգուրան:

Կնյածենե

Անցավ մի քանի շաբաթ, և իմ կյանքը Բելոգորսկի բերդում դարձավ ոչ միայն տանելի, այլ նույնիսկ և հաճելի: Բերդապետի տանն ինձ ընդունում էին որպես հարազատի: Այր ու կին ամենահարգելի մարդիկն էին: Իվան Կուզմիշը, որ հասարակ զինվորի որդի լինելով սպայության աստիճանին էր հասել, մի անուսում ու պարզ մարդ էր, սակայն՝ շատ ազնիվ և բարի: Կինն էր կառավարում նրան, և դա հարմարվում էր նրա անհոգության հետ: Վասիլիսա Եգորովնան ծառայության գործերին էլ այնպես էր նայում, ինչպես իր տնտեսության գործերին և բերդը կառավարում էր ճիշտ այնպես, ինչպես իր տնակը: Շուտով Մարիա Իվանովնան դադարեց ինձնից քաշվել: Մենք ծանոթացանք: Նա ինձ երկաց ուրպես մի խոհեմ և դյուրազգաց աղջիկ: Աննկատելի կերպով ես կապվեցի այդ բարի ընտանիքի հետ, մինչև իսկ Իվան Իգնատիչի՝ միաշքանի կայազորային պորուչիկի հետ, որի մասին Շվաբրինը հնարել էր, թե իբր նա անթույլատրելի կապ է ունեցել Վասիլիսա Եգորովնայի հետ, որ ճշտության ստվեր անգամ չուներ. սակայն դա Շվաբրինի հոգը չէ:

¹ Մարմնի դիրքը սուսերամարտի ժամանակ:

ինձ տվին սպայի աստիճան: Մառալությունս ինձ չէր նեղում: Աստծու պահպանած այս բերդում ո՛չ զորատեսեր կային, ո՛չ վարժություններ, ո՛չ էլ պահակային հսկողություն: Բերդապետն իր անձնական ցանկությամբ երբեմն վարժեցնում էր զինվորներին, բայց դեռ չէր կարողացել սովորեցնել, որ նրանք բոլորն էլ իմանային, թե որն է աչ կողմը, որը՝ ձախ: Շվաբրինի մոտ մի քանի ֆրանսերեն գրքեր կային: Ծա սկսեցի կարդալ, և իմ մեջ արթնացավ սեր դեպի գրականությունը: Առավոտները ես կարդում էի, վարժվում թարգմանությունների, հաճախ և բանաստեղծություններ էի շարադրում: Համարյա միշտ ճաշում էի բերդապետի մոտ, որտեղ և անց էի կացնում օրվա մնացորդը և ուր երեկոները երբեմն գալիս էր հայր Գերասիմը իր կնոջ՝ Ակուլինա Պամֆիլովնայի հետ, որը առաջին համբավաբեր կինն էր ամբողջ թաղում: Հասկանալի է, որ Ալեքսեյ Իվանովիչ Շվաբրինի հետ ես տեսնվում էի ամեն օր, սակայն քանի գնում նրա զրույցն ինձ տհաճ էր դառնում: Նրա ամենօրյա կատակները բերդապետի ընտանիքի հասցեին ինձ բոլորովին դուր չէին գալիս, մանավանդ նրա կծու նկատողությունները Մարիա Իվանովնայի մասին: Բերդում ծանոթների այլ շրջան չկար, բայց ես ուրիշը չէի էլ ուզում:

Ջնայած նախագուշակումներին, բաշկիրները չէին հուզվում: Խաղաղություն էր իշխում մեր բերդի շուրջը: Սակայն այդ խաղաղությունը խզվեց հանկարծակի՝ երկպառակություն:

Ծա արդեն ասացի, որ պարապում էի գրականությամբ: Իմ այս փորձերը այն ժամանակվա համար նշանակալից էին, և Ալեքսանդր Պետրովիչ Սումարոկովը մի քանի տարի անց դրանք շատ գովեց: Մի անգամ ինձ հաջողվեց մի փոքրիկ երգ գրել, որից գոհ էի: Հայտնի է, որ գրողները հաճախ խորհուրդներ ունենալու պատրվակով բարեհաճ լսողներ են փնտրում: Եվ այդպես. երգս արտագրելուց հետո ես այն տարա Շվաբրինի մոտ. ամբողջ բերդում միայն նա կարող էր գնահատել բանաստեղծի գործը: Կարճ առաջաբանից հետո գրպանից ես հանեցի իմ տետրը և կարդացի նրան հետևյալ ոտանավորը.

Սիրո մլտքերս այրելով
Ջանում եմ քեզ, օ՛, մոռանալ,
Բայց Մաշայից խուսափելով,
Ազատություն չեմ ստանալ:

Աչքեր պայծառ ինձ գերեցին,
Սիրտս են մաշում ամենայն ժամ.
Նրանք հոգիս խռովեցին,
Խաբատկեցին հանգիստս անգամ:

Ձախողությունքս իմանալով,
Մաշա, խղճա դու ինձ հիմա,
Դառն վիճակս տեսնելով,
Որ քեզեպ եմ գերված ահա:

— Հավանո՞ւմ ես,— հարցրի ես Շվաբրինին, նրանից գտ-
վասանք սպասելով, որպես մի տուրք, որն ինձ անպայման
հասնում է: Սակայն ի մեծ տհաճություն իմ, միշտ ներո-
ղամիտ Շվաբրինը վճռականապես հայտնեց, որ իմ երգը
լավը չէ:

— Ինչո՞ւ համար,— հարցրի ես տհաճությունս թաքցը-
նելով:

— Նրա համար,— պատասխանեց նա,— որ այդպիսի
բանաստեղծությունները արժանի են իմ ուսուցիչ Վասիլի
Կիրիլիչ Տրետյակովսկուն և ինձ շատ են հիշեցնում նրա սի-
րային կուպլետները:

Այս ասելով նա ինձնից առավ տետրակը և սկսեց անո-
ղորմաբար վերլուծել ամեն մի տունը և ամեն մի բառը,
ամենակժռու եղանակով ինձ ծաղրելով: Սա չհամբերեցի, նրա
ձեռքից խլեցի տետրակս և առաջի, որ այլևս երբեք նրան
ցույց չեմ տա իմ բանաստեղծությունները: Շվաբրինը ծաղ-
րեց և՛ այդ սպառնալիքը:— «Տեսնենք,— ասաց նա,— խոսքդ
կպահնե՞ս թե չէ. բանաստեղծներին ունկնդիր է պետք, ինչ-
պես Իվան Կուզմիչին օդու փոքրիկ գրաֆինը՝ ճաշից առաջ:
Իսկ ո՞վ է այդ Մաշան, որին դու քնքուշ կերք և սիրային
տանջանք ես բացատրում: Չլինի՞ թե Մարիա Իվանով-
նան է»:

— Քո գործը չէ՞,— պատասխանեցի ես հոնքերս կիտե-

լով,— թե ով է այդ Մաշան։ Ես ո՛չ քո կարծիքն եմ ուզում, ո՛չ էլ քո ենթադրութիւնները։

— Օհո՛ւ։ Ինքնասեր բանաստեղծ և համեստ սիրեկան,— շարունակեց Շվաբրինը ինձ ավելի ու ավելի գրգռելով,— բայց լսիր բարեկամական խորհուրդս. եթե ուզում ես նպատակիդ հասնել, խորհուրդ եմ տալիս գործել ոչ թե երգերով։

— Այդ ի՞նչ է նշանակում, պարո՛ն։ Խնդրեմ բացատրութիւն տաս։

— Հաճույքով։ Դա նշանակում է, որ եթե դու ուզում ես, որ Մաշա Միրոնովան իրիկնամտին քեզ մոտ գա, ապա քնքուշ գովասանքների փոխարեն նրան մի զուլֆ գինգեր նվիրի։

Արյունս եռաց։ «Իսկ ինչո՞ւ համար դու նրա մասին այդպիսի կարծիքի ես»,— հարցրի ես, դժվարությամբ զսպելով իմ զայրույթը։

— Նրա համար,— պատասխանեց նա դժոխային քմծիծաղով,— որ փորձով գիտեմ նրա վարքն ու բարքը։

— Ստո՛ւմ ես, գարշելի՛,— գոռացի ես կատաղած,— դու ստում ես ամենաանամոթ կերպով։

Շվաբրինի դեմքն այլալիւծեց. «Այո՛ մեկը դու չես մարսի,— ասաց նա թեւ սեղմելով։— Դուք ինձ սատիսֆակցիա կտաք»։

— Խնդրեմ, երբ ուզում ես,— պատասխանեցի ես արտախացած։ Այդ ըոպիին ես պատրաստ էի հռչակել նրան։

Ես իսկույն ևեթ գնացի Իվան Իգնատիչի մոտ և նրան տեսա թեւ-ասեղը ձեռքին. բերդապետի կնոջ հանձնարարությամբ նա սունկ էր շարում թելի վրա, ձմեռվա համար շորացնելու նպատակով։ «Ա՛, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա ինձ տեսնելով,— բարով եկաք։ Բարի լինի գալներդ, համարձակվում եմ հարցնել՝ ի՞նչ գործով»։ Ես կարճառոտ պատմեցի նրան, որ ընդհարվել եմ Ալեքսեյ Իվանիչի հետ, իսկ նրան՝ Իվան Իգնատիչին խնդրում եմ, որ իմ սեկունդանտը լինի։ Իվան Իգնատիչը ուշադրությամբ լսեց ինձ, երեսիս շոկով իր միակ աչքը։ «Դուք հաճեցիք ասել,— դարձավ նա ինձ,— որ ուզում եք Ալեքսեյ Իվանիչին օբախողխող անել և կամենում եք, որ ես դրան ներկա՞ լինեմ։ Այնպես չէ՞, համարձակվում եմ հարցնել»։

— Իսկ և իսկ:

— Ի սեր աստուծո, Պյոտր Անդրեյիչ: Այդ ի՞նչ եք հնարել: Դուք և Ալեքսեյ Իվանիչը իրար մի թեթև հայհոյե՞լ եք: Ի՞նչ մեծ բան է եղել որ, հո աշխարհը չբանդվեց: Նա ձեզ հայհոյեց, դուք էլ նրան մի պինդ ուշուկ տվեք. նա ձեր քիթ ու մոռթին տվեց, դուք էլ նրա ականջին, մի ուրիշ տեղին տվեք և բաժանվեք, իսկ մենք արդեն ձեզ կհաշտեցնենք: Թե չէ, ի՞նչ մի բարի գործ է, որ մարդ իր մերձավորին սրախողխող անի, համարձակվում եմ հարցնել: Լավ է, եթե դուք նրան սրախողխող անեք, աստված նրա՝ Ալեքսեյ Իվանիչի հետ. ես էլ նրան այնքան չեմ սիրում: Հապա եթե նա ինքը ձեզ շաղափի՞: Ինչի՞ նման կլինի դա: Ո՞վ էջացած կմնա, համարձակվում եմ հարցնել:

Խոհեմ պորուչիկի դատողություններն ինձ շտատանեցին: Իմ դիտավորությունն անխախտ մնաց: «Ինչպես կուզեք,— ասաց Իվան Իգնատիչը,— արեք այն, ինչ խելքներից կկտրի: Համա ես ինչո՞ւ համար պետք է այնտեղ վկա լինեմ: Ինչի՞ց դրդված: Մարդիկ կռվում են. ի՞նչ մի շտեսնված բան է որ, համարձակվում եմ հարցնել: Փա՛ռք աստծու, շվեդների դեմ էլ կռիվ եմ գնացել, թուրքերի էլ. այնքան բա՛ն եմ տեսել, որ կշտացել եմ նայելուց»:

Ես մի կերպ սկսեցի բացատրել նրան սեկունդանտի պարտականությունը, սակայն Իվան Իգնատիչը ամենևին չկարողացավ հասկանալ ինձ: «Ձեր կամքն է,— ասաց նա:— Եթե ե՛ս պետք է միջամտեմ այդ գործին, ապա լավ կլինի գնամ Իվան Կուզմիչի մոտ և ըստ օրինաց ծառայության՝ տեղեկացնեմ նրան, որ ֆորտեցիայի մեջ շարագործություն է նյութվում ընդդեմ պետական շահերի. բերդապետն արդյոք չի՞ բարեհաճի պատշաճ միջոցներ ձեռք առնել»...

Ես վախեցա և սկսեցի Իվան Իգնատիչին խնդրել, որ նա ոչինչ չասի բերդապետին. զոռով համոզեցի նրան, նա ինձ խոսք տվեց, և ես վճռեցի ձեռք քաշել նրանից:

Իմ սովորության համեմատ երեկոն ևս անցկացրի բերդապետի մոտ: Ես ջանում էի ուրախ և հանգիստ երեւալ, որպեսզի ոչ մի կասկած չհարուցեմ և խուսափեմ ձանձրալի հարցերից, բայց խոստովանում եմ, որ շունեի այն սառնասրտությունը, որով միշտ հպարտանում են նրանք, ովքեր

իմ վիճակում են գտնվել: Այդ երեկո ես տրամադրված էի քնքշանքով ու գորովանքով: Մարիա Իվանովնան ինձ դուր էր գալիս սովորականից ավելի: Այն միտքը, որ միգուցե նրան վերջին անգամն եմ տեսնում, նրան իմ աչքերում ինչ-որ հուզիչ պատկեր էր տալիս: Շվաբրինն էլ եկավ այնտեղ: Ես նրան մի կողմ տարա և տեղեկացրի Իվան Իգնատիչի հետ ունեցած իմ խոսակցության մասին: «Մեր ինչի՞ն են պետք սեկունդանտները,— ասաց նա ինձ սառնությամբ.— առանց նրանց էլ կարող ենք»: Մենք պայմանավորվեցինք մենամարտել բերդի մոտ գտնվող դեզերի այն կողմում և այնտեղ լինել հաջորդ օրը առավոտյան ժամը յոթին: Ըստ երևույթին մենք այնքան սիրալիր էինք խոսում, որ Իվան Իգնատիչն ուրախությունից բերանից թոցրեց. «Ա՛յ, ապրե՛ք,— ասաց նա ինձ գոհունակ դեմքով,— վատ հաշտությունը լավ է բարի վեճից, թեպետև անպատիվ է, բայց ողջ-առողջ կմնաս»:

«Ինչ, ի՞նչ, Իվան Իգնատիչ,— ասաց բերդապետի կինը, որն անկյունում նստած խաղաթղթերով ֆալ էր բացում,— ես լավ չսեցի»:

Իվան Իգնատիչը նկատելով իմ անբավականության նշանները և հիշելով իր խոստումը, շփոթվեց և չգիտեր ինչ պատասխանի: Շվաբրինը նրան օգնության հասավ:

«Իվան Իգնատիչը,— ասաց նա,— գովում է մեր հաշտվելը»:

— Իսկ ո՞ւմ հետ ես դու կովել, եղբայրս:

«Մենք՝ քիչ մնաց, որ բավական թունդ կովեինք Պյոտր Անդրեյիչի հետ»:

— Ինչի՞ համար որ:

— Մի դատարկ բանի պատճառով. մի երգի պատճառով, վասիլիսա եգորովնա:

— Դուք էլ բա՛ն եք գտել իրար հետ կովելու: Մի երգի համա՛ր... Ախր այդ ինչպե՞ս պատահեց:

— Ահա թե ինչպես. Պյոտր Անդրեյիչը վերջերս մի երգ էր հնարել և այսօր երգեց ինձ, ես էլ իմ սիրած եղանակն սկսեցի:

Աղջի՛կ կապիտանի,
Կեսգիշերին զրոսանք մի՛ անի:

Գծտությունն սկսվեց: Պյոտր Անդրեյիչը քիչ էր մնում բարկանար, բայց հետո միտք արեց, որ ամեն ոք ազատ է երգել այն, ինչ իր քեֆը տալիս է: Դրանով էլ բանը վերջացավ:

Քիչ մնաց, որ Շվարբրինի անամոթությունն ինձ կատաղեցներ, սակայն, բացի ինձանից, ոչ ոք չհասկացավ նրա կոպիտ ակնաբեկները, համենայն դեպս ոչ ոք դրանց վրա ուշադրութուն չդարձրեց: Երգերից էլ պրծնելով, խոսակցությունն անցավ բանաստեղծներին, և բերդապետը նկատեց, որ նրանք բոլորն էլ անառակ ու թունդ հարբեցող մարդիկ են և բարեկամաբար ինձ խորհուրդ տվեց թողնել ոտանավորներ գրելը, որպես ծառայության շորժին ընդդեմ և ոչ մի լավ բանի չհասցնող զբաղմունք:

Շվարբրինի ներկայությունն ինձ համար անտանելի էր: Ես շուտով հրաժեշտ տվի բերդապետին և նրա ընտանիքին: Տուն գալով ես ղնենցի իմ սուսերը, փորձեցի նրա ծայրը և պառկեցի քնելու, Սավելիչին հրամայելով արթնացնել առավոտյան ժամը վեցն անց:

Մյուս օրը նշանակված ժամին ես արդեն կանգնել էի դեզերի ալն կողմը, սպասելով իմ հակառակորդին: Շուտով նա էլ երևաց: «Կարող են մեզ տեսնել,— առաջ նա ինձ,— պիտո է շտապել»: Մենք հանեցինք համազգեստները, մնացինք միայն կամզոլներով և մերկացրինք սուսերները: Այդ րոպեին դեզերի հետևից հանկարծ հայտնվեց իվան Իգնատիչը և հինգ հոգի հաշմանդամներ: Նա պահանջեց, որ գնանք բերդապետի մոտ: Դժկամությամբ հնազանդվեցինք. զինվորները մեզ շրջապատեցին, և մենք դեպի բերդն ուղղվեցինք իվան Իգնատիչի հետևից, որը մեզ հանդիսավորությամբ տանում էր, քաջելով զարմանալի հպարտությամբ:

Մենք մտանք բերդապետի տունը: Իվան Իգնատիչը դուռը բացեց, հանդիսավոր կերպով հայտարարելով. «Բերեցին»։ Մեզ դիմավորեց Վառիլեսա Եգորովնան: «Ք՛խ, դուք հեր օրհնածներ: Սա ինչի՞ նման է, ինչպե՞ս, ի՞նչ, մեր բերդում մա՛րդ սպանել: Իվա՛ն Կուզմիչ, իսկո՞ւյն ենթ սրանց ձերբակալիր: Պյոտր Անդրեյիչ՛ը, Ալեքսեյ իվանիչ, դեսը տվեք ձեր սուսերները, տվե՛ք, տվե՛ք: Պալա՛շկա, այս սուսերները տար նկուղ: Պյոտր Անդրեյիչ, այդպիսի բան չէի

սպասում քեզանից: Ամոթ չէ՞ քեզ: Լավ, ասենք թե Ալեքսեյ Իվանիչը մարդասպանության համար հա՛մ գվարդիայից է դուրս գրված, հա՛մ էլ նա աստծուն չի հավատում. հապադո՛ւ, դու է՛լ նույնն ես ուզում անել»:

Իվան Կուզմիչը միանգամայն համաձայն էր իր կնոջ հետ և մեջընդմեջ խոսում էր, ավելացնելով. «Հա, լսո՛ւմ ես, Վասիլիսա Եգորովնան ճիշտ է ասում: Մենամարտերը ձեռկառորեն արգելված են զինվորական արտիկուլով»: Այդ միջոցին Պալաշկան մեզնից առավ մեր սուսերները և տարավ նկուղ: Ես անկարող եղա ծիծաղս զսպել: Շվաբրինը պահեց իր լրջությունը: «Գեպի ձեզ տածած իմ բոլոր հարգանքով հանդերձ,— սառնարյուն կերպով ասաց նա Վասիլիսա Եգորովնային,— չեմ կարող շնկատել, որ դուք իզուր եք կամենում անհանգստանալ՝ մեզ ձեր դատաստանին ենթարկելով: Այդ դուք թողեք Իվան Կուզմիչին, դա նրա գործն է»:

«Ախ, հեր օրհնած,— առարկեց բերդապետի կինը,— բա մի՞թե մարդ ու կին մի հոգի և մի մարմին չեն: Իվան Կուզմիչ, ի՞նչ ես հորանջում: Իսկույն ևեթ սրանց զատ-զատ բանտ նստեցրու միայն հաց ու ջուր տալով, որ խնթները գլուխները գա. մեկ էլ՝ թող հայր Գերասիմը նրանց վրա ապառա՛խարանք դնի, որ աստծուց թողություն խնդրեն և զըղջան մարդկանց առաջ»:

Իվան Կուզմիչը չգիտեր, ինչ վճռեր: Մարիա Իվանովնան սաստիկ գունատ էր: Փռթորիկը մի քիչ հանգարտվեց. բերդապետի կինը հանգստացավ և ստիպեց մեզ համբուրել միմյանց: Պալաշկան բերեց մեր սուսերները: Բերդապետի տնից մենք դուրս եկանք, ըստ երևույթին, հաշտված: Իվան Իգնատիչն ուղեկցում էր մեզ.— «Ամոթ չէ՞ր ձեզ,— ասացի ես նրան զայրացած,— մեր մասին տեղեկացնել բերդապետին այն բանից հետո, երբ դուք ինձ խոսք տվիք շանել այդ».— «Աստված վկա, որ այդ մեկը ե՛ս չեմ ասել Իվան Կուզմիչին,— պատասխանեց նա,— Վասիլիսա Եգորովնան ամեն ինչ դուրս քաշեց իմ բերանից: Ամեն բան էլ նա կարգադրեց առանց բերդապետի գիտության: Ասենք, փառք առած, որ ամեն ինչ այսպես վերջացավ»: Այդ խոսքերն ասելով նա շրջվեց դեպի տուն, իսկ Շվաբրինը և ես մնացինք մենակ:— «Մեր գործը սրանով վերջանալ չի կարող»,—

ասացի ես նրան:— «Իհարկե,— պատասխանեց Շվաբրի-
նը.— դուք ձեր արյունով ինձ պատասխան կտաք. ձեր
հանդգնության համար. բայց հավանորեն մեզ կսկսեն հե-
տևել: Մի քանի օր մենք պետք է ցույց տանք, թե հաշտ ենք
Ցտեսություն».— Եվ մենք բաժանվեցինք, կարծես թե ոչինչ
չէր եղել:

Վերադառնալով բերդապետի տունը, ես, ըստ իմ սովո-
րության, նստեցի Մարիա Իվանովնայի մոտ: Իվան Կուզ-
միչը տանը չէր: Վասիլիսա Եգորովնան տնային գործերով
էր դբադված: Մենք խոսում էինք կիսաձայն: Մարիա Իվա-
նովնան քնքշությամբ կշտամբում էր ինձ այն անհանգրս-
տության համար, որ պատճառել էր բոլորին իմ վեճը Շվաբ-
րինի հետ: «Իմ շունչը կտրվեց, երբ մեզ ասացին, որ դուք
մտադիր եք սուսերհերով կռվել: Ի՞նչ դարմանալի են տղա-
մարդիկ: Մի խոսքի պատճառով, որ մի շաբաթ հետո ան-
կասկած կմոռանային, նրանք պատրաստ են միմյանց սրա-
կոտոր անել և ղոհել ոչ միայն իրենց կյանքը, այլև խիղճն
ու բարօրությունը նրանց, ովքեր... բայց ես հավատացած եմ,
որ վեճը սկսողը դուք չեք: Իրոք մեղավոր է Ալեքսեյ Իվա-
նիչը»:

— Իսկ ինչո՞ւ եք դուք այդպես կարծում, Մարիա Իվա-
նովնա:

— Հենց այնպես... նա այն տեսակ խեղկատակն է: Ես
չեմ սիրում Ալեքսեյ Իվանիչին. անշափ զզվում եմ նրանից,
բայց տարօրինակ է, և ոչ մի դեպքում, ես չէի կամենա, որ
եւ էլ նրան այդպես դուր չգայի: Դա ինձ սաստիկ անհան-
գրաստություն կպատճառեր:

— Իսկ ի՞նչ եք կարծում, Մարիա Իվանովնա. դուք ար-
դյոք դո՞ւր եք գալիս նրան, թե ոչ:

Մարիա Իվանովնան կարկամեց ու կարմրեց: «Ինձ թվում
է,— ասաց նա,— ես կարծում եմ, որ դուր եմ գալիս»:

— Իսկ ինչո՞ւ է ձեզ այդպես թվում:

— Որովհետև նա խնդրել էր իմ ձեռքը:

— Խնդրե՞լ էր: Նա խնդրել էր ձեր ձեռքը: Այդ ե՞րբ:

— Անցյալ տարի. Ձեր գալուց երկու ամիս առաջ:

— Եվ դուք չհամաձայնեցիք:

— Ինչպես հաճեցաք տեսնել, Ալեքսեյ Իվանիչը, իհարկե, թե՛ խելոք մարդ է, թե՛ լավ ընտանիքից է և թե՛ հարուստ. բայց, երբ մտածում եմ, թե պետք է պսակի տակ բոլորի ներկայությամբ նրա հետ համբուրվել... Ո՛չ մի դեպքում և ո՛չ մի բարեկեցության համար:

Մարիա Իվանովնայի խոսքերն աչքերս բաց արին և ինձ շատ բան պարզեցին: Ես հասկացա այն համառ շարախոսությունը, որով Շվաբրինը հետապնդում էր նրան: Հավանորեն նա նկատել էր մեր փոխադարձ մտերմությունը և աշխատում էր մեզ հեռու պահել միմյանցից: Մեր վեճին առիթ տվող խոսքերը հիմա առավել ևս զազրելի թվացին ինձ, երբ կոպիտ և անվայել ծաղրանքի փոխարեն դրանց մեջ ես տեսա միտումնավոր բամբասանքը: Հանդուգն շարախոսին պատժելու ցանկությունն իմ մեջ ավելի ուժեղացավ, և ես անհամբեր սպասում էի հարմար առիթի:

Շատ շապասեցի: Մյուս օրը, երբ զբաղված էի էլեգիա գրելով և հարմար հանգի սպասելով գրիչն էի կրծում, Շվաբրինը բախեց իմ պատուհանը: Ես գրիչը վայր դրի, սուսերս վերցրի և գուրս եկա: «Ինչո՞ւ հետաձգեմք,— ասաց ինձ Շվաբրինը,— մեզ չեն հետևում: Իջնենք դեպի գետը: Այնտեղ ոչ ոք մեզ չի խանգարի»: Մենք լուռ քայլեցինք: Զառիվայր արահետով իջնելով, հենց գետեզրին կանգ առանք և մերկացրինք մեր սուսերները: Շվաբրինը ինձնից վարպետ էր, սակայն ես՝ ավելի ուժեղ և համարձակ էի և monsieur Բուպրեն, որը երբեմնի զինվոր էր եղել, ինձ սուսերամարտի մի քանի դաս էր տվել, որոնցով և ես օգտվեցի: Շվաբրինը չէր սպասում հանձին ինձ գտնել այդքան վտանգավոր հակառակորդի: Երկար ժամանակ մենք չէինք կարողանում միմյանց որևէ վնաս հասցնել, վերջպես, նկատելով, որ Շվաբրինը թուլանում է, ես սկսեցի եռանդուն կերպով հարձակվել նրա վրա և համարյա մինչև գետը քշեցի նրան: Հանկարծ ես լսեցի իմ անունը՝ արտասանված բարձր ձայնով: Ես շրջվեցի և տեսա Սավելիչին, որ լեռնային արահետով դեպի ինձ էր վազում... Հենց այդ ժամանակ աչ ուսից ներքև կրծքիս մեջ ուժեղ ծակոց զգացի. ես բնկա և կորցրի գիտակցությունս:

ՍԵՐԸ

Ա՛խ, դու աղջիկ, սիրուն աղջիկ,
Ջահել-ջահել մարդ մի առնի,
Հարցում արա հորից, մորից,
Հորից-մորից, ազգ ու տոհմից,
Խելքըդ գլուխըդ հավաքի,
Խելք հավաքի, նաև օժիտ:

Ժողովրդական երգ

Քե որ ինձնից լավին գտնես՝ կմոռանաս ինձ,
Եթե ինձնից վատը գտնես՝ կհիշես ինձ:

Նույնպես

Ուշքի գալով ես միառժամանակ չկարողացա սթափվել և չէի հասկանում, թե ինձ ինչ է պատահել, ինձ անժանոթ մի վերնատան մեջ ես պառկած էի թախտի վրա և աստիկ թուլություն էի զգում: Իմ առջև կանգնած էր Սավելիչը, մոմը ձեռքին: Մի ինչ-որ մարդ զգուշությամբ քանդում էր վիրակալները, որոնցով փաթաթված էին իմ կուրծքն ու ուսը: Քիչ-քիչ մտքերս պարզվեցին: Սա հիշեցի իմ մենամարտը և գլխի ընկա, որ վիրավորվել եմ: Այդ րոպեին դուռը ճռաց: «Հը՞, ինչպե՞ս է»,— շշուկով հարցրեց ձայնը, որից ես թարսացի:— «Միշտ նույն վիճակումն է»,— պատասխանեց Սավելիչը հոգոց հանելով,— բոլոր ժամանակ ուշքը վրան չէ, արդեն հինգ օր է»: Ես ուզում էի շրջվել, բայց չկարողացա:— «Որտե՞ղ եմ, ո՞վ կա այստեղ»,— ասացի ես դժվարությամբ: Մարիա Իվանովնան մոտ եկավ իմ մահճակալին և կոացավ դեպի ինձ: «Ի՞նչ է, ինչպե՞ս եք ձեզ դգում»,— ասաց նա: «Փառք աստծո, — պատասխանեցի ես նվաղած ձայնով:— Այդ դո՞ւք եք, Մարիա Իվանովնա. ասացեք ինձ...»,— ես այլևս ուժ չունեցա շարունակելու և լռեցի: Սավելիչն ախ քաշեց: Նրա դեմքին ուրախություն երևաց: «Ուշքի՞ եկավ, ուշքի՞ եկավ»,— կրկնում էր նա:— Փա՛ռք քեզ, տեր, Հա՛մա թե վախեցրիր ինձ, տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ. հե՛շտ բան է, էսօր հինգ օր է...»: Մարիա Իվանովնան ընդհատեց նրան:— «Շատ մի՛ խոսի նրա հետ,

Սավելիչ,— ասաց,— նա գեռ թույլ է: Մարիա Իվանովնան դուրս եկավ և կամացուկ ծածկեց դուռը: Մտքերս ալեկոծվեցին: Եվ այսպես, ես բերդապետի տանն էի, Մարիա Իվանովնան գնում-գալիս էր ինձ մոտ: Ես ուզում էի Սավելիչին մի քանի հարցեր տալ, սակայն ձերուկը գլուխն օրորեց և ականջները խցկեց: Դժկամելով ես աչքերս փակեցի և շուտով քնեցի մոռացության մեջ ընկած:

Ջարթնելով ես մոտ կանչեցի Սավելիչին և նրա փոխարեն իմ առջև տեսա Մարիա Իվանովնային. ինձ ողջունեց նրա հրեշտակային ձայնը: Չեմ կարող նկարագրել այն քաղցր զգացումը, որ պատեց ինձ այդ րոպեին: Ես արագ բռնեցի նրա ձեռքը, հպեցի շրթունքներին ու խանդաղատանքի արցունքներով թրջեցի այն: Մաշան ձեռքը չէր քաշում... և հանկարծ՝ նրա շրթունքները հպվեցին իմ այտին, և ես զգացի նրանց ջերմ ու թարմ համբույրը: Մարմնովս կրակ անցավ: «Իմ սիրելի, բարի՛ իմ Մարիա Իվանովնա,— ասացի ես նրան,— եղիր իմ կինը, երջանկացրու ինձ»:— Նա սթափվեց:— «Ի սեր աստծո, հանգստացե՛ք,— ասաց նա՝ ձեռքը ինձնից խլելով:— Դուք դեռևս վտանգի մեջ եք, վերքը կարող է բացվել: Պահպանեցե՛ք ձեզ գոնե ինձ համար»: Այս խոսքերի հետ նա գնաց, թողնելով ինձ հրճվանքի արբեցման մեջ: Երջանկությունն ինձ հարություն տվեց: Նա ի՛մը կլինի, նա ինձ սիրո՛ւմ է: Այս միտքը համակեց իմ ողջ էությունը:

Այդ րոպեից ժամ առ ժամ գրությունս՝ լավացավ: Ինձ բժշկում էր գնդի վարսավիրը, քանի որ բերդում ուրիշ բժիշկ չկար և, փառք աստծո, նա այնքան էլ խելքին չէր զոռում: Երիտասարդությունս և ինքը բնությունը արագացրին իմ առողջանալը: Բերդապետի ամբողջ ընտանիքը խնամում էր ինձ: Մարիա Իվանովնան ինձնից չէր հեռանում: Հասկանալի է, որ առաջին իսկ հարմար առիթով ես վերսկսեցի ընդհատված բացատրությունը, և Մարիա Իվանովնան ավելի համբերատար էր լսում ինձ: Առանց որևէ սեթևեթության նա խոստովանեց իր ունեցած սրտի հակումը դեպի ինձ և ասաց, որ իր ծնողները, իհարկե, իր երջանկությանն ուրախ կլինեն:— «Բայց գու լավ մտածիր,— ավելացրեց նա,— քո ծնողների կողմից արգելք չե՞ն լինի արգելքներ»:

Ես մի փոքր մտածեցի: Իմ մոր քնքշության մասին ես կասկած չունեի, բայց իմանալով հորս բնավորությունն ու մտածելակերպը, ես զգացի, որ իմ սերը այնքան էլ չի հուղի նրան, և նա այդ էհամարի որպէս երիտասարդ մարդու քմահաճութուն: Ես այդ անկեղծորեն խոստովանեցի Մարիա Իվանովնային և սակայն որոշեցի՝ որքան կարելի է մի պերճախոս նամակ գրել հորս, խնդրելով նրա ծնողական օրհնությունը: Նամակը ես ցույց տվի Մարիա Իվանովնային, որն այնքան համոզիչ և սրտաշարժ գտավ այն, որ չէր կասկածում նրա հաջողությանը և երիտասարդության ու սիրո ողջ դյուրահավատությանը անձնատուր եղավ իր քնքուշ սրտի զգացմունքներին:

Շվաբրինի հետ ես հաշտվեցի առողջանալուս առաջին օրերը: Իվան Կուզմիչը հանդիմանելով ինձ մենամարտի համար, ասաց. «է՛հ, Պյոտր Անդրեյիչ, ա՛յ թեղ բանտարկել էի. ասենք դու առանց դրան էլ պատժված ես: Իսկ Ալեքսեյ Իվանիչը հենց մի գլուխ նստած է հացատանը, պահակի հսկողության տակ, իսկ նրա սուսերը կողպեքի տակ է, Վասիլիսա Եգորովնայի մոտ: Թող ինքն իրեն խելքի գա ու զղջա»: Ես չսփառանց երջանիկ էի, որպէսզի կարողանայի սրտիս մեջ թշնամական զղացմունք պահել: Ես սկսեցի խնդրել Շվաբրինի մասին, և բարի բերդապետը, իր ամուսնու համաձայնությամբ, վճռեց ազատել նրան: Շվաբրինը եկավ ինձ մոտ. նա խոր ափսոսանք հայտնեց այն մասին, ինչ պատահել էր մեր միջև և խոստովանեց, որ բոլոր մեղքը իրենն է և ինձ խնդրեց մոռանալ տեղի ունեցածը: Բնությունից անհիշաշար լինելով, ես անկեղծությամբ ներեցի նրան թե՛ մեր վեճը և թե՛ վերքը, որ ես ստացել էի նրանից: Նրա զրպարտության մեջ ես տեսնում էի վիրավորված ինքնասիրության և մերժված սիրո զայրույթը և մեծահոգաբար ներեցի իմ դժբախտ ախոյանին:

Շուտով ես առողջացա և կարողացա տեղափոխվել իմ լնակարանը: Անհամբեր սպասում էի իմ ուղարկած նամակի պատասխանին, չհամարձակվելով հույս ունենալ և ջանալով իմ մեջ խլացնել տխուր նախազգացումը: Վասիլիսա Եգորովնայի և նրա ամուսնու հետ դեռ չէի բացատրվել, սակայն իմ առաջարկությունը նրանց չպետք է զարմացներ: Ո՛չ ես,

ո՛չ էլ Մարիա Իվանովնան չէինք աշխատում նրանցից թաքցնել մեր զգացմունքները, և մենք առաջուց արդեն հավատացած էինք, որ համաձայն են:

Վերջապես մի անգամ առավոտյան Սավելիչը մտավ իմ սենյակը, ձեռքին մի նամակ: Դողդողալով խլցի այն: Հասցեն հորս ձեռքով էր գրված: Այդ նախապատրաստեց ինձ մի ինչ-որ կարևոր բանի, քանի որ սովորաբար մայրս էր ինձ նամակներ գրում, իսկ հայրս վերջում ավելացնում էր մի քանի տող: Երկար ժամանակ ես չէի բացում ծրարը և նորից ու նորից կարդում էի հանդիսավոր մակագրությունը. «Իմ որդի Պյոտր Անդրեյիչ Գրինյովին, Օրենբուրգի նահանգում, Բելոգորսկի բերդում»: Ես ջանք էի թափում ձեռագրից իմանալ այն հոգեկան տրամադրությունը, որով գրված էր նամակը: Վերջապես վճռեցի բանալ այն և առաջին իսկ տողերից տեսա, որ ամեն ինչ խորտակվում է: Նամակի բովանդակությունը հետևյալն էր.

«Որդի իմ Պյոտր: Քո նամակը, որով դու խնդրում ես մեզ տալ մեր ծնողական օրհնությունն ու համաձայնությունը՝ Միրոնովի աղջիկ Մարիա Իվանովնայի հետ ամուսնանալու համար, մենք ստացանք սույն ամսի 15-ին և ոչ միայն մտադիր չեմ քեզ տալ ո՛չ իմ օրհնությունը, ո՛չ էլ իմ համաձայնությունը, այլև դեռևս պատրաստվում եմ գալ այդտեղ և քո այդ գծությունների համար քեզ մի լավ դաս տալ, ինչպես փոքրիկ տղային են խրատում, առանց ուշք դարձնելու քո սպայական աստիճանին, որովհետև դու ապացուցեցիր, որ դեռևս արժանի չես սուսեր կրելու, որը քեզ տրված է հայրենիքը պաշտպանելու և ոչ թե քեզ պես թոկից փախածների հետ մենամարտելու համար: Անհապաղ պիտի գրեմ Անդրեյ Կարլովիչին, խնդրելով, որ նա քեզ Բելոգորսկի բերդից տեղափոխի որևէ այլ վայր, որպեսզի այնտեղ քո հիմարությունն անցնի: Մայրդ, իմանալով քո մենամարտի մասին և այն, որ դու վիրավորված ես, վշտից տկարացավ և հիմա պառկած է: Արդյոք վերջդ ի՞նչ է լինելու: Աղոթում եմ աստծուն, որ դու ուղղվես, թեպետ և չեմ համարձակվում հուսալ նրա մեծ ողորմածությունը:

Հայր քո՝ Ա. Գ.»

Նամակի ընթերցումն իմ մեջ առաջացրեց զանազան
զգացումներ: Այն խիստ արտահայտութիւնները, որ հայրս
չէր զլացել գործածել, խորապէս վիրավորեցին ինձ: Արհա-
մարհանքը, որով նա հիշում էր Մարիա Իվանովնայի մասին,
ինձ այնքան անվայել թւաց, որքան և անիրավացի: Բելո-
գորսկի բերդից տեղափոխվելու միտքը ինձ սաքսափեցրեց,
բայց ամենից շատ ինձ վշտացնում էր մորս հիվանդութեան
ընթացք: Եւ չարացած էի Սավելիչի վրա, չկասկածելով, որ
իմ մենամարտը ժողովներիս հայտնի է եղել նրա միջոցով:
Ետ ու առաջ քայլելով իմ նեղ սենյակում, ես կանգ առա
նրա դիմաց և ասացի, խստութեամբ նրան նայելով. «Երևում
է՝ քեզ համար քիչ է, որ ես քո երեսից վիրավորվել եմ և
մի ամբողջ ամիս ոտքս գերեզմանի դուռն էր. այժմ էլ
մե՞քս ես ուզում մեռնեի»: Սավելիչն ապուշ կտրեց, ասես
ջանքահաքեցին նրան: «Ողորմի՛ր, տեր իմ,— ասաց նա և
քիչ մնաց հեկեկար,— այդ ի՞նչ հրամայեցիր ասել: Ե՞ս եմ
պատճառը, որ դու վիրավորվել ես: Աստված գիտի, որ ես
վազեցի իմ կրծքով պաշտպանելու Ալեքսեյ Իվանիչի սու-
սերից: Անխի՛յալ ծերութիւնը խանգարեց: Հասկա մայրիկիդ
ի՞նչ եմ արել»:— «Ինչ ես արե՞լ,— պատասխանեցի ես:—
Ո՛վ էր քեզ խնդրում իմ մասին տեղեկութիւններ գրես,
մի՞թե քեզ լրտեսելու համար են ուղարկել ինձ հետ»:— «Ես
քո մասին տեղեկութիւններ եմ գրե՞լ,— պատասխանեց
Սավելիչն արցունքն աչքերին:— Աստված, երկնային թա-
գաւոր: Դե՛, հրամեցիր կարդալու, թե բարինն ի՞նչ է գրում
ինձ. կտեսնես, թե ինչպէս եմ լրտեսել քեզ»: Այս ասելով
նա գրպանից հանեց նամակը, և ես կարդացի հետե-
յալը.

«Ամռոթ քեզ, քաղթառ շուն, որ դու, չնայած իմ խիստ
հրամաններին, ինձ չես տեղեկացրել իմ որդի Պյոտր Անդ-
րեեիչի մասին և որ կողմնակի մարդիկ են հարկադրված
հայտնել ինձ նրա ստահակութիւնները: Այդպե՛ս ես գու-
կատարում քո պաշտօնը և տերունական կամքը: Ես քեզ,
քաղթառ շուն, խոզ աթածացնելու կուղարկեմ, որ խնդ-
րելու թաքցրել ես ինձնից և երես ես սովել երիտասարդ
սղային. նամակս ստանալուդ պէս հրամայում եմ անմիջա-
պէս գրել ինձ, թե հիմա ինչպե՛ս է նրա առողջութիւնը, որի

մասին ինձ գրում են, թե լավացել է, ես և թե որտեղի՞ց է վիրավորվել և արդյոք լա՞վ են բժշկել»:

Ակներե էր, որ Սավելիչն իմ հանդեպ իրավ էր, և որ ես իզուր վիրավորեցի նրան հանդիմանությամբ և կասկածանքով: Ես ներողություն խնդրեցի նրանից, սակայն ծերունին անմխիթար էր: «Ա՛յ թե ինչ օրի հասա ես,— կրկնում էր նա.— ա՛յ թե ինչ ողորմածությունների արժանացա իմ տերերից: Ես հա՛մ քալթառ շուն եմ, հա՛մ խողարած, համ էլ ե՞ս եմ քո վերքի պատճառը: Ձէ, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ, ոչ թե ես, այլ անիծյալ մոռային է մեղավորը. այդ նա՛՛ քեզ սովորեցրեց երկաթե շամփուրներով իրար ծակոտել ու ռոքերով դոփդոփել. կասեմ՝ այդպիսով չար մարդուց ապահով կմնաս: Ինչնեբրի՞ս էր պետք մուսյե վարձել և ավելորդ փող ծախսել»:

Բայց ո՞վ էր նեղություն կրել հորս տեղեկացնելու իմ վերքի մասին: Գեներալ՝ Սակայն նա, թվում էր թե, իմ մասին այնքան էլ հոգ չի տանում. իսկ Իվան Կուզմիչը կարևոր չէր համարել նրան տեղեկացնել մեր մենամարտի մասին: Գլուխս կորցրել էի ենթադրություններից: Կասկածներս ընկան Շվաբրինի վրա: Միայն նա շահ ունեւ տեղեկացնելուց, որի հետևանքը կաբող էր լինել իմ հեռացումը բերդից և անջատումը բերդապետի ընտանիքից: Ես գնացի այդ բոլորի մասին Մարիա Իվանովնային հայտնելու: Նա ինձ դիմավորեց տան դռանը: «Այդ ի՞նչ է պատահել,— ասաց նա ինձ տեսնելով:— Ինչպե՛ս գունատ եք դուք»:— «Ամեն ինչ վերջացած է»,— պատասխանեցի ես և տվի հորս նամակը: Իր հերթին նա էլ գունատվեց: Նամակը կարդալուց հետո նա այն վերադարձրեց զողացող ձեռքով և ասաց գողորջուն ձայնով. «Երևում է ես բախտ չունեմ... Ձեր ծնողները չեն ուզում ինձ խթնեց ընտանիքն ընգտնել: Թող ամեն բանում տիրող կամքը լինի. աստված մեզե՛րից լավ գիտե, թե մեզ ինչ է պետք: Ինչ անենք, Պյոտր Անդրեյիչ, գոհ գուք բախտավոր եղեք...»:— «Այդ չի՛ լինի,— գոչեցի ես, նրա ձեռքը բռնելով,— դու ինձ սիրում ես, ես պատրաստ եմ ամեն ինչի: Գնանք, ընկնենք քո ծնողների ոտքե՛քը, նրանք պարզ մարգիկ են և ոչ թե խստասիրտ գողո՞ղներ...»

Նրանք մեզ կօրհնեն, մենք կպսակվենք, իսկ հետո, կգա ժամանակ, ես հավատացած եմ, որ կհամոզենք իմ հորը: Մայրս մեր կողմը կբռնի, նա կների ինձ...»:— «Ո՛ր, Պյոտր Անդրեյիչ, — պատասխանեց Մարիա Իվանովնան, — առանց քո ծնողների օրհնության ես չեմ ամուսնանա քեզ հետ: Առանց նրանց օրհնության դու բախտ չես ունենա: Հնազանդվենք աստծու կամքին: Թե որ գտնես քեզ վիճակվածին, թե որ սիրես ուրիշին — աստված քեզ հետ, Պյոտր Անդրեյիչ, իսկ ես ձեր երկուսի համար...»: Այս խոսքերի հետ նա լացեց և հեռացավ ինձնից. ես այն է, ուզում էի նրա հետևից սենյակ մտնել, սակայն զգացի, որ ի վիճակի չեմ ինքս ինձ պահել և վերադարձա տուն:

Խորին մտատանջության մեջ նստած էի, երբ հանկարծ Սավելիչն ընդհատեց իմ մտածմունքները: «Ահա՛, տեր իմ, — ասաց նա, ինձ տալով լրիվ գրված մի թերթ թուղթ, — տե՛ս, թե ես արդյոք լրտեսություն արե՞մ եմ և մի՞թե ես աշխատում եմ հայր ու որդի գժտեցնել միմյանց հետ»: Նրա ձեռքից ես վերցրի թուղթը. դա Սավելիչի պատասխանն էր իր ստացած նամակին: Ահա նա՛ բառ առ բառ:

«Տե՛ր իմ, Անդրեյ Պետրովիչ, մեր ողորմած հայր.

Ձեր ողորմածիկ գրությունը ես ստացա, որի մեջ բարեհաճել ես բարկանալ ինձ՝ ձեր ճորտի վրա, որ իբր ամոթ է ինձ չկատարել տերունական հրամանները. — իսկ ես քավթառ շուն չեմ, այլ ձեր հավատարիմ ծառան, լսում եմ տերունական հրամանները և միշտ ձեզ պարտաճանաչ ծառայել և հասել եմ մինչև օր ծերության: Դե ես Պյոտր Անդրեյիչի վերքի մասին ձեզ ոչինչ չգրեցի, ու պեսզի իզուր չվախեցնեմ ձեզ և հիմա իմանում եմ, որ տիրուհին, մեր մայր Ալդոտյա Վասիլևնան առանց իմ գրելու էլ վախից հիվանդացել է, և ես պետք է աղոթք անեմ նրա առողջության համար: Իսկ Պյոտր Անդրեյիչը վիրավորված էր աջ ուսի տակ՝ կրծքից, ոսկորի հենց տակը, մեկ ու կես վերջով խորությունամբ և նա պառկած էր բերդապետի տանը, ուր մենք նրան գետափից տարանք, և նրան բժշկում էր այստեղի վարսավիր Ստեպան Պարամոնովը, և Պյոտր Անդրեյիչը հիմա, փառք աստծու, առողջ է և նրա մասին բացի լավից

ուրիշ գրելու բան չկա: Մեծավորները, ինչպես իմանում եմ, գոհ են նրանից, իսկ Վասիլիսա Եղորովնայի տանը նա կասես հարազատ որդի լինի: Իսկ թե ինչպես եղավ, որ այդ տեսակ փորձանք պատահեց, ասյա եղածն անցած է, մեր երիտասարդը մեղք չունի. ձին որ ձի է չորս ոտքով՝ էլի սայթաքում է: Եվ բարեհաճել էք գրել, որ ինձ կուղարկեք իող սրածացնելու. այդ էլ ձեր անշնչական կամքը գիտի: Եվ ընդ այսմ ողջունում եմ խոնարհաբար:

Ձեր հալստարիմ ճորտ՝

Արխիպ Սափելև:

Բարի ծերունու գրությունը կարդալիս ես չէի կարող մի քանի անգամ չժպտալ: Ես ի վիճակի չէի պատասխանել հորս, իսկ մորս հանգստացնելու համար Սափելիչի նամակն ինձ բավարար թվաց:

Այդ ժամանակից սկսած իմ դրությունը փոխվեց: Մարիա Իվանովնան համարյա թե չէր խոսում ինձ հետ և ամեն կերպ աշխատում էր խուսափել ինձնից: Բերդապետի տունը ինձ համար պառ դառավ: Հետզհետե ես սովորեցի տանը մենակ նստել: Սկզբում Վասիլիսա Եղորովնան այդ բանի համար հանդիմանում էր ինձ, սակայն տեսնելով իմ համառությունը, ինձ հանգիստ թողեց: Իվան Կուղմիչի հետ հանդիպում էի միայն ըստ ծառայության պահանջի: Շվար-րինին հազվադեպ էի հանդիպում և, ակամա, քանի որ նրա մեջ ես նկատում էի դեպի ինձ ուղղված թաքուն թշնամանք, որ և հաստատում էր իմ կասկածները: Իմ կյանքն անտանելի դարձավ ինձ համար: Ես ընկա մոռալ մտածմունքների մեջ, որ արդյունք էր մենակության և անգործության: Սերս բորբոքվեց առանձնության մեջ և քանի գնաց, դրությունս ծանրացավ: Ես կորցրի ընթերցանության և գրականության սերը: Հոգիս ընկճվեց: Ես վախենում էի, թե կամ կխեղա-գարվեմ, կամ կսկսեմ անառակ կյանք վարել: Անականկալ դեպքերը, որ կարևոր ազդեցություն ունեցան իմ ամբողջ կյանքի վրա, հանկարծ իմ հոգուն մի ուժեղ ու բարեբար ցնցում տվին:

ՊՈԽԳԱՆԱՎՈՐՈՒՄ

Դուք, ջահել տղերք, լսեցե՞ք մեզ,
Թե մենք՝ ծերերս հին՝ ինչ կպատմենք ձեզ:

Երգ

Նախքան անցնեմ նկարագրելու արտասովոր դիպքերը, որոնց ինքս ականատես եղա, ես պետք է մի քանի խոսք ասեմ այն դրությամբ մասին, որի մեջ գտնվում էր Օրենբուրգի նահանգը 1773 թվականի վերջին:

Սույն լայնարձակ և հարուստ նահանգում բնակվում էին բազմաթիվ կիսավայրենի ժողովուրդներ, որոնք միայն վերջերս էին ճանաչել ռուսական թագավորների գերիշխանությունը: Նրանց մշտական խռովությունները, օրենքներին և քաղաքացիական կյանքին անսովոր լինելը, թեթևամտությունն ու դաժանությունը անընդհատ հսկողություն էին պահանջում կառավարության կողմից՝ նրանց հնազանդության մեջ պահելու համար: Բերդերը շինված էին հարմար վայրերում և բնակեցված էին մեծ մասամբ կազակներով՝ Յաիցկի ափերի վաղեմի տերերով: Բայց Յաիցկի կազակները, որոնք պետք է պահպանեին այս երկրի անդորրությունն ու անվտանգությունը, միառժամանակ հետո իրենք դարձան կառավարության համար անհանգիստ ու վտանգավոր հպատակներ: 1772 թվականին խռովություն առաջացավ նրանց գլխավոր քաղաքում: Դրա պատճառն այն խիստ միջոցներն էին, որ ձեռնարկել էր գեներալ-մայոր Տրաուբենբերգը, որպեսզի պատշաճ հնազանդության բերի զորքին: Հետևանքն եղել էր Տրաուբենբերգի բարբարոսական սպանությունը, կառավարման ինքնակամ փոփոխությունը և վերջապես բունտի խաղաղացումը կարտեչով և դաժան պատիժներով:

Դա տեղի էր ունեցել իմ՝ Բելոգորսկի բերդը գալուց մի քանի ժամանակ առաջ: Ամեն ինչ արդեն հանդարտ էր, կամ թվում էր թե այդպես է. յշխանությունը չափազանց հեշտ հավատաց նենգ խռովարարների կարծեցյալ զղջմանը, որոնք

Թաքուն դավեր էին նյութում և հարմար առիթի սպասում՝
անկարգությունները վերսկսելու համար:

Վերադառնում եմ իմ պատմությանը:

Մի անգամ երեկոյան (1773 թվականի հոկտեմբերի
սկզբին էր այդ) ես միայնակ նստած էի տանը, աշնանային
քամու ռնոցը լսելով և պատահանից դիտելով լուսնի մո-
տով փախչող ամպերը: Եկան և ինձ կանչեցին բերդապետի
անունից: Ես իսկույն գնացի: Բերդապետի մոտ ես տեսա
Շվաբերինին, Իվան Իգնատիչին և կազակների ուրյադնիկին:
Սենյակում չկային ո՛չ Վասիլիսա Եգորովնան, ո՛չ էլ Մարիա
Իվանովնան: Բերդապետն ինձ բարեկեց մտահոգ դեմքով:
Նա դուռը փակեց, բուրդին նստեցրեց, բացի ուրյադնիկից,
որը կանգնած էր դռների մոտ, ասպա գրպանից մի թուղթ
հանեց և ասաց մեզ. «Պարոնայք սպաներ, կարևոր նորու-
թյուն: Լսեցեք, թե ինչ է գրում գեներալը»: Այդ խոսքերի
հետ նա ակնոցը դրեց և կարդաց հետեյալը.

«Բեկոգորսկի բերդի պարոն բերդապետ
կապիտան Միրոնովին.

Պազսնի,

Այսու հայտնում եմ, որ պահակային հսկողությունից
փախած Դոնի կազակ և հերձվածող Եմելյան Պուզաշովը
աններելի հանդգնությամբ իր վրա ընդունելով հանգուցյալ
արքա Պյոտր III-ի անունը, շարագործների խումբ է հա-
վաքել իր շուրջը և խռովություն հարուցել Ցախցկի գյուղե-
րում և արդեն գրավել ու ավերել է մի քանի բերդեր, ամեն
տեղ կողոպուտներ և սպանություններ կատարելով: Վասն
որո, սույն գրությունն ստանալով, պարոն կապիտան, ան-
հապաղ պետք է պատշաճ միջոցներ ձեռք առնեք հիշյալ
շարագործին և ինքնակոչին հտ մղելու, իսկ թե հնարավոր
է՝ նրան խսպառ ոչնչացնելու, եթե նա կշարժվի դեպի ձեր
հոգացությանը հանձնված բերդը»:

— Պատշաճ միջոցներ ձեռք առնել,— ասաց բերդապետը
ափնոցը հանելով և թուզթը ծալելով:— Լսո՞ւմ ես, ասե՛լն
է հեշտ: Չարագործը, ինչպես երևում է՝ զորեղ է, իսկ մե՛ք
անենք ընդամենը հարյուր երեսուն մարդ, չհաշված կա-

զականերին, որոնց վրա հույս դնել չի կարելի, խաթրիդ չդիպ-
չի, Մաքսիմիլ (Ուրյադնիկը քմծիծաղ տվեց): Բայց ճար
չկա, պարոնա՛յք սպաներ: Ըշտապահ եղեք, պահակներ
ու գիշերադետեր նշանակեք. իսկ հարձակման դեպքում
դարբասները ծածկեք և զինվորներին դուրս բերեք: Դո՛ւ,
Մաքսիմիլ, ուշի-ուշով հետևիր քո կազականերին: Թնդանոթը
կարգի բերեք ու մի լավ մաքրեք: Իսկ որ ամենից կարևորն
է, այս բոլորը գաղտնի պահեք, որպեսզի բերդի մեջ ոչ ոք
այդ մասին ժամանակից շուտ չիմանա:

Այս հրամանները տալով Իվան Կուզմիչը մեզ արձակեց,
նա դուրս եկա Շվաբրինի հետ միասին, խոսելով մեր լսածի
մասին:— «Խ՛նչ ես կարծում, սա ինչո՞վ կվերջանա»,—
հարցրի ես նրան:— «Աստված գիտե, — պատասխանեց
նա. — տեսնենք: Առայժմ առանձին կարևոր ոչ մի բան չեմ
տեսնում: Իսկ եթե...»: Այդ ասելով նա մտածմունքի մեջ
ընկավ և անփուլթ կերպով սկսեց սուլել ֆրանսիական մի
արիա:

Չնայած մեր բոլոր նախազգուշություններին, Պուգաչովի
երևան գալու լուրը տարածվեց բերդում: Թեպետև Իվան
Կուզմիչը չափազանց հարգում էր իր ամուսնուն, սակայն
ոչ մի դեպքում նրան չէր հաղորդի այն գաղտնիքը, որ իրեն
հավատացել էին ըստ ժողայության: Գեներալից նամակն
ստանալուն պես նա բավական հմուտ ճանապարհ էր դրել
վասիլիսա Եգորովնային, ասելով նրան, թե իբր հայր Գե-
րասիմը Օրենբուրգից ինչ-որ խիստ զարմանալի տեղեկու-
թյուններ է բերել, որ պահում է որպես մեծ գաղտնիք:
Վասիլիսա Եգորովնան իսկույն ևեթ ցանկացել էր հյուր գնալ
երեցկնոջ մոտ և Իվան Կուզմիչի խորհրդով իր հետ վերցրել
էր Մաշային, որպեսզի նա միայնակ մնալով չձանձրանա:

Իվան Կուզմիչը մնալով տան կատարյալ տերը, իսկույն
ևեթ մարդ էր ուղարկել մեր հետևից, իսկ Պալաշկային փա-
կել էր նկուղում, որպեսզի նա չկարողանա լսել մեր խո-
սակցությունը:

Վասիլիսա Եգորովնան տուն վերադարձավ, չկարողանա-
լով որևէ բան իմանալ երեցկնոջից և տեղեկացավ, որ իր
բացակայության ժամանակ Իվան Կուզմիչի մոտ խորհրդ-

դակցութիւնն է եղել և որ Պալաշկայի վրա դուռը կողպել
են։ Նա գլխի ընկալի, որ ամուսինն իրեն խաբել է և սկսեց
Նրան հարցուփորձ անել։ Բայց Իվան Կուզմիշը պատրաստ-
վել էր հարձակման։ Նա բնավ չշփոթվեց և եռանդուն կեր-
պով պատասխանեց իր հետաքրքրասեր կենակցին. «Նսում
ես, ա՛յ կին, մեր կնանոց խելքին փշել է վառարանները
հարդով վառել և քանի որ դրանից կարող է դժբախտութիւն
առաջանալ, ուստի ես խիստ հրաման տվի, որ սրանից հե-
տո կնանիք վառարանները հարդով չվառեն, այլ վառեն
ցախ ու խռիվ»։— «Հապա դու ինչո՞ւ համար ես Պալաշկա-
յին փակել,— հարցրեց բերդապետի կինը։— Ինչո՞ւ համար
է խեղճ աղջիկը նկուղում նստել մինչև մեր գալը»։— Իվան
Կուզմիշն անպատրաստ էր այդ հարցին. նա կմկմաց և
ինչ-որ անկապ խոսքեր քրթմնջաց։ Վասիլիսա Եգորովնան
տեսաւ իր ամուսնու խարդավանքը, սակայն լավ իմանալով,
որ նրանից ոչինչ չի իմանա, ընդհատեց հարցուփորձը և
խոսք գցեց աղած վարունգների մասին, որ Ակուլինա Պամ-
ֆիլովնան պատրաստել էր միանգամայն առանձնահատուկ
եղանակով։ Ամբողջ գիշերը Վասիլիսա Եգորովնան չկարո-
ղացաւ քնել և ոչ մի կերպ գլխի չէր ընկնում, թե ամուսնու
մտքում ի՞նչ կարող էր լինել, որ ինքը չպիտի իմանար։

Մյուս օրը, պատարագից վերադառնալիս նա տեսաւ
Իվան Իգնատիշին, որը թնդանոթի միջից դուրս էր հանում
փալասներ, մանրիկ քարեր, տաշեղներ, փայտի կտորներ և
ամեն տեսակ աղբ, որ երեխաները խցկել էին թնդանոթի
մեջ։ «Արդյոք ի՞նչ կարող են նշանակել այս ոռոգմական
նախապատրաստութիւնները,— մտածեց բերդապետի կի-
նը,— չիին՞ հարձակում է սպասվում կիրգիզների կողմից։
Բայց մի՞թե Իվան Կուզմիշն ինձնից կթաքցնէր այդ տեսակ
չնչին բաները»։ Նա ձայն տվեց Իվան Իգնատիշին, հաստատ
դիտավորութիւն ունենալով նրանից դուրս կորզել այն
գաղտնիքը, որ տանջում էր նրա կանացի հետաքրքրու-
թիւնը։

Վասիլիսա Եգորովնան նրան մի քանի նկատողութիւն
արաւ տնտեսութեան վերաբերյալ, ինչպէս մի դատավոր,
որը քննութիւնն սկսում է կողմնակի հարցերով, որպէսզի
նախ թմրեցնի պատասխանողի զգուշութիւնը։ Հետո, մի

քանի ըոպե լռելով, նա խոր հոգոց հանեց և ասաց գլուխն օրորելով. «Տեր իմ աստված, տես թե ի՞նչ նորություններ կան: Սրա վերջն ի՞նչ կլինի»:

— Է՛, մերս,— պատասխանեց իվան Իգնատիչը:— Աստված ողորմած է. բավական զինվորներ ունենք, վառող՝ շատ, թնդանոթն էլ ես մաքրեցի: Գուցե թե հաջող դիմադրություն ցույց տանք Պուգաչովին: Աստծու պահած գառը գայլը չի ուտի:

— Իսկ ի՞նչ մարդ է այդ Պուգաչովը,— հարցրեց բերդապետի կինը:

Այդտեղ իվան Իգնատիչը նկատեց, որ բերանից խոսք է թոցրել, և կծեց լեզուն: Բայց արդեն ուշ էր: Վասիլիսա Եգորովնան նրան հարկադրեց ամեն ինչ խոստովանել, խոսք տալով ոչ ոքի չպատմել այդ մասին:

Վասիլիսա Եգորովնան իր խոստումը պահեց և ոչ ոքի ոչ մի բառ չասեց, բացի երեցկնոջից, այն էլ միայն այն պատճառով, որ նրա կովը տակավին տափաստան էր գնում արածելու և կարող էր ընկնել շարագործների ձեռքը:

Շուտով բոլորը խոսեցին Պուգաչովի մասին: Տարբեր լուրեր էին լսվում: Բերդապետը ուրյադնիկին հանձնարարությամբ ուղարկեց հարևան գյուղերն ու բերդերը՝ ամեն ինչի մասին մի լավ հետախուզելու: Ուրյադնիկը վերադարձավ երկու օրից և հայտնեց, որ բերդից վաթսուն վերստի վրա նա բազմաթիվ կրակներ է տեսել և բաշկիրներից լսել է, որ անհայտ ուժ է գալիս: Բայց դրական ոչինչ նա չկարողացավ հայտնել, որովհետև վախեցել էր ավելի հեռուն գնալ:

Բերդում, կազակների մեջ նկատելի էր մի անսովոր հուզում. բոլոր փողոցներում նրանք խումբ-խումբ հավաքվում էին, ցածր ձայնով խոսում միմյանց հետ և ցրվում՝ որե՛ղորագուն կամ կայազորային զինվոր տեսնելիս: Նրանց մոտ լրտեսներ ուղարկվեցին: Յուրալը՝ մկրտված կալմիկը, բերդապետին մի կարևոր տեղեկություն հայտնեց: Յուրալի ասելով ուրյադնիկի ցուցմունքները սուտ էին. հետախուզությունից վերադառնալուն պես նենգամիտ կազակը հայտարարել էր իր ընկերներին, որ նա եղել է խոտվարաթևների մոտ, ներկայացել է նրանց ամենապլխավոր առաջ-

նորդին, որը նրան իր աջն է տվել և երկար խոսել է նրա հետ: Բերդապետն անմիջապես պահակների հսկողության տակ դրեց ուրյադնիկին, իսկ Յուլային նշանակեց նրա տեղ: Այս նորությունը կազակներն ընդունեցին ակնհայտ անբավականությամբ: Նրանք բարձրագույն տրտունջներ էին հայտնում, և իվան Իգնատիչը՝ բերդապետի կարգադրությունը կատարողը, իր ականջով լսել էր, թե ինչպես նրանք ասել են. «Սպասիր, տես թե քեզ ի՞նչ կանենք, բերդի մոկ»: Բերդապետն ուզում էր հենց նույն օրն ևեթ հարցաքննել կալանավորին, սակայն ուրյադնիկը փախել էր պահակների ձեռքից, — հավանորեն իր համախոհների օգնությամբ:

Մի նսր հանգամանք ուժեղացրեց բերդապետի անհանգըստությունը. բռնվել էր մի բաշկիր, հետն էլ՝ վրդովեցուցիչ թոռցիկներ: Այս առիթով բերդապետը մտադիր էր նորից հավաքել իր սպաներին և դրա համար ուզում էր մի որևէ բարետես պատրվակով նորից հեռացնել Վասիլիսա Եգորովնային: Բայց քանի որ իվան Կուզմիչը շատ պարզասիրտ և ճշմարտախոս մի մարդ էր, ուստի այլ եղանակ չգտավ, քան մի անգամ արդեն գործադրածը:

— Լսո՞ւմ ես, Վասիլիսա Եգորովնա, — ասաց նա հազալով: — Ասում են, հայր Գերասիմը քաղաքից ստացել է... — «Հերի՞ք է սուտ խոսես, իվան Կուզմիչ, — ընդհատեց բերդապետի կինը. — Իմանում եմ, դու ուզում ես խորհրդակցություն գումարես և առանց ինձ խոսեք Եմելյան Պուգաչովի մասին, բայց ինձ չե՞ս խաբի»: — Իվան Կուզմիչը աչքերը չռեց: «Է՛հ, այ կնիկ, — ասաց նա, — եթե դու ամեն ինչ արդեն գիտես, ապա լավ է մնաս. մենք քո ներկայությամբ էլ կխոսենք»: — «Այդպես, — պատասխանեց կինը. — քո ի՞նչ գործն է խորամանկություն բանեցնել. դե՛հ, մարդ ուղարկիր սպաների հետեից»:

Մենք նորից հավաքվեցինք: Իվան Կուզմիչը կնոջ ներկայությամբ կարդաց Պուգաչովի կոչը, գրված մի որևէ կիսապրագետ կազակի ձեռքով: Ավագակը հայտարարում էր իր մտադրության մասին՝ անհապաղ հարձակվել մեր բերդի վրա. կազակներին և զինվորներին հրավիրում էր իր հրոսակախմբի մեջ, իսկ հրամանատարներին հորգորում էր չդի-

մադրել, հակառակ դեպքում՝ մահապատիժ սպառնալով։
Կոչը գրված էր կոպիտ, սակայն խիստ արտահայտություն-
ներով և պետք է վտանգավոր տպավորություն թողնէր հա-
սարակ մարդկանց մտքերի վրա։

— Տե՛ս, ի՛նչ սրիկան է,— բացականչեց բերդապետի
կինը,— ինչեր է դեռ համարձակվում մեղ առաջարկել։ Նրան
դիմավորելու դուրս գալ և նրա ոտքերի տակ դնել դրոշակ-
նե՞րը։ Շո՛ւն շան որդի։ Ախր մի՞թե նա չգիտե, որ մենք
ահա բառասուն տարի է ծառայության մեջ ենք և, փառք
ստա՛նո, ամեն ինչ տեսել ենք։ Մի՞թե գտնվել են այնպիսի
հրամանատարներ, որոնք լսել են այդ սրիկային։

— Կարծեմ՝ չպետք է լինեն,— պատասխանեց Իվան
Կուզմիշը։— Բայց ասում են չարագործն արդեն շատ բերդեր
է գրավել։

— Երեւում է, որ նա իրոք ուժեղ է,— նկատեց Շվաբ-
րինը։

— Ա՛յ, հիմա կիմանանք նրա իսկական ուժը,— ասաց
բերդապետը։— Վասիլի՛սա եզորովնա, տուր ինձ ամբարի
բանալին, Իվա՛ն Իգնատիչ, հապա մի այստեղ բեր բաշ-
կիրին և Յուլային էլ հրամայի՝ մտրակներն առնի դա։

— Կա՛ց, Իվան Կուզմիշ,— ասաց բերդապետի կինը,
տեղից վեր կենալով։— Թող ես Մաշային տնից մի տեղ
տանեմ. թե չէ, կլսի աղաղակը և կվախենա։ Ասենք ես էլ,
ճիշտն ասած, գլուխ չունեմ հարցաքննության։ Բարո՛վ
մնաք։

Տանջելով հարցուփորձ անելը, հնում այնպես էր ար-
մատացած դատավարության սովորություններում, որ այն
ոչնչացնող բարերար հրովարտակը երկար ժամանակ մնում
էր առանց որե՛կ ազդեցության։ Կարծում էին, որ հանցավորի
անձնական խոստովանությունն անհրաժեշտ էր նրա մեղքը
լիովին ապացուցելու համար,— մի միտք, որ ոչ միայն ան-
հիմն է, այլև միանգամայն հակառակ իրավաբանական
առողջ դատողության, քանի որ, եթե դատապարտյալի
ժխտումը չի ընդունվում որպես ապացույց նրա անմեղու-
թյան, ապա նրա խոստովանությունն առավել ևս չպետք է
ապացույց լինի նրա մեղավորության։ Մինչև իսկ հիմա էլ

ինձ առիթ է լինում լսել ծեր դատավորների, որոնք ափսոսում են բարբարոսական սովորության վերացումը։ Մեր ժամանակ, սակայն, ոչ ոք չէր կասկածում տանջելով հարցաքննելու անհրաժեշտության մեջ, ո՛չ դատավորները, ո՛չ էլ դատապարտյալները։ Եվ այդպես, բերդապետի հրամանք մեզնից ոչ ոքի չզարմացրեց և շանհանգստացրեց, Իվան Իգնատիչը գնաց բաշկիրի հետևից, որին ամբարում փակել էր բերդապետի կինը, և մի քանի լողերից հետո կալանավորին բերին նախասենյակ։ Բերդապետը հրամայեց, որ նրան ներկայացնեն իրեն։

Բաշկիրը դժվարությամբ քայլեց շեմքից (նրա ոտքերը կոճղի մեջ էին) և հանելով իր երկար գլխարկը, կանգ առավ դռների մոտ։ Ես նայեցի նրան և ցնցվեցի։ Երբեք չեմ մոռանա այդ մարդուն։ Յոթանասունից անց կլիներ։ Ոչ քիթ ուներ, ոչ ականջներ։ Գլուխը ածիլած էր. մորուքի փոխարեն ցցված էին մի քանի սպիտակ մազեր. կարճահասակ էր, վտիտ ու կորացած, սակայն նեղլիկ աչքերում դեռևս կրակ էր փայլում։ «Էհհ», — ասաց բերդապետը, արտաքին սոսկալի նշաններից ճանաչելով 1741 թվականի պատժված խոռվարարներից մեկին։ — Բանից դուրս է գալիս, որ դու՝ հի՛ն գայլ, եղև ես մեր թակարդներում։ Ասել է, թե դու առաջին անգամը չէ, որ ապստամբում ես, քանի որ այդ տեսակ ուսնդել են քո գլուխը։ Մի մոտ արի տեսնեմ. ասա՛, ո՞վ է քեզ ուղարկել այս կողմերը»։

Երբ բաշկիրը լուռ էր և կատարյալ անմտությամբ նայում էր բերդապետին։ «Ի՞նչ ես չոն,— շարունակեց Իվան Կուզմիչը։ — Չլինի՞ թե ուսերեն ոչ մի խոսք չես հասկանում։ Յուզա՛յ, հապա մի ձեր լեզվով հարցրու նրան, թե ո՞վ է նրան ուղարկել մեր բերդը»։

Իվան Կուզմիչի հարցը Յուզայը կրկնեց թաթարների լեզվով, բայց բաշկիրը նրան նայում էր նույն արտահայտությամբ և ոչ մի բառով չպատասխանեց։ «Յախշի՛, — ասաց բերդապետը. — ես քեզ կխոսացնեմ։ Տղե՛րք, հապա՛ հանե՛ք սրա գլավոր խալաթը և մեջքը մի լավ ձաղկեցեք։ Քեզ տեսնեմ, Յուզա՛յ, նրան մի լա՛վ...»։

Երկու հաշմանդամ սկսեցին հանել բաշկիրի շորերը։

Թշվառականի դեմքը անհանգստություն էր արտահայտում։ Երեխաների ձեռքն ընկած փոքրիկ զազանի պես նա իր շուրջն էր նայում։ Իսկ երբ հաշմանդամներից մեկը բռնեց նրա ձեռքերից և մոտեցնելով իր վզին, ծերունուն շալակն առավ, իսկ Յուլյաը մտրակը տարավ-բերեց՝ այն ժամանակ բաշկիրն սկսեց թույլ ու աղերսուն ձայնով հռաչել և գլուխը շարժելով բացեց բերանը, ուր լեզվի փոխարեն մսի մի կարծ կտոր էր շարժվում։

Երբ հիշում եմ, որ այս դեպքը պատահեց իմ կյանքում և որ արդ, ես եկել հասել եմ Ալեքսանդր կայսրի հեզարարոթագավորության օրերը, չեմ կարող չզարմանալ լուսավորության արագ նվաճումների և մարդասիրության կանոնների տարածման վրա։ Երիտասե՛րդ, եթե իմ այս գրությունները կընկնեն քո ձեռքը, հիշիր, որ լազագույն և ամենահաստատ փոփոխությունները միայն նրա՞նք են, որոնք առաջ են գալիս բարեբերի բարելավումից, առանց որևէ բռնի ցրնցումների։

Բոլորը ապշած մնացին։ «Է՛հ,— ասաց բերդապետը.— Լրեւում է, որ սրանից մենք բան չենք կարող իմանալ։ Յուլա՛յ, բաշկիրին տար ամբարը։ Իսկ մենք, պարոնայք, դեռ խոսելիք ունենք»։

Մենք սկսեցինք քննության առնել մեր դրությունը, երբ հանկարծ Վասիլիսա Եզորովնան սենյակ մտավ շնչասպառ և արտակարգ հուզված տեսքով։

— Էդ ի՞նչ է քեզ պատահել,— հարցրեց ապշած բերդապետը։

— Եզրայրներա, դժբախտություն...— պատասխանեց Վասիլիսա Եզորովնան։— Նիժնեօզերնի բերդը վերցրել են այսօր առավոտ։ Հայր Գերասիմի գործավարը հենց հիմա վերադարձավ այնտեղից։ Նա տեսել է, թե բերդն ինչպես են վերցրել։ Բերդապետին ու բոլոր սպաներին կախել են։ Բոլոր զինվորներին գերի են վերցրել։ Ուր է, ուր չէ, շարագործներն այստեղ էլ կգան։

Անսպասելի լուրն ինձ սասափկ ցնցեց։ Նիժնեօզերնի բերդի պետը, մի խաղաղ ու համեստ երիտասարդ, ծանոթ էր ինձ, սրանից երկու ամիս առաջ նա իր ջահել կնոջ հետ

եկաւ Օրենքուրդից և իջևանեց Իվան Կուզմիշի տանը: Նիժ-
նեօզերնի բերդը գտնվում էր մեզնից քսանհինգ վերստի
վրա: Ժամ առ ժամ մենք պետք է սպասեինք Պուգաչովի
գլուխին: Մարիա Իվանովնայի վիճակը վառ կերպով պատ-
կերացավ ինձ և սիրտս այնպե՛ս ճմլվեց:

— Լսե՛ք, Իվան Կուզմիշ,— ասացի ես բերդապետին:—
Մեր պարտքն է պաշտպանել բերդը մինչև վերջին շունչը:
այս մասին խոսելն անգամ ավելորդ է: Բայց պետք է մտա-
ծել կանանց անվտանգութան մասին: Նրանց Օրենքուրդ
ուղարկեցեք, եթե ճանապարհը դեռևս ազատ է, կամ մի
հեռավոր, ավելի վստահելի բերդ, ուր չարագործները չկա-
րողանային հասնել:

Իվան Կուզմիշը դարձավ իր կնոջն ու ասաց նրան.

— Լսո՞ւմ ես, ա՛յ կին. իսկապես որ, ձեզ հեռու չուղար-
կե՞նք՝ միե՛նչ որ մենք խոռվարարների հախիցը կգանք:

— Է՛հ, դատարկ բան է,— ասաց բերդապետի կինը:—
Ո՛րք է այն տեսակ բերդ, որտեղ գնդակները չեն հասնում:
Բերդաբասկի բերդն ինչո՞ւ է անհուսալի: Փա՛ռք աստծու,
ահա քսաներկու տարի է, որ ապրում ենք այստեղ: Բաշկիր-
ներին էլ ենք տեսել, կիրգիզներին էլ. երեխ Պուգաչովից էլ
կարողանանք պաշտպանվել:

— Լա՛վ,— առարկեց Իվան Կուզմիշը.— հոժար եմ, մնա,
քանի որ վստահ ես մեր բերդի վրա: Բայց Մաշային ի՞նչ
տեսնեք: Լավ է, եթե ասենք դիմացանք կամ դրսից սիկուրս
հասավ. իսկ եթե շարագործները բերդը վերցնե՛ն:

— Դեհ, այն ժամանակ...— այդ խոսքերի հետ Վասիլի-
սա Եգորովնան կարմրեց և լռեց սաստիկ հուզմուն-
քից:

— Ո՛հ, Վասիլիսա Եգորովնա,— շարունակեց բերդապե-
տը, նկատելով, որ իր խոսքերը թերևս առաջին անգամ նրա
կյանքում ազդեցություն ունեցան կնոջ վրա:— Միտք չունի
Մաշային այստեղ թողնել: Ե՛կ, նրան Օրենքուրդ ուղարկենք
իր առնամուր մօտ. այնտեղ թե՛ բավականաչափ զորք կա,
թե՛ թնդանոթ, պարիսպն էլ քարի է: Քեզ էլ խորհուրդ կտա-
յի նրա հետ այնտեղ գնայիր. շատ էլ թե դու պառավ ես,

բայց կտեսնես ի՛նչ կլինի քո օրը, եթե ֆորտեցիան հարձակմամբ վերցնեն:

— Լավ,— ասաց բերդապետի կինը,— թող քո ասածը լինի, Մաշային ուղարկենք: Իսկ ինձ՝ մտքովդ անգամ չանցկացնես խնդրելու: չե՛մ գնա: Հարկ չկա այս հասակիս քեզնից բաժանվել և օտար վայրերում միայնակ գերեզման փնտրել: միասին ապրել ենք, միասին էլ կմեռնենք:

— Այդ էլ խելքի բան է,— ասաց բերդապետը:— Դեհ, կարիք չկա դանդաղելու: Գնա Մաշային պատրաստիր ճանապարհի համար: Վաղը առավոտյան լուսանալուն պես նրան կուղարկենք. հետը ուղեկցորդ պահակներ կղնենք, թեև ավելորդ մարդիկ չունենք: Իսկ ո՛ւր է Մաշան:

— Ակուլինա Պամֆիլովնայի մոտ է,— պատասխանեց բերդապետի կինը:— Նա իրեն վատ զգաց, հենց որ իմացավ Նիժնեօզերնի բերդի առումը. վախենամ թե հիվանդանա: Տեր իմ աստված, այս ի՛նչ օրի հասանք:

Վասիլիսա Եզդուովնան գնաց հոգալու աղջկա մեկնումի մասին: Բերդապետի մոտ խոսակցությունը շարունակվեց, բայց ես այլևս չէի մասնակցում և ոչինչ չլսեցի: Մարիա Իվանովնան երևաց ընթրիքին՝ գունատ ու լացակումած դեմքով: Մենք լուռ ընթրեցինք և սեղանից վեր կացանք սովորականից շուտ: հրաժեշտ տալով ամբողջ ընտանիքին, ամեն մարդ իր տունը գնաց: Բայց ես դիտմամբ մոռացա սուսերս և ետ դարձա այն վերցնելու: Ես նախազգում էի, որ Մարիա Իվանովնային մենակ կգտնեմ: Իրոք, նա ինձ դիմավորեց դռների մոտ և տվեց սուսերս: «Մնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա արցունքն աչքերին.— ինձ Օրենբուրգ են ուղարկում: Ողջ կենաք և բախտավոր լինեք. միգուցե աստված հաջողի մեզ նորից տեսնել միմյանց, իսկ եթե ոչ...»:

Այս ասելով նա հեկեկաց: Ես զրկեցի նրան:— «Գնաս բարով, ի՛մ հրեշտակ,— ասացի ես,— գնաս բարով, իմ սիրելի, իմ ցանկալի: Ինչ էլ որ ինձ պատահի, հավատա, որ իմ վերջին միտքը և վերջին աղոթքը քո մասին կլինի»: Մաշան լաց եղավ, փարվելով իմ կրծքին: Զերմ համբուրեցի նրան և շտապ դուրս եկա սենյակից:

ՀՐՈՍՈՒՄԸ

Ա՛խ, գլուխ իմ, գլուխ իմ,
 Մառալողի գլուխ իմ.
 Մառայից գլուխս ուղիղ
 Երեսուն և երեք տարի:
 Բայց, ա՛խ, նա չըվաստակից
 Ոչ խինդ իրեն, ոչ էլ շահ,
 Ոչ իր մասին խոսք բարի,
 Ոչ էլ բարձր աստիճան:
 Գլուխն իմ խեղճ վաստակից
 Երկու բարձր սյունեք լոկ,
 Վրան՝ թիկի միջնափայտ,
 Մեկ էլ՝ մետաքս մի օղակ:
 Ժողովրդական երգ

Այդ գիշեր ես չքնեցի և չհանվեցի: Ես մտադիր էի լուսաբացին գնալ բերդի դարբասների մոտ, որտեղից պետք է ճանապարհվեր Մարիա Իվանովնան, և այնտեղ վերջին անգամ հրաժեշտ տալ նրան: Ես մեծ փոփոխություն էի զգում իմ մեջ. հոգու տագնապն ինձ համար ավելի դուրսին էր, քան այն վհատությունը, որի մեջ ես վերջերս ընկղմած էի: Բաժանման թախծի հետ իմ մեջ միախառնվում էին և՛ անորոշ, սակայն քաղցր հույսերը, և՛ վտանգների անհամբեր սպասումը, և՛ ազնիվ պատվասիրության զգացումը: Գիշերն աննկատելի անցավ: Ես այն է, ուզում էի դուրս գալ տնից, երբ իմ դուռը բացվեց և ինձ ներկայացավ կապրալը, տեղեկացնելով, որ մեր կազակները գիշերը դուրս են եկել բերդից, իրենց հետ զոռով տանելով Յուլային և որ բերդի մոտերքն անհայտ ձիավորներ են շրջում: Այն միտքը, որ Մարիա Իվանովնան չի կարողանա ճանապարհվել, սարսափեցրեց ինձ. հապճեպ մի. քանի կարգադրություններ արի կապրալին և իսկույն շտապեցի բերդապետի մոտ:

Արդեն լուսանում էր: Ես սլանում էի փողոցով, երբ լսեցի, որ կանչում են ինձ: Ես կանգ առաւ: «Ո՛ւր եք գնում,— ասաց Իվան Իգնատիլը ինձ հասնելով.— Իվան Կուզմիլը հողապատենշի վրա է և ինձ ուղարկել է ձեզ կանչելու: Պուգաչև եկավ».— «Մարիա Իվանովնան գնա՞ց»,— հարցրի ես սրբ-

տատրոփ:— «Չհասցրեց,— պատասխանեց Իվան Իգնատիլը.— Օրենսդրոգի ճանապարհը կտրված է, բերդը պաշարված: Խարաք է, Պյոտր Անդրեյիչ»:

Մենք գնացինք դեպի հողապատնեշը, որ մի բնական բարձրություն էր, ցանկապատով ամրացված: Այնտեղ արդեն խռնված էին բերդի բոլոր բնակիչները: Բերդապահ զորքը կանգնած էր հրացաններով: Թնդանոթը երեկվանից այդտեղ էին բերել: Բերդապետը գնում գալիս էր իր սակավաթիվ զորքի առջև: Վտանգի մոտիկությունը ծեր ռազմիկին ոգևորում էր արտասովոր արիությամբ: Տափաստանի վրա, բերդից ոչ հեռու, քսանի չափ ձիավորներ էին շրջում: Թվում էր, թե կազակներ են, սակայն նրանց մեջ կային և բաշկիրներ, որոնց հեշտ կարելի էր ճանաչել իրենց լուսանի մորթու գդակներից և կապարճներից: Բերդապետն իր զորքի առաջնանցավ, զինվորներին ասելով. «Դե՛հ, իմ տղաներ, այսօր պաշտպանե՛ք խոնարհներ մեր մայր Թագուհուն և ցույց տանք ամբողջ աշխարհին, որ մենք տղամարդիկ ենք և մեր երդումն հաստատ»:

Զինվորները բարձր ձայնով պատրաստակամությամբ հայտնեցին: Շվաբրինը կանգնել էր ինձ մոտ և սեևոտն աչքերով նայում էր թշնամուն: Տափաստանի վրա դեսուդեն ընթացող ձիավորները բերդի մեջ շարժում նկատելով, խմբվեցին մի տեղ և սկսեցին խորհրդակցել: Բերդապետն Իվան Իգնատիլին հրամայեց թնդանոթն ուղղել այդ ամբոխի վրա և ինքը դրեց պատրույգը: Ռումբը վզվալով թռավ նրանց վրայով, առանց մի վնաս պատճառելու: Զիավորները ցրվելով իսկույն ևեթ աչքից կորան ու տափաստանն ամայացավ:

Այդ միջոցին հողապատնեշ բարձրացավ Վասիլիսա Եզրովնան, նրա հետ և Մաշան, որը չէր ուղեցել ետ մնալ նրանից:— «Ըբ՛, ա՛նց է,— ասաց բերդապետի կինը:— Բատալիան ինչպե՞ս է գնում: Հապա թշնամին ո՛ր է»:

«Թըշնամին հեռու չէ,— պատասխանեց Իվան Կուզմիլը:— Հույս առտված, ամեն ինչ լավ կլինի: Ի՞նչ է, Մաշա, վախենո՞ւմ ես»:

«Ի՛չ, հայրիկ,— պատասխանեց Մարիա Իվանովնան.— տանը մենակ ավելի եմ վախենում»:

Այդ խոսքերի հետ նա ինձ նայեց և ուժ գործ դնելով ժպտաց: Ես ափամա սեղմեցի իմ սուսերի գոտապանը, հիշելով, որ նախօրյակին

այն ստացել եմ նրա ձեռքից, կարծես թե իմ սիրելուն պաշտպանելու համար: Սիրտս այրվում էր: Ինքս ինձ պատկերացրի նրա ասպետը: Ես ծարավի էի ապացուցելու, որ արժանի էի նրա վստահությանը և անհամբեր սկսեցի սպասել վճռական րոպեին:

Այդ ժամանակ բերդից կես վերստի վրա գտնվող բարձունքի հետևից ձիավոր նոր խմբեր երևացին, և շուտով տափաստանը ծածկվեց նիզակներով ու նետ-աղեղներով զինված բազմաթիվ մարդկանցով: Նրանց մեջ սպիտակ ձի նստած գալիս էր մի մարդ, կարմիր կաֆտանը հագին, մերկացրած թուրը ձեռքին. դա ինքը Պուգաչովն էր: Նա կանգ առավ. նրան շրջապատեցին և, ըստ երևույթին, նրա հրամանով շորս ձիավորներ առանձնացան և ամբողջ թափով քշեցին մինչև բերդը: Մենք ճանաչեցինք նրանց. մեր դաժաճաններն էին: Նրանցից մեկը գլխարկի վրա բռնած պահում էր մի թերթ թուղթ, մյուսի նիզակի ծայրին հագցված էր Յուզայի գլուխը, որ նա թափ ձգելով դեպի մեզ շարտեց ցանկապատի վրայով: Դժբախտ կալմիկի գլուխն ընկավ բերդապետի ոտքերի մոտ: Դավաճանները գոռում էին. «Մի՛ կրակեք, դո՛ւրս եկեք թագավորի առաջ, թագավորն այստեղ է»:

«Հիմա ես ձեր...— գոռաց Իվան Կուզմիշը:— Տղե՛րք, կրակեցե՛ք»: Մեր զինվորները համազարկ տվին: Նամակը բռնող կազակը երեքաց և ձիուց ընկավ. մյուսները ետ շրջեցին ձիերի գլուխը: Ես նայեցի Մարիա Իվանովնային. Յուլայի արյունաթաթախ գլխի տեսքից ցնցված և համազարկից խլացած, նա, թվում էր թե ուշաթափ է: Բերդապետը կապրալին մոտ կանչեց և հրամայեց սպանված կազակի ձեռքից վերցնել թուղթը: Կապրալը դաշտ դուրս եկավ և վերադարձավ, իր հետևից քարշ տալով սպանվածի ձին: Նա բերդապետին հանձնեց նամակը: Իվան Կուզմիշը ինքն իրեն կարդաց այն և ապա պատահոտեց: Այնինչ՝ խռովարարները, հրեւում է, հարձակման էին պատրաստվում: Շուտով զնդակներն սկսեցին սվսվալ մեր ականջների տակ և մի քանի նետեր խրվեցին մեզ մոտ՝ գետնի ու ցանկապատի մեջ: «Վա՛սիլիսա Ծգորովնա,— ասաց բերդապետը:— Այստեղ կնկա

գործ չկա. Մաշային տար, տեսնում ես աղբիկը ո՛չ կենդանի է, ո՛չ մեռած»:

Գնդակների տարափի տակ խեղճացած Վասիլիսա Եգորովնան աչք ձգեց տափաստանի վրա, ուր մեծ շարժում էր նկատվում, հետո դարձավ ամուսնուն և ասաց նրան. «Իվան Կուզմիչ, մեր կյանքն ու մահը աստծու ձեռքն է. օրհնիր Մաշային: Մա՛շա, մոտեցիր հայրիկիդ»:

Գունատ ու դողդոջուն Մաշան մոտեցավ Իվան Կուզմիչին, ծունկ չոքեց և գետին խոնարհվեց նրա առաջ: Ծեր բերդապետը երեք անգամ իաշակնքեց նրան, հետո բարձրացրեց և համբուրելով, ասաց նրան փոխված ձայնով. «Դե՛հ, Մաշա, բախտավոր եղիր. աղոթիր աստծուն, նա քեզ չի լքի: Եթե մի լավ մարդ պատահի՝ աստված ձեզ սեր ու համաձայնություն տա: Ապրեցեք այնպես, ինչպես մենք ենք ապրել Վասիլիսա Եգորովնայի հետ: Դե՛հ, մնաս բարով, Մաշա: Վասիլիսա Եգորովնա, շուտ արա, տար նրան»: (Մաշան ընկավ նրա վզովը և բարձրաձայն լաց եղավ):— «Ե՛կ, մենք էլ համբուրվենք,— ասաց բերդապետի կինը արտասովելով:— Մնա՛ս բարով, ի՛մ Իվան Կուզմիչ. թողություն տուր ինձ, եթե ես որե՛է բանով վշտացրել եմ քեզ»: «Գնա՛ս բարով, գնա՛ս բարով, մայր,— ասաց բերդապետը, գրկելով իր պառավ կնոջը:— Դե՛հ, հերիք է, գնացեք, ասում եմ՝ տուն գնացեք: Հա՛, եթե հասցնես, Մաշային սարաֆան հագցրու: Բերդապետի կինը հեռացավ իր աղջկա հետ: Ես նայում էի Մարիա Իվանովնայի հետևից. նա ետ նայեց և գլխով արեց ինձ: Այդ րոպեին Իվան Կուզմիչը դեպի մեզ դարձավ և նրա ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացավ թշնամու վրա: Խռովարարները հավաքվեցին իրենց առաջնորդի մոտ և հանկարծ սկսեցին ձիերից իջնել: «Հիմա պինդ կացեք,— ասաց բերդապետը,— հրոսում կլինի...»: Այդ րոպեին սոսկալի ճիչ ու աղաղակ լսվեց, խռովարարները թափով վաղեցին դեպի բերդը: Մեր թնդանոթը լցված էր կարտեշով: Բերդապետը սպասեց այնքան, մինչև որ նրանք բոլորովին մոտեցան և հանկարծ նորից կրակեց: Կարտեշը զարկեց ամբոխի հենց մեջտեղը: Խռովարարները երկու կողմի վրա շրջվեցին և ետ դարձան: Նրանց առաջնորդը մենակ մնաց առջևում... Նա թափահարում էր իր թուրը և կարծես եռանդուն կերպով

հորդորում էր նրանց... Մի բուպե դադարած ճիշն ու աղա-
ղական իսկույն նորոգվեց վերստին: «Դե՛հ, տղե՛րք,— ասաց
բերդապետը,— հիմա դարբասները բացեք և թմբուկը զար-
կե՛ք: Առա՛ջ, տղե՛րք, գրոհի՛ր, իմ հետևից»:

Բերդապետը, Իվան Իգնատիչը և ես մի ականթարթում
նետվեցինք ամբողջ պատնեշի այն կողմը, սակայն ահա-
բեկված կայազորը տեղից շարժվեց: «Տղերք, էլ ինչո՞ւ եք
կանգնել,— բղավեց Իվան Կուզմիչը:— Մեռնելու է՝ մեռնենք,
ծառայության գործ է...»: Այդ բուպեին խռովարարները վա-
զեցին մեզ վրա և ներս խուժեցին բերդը: Թմբուկը լռեց,
բերդապահ զորքը հրացանները ձգեց. քիչ մնաց, որ ինձ վայր
գլորեին, բայց ես վեր կացա և խռովարարների հետ միասին
մտա բերդը: Բերդապետը գլխից վիրավորված կանգնած էր
մի խումբ շարագործների մեջ, որոնք նրանից պահանջում
էին բանալիները: Ես այն է ուզում էի նրան օգնության նետ-
վել, երբ մի քանի ուժեղ կաղակներ բռնեցին և գոտիներով
կապկպեցին ինձ, ասելով. «Ա՛յ թե ձեզ հախդատաստան
կանենք, հա՛, թագավորին անլսուկ հպատակներ»: Մեզ քարշ
տվին փողոցներով. բնակիչները տներից դուրս էին գալիս
աղ ու հացով: Լսվեց զանգահարության ձայնը: Հանկարծ
ամբոխի մեջ գոռացին, որ թագավորը հրապարակի վրա սպա-
սում է գերիներին և երդում է ընդունում: Ժողովուրդը միան-
գամից շրջվեց դեպի հրապարակը: Մեզ ևս այն կողմը քշեցին:

Պուգաչովը նստել էր բազկաթոռի վրա, բերդապետի տան
մուտքի բաց պատշգամբիկում: Նա հագել էր կաղակի գեղե-
ցիկ կաֆտան, շուրջանակի երիզած: Ոսկե փնջիկներով սա-
մույրի բարձր գլխարկը թեքված էր նրա փայտափող աշ-
քերի վրա: Նրա դեմքն ինձ ծանոթ թվաց, Ավագանի կազակ-
ները շրջապատել էին նրան: Հայր Գերասիմը, գունատ և
դողդողուն, խաչը ձեռքին կանգնել էր տան դռանը և կար-
ծեա լուռ պաղատում էր նրան՝ առաջիկա զոհերի համար:
Հրապարակի վրա շտապով կախաղան էին սարքում: Երբ
մենք մոտեցանք, բաշկիրները ցրեցին ամբոխը և մեզ ներ-
կայացրին Պուգաչովին: Զանգակների ձայնը հանդարտեց.
ախրեց խորին լռություը. «Բերդապետը ո՛րն է»,— հարցրեց
ինքնակոչը: Մեր ուրյադնիկը դուրս եկավ ամբոխից և ցույց
տվեց Իվան Կուզմիչին: Պուգաչովն ահեղ նայեց ծերունուն և

ասաց նրան. «Դու ինչպե՞ս համարձակվեցիր ընդդիմանալ ինձ, քո թագավորին»: Բերդապետը, տանջվելով վերքի ցավից, հավաքեց իր վերջին ուժերը և պատասխանեց հաստատուն ձայնով. «Դու իմ թագավորը չե՛ս, դու մի գո՛ղ ես և ինքնակուշ, լսո՞ւմ ես»: Պուգաչովը մոռյլ հոնքերը կիտեց և սպիտակ թաշկինակով նշան արեց: Մի քանի կազակներ բռնեցին ծերունի կապիտանին և քարշ տվին դեպի կախաղանը: Նրա միջնափայտի վրա արդեն նստել էր խեղանդամ բաշկիրը, որին մենք նախօրյակին հարցաքննել էինք: Ձեռքում նա բռնել էր պարանը և մի քանի ըուպեից հետո խեղճ իվան Կուզմիչին ես տեսա օդում վեր քաշած: Այն ժամանակ Պուգաչովի մոտ բերին իվան Իգնատիչին: «Երգվի՛ր,— ասաց նրան Պուգաչովը,— թագավոր Պյոտր Ֆյոդորովիչին»:— «Ըու մեր թագավորը չե՛ս,— պատասխանեց իվան Իգնատիչը, կրկնելով իր կապիտանի խոսքերը:— Դու, քեռիս, գող ես և ինքնակուշի մեկը»: Պուգաչովը նորից նշան արեց թաշկինակով և արիասիրտ պորուշիկը կախվեց իր ծերունի պետի կողքին:

Հերթը իմն էր: Ես համարձակ նայում էի Պուգաչովին, պատրաստվելով կրկնել իմ վեհանձն ընկերների պատասխանը: Այդ ըուպեին աննկարագրելի զարմանքով խռովարար աժազների մեջ ես տեսա Շվաբրինին, մազերը բոլորակ խուլած, հագին կազակի կաֆտան: Նա մոտեցավ Պուգաչովին և ականջին մի քանի բառ ասաց: «Կախե՛լ դրան»,— ասաց Պուգաչովն արդեն առանց ինձ նայելու: Թոկի օղակը ձգեցին վիզս: Ես սկսեցի ինքս ինձ աղոթք մրմնջալ, անկեղծ զղջում հայտնելով առ աստված՝ իմ բոլոր մեղքերի համար, պաղատելով նրան — փրկել իմ սրտի բոլոր մերձավորներին: Ինձ քարշ տվին դեպի կախաղանը: «Մի՛ վախենա, մի՛ վախենա»,— կրկնում էին ինձ կործանողները, երևի իսկապես կամենալով խրախուսել ինձ: Հանկարծ ես մի աղաղակ լսեցի. «Պացե՛ք, անիծյալներ, սպասեցե՛ք...»: Դահլիճները կանգ առան: Տեսնե՞մ՝ Սավելիչն ընկել է Պուգաչովի ոտները: «Հա՛րադատ հայր,— ասում էր խեղճ դաստիարակս,— ի՞նչ շահ տեսա աղայիս մանկան մահից: Բա՛ց թող նրան. նրա համար քեզ գլխազին կտան, իսկ ուրիշներին օրինակ տալու և վախեցնելու նպատակով հրամայիր թեկուզ ինձ՝ ծերունուս կա-

խեն»։ Պուգաչովը նշան արեց և ինձ իսկույն ևեթ արձակեցին պարանից ու բաց թողին։ «Մեր տները քեզ ներում է»,— ասացին ինձ։ Չեմ կարող ասել, թե այդ րոպեին ես ուրախացա իմ փրկության համար, սակայն չեմ էլ ասի, որ այդ մասին ես ափսոսացի։ Իմ զգացումներն անլսափ խառն էին։ Ինձ նորից տարան ինքնակոշի մոտ և նրա առաջ ծունկ չոքեցրին։ Պուգաչովն ինձ երկարացրեց իր ջղուտ ձեռքը։ «Համբուրի՛ ձեռքը, համբուրի՛ ձեռքը»,— ասում էին ականջիս տակ։ Բայց ես ամենադաժան մահը կգերադասեի նման անարգ ստորացման։ «Տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ, — շնջում էր Սավելիչն իմ հետև կանգնած և հրելով ինձ։— Մի՛ համառօ։ Խնչ մի դժվար բան է որ. թքի՛ր ու համբուրի շարագոր... (թո՛ւ), համբուրի նրա ձեռքը»։ Ես չէի շարժվում։ Պուգաչովը ձեռքը թողեց, քմծիծաղով ասելով. «Երևի թե նորին բարեօննդությունը շմեկ է ուրախությունից։ Բարձրացրե՛ք սրան»։ Ինձ բարձրացրին և ազատ թողին։ Ես սկսեցի դիտել սոսկալի կատակերգության շարունակությունը։

Բնակիչներն սկսեցին երգում տալ։ Մեկը մյուսի հետևից նրանք մոտենում էին, համբուրում խաչելությունը և գլուխ տալիս ինքնակոշին։ Բերդապահ զինվորները կանգնած էին հենց այգտեղ։ Վաշտի դերձակը, զինված իր բուլժ մկրատով, կտրում էր նրանց ծամերը։ Նրանք մազերը թափ տալով մոտենում էին առնելու աջը Պուգաչովի, որը նրանց ներումն էր շնորհում և ընդունում իր հրոսակի մեջ։ Այս բոլորը շարունակվեց մոտ երեք ժամ։ Վերջապես Պուգաչովը վեր կացավ բազկաթոռից և իր աջագների հետ վայր իջավ դռան աստիճաններից։ Նրան մոտեցրին մի սպիտակ նժույգ, ճոխ սարքով զարդարված։ Երկու կազակ մտան նրա թևերը և նստեցրին թամբի վրա։ Նա հայտնեց հայր Գերասիմին, որ նրա մոտ է ճաշելու։ Այդ րոպեին կանացի մի ձայն լսվեց։ Մի քանի աժադակներ դեպի մուտքի պատշգամբիկը դուրս քարշ տվին զգզզված և բոլորովին մերկ Վասիլիսա Եգորովնային։ Նրանցից մեկն արդեն զուգվել էր նրա քաթիպայով։ Մյուսները դուրս էին կրում բմբուլե ներքնազինները, սնդուկները, թեյի առանձեղները, սպիտակեղենը և ամեն տեսակ տնային իրեր։ «Մ՛հ, աստված իմ, — բղավում էր խեղճ պառավը։— Թողե՛ք, հոգիս ապաշխարեմ։ Ձեր ոտքին մեռնեմ,

ինձ ի վաճառելու մտադրութեամբ տարեք»։ Հանկարծ նա նայեց կախաղանին և ճանաչեց իր ամուսնուն։ «Ջարագործնե՛ր,— կանչեց նա մոլեգին։— Այդ ի՞նչ եք արել նրան։ Իմ աչքի՛ լույս ի վաճառելու, դու կտրիճ գինվորի գլուխ, ո՛չ պրուսական սվինները ձեռք տվին քեզ, ո՛չ թուրքական զինակները, ազնիվ կռվում չէ՛, որ դու զոհեցիր կյանքդ, այլ ընկար փախուստական տաժանակրի ձեռքից»։— «Կտրեցե՛ք էդ պառավ ջադուի ձայնը»,— ասաց Պուգաչովը։ Մի երիտասարդ կաղակ սրով խփեց նրա գլխին, և նա ընկավ պատշգամբիկի աստիճանների վրա։ Պուգաչովը մեկնեց, ժողովուրդը հետևեց նրան։

ԳԼՈՒԽ V I I I

ԱՆԿՈՉ ՀՅՈՒՐԸ

Անկոչ հյուրը թաթարից էլ վատթար է
Առած

Հրապարակը դատարկվեց։ Ես դեռ կանգնած էի մի տեղում և չէի կարողանում կարգի բերել մտքերս՝ շփոթված այդքան սարսափելի տպավորություններից։

Ամենից շատ ինձ տանջում էր Մարիա Իվանովնայի դրությունն անորոշությունը։ Ո՛ր է նա, ի՞նչ վիճակի է, արդյոք կարողացա՞վ թաքնվել, հուսալի՞ է նրա թաքստոցը... Տագնապալի մտքերով ես մտա բերդապետի տունը։ Ամեն տեղ դատարկություն էր — աթոռակները, սեղանները, սնդուկները ջարդուփշուր էլ ն արված, ամանեղենը կոտրատված էր, ամեն ինչ կողոպտված։ Ես ներս վաղեցի փոքրիկ սանդուղքով, որ դեսի վերնատունն էր տանում և իմ կյանքում առաջին անգամ մտա Մարիա Իվանովնայի սենյակը։ Ես տեսա նրա անկողինը, որ տակնուվրա էին արել ավազակները. պահառանը ջարդված էր և կողոպտված. կանթեղը դեռևս լույս էր տալիս դատարկ տապանակի առջև։ Զէր կոտրված փոքրիկ հայելին, որ կախված էր միջնապատից, Ո՛ր էր այդ համեստ, կուսական խուցի տիրուհին։ Սոսկալի մի միտք անցավ իմ գլխով. ես նրան պատկերացրի ավազակների ձեռքին...

իմ սիրտը ճմլվեց... Ես դառն լաց եղա և բարձր ձայնով արտասանեցի իմ սիրելու անունը... Այդ րոպեին մի թեթև աղմուկ լսվեց և պահարանի հետևից դուրս եկավ Պալաշան՝ գունատ և դողդոջուն:

— Ա՛խ, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա ձեռքերն իրար զարկելով.— Այս ի՞նչ օր է, ի՞նչ սարսափներ...:

— Իսկ Մարիա Իվանովնա՞ն,— հարցրի ես անհամբեր.— Ի՞նչ եղավ Մարիա Իվանովնան:

— Օրիորդը կենդանի է,— պատասխանեց Պալաշան:— Նա թաքնված է Ակուլինա Պամֆիլովնայի տանը:

— Երեցկո՞ւջ մոտ,— բղավեցի ես սարսափով:— Աստված իմ, չէ՞ որ Պուզաշովն այնտեղ է...

Ես դուրս նետվեցի սենյակից, մի ականթարթում ընկա փողոց և զխապատառ վազեցի դևսի քահանայի տունը, ճանապարհին ոչինչ չտեսնելով և ոչինչ չզգալով: Այնտեղից աղաղակներ էին լսվում, հռհռոց ու երգեր: Պուզաշովը քեֆ էր անում իր ընկերների հետ: Պալաշան իմ հետևից այնտեղ վազեց: Ես նրան ուղարկեցի, որ կամացուկ կանչի Ակուլինա Պամֆիլովնային: Մի րոպեից երեցկինը դուրս եկավ սրահը, դառարկ շտոֆը ձեռքին:

— Ի սեր աստծո, ո՞ւր է Մարիա Իվանովնան,— հարցրի ես աննկարագրելի հուզմունքով:

— Իմ աղավնյակը պառկած է մահճակալիս վրա, այնտեղ՝ միջնորմի հետևը,— պատասխանեց երեցկինը:— Ա՛խ, Պյոտր Անդրեյիչ, քիչ մնաց փորձանք պատահեր, բայց փառք աստծո, ամեն ինչ լավ անցավ: Զաբազործը նոր էր նստել ճաշի, երբ խեղճ աղջիկն ուշքի եկավ ու հառաչեց... էն է՝ լեղիս ճաքեց: Նա ձայնն առավ:— «էն ո՞վ է քո տանը հառաչում, ա՛յ պառավ»: Ես մինչև գետին գլուխ եմ տալիս ավազակին.— քրոջս աղջիկն է, տեր իմ. հիվանդացել է, երկրորդ շաբաթն է, ինչ ահա պառկած է:— «Իսկ ջահե՞լ է»:— Զահե՛լ է, տեր իմ:— «Հապա մի ցույց տուր ինձ, պառավ, քրոջդ աղջկան»:— Սիրտս մի դող ընկավ որ, բայց թե ճարս ինչ,— «Համեցիր, տե՛ր իմ. միայն աղջիկը դեռ չի կարող վեր կենա և զա քո ողորմածության մոտ»:— «Ոչինչ, պառավ. ես ինքս կգնամ, կտեսնեմ»: Հապա՛, անիծյալը գնաց միջնորմի այն կողմը, ինչ ես կարծում, բա՛, վարա-

գույրը ետ քաշեց, իր բազեի աչքերով նայեց և ոչինչ... աստված պահեց: Բայց կհավատա՞ս, ես ու տերտերս էն է, պատրաստվել էինք նահատակի մահով մեռնելու: Բարեբախտաբար, նա՝ իմ աղափնյակը, չճանաչեց նրան: Տեր իմ աստված, երևի էս էլ պիտի տեսնեինք, ի՞նչ եմ ասում, հա՛: Խեղճ Իվան Կուզմիչ, ո՞վ կարող էր մտածել... Հապա Վասիլիսա Եգորովնա՞ն, հապա Իվան Իգնատի՞չը: Ախր նրան ինչո՞ւ համար... Այդ ինչպե՞ս եղավ, որ ձեզ խնայեցին: Տես, թե ի՞նչ պտուղն է Շվաբրինը, Ալեքսանդր Իվանիչը: Հապա մի տեսնես, մազերը բոլորակ խուզել է և հիմա այստեղ՝ մեր տանը քեֆ է անում նրանց հետ: Ճարպիկ է, ի՞նչ եմ ասում: Իսկ երբ ես ասացի իմ հիվանդ քրոջ աղջկա մասին, հավատում ես, նա էնպես մի նայեց ինձ, որ ասես դանակով ծակեցին. բայց չմատնեց, շնորհակալ եմ գոնե դրա համար:— Այդ ըոպեին լավեցին հարած հյուրերի աղաղակները և հայր Գերասիմի ձայնը: Հյուրերը գինի էին պահած, տանտերը կանչում էր կողակցին: Ծրեցկիներ ձեռ-ոտ ընկավ: «Գնացե՛ք տուն, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա.— հիմա ձեզ հարցնողն ո՞վ է. չարագործները քեֆ են անում: Վայ ձեզ, եթե ընկներ հարբածների ձեռքը: Մնաք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ: Ինչ որ լինելու է՝ կլինի. գուցե աստված մեզ չկորցրնի»:

Երեցկիներ գնաց: Փոքր-ինչ հանգստացած, ես ուղղվեցի դեպի իմ բնակարանը: Հրապարակի մոտով անցնելիս ես տեսա մի քանի բաշկիրներ, որոնք խոնված էին կախաղանի մոտ և կախվածների ոտքերից հանում էին կոշիկները. ես դժվարությամբ զսպեցի զայրույթի բռնկումը, զգալով միջամըտույթյան անօգուտ լինելը: Բերդում վխտում էին ավազակները, թալանելով սպաների տները: Ամեն տեղ լավում էին հարբած խռովարարների ձայները: Եկա տուն: Սավելիչը դիմավորեց ինձ տան շեմքին: «Փա՛ռք աստծո,— կանչեց նա ինձ տեսնելով:— Ասի՛ վայ թե քեզ նորից բռնեցին: Է՛հ, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ. հավատո՞ւմ ես, սրիկաները մեր ամեն ինչը թալանեցին. շորերը, սպիտակեղենը, իրերը, ամանեղենը, ոչինչ չթողին: Համա ինչ արած... Աստծուն փառք, որ քեզ կենդանի բաց են թողել... Իսկ դու, տեր իմ, ճանաչեցի՞ր ատամանին»:

— Չէ, չճանաչեցի. իսկ նա ո՞վ է որ:

«Ինչպե՞ս թե, տեր իմ: Մի՞թե դու մոռացել ես էն հարբեցողին, որ գլուխդ յուղելով առավ քո մուշտակը իջեանա-տան բակում: Նապաստակի մորթուց կարած մուշտակը բո-լորովին նոր էր, իսկ նա՝ էն գաղանն իր վրա քաշելիս պա-տառ-պատառ արեց»:

Ես ապշեցի: Իսկապես, Պուգաչովի նմանությունն իմ ուղեկցողի հետ ապշեցուցիչ էր: Ես հավաստիացա, որ Պու-գաչովը և նա միևնույն անձնավորությունն էին և նոր միայն հասկացա ինձ խնայելու պատճառը: Ես չէի կարող չզարմա-նալ հանգամանքների տարօրինակ կապակցության վրա. շրջմոլիկին նվիրված մուշտակն ինձ փրկում է կոխաղանի պարանից և իջեանատներում շրջող հարբեցողը բերդեր է պաշարում ու ցնցում պետութայունը:

— Ուտել չե՞ս ուզում,— հարցրեց իր սովորութայունների մեջ. անփոփոխ Սավելիչը:— Տանը ոչինչ չկա, գնամ, փնտրեմ, մի բան պատրաստեմ քեզ համար:

Մենակ մնալով ես խորասուզվեցի խորհրդածութայունների մեջ. Ի՞նչ պիտի անեի ես: Մնալ շարագործի իշխանության տակ գտնվող բերդում կամ հետեւել նրա հրոսակին,— ան-վ:քյել էր սպայի համար: Պարտականությունս պահանջում էր, որ ես ներկայանայի այնտեղ, ուր իմ ծառայությունը դեռ կարող էր օգտակար լինել ներկա դժվարին հանգամանքնե-րում: Սակայն իմ սերը սաստիկ դրդում էր ինձ մնալ Մարիա Իվանովնայի մոտ և լինել նրա պաշտպանն ու հովանավորը: Թեպետե ևս նախատեսում էի հանգամանքների արագ և աներկբա փոփոխություն, բայց և այնպես չէի կարող չգո-ղալ, պատկերացնելով նրա զբոսայան վտանգավորութայունը:

Իմ խորհրդածութայուններն ընդհատվեցին կազակներից մեկի գալով, որը վազելով եկավ հայտարարելու, «որ ինքը՝ մեծ թագավորը, քեզ իր մոտ է պահանջում»:— «Ի՞նչ որոնե՞ղ է նա»,— հարցրի ես, պատրաստվելով հնազանդվել:

— Բերդապետի տանը,— պատասխանեց կազակը:— Ճա-շից հետո մեր տերը բաղնիս գնաց, իսկ հիմա հանգստանում է: Հա՛, ձերդ բարեծնություն, ամեն ինչից եղևում է, որ երեւի մարդ է՝ ճաշին բարեհաճեց ուտել խրատ տապակած խոզի ճուտ, իսկ բաղնիսում այնքան տաք բուղ է ընդունել,

որ Տարաս Կուրոչկինը չէր դիմացել, ամէլը տվել էր Ֆոմկա Բիկբակին, իսկ ինքը հազիվ ուշքի եկել սառը ջրով: Խոսք չկա, բոլոր շարժուկացը մեծունական է... Բսկ բաշնիսում, ասում են, ցույց է տվել իր թագաւորական նշանները՝ կրծքի վրա. մի կողմը երկզրխանի արծիվն է հինգկուպկանոցի մեծությամբ, իսկ մյուսը՝ իր պատկերը:

Սա հարկ չհամարեցի հերքել կազակի կալծիքը և նրա հետ միասին ուղղվեցի դեպի բերդապետի տունը, նախապես երեակայելով իմ տեսակցությունը Պուգաչովի հետ, ջանալով նախագուշակել, թե այն ինչով կվերջանա: Ընթերցողը հեշտ կարող է պատկերացնել, որ ես բնավ սառնարյուն չէի:

Սկսում էր մթնել, երբ ես եկա բերդապետի տունը: Կախաղանն իր զոհերով սեխն էր տալիս: Խեղճ բերդապետուհու մարմինը դեռևս ընկած մնացել էր տան դռների մոտ, որ երկու կազակներ պահապան էին կանգնած: Ինձ ուղեկցող կազակը գնաց իմ մասին զեկուցելու և խսկույն և՛ լվերապառնալով, ինձ ներս տարավ այն սենյակը, որ նախօրյակին ես այնպես քնքուշ հրաժեշտ տվի Մարիա Իվանովնային:

Իմ աչքի առաջ բացվեց արտասովոր մի պատկեր: Սփռուցով ծածկված և վրան շտոֆներ ու բաժակներ դրած սեղանի շուրջը նստած էին Պուգաչովը և տասի չափ կազակ ավագներ, գդակները գլխներին և գունագեղ շապիկներ հագած, գինուց տաքացած, կարմրած քիթ ու մոռթով և փայլատակող աչքերով: Նրանց մեջ չկար ո՛չ Շվաբրինը, ո՛չ էլ մեր ուրյադնիկը՝ նորակոչ դավաճանները: «Ա՛», ձերդ բարեծնընդություն,— ասաց Պուգաչովն ինձ տեսնելով:— Բարով եկաք, տեղ ու պատիվ ձեզ, համեցեք: Զրուցակիցներն ինձ տեղ տվին: Սա լուռ նստեցի սեղանի ծայրին: Կողքիս նստած երիտասարդ կազակը՝ բարեկազմ և գեղեցիկ, ինձ համար մի բաժակ հասարակ գինի լցրեց, որին ես ձեռք չտվի: Հետաքրքրությամբ սկսեցի դիտել այդ հավաքույթը: Պուգաչովը նստած էր ամենից վերև, արմունկներով սեղանին հենված, ահ մորուքը պահած իր լայն բուռնքի վրա: Նրա դիմագծերը՝ կանոնավոր և բավական դուրեկան, ոչ մի կատաղի արտահայտություն չունեին: Նա ստեպ-ստեպ դիմում էր հիստան տարեկան մի մարդու, մերթ գրաֆ անվանելով նրան, մերթ՝

Տիմոֆեյիչ, իսկ երբեմն էլ նրան մեծարելով որպես իր քե-
ռուն, Բուրորը միմյանց հետ վարվում էին ինչպես ընկերներ
և առանձնապես ոչ մի գերապատվություն չէին տալիս իրենց
առաջնորդին։ Խոսակցությունը առավոտվա հարձակման,
խոսվածքի հաջողության և առաջիկա գործողությունների
շուրջն էր։ Ամեն մեկը պարծենում էր, առաջարկում իր կար-
ծիքները և համարձակ կերպով առարկում Պուգաչովին։ Եվ
հենց այս արտասովոր ռազմական խորհրդում որոշվեց գնալ
Օրենբուրգի վրա, հանդուգն մի շարժում, որ քիչ մնաց պսակ-
վեր աղետալի հաջողությամբ։ Արշավանքը հայտարարված
էր վաղը։ «Դե՛հ, եղբայրներ,— ասաց Պուգաչովը,— եկեք,
քնից առաջ երգենք իմ սիրելի երգը։ Չումակո՛վ, սկսի՛ր»։
Իմ հարևանը բարակ ձայնով սկսեց բուռնակների մելամաղ-
ձոտ երգը, և բոլորը միասին ձայնակցեցին.

Մի՛ սոսափիր, կանաչ, մայր կաղնու անտառ,
Մի՛ խանգարիր քաջիս իր միտհն անելու,
Հարցման պիտ կանգնեմ վաղ առավոտյան,
Ահեղ արքայի դատաստանի դեմ։
Տիրակալ արքան ինձ հարցեր կտա—
Ասա՛, գեղջուկի տղա, ա՛յ շահել.
Ինչպե՛ս, ո՛ւմ հետ ես գողություն արել,
Ելել թալանի. քեզ հետ շա՛տ մարդ կար։
Կասեմ քեզ մեր հույս, արքա ուղղափառ,
Ծշմարտությունը ահա կասեմ քեզ,
Որ ունեցել եմ լուկ լորս ընկեր ես.
Առաջին ընկերս էր գիշերը մութ,
Երկրորդը՝ դանակ պողպատից շինած,
Երրորդ ընկերն իմ՝ նծույզս էր հմուտ,
Չորրորդ ընկերս՝ աղեղն էր ձգված,
Մունետիկներս՝ նետերը շալուն։
Խոսեց ապավեն արքան ուղղափառ՝
Պատիվ քեզ, աղա՛, գեղջուկի զավակ,
Որ իմացել ես գողանալու հետ և պատասխան տալ,
Հենց դրա համար նվեր քեզ, աղա՛,
Դաշտումը փայտակերտ բարձր մի դղյակ,
Որ ունի զույգ սյուն ու մի միջնափայտ։

Անհնար է նկարագրել, թե ինչ ազդեցություն թողեց ինձ
վրա կախաղանի մասին հյուսած հասարակ ժողովրդական
երգը, որ երգում էին կախաղանի դատապարտված մարդիկ։

Նրանց ահաւոր դեմքերը, ներդաշնակ ձայները, թախծոտ արտահայտութիւնը, որ նրանք տալիս էին առանց այդ էլ արտահայտիչ բառերին — այդ բոլորն ինձ ցնցեցին մի ինչ-որ պոետական սարսափով:

Հյուրերն էլ մի-մի բաժակ խմեցին, սեղանից վեր կացան և հրաժեշտ տվին Պուգաչովին: Ես ուզում էի հետեւել նրանց, սակայն Պուգաչովն ասաց ինձ. «Նստիր, ես ուզում եմ քեզ հետ մի քիչ խոսել»:— Մենք մնացինք երես առ երես:

Մի քանի րոպե տեւեց մեր՝ երկուստեք տիրող լռութիւնը: Պուգաչովն անթարթ ինձ էր նայում, խաբէրայության և ծաղրանքի զարմանալի արտահայտությամբ, երբեմն կկոցեւով իր ձախ աչքը: Վերջապէս նա ծիծաղեց և այնպիսի մի սղոտաբոխ խինդով, որ և ես նրան նայելով սկսեցի ծիծաղել: Ինքս էլ չիմանալով թե ինչու:

— Ի՞նչ է, ձերդ բարեծննդութիւն,— ասաց նա ինձ:— Խոստովանիր, վախեցա՞ր, երբ իմ տղերքը թուր վիզդ գցեցին: Երևի՜ վախից լեղիդ պատռվեց... Իսկ միջնափայտի վրա կճոճվեի՞ր, եթէ չլիներ քո ծառան: Ես իսկույն ևեթ ճանաչեցի ձեր քավթառին: Հը, արդյոք մտքովդ կանցնե՞ր, ձերդ բարեծննդութիւն, որ քեզ ումեա բերող հասցնող մարդը ինքը մեծ թագաւորն էր: (Այդ խոսքերի հետ նա վեհ և խորհրդավոր տեսք ընդունեց:) Դու իմ առաջ շատ մեղավոր ես,— շարունակեց նա.— բայց ես քեզ ներումն շնորհեցի քո բարերսրության համար, նրա համար, որ դու ինձ օգնութիւն ցույց տվիր, երբ ես հարկադրված էի թաքնվել իմ թշնամիներից: Ե՛, դեռ ինչե՛ր կտեսնես: Դեռ այդպե՞ս կպարզատըրեմ քեզ, երբ ստանամ իմ թագաւորութիւնը: Խոստանո՞ւմ ես ինձ հոգով-սրտով ծառայել:

Սրիկայի տված հարցը և նրա հանդգնութիւնն ինձ այնպէս զվարճալի թվաց, որ ես չկարողացա քմծիծաղ չտալ:

— Ինչի՞ վրա ես ծիծաղում,— հարցրեց նա դեմքը խոժոռելով:— Զլինի՞ թե չես հավատում, որ ես մեծն թագաւորն եմ: Ուղի՞ղն ասա:

Ես շփոթվեցի: Թագաւոր ճանաչել շրջմուխին ես անկարող էի, դա ինձ թվաց աններելի փոքրագոթիւն: Երես առ երես խաբէրաւ անվանել նրան — կնշանակե՞ր ինձ կործանման ենթարկել. և այն, ինչին ես պատրաստ էի կախաղանի

առակ բոլոր ժողովրդի ներկայութեամբ և զայրույթի առաջին բռնկման միջոցին, հիմա ինձ թվում էր անօգուտ պարծենկոտութիւն: Ես տատանվում էի: Պուգաչովը մոայլ սպասում էր իմ պատասխանին: Վերջապես (դեռ հիմա էլ ինքնագոհութեամբ եմ հիշում այդ ըրպեն) պարտքի զգացումն իմ մեջ գերազանցեց մարդկային թուլութիւնը: Ես պատասխանեցի Պուգաչովին. «Լսիր, ասեմ քեզ ամբողջ ճշմարտութիւնը: Դատիր ինքդ, արդյոք ես կարո՞ղ եմ քեզ թագավոր ճանաչել: Դու բանիմաց մարդ ես. դու ինքդ կտեսնեիր, որ ես խորամանկութիւն եմ բանեցնում»:

— Հապա ո՞վ եմ ես քո կարծիքով:

— Աստված գիտե քեզ, բայց ո՞վ էլ որ չիմես, դու վտանգավոր խաղ ես խաղում:

Պուգաչովը արագ ինձ նայեց: «Ասել է, թե դու շե՞ս հավատում,— ասաց նա,— որ ես Պյոտր Ֆլոգորովիչ թագավորն եմ: Դե, լավ: Իսկ միթե կտրիճի համար հաջողութիւն չկա՞: Մի՞թե հին ժամանակները Գրիշկա Օտրեպկը չի թագավորել: Ինչ ուզում ես մտածիր իմ մասին, բայց ինձնից մի հեռանա: Քո ի՞նչ գործն է, թե այսպես է, կամ այնպես: Երկուսն էլ մի հաշիվ է: Հավատարիմ ու ճշմարտութեամբ ծառայիր ինձ և ես քեզ համ ֆելդմարշալի, համ էլ իշխանի աստիճան կտամ: Խնդրդ ի՞նչ է կտրում»:

— Ո՛չ,— պատասխանեցի ես հաստատու— Ես ծագումով ազնվական եմ. ես երդում եմ տվել թագուհի-կայսրուհուն. քեզ ծառայել չեմ կարող: Թե որ դու իսկապես լավութիւն ես կամենում ինձ, ապա թող գնամ Օրենբուրգ:

Պուգաչովը միտք արեց: «Իսկ թե որ թողնեմ:— ասաց նա,— խոսք կտա՞ն իմ դեմ դուրս չգալ»:

— Ինչպե՞ս կարող եմ այդպիսի խոստում տալ,— պատասխանեցի ես:— Ինքդ գիտես, որ իմ կամքով չէ՝ կհրամայեն քո դեմ դուրս գալ՝ կգամ, ճարս ի՞նչ: Հիմա դու ինքդ ես մեծավոր, ինքդ ես հնազանդութիւն պահանջում քո մարդկանցից: Ինչի՞ նման կլինի, եթե ես ծառայութիւնից հրաժարվեմ, երբ իմ ծառայութիւնը պետք գա: Կյանքս քո ձեռքում է. թե բաց կթողնես, շնորհակալ եմ, թե մահապատիժ կտաս, աստված քեզ դատավոր, իսկ ես քեզ ճշմարիտն ասացի:

Իմ անկեղծութիւնը ապշեցրեց Պուգաչովին: «Թող այդպէս լինի,— ասաց նա ուսիս խփելով:— Մահապաաիժն իր տեղը, ներումն իր տեղը: Գնա՛ ուր ուզում ես, արա՛ ինչ քեֆդ տա: Վաղը եկ ինձ մնաս բարովի, իսկ հիմա գնա քնելու, իմ քունն էլ է տանում:

Ես թողի Պուգաչովին և փողոց դուրս եկա: Խաղաղ և ցուրտ դիշեր կը: Լուսինն ու աստղերը պայծառ փայլում էին, լուսավորելով հրապարակն ու կախաղանը: Բերդում ամեն տեղ հանգիստ էր և մութ: Միայն կաբակում կրակի լույս էր երևում և լսվում էին ուշացած զվարճացողների աղաղակները: Ես հայացքս դարձրի քահանայի տան կողմը: Պատուհանի փեղկերն ու դարբասը փակ էին: Թվում էր, թե այնտեղ ամեն ինչ պապանձվել է:

Ես տուն եկա և Սավելիչին տեսա իմ բացակայութիւնը ողբալիս: Նրան անասելի ուրախացրեց իմ ազատութեան լուրը: «Փա՛ռք քեզ, տե՛ր,— ասաց նա երեսը խաշակնքելով:— Լույսը բացվելուն պէս դուրս կգանք բերդից և կգնանք ուր որ աստված հաշողի: Քեզ համար բան-ման եմ պատրաստել, անուշ արա, տե՛ր իմ, և մինչև առավոտ քնիր հանգիստ, ոնց որ Քրիստոսի գոգում»:

Ես հետեցի նրա խորհրդին և մեծ ախորժակով ընթրելով, քնեցի մերկ հատակի վրա, հոգեպէս և ֆիզիկապէս սաստիկ հոգնած:

ԳԼՈՒԽ IX

ՀՐԱԺԵՑ

Մանեթանալը ծաղցր էր շատ,
Գեղեցիկէ՛ր, օ՛, այնպէս,
Անշատումը՝ տխուր, վհատ,
Հոգուցս եմ զատվում կարծես:

Խեղանկով

Վաղ առավոտյան թմբուկն ինձ արթնացրեց: Գնացի հավաքավայրը: Այնտեղ արդեն շարքի էին կանգնում Պուգաչովի հրոսակները կախաղանի մոտ, որից դեռևս կախված էին

երեկվա զոհերը: Կաղակները ձիավորված էին, զինվորները՝ հրացաններն ուսերին: Դրոշակները փողփողում էին: Մի քանի թնդանոթներ, որոնց մեջ ես ճանաչեցի և մերը, դրված էին ռազմական հրետասայլերի վրա: Բնակիչները բուրն էլ սյդտեղ էին, սպասելով ինքնակոչին: Բերդապետի տան մուտքի առաջ մի կաշակ բռնած պահում էր կիրգիզական գեղեցիկ, սպիտակ ձիու սանձը: Ես աշքերով որոնում էի բերդապետի կնոջ դիակը: Նա փոքր-ինչ մի կողմ էր տարված և ծածկված էր ճիւղպով: Վերջապես Պուգաչովը դուրս եկավ տան սրահից: Ժողովուրդը գդակները հանեց, Պուգաչովը կանգ առավ դռանը և ողջունեց բոլորին: Ավագներից մեկը նրան տվեց մի պարկ՝ լի պղնձե դրամներով, և նա սկսեց բռով շաղ տալ: Ժողովուրդն աղաղակներով վրա ընկավ հավաքելու և շատերի կողնուկուշտը ջարդվեց: Պուգաչովին շրջապատեցին նրա համախոհներից ամենագլխավորները: Նրանց մեջ կանգնել էր և Շվարրինը: Մեր հայացքները հանդիպեցին. իմ հայացքի մեջ նա կարող էր կարգալ արհամարհանք. նա երեսը շուռ տվեց անկեղծ վայրույթի և շինծու հեգնանքի արտահայտությամբ: Ինձ ամբոխի մեջ տեսնելով, Պուգաչովը գլխով արեց և մոտ կանչեց: «Լսի՛ր,— ասաց նա ինձ:— Հենց այս ժամին կգնաս Օրենբուրգ և իմ անունից նահանգապետին և բոլոր գեներալներին կհայտարարես, որ մի շաբաթից հետո ինձ սպասեն: Դու նրանց խորհուրդ տուր մանկական սիրով ու հնազանդության միմավորել ինձ, թե չէ՝ ամենադաժան մահապատժից չեն պրծնի: Բարի ճանապարհ, ձերդ բարեօննդություն»: Հետո նա ժողովրդին դարձավ և ասաց, ցույց տալով Շվարրինին. «Ահա՛ ձեզ, զավակներս, նոր բերդապետը: Ամեն բանում լսեցեք նրան, իսկ նա իմ առջև պատասխանատու է ձեզ և բերդի համար»: Այս խոսքերը ես սարսափով լսեցի. Շվարրինը դարձավ բերդապետ: Մարիա Իվանովնան մնում է նրա իշխանության տակ: Աստված իմ, ի՞նչ կլինի նրա վիճակը: Պուգաչովը իջավ դռան աստիճաններից: Չին մոտեցրին նրան: Նա ճարպկությամբ թռավ թամբի վրա, չսպասելով կազակներին, որոնք այն է՝ ուզում էին նստեցնել նրան:

Այդ ժամանակ ամբոխի միջից տեսնեմ դուրս եկավ իմ Սավելիչը, մոտեցավ Պուգաչովին և նրան տվեց մի թերթ

թուղթ: Խելքս բան չէր կտրում, թե ինչումն է բանը: «Այս ի՞նչ է», — գոռով հարցրեց Պուգաչովը:

— Կարդա և հրամանքդ կիմանաս, — պատասխանեց Սավելիչը:

Պուգաչովը թուղթը վերցրեց և երկար նայեց նշանակալից տեսքով: «Ի՞նչ դժվար ես գրում, — ասաց նա վերջապես: — էստեղ մեր պայծառ աչքերը ոչինչ չեն կարում ջոկել: Ո՞ր է իմ օրեր-քարտուղարը»:

Փրիտասարդի մեկը արագ մոտ վազեց Պուգաչովին: «Բա՛րձր կարդա», — ասաց ինքնակոչը, թուղթը նրան տալով: Ես անշափ հետաքրքրվում էի իմանալու, թե ինչի մասին կարող էր իմ դաստիարակի խելքին փչել Պուգաչովին թուղթ գրելու Օրեր-քարտուղարն սկսեց բարձրաձայն, վանկ առ վանկ կարդալ հետևյալը.

«Նրկու խալաթ, միտկալի և մետաքսե՝ զուլավոր — վեց մանեթ»:

— Սա ի՞նչ է նշանակում, — ասաց Պուգաչովը հոնքերը կիտելով:

— Հրամայիր՝ մնացածը կարդան, — անմրդով պատասխանեց Սավելիչը:

Օրեր-քարտուղարը շարունակեց.

«Մի մունդիր բարակ, կանաչ մահուգից — յոթ մանեթ:

«Մի սպիտակ մահուգի շալվար — հինգ մանեթ:

«Տասներկու հոլանդական քաթանե շապիկներ, մանժետներով — տասը մանեթ:

«Ճանապարհի փոքրիկ մի սնդուկ, թեյամաններով — երկու մանեթ ոչ կես...»:

— Այս ի՞նչ փչոց է, — ընդհատեց Պուգաչովը: — Ես ի՞նչ գործ ունեմ սնդուկների և մանժետավոր շալվարների հետ:

Սավելիչը խեղդված հազաց և սկսեց բացատրություններ տալ: «Էս որ գործ է, հրամանքդ կտեսնի, որ իմ տիրոջ գույքի ցուցակն է, չարագործներն են թալանել...»:

— Ի՞նչ չարագործներ, — ահեղ հարցրեց Պուգաչովը:

— Ներողություն, բերանիցս թռավ, — պատասխանեց Սավելիչը: — Չարագործները չարագործներ չեն, համա քո ազնիվքը մեր տունը քիչ պրպտել են ու բան-ման են տաքել:

Մի զայրանա, ձին որ ձի է, շորս ոտքով էլի սայթաքում է։
Հրամայի թող կարդա պրծնի։

— Կարդա՛, — ասաց Պուգաչովը։ Փարտուղարը շարունակեց։

«Մի շթե վերմակ, մյուսը տաֆտայից, բամբկուն — շորս մանեթ։

«Մի քուրք աղվեսի մորթուց, վրան կարմիր ռատին քաշած — 40 մանեթ։

«Մեկ էլ նապաստակի մուշտակը, որ իմ տեղը ձեր ողորմածության բաշխեց իջևանատանը — 15 մանեթ»։

— Այդ ի՞նչ բան է, — գոռաց Պուգաչովը հրացայտ աչքերը փայլեցնելով։

Խոստովանում եմ, որ ես սաստիկ վախեցա իմ խեղճ դաստիարակի համար։ Նա այն է՝ ուզում էր նորից բացատրություններ տալ, սակայն Պուգաչովը նրան ընդհատեց։ «Ինչպե՞ս դու համարձակվեցիր էս տեսակ դատարկ բաներով երևալ իմ աչքին, — գոռաց նա թուղթը քարտուղարի ձեռքից խլելով և այն Սավելիչի երեսին շարտելով։ — Հիմա՛ր ծերուկ։ Նրանց թալանե՛լ են — ի՛նչ մի մեծ դժբախտություն է եղել։ Լավ իմացիր, քավթառ, որ դու պետք է հավիտյանս աղոթք անես իմ և իմ տղաների համար, որ քեզ և քո բարինին այստեղ չեն կախել ինձ չհնազանդվողների հետ միասին... նապաստակի մուշտակը։ Ես քեզ նապաստակի մուշտակ ցույց կտամ։ Իսկ դու գիտե՞ս, որ ես կհրամայեմ կենդանի-կենդանի քո կաշին քերթել մուշտակի համար»։

— Ինչպես կհրամայես, — պատասխանեց Սավելիչը։ — համա ես ճորտ մարդ եմ և իմ տիրոջ գույքի համար պետք է պատասխան տամ։

Երևում էր, որ Պուգաչովի մեծահոգությունը բռնել է։ Նա շրջեց ձիու գլուխը և հեռացավ, այլևս ոչ մի խոսք չասելով։ Շվաբրինը և ավագանին հետևեցին նրան։ Հրոսակը բերդից դուրս եկավ շարք կանգնած։ Ժողովուրդը գնաց Պուգաչովին ճանապարհ դնելու։ Հրապարակի վրա ես մենակ մնացի Սավելիչի հետ։ Իմ դաստիարակը ձեռքին բռնել էր իր ցուցակը և խորին ափսոսանքով գնում էր այն։

Տեսնելով իմ բարի համաձայնությունը Պուգաչովի հետ,

նա կարծել էր թե կարելի է դա գործադրել հօգուտ մեզ, բայց այդ խելոք դիտավորութիւնը նրան չհաջողեց: Ես քիչ էր մնում նախատեսի նրան իր անտեղի եռանդի համար և շկարողացա ծիծաղա պահել: «Ծիծաղիր, տեր իմ,— պատասխանեց Սալկելիշը.— ծիծաղիր... իսկ երբ ստիպված կլինենք նորից-նոր ձեռք բերել մեր ամբողջ տնտեսութիւնը, էն ժամանակ կտեսնենք՝ ծիծաղելի՞ կլինի, թե ոչ»:

Ես շտապեցի քահանայի տունը՝ Մարիա Իվանովնայի հետ տեսնվելու համար: Երեցկիներ մեզ դիմավորեց տխուր տեղեկութեամբ: Գիշերը Մարիա Իվանովնան հիվանդացել էր սաստիկ ջերմախտով: Նա պառկած էր գիտակցութիւնը կորցրած և զառանցանքների մեջ: Երեցկիներն ինձ տարավ նրա սենյակը: Ես զգույշ մոտեցա նրա մահճակալին: Նրա դեմքի փոփոխութիւնն ինձ ապշեցրեց: Հիվանդն ինձ չճանաչեց: Երկար ես կանգնած էի նրա առջև, չլսելով ո՛չ հայր Գերասիմին, ոչ էլ նրա բարի կնոջը,— որոնք կարծես թե մխիթարում էին ինձ: Մռայլ մտքերն ալեկոծում էին ինձ: Զարանեմք խոտվարարների մեջ մնացած խեղճ, անօգնական որբուհու վիճակը և իմ անձնական անզորութիւնը սարսափեցնում էին ինձ: Շվաբրինը, ամենից շատ Շվաբրինն էր այրում իմ երեակայութիւնը: Ինքնակոշից իշխանութիւն ստանալով և ղեկավար լինելով բերդի մեջ, ուր մնացել էր զրթբախտ աղջիկը՝ նրա ատելութեան անմեղ առարկան, նա ամեն ինչ կարող էր անել: Խնչ պիտի անեի ես: Ինչպե՞ս օգնութիւն ցույց տալ նրան: Ինչպե՞ս ազատել շարագործի ձեռքից: Մնում էր մի միջոց. վճռեցի հենց նույն ժամին մեկնել Օրենբուրգ, որպեսզի շտապեցնեմ Բելոգորսկի բերդն ազատելը և ըստ հնարավորութեան աջակցեմ այդ բանին: Ես հրաժեշտ տվի քահանային և Ակուլինա Պամֆիլովնային, թախանձագին հանձնարարելով նրան այն աղջկան, որին ես արդեն իմ կիներն էի համարում: Ես բռնեցի խեղճ աղջկա ձեռքը և համբուրեցի այն, արցունքով ողողելով: «Գնա՛ք բարով,— ասում է երեցկիներ, ինձ ճանապարհելով.— զնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ: Գուցե ավելի լավ ժամանակ հանդիպենք: Մի մոռանաք մեզ և շուտ-շուտ նամակ գրեք: Խեղճ Մարիա Իվանովնան հիմա ձեզանից բացի ոչ մխիթարող ունի, ոչ հովանավոր»:

Հրապարակ դուրս գալով ես մի րոպե կանգ առա, նայեցի կախաղանին, գլուխ խոնարհեցի նրան, բերդից դուրս եկա և Օրենբուրգի ճանապարհով քայլեցի Սավելիչի ուղեկցութեամբ, որը ինձնից ետ չէր ընկնում:

Մտքերով տարված գնում էի, երբ հանկարծ իմ հետևից ձիու դոփշուն լսեցի: Ետ նայեցի. տեսնեմ՝ բերդից մի կաղակ է արշավում բաշկիրական ձին հետևից քարշ տալով և հեռվից ինձ նշաններ անելով: Ես կանդ առա և շուտով ճանաչեցի մեր ուրյադնիկին: Հասնելով մեզ, նա իջավ իր ձիուց և մյուսի սանձն ինձ տալով, ասաց. «Ձերդ բարեծննդություն, մեր տերը ձեզ մի ձի է ընծայում և իր վրայից հանած մուշտակը (թամբին կապած էր ոչխարի մորթուց կարած մի քուրթ)՝ Մեկ էլ,— կապ ընկնելով ասաց ուրյադնիկը,— նա ձեզ ընծայում է... կես մանեթ... բայց ես ճանապարհին կորցրի. վեհանձնաբար ներեք ինձ»: Սավելիչը խեթ-խեթ նայեց նրան և մոթմոթաց. «Ճանապարհին կորցրի՝ Հապա էն ի՞նչ է ծոցիդ մեջ զնգզնգում, անխի՛ղձ»:— «Ինչ է զնգզնգում իմ ծոցո՞ւմ,— առարկեց ուրյադնիկը, բնավ չշփոթվելով:— Աստված ունես, ծերո՞ւկ: էդ սանձն է զնգզնգում, ոչ թե կես մանեթանոցը»:— «Լավ,— ասացի ես վեճն ընդհատելով:— Իմ կողմից շնորհակալություն արա նրան, ով քեզ ուղարկել է, իսկ կորցրած կես մանեթանոցը ետ դառնալիս աշխատիր գտնել և վերցրու քեզ՝ արադի փող»: «Շատ շնորհակալ եմ, ձերդ բարեծննդություն,— պատասխանեց նա, ձիու գլուխը շրջելով:— հավիտյան պետք է աստծուն աղոթեմ ձեզ համար»: Այս ասելով նա քշեց ձին, մի ձեռքով ծոցը բռնած, և մի րոպեից կորավ մեր աչքից:

Ես հազա քուրթը և հեծա ձին, իմ գավակին նստեցնելով Սավելիչին: «Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես, տեր իմ,— ասաց ծերունին,— իզուր չէր, որ ես էդ սրիկային խնդրագիր տվի. գողի խեղճմբռանքը բռնել է, բա՛ս. թեթև բաշկիրական ցուկցով յարուն ու ոչխարի քուրթը շարժեն կեսը է՛ն բոլորի, ինչ որ նրանք՝ սրիկաները, մեզնից գողացել են և ինչ-որ դու ինքդ բարեհաճեցիր նրան բաշխել, համա էլի պետք կզա. քոսոտ շնից մի մազ պոկելն էլ բան է»:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՇՏԱՐԱՌՈՒՄԸ

Տիրելով մարդ ու լեռներ,
 Նա քաղաքին, արծվի պես, բարձրից նետում էր հայացքներ,
 Բանակատեղի հետև նա հրամայեց պատվար շինել,
 Ուր շանթարկները պահելով, բերել նրանց քաղաքի վրա
 Մի մութ գիշերով:
 Խեղճական

Օրհներուրդին մոտենալիս մենք տեսանք կոճղավորների մի ամբոխ՝ ածիլած գլուխներով, դահճի ունեւիներով այլանդակված դեմքերով: Նրանք աշխատում էին ամրությունների մոտ, կայազորի հաշմանդամների հսկողության տակ: Ոմանք փոքրիկ սայլակներով դուրս էին կրում խրամատը լցված աղբը, մյուսները բահերով փորում էին հողը. պատենշի վրա որմնադիրները աղյուս էին կրում և նորոգում քաղաքի պարիսպը: Դարբասների մոտ ժամապահները մեզ կանգնեցրին և պահանջեցին մեր անցագրերը: Հենց որ սերժանտը լսեց, թե ես Բելոգորսկի բերդից եմ գալիս, իսկույն ևեթ ինձ տալով ուղիղ գնե՞նք ալի տունը:

Ես նրան տեսա այգում: Նա զննում էր աշնան շնչից մերկացած խնձորենիներն ու ծեր այգեպանի հետ բները խնամքով փաթաթում տաք ծղոտով: Նրա դեմքը հանգստություն էր արտահայտում, առողջություն և բարեհոգություն: Իմ գալուն նա ուրախացավ և սկսեց հարցուփորձ անել սարսափելի անցքերի մասին, որոնց ես ականատես էի եղել: Ես ամեն ինչ պատմեցի նրան: Մերունին ուշադրությամբ լսում էր ինձ և մերթ ընդ մերթ կտրատում շորացած ճյուղերը: «Խեղճ Միրոնով,— ասաց նա, երբ ես վերջացրի իմ տխուր պատմությունը:— Ափսոս, լավ սպա էր: Տիկին Միրոնովն էլ լավ կին էր և ինչպիսի՜ վարպետն էր սունկերը թթու դնելու գործում: Իսկ Մա՞շան ինչ եղավ, կապիտանի աղջիկը»: Ես պատասխանեցի, որ նա մնացել է բերդում, երեցկնոջ ձեռքին: «Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ,— նկատեց գնե՞նք ալը:— Դա վատ է, շա՛տ վատ: Ավազակների դիսցիպլինայի վրա երբեք չի կարելի վստահել: Ի՞նչ կլինի խեղճ աղջկա վիճակը»: Ես պատասխանեցի, որ Բելոգորսկի բերդը հեռու չէ և որ հավա-

նորին նորին գերազանցութիւնը չի հապաղի զորք ուղարկել նրա դժբախտ բնակիչներին ազատելու համար: Գններալը գլուխը ճոճեց անվստահությամբ: «Կտեսնենք, կտեսնենք,— ասաց նա:— Այդ մասին մենք դեռ ժամանակ կունենանք խոսելու: Խնդրեմ՝ ինձ մոտ համեցեք մի բաժակ թեյ խմելու. այսօր իմ տանը ռազմական խորհուրդ կլինի: Դու կարող ես մեզ ճիշտ տեղեկութիւններ տալ այդ անպիտան Պուզաշովի և նրա զորքի մասին: Հիմա, առայժմ դու գնա հանգըստացիր»:

Ես գնացի ինձ հատկացված բնակարանը, ուր Սավելիչն արդեն տանտիրութիւն էր անում, և անհամբեր սկսեցի ապասել նշանակված ժամանակին: Ընթերցողը հեշտ կպատկերացնի, որ ես փութացի ներկայանալ այդ խորհրդակցութեանը, որն այնպիսի ազդեցութիւն պիտի ունենար իմ ճակատագրի վրա: Նշանակված ժամին ես արդեն գններալի մօտ էի:

Նրա տանը հս տեսա քաղաքային շինովներէն մեկին, հիշում եմ մաքսատան դիրեկտորին՝ մի հաստ ու կարմրերես ծերուկի, գլազետից կարած կաֆտանը հագին: Նա սկսեց հարցուփորձ անել Իվան Կուզմիչի մասին, որին սանահայր էր անվանում, և հաճախեի իմ խոսքը կտրում էր լրացուցիչ հարցերով և խրատական նկատողութիւններով, որոնք թեպետև չէին վկայում, որ նա ռազմական արվեստին տեղյակ մարդ է, ապա համենայն դեպս երևան էին հանում նրա ուշիմութիւնն ու բնական խելքը: Մինչ այս, մինչ այն՝ հավաքվեցին և մյուս հրավիրվածները: Երբ ամենքը նստեցին և բոլորին մի-մի բաժակ թեյ տվին, գններալը միանգամայն պարզ և մանրամասն բացատրեց բանի էութիւնը: «Հիմա, պարոնայք,— շարունակեց նա,— պետք է վճռել, թե մենք ինչպես պետք է գործենք խռովարարների դեմ՝ հաւթակողակա՞ն, թե՞ պաշտպանողակա՞ն: Սույն եղանակներից յուրաքանչյուրն ունի իր օգուտն ու վնասը: Հարձակողական գործողութիւնն ավելի հուսալի է թշնամուն շուտափույթ ոչնչացնելու համար. պաշտպանողական գործողութիւնն ավելի հաստատ է և անվտանգ... Եվ այսպես, սկսենք ձայներ հավաքել օրինական կարգով, այսինքն՝ սկսած աստիճա-

նով կրտսերներին. «Պ. պրապորշիկ,— շարունակեց նա ինձ դառնալով,— Հաճեցե՞ք մեզ պարզել ձեր կարծիքը»:

Ես կանգնեցի և համառոտակի նկարագրելով նախ Պուգաչովին և նրա հրոսակը, հաստատապես ասացի, որ ինքնակոչը հնար չունի կանոնավոր զորքի դիմադրելու:

Իմ կարծիքը չինովնիկների կողմից ընդունվեց ակնհայտ անբարեհաճությամբ: Դրանում նրանք տեսնում էին խուճապայնություն և երիտասարդի հանդգնություն: Կովեցին տրբատունջի ձայներ, և ես որոշակի լսեցի ծծկեր բառը, կիսաձայն արտասանված մեկի կողմից: Գնեներալը ինձ դարձավ և ժպիտով ասաց. «Պ. պրապորշիկ, ռազմական խորհրդակցությունների ժամանակ առաջին ձայները սովորաբար տրվում են հօգուտ հարձակողական շարժումների, օրինական կարգն այդ է: Հիմա սկսենք շարունակել ձայներ հավաքելու Պ. կոլեծսկի խորհրդական, ասացե՛ք ձեր կարծիքը»:

Գլազետի կաֆտան հագած ժերունին շտապով խմեց երրորդ բաժակ թեյը, որի մեջ բավականաչափ ում էր խառնած, և պատասխանեց գեներալին. «Ես կարծում եմ, ձերդ գերադանցություն, որ չպետք է գործենք ո՛չ հարձակողական, ոչ էլ պաշտպանողական»:

«Այդ ինչպե՞ս թե, պարոն կոլեծսկի խորհրդական,— զարմացած առարկեց գեներալը:— Տակտիկան ուրիշ եղանակներ չունի. պաշտպանողական կամ հարձակողական...»:

— Զե՛րդ գերադանցություն, շարժվեցե՛ք կաշառողական: չէ՛հե՛, ձեր կարծիքը հույժ ողջամիտ է: Տակտիկան թույլ է տալիս կաշառողական շարժում անել, և մենք կօգտվենք ձեր խորհրդից: Կարելի կլինի անպիտանի գլխի համար խոստանալ... յոթանասուն կամ մինչև իսկ հարյուր ուրվի... գաղտնի գումարից...»:

— Եվ այն ժամանակ,— ընդհատեց մաքսատան վերատեսուչը,— թող ես կիրգիզական ոչխար լինեմ և ոչ թե կոլեծսկի խորհրդական, եթե այդ գողերը մեզ չհանձնեն իրենց ատամանին՝ ձեռն ու ոտը շղթայակապ:

«Այդ մասին մենք դեռ կմտածենք ու կխոսենք,— պատասխանեց գեներալը:— Սակայն համենայն դեպս պետք է ձեռնարկել նաև ռազմական միջոցներ: Պարոնա՛յք, տվե՛ք ձեր ձայներն ըստ օրինական կարգի»:

Բոլոր կարծիքները հակառակ էին իմին: Չինովնիկներն ամենքն էլ խոսում էին զորքի անհուսալիության, հաջողության անվստահելիության, զգուշության և այլ նման բաների մասին: Բոլորն էլ այն կարծիքին էին, որ ավելի խոհեմ կլինի մնալ թնդանոթների պաշտպանության տակ քարե հաստատուն պարիսպի ներսում, քան թե բաց դաշտում փորձել զենքի բախտը: Վերջապես գեներալը բոլոր կարծիքները լսելուց հետո իր ժխամորճից թափ տվեց մոխիրը և հետևյալ ճառն արտասանեց.

— Տյա՛րք իմ. ես պետք է ձեզ հայտարարեմ, որ ես իմ կողմից միանգամայն համամիտ եմ պարոն պրապորշչիկի կարծիքին, քանի որ սույն կարծիքը հիմնված է ազատ տակտիկայի բոլոր կանոնների վրա, որ համարյա միշտ գերադասում է հարձակողական շարժումները պաշտպանողականից:

Այս խոսքերի վրա նա դադար առավ և սկսեց լցնել ծխամորճը: Իմ ինքնասիրությունը ցնծում էր: Ես հպարտությամբ նայեցի շինովնիկներին, որոնք միմյանց հետ փսփսում էին անբավական ու անհանգիստ տեսքով:

— Սակայն, տյա՛րք իմ,— շարունակեց նա, խոր հոգոցի հետ ծխի մի թանձր քուլա թողնելով,— ես չեմ համարձակվում այդքան մեծ պատասխանատվություն վերցնել, երբ հարցը վերաբերում է նորին արքայական մեծության, իմ ամենաողորմած թագուհու՝ ինձ վստահացած գավառների ապահովությանը: Եվ այսպես, ես համաձայնում եմ ձայների մեծամասնության հետ, որը վճռեց, թե ավելի խոհեմ և անվտանգ կլինի քաղաքի ներսում սպասել պաշարման, իսկ թշնամու հարձակումները հրետանու ուժով և (եթե հնարավոր լինի) արտելքներով ետ մղել:

Չինովնիկներն իրենց հերթին ծաղրանքով նայեցին ինձ: Խորհրդակցությունը վերջացավ: Ես չէի կարող չափսոսալ թուլությունը հարգելի զորականի, որը, հակառակ սեփական համոզման, վճռեց հետևել անտեղյակ ու անփորձ մարդկանց կարծիքներին:

Այս նշանավոր խորհրդակցությունից մի քանի օր հետո մենք իմացանք, որ Պուգաչովը հավատարիմ իր խոստման, մոտենում է Օրենբուրգին: Խռովարարների զորքը ես տեսա

քաղաքի պարսպի գլխից: Ինձ թվաց, որ նրանց թիվը տաս-
նապատիկ ավելացել է վերջին հարձակումից հետո, որին
ես ներկա էի: Նրանք ունեին նաև հրետանի, որ Պուգաչովը
գրավել էր իր արդեն իսկ նվաճած փոքրիկ բերդերում: Հի-
շելով խորհրդակցության որոշումը, ես նախատեսում էի եր-
կարատև արգելափակում Օրենբուրգի պարիսպների մեջ և
սրտնեղումից քիչ մնաց, որ լաց լինեի:

Ես չեմ նկարագրի Օրենբուրգի պաշարումը, որ պատմու-
թյանն է պատկանում և ոչ թե ընտանեկան հուշագրություն-
ներին: Կարճ կասեմ, որ սույն պաշարումը տեղափան իշխա-
նության անզգուշության պատճառով կործանաբար եղավ
բնակիչների համար, որոնք սով և ամեն տեսակ աղետներ
կրեցին: Հեշտ է պատկերացնել, որ կյանքը Օրենբուրգում
ամենաանտանելին էր: Ամենքը վհուկությամբ էին սպասում
իրենց բախտի որոշմանը, ամենքն ախուլախ էին քաշում
թանկությունից, որ իրոք սոսկալի էր: Բնակիչները սովորե-
ցին թնդանոթի ումբերին, որ ընկնում էին նրանց տան
բակերը: Մինչև իսկ Պուգաչովի հրոսումները այլևս չէին
գրավում ընդհանուր հետաքրքրություն: Ես մեռնում էի
ձանձրությից: Ժամանակն անցնում էր: Բելոգորսկի բերդից
նամակներ չէի ստանում: Բոլոր ճանապարհները կտրված
էին: Մարիա Իվանովնայից հեռու լինելն անտանելի էր դառ-
նում ինձ համար: Նրա վիճակի անհայտությունն ինձ տան-
ջում էր: Իմ միակ բավականությունը ձի նստելն էր: Պուգա-
չովի ողորմածությունը ես մի լավ ձի ունեի, որի հետ բաժա-
նում էի իմ աղքատիկ սնունդը և որը նստած, ամեն օր դուրս
էի գալիս քաղաքից՝ Պուգաչովի ձիավորների հետ հրացա-
նաձգության բռնվելու համար: Այս հրացանաձգությունների
մեջ գերակշռությունը սովորաբար չարագործների կողմն էր,
որոնք կուշտ էին, քեֆները տեղը և լավ ձիեր նստած: Քա-
ղաքի վտիտ այրուծին չէր կարողանում հաղթել նրանց: Եր-
բեմն դաշտ էր դուրս գալիս և մեր սոված հետևակազորը,
սակայն ձյան խորությունը նրան խանգարում էր հաջողակ
գործել ցաքուցրիվ ձիավորների դեմ: Հրետանին ապարդյուն
դղրդում էր պատնեշի վրայից, իսկ դաշտում ձիերի ուժաս-
լիակության պատճառով խրվում էր ձյան մեջ ու չէր շարժ-
վում: Այս պատկերն ունեին մեր ռազմափառ գործողությու-
նը:

տակ: Ալեքսեյ Իվանովիչն ինձ հարկադրում է իր հետ ամուսնանալ: Նա ասում է, որ փրկել է իմ կյանքը, որովհետև ծածկել է Ակուլինա Պամֆիլովնայի խաբեբայությունը, որը շարագործներին ասել է, թե իբրևս նրա քրոջ աղջիկն եմ: Իսկ ինձ համար ավելի հեշտ է մեռնել, քան թե կին լինել այնպիսի մի մարդու, ինչպիսին Ալեքսեյ Իվանովիչն է: Նա ինձ հետ շատ դաժան է վարվում և սպառնում է, որ եթե խելքս գլուխս չհավաքեմ և չհամաձայնեմ, ապա ինձ կտանի բանակատեղ՝ շարագործի մոտ և որպես թե ինձ հետ էլ նույնը կլինի, ինչ եղավ Լիզավետա խառնվայի հետ: Ես խնդրեցի Ալեքսեյ Իվանովիչին, որ ինձ ժամանակ տա մտածելու: Նա համաձայնեց սպասել նորից երեք օր, իսկ եթե երեք օրից հետո ես նրան մարդու չգնամ, այն ժամանակ այլևս ոչ մի փրկություն չի լինի ինձ: Սիրելի Պյոտր Անդրեյիչ. դո՛ւք եք իմ միակ հովանավորը, պաշտպանեցեք խեղճիս: Խնդրեցեք գեներալին և բոլոր հրամանատարներին՝ շուտով սիկուրս ուղարկել մեզ, ինքներդ էլ եկեք, եթե կարող եք: Մնամ խոնարհաբար ձեր խեղճ որբուհի՝

Մարիա Միռոնովա:

Այս նամակը կարդալով քիչ մնաց, որ խելքս թոցներով ես գեպի քաղաք սլացա, անողոքաբար խթանելով իմ խեղճ ձիուն: Ծանապարհին էլ ի՛նչ ասես, որ չէի ծրագրում դժբախտ աղջկան փրկելու համար և ոչ մի հնար չկարողացա մտածել: Քաղաք հասնելով, ես ուղիղ գեներալի մոտ գնացի և շտապով ներս վազեցի:

Գեներալը ետ ու առաջ էր գնում իր սենյակում, ժխելով կոնդափայտից պատրաստած իր ժխամորճը: Ինձ տեսնելով նա կանգ առավ: Հավանորեն իմ տեսքը նրան ապշեցրեց. նա հոգատարությունը հարցուփորձ արեց իմ շտապ գալու պատճառի մասին: «Ձե՛րդ գերազանցություն,— ասացի ես նրան,— դիմում եմ ձեզ ինչպես հարազատ հորս. ի սեր աստծու, մի մերժեք իմ խնդրանքը, հարցն իմ ամբողջ կյանքի հրջանկությունն է վերաբերում»:

— Ի՛նչ է պատահել, սիրելիս,— հարցրեց ապշած ծերունին:— Ի՛նչ կարող եմ անել քեզ համար: Ասա՛:

— Ձերդ գերազանցություն, հրամայեցե՛ք, որ ինձ մի

վաշտ զինւոր և մի հիսնյակ կազակներ տան և թույլ տվէր
Բելոգորսկի բերդը մաքրեմ:

Գններալը աչքերը սեւեռեց վրաս, երևի կարծելով, որ ես
գժվել եմ (որում նա համարյա թե չսխալվեց):

— Այդ ինչպե՞ս: Մաքրել Բելոգորսկի բե՞րդը, — ասաց
նա վերջապես:

— Հաջողութեան համար երաշխավորում եմ, — եռանդով
պատասխանեցի ես: — Միայն թե՛ ինձ թողեք:

— Ո՛չ, երիտասարդ, — ասաց նա գլուխը ճոճելով: — Այդ-
պիսի մեծ տարածութեան վրա թշնամին ձեզ հեշտութեամբ
կկտրի գլխավոր ռազմակետի կոմունիկացիայից և կատար-
յալ հաղթութիւն կտանի ձեր դեմ: Կտրված կոմունիկա-
ցիան...

Ես վախեցա, տեսնելով, որ նա տարվում է ռազմական
դատողութիւններով և շտապեցի ընդհատել նրան. «Կապի-
տան Միրոնովի աղչիկը, — ասացի ես նրան, — ինձ նամակ է
գրել. նա օգնութիւն է խնդրել. Շվաբրինը նրան հարկադրում
է իր հետ ամուսնանալ»:

— Մի՞թե՛ս, Օ՛, այդ Շվաբրինն ամենամեծ Schelm-ն¹ է և
եթէ ձեռքս ընկնի, ես կհրամայեմ 24 ժամվա ընթացքում
դատել, և մենք նրան կգնդակահարենք բերդի պարապետի
վրա: Իսկ առայժմ պետք է համբերութիւն ունենալ...

— Համբերութիւն ունենա՛լ, — գոռացի ես ինձ կորց-
րած: — Իսկ մինչ այդ կամուսնանա՛ր Մարիա Իվանովնայի
հետ...

— Օ՛, — առարկեց գններալը: — Դա դեռ դժբախտութիւն
չէ. նրա համար ավելի լավ կլինի առայժմ լինել Շվաբրինի
կինը. նա հիմա կարող է հովանավորել այդ աղչկան, իսկ
երբ մենք նրան կգնդակահարենք, այն ժամանակ, աստված
ողորմած է, կգտնվեն և լավ փեսացուներ: Գեղեցիկ և երի-
տասարդ այրիները տանը չեն մնում, այսինքն՝ ես ուղում
էի ասել, որ երիտասարդ այրին ավելի շուտ կգտնի իրեն
ամուսին, քան թե աղչիկը:

— Ավելի շուտ կհամաձայնեմ մեռնե՛լ, — ասացի ես կա-
տաղած, — քան թե նրան զիջել Շվաբրինին:

¹ Schelm — խաղախ, ստահակ մարդ (գերմ.):

— Բա՛, բա՛, բա՛, բա՛,— ասաց ժերունին:— Հիմա ես հասկանում եմ, որ դու սիրահարված ես Մարիա Իվանովնային: Օ՛, դա ուրիշ բան է: Խեղճ տղա: Բայց այնուամենայնիվ, ես չեմ կարող քեզ մի վաշտ զինվոր և մի հիսնյակ կազակ տալ: Այդ արշավանքն անմիտ բան կլինե՞ր. ես չեմ կարող դա վերցնել իմ պատասխանատվության վրա:

Ես մնացի գլխիկոր. հուսահատությունն ինձ պատեց: Հանկարծ մի միտք անցավ իմ գլխով. թե ի՞նչ էր դա, ընթերցողն ահա կտեսնի հետևյալ գլխում, ինչպես ասում են հնամենի վիպագիրները:

Գ Լ Ո Ւ Ն XI

ԽՈՋԱՆԱՐ ԱՎԱՆԸ

Կուշտ էր առյուծն այդ պահին, թեև ի ծնե կատաղի. «Իմ քարանձավը, ասա՛, ինչո՞ւ շնորհ բերեցիր»,— Հարցրեց նա սիրայիր:

Ա. Սուվարովով

Ես թողի գեներալին և շտապեցի դեպի իմ բնակարանը: Սավելիչն ինձ դիմավորեց իր սովորական հորդորանքով. «Դու էլ հավասա ունես, տեր իմ, գլուխ դնել հարթած ավազակների հետ: Մի՞թե բոյարին վայել գործ է դա: Ո՛վ գիտե՛ ինչ կգա գլխներիս. ժամանակը չար է. ոտքով-գլխով կկորչես: Էն էլ մի բան էր, թե ասենք թուրքերի կամ շվեդների դեմ կռվի գնայիր. թե չէ, ասելն էլ ամոթ է՝ ախր ո՛ւմ վրա ես քշում»:

Ես նրա խոսքը կտրեցի հարցով. ընդամենն ինչքա՞ն փող ունեմ: «Քեզ հերիք կանի,— պատասխանեց նա ինքնազոհ տեսքով:— Սրիկաներն ինչքան ուշադիր տնտղեցին ամեն քունջ ու պուճախ, ես էլի կարողացա թաքցնել»: Այդ խոսքերի հետ նա գրպանից հանեց մի երկար, գործված քսակ՝ լի արծաթով:

— Սավելիչ,— ասացի ես նրան,— տուր ինձ հիմա դրա կեսը, իսկ մնացածը վերցրու քեզ: Ես գնում եմ Բելոզորսկի բերդը:

— Տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց բարի դաստիարակըս դողդողուն ձայնով։— Աստօ՛ւց վախեցիր. դու ինչպե՞ս պիտի ճանապարհ ընկնես հիմա, երբ ավազակների ձեռքից ոչ մի տեղ գնալ չի կարելի։ Գոնե ծնողներիդ խղճա, թե որ ինքդ քեզ չես մեղքանում։ Ո՛ւր պիտի գնաս։ Ինչո՞ւ։ Մի քիչ սպասիր, զորքերը կգան, բոլոր ավազակներին կբռնոտեն, էն ժամանակ գնա ո՛ւր որ ուզում ես։

Բայց իմ դիտավորությունը հաստատ էր։ «Այլևս ուշ է խորհուրդներ տալ,— պատասխանեցի ես ծերունուն։— Ես պետք է գնամ, ես չեմ կարող չգնալ։ Հոգ մի անի, Սավիլիչ, աստված ողորմած է, երևի կտեսնվենք։ Բայց տես՝ չլինի ափսոսաս ու ժլատություն անես։ Քեզ համար ինչ որ պետք լինի, կգնես՝ թեկուզ թանկ գնով։ Այդ փողերը ես քեզ եմ նվիրում։ Եթե երեք օրից չվերադառնամ...»։

— էդ ի՞նչ ես ասում, տեր իմ,— ընդհատեց ինձ Սավիլիչը։— Լինելու բա՛ն է, որ ես քեզ մեռնակ թողնեմ։ էդ մեկը դու երազիդ էլ չես կարող ինձնից խնդրել։ Համա որ գու արդեն վճռել ես գնալ, էն ժամանակ ես թեկուզ ոտով կգամ քո հետևից և քեզ մեռնակ չեմ թողնի։ Լինելու բա՛ն է, որ առանց քեզ նստեմ պարսպի ներսում։ Ի՞նչ է, գժվել եմ, հա՛ Քո կամքն է, տեր իմ, բայց քեզնից ձեռք չեմ քաշի։

Ես գիտեի, որ իզուր է վիճել Սավիլիչի հետ և թույլ տվի նրան ճանապարհի պատրաստություն տեսնել։ Կես ժամից ես նստեցի իմ լավ նժույզը, իսկ Սավիլիչը՝ մի վտիտ ու կաղ ձի, որ նրան ձրի տվեց քաղաքի քնակիչներից մեկը, միջոցների շունենալով կերակրելու նրան։ Մենք ուղղվեցինք դեպի քաղաքի դարբասները. պահապանները մեզ բաց թողին, մենք դուրս եկանք Օրենբուրգից։

Մկսում էր մթնել։ Ծանապարհս գնում էր Բերդսկ կոչված ավաճեղով, որը Պուզաշովի հանգրվանն էր։ Ուղիղ ճանապարհը ժածկված էր ձյունով, սակայն տափաստանի վրա աճեներու նվատելի էին ձիավորների ամեն օր նորոգվող հետքերը։ Զիս ընթանում էր խոշոր վարզով։ Սավիլիչը հագիվ էր վարդաշուռ հեռվից հետևել և ամեն բույս ձայն էր առելս ինձ. «Կամա՛ց, տեր իմ, ի սե՛ր աստօ՛ն՝ կամա՛ց. իմ տեղի՞ծյալ քոսոտը հաղիվ է հասնում քո երկարոտանի դևի հետևից։ Ախր ո՛ւր ես շտապում։ Լավ էր, թե քեֆի էինք

կանչվել, թե չէ, արի տես, որ կորստյան անդունդն ենք քշում... Պյոտր Անդրեյիչ, տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ... Մի՛ սպանի... Աստված իմ, տերունական երեսնն ձեռից գնացաւ:

Շուտով առկայծեցին Բերդսկի կրակները: Մենք մոտեցանք խրավանդներին՝ ավանի բնական ամրութիւններին: Սավելիչն ինձնից ետ շէր մնում, շնորհատելով իր աղերսալից պաղատանքը: Ես հույս ունեի ավանի կողքովն ապահով անցնել, երբ հանկարծ կիսախավարի մեջ, ուղիղ իմ առջև տեսա հինգ զեղջուկների, մահակներով դինված. դա Պուգաչովի հանգրվանի առաջավոր պահակախումբն էր: Մեզ ձայն տվին: Նշանաբանը շիմանալով, ես ուզում էի լռելւայն անցնել նրանց մոտով, բայց նրանք իսկույն կեթ շրջապատեցին ինձ, և նրանցից մեկը ճանկեց ձիուս սանձը: Ես սուրս հանեցի և խփեցի գեղջուկի գլխին. գդակը փրկեց նրան, սակայն նա երերաց ու սանձը ձեռքից թողեց: Մյուսները շփոթվեցին և փոքր-ինչ հեռու փախան. ես օգտվեցի այդ ըրպելից. խթանեցի ձիս ու սլացաւ:

Վերահաս գիշերվա մութը կարող էր ինձ փրկել ամեն տեսակ վտանգից, երբ հանկարծ, ետ նայելով տեսա, որ Սավելիչն ինձ հետ չէ: Խեղճ ժերունին իր կաղ ձիով շէր կարողացել պրծնել ավազակների ձեռքից: Ծարս ի՞նչ էր: Մի քանի րոպե նրան սպասելուց հետո և հավաստիանալով, որ նա բռնված է, ես շրջեցի ձիուս գլուխը և ետ դարձա նրան ազատելու:

Խրավանդին մոտենալով, հեռվից լսեցի աղմուկ, աղաղակներ և իմ Սավելիչի ձայնը: Ես ավելի արագացրի ձիուս ընթացքը և շուտով նորից ընկա պահակող զեղջուկների մեջ, որոնք մի քանի րոպե առաջ ինձ կանգնեցրել էին: Սավելիչը նրանց մեջն էր: Նրանք ժերունուն իջեցրել էին ձիուց և պատրաստվում էին նրան կապտել: Իմ մոտենալը նրանց ուրախացրեց: Աղաղակներով հարձակվեցին ինձ վրա և մի ակնթարթում քարշ տվին ձիուս վրայից: Նրանցից մեկը, ըստ երևույթին գլխավորը, հայտնեց մեզ, որ նա իսկույն կեթ մեզ կտանի թագավորի մոտ: «Իսկ մեր տերը, — ավելացրեց նա, — իրավունք ունի հրամայելու՝ ձեզ հիմա՝ կախն, թե սպասենք առավոտ լուսին»: Ես լընդգիմացաւ. Սավելիչը հե-

տեղեց իմ օրինակին և պահանքները հանդիսավոր կերպով մեզ տարան:

Մենք կտրեցինք խրավանդը և մտանք ավանը: Բոլոր խրճիթներում կրակներ էին վառվում: Աղմուկն ու աղաղակները լսվում էին ամենուր: Փողոցում ես բազմաթիվ մարդիկ տեսա, բայց մթության մեջ ոչ ոք մեզ չնկատեց և հանձին ինձ չնկատեց Օրենբուրգի սպային: Մեզ ուղիղ տարան անկյունի խրճիթը, որ գտնվում էր երկու փողոցների խաչմերուկի վրա: Դարբասի մոտ կային գինու մի քանի տակառներ և երկու թնդանոթ: «Ահա և պալատը,— ասաց գեղջուկներից մեկը.— իսկույն կտեղեկացնենք ձեր մասին»: Նա մտավ խրճիթը: Ես նայեցի Սավելիչին. ծերունին խաչակնքում էր, բթի տակ աղոթք մրմնջալով: Երկար սպասեցի ես. վերջապես գեղջուկը վերադարձավ և ասաց ինձ. «Գնա՛, մեր տերը հրամայեց ներս թողնել սպային»:

Ես մտա խրճիթը կամ պալատը, ինչպես անվանում էին գեղջուկները: Ներսը լուսավորված էր երկու ճարպամոմով, իսկ պատերը պաստառել էին ոսկեզօծ թղթով. սակայն, երկար նստարանները, սեղանը, Բոկից կախած լվացարանը, մեխից քարշ երեսսրբիչը, անկյունում դրված ունեխին և լայն թարեքը՝ վրան կճուճներ,— ամեն ինչ այնպես էր, ինչպես սովորական խրճիթում: Պուգաչովը նստած էր սրբերի պատկերների տակ, կարմիր կաֆտանը հագին, երկարավուն գրակը գլխին և ձեռքերը հանդիսավոր կերպով մեջքին դրած: Շինծու քծնության տեսքով նրա մոտ կանգնած էին մի քանիսն իր գլխավոր ընկերներից: Երևում էր, որ Օրենբուրգից սպա գալու լուրը խոտվարարների մեջ հետաքրքրություն էր զարթեցրել, և, որ նրանք պատրաստվել էին ինձ հանդիսավորությամբ դիմավորելու: Պուգաչովն ինձ ճանաչեց առաջին իսկ հայացքից: Նրա կեղծ հանդիսավորությունը հանկարծ չբացավ: «Աա՛, ձերդ բարեծննդություն,— ասաց նա ինձ աշխուժությամբ,— ինչպե՞ս եք: Բարի՛ լինի. ինչի՞ եք եկել»: Ես պատասխանեցի, որ գնում էի իմ գործով և որ նրա մարդիկ ինձ կանգնեցրին: «Իսկ ի՞նչ գործով»,— հարցրեց նա ինձ: Ես չգիտեի՝ ի՞նչ պատասխանել: Պուգաչովը ենթադրելով, որ ես չեմ ուզում բացատրություն տալ վկանների ներկայությամբ, դարձավ իր ընկերներին և նրանց հրամայեց

դուրս գնալ: Բոլորը հնազանդվեցին, բացի երկուսից, որոնք տեղերից չշարժվեցին: «Խոսի՛ր համարձակ,— ասաց ինձ Պուգաչովը.— սրանցից ես ոչինչ չեմ թաքցնում»: Ես նայեցի ինքնակուշի մտերիմներին: Նրանցից մեկը՝ վտիտ ու կուգիկ մի ժերով — ճերմակ մորուքով, աչքի ընկնող ոչինչ չունեի, բացի կապտադույն ժապավենից, որ պատել էր ուսովը, գորշ արմյակի վրայից: Բայց ես հավիտյանս չեմ մոռանա նրա ընկերոջը: Նա բարձրահասակ էր, մարմնեղ ու լայնաթիկունք, և ինձ թվաց մոտ քառասունհինգ տարեկան: Թավ, շեկ մորուքը, գորշ պսպղուն աչքերը, քիթը՝ առանց քթածակերի և ճակատի ու այտերի վրայի կարմրավուն բծերը անմեկնելի մի արտահայտություն էին տալիս նրա շեշտու, լայն դեմքին: Նա հագին ունեի կարմիր շապիկ, կիրգիզական խալաթ և կազակի շավար: Առաջինը (ինչպես հետո իմացա) փախստական կապրալ Բելոբորոդովն էր. երկրորդը՝ Աֆանասիյ Սոկոլովը (նշուպուշա կոչեցյալ) աքսորական մի հանցավոր, որը երեք անգամ փախել էր Սիբիրի հանքահորերից: Չնայած այն զգացումներին, որ սաստիկ հուզում էին ինձ, իմ երեւակալությունը խիստ զբաղեցնում էին այս մարդիկ, որոնց մեջ այսպես անսպասելի ընկել էի ես: Սակայն Պուգաչովն ինձ ուշքի բերեց իր հարցով. «Ահա, ի՞նչ գործով ես դու Օրենբուրգից դուրս եկել»:

Արտասովոր մի միտք ծագեց իմ գլխում: Ինձ թվաց, թե նախախնամությունը, որ սրանով երկրորդ անգամն էր ինձ բերում Պուգաչովի մոտ, առիթ էր տալիս իմ դիտավորությունն իրագործելու: Ես վճռեցի օգտվել դրանից և դեռևս անելիքս ըմտածած, պատասխանեցի Պուգաչովի հարցին.

— Ես գնում էի Բելոգորսկի բերդը մի որբուհու փրկելու, որին ախտեղ նեղացնում են:

Պուգաչովի աչքերը փայլատափեցին: «Իմ մարդկանցից ո՞վ է համարձակվում որբուհուն նեղացնել,— գոռաց նա.— Յոթ գլուխ էլ որ նա ունենա, չի պրծնի իմ դատաստանից: Ահա՛, ո՞վ է հանցավորը»:

— Շվաբրինն է հանցավորը,— պատասխանեցի ես:— Նա բանտարկած պահում է այն աղջկան, որին դու երեցկնող մոտ հիվանդ տեսար, և զոռով ուզում է հետն ամուսնանալ:

— Ես Շվաբրինին խելթի՛ կբերեմ,— ահագոր ձայնով

ասաց Պուգաչովը:— Նա կիմանա, թե իմ օրոք ինչպե՞ս կարելի է բռնություն բանեցնել և ժողովրդին նեղացնել: Ես կկախեմ նրան:

— Հրամայիր մի խոսք ասեմ,— ասաց Խլուպուշան խրապոտ ձայնով:— Դու շտապեցիր Շվաբրինին բերդապետ նշանակել, իսկ հիմա էլ շտապում ես նրան կախել: Դու կազակներին արդեն վիրավորել ես. ազնվականին նրանց պետ նշանակելով. դեհ, էլ մի՛ վախեցնի ազնվականներին — առաջին շարախոսության հիման վրա նրանց կախադան հանելով:

«Չպետք է նրանց ո՛չ խղճալ, ոչ էլ շնորհ անել,— ասաց կապույտ ժապավենավոր ծերուկը:— Շվաբրինին կախելը ցավ չէ, համա թե վատ չի լինի և պարոն սպային մի լավ հարցաքննել, թե ինչո՞ւ է բարեհաճել շնորհ բերել մեզ մոռ. Եթե նա քեզ թաքավոր չի ճանաչում, ապա հարկավոր չի քեզ մոտ դատաստան փնտրել. իսկ թե որ ճանաչում է, ինչո՞ւ նա մինչև այսօր նստել է Օրենբուրգում քո թշնամիների հետ միասին: Արդե՞ք չե՞ս հրամայի դրան դատաստանատուն տանել և այնտեղ կրակը մի լա՛վ թեժացնե՞ս. ինձ այնպես է երևում, որ նորին ողորմածությունը մեզ մոտ ուղարկված է Օրենբուրգի հրամանատարների կողմից»:

Ենթ շարագործի տրամաբանությունն ինձ բավական համոզիչ թվաց: Իմ ամբողջ մարմնով մի դող անցավ աչք. մտքից, թե ես ո՞ւմ ձեռքումն եմ: Պուգաչովը նկատեց, իմ հուզմունքը: «Հը՞, ձերդ բարեծննդություն,— ասաց նա ինձ աչքով անելով:— Իմ ֆելդմարշալը, կասենաս՝ խելոք բան է ասում: Թո խելքն ի՞նչ է կտրում»:

Պուգաչովի ծաղրանքը վերադարձրեց իմ աշխուժությունը. ես հանգիստ պատասխանեցի, որ գտնվում եմ նրա իշխանության տակ և որ նա ազատ է ինձ հետ վարվելու, ինչպես ինքը կկամենա:

— Բարի՛,— ասաց Պուգաչովը:— Հիմա ինձ ասա, թե ի՞նչ դրուժյան մեջ է ձեր քաղաքը:

— Փառք աստուծո, — պատասխանեցի ես. — ամեն ինչ լավ է:

— Լա՞վ է,— կրկնեց Պուգաչովը:— Համա ժողովուրդը սովից կուտորվո՞ւմ է:

Ինքնակոչը ճիշտ էր ասում, բայց ես ըստ երդման պարտականության սկսեցի հավատացնել, որ այդ բոլորը դատարկ լուրեր են և որ Օրենքուրգում ամեն տեսակի բավականաչափ պաշար կա:

— Դու տեսնո՞ւմ ես,— մեջ ընկավ ծերուկը,— որ նա քեզ երես առ երես խաբում է: Բոլոր փախստականները միաբերան պատմում են, որ Օրենքուրգում սով ու համաճարակ է, որ այնտեղ լեշ են ուտում, այն էլ փառք՝ եթե ճարում են, իսկ նորին ողորմածությունը հավատացնում է մեզ, որ ամեն ինչ առատ է այնտեղ: Եթե դու ուզում ես Շվարրինին կախել, ապա լավ կանես նույն այդ կախաղանից կախես և այս կտրիճին, որպեսզի ոչ ոք չնախանձի:

Անիծյալ ծերունու խոսքերը կարծես թե տատանեցին Պուգաչովին: Բարեբախտաբար հլուպուշան սկսեց հակառակել իր ընկերոջը. «Հեթի՛ք, նաո՞ւմիչ,— ասաց նա:— Քեզ որ մնա՝ ամեն ինչ կխեղդես ու կմորթես: Ի՞նչ մի աժդահան ես: Տեսնում եմ, հրեն հոգիդ տալիս ես: Մի ոտքդ գերեզմանումն է, բայց ուրիշների տունն ես քանդում: Քի՛չ արյուն կա խղճիդ վրա»:

— Ի՞նչ է, դու սուրբ ես, էլի,— առարկեց Բելոբորոդովը:— Բա քեզ որտեղի՞ց խղճմտանք:

— Իհարկե,— պատասխանեց հլուպուշան,— ես էլ եմ մեղապարտ և այս ձեռքը (այդ խոսքերի հետ նա սեղմեց իր ոսկրոտ բռունցքը և թեքերը ետ ծալելով մերկացրեց մազոտ թևը), այս ձեռքն էլ է մեղավոր թափած քրիստոնեական արյան համար: Բայց ես հակառակորդին եմ սպանել, և ոչ թե հյուրիս. բա՛ց ճանապարհի վրա և մութ անտառում և ոչ թե տանը, վառարանի վրա վեր ընկած. լախտով ու կոթակով, և ոչ թե կնկա չարախոսության:

Մերունին հրեսը շուռ տվեց և քթի տակ մոթմոթաց. «Ճոթոած քթածակե՛ր»...

— Ի՞նչ ես քչիչում, պառա՛վ,— գոռաց հլուպուշան:— Ես քեզ ցույց կտամ ճոթոած քթածակեր. սպասիր, քո ժամանա՛լն էլ կգա, աստծով դու էլ կառնես քալփաթիկների հոտը... Իսկ առայժմ ուշքդ վրադ պահի, քանի չեմ պոկել ցանցառ մորուքդ:

— Պարո՛ն ենարալնե՛ր,— հանդիսավոր ձայնով խոսեց

Պուգաչովը։— Հերի՛ք է վիճե՛ք։ Յա՛վ չէ, եթե Օրենբուրգի բո-
լոր շնեյը մի միջնափայտից կախվեին ու ոտքերը ձգեին.
ցավն այն կլինի, երբ մեր շներն իրար գզգզեն։ Դե՛, հաշտ-
վեցե՛ք։

Ելուպուշան և Բելոբորոդովը ոչ մի բառ չասացին և մռայլ
նայեցին իրար։ Ես անհրաժեշտ համարեցի խոսակցությունը
փոխել, որ ինձ համար շատ վատ կարող էր վերջանալ, և
դառնալով Պուգաչովին, ասացի ուրախ դեմքով. «Ա՛խ, քիչ
մնաց մոռանալի քեզ շնորհակալություն հայտնել ձիու և
բուրբի համար։ Առանց քեզ ես քաղաք չէի հասնի և կսառչեի
ճանապարհին»։

Խորամանկությունս անցավ։ Պուգաչովի դեմքը բացվեց։
«Պարտքը տալով, մեղքը լալով,— ասաց նա՝ աչքով անելով
և կոպերը կկոցելով։— Ապա մի պատմի ինձ հիմա, թե դու
ի՞նչ գործ ունես այն աղքատ հետ, որին Շվաբրինը նեղաց-
նում է։ Զլինի ջահել սրտիդ սիրեկանն է, հը՞»։

— Նա իմ հարսնացուն է,— պատասխանեցի ես Պուգա-
չովին, տեսնելով, որ տրամադրությունը դեպի լավը գնաց և
կարիք չկա իսկությունը թաքցնելու։

— Քո հարսնացու՞ն,— գոռաց Պուգաչովը։— Ինչո՞ւ դու
առաջուց չասացիր։ Դե մենք քեզ կնշանենք և քո հարսանի-
քին էլ քեֆ կանենք։ Հետո դառնալով Բելոբորոդովին. «Եսի՛ր,
ֆելդմարշալ։ Մենք նորին բարեծննդության հետ հին բարե-
կամներ ենք. նստենք ընթրիք անենք. առավոտվա չարն
իրիկվա բարուց լավ է։ Վաղը կտեսնենք, թե ինչ կանենք
սրա հետ»։

Ես ուրախությամբ կհրաժարվեի նրա առաջարկած պատ-
վից, բայց ճարս ի՞նչ էր։ Երկու երիտասարդ կազակուհիներ՝
խրճիթի տիրոջ աղջիկները, սեղանը ծածկեցին սպիտակ
սփռոցով, հաց բերին, ուխա և մի քանի շտոֆ գինի ու դաբե-
ջուր, և ես երկրորդ անգամ սեղան նստեցի Պուգաչովի և նրա
սարսափելի ընկերների հետ։

Խրախճանքը, որին ես ակամա ականատես եղա, տեղեց
մինչև խոր գիշեր։ Վերջապես գինովությունն սկսեց պատել
զրուցակիցներին։ Պուգաչովը նիրհեց իր տեղում նստած.
նրա ընկերները վեր կացան և ինձ նշան արին՝ մենակ թող-

նել նրան: Ես դուրս եկա նրանց հետ միասին: Խլուպուշայի Վարդադրությամբ պահակն ինձ տարավ դատական խորհիթը, արև ես գտա Սավելիչին և որտեղ ինձ նրա հետ թողին, դուռը դրսից կողպեղով: Դաստիարակա այնպիսի ապշության մեջ էր՝ տեսնելով այս բոլորը, որ ինձ ոչ մի հարց չտվեց: Նա պառկեց մթան մեջ և երկար ախովախ էր անում: Վերջապես նա խռմիաց, և ես ընկա խորհրդածությունների մեջ, որ աճրողը գիշեր ոչ մի բոպե ինձ թույլ չտվին նիրհեցու:

Յուսմոտյան եկան, Պուգաշովի անունից կանչեցին ինձ: Ես գնացի նրա մոտ: Նրա տան դռների առաջ մի կիբիտկա էր կանգնած, թաթարական երեք ձի լծած: Ժողովուրդը խոնվել էր փողոցում: Սրահում ես հանդիպեցի Պուգաշովին, նա ճանապարհի շրերը էր հագել, մուշտակը վրան, կիրգիզական գլուխը գլխին: Երեկվա խոսակիցները շրջապատեցին նրան, դեմքերին ստորաքարշության արտահայտություն տալով, որ անշափ հակասում էր այն ամենին, ինչին ես ականատես եղա նախօրյակին: Պուգաշովը ուրախ-ուրախ բարևեց ինձ, և հրամայեց, որ նրա հետ նստեմ կիբիտկայի մեջ:

Մենք տեղավորվեցինք: «Գնալի Բեռդորսկի բե՛րդը», — ասաց Պուգաշովը լայնաթիկունք թաթարին, որը կանգնած կառավարում էր եռաձի կիբիտկան: Թիրտուս աստիկ խփեց: Ձիերը շարժվեցին, զանգակը վարկաչեց, կիբիտկան սլացավ...

«Կա՛ց, կա՛ց», — լսվեց ինձ շատ ծանոթ մի ձայն և ես տեսա Սավելիչին, որը մեր դեմ էր վազում: Պուգաշովը հրամայեց կանգ առնել: «Տե՛ր իմ Պյոտր Անդրեյիչ, — բղավեց դաստիարակ: — Էս ժե՛ր հասակիս մի՛ ձգիր ինձ սրիկանե...»: — «Աա՛, քավթառ, — ասաց նրան Պուգաշովը: — Աստված տվեց նորից տեսնվեցինք: Երի՛, նստիր ախտեղ՝ առջևում»:

— «Շնորհակալ եմ, տեր իմ, շնորհակալ եմ, հարազատ հայրս, — ասաց Սավելիչը իր տեղը նստելով: — Աստված քեզ հարյուր տարի կյանք տա, որ ինձ՝ ժերունուս, մեղքացար և հանգստացրիր: Հավիտյան քեզ համար աղոթք պիտի անեմ

աստօժուն, իսկ նապաստակի մորթուց կարած մուշտակի մասին էլ ձայն չեմ հանի»:

Այդ նապաստակի մուշտակը վերջապես կարող էր սաստիկ զայրացնել Պուգաչովին: Բարեբախտաբար ինքնակոչը կամ լավ չլսեց, կամ ուշք չդարձրեց այդ անտեղի ակնարկին: Զիեբը վազեցին. փողոցում ժողովուրդը կանգ էր առնում, և մարդիկ մինչև գետին խոնարհվելով, ողջունում էին: Պուգաչովը գլխով էր անում աջ ու ձախ: Մի րոպեից մենք դուրս եկանք ավանից և սլացանք հարթ ճանապարհով:

Հեշտ է պատկերացնել, թե ես ի՞նչ զգացի այդ րոպեին: Մի քանի ժամից ես պետք է տեսնեի նրան, որին այլևս կորած էի համարում ինձ համար: Ես երեակայում էի իմ հանդիպման րոպեն... Նմանապես մտածում էի և այն մարդու մասին, որի ձեռքումն էր իմ բախտը, և որը հանգամանքների տարօրինակ դասավորությամբ խորհրդավոր կերպով կապված էր ինձ հետ: Ես հիշեցի փութկոտ դաժանությունն ու արյունոտ սովորույթներն ա՛յն մարդու, որը պատրաստակամություն հայանեց իմ սիրելիի փրկարարը լինելու: Պուգաչովը չգիտեր, որ նա կապիտան Միրոնովի աղջիկն է. կատաղած Շվաբրինը կաթող էր նրան պարզել ամեն ինչ: Պուգաչովը կարող էր ճշմարտությունն իմանալ և՛ այլ կերպ... Ի՞նչ կլինե՞ր այն ժամանակ Մարիա Իվանովնայի վիճակը: Մարմնովս դող էր անցնում և մազերս բիզ-բիզ էին կանգնում...

Հանկարծ Պուգաչովն ընդհատեց իմ խորհրդածությունները, դառնալով ինձ այսպիսի հարցով.

— Զերդ բարեծննդությունն ինչի՞ մասին է հաճում մտածել:

— Ինչպե՞ս չմտածես,— պատասխանեցի ես նրան:— Ես սպա եմ և աղնվական. դեռևս երեկ ես կռվում էի թո դեմ, իսկ այսօր քեզ հետ եմ գնում միևնույն կիբիտկայով և իմ ամբողջ կյանքի երջանկությունը քեզից է կախված:

— Ի՞նչ է,— հարցրեց Պուգաչովը:— Զլինի՞ վախենում ես: Ես պատասխանեցի, որ արդեն մի անգամ նրանից ներում ստանալով, ես հույս ունեի, որ նա ոչ միայն կխնայի ինձ, այլև մինչև իսկ կօգնի:

— Եվ դու իրավացի ես, աստված վկա, իրավացի ես,—

ասաց ինքնակոչը:— Դու տեսա՞ր, որ իմ տղաները քեզ խեթ-
խեթ էին նայում, իսկ ժերուհին դեռ այսօր էլ պնդում էր,
որ դու լրտես ես և որ պետք է քեզ տանջել ու կախել, բայց
ես չհամաձայնեցի,— ավելացրեց նա ձայնն իջեցնելով, որ-
պեսզի Սավալիչը և Թաթարը չկարողանան իրեն լսել,— հի-
շելով քո մի բաժակ օղին ու նապաստակի մուշտակը: Դու
տեսնո՞ւմ ես, որ ես դեռ այնպիսի արնախումբ չեմ, ինչպես
իմ մասին պատմում են ձեր մարդիկ:

Ես հիշեցի Բելոգորսկի բերդի առումը, բայց հարկ չհա-
մարեցի առարկել նրան և ոչ մի բառով չպատասխա-
նեցի:

— Օրենբուրգում ի՞նչ են ասում իմ մասին,— հարցրեց
Պուգաչովը քիչ լռելուց հետո:

— Դե ասում են, որ քեզ հետ դժվար է գլուխ դնել. խոսք
չկա, դու քեզ ցույց տվիր:

Պուգաչովի դեմքին գոհ ինքնասիրության երևաց, «Հա,—
ասաց նա ուրախ տեսքով.— Թուրս կտրուկ է, բա՛ւ, Ձեր
Օրենբուրգում գիտե՞ն արդյոք Յուզեևույի կովի մասին: Քա-
ռասո՞ւն ենարալ է սպանված, չո՞րս բանակ է գերի վերցված:
Ի՞նչ ես կարծում, պրուսական թագավորը կարո՞ղ է ինձ հետ
չափվել»:

Ավագակի սնապարծությանն ինձ զվարճալի թվաց,
«Ինքդ ինչպե՞ս ես կարծում,— առաջի ես նրան.— կարո՞ղ
ես Ֆրիդերիկի հախից գաս»:

— Ֆյոդոր Ֆյոդորովիչի՞, ինչպե՞ս չէ: Ձեր ենարալների
հախից հո գալիս եմ, իսկ սրանք քանի՜ անգամ են նրան
ջարգել: Մինչև հիմա որ Թուրս կտրուկ է եղել, Ժամանակ
ւուր, դեռ ինչե՛ր կլինի, երբ կշարժվեմ Մոսկվայի վրա:

— Իսկ դու միտք ունե՞ս Մոսկվայի վրա գնալու:

Ինքնակոչը մի քիչ մտածեց ու կիսաձայն ասաց. «Աստ-
ված գիտե: Տեղս նեղվածք է. ձեռքս՝ կարճ: Իմ տղերքը խելք-
ներիս շատ են զոռ տալիս: Նրանք գողեր են: Ես պետք է
ականջս կախ պահեմ. առաջին անհաջողության դեպքում
նրանք իրենց շլինքը կպրծացնեն իմ գլխի գնով»:

— Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես,— ասացի ես Պուգաչովին:— Հավ-
չի՞ լինի, որ ինքդ օր առաջ ձեռք քաշես նրանցից ու դիմես
Թագուհու ողորմածությանը:

Պուգաչովը դառնորեն քմծիծաղ տվեց: «Ո՛հ,— պատասխանեց նա,— այլևս ուշ է ինձ մեղա գալ: Ինձ համար ներում չի լինի: Կշարունակեմ, ինչպես սկսել եմ: Ի՞նչ իմանաս: Միգուցե և կհաջողվի: Գրիշկա Օտրեպկը հո թագավորե՞լ է Մոսկվայում»:

— Իսկ դու գիտե՞ս, թե նա ինչով վերջացրեց: Նրան դուրս նետեցին պատուհանից, մորթեցին, այրեցին, նրա մոխիրը լցրին թնդանոթի բերանը և արձակեցին:

— Լսիր,— ասաց Պուգաչովը մի ինչ-որ վայրագ ոգևորությամբ:— Քեզ մի հեքիաթ կասեմ, որ տղա ժամանակս ինձ պատմել է մի ծեր կալմիկուհի: Մի անգամ արծիվը հարցնում է ագռավին. ասա՛, ագռավ-թռչուն, այդ ինչի՞ցն է, որ դու աշխարհքում ապրում ես երեք հարյուր տարի, իսկ ես՝ ընդամենը երեսուներեք տարի:— Այդ նրանից է, տեր իմ, պատասխանում է ագռավը, որ դու տաք արյուն ես խմում, իսկ ես լեշով եմ սնվում: Արծիվը մտածեց. ե՛կ փորձենք, մենք էլ դրանով սնվել: Լա՛վ: Թռան միասին արծիվն ու ագռավը: Ահա նրանք տեսան մի սատկած ձի: Ագռավը սկսեց կտցել ու գովել: Արծիվը կտցեց մի անգամ, կտցեց մեկ էլ, թևին զարկեց և ասաց ագռավին. ո՛հ, ագռավ եղբայր. քան թե երեք հարյուր տարի լեշով սնվել, ավելի լավ է մի անգամ տաք արյուն խմել, հետո՝ աստված ողորմած է:— Ո՞նց է կալմիկների հեքիաթը:

— Սրամիտ է,— պատասխանեցի ես նրան:— Բայց սպանություններ ու կողոպուտով ապրել, իմ խելքով, ասել է թե՛ լեշ կտցել:

Պուգաչովը նայեց ինձ զարմանքով և ոչինչ չպատասխանեց: Մենք երկուսս էլ լռեցինք, յուրաքանչյուրս իր մտքերի մեջ ընկղմած: Թաթարը մի տխուր երգ սկսեց: Սավելիլը, նիրհելով ճոճվում էր իր տեղում: Կիբիտկան սլանում էր ձմեռային հարթ ճանապարհով... Հանկարծ Յաիկ գետի դարափին ևս տեսա մի փոքրիկ գյուղ՝ ցանկապատով և զանգակատնով. և քառորդ ժամից մենք մտանք Բելոգորսկի բերդը:

ՈՐԱԸ

Ինչպես մեր տան խնձորենին,
Որ ո՛չ շյուղեր ունի, ո՛չ գագաթ,
էնպես էլ մեր ազիզ իշխանուհին—
Ո՛չ հայր ունի, ո՛չ մայր գթառատ
Ո՛վ կզուգի արդյոք նրան,
Ո՛վ օրհնություն կտա նրան:

Հարսանեկան երգ

Կիրիտկան մոտեցա՛վ բերդապետի տան դռանը: Ժողովուրդը ճանաչեց Պուգաշովի զանգակի ձայնը և խոնված վազեց նրա հետևից: Շվաբրինն ինքնակոչին դիմավորեց մուտքի մոտ: Նա կազակի զգեստ էր հագել և մորուք թողել: Դավաճանը Պուգաշովին օգնեց կիրիտկայից դուրս գալ, ստորաքարշ խոսքերով իր ուրախությունն ու ջանասիրությունն արտահայտելով: Ինձ տեսնելով նա շփոթվեց, բայց չուտով հավաքեց իրեն, ձեռքը պարզեց, ասելով. «Դու է՛լ մերն ես: Վաղո՛ց պետք է այդպես անեիր»:— Ծա երեսս շուռ տվի նրանից և ոչինչ չպատասխանեցի:

Սիրտս կսկծաց, երբ մենք մտանք վաղուց ծանոթ սենյակը, ուր պատից դեռ կախված էր հանգուցյալ բերդապետի դիպլոմը, որպես անցած ժամանակի տխուր դամբանագիր: Պուգաշովը նստեց այն բազկաթոռի վրա, ուր երբեմն նիրհում էր Իվան Կուզմիշը, իր ամուսնու քրթմնջոցի տակ քուն մտած: Շվաբրինն իր ձեռքով նրան օղի մատուցեց: Պուգաշովը խմեց մի գավաթ և ինձ ցույց տալով, ասաց նրան. «Նորին բարեծննդությանն էլ հյուրասիրի»: Շվաբրինը մոտեցավ ինձ իր մատուցարանով, բայց ես երկրորդ անգամ երեսս շուռ տվի նրանից: Երևում էր, որ նա գլուխը կորցրել է: Իր սովորական զգաստությամբ նա, իհարկե, գլխի ընկավ, որ Պուգաշովն անբավական է իրենից: Շվաբրինը վախենում էր նրանից, իսկ ինձ անվստահությամբ էր նայում: Պուգաշովը տեղեկացավ բերդի դրության, թշնամու զորքերի վերաբերյալ պտտվող լուրերի և նման բաների մասին, և հանկարծ անսպասելի հարցրեց նրան. «Ասա՛, եղբայր, այդ ի՞նչ

աղջրկ է, որրս քաղ սոտ պարուս աս հսկողութեան տակ: Հապա մի ցույց տուր ինձա:

Շվարքինը մեռելի պես գունատվեց: «Տեր իմ,— ասաց նա դողդոջուն ձայնով...— Տեր իմ, նա հսկողութեան տակ չէ... նա հիվանդ է... նա վերնատան լուսավոր սենյակումն է պառկած»:

«Դե տար ինձ նրա մոտ»,— ասաց ինքնակուռ տեղից վեր կենալով: Հրաժարվել անհնար էր: Շվարքինը Պուգաչովին տարավ Մարիա Իվանովնայի սենյակը: Ես հետևեցի նրանց:

Շվարքինը կանգ առավ սանդուղքի վրա: «Տե՛ր իմ,— ասաց նա:— Դուք իրավազոր եք ինձնից պահանջելու ամեն բան, ինչ որ կամենաք, բայց մի հրամայեք կողմնակի մարդուն մտնել իմ կնոջ ննջարանը»:

Ես ցնցվեցի: «Ուրեմն դու ամուսնացած ես»,— ասացի իս Շվարքինին, պատրաստվելով պատառոտել նրան:

— Հանգի՛ստ,— ընդհատեց ինձ Պուգաչովը:— Դա իմ գործն է: Իսկ դու,— շարունակեց նա, Շվարքինին դառնալով,— խելքիդ զոռ մի տա և մի կոտրատվիր. նա քո կինն է, Թե կինդ չէ, ես նրա մոտ տանում եմ ում կամենամ: Ձե՛րդ բարեծննդություն, եկ իմ հետևից:

Սենյակի դռների մոտ Շվարքինը նորից կանգ առավ և ասաց ընդհատվող ձայնով: «Տեր իմ, նախազգուշացնում եմ ձեզ, որ նա սաստիկ ջերմի մեջ է, երկրորդ օրն է, որ անդադար զառանցում է»:

— Բա՛ց,— ասաց Պուգաչովը:

Շվարքինն սկսեց տնտղել իր գրպանները և ասաց, որ բանալին հետը չի վերցրել: Պուգաչովը ոտքով խփեց դռանը, կողպեքը թռավ. դուռը բացվեց, և մենք ներս մտանք:

Ես նայեցի և քարացա: Հատակին, գեղջկական պատառոտված զգեստով նստած էր Մարիա Իվանովնան՝ գունատ, նիհար, գզգզված մազերով: Նրա առաջ դրված էր մի կուժ ջուր, վրան հացի պատառ: Ինձ տեսնելով նա ցնցվեց ու թղաղակեց: Թե ինձ հետ ի՛նչ եղավ այն ժամանակ՝ չեմ հիշում:

Պուգաչովը նայեց Շվարքինին և ասաց դառն քմիքաղով. «Լա՛վ հիվանդանոց ես ունեցել»: Հետո, մոտենալով Մարիա

ամուսինը քեզ պատժում: Ինչո՞ւ էս դու մեղավոր նրա առաջ»:

— Իմ ամուսինը,— կրկնեց նա:— Իմ ամուսինը չէ՛ նա: Ես երբե՛ք նրա կինը չեմ դառնա: Ես վճռել եմ՝ լավ է մեռնել և կմեռնեմ, եթե ինձ չաղատեն:

Պուգաչովն ահեղ նայեց Շվաբրինին: «Եվ դու համարձակվեցիր ինձ խաբե՞լ,— ասաց նա:— Իսկ դու գիտե՞ս, անպիտան, թե ինչի՞ էս արժանի»:

Շվաբրինը ծունկ չոքեց... Այդ ընթացքին արհամարհանքն իմ մեջ խեղդեց ատելության և զայրույթի ամեն մի զգացում: Ես նողկանքով էի նայում ազնվականին, որ ընկել էր փախըստական կազակի ոտքերը: Պուգաչովը մեղմացավ: «Այս անգամ ներում եմ քեզ,— ասաց նա Շվաբրինին.— բայց իմացած լինես, որ առաջին իսկ հանցանքիդ հետ այս էլ կհիշվի»: Հետո նա դիմեց Մարիա Իվանովնային և սիրալիր ասաց նրան. «Դուրս եկ, սիրուն աղջիկ. ազատություն եմ պարգևում քեզ: Ես թագավորն եմ»:

Մարիա Իվանովնան արագ նայեց նրան և գլխի ընկավ, որ առջև կանգնած է իր ծնողներին սպանողը: Նա դեմքը ծածկեց զույգ ձեռքերով և ընկավ ուշագնաց: Ես վրա հասա. բայց այդ ընթացքին շատ համարձակ սենյակ սողոսկեց իմ վաղեմի ծանոթ Պալաշան և սկսեց հոգ տանել իր օրիորդի համար: Պուգաչովը դուրս եկավ սենյակից, և մենք երեքս իջանք հյուրասենյակ:

— Հը՞, ձերդ բարեծննդություն,— ծիծաղելով ասաց Պուգաչովը,— գեղեցկուհուն փրկեցի՞նք: Ի՞նչ էս կարծում, մարդ չուղարկե՞մ տերտերի հետևից և շտիպե՞մ, որ նա պսակի իր բարեկամուհուն: Ինչ լավ կլինի, ես կդառնամ հարսնահայրը, Շվաբրինը՝ խաչեղբայրը: Տուն-դուռ ծածկենք, խմենք ու մի լա՛վ քեֆ անենք:

Ինչից երկյուղ էի կրում, այն էլ կատարվեց: Շվաբրինը, լսելով Պուգաչովի առաջարկությունը, ինքն իրեն կորցրեց: «Տե՛ր իմ,— կանչեց նա կատաղած:— Ես մեղավոր եմ, ես խաբեցի ձեզ, բայց Գրինյովն էլ է ձեզ խաբում: Այս աղջիկը երեցկնոջ բարեկամուհին չէ. նա Իվան Միրոնովի աղջիկն է, բերդապետի, որին կախեցինք այս բերդը վերցնելիս»:

բան է», — հարցրեց նա ինձ տարակուսանքով:

— Շվարբրինը քեզ ճիշտն ասաց, — պատասխանեցի ես հաստատ:

— Դու ինձ այդ բանը չես ասել, — նկատեց Պուգաչովը, որի դեմքը մռայլվեց:

— Ինքդ դատիր, — պատասխանեցի ես նրան, — արդյոք կարելի՞ էր քո մարդկանց մոտ հայտնել, որ Միրոնովի աղ- չիկը կենդանի է: Զէ՞ որ նրանք կրդկաւին նրան: Ոչի՞նչ չէր փրկի նրան:

— Այդ էլ ճիշտ է, — ծիծաղելով ասաց Պուգաչովը: — Իմ հարբեցողները չէին խնայի խեղճ աղջկան: Լավ է արել սա- նամեր երեցիկներ, որ խաբել է նրանց:

— Լսիր, — շարունակեցի ես, տեսնելով նրա բարյացա- կամ վերաբերմունքը: — Ի՞նչ անունով կանչեմ քեզ՝ չգիտեմ ու չեմ էլ ուզում իմանալ... Բայց տեսնում է աստված, որ ես ուրախ կլինեմ իմ կյանքով երախտահատույց լինել քեզ այն ամենի համար, ինչ դու արեցիր ինձ համար: Միայն՝ մի՛ պահանջիր այն, ինչ հակառակ է իմ պատվին ու քրիստո- նեական խղճին: Դու իմ բարերարն ես: Ավարտիր ինչպես որ սկսել ես. բայց թող ինձ խեղճ որբուհու հետ գնանք, ուր որ աստված մեզ ճանապարհ ցույց կտա: Իսկ մենք, ո՛ւր էլ որ դու լինես, ի՞նչ էլ որ քեզ հետ պատահելու լինի, ամեն օր աստծուն աղոթք կանենք քո մեղապարտ հոգու համար...

Կարծես թե Պուգաչովի դաժան սիրտը զգացվեց: «Է՛հ, թող քո ասածը լինի, — ասաց նա: — Մահապատիժս՝ մահապա- տիժ է, շնորհս՝ շնորհս: Այդպես է իմ սովորությունը: Ա՛ն քո գեղեցկուհուն, տար ուր որ կուզես և թող աստված ձեզ սեր ու համաձայնություն շնորհի»:

Այդ խոսքերի հետ նա դարձավ Շվարբրինին և հրամայեց, որ նա անցաթուղթ տա ինձ, իր իշխանության տակ գտնվող բոլոր ուղևորակերով ու բերդերով անցնելու համար: Շվարբրի- նը միանգամայն խորտակված, կանգնել էր ինչպես քարա- ցած: Պուգաչովը գնաց բերդը դիտելու: Շվարբրինը նրան ուղեկցում էր, իսկ ես մնացի ճանապարհի պատրաստու- թյուններ տեսնելու պատրվակով:

Ես վաղեցի դեպի սենյակը: Դռները փակված էին: Ես

բախեցի: «Ո՞վ է», — հարցրեց Պալաշան: Ես ասացի անունս: Դռների այն կողմից լսվեց Մարիա Իվանովնայի անուշ ձայնը: «Քիչ սպասեցեք, Պյոտր Անդրեյիչ: Ես շորերս եմ փոխում: Գնացեք Ակուլինա Պամֆիլովնայի մոտ, ես իսկույն այնտեղ կգամ»:

Ես հնազանդվեցի և գնացի հայր Գերասիմի տուն: Նա էլ, երեցկիւն էլ դուրս վազեցին ինձ դիմավորելու: Սավելիչն արդեն նախազգուշացրել էր նրանց: «Բա՛րև ձեզ, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց երեցկիւնը: — Աստված էլի արժանացրեց միմյանց տեսության: Ինչպե՞ս եք: Իսկ մենք, դե էն է, ամեն օր հիշում ենք ձեզ: Բայց Մարիա Իվանովնան՝ իմ աղունակս, էլ ի՞նչ ասես, որ չքաշեց առանց ձեզ... Մի ասացեք տեսնեմ, սիրելիս. դուք ինչպե՞ս սարքեցիք գործը Պուգաչովի հետ: Ինչպե՞ս եղավ, որ նա ձեզ չսպանեց: Խեղ լինի, շնորհակալ ենք չարագործից գոնե դրա համար»: — «Հերիք խոսես, պառա՛վ, — ընդհատեց հայր Գերասիմը: — Ինչ որ գիտես՝ դուրս մի տա: Զիք փրկություն ի բազում բարբառելն: Տե՛ր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ, համեցեք ներս, խնդրում ենք: Վաղուց, շա՛տ վաղուց է չենք տեսնվել»:

Երեցկիւնն սկսեց ինձ հյուրասիրել, — աստված ինչ որ տվել էր և միաժամանակ անդադար խոսում էր: Նա ինձ պատմեց, թե Շվաբրինն ինչպես է իրենց հարկադրել նրան հանձնել Մարիա Իվանովնային. ինչպես Մարիա Իվանովնան լաց է եղել և չի կամեցել նրանցից բաժանվել. ինչպես Մարիա Իվանովնան իր հետ մշտական կապ էր ունեցել Պալաշայի միջոցով (ժիր աղջիկ է, որը ուրյադնիկին էլ հարկադրում է իր խոսքով շարժվել). ինչպես նա խորհուրդ է տվել Մարիա Իվանովնային ինձ նամակ գրել և այլն: Իմ հերթին ես կարճառոտ պատմեցի իմ պատմությունը: Տերտերն ու երեցկիւնը երեսներին խաչ էին հանում, լսելով, որ Պուգաչովին հայտնի է նրանց խաբեությունը: «Մեզ հետ է խաչի գորությո՛ւնը, — ասում էր Ակուլինա Պամֆիլովնա: — Տեր աստված, դո՛ւ փրկես փորձանքից: Ի՛նչ եմ ասել, Ալեքսեյ Իվանիչը, խոսք չկա, պտուղ է, հա՛»: — Հենց այդ րոպեին դուռը բացվեց և ներս մտավ Մարիա Իվանովնան՝ ժպտող գոնատ դեմքին: Նա հանել էր իր գեղջկական զգեստը և հագնված էր առաջվա նման՝ պարզ ու դուրեկան:

Ծա արագ բռնեցի նրա ձեռքը և երկար ժամանակ ոչ մի
 բառ չկարողացա արտասանել: Մենք երկուսս էլ լուռ էինք
 բուն հուզմունքից: Մեր հյուրընկալներն զգացին, որ իրենք
 ավելորդ են և դուրս գնացին: Մնացինք մենակ: Ամեն ինչ
 մոռացված էր: Մենք զրուցում էինք և չէինք հագնենում խո-
 սելուց: Մարիա իվանովնան ինձ պատմեց ամեն ինչ, որ
 նրան պատահել էր բերդի առման օրից: Նա նկարագրեց իր
 վիճակի ամբողջ սարսափը, բոլոր այն տանջանքները, որ
 ինքը կրել էր գարշելի Շվաբրինի կողմից: Մենք հիշեցինք և
 նախկին երջանիկ ժամանակը... Երկուսս լաց եղանք...
 Վերջապես ես սկսեցի պարզել նրան իմ դիտավորություննե-
 րը: Նրա համար այլևս անհնար էր մնալ մի բերդում, որ
 գտնվում էր Պուգաչովի իշխանության տակ և կառավարվում
 Շվաբրինի ձեռքով: Ջէր կարելի մտածել նույնպես և Օրեն-
 բուրգի մասին, որ կրում էր պաշարման բոլոր աղետները:
 Աշխարհում նա չունեւր և ոչ մի հարազատ մարդ: Ես նրան
 առաջարկեցի գնալ գյուղ՝ ծնողներիս մոտ: Սկզբում նա տա-
 տանվեց. նրան հայտնի էր հորս անբարյացակամությունը և
 դա վախեցնում էր: Ես հանգստացրի նրան: Ըստ գիտեի, որ
 հայրս ինձ համար երջանկություն կհամարի, նաև իր պարտա-
 կանությունը կհամարի ընդունել հայրենիքի համար ընկաթ
 վաստակավոր ռազմիկի աղջկանը: «Միրելի Մարիա իվանով-
 նա,— ասացի ես վերջապես,— Ես քեզ իմ կիներն եմ համա-
 քում: Զարմանալի հանգամանքներն անխաղի կերպով կապել
 են մեզ. աշխարհում ոչ մի բան չի կարող մեզ անջատել:
 Մարիա իվանովնան ինձ լսում էր պարզ, առանց շինծու
 ամոթխածության, առանց հնարամիտ առարկումների: Նա
 զգում էր, որ իր բախտը կապված է իմի հետ: Սակայն նա
 կրկնեց, որ այլ կերպ, քան իմ ծնողների համաձայնությամբ,
 նա չի լինի իմ կինը: Ես բնավ չառարկեցի նրան: Մենք հալ-
 բուրվեցինք ջերմ, անկեղծ. և այսպիսով ամեն ինչ մեր
 վճռված էր:

Մի ժամից հետո ուրյադնիկն ինձ մի անցաթուղթ բերեց,
 ստորագրված Պուգաչովի խզրզագրով և նրա անունից ինձ
 նրա մոտ կանչեց: Ես Պուգաչովին տեսա ճանապարհ ընկ-
 նելու պատրաստ: Չեմ կարող ասել, թե ես ինչ զգացի, երբ
 հրաժեշտ տվի այդ սոսկալի մարդուն, որը հրեշ էր ու չարա-

գործ բոլորի համար, բացի միայն ինձնից: Ինչո՞ւ ճիշտը չա-
սել: Այդ ընդհանուր մի ուժգին կարեկցություն ինձ քաշեց դե-
պի նա: Ես բուռն կերպով ցանկանում էի նրան դուրս կորզել
չարագործների շրջանից, որոնց նա առաջնորդում էր, և փր-
կել նրա գլուխը՝ քանի դեռ ժամանակ կար: Շվաբրինը և ժո-
ղովուրդը, որոնք խոնաված էին մեզ մոտ, խանդարեցին ինձ
արտահայտել այն ամենը, ինչով լի էր իմ սիրտը:

Մենք բարեկամաբար բաժանվեցինք: Պուգաչովը ամբողջի
մեջ տեսնելով Ակուլինա Պամֆիլովնային, մատով սպառնաց
նրան և խորիմաստ կերպով աչքով արեց. հետո նստեց կի-
բիտկան, հրամայեց քշել դեպի Բերդա և երբ ձիերը շարժվե-
ցին, այն ժամանակ նա մեկ էլ դուրս շրջվեց կիբիտկայից և
կանչեց ինձ. «Մնա՛ս բարով, ձերդ բարեծննդություն. գուցե՝
երբեիցե տեսնվենք»:— Իրոք մենք տեսնվեցինք, սակայն ի՛նչ
պարագաներում...

Պուգաչովը մեկնեց: Երկա՛ր ես նայեցի սպիտակ տա-
փաստանին, որով ընթանում էր նրա եռածի կիբիտկան: Ժո-
ղովուրդը ցրվեց: Շվաբրինը ծլկեց: Ես վերադարձա քահա-
նայի տունը: Ամեն ինչ պատրաստ էր մեր ուղևորման հա-
մար. ես չէի ուզում այլևս դանդաղել: Մեր բոլոր ունեցած-
չունեցածը տեղավորված էր բերդապետի հին սալյակի վրա:
Կառապանները մի ակնթարթում լծեցին ձիերը: Մարիա Իվա-
նովնան գնաց իր ծնողների գերեզմաններին հրաժեշտ տա-
լու. նրանք թաղված էին եկեղեցու հետևը: Ես ուզում էի
ուղեկցել նրան, բայց նա խնդրեց ինձ իրեն մենակ թողնել:
Մի քանի ընկերից նա վերադարձավ, լուռ ու խաղաղ արտաս-
վելով: Սալյակը պատրաստ էր: Հայր Գերասիմը և նրա կինը
դուրս ելան տան շեմքը: Մենք երեքով նստեցինք կիբիտկան.
Մարիա Իվանովնան Պալաշայի հետ և ես: Սավիլիյը բարձ-
րացավ, նստեց կառապանի կողքին: «Գնա՛ք բարով, Մարիա
Իվանովնա, աղունակս. գնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ, մեր
աչքի լույս,— ասում էր բարի երեցկինը:— Բարի ճանա-
պա՛րհ, աստված ձեզ երկուսիդ էլ երջանկություն տա»: Մենք
շարժվեցինք: Բերդապետի տան պատուհանի մոտ տեսա
կանգնած Շվաբրինին: Նրա դեմքը մոռյալ չալություն էր ար-
տահայտում: Ես չէի կամենում ցնծալ շախչախված թշնա-

մուս հանդեպ և աշքերս ուրիշ կողմ դարձքի: Վերջապես մենք
դուրս եկանք բերդի դարբասներից և հավիտյան թողինք Բե-
լոգորսկի բերդը:

ԳԼՈՒԽ XIII

ՋԵՐԲԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մի՛ զայրանաք, տեր իմ, պարտքս է պահանջում
Ուզարկել ձեզ բանտը, հիմա անմիջապես:
— Խնդրեմ, ես պատրաստ եմ. սակայն՝ հույս ունեմ,
նախ թույլ կտաք ինձ գործը պարզաբանեմ:

ԿԵՅԱԺԵԻՆ

Այդպես անակնկալ կապվելով սիրած աղջկա հետ,— որի
մասին դեռևս առավոտյան այնպես ցալալիս անհանգիստ
էի,— ես չէի հավատում ինքս ինձ և կարծում էի, թե ինձ
հետ պատահած ամեն ինչ դատարկ երազ էր: Մարիա Իվա-
նովնան մտազբաղ նայում էր մե՛րթ ինձ, մե՛րթ ճանապարհ-
հին և թվում էր, թե դեռ ուշքի չի եկել ու չի հավաքել իրեն:
Մենք լուռ էինք: Մեր սրտերը չափից դուրս հոգնատանջ էին:
Աննկատելի կերպով երկու ժամից մենք հասանք մերձակա
մի բերդ, որ նույնպես Պուգաչովի իշխանության տակ էր: Այս-
տեղ մենք փոխեցինք ձիերը: Տեսնելով, թե ինչ արագությամբ
են լծում ձիերին, թե ինչ փութկոտ պատրաստակամություն
է ցույց տալիս մորուքավոր կազակը, որին Պուգաչովը պա-
րետ էր կարգել,— ես հասկացա, որ շնորհիվ մեզ բերող կա-
ռապանի շատախոսության, ինձ ընդունում են որպես բախ-
տի բերմամբ արքունիքում շնորհ գտած մի բարձրաստիճա-
նավորի:

Շարունակեցինք մեր ճանապարհը: Սկսեց մթնել: Մենք
մոտենում էինք մի փոքրիկ քաղաքի, ուր, մորուքավոր պա-
րետի ասելով, մի ուժեղ զորախումբ էր գտնվում, ուր գնում
էր ինքնակոչին միանալու: Պահակները մեզ կանգնեցրին:
Այն հարցին, թե ո՞վ է գալիս, կառապանը բարձրաձայն պա-
տասխանեց.— «Թագավորի խնամին իր տանտիկնոջ հետ»:
Հանկարծ հուսարների բազմությունը մեզ շրջապատեց սար-

ապիելի հայհոյանքով: «Դո՛ւրս արի, դեկ խնամի,— տասց ինձ բեղավոր վախճիստորը:— Ա՛յ թե բուրդդ բարերար կհանե՛նք — քոնն էլ, քո տիկնոջն էլ»:

Ես դուրս եկա կիրիտկայից և պահանջեցի, որ ինձ տանեն իրենց պետի մոտ: Տեսնելով, որ ես սպա եմ, զինվորները դադարեցրին հայհոյանքը: Վախճիստուն ինձ տարավ մայրի մոտ: Սավելիչն ինձնից ետ չէր մնում, քթի տակ քրթմնջալով. «է՛ս էլ քո թագավորի խնամին: Մրից ելանք՝ մրջուրն ընկանք... Տե՛ր աստված, արդյոք ինչո՞վ կվերջանա էս բոլորը»: Կիրիտկան դանդաղ հետևում էր մեզ:

Հինգ ռուպեից մենք մոտեցանք պալատ լուսավորված մի տնակի: Վախճիստուն ինձ թողեց պահակի հետ և գնաց իմ մասին հայտնելու: Նա իսկույն ևեթ վերադարձավ, հայտարարելով ինձ, որ նորին բարձր բարեծննդությունը ժամանակ չունի ինձ ընդունելու և, որ նա հրամայել է բանտ տանել ինձ, իսկ տիկնոջն իր մոտ քերել:

— Դա ի՞նչ է նշանակում,— բղավեցի ես կատաղած:— Մի՞թե նա գովել է, ի՞նչ է:

— Չեմ կարող իմանալ, ձե՛րդ բարեծննդություն,— պատասխանեց վախճիստորը:— Միայն թե նորին բարձր բարեծննդությունը հրամայեց ձերդ բարեծննդությանը բանտ տանել, իսկ նորին բարեծննդության տիկնոջը հրամայված է նորին բարձր բարեծննդության մոտ տանել, ձե՛րդ բարեծննդություն:

Ես նետվեցի դեպի մուտքը: Պահակները չփորձեցին ինձ բռնել և ես ուղղակի ներս ընկա մի սենյակ, ուր հինգ-վեց հոգի հուսարական սպաներ բանկ էին խաղում: Թուղթ բաժանողը մայրոն էր: Մեծ էր իմ զարմանքը, երբ նրան նայելուն պես ճանաչեցի Իվան Իվանովիչ Զուրինին, որը ժամանակով թղթախաղի մեջ տարավ ինձ Սիմբիրսկի պանդոկում:

— Մի՞թե կարելի բան է,— կանչեցի ես,— Իվան Իվանովիչ, արդյոք դո՛ւ ես:

— Բա՛, բա՛, բա՛, Պյոտր Անդրեյիչ, Այս ո՛ր քամին բերեց քեզ: Որտեղի՞ց ես գալիս: Բարե, եղբայր, բարե: Չե՛ս ուզում արդյոք թուղթ դնել:

— Շնորհակալ եմ: Ավելի լավ է հրամայիր, որ ինձ բնակարան տան:

— Ինչի՞դ է պետք բնակարանը: Մնա ինձ մոտ:

— Չեմ կարող. ես մեծակ չեմ:

— Դե ընկերոջդ էլ այստեղ բեր:

— Ես ընկերոջ հետ չեմ. ես... մի տիկնոջ հետ եմ:

— Տիկի՞ն: Այդ որտեղի՞ց ես դու նրան ճանկեի: Էհե՛, եղբայր: (Այս խոսքերի հետ Զուրինն այնպես նշանակալից սուլեց, որ ամենքը հռհռացին, իսկ ես բոլորովին շփոթվեցի):

— Դե՛, — շարունակեց Զուրինը, — թող այդպես լինի: Բնակարան կստանաս: Բայց ափսո՛ս... Մենք մի լավ քեֆ կանեինք, ինչպես անցյալ անգամ... Հե՛յ, տղա: Հապա ինչո՞ւ այստեղ չես բերում Պուգաչովի պատվական սանամորը. չի՞նի՞ համառո՞ւմ է: Ասեք, նրան, որ չվախենա, բարինը շատ լավ մարդ է, ոչնչով չի վիրավորի նրան: Ու մի լավ զարկեք շինքին:

— Ի՞նչ ես ասում, — ասացի ես Զուրինին: — Ի՞նչ Պուգաչովի սանամայր, ի՞նչ բան: Նա հանգուցյալ կապիտան Միրոնովի աղջիկն է: Ես նրան դուրս եմ բերել գերությունից և հիմա ուղեկցում եմ մինչև հորս գյուղը, ուր և կթողնեմ նրան:

— Ինչպե՞ս: Ասել է թե հիմա քո մասին էր, որ ինձ զեկուցեցին: Աստված սիրես այս ի՞նչ է նշանակում:

— Հետո կպատմեմ ամեն ինչ: Իսկ հիմա, ի սեր աստծո, հանգստացրու խեղճ աղջկան, որին քո հուսարները սրտաճաք արին:

Զուրինն իսկույն կարգադրություն արեց: Նա ինքը դուրս եկավ փողոց ներողություն խնդրելու Մարիա Իվանովնայից՝ ականաթյուրիմացության համար և վախժիստրին հրամայեց քաղաքում ամենալավ բնակարանը նրան հատկացնել: Ես մնացի Զուրինի մոտ գիշերելու:

Մենք ընթրեցինք և, երբ երկուսով մնացինք, ես նրան պատմեցի իմ արկածները: Զուրինն ինձ լսում էր մեծ հետաքրքրությամբ: Երբ ես վերջացրի, նա գլուխը շարժեց և ասաց. «Եղբայր, այս բոլորը՝ լավ. մի բան է վատը, ո՞ր սատանան է դրդում քեզ ամուսնանալու: Ես, որպես աղնիվ սպա, չեմ ուզում քեզ խաբել, ուրեմն հավատա ինձ, որ ամուսնությունը խելառություն է: Ասա՛, մի՞թե կարող ես դու

կնոջ դարդ քաշել և երիխաներ խնամել: Է՛հ, թեթիւ էդ բանի վրա: Ինձ լսիր, ձեռք քաշի կապիտանի աղջկանից: Սիմբիր-սկի ճանապարհը ևս մաքրել եմ և անվտանգ է: Վաղն ևեթ նրան մենակ ուղարկիր քո ծնողների մոտ, իսկ ինքդ մնա իմ ջոկատում: Կարիք չկա, որ դու վերադառնաս Օրենբուրգ: Նորից կընկնես խռովարարների ձեռքը և այլևս դժվար թե մեկ էլ գլուխդ պրծացնես: Այսպիսով, սիրային հիմարությունն էլ ինքն իրեն կանցնի և ամեն ինչ լավ կլինի»:

Թեպետ ես լիովին համաձայն չէի նրա հետ, սակայն զգացի, որ պատվո պարտքս պահանջում է իմ ներկայությունը թագուհու զորքի մեջ: Ես վճռեցի հետևել Զուրիկի խորհրդին՝ Մարիա Իվանովնային ուղարկել գյուղ և մնալ նրա ջոկատում:

Սավելիչն եկավ շորերս հանելու: Ես հայտնեցի նրան, որ մյուս օրն ևեթ պատրաստ լինի ճանապարհ ընկնելու Մարիա Իվանովնայի հետ: Նա ուզում էր համառել:

— Ի՞նչ ես ասում, տեր իմ: Ես ինչպե՞ս թողնեմ քեզ: Ո՞վ պիտի հոգ տանի քո մասին: Ի՞նչ կասեն քո ծնողները:

Գիտենալով իմ վերակացուի համառությունը, ես մտքումս դրի փաղաքշանքով ու անկեղծությամբ համոզել նրան:— «Իմ բարեկամ, Արխիպ Սավելիչ,— ասացի ես:— Մի՛ մերժի, եղիր իմ բարերարը. այստեղ ես ծառայի պետք չեմ ունենա, մինչդեռ հանգիստ չեմ լինի, եթե Մարիա Իվանովնան ճանապարհ ընկնի առանց քեզ: Ծառայելով նրան, դու և՛ ինձ ես ծառայում, որովհետև հաստատ որոշել եմ՝ երբ շուտով հանգամանքներն ինձ թույլ տան, ամուսնանալ նրա հետ»:

Այստեղ Սավելիչը ձեռքերն իրար տվեց աննկարագրելի զարմանքով: «Ամուսնանա՞լ,— կրկնեց նա:— Երեխան ամուսնանա՞լ է ուզում: Հապա ի՞նչ կասի հայրիկդ, իսկ մայրիկդ ի՞նչ կմտածի»:

— Կհամաձայնեն: Ծիշտ, կհամաձայնեն,— պատասխանեցի ես,— երբ կճանաչեն Մարիա Իվանովնային: Քեզ վրա էլ ես հույս ունեմ: Հայրիկս ու մայրիկս քեզ կհավատան. դու մեր միջնորդը կլինես, այնպես չէ՞:

Մերունին զգացված էր: «Օ՛հ, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ,— պատասխանեց նա:— Թեև վաղ ես մտածել ամուսնանալ, բայց դե Մարիա Իվանովնան էնպես լավ աղջիկ է, որ մեղք

է ևս պատահմունքը ձեռքից բաց թողնել: Թո՛ղ քո ասածը լինի: Աստծու հրեշտակի հետ ճանապարհ կընկնեմ և խոնարհաբար կասեմ քո ծնողներին, որ էդ տեսակ հարսնացուն օժիտի պետք էլ չունի»:

Ես շնորհակալութիւն հայտնեցի Սավելիչին և պառկեցի քնելու միևնույն սենյակում Զուրինի հետ: Տաքացած և հուզված լինելով, ես ամեն ինչ պատմեցի նրան: Զուրինն սկըզբում հաճույքով էր զրուցում, բայց կամաց-կամաց նրա բառերը սակավ և անկապ դարձան: Վերջապես, ի պատասխան մի ինչ-որ իմ հարցին նա խումփացրեց ու քթով սուլեց: Ես լռեցի և շուտով հետեցի նրա օրինակին:

Հետեյալ օրն առավոտյան ես գնացի Մարիա Իվանովնայի մօտ: Ես նրան հաղորդեցի իմ մտադրութիւնները: Նա խելացի գտավ այդ ամենը և իսկույն համաձայնեց ինձ հետ: Զուրինի ջոկատը քաղաքից դուրս պիտի գար հենց նույն օրը: Զպետք էր դանդաղել: Ես հենց այդտեղ բաժանվեցի Մարիա Իվանովնայից, նրան Սավելիչին հանձնարարելով և հետը մի նամակ տալով՝ ուղղված իմ ծնողներին: Մարիա Իվանովնան լաց եղավ: «Մնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց նա կամացուկ: — Կտեսնվենք արդյոք թե ոչ՝ միայն աստված գիտե. բայց ես հավիտյան չեմ մոռանա ձեզ. մինչև գերեզման իմ սրտում միայն դու կմնաս»: Ես ոչինչ չկարողացա պատասխանել: Մարդիկ շրջապատեցին մեզ: Ես չէի ուզում նրանց մոտ անձնատուր լինել ինձ հուզող զգացմունքներին: Վերջապես նա մեկնեց: Ես վերադարձա Զուրինի մօտ՝ տխուր ու լուռ, նա կամեցավ ինձ ուրախացնել: Ես ուզեցի ցրել մըտքերս. այդ օրը մենք անցկացրինք աղմուկով ու մոլեգին և երեկոյան ռազմերթի ելանք:

Փետրվարի վերջն էր: Ռազմական կարգադրութիւնները դժվարացնող ձմեռն անցնում էր, և մեր գնեռալները պատրաստվում էին միահամուռ գործակցության: Պուզալովը դեռ ևս կանգնած էր Օրենբուրգի մօտ: Այնինչ, հետզհետե ջոկատները միանում էին նրա շուրջը և բոլոր կողմերից մոտենում էին չարագործներին բուլնին: Ապստամբող գյուղերը մեր զորքերը տեսնելուն պէս հնազանդութիւն էին հայտնում. ավազակախմբերն ամենուրեք փախչում էին մեր առջև:

վից և ամեն ինչ նախագուշակում էր արագ և բարեհաջող վախճան:

Շուտով իշխակի Գուրիցինը Տատիշչևա բերդի մոտ շարդեց Պուգաչովին, ցրեց նրա խառնիճաղանջ զորքերը, ազատեց Օրենբուրգը ու թվում էր, թե խոռովությանը հասցրեց վերջին և վճռական հարվածը: Այդ ժամանակ Զուրինին ուղարկեցին խոռվարար բաշկիրների մի հրոսախմբի գեմ, որոնք ցրվում էին ավելի շուտ, քան մենք տեսնում էինք նրանց: Գարունը մեզ կաշկանդեց թաթարական մի գյուղում: Գետակները վարարել էին և ճանապարհներն անանցանելի դարձել. մեր անգործության մեջ մենք մեզ մխիթարում էինք ավազակների ու վայրենիների դեմ մղվող ձանձրալի ու չնչին պատերազմի ջուտափուլթ ավարտման մտքով:

Սակայն Պուգաչովը չէր բռնված: Նա հայտնվեց սիբիրյան գործարաններում, այնտեղ նորանոր խմբեր հավաքեց և վերստին սկսեց շարագործություններ անել: Նրա հաջողությունների լուրը նորից տարածվեց: Մենք իմացանք սիբիրյան բերդերի ավերման մասին: Շուտով Կազանի գրավման և ինքնակոչի դեպի Մոսկվա արշավելու լուրն անհանգստացրեց զորապետներին, որոնք անհոգ քնած էին, հույսները դրած արհամարհելի խոռվարարի անզորության վրա: Զուրինը հրաման ստացավ անցնել Վոլգան:

Ջեմ պատմի մեր արշավանքներն ու պատերազմի վախճանը: Կարճ կասեմ, որ աղետը ծայրահեղության էր հասնում: Ամենուրեք խափանվել էր վարչությունը. կալվածատերերն անտառներում էին թաքնվում: Ավազակախմբերը շարագործություններ էին անում ամեն տեղ: Առանձին զորամասերի պետերն ինքնակամ կերպով պատժում էին և ներումն շնորհում: Լայնարձակ երկրի վիճակը, ուր հրդեհն էր մոլեգնում, սարսափելի էր: Աստված մի՛ արասցե տեսնել ռուսական բունտը՝ անմիտ ու անողոր:

Պուգաչովը փախչում էր Իվան Իվանովիչ Միխելսոնի զորքերից հետամուտ: Շուտով մենք լսեցինք նրա կատարյալ ջախջախման մասին: Վերջապես Զուրինը տեղեկություն ստացավ, որ ինքնակոչը բռնված է, դրա հետ միասին և հրաման՝ որ կանգ առնենք: Պատերազմն ավարտվեց: Վերջապես ես կարող էի ճանապարհվել իմ ծնողների մոտ: Այն միտքը, որ

նրանց կգրկեմ, կտեսնեմ Մարիա Իվանովնային, որից ես ոչ մի լուր չունեի, ոգևորում էր ինձ ցնծությամբ։ Զուրիներ ծիծաղում էր և ուսերը թոթվում։ «Չէ՛, քո բանը պրծած է։ Կամուսնանաս — իզո՛ւր տեղը կկորչես»։

Բայց և այնպես, տարօրինակ մի զգացում թունավորում էր իմ ուրախությունը. ակամա միտք էի անում այնքան անմեղ զոհերի արցունքով թաթախված շարագործի, նրան սպասող մահապատժի մասին և անհանգստանում էի. Ծմե՛լյա, Ծմե՛լյա,— մտածում էի ես սրտնեղված,— ինչո՞ւ դու սվինի չհանդիպեցիր, կարտեշի տակ չընկար, Դրանից լավ ի՞նչ կարող էր լինել քեզ համար։ Ի՞նչ կհրամայեք անել՝ նրա մասին ունեցած մտածմունքն իմ մեջ անբաժան էր փրկության՝ որ նա տվեց ինձ իր կյանքի ամենասուսկալի ըոպեններից մեկում և իմ հարսնացուն զազրելի Շվաբրինի ձեռքից ազատելու մտքի հետ։

Զուրիներն ինձ արձակուրդ տվեց։ Մի քանի օրից ես վերստին պետք է գտնվեի իմ ընտանիքում, նորից տեսնեի Մարիա Իվանովնային... Հանկարծ անսպասելի մի փոթորիկ ինձ տապալեց։

Մեկնումի օրը, հենց նույն րոպեին, երբ ես պատրաստվում էի ճանապարհ ընկնելու, Զուրիներ խրճիթ մտավ՝ ձեռքին մի թուղթ բռնած, արտակարգ մտահոգ դեմքով։ Ասես մի բան սիրտս խայթեց։ Ես վախեցա, ինքս էլ չիմանալով, թե ինչից։ Նա դուրս արեց իմ սպասյակ զինվորին և հայտնեց, որ հետո գործ ունի։ «Ի՞նչ կա»,— հարցրի ես անհանգստությամբ։ «Մի փոթորիկ անախորժություն,— պատասխանեց նա թուղթը ինձ տալով։— Կարդա, թե հիմա ես ի՞նչ ստացա»։ Ես սկսեցի կարդալ թուղթը, որ մի գաղտնի հրաման էր, ուղղված բոլոր առանձին զորապետներին՝ ձերբակալել ինձ, ո՛ւր էլ որ նրանց ձեռքն ընկնեմ, և պահակների հսկողությամբ անհապաղ ուղարկել Կազան՝ քննիչ հանձնաժողովին, որ հիմնված էր Պուգաչովի գործով։

Քիչ մնաց, որ թուղթը ձեռքիցս ընկներ։ «Ճար չկա,— ասաց Զուրիներ։— Իմ պարտքն է հնազանդվել հրամանին։ Հավանական է, որ Պուգաչովի հետ ունեցած քո բարեկամական հարաբերությունների լուրը մի որևէ կերպ հասել է կառավարության, Հուսով եմ, որ գործը ոչ մի հետևանք չի ունե-

նա և որ դու կարդարանաս հանձնաժողովի առաջ, Մի ընկճվի և ուղևորվիր»։ Խիղճս հանգիստ էր, դատաստանից ես չէի վախենում, բայց քաղցր տեսակցության ընդհանրությունից մի քանի ամսով հետաձգվելու միտքը սարսափեցնում էր ինձ։ Սալլակը պատրաստ էր։ Զուրիսը մտերմաբար ինձ հրաժեշտ տվեց։ Ինձ նստեցրին սալլակը, Հետո նստեցին երկու սուսերամերկ հուսարներ և ես ուղևորվեցի մեծ ճանապարհով։

ԳԼՈՒԽ XIV

ԴԱՏԱ

Աշխարհի լուր, ասելիք—

Մովի բազմազան ալիք։

Առած

Ես հալատացած էի, որ ամեն ինչի պատճառն իմ ինքնակամ բացակայությունն էր Օրենբուրգից։ Ես հեշտությամբ կարող էի արդարանալ. ասպետականությունը ոչ միայն երբեք չէր արգելված, այլ մինչև իսկ ամեն կերպ խրախուսվում էր։ Ես կարող էի մեղադրվել ավելորդ տաքարյունության և ոչ թե անհնազանդության մեջ։ Սակայն բաղձաթիվ վկաներ կարող էին ապացուցել Պուգաչովի հետ ունեցած իմ բարեկամական հարաբերությունները, որոնք, համենայն դեպս, պետք է թվային խիստ կասկածելի։ Ամբողջ ճանապարհին ես մտածում էի ինձ սպասող հարցաքննությունների մասին, կշռում էի իմ պատասխանները և վճռեցի դատարանի առաջ հայտնել զուտ ճշմարտությունը, արդարացման այս եղանակը կարծելով որպես ամենապարզը, միաժամանակ և ամենահուսալին։

Հասա Կադան. քաղաքն ամալի էր և հրաճարակ։ Փողոցներում, տների տեղ ածուխի շեղջեր էին մնացել և մրտած պատերը ցցված էին առանց կտուրի ու պատուհանների։ Այդպես էր Պուգաչովի թողած հետքը։ Ինձ տարան բերդը, որ անվթար մնացել էր այրված քաղաքի մեջտեղում։ Հուսարները ինձ հանձնեցին պահակասպային։ Նա հրամայեց, որ դարբնին կանչեն։ Ութերիս շղթա հագցրին և պինդ ամրաց-

րին: Հետո ինձ բանտ տարան և մենակ թողին նեղիկ ու մութ սենյակում, որի պատերը բոլորովին մերկ էին և մի փոքրիկ պատուհան ուներ, խափանված երկաթե վանդակով:

Այսպիսի սկիզբը ոչինչ լավ բան չէր գուշակում ինձ համար: Սակայն ես չէի կորցնում ո՛չ արիությունս, ո՛չ էլ հույսս: Ես դիմեցի բոլոր վշտացողների մխիթարության և առաջին անգամ ճաշակելով հստակ, սակայն խոցոտված սրտից զեղված աղոթքի քաղցրությունը, խաղաղ ննջեցի, չմտածելով այն մասին, թե ի՞նչ է սպասում ինձ:

Մյուս օրը բանտային պահապանն արթնացրեց ինձ, հայտնելով, որ հանձնաժողովն ինձ պահանջում է: Երկու զինվորներ բակի միջով ինձ տարան բերդապետի տունը, նախասենյակում իրենք կանգ առան և ինձ մենակ ներս թողին ներքին սենյակները:

Ես մտա բավական ընդարձակ մի դահլիճ: Թղթերով ծածկված սեղանի շուրջը նստած էին երկու մարդ՝ հասակավոր գեներալը, տեպքով խիստ ու սառն, և երիտասարդ գվարդիական կապիտանը՝ քսանութ տարեկան, շատ հաճելի արտաքինով, շարժումների մեջ ճարպի՞ղ ու ազատ: Պատուհանի մոտ, հատուկ մի սեղանի առջև նստած էր քարտուղարը՝ գրիչը ականջի հետևը, թղթի վրա թեքված, պատրաստ՝ իմ ցուցմունքները գրելու: Հարցաքննությունն սկսվեց: Հարցրին անունս ու կոչումս: Գեներալը տեղեկացավ, թե Անդրեյ Պետրովիչ Գրինյովի որդին չե՞մ արդյոք: Եվ իմ պատասխանին առարկեց խստությամբ. «Ափսոս, որ այդպիսի պատվավոր մարդն այս տեսակ անարժան որդի ունի»: Ես հանգիստ պատասխանեցի, թե ինչպիսին էլ որ լինի ինձ վրա ծանրացած մեղադրանքը, ես հույս ունեմ այդ ամենը ցրել, առանց կեղծելու բացատրելով ճշմարտությունը: Իմ ինքնավստահությունը նրան դուր չեկավ: «Սուր լեզու ունես, մեր տղա,— ասաց նա դիմքը խոժոռելով.— բայց մենք քեզպեսների՞ն ենք տեսել»:

Այն ժամանակ երիտասարդը հարցրեց ինձ, թե ի՞նչ առիթով և ի՞նչ ժամանակ եմ ես ծառայության մտել Պուգաչովի մոտ և ի՞նչ հանձնարարություններով է նա օգտագործել ինձ:

Ես վրդովմունքով պատասխանեցի, թե ես որպես սպա և ազնվական, Պուգաչովի մոտ ոչ մի ծառայության մտնել չէի

կարող և ոչ մի հանձնարարություն նրանից ընդունել չէի կարող:

— Հապա այդ ինչպե՞ս է,— առարկեց ինձ հարցաքննողը, — որ մենակ ազնվականն ու սպան է խնայված ինքնակուշի կողմից, մինչդեռ նրա բոլոր ընկերները շարաշար սպանված են: Ինչպե՞ս է, որ այդ սպան ու ազնվականը մտերմաբար խնջույք են անում խռովարարների հետ, գլխավոր շարագործից նվերներ է ընդունում՝ մուշտակ, ձի ու կես մանեթ փող: Ինչի՞ց է առաջացել այդ տեսակ տարօրինակ բարեկամությունը և ինչի՞ վրա է այն հիմնված, եթե ոչ դավաճանություն և կամ առնվազն՝ զազրելի և հանցավոր փոքրոգության վրա:

Ես խորապես վիրավորված էի գվարդիական սպայի խոսքերից և եռանդով սկսեցի ինձ արդարացնել: Ես պատմեցի, թե ինչպես սկսվեց իմ ծանոթությունը Պուգաչովի հետ սպիաստանում, բքի ժամանակ. ինչպես Բելոգորսկի բերդի առման ժամանակ նա ինձ ճանաչեց և խնայեց: Ասացի, որ մուշտակը և ձին, ճիշտ է, չեմ ամաչել ընդունել ինքնակուշից, բայց թե՛ մինչև վերջին հնարավորությունը պաշտպանել եմ Բելոգորսկի բերդը շարագործից: Վերջապես ես մատնացույց արի նաև իմ գեներալին, որը կարող էր վկայել իմ ջանքն ու ճիգը Օրոնբուրգի սղետալի պաշարման միջոցին:

Խրոխտ ծերունին սեղանի վրայից վերցրեց բացած մի նամակ և սկսեց բարձր ձայնով կարդալ այն.

«Զերդ գերազանցության հարցմունքին՝ պրապորշչիկ Գրինյովի վերաբերյալ, որը իբրև թե խառն է ներկա խռովության և հարաբերության մեջ է մտել շարագործի հետ, որպիսի քայլը հակառակ է ծառայության և երդման պարտավորության,— պատիվ ունեմ հայտնելու, որ հիշյալ պրապորշչիկ Գրինյովը Օրենբուրգում ծառայության մեջ գտնվել է անցյալ 1773 թվականի հոկտեմբերի սկզբից մինչև սույն տարվա փետրվարի 24-ը երբ նա քաղաքից բացակայեց և այն ժամանակվանից այլևս չի ներկայացել իմ զորախումբը: Մինչդեռ, մեր կողմն անցած զորականներից լսել ենք, որ նա եղել է Պուգաչովի մոտ՝ ավանում և նրա հետ միասին գնացել է Բելոգորսկի բերդը, որտեղ նա առաջ եղել է ծառայության մեջ. ինչ վերաբերում է նրա վարք ու բարքին, ապա ես կարող

հմ...»: Այդտեղ նա իր ընթերցումն ընդհատեց և խստությամբ ասաց ինձ. «Հիմա ի՞նչ կասես քո արդարացման համար»:

Ես այն է, ուզում էի շարունակել, ինչպես սկսել էի և բացատրել հմ կապը Մարիա Իվանովնայի հետ նույնքան անկեղծ, ինչպես և մնացած բոլորը, սակայն հանկարծ զգացի մի անհաղթելի նողկանք: Մի միտք անցավ իմ գլխով, որ եթե ես նրա անունը տամ, ապա հանձնաժողովը նրան ևս հարցաքննության կկանչի. և այն միտքը, թե նրա անունը կհշուռեմ շարագործների զազրելի զրպարտություններին և նրա՛ն երես առ երես կհանեմ սրանց դեմ — այդ սոսկալի միտքն այնպես հարվածեց ինձ, որ լեզուս բռնվեց և ես շփոթվեցի:

Դատավորներս, որոնք, թվում էր թե սկսել էին որոշ բարյացակամությամբ լսել իմ պատասխանները, վերստին լարվեցին իմ դեմ՝ տեսնելով իմ շփոթմունքը: Գվարդիական սպան պահանջեց, որ ինձ երես առ երես կանգնեցնեն գլխավոր տեղեկատուի հետ: Գնեերալը հրամայեց կանչել երեկվա շարագործին: Ես արագ շրջվեցի դեպի դռները, սպասելով ինձ մեղադրողի երևալուն: Մի քանի րոպեից շղթաներն աղմկեցին, դռները բացվեցին, և մտավ Շվաբրինը. Ես զարմացա, տեսնելով, թե որքա՛ն փոխվել է: Նա սաստիկ նիհար էր և գունատ: Նրա մազերը, որ դեռ վերջերս կուպրի նման քե էին, բոլորովին սպիտակել էին. երկար մորուքը խճճված էր: Նա կրկնեց իր մեղադրանքը թույլ, սակայն համարձակ ձայնով: Նրա ասելով ես՝ որպես լրտես, Պուգաչովի կողմից ուղարկված եմ եղել Օրենբուրգ. ամեն օր հրացանաձգության եմ դուրս եկել, որպեսզի գրավոր տեղեկություններ տամ այն բոլորի մասին, ինչ կատարվում էր քաղաքում. որ, վերջապես, ակնհայտ կերպով հանձնվել եմ ինքնակոչին, նրա հետ միասին բերդից բերդ եմ անցել, աշխատելով ամեն կերպ կործանել իմ դավաճան ընկերներին, որպեսզի գրավեմ նրանց տեղերը և օգտվեմ ինքնակոչի բաշխված պարգևներից:— Ես լուռ լսեցի նրան և գոհ էի մի բանով. զազրելի շարագործը շարտասանեց Մարիա Իվանովնայի անունը, արգյոք ա՛յն պատճառով, որ նրա ինքնասիրությունը խոցվում էր՝ միտք անելով այն աղքատ մասին, որն իրեն արհամարհանքով մերժեց, թե՛ այն պատճառով, որ նրա որոտում մի

կայծ էր թաքնված նույն այն զգացմունքից, որ և ինձ հարկադրեց լռելու. ինչպես էլ որ լինեիր, հանձնաժողովի ներկայությամբ շարտասանվեց Բելոգորսկի բերդապետի դատեր անունը: Ես է՛լ ավելի հաստատ մնացի իմ դիտավորության մեջ և երբ դատավորները հարցրին, թե ինչով կարող եմ հերքել Շվաբերինի ցուցմունքները, ես պատասխանեցի, որ պընգում եմ իմ առաջին բացատրությունը և ուրիշ ոչինչ չեմ կարող ասել իմ արդարացման համար: Գեներալը հրամայեց, որ մեզ տանեն: Մենք միասին դուրս եկանք: Ես հանգիստ նայեցի Շվաբերինին, սակայն ոչ մի խոսք չսացի նրան: Նա չարաիւինդ քմծիծաղ տվեց և իր շղթաները փոքր-ինչ բարձրացնելով առաջ ընկավ ու քայլերն արագացրեց: Ինձ նորից բանտ տարան և այդ ժամանակից այլևս հարցաքննություն չպահանջեցին:

Ես ներկա չեմ եղել այն ամենին, որոնց մասին մնում է ինձ տեղեկացնել ընթերցողին. սակայն այնքան հաճախ եմ գրանց մասին պատմություններ լսել, որ ամենափոքր մանրամասնություններն անգամ մեխվել են իմ հիշողության մեջ, և ինձ թվում է, թե ես անտեսանելի կերպով տեղն ու տեղը ներկա եմ եղել:

Մարիա Իվանովնային իմ ծնողները ընդունում են այն անկեղծ սիրալիրությամբ, որով այնպես հայտնի էին հին դարի մարդիկ, նրանք աստծու շնորհ են համարել, որ առիթ են ունեցել պատսպարելու և փայփայելու խեղճ որբուհուն: Շուտով նրանք սրտանց մտերմանում են նրան, որովհետև չէր կարելի նրան ճանաչել ու շփրել: Հորս այլևս դատարկ քմահաճություն չէր թվում իմ սերը, իսկ մայրիկիս ուզածն էլ հենց այն էր, որ իր Պետրուշան ամուսնանա կապիտանի գողտրիկ աղջկա հետ:

Իմ ձեռքակալման լուրը շմեցնում է մեր ամբողջ ընտանիքին: Մարիա Իվանովնան իմ ծնողներին այնպիսի պարզությամբ է պատմում Պուգաչովի հետ ունեցած իմ ծանոթության մասին, որ դա ոչ միայն նրանց չի անհանգստացնում, այլև հարկադրում է հաճախ անկեղծ սրտով ծիծաղել: Հայրս չի ուզում հավատալ, որ ես կարող եմ խառն լինել զազրելի խռովությանը, որի նպատակն էր գահի տապալումը և ազնվական տոհմի ոչնչացումը: Նա խիստ հարցաքննության

է ենթարկում Սաւելիչին: Դաստիարակս չի թաքցնում, որ բարինը քանիցս հյուր է եղել Եմելկա Պուզաշովին և որ շարագործը որպէս թե նրան շնորհներ է արել. բայց նա երդվում է, որ ոչ մի դավաճանության մասին ինքը չի էլ լսել: Ծերերը հանգստանում են և անհամբեր սպասում բարեհաջող լուրերի: Մարիա Իվանովնան սաստիկ տագնապ է ապրում, սակայն լռում է, քանի որ վերին աստիճանի օժտված էր համեստությամբ ու զգուշությամբ:

Անցնում է մի քանի շաբաթ... Հանկարծ հայրս մի նամակ է ստանում Պետերբուրգից, մեր ազգական իշխան Բ-ից: Իշխանը իմ մասին գրում է նրան: Սովորական նախաբանից հետո նա հայտնում է հորս, որ խռովարարների դիտավորութունների մեջ իմ ունեցած մասնակցության մասին եղած կասկածները դժբախտաբար չափից դուրս հիմնավոր են եղել, որ ուրիշներին օրինակ հանդիսացող մահապատիժը պետք է իջնել իմ գլխին, սակայն թագուհին հարգելով հորս արժանիքներն ու տարիքը, վճռել է ներումն շնորհել հանցավոր որդուն և նրան խայտառակ մահապատժից ազատելով, հրամայել է միայն աքսորել Սիբիրի մի հեռավոր վայր՝ ցմահ բնակություն:

Այս անսպասելի հարվածը քիչ է մնում հորս սպանի: Նա կորցնում է իր սովորական արիությունը և նրա վիշտը (սովորաբար՝ համր) թափվում է դառն տրտունջներով. «Ինչպե՞ս,— կրկնում է նա զայրացած:— Որդիս մասնակցել է Պուզաշովի դիտավորութուններին: Աստված ճշմարիտ, այս ի՞նչ խայտառակության հասա ես: Թագուհին նրան ազատում է մահապատժից: Մի՞թե դա ավելի հեշտ է ինձ համար: Սարսափելին մահապատիժը չէ՞ իմ մեծ պապի հայրը կառափնատեղումն է մեռել, պաշտպանելով այն, ինչ իր սրտի սրբություն սրբոցն է համարել. հայրս տուժել է Վոլինսկու և Խրուշչովի հետ միասին: Բայց ազնվականը դրժի իր երդումը, միանա ավազակների, մարդասպանների, փախըստական ճորտերի հետ... Ամո՞թ և խայտառակություն մեր տոհմին...»: Ահաբեկված նրա հուսահատությունից, մայրս սիրտ չի անում նրա մոտ լաց լինել և աշխատում է վերադարձնել նրա նախկին եռանդը, ասելով, որ լուրը սխալ կլինի, մարդկանց կարծիքը՝ խախտու: Հորս միտքարել չի լինում:

Ամենից շատ տանջվում է Մարիա Իվանովնան: Հավատացած լինելով, որ ես՝ ե՛րբ ասես կարող էի արդարանալ, եթե միայն կամենայի, նա գլխի է ընկնում, թե ինչումն է ճշմարտությունը և իրեն համարում է իմ դժբախտության պատճառը: Նա ամենքից թաքցնում է իր արցունքները և տանջանքները, մինչդեռ անդադար մտածում է միջոցների մասին, թե ի՛նչ կերպ ինձ փրկի:

Մի անգամ հայրս բազկաթոռի վրա նստած թերթում էր Պալատական Օրացույցը, բայց նրա մտքերը հեռուն էին և ընթերցումը նրա վրա չէր թողնում իր սովորական ազդեցությունը: Նա սկսեց սուլել մի հին մարշի Մայրս լուռ գործում էր բրդե ֆուֆայկան և արտասուքները մեկ-մեկ կաթում էին նրա ձեռագործի վրա: Հանկարծ Մարիա Իվանովնան, որ այդտեղ նստած աշխատելիս է լինում, հայտնում է, որ անհրաժեշտությունը նրան հարկադրում է գնալ Պետերբուրգ և որ նա խնդրում է իրեն միջոց տալ մեկնելու: Մայրս սաստիկ տրտմեց: «Քո ինչի՞ն է պետք Պետերբուրգը,— ասում է նա:— Մի՞թե Մարիա Իվանովնա, դու էլ ես ուզում մեզ թողնել: Մարիա Իվանովնան պատասխանեց, որ ապագա նրա ամբողջ բախտը կախված է այդ ճանապարհորդությունից, որ նա գնում է փնտրելու հզոր մարդկանց հովանավորությունը, որպես դուստրը մի մարդու, որը տուժել է իր հավատարմության համար:

Հայրս գլուխը կախեց. իր որդու կարծեցյալ հանցանքը հիշեցնող ամեն մի խոսք ծանր էր նրա համար և թվում էր սուր կշտամբանք: «Գնա՛, սիրելիս,— ասաց նա հառաչելով:— Մենք չենք ուզում արգելք լինի քո բախտին: Անտված տա, որ քո փեսացուն լինի մի լավ մարդ և ոչ թե անարգված դավաճանը: Նա բարձրացավ և դուրս եկավ սենյակից:

Մորս հետ մենակ մնալով, Մարիա Իվանովնան մասամբ պարզում է նրան իր դիտավորությունները: Մայրս արտասուքն աչքերին գրկում է նրան և աստծուն աղոթում, որ մտադրված գործը բարեհաջող վերջանա: Մարիա Իվանովնայի համար ճանապարհի պատրաստություն են տեսնում և մի քանի օրից նա մեկնում է հավատարիմ Պալաշայի և հավատարիմ Սավելիչի հետ, որը բռնությամբ ինձնից բաժանված

լինելով, մխիթարվելիս է եղիլ գոնե այն մտքով, որ ժառանգում է իմ հարսնացուին:

Մարիա Իվանովնան բարեհաջող հասնում է Սոֆիա և տեղեկանալով, որ այդ ժամանակ արքունիքը Ֆարսկոյե Սելոյումն է, վճռում է իջևանել այդտեղ: Նրան մի անկյուն են հատկացնում միջնորմի մյուս կողմը: Վերակացուի կինն իսկույն ևեթ խոսքի է բռնվում նրա հետ, հաղորդում է, որ ինքը պալատական հնոցապանի բարեկամուհին է և հայտնում է նրան պալատական կյանքի բոլոր դաղտնիքները: Նա պատմում է, թե թագուհին սովորաբար ո՞ր ժամին է արթնանում, ե՞րբ է սուրճ խմում, զբոսնում, ինչպիսի ազնվատոհմ իշխաններ են ևղել նրա մոտ այդ ժամանակ, ի՞նչ է հաճել նա խոսել երեկ ճաշին, ո՞ւմն է ընդունել երեկոյան, — մի խոսքով Աննա Վլասենայի խոսակցությունն արժեք պատմական հիշատակարանների մի քանի էջը, և թանկարժեք կարող էր լինել հետագա սերնդի համար: Մարիա Իվանովնան ուշադրությամբ լսում է նրան, Գնում են այգի: Աննա Վլասենան պատմում է ամեն մի ծառուղու և ամեն մի կամրջակի պատմությունը և մի լավ զբոսնելուց հետո նրանք վերադառնում են կայան, անշափ գոհ միմյանցից:

Մյուս օրը վաղ առավոտյան Մարիա Իվանովնան արթնանում է, հագնվում և կամացուկ դուրս է գալիս այգի: Գնդեցիկ առավոտ էր, արևը լուսավորում է լորենիների գագաթները, որ արդեն դեղնել էին աշնան զով շնչից: Լայն փոված լիճն անշարժ փայլում էր: Արթնացած կարապետները հանդիսավոր դուրս էին լողում ափն ստվերող թփերի տակից: Մարիա Իվանովնան քայլում է գեղատեսիլ մարգագետնի մոտով, ուր հենց մոտերս մի հուշարձան էր դրված, ի պատիվ կոմս Պյոտր Ալեքսանդրովիչ Ռումյանցևի վերջերս տարած հաղթությունների: Հանկարծ՝ անգլիական ցեղի մի փոքրիկ շնիկ հաշում է և վազում նրա դեմ: Մարիա Իվանովնան վախենում է և կանգ առնում: Հենց այդ րոպեին լսվում է կանացի հաճելի մի ձայն. «Մի՛ վախե՛ք, նա չի կծի»: Եվ Մարիա Իվանովնան տեսնում է մի տիկնոջ, որ նստած էր նստարանի վրա՝ հուշարձանի դիմաց: Մարիա Իվանովնան տեղավորվում է նստարանի մյուս ժայռին: Տիկինը շեշտակի նայում է նրան, իսկ Մարիա Իվանովնան իր կողմից ձգելով մի քանի

շեղակի հայացքներ, կարողանում է նրան դիտել ոտքից գլուխ: Տիկինն առավոտյան ճերմակ շորերով էր, գիշերային գլխանոց դրած, հագին՝ քաթիպա: Կլիններ մոտ քառասուն տարեկան: Նրա լիքը և վարդագույն դեմքը վեհություն և խաղաղություն էր արտահայտում, իսկ կապույտ աչքերն ու թեթև ժպիտը անասելի հրապույր ունեին: Տիկինը առաջինն է խզում լուծությունը:

— Դուք անշուշտ այստեղացի չեք,— ասում է նա:
— Ճիշտ այդպես: Ես հենց երեկ եմ եկել գավառից:
— Դուք ձեր ծնողների հետ եք եկել:
— Ամենևին ոչ, Ես մենակ եմ եկել:
— Մենա՛կ, Բայց դուք դեռ այնքան երիտասարդ եք:
— Ես ո՛չ հայր ունեմ, ո՛չ մայր:
— Դուք, իհարկե, որևէ գործով եք այստեղ:
— Ճիշտ այդպես: Ես եկել եմ թագուհուն խնդիրք տալու:
— Դուք որք եք. հավանորեն գանգատվում եք անարդարությունից և վիրավորանքի՞ց:

— Ամենևին ոչ, Ես եկել եմ ողորմածություն խնդրելու, և ոչ թե արդարադատություն:

— Թույլ տվե՛ք հարցնելու՝ ո՞վ եք դուք:
— Ես կապիտան Միրոնովի աղջիկն եմ,
— Կապիտան Միրոնովի՞. նրա, որը օրենքուրգյան բերդերից մեկի պե՛տն էր:

— Ճիշտ այդպես:

Թվում էր, թե տիկինն զգացված է: «Ներեցեք ինձ,— ասում է նա ավելի փաղաքշական ձայնով,— եթե ես խառնրվում եմ ձեր գործերին. բայց ես լինում եմ արքունիքում. պարզեցե՛ք ինձ, թե ինչումն է ձեր խնդիրը և միզուցե՛ք ինձ կհաջողվի օգնել ձեզ»:

Մարիա Իվանովնան վեր է կենում տեղից և հարգանքով շնորհակալություն հայտնում: Անհայտ տիկնոջ ամեն ինչը սաստիկ գրավում է աղջկա սիրտը և հավատ ներշնչում նրան: Մարիա Իվանովնան գրպանից հանում է ծալած թուղթը և տալիս իր անժանոթ պաշտպանին, որն սկսում է ինքն իրեն կարդալ:

Սկզբում նա կարգում է ուշադիր և բարյացակամ տեսքով, բայց հանկարծ նրա դեմքն ալլալվում է, և Մարիա Իվանովնան, որն աչքերով հետևում էր նրա բոլոր շարժումներին,

վախենում է այդ դեմքի խիստ արտահայտութիւնից՝ մի ընդհանուր այնքան հաճելի ու խաղաղ:

— Դուք խնդրում եք Գրինյովի համար,— ասում է տիկինը սառը դեմքով:— Թագուհին չի կարող նրան ներել: Նա միացել էր ինքնակոչին ոչ թե անգիտութեամբ և դուրահավատութեամբ, այլ որպէս անբարոյական ու վնասակար մի անպիտան:

— Ա՛խ, սո՛ւտ է,— բացականչում է Մարիա Իվանովնան:

— Ինչպե՞ս թե սուտ է,— առարկում է տիկինը զայրույթից կրակ կտրած:

— Սուտ է, աստված վկա, սուտ է: Ես ամեն ինչ գիտեմ, ես ամեն ինչ կպատմեմ ձեզ: Միմիայն իմ պատճառով է նա ենթարկվել այն բոլորին, ինչ եկավ նրա գլխին: Եվ եթե նա չարդարացավ դատարանի առաջ, ապա միայն նրա համար, որ չի ուզեցել ինձ ևս խառնել գործին:— Այդ ասելով նա հուզված պատմում է այն բոլորը, ինչ արդեն հայտնի է իմ ընթերցողին:

Տիկինը նրան լսում է ուշադրութեամբ:— «Դուք ո՛ւր եք իջեանել,— հարցնում է նա հետո և, լսելով, որ Աննա Վլասենայի մոտ, ասում է ժպտով:— Ա՛ա, գիտեմ: Մնաք բարով: Ոչ ոքի չասեք մեր հանդիպման մասին: Ես հույս ունեմ, ոչ դուք երկար չեք սպասի ձեր նամակի պատասխանին»:

Այդ խոսքից հետո նա վեր է կենում և դուրս գալիս փակ ծառուղին, իսկ Մարիա Իվանովնան՝ ուրախ հույսերով լի, վերադառնում է Աննա Վլասենայի մոտ:

Տանտիրուհին հանդիմանում է նրան՝ վաղ աշնանային զրոսանքի համար, որ, նրա ասելով, վնասակար է երիտասարդ աղջկա առողջութեանը, նա ներս է բերում ինքնաներս և մի գավաթ թեյի շուրջը հագիվ ինչ սկսում է անվերջ պատմութիւններ անել արքունիքի մասին, երբ հանկարծ պալատական մի կառք կանգ է առնում տան մուտքի առաջ և կամեր-լակեյը ներս է մտնում հայտարարելով, որ Թագուհին բարեհաճում է իր մոտ հրավիրել օրիորդ Միրոնովային:

Աննա Վլասենան զարմանում է և իրար անցնում: «Տե՛ր իմ աստված,— կանչում է նա:— Թագուհին ձեզ արքունիք է պահանջում: Այդ ինչպե՞ս նա իմացավ ձեր մասին: Հապա, դուք, սիրելիս, ինչպե՞ս պիտի ներկայանաք Թագուհուն:

Դուք, ես կարծում եմ, որ չեք էլ իմանում պալատում շարժվելու կերպը... Ի՞նչ եք ասում. հետևելով զգա՞մ, հե՛: Ինչ էլ որ լինի, գոնե մի որևէ բանով ես կարող եմ զգուշացնել ձեզ: Եվ դուք ինչպե՞ս պիտի գնաք ճանապարհի շորերով: Մարդ չուղարկե՞մ արդյոք տատմոր մոտ, որ բերի նրա դեղին ոտբոները»։— Կամեր-լակեյը հայտարարում է, թե թագուհուն հաճելի է, որ Մարիա Իվանովնան մենակ գնա և այն շորերով, ինչ որ հագին է: Ճար չկար. Մարիա Իվանովնան նստում է կառքը և գնում պալատ, հետը տանելով Աննա Վլասենայի խորհուրդներն ու օրհնությունները:

Մարիա Իվանովնան նախազգում է, որ մոտ է մեր բախտի լուծումը. սաստիկ բաբախում է նրա սիրտը և նվազում: Մի քանի րոպեից կառքը կանգ է առնում պալատի առջև: Մարիա Իվանովնան սրտի տրոփյունով բարձրանում է սանդուղքը: Դռները լայն բացվում են նրա առջև: Նա անցնում է մի շարք դատարկ և հօյակապ սենյակների միջով. կամեր-լակեյը ցույց է տալիս ճանապարհը, Վերջապես, մոտենալով փակ դռներին, նա հայտարարում է, որ հիմա կգեկուցի նրա մասին և նրան մենակ է թողնում:

Թագուհուն երես առ երես տեսնելու միտքն այնպես է սարսափեցնում նրան, որ նա դժվարությամբ է կարողանում պահվել ոտի վրա: Մի րոպեից դռները բացվում են, և նա մտնում է թագուհու զգեցարանը:

Թագուհին զբաղված էր իրեն հարդարելով: Մի քանի պալատականներ շրջապատել էին նրան և հարգանքով ճանապարհ էին տալիս Մարիա Իվանովնային: Թագուհին սիրալիր նայում է նրան, և Մարիա Իվանովնան ճանաչում է այն տիկնոջը, որի հետ այնպես անկեղծ նա խոսել էր մի քանի րոպե առաջ: Թագուհին մոտ է կանչում նրան և ժպտալով ասում. «Ես ուրախ եմ, որ կարողացա ձեզ տված խոսքս պահել և կատարել ձեր խնդիրքը. ձեր գործն ավարտված է: Ես համոզված եմ, որ ձեր փեսացուն անմեղ է: Ահա մի նամակ, որ ինքներդ նեղություն կրեք հանձնելու ձեր ապագա սկեռարային»:

Դողդոջուն ձեռքով Մարիա Իվանովնան ընդունում է նամակը և արտասվելով ընկնում թագուհու ոտները, որը նրան բարձրացնում է և համբուրում: Ապա թագուհին գրեցում է

նրա հետ. «Գիտեմ, որ դուք հարուստ չեք,— ասում է նա.— սակայն ես պարտական եմ կապիտան Միրոնովի աղջկան: Ապագայի համար մի անհանգստանաք: Ինձ վրա եմ վերցնում կարգավորել ձեր վիճակը»:

Փայփայելով խեղճ որբունին, թագուհին նրան արձակում է: Մարիա Իվանովնան վերադառնում է պալատական նույն կառքով: Աննա Վլասենան, որն անհամբեր սպասում էր նրա վերադարձին, հարցեր է, որ տեղում է նրա գլխին, որոնց մի կերպ պատասխանում է Մարիա Իվանովնան: Թեպետև Աննա Վլասենան անբավական է մնում նրա մոռացկոտությանից, սակայն դա վերագրում է նրա գավառական ամոթխածությունը և մեծահոգաբար ներում: Նույն օրն ևեթ Մարիա Իվանովնան, շհետաքրքրվելով աչք ձգել Պետերբուրգի վրա, ճանապարհ է ընկնում ետ՝ դեպի գյուղ...

Այստեղ ընդհատվում են Պյոտր Անդրեեիչ Գրինյովի հուշերը: Ընտանեկան ավանդություններից հայտնի է, որ նա բանտից ազատվել է 1774 թվականի վերջին, բարձրագույն հրամանով, որ նա ներկա է եղել Պուգաչովի մահապատժին. վերջինս ճանաչել է նրան ամբոխի մեջ և գլխով արել, որը մի րոպեից հետո՝ մեռած և արյունաթաթախ, ցույց էին տվել ժողովրդին: Ապա շուտով Պյոտր Անդրեեիչն ամուսնանում է Մարիա Իվանովնայի հետ: Նրանց սերունդը երջանիկ ապրում է Սիմբիրսկի նահանգում:— ***-ից երեսուն վերստի վրա գտնվում է մի գյուղ, որ պատկանում է տասը կալվածատերերի: Աղայական տան ֆիզեններից մեկում կարելի է տեսնել Սկատերինա II-ի ինքնաձեռագիր նամակը՝ շրջանակի մեջ, ապակու տակ: Նամակն ուղղված է Պյոտր Անդրեեիչի հորը և բովանդակում է նրա որդու արդարացումը և զովեստներ կապիտան Միրոնովի աղջկա խելքին ու սրտին: Պյոտր Անդրեեիչ Գրինյովի ձեռագիրը մեզ հասցրեց նրա թոռներից մեկը, որը լսել էր, թե մենք զրադված ենք նրա պապի նկարագրած ժամանակի վերաբերյալ աշխատանքով: Մենք վրձնեցինք, ազգակիցների թույլտվությամբ, այդ ձեռագիրը հրատարակել առանձին, յուրաքանչյուր գլխի համար որոնելով վայելուչ էպիգրաֆ և մեզ թույլ տալով փոփոխել որոշ հատուկ անուններ:

19 հոկտ. 1836 թ.

Հատարակիչ

Մենք մոտենում էինք Վոլգայի ափերին, մեր գունդը մըտավ ** գյուղը և կանգ առավ այնտեղ գիշերելու: Գյուղի ավագն ինձ հայտնեց, որ գետի այն կողմի բոլոր գյուղերն ապստամբել են, ամեն տեղ շրջում են Պուգաչովի խմբերը: Այս տեղեկությունն ինձ սաստիկ վշտացրեց: Մյուս օրն առավոտյան մենք պետք է անցնեինք գետը:

Անհամբերությունն ինձ պատեց և հանգիստ չէր տալիս: Հորս գյուղը գտնվում էր երեսուն վերստի վրա՝ գետի այն կողմը: Ես հարցրի՝ չի՞ կարելի արդյոք գտնել մեկին, որն ինձ անց կացնեի գետով: Գյուղացիները բոլորն էլ ձկնորսներ էին. նավասեններ շատ կային, ես գնացի Զուրիխի մոտ և հայտնեցի իմ դիտավորությունը:

— Զգույշ կաց, — ասաց նա ինձ: — Մենակ վտանգավոր է գնալ: Սպասիր առավոտվան: Առաջինը մենք կանցնենք գետը և ծնողներիդ հյուր կտանենք համենայն դեպս հիսուն հուսար:

Ես կանգնեցի իմ ասածին: Նավակը պատրաստ էր: Նստեցի երկու թիավարների հետ: Նրանք նավակը ափից ջուրը մղեցին և սկսեցին թիավարել:

Երկինքը պարզ էր: Լուսինը փայլում էր: Եղանակը խաղաղ էր: Հարթ ու հանդարտ հոսում էր Վոլգան: Նավակը սահուն ճոճումով արագ սուրաց մութ ալիքների վրայով: Ես խորասուզվեցի երևակայության ցնորքների մեջ (բնության անդորրությունը և քաղաքական սարսափները, սեր և՛): Անցավ մոտ կես ժամ: Մենք հասանք գետի մեջտեղը... հանկարծ թիավարներն սկսեցին փսփսալ միմյանց հետ:

— Ի՞նչ կա, — հարցրի ես զգաստանալով:

— Զենք իմանում, աստված գիտե, — պատասխանեցին թիավարները մի կողմ նայելով:

Աչքերս նույն այդ ուղղությամբ դարձրի և մթնշաղի մեջ տեսա մի ինչ-որ բան, որ լողում էր Վոլգայով ցած: Անծանոթ առարկան մոտենում էր: Ես հրամայեցի թիավարներին կանգնել և սպասել դրան:

Լուսինն անցավ ամպերի հետևը: Լողացող տեսիլն ավելի խավարեց: Նա արդեն մոտ էր ինձ և ես դեռ չէի կարողանում որոշել այն:

— Տեսնես ի՞նչ բան է,— ասացին թիավարները,— Առա-
գաստ ասես՝ առագաստ չի, կայմ ասես՝ կայմ չի...

Հանկարծ ամպերի հետեից երևաց լուսինը և լուսավորեց
մի սոսկալի պատկեր։ Մեր դեմ հանդիման լողում էր մի
կախաղան՝ լաստի վրա հաստատված։ միջնափայտից երեք
մարմիններ էին կախված։ Հիվանդագին հետաքրքրությու-
ն ինձ պատեց։ Ես ցանկացա նայել կախվածների դեմքերին։

Իմ հրամանով թիավարները կեռածողով ճանկեցին լաս-
տը՝ նավակս դիպավ լողացող կախաղանին։ Ես դուրս ցատ-
կեցի և հայտնվեցի սարսափելի սյուների միջև։ Լիալուսինը
լուսավորեց դժբախտների այլանդակված դեմքերը։ Նրան-
ցից մեկը մի ծեր շուվաշ էր, մյուսը՝ ռուս գեղջուկ, ուժեղ ու
հաղթանդամ մի երիտասարդ՝ քսան տարեկան։ Սակայն, եր-
րորդի վրա նայելիս, ևս սաստիկ դարմացա և չկարողացա
պահել իմ աղիողորմ ճիշդ, դա՛ Վանկան էր, իմ խեղճ
Վանկան, որ իր հիմարությունից միացել էր Պուգաչովին։
Նրանց գլխավերևը խփած էր մի սև տախտակ, որի վրա
սպիտակ խոշոր տառերով գրված էր. գողեր և խռովաբարներ։
Թիավարները նայում էին անտարբեք և ինձ սպասում, լաս-
տը կեռածողով պահելով։ Ես նորից նստեցի նավակը։ Լաս-
տը լողաց գետի հոսանքով ցած։ Կաղախանը երկար ժամա-
նակ սևին էր տալիս խավարի մեջ։ Վերջապես նա անհետա-
ցավ, և իմ նավակը մոտեցավ բարձր ու գահավեժ ափին...

Ես առատաձեռն վճարեցի թիավարներին։ Նրանցից մեկը
ինձ տարավ գետանցից ոչ հեռու գտնվող գյուղի ավագի մոտ։
Ես նրա հետ խրճիթ մտա։ Ավագը, լսելով, որ ես ձիեր եմ
ուզում, սկզբում ինձ բավական կոպիտ ընդունեց, սակայն
իմ առաջնորդը կամացուկ նրան մի քանի խոսք ասաց, և
նրա կոպտությունն իսկույն ևեթ փոխվեց փութկոտ պատրաս-
տակամության։ Մի րոպեում եռաձի սալակը պատրաստ էր։
Ես նստեցի և հրամայեցի ինձ տանել մեր գյուղը։

Ես արշավում էի մեծ ճանապարհով, քնած գյուղերի մո-
տով։ Ես միայն մի բանից էի վախենում՝ որ ճանապարհին
չկանգնեցնեն։ Եթե Վոլգայի վրա իմ ունեցած հանդիպումն
ապացուցում էր խռովարարների ներկայությունը, ապա դա
նաև ապացույց էր կառավարության ուժեղ ընդդիմադրության։
Համենայն դեպս գրպանումս ես ունեի Պուգաչովի ինձ տված

անցաթուղթը և գնդապետ Զուրիկնի հրամանն: Սակայն ոչ ոք չհանդիպեց ինձ և առավոտյան ես նշմարեցի գետը և եղենու պուրակը, որի այն կողմը մեր գյուղն էր: Կառապանը մտրակեց ձիերին և քառորդ ժամից ես մտա**:

Տերունական տունը գտնվում էր գյուղի մյուս ծայրին: Զիերը սլանում էին ամբողջ թափով: Հանկարծ՝ փողոցի կեսում կառապանն սկսեց զսպել նրանց:

— Ի՞նչ պատահեց, — հարցրի ես անհամբերությամբ:

— Ճանապարհը փակ է, տեր իմ, — պատասխանեց կառապանը, դժվարությամբ պահելով իր տաքացած ձիերին: Իրոք՝ ես տեսա ուղեկապ գերանը և մի պահակ, փայտը ձեռքին: Գեղջուկը մոտեցավ ինձ, գլխարկը հանեց՝ անցագիր հարցնելով:

— Սա ի՞նչ է նշանակում, — հարցրի ես նրան, — ինչո՞ւ են այստեղ ուղեկապ գցել: Ո՞ւմն ես հսկում:

— Խռովություն ենք անում, է՛, տեր իմ, — պատասխանեց նա գլուխը քորելով:

— Հապա ո՞ւր են ձեր տերերը, — հարցրի ես նվաղած սրտով...

— Ասում ես ո՞ւր են մեր տերերը, — կրկնեց գեղջուկը: Մեր տերերը հացի ամբարումն են:

— Ինչպե՞ս թե ամբարում:

— Իմանո՞ւմ ես, զեմակի Անդրյուխան նրանց ոտքերը կոճղի մեջ է դրել և ուզում է մեր տեր-թագավորի մոտ տանի:

— Աստված իմ, Դարձրո՛ւ, հիմար, ուղեկապը: Շտապի՛ր: Զե՞ս լսում, ինչ է:

Պահակը դանդաղում էր: Ես դուրս թռա սալակից, նրա եկանջին մի ուժեղ հարված տվի (ներողություն) և ինքս ետ քաշեցի ուղեկապը: Գեղջուկն ինձ նայեց անմիտ տարակուսանքով: Ես նորից նստեցի սալակը, հրամայեցի քշել դեպի տերունական տունը: Հացի շտեմարանը բակումն էր գտնվում: Նրա փակ դռների մոտ կանգնած էին երկու գեղջուկ, նույնպես մահակները ձեռքներին: Սալակը կանգ առավ ուղիղ նրանց առջև: Ես դուրս թռա և ուղղակի հարձակվեցի նրանց վրա:

— Բացե՛ք դռները, — ասացի ես նրանց:

Հավանորեն իմ տեսքը սոսկալի էր: Համենայն դեպս

երկուսն էլ փախան, մահակները ցած գցելով: Ես փորձեցի կողպեքը դռան վրայից սլոկել, կոտրել. բայց դռները կաշուց էին և ահագին կողպեքն անխորտակելի էր: Այդ ընկած մի երիտասարդ գեղջուկ դուրս եկավ ծառայանոցից և ամբարտավան տեսքով հարցրեց ինձ, թե ինչպե՞ս եմ համարձակվում աղմկել:

— Ո՞ր է զեմսկին՝ Անդրյուշկան,— գոռացի ես նրա երեսին:— Ինձ մոտ կանչել նրան:

— Ես ինքս Անդրեյ Աֆանասևիչն եմ և ոչ թե Անդրյուշկան,— պատասխանեց նա ինձ, հպարտ-հպարտ ձեռքերը մեջքին դնելով:— Ի՞նչ է հարկավոր:

Պատասխանի տեղ ես բռնեցի նրա վզից և, քարշ տալով դեպի շտեմարանի դռները, հրամայեցի, որ բաց անի: Քիչ էր մնում, թե զեմսկին համառեր, սակայն ճայրակաճ պատիժը ազդեց և՛ նրա վրա: Նա բանալին հանեց և բացեց դուռը. ես շեմքից ներս նետվեցի և մութ անկյունում, որ թույլ լուսավորված էր առաստաղի մեջ կտրած անցքով, տեսա հորս և մորս: Նրանց ձեռքերը կապված էին, ոտքերին կոճղեր էին հագցրել: Ես վրա ընկա՝ նրանց գրկելու և բոռ անգամ չկարողացա արտասանել: Երկուսն էլ զարմանքով էին նայում ինձ. զինվորական կյանքի երեք տարիներն այնպես էին փոխել ինձ, որ նրանք չկարողացան ճանաչել:

Հանկարծ ես լսեցի սիրալիր, ծանոթ մի ձայն:

— Պյո՛տր Անդրեյիչ: Այդ դո՞ւք եք...

Ետ նայեցի և մյուս անկյունում տեսա Մարիա Իվանովնային, նույնպես կապտած: Ես քար կտրեցի...

Մայրս հռուչեց և առատ արցունք թափեց:

Հայրս լուռ ինձ էր նայում, չհամարձակվելով հավատալ ինքն իրեն: Ուրախությունը շողում էր նրա դեմքի վրա:

Ես շտապեցի իմ թրով կտրատել նրանց կապանքները:

— Բարև քեզ, բարև, Պետրո՛ւշա,— ասում էր հայրս, ինձ իր սրտին սեղմելով,— փա՛ռք աստծու, արժանացանք քո տեսությանը...

— Պետրուշա, հոգյա՛կս,— ասում էր մայրս:— Աստված ինչպե՛ս հասցրեց քեզ: Արդյոք առո՞ղջ ես:

Ես շտապեցի նրանց դուրս բերել կալանքից. սակայն, մոտենալով դռանը՝ նորից փակված գտա այն:

— Անդրյո՛ւշկա,— ձայն տվի ես,— բա՛ց արա:

— Ինչպե՛ս է, կբացեմ,— պատասխանեց զեմակին դր-
ուան հետևից:— Հալա մի դու էլ նստիր էդտեղ, մենք քեզ
ցո՛ւյց կտանք աղմկել և թագավորի ծառայողների օձիքից
բռնել ու քարշ տալ:

Ես սկսեցի տնտղել շտեմարանը, փնտրելով թե չկա՞ արդ-
յոք որևէ հնար այնտեղից դուրս պրծնելու:

— Մի՛ շարշարվի,— ասաց ինձ հայրս,— ես այնպիսի
տնատեր չեմ, որ կարելի լինի իմ ամբարները մտնել ու դուրս
գալ գողի սողանքներով:

Մայրս, որ մի րոպե ուրախացել էր իմ հայտնությամբ,
հուսահատության մեջ ընկավ, տեսնելով, որ ինձ էլ վիճակ-
վեց բաժանել ամբողջ ընտանիքի կործանումը: Բայց ես ավե-
լի հանգիստ էի այն ժամանակից, ինչ գտնվում էի նրանց և
Մարիա Իվինովնայի հետ: Հետո մի զույգ ատրճաճակ կար և
թուրս. ես դեռևս կարող էի դիմանալ պաշարման: Զուրինը
պետք է վրա հասներ երեկոյան և ազատեր: Այս բոլորը ես
հայտնեցի իմ ծնողներին և կարողացա հանգստացնել մորս:
Նրանք ամբողջապես անձնատուր եղան հանդիպման հրճը-
վանքին:

— Դե՛, Պյոտր,— ասաց հայրս.— հերիք է, ինչքան դու
խելառություններ արիր, ես էլ՝ կարգին բարկացած էի քեզ
վրա: Բայց կարիք չկա անցածը մտաբերելու: Հուսով եմ,
որ դու հիմա ուղղվել ես և խելքդ գլուխդ ես հավաքել: Գի-
տեմ, որ դու ծառայել ես այնպես, ինչպես վայել է ազնիվ
սպային: Շնորհակալ եմ, մխիթարեցիր ծերունուս: Եթե իմ
փրկությամբ քեզ պարտական լինեմ, ապա կյանքը կրկնակի
քաղցր կլինի ինձ համար:

Ես արտասվելով համբուրեցի նրա ձեռքը և նայեցի Մա-
րիա Իվանովնային, որն այնպես էր ուրախացել իմ ներկայու-
թյամբ, որ թվում էր միանգամայն երջանիկ ու հանգիստ:

Կեսօրի մոտ մենք լսեցինք արտասովոր աղմուկ և աղա-
ղակներ:

— Այս ի՞նչ բան է,— ասաց հայրս,— չլինի՞ թե քո զըն-
դապետը հասավ:

— Անկարելի է,— պատասխանեցի ես:— Ծրեկոյից շուտ
նա այստեղ չի լինի:

Աղմուկը սաստկանում էր: Ահազանգ տվին: Բակի միջով ձիավորներ էին արշավում: Այդ ընթացքին պատի մեջ կտրած նեղիկ անցքում երևաց Սավելիչի ալեհեր գլուխը և խեղճ դաստիարակս աղիողորմ ձայնով արտասանեց.

— Անդրեյ Պետրովիչ, Ավդոտյա Վասիլենա, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ, ազիգ Մարիա Իվանովնա, բաններս բո՛ւրդ է. անիրավները գյուղ մտան: Եվ գիտե՞ս, Պյոտր Անդրեյիչ, թե ո՛վ բերեց նրանց: Շվաբրինը՝ Ալեքսեյ Իվանովիչը. գրո՛ղը տանի նրան:

Ատելի անունը լսելուն պես Մարիա Իվանովնան ձեռքերն իրար տվեց ու մնաց անշարժ:

— Լսիր,— ասացի ես Սավելիչին,— մի ձիավոր ուղարկիր * գետանցի տեղը, հուսարական գնդին ընդառաջ, և հրամայիր, որ գնդապետին հայտնի մեզ սպառնացող վտանգի մասին:

— Ո՞ւմ ուղարկեմ, է՛, տեր իմ: Լակոտներն ամենքն էլ բռնա՜ն են արել, իսկ բոլոր ձիերը խլված են: Վա՛հ, նրանք արդեն բակումն են, արդեն ամբարիս են մոտենում:

Այդ ժամանակ դռան առջև լավեցին մի քանի ձայներ: Ես նշան արի մորս ու Մարիա Իվանովնային, որ քաշվեն մի անկյուն, սուրս մերկացրի և հենվեցի պատին՝ հենց դռան մոտ: Հայրս վերցրեց ատրճանակները և երկուսի հրահաններն էլ բարձրացրեց ու կանգնեց կողքիս: Կողպեքը աղմուկեց, դուռը բացվեց և երևաց զեմակու գլուխը: Ես թրովս հարվածեցի, և նա ընկավ, փակելով մուտքը: Հենց նույն ընթացքին հայրս կրակեց ատրճանակից: Մեզ պաշարող ամբոխը ետ փախավ անեծքներ տալով: Վիրավորին շեմքից ներս քաշեցի և դուռը կողպեցի ներսի փականքով:

Բակը լի էր զինված մարդկանցով: Նրանց մեջ ես ճանաչեցի Շվաբրինին:

— Մի՛ վախենաք,— ասացի ես կանանց:— Հույս կա: Իսկ դուք, հայրիկ, այլևս չկրակեք: Խնայեք վառոդի վերջին լիքը:

Մայրս լուռ աղոթում էր աստծուն: Մարիա Իվանովնան կանգնեց ինձ մոտ, հրեշտակային անդորրությամբ սպասելով մեր ճակատագրի լուծմանը: Դռան այն կողմից սպառնալիքներ էին լսվում, հայհոյանք և անեծքներ: Ես կանգնած էի

իմ տեղը, պատրաստ կտոր-կտոր անելու առաջին համար-
ձակին: Հանկարծ շարագործները լռեցին: Ես լսեցի Շվաբրի-
նի ձայնը, որ կանչում էր ինձ անունս տալով:

— Ես այստեղ եմ, ի՞նչ ես ուզում:

— Անձնատո՛ւր եղիր, Գրինյով: Ղիմադրելն ապարդյուն
է: Խղճա քո ծնողներին: Համառությամբ քեզ չես փրկի: Իմ
ձեռքը կընկնե՞ք դուք...

— Փորձի՛ր, դավաճան:

— Ո՛չ ինքս կփորձեմ իզուր տեղը գլուխս խոթել, ո՛չ
էլ իմ մարդկանց կկորցնեմ, այլ կհրամայեմ ամբարը վառել
և այն ժամանակ կտեսնենք, թե դու ի՞նչ կանես, Բելոգորսկի
Դոն Կիխոտ... Հիմա ճաշի ժամանակ է: Այժմ նստիր ու
մտածիր, քանի դեռ ազատ միջոց կա: Ցտեսություն: Մա-
րիա Իվանովնա, ձեզնից ներողություն չեմ խնդրում, դուք,
երևի, մութի մեջ չեք ձանձրանում ձեր ասպետի հետ:

Շվաբրինը հեռացավ՝ շտեմարանի մոտ պահակներ թող-
նելով: Մենք լուռ էինք: Մեզնից յուրաքանչյուրը մտածում էր
ինքն իրեն, չհամարձակվելով մյուսին հաղորդել իր մտքերը:
Ես պատկերացնում էի ամեն ինչ, որ կարող էր անել գա-
ղազած Շվաբրինը: Իմ մասին ես համարյա թե չէի մտածում:
Խոստովանե՞մ արդյոք. ծնողներիս վիճակն էլ այնքան չէր
սարսափեցնում ինձ, որքան Մարիա Իվանովնայի ճակատա-
գիրը: Ես գիտեի, որ գյուղացիները և մեր տան մարդիկ
պաշտում են մորս, հորս, չնայելով նրա խստությունը, նույն-
պես սիրում էին, քանի որ արդարադատ էր և գիտեր իրեն
ենթակա մարդկանց իսկական կարիքները: Նրանց խառվու-
թյունը մոլորություն էր, վայրկյան: Դան հարեցողություն և ոչ
թե նրանց ցասման արտահայտություն: Այնպես որ հաժանա-
կան էր, թե նրանց կխնայեն: Բայց Մարիա Իվանովնա՞ն: Նրա
համար արդյոք ի՞նչ վիճակ էր պատրաստեղ այդ անխիղճ և
անբարոյական մարդը: Ես չէի համարձակվում կանգ առնել
այդ սոսկալի մտքի վրա և պատրաստվում էի (մեղա քեզ,
տեր) ավելի շուտ մեռցնել նրան, քան թե երկրորդ անգամ
տեսնեի դաժան ոսոխիս ձեռքում:

Նորից անցավ մոտ մի ժամ: Գյուղում հնչում էին հար-
բաժների երգերը: Մեր պահակները նախանձում էին նրանց և
մեզ վրա զայրանալով հայհոյում էին և մեզ վախեցնում

տանջանքներով ու մահով: Մենք սպասում էինք Շվաբրինի սպանալիքների հետևանքին: Վերջապես, բախում մեծ շարժում եղավ և մենք նորից լսեցինք Շվաբրինի ձայնը:

— Ի՞նչ մտածեցիք: Հոժարակամ հանձնվո՞ւմ եք իմ ձեռքը, թե ոչ:

Ոչ ոք չպատասխանեց նրան:

Քիչ սպասելուց հետո Շվաբրինը հրամայեց, որ հարդրերեն: Մի քանի րոպեից կրակը բռնկվեց և լուսավորեց խավար շտեմարանը ու ծախսն սկսեց ներս լցվել շեմքատակի ճեղքերից: Այն ժամանակ Մարիա Իվանովնան մոտեցավ ինձ և կամաց՝ ձեռքս բռնելով ասաց.

— Հերիք է, Պյոտր Անդրեյիչ, իմ պատճառով մի կործանեք և՛ ձեզ, և՛ ձեր ծնողներին: Ինձ դուրս թողեք: Շվաբրինն ինձ կլսի:

— Ո՛չ մի գեպքում, — բացականչեցի ես սրտի խորքից: — Գիտե՞ք արդյոք, թե ձեզ ի՞նչ է սպասում:

— Անպատիվության դեպքում կենդանի չեմ մնա, — պատասխանեց նա հանգիստ: — Սակայն, կարելի է, թե ես փրկվեմ իմ ազատարարին և մի ընտանիք, որ այնպես մեծահոգաբար պատսպարել է խեղճ որբիս: Մնա՛ք բարով, Անդրեյ Պետրովիչ. մնա՛ք բարով, Ավդոտյա Վասիլենա: Դուք ինձ համար բարերարից էլ ավելին եք եղել — օրհնեցեք ինձ: Եվ դո՛ւք ներեցեք ինձ, Պյոտր Անդրեյիչ: Հավատացած եղեք, որ... որ... — այս խոսքերի հետ նա լաց եղավ և երեսը ծածկեց ձեռքերով... Ես խելագարի պես էի: Մայրս լալիս էր:

— Հե՛րիք դուրս տաս, — ասաց հայրս: — Քեզ մենակ ո՞վ կթողնի ավազակների մոտ: Նստիր այստեղ ու լռի: Թե մեռնելու է՝ միասին կմեռնենք:

— Լսիր, էլ ի՞նչ են ասում այնտեղ:

— Անձնատուր լինո՞ւմ եք թե ոչ, — գոռում էր Շվաբրինը: — Ա՛յ, կտեսնեք, հինգ բոպեից ձեզ կենդանի-կենդանի կխորովեն:

— Անձնատուր չենք լինում, շարագո՛րծ, — պատասխանեց նրան հայրս հաստատուն ձայնով:

Կենդաներով ծածկված նրա դեմքը կենդանացել էր մի զարմանալի աշխուժությամբ, աչքերը փայլատակում էին աչե-

հեր հոնքերի տակից: Եվ դառնալով ինձ՝ ասաց. «Հիմա ժամանակն է»:

Նա դուռը բացեց: Կրակը ներս խուժեց և գալարապտույտ վեր բարձրացավ շոր մամռով խժժած գերաններով: Հայրս կրակեց ատրճանակից, քայլեց այրվող շեմքով և աղաղակեց. «Բռնորդ իմ հետևից»:

Ես բռնեցի մորս և Մարիա Իվանովնայի ձեռքերն ու արագ դուրս բերի նրանց: Շեմքի վրա ընկած էր Շվաբրինը, վիրավորված հորս դառամյալ ձեռքով. ավազակների բազմությունը, որ փախել էր մեր անսպասելի արտելքից, իսկույն սիրտ առավ և սկսեց մեզ շրջապատել: Ես կարողացա նորից մի քանի հարված հասցնել, սակայն հաջող նետած աղյուսը գիպավ ուղիղ իմ կրծքին: Ես ընկա և մի րոպե գիտակցությունս կորցրի: Ուշքի գալով ես տեսա Շվաբրինին, որ նստել էր արյունոտ խոտերի վրա և նրա առջև՝ մեր ամբողջ ընտանիքը:

Թևերս ընկած պահում էին ինձ: Գյուղացիների, կազակների և բաշկիրների բազմությունը շրջապատել էր մեզ: Շվաբրինը սոսկալի գունատ էր: Մի ձեռքով նա բռնել էր իր վիրավոր կողքը: Նրա դեմքը տանջանք ու շարունակ էր արտահայտում: Նա դանդաղ գլուխը բարձրացրեց, նայեց ինձ և արտասանեց թույլ ու հազիվ լսելի ձայնով.

— Կախել սրան... և բռնորին... բացի նրանից...

Ամբոխն իսկույն կեթ շրջապատեց մեզ և քարշ տվեց դեպի դարպասը: Բայց հանկարծ նրանք մեզ թողին ու փախան զանազան կողմեր. դարբասից ձիով ներս մտավ Զուրինը և նրա հետևից մի ամբողջ հեծելավաշտ՝ թրերը մերկացրած:

Խոռվարարները ցիրուցան եղան: Հուսարները հետապնդում էին նրանց, կոտորում ու գերի բռնում: Զուրինը ցած թռավ ձիուց, ողջունեց հորս ու մորս և պինդ սեղմեց ձեռքս:

— Ա՛յ թե լավ ժամանակին վրա հասա,— ասաց նա մեզ:— Ահ, այս էլ քո հարսնացուն:

Մարիա Իվանովնան կարմրեց մինչև ականջները: Հայրս մոտ եկավ և շնորհակալություն հայտնեց՝ հանդիստ, թեպետև զգացված տեսքով: Մայրս գրկեց նրան, անվանելով մեր փրկիչ հրեշտակը:

— Շնորհ արեք մեզ մոտ,— ասաց հայրս և նրան մեր տունը տարավ:

Շվաբրինի մոտով անցնելիս Զուրինը կանգ առավ:

— Սա ո՞վ է,— հարցրեց նա վերաժողին նայելով:

— Սա ինքը նրանց առաջնորդն է՝ հրոսակապետը,— պատասխանեց հայրս մի ինչ-որ հպարտությամբ, որ մատնում էր հին ռազմիկին.— աստված օգնեց իմ թույլ ձեռքով պատժել երիտասարդ շարագործին և վրիժառու լինել նրանից՝ որդուս արյան համար:

— Սա Շվաբրինն է,— ասացի ես Զուրինին:

— Շվաբրինը: Շատ ուրախ եմ: Հուսարեն՛ք, վերցրեք սրան: Մեկ էլ՝ ասեք բժշկին, որ կապի նրա վերքը և իր աչքի լույսի պես պահի: Շվաբրինին անպայման պետք է ներկայացնել կազանի գաղտնի հանձնաժողովին: Նա գլխավոր հանցավորներից մեկն է և նրա ցուցմունքները պետք է որ կարևոր լինեն:

Շվաբրինը բացեց իր մթագնած աչքերը: Նրա դեմքը ոչինչ չէր արտահայտում, բացի ֆիզիկական տանջանքից: Հուսարենները թիկնոցի վրա դրած տարան նրան:

Մենք ներս մտանք սենյակները: Ես հուզմունքով էի նայում շուրջս, հիշելով իմ մանկական տարիները: Տանը ոչինչ չէր փոխվել, ամեն ինչ իր նախկին տեղն էր: Շվաբրինը չէր թույլատրել տունը թալանելու, իր ստորության մեջ իսկ պահելով ակամա մի գարշանք դեպի անպատիվ շահասիրությունը:

Մահանները նախասենյակ մտան: Նրանք չէին մասնակցել խռովությանը և անկեղծ սրտով ուրախ էին, որ մենք փրկվել ենք: Սավելիչը ցնծության մեջ էր: Հարկ է իմանալ, որ ավազակների հարձակումից առաջացած խուճապի ժամանակ նա վազել էր ախոռատուն, որտեղ կապված էր Շվաբրինի ձին, թամբել էր, կամաց դուրս քաշել և շնորհիվ իրարանցման՝ աննկատելի կերպով արշավել դեպի գետանցը: Ռազմազնդին նա հանդիպել էր Վուդայի այս կողմը, հանգստի ժամին: Զուրինը, նրանից տեղեկանալով մեր վտանգի մասին, պատվիրել էր նստել ձիերը, հրամայել՝ մա՛րշ, արշավակելով, և, փառք աստծո՝ ժամանակին վրա հասավ:

Զուրինը պնդեց, որ զեմսկու գլուխը ձողի ծայրին հագցրված մի քանի ժամով ի ցույց դրվի կաբակի մոտ:

Հուսարները վերադարձան հետապնդումից, մի քանի մարդ գերի բռնած: Նրանց փակեցին հենց նույն շտեմարանի մեջ, ուր մենք դիմացանք արժանահիշատակ պաշարմանը:

Մենք ցրվեցինք, ամենքն իր սենյակը քաշվելով: Մերեքին հանգստություն էր պետք: Ամբողջ գիշերը քնած չլինելով, ես ընկա անկողնիս վրա և խոր քնեցի: Զուրիներ գնաց իր կարգադրությունները անելու:

Երեկոյան մենք հավաքվեցինք հյուրասենյակում, ինքնահոի շուրջը, ուրախ-ուրախ խոսելով անցած վտանգի մասին: Մարիա Իվանովնան թեյ էր լցնում. ես նստեցի նրա մոտ և բացառապես նրանով էի զբաղված: Մնողներս, թվում էր, թե բարյացակամ էին նայում մեր հարաբերությունների քնքրչությանը: Մինչև օրս էլ այդ երեկոն կենդանի է իմ հիշողության մեջ: Ես երջանիկ էի, կատարյալ երջանիկ: Իսկ շա՛տ են արդյոք նման ըրպենները մարդկային թշվառ կյանքում:

Մյուս օրը հորս հայտնեցին, որ գլուղացիները եկել են աղայական բակը իրենց մեղայականը հայտնելու: Հայրս դուրս եկավ տան շեմքը: Հենց որ նա երևաց, գեղջուկները ծունկ չոքեցին:

— Հը, ի՞նչ կա, հիմարներ,— ասաց նա,— խելքներդ ի՞նչ էր փշել խռովություն անել:

— Մեղավո՞ր ենք, մեր տեր,— պատասխանեցին նրանք միաբերան:

— Իհարկե որ մեղավո՞ր եք: Խեղառություն անում են, և իրենք էլ գոհ չեն: Ներում եմ ձեզ ի նշան այն ուրախության, որ աստված արժանացրեց ինձ՝ տեսնվել որդուս՝ Պյոտր Անդրեևիչի հետ: Դե՛, լավ. մեղքը խոստովանողը թողություն կատանա:

— Մեղավո՞ր ենք:

— Իհարկե մեղավոր եք: Աստված պայծառ հղանակ է տվել ձեզ, խոտը հավաքելու ժամանակն է, իսկ դուք, հիմարներ, ամբողջ երեք օր ի՞նչ եք արել: Ավա՛գ, բոլորին խոտհարքի կքշես. բայց տե՛ս, շեկ անասուն, որ Հովհաննու օրը ամբողջ խոտը բարդած լինի: Կորե՛ք աչքիցս:

Գլուղացիները խոնարհ գլուխ տվին և զնացին կոռը դատելու, ասես ոչինչ չէր եղել:

Շվաբրինի վերքը մահացու չէր: Պահակների հսկողու-

թյամբ նրան ուղարկեցին Կազան: Պատուհանից ես տեսա, թե նրան ինչպես են դնում սալակի վրա: Մեր հայաքցեները հանգիպեցին: Նա գլուխը խոնարհեց, և ես շտապով հեռացա պատուհանից: Ես վախենում էի ցույց տալ, թե ցնծում եմ, տեսնելով հակառակորդիս դժբախտությունն ու թշվառությունը:

Զուրիներ պետք է հեռունենրն անցներ: Ես վճռեցի հետևել նրան, շնայած ցանկությանս՝ դարձյալ մի քանի օր մնալ իմ ընտանիքի հետ: Արշավանքի դուրս գալու նախօրյակին ես եկա իմ ծնողների մոտ և այն ժամանակվա սովորության համաձայն, մինչև գետին խոնարհ գլուխ տվի, խնդրելով նրանց օրհնությունը՝ Մարիա Իվանովնայի հետ ամուսնանալու: Մերերն ինձ բարձրացրին և ուրախության արցունքով իրենց համաձայնությունը հայտնեցին: Ես նրանց մոտ տարա Մարիա Իվանովնային՝ գունատ ու դողդոջուն: Մեզ օրհնեցին...

Թե ի՞նչ զգացի ես, այդ չեմ նկարագրի: Ով եղել է իմ վիճակում, նա առանց այդ էլ կհասկանա ինձ, — ով չի եղել, այդ մասին ես միայն ափառապ կպնդեմ եւ խորհուրդ տալ՝ քանի դեռ ժամանակը չի անցել, սիրահարվել և ծնողներից ստանալ նրանց օրհնությունը:

Մյուս օրը գունդը գումարվեց: Զուրիներ հրաժեշտ տվեց մեր ընտանիքին: Մենք բոլորս հավատացած էինք, որ ռազմական գործողությունները շուտով կդադարեն: Ես հույս ունեի մի ամսից հետո ամուսին լինել: Մարիա Իվանովնան հրաժեշտ տալով, բոլորի ներկայությամբ համբուրեց ինձ: Ես նստեցի ձիս: Սավելիչը նորից հետևեց ինձ, և գունդը շարժվեց:

Հեռվից ես երկա՛ր նայեցի մեր գյուղական տանը, որ նորից թողնում էի: Մի մոռյալ նախազգացում անհանգստացնում էր ինձ: Ասես մեկը շշնջում էր, որ ինձ համար դեռևս չեն անցել բոլոր դժբախտությունները: Սիրտս նոր փոթորիկ էր գուշակում:

Զեմ նկարագրի մեր արշավանքը և Պուգաչովի պատերազմի վախճանը: Մենք անցնում էինք գյուղերի միջով, որ ավերել էր Պուգաչովը, և ստիպված էինք խեղճ բնակիչներից վերցնել այն, ինչ թողել էին ավազակները:

Նրանք չգիտեին, թե ո՛ւմ ենթարկվեն: Ամենուրեք դադարել էր վարչական կյանքը: Կալվածատերերը անտառներում էին թաքնվում: Ավազակախմբերն ամեն տեղ շարագործություններ էին անում: Այն ժամանակ արդեն դեպի Աստրախան փախչող Պուգաչովին բռնելու համար ուղարկված առանձին զորամասերի պետերն ինքնիշխան պատժում էին մեղավորներին և անմեղներին... Սոսկալի էր վիճակն ամբողջ երկրի, որտեղ մոլեգնել էր հրդեհը: Աստված չանի, որ մարդ տեսնի ուսական բունտը՝ անմիտ ու անողորմ: Նրանք, ովքեր մեզանում անկարելի հեղաշրջումներ են նյութում, կամ երիտասարդ են և չգիտեն մեր ժողովրդին, կամ թե չէ՝ դաժանասիրտ մարդիկ, որոնց համար ուրիշի գլուխը քառորդ կոպեկ արժե, դեհ իրենց վիզն էլ՝ հազիվ մի կոպեկ:

Պուգաչովը փախչում էր Ի. Ի. Միխեևսոնի զորքերից հետամուտ: Շուտով մենք իմացանք նրա վերջնական ջախջախման մասին: Վերջապես Գրինյովը իր գեներալից լուր ստացավ ինքնակոշին բռնելու մասին, և միաժամանակ՝ հրաման կանգ առնելու մասին: Այսպիսով ես կարող էի տուն մեկնել: Ես հրճվում էի, բայց մի տարօրինակ զգացում վըշտացնում էր իմ ուրախությունը:

**ՄԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ԴԵՊԻ ԱՐԶՐՈՒՄ
1829 ԹՎԱԿԱՆԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿ**

ԱՌԱՋԱՐԱՆ

Նորերս ձեռքս ընկավ անցյալ 1834 թվականին Փարիզում տպված մի գիրք, անունը *Voyages en Orient entrepris par ordre du Gouvernement Francais*¹: Հեղինակը յուրովի նկարագրելով 1828 թվականի արշավանքը՝ իր դատողությունները վերջացնում է հետևյալ խոսքերով. *Un poëte distingué par son imagination a trouvé dans tant de faits dont il a été témoin non le sujet d'un poëme, mais celui d'une satire*².

Թուրքական արշավանքում եղած բանաստեղծներից ես գիտեի միայն Ա. Ս. Խոմյակովի և Ա. Ն. Մուրավյովի մասին: Երկուսն էլ գտնվում էին կոմս Դիբիչի բանակում: Առաջինն այն ժամանակ գրեց մի քանի գեղեցիկ լիրիկական ոտանավորներ, երկրորդը կազմում էր իր ճանապարհորդությունը ղեկի սուրբ վայրերը, որն այնքան ուժեղ տպավորություն գործեց: Բայց ես չեմ կարդացել և ոչ մի սատիրա Արզրումի արշավանքի մասին:

Ոչ մի կերպ չէի կարող մտածել, որ այստեղ խոսքն իմ մասին է, եթե նույն այդ գրքում չգտնեի իմ անունը՝ առանձին Կովկասյան կորպուսի գեներալների անունների շարքում:

Parmi les chefs qui la commandaient (l'armée du Prince Paskewitch) on distinguait le Général Mouravief... le Prince Géorgien Tsitsevazé... le Prince Arménien Be-

¹ Ժանապարհորդություններ ղեկի Արևելք, ձեռնարկված ֆրանսիական կառավարության հանձնարարությամբ:

² Հարուստ երեակայությամբ օժտված մի պոետ այն փառավոր գործերում, որ նրան վիճակված էր դիտել, գտել էր սյուժետ ոչ թե պոեմի, այլ սատիրայի համար:

boutof... le Prince Potemkin, le Générale Raiewsky, et enfin — M. Pouchkine... qui avait quitté la capitale pour chanter les exploits de ses compatriotes¹,

Խոստովանում եմ. ֆրանսիական ճանապարհորդի այս տողերը, չնայած գովասանական մակդիրներին, ինձ համար շատ ավելի անախորժ էին, քան ռուսական ժուռնալների հայհոյանքը: Ազգորություն փնտրելը ինձ միշտ թվացել է ծիծաղելի և անհեթեթ քամահանույթ. ոգևորությունը չես գտնի. նա ինքը պետք է գտնի բանաստեղծին: Գալ պատերազմ՝ գալիք սխրագործությունները գովիրգելու նպատակով, ինձ համար կլիներ մի կողմից չափազանց ինքնասիրական, մյուս կողմից՝ չափազանց անվայել մի բան: Ես չեմ միջամտում ռազմական դատողություններին: Դա իմ գործը չէ: Միգուցե համարձակ անցումը Սոդանլուի վրայով, մի շարժում, որով կոժա Պասկևիչը սերասկիրին կտրեց Օսման-փաշայից, թըշնամու երկու կորպուսների պարտությունը մի օրվա ընթացքում, արագ արշավանքը դեպի Արզրում,— այս բոլորը, որ լիակատար հաջողությամբ պսակվեց,— միգուցե և չափազանց արժանի է ծաղրանքի զինվորական մարդկանց աչքին (որպիսիք են, օրինակի համար, պ. առևտրական հյուպատոս Ֆոնտանյեն, Արևելյան ուղեգրությունների հեղինակը), բայց ես կամաչելի սատիրաներ գրել մեծահույակ մի զորավարի մասին, որը ինձ սիրալիր ընդունեց իր վրանի հովանու տակ և իր մեծամեծ հոգսերի մեջ ժամանակ էր գտնում իմ նկատմամբ հաճելի ուշադրություն ցուցաբերելու: Այն մարդը, որ ուժեղների հովանավորության կարիք չունի, բարձր է գնահատում նրանց սիրալիրությունն ու հյուրասիրությունը, որովհետև նրանցից ուրիշ բան չի էլ կարող պահանջել: Երախտամոռության մեղադրանքը չպետք է մնա առանց առարկության, որպես չնչին քննադատության կամ գրական հայհոյանք: Ահա թե ինչու ես վճռեցի տպել այս առաջաբանը և հրապարակել իմ ճամփորդական նոթերը, որպես այն ամենը, ինչ ես գրել եմ 1829 թվականի արշավանքի մասին:

Ա. ՊՈՒՇԿԻՆ

¹ Նրա (իշխան Պասկևիչի բանակի) հրամանատարների շարքում աչքի են ընկնում գեներալ Մուրավյովը... վրացի իշխան Զեքեաձեն... Հայ իշխան Բեհրուժովը... Իշխան Պոսյոմկինը, գեներալ Ռաեսկին և, վերջապես, պ. Պուշկինը... որը մայրաքաղաքը թողել էր իր հայրենակիցների սխրագործությունները երգելու համար:

Դ Լ Ո Ւ Խ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

Տափաստանները: Կաթիկական վրանը: Կովկասյան ջրերը: Ռազմավթրական ճանապարհ: Վլադիկավկազ: Օսական թաղում: Թերեք: Դարիալի կիրճը: Անցում ձյունապատ լեռներով: Առաջին հայացքը Վրաստանի վրա:

Ջրանցքներ: Խոսրով-Միրզան: Դուշեթի քաղաքապետը:

... Մոսկվայից ես գնացի Կալուգա, Բելև ու Օրյոլ և այդպիսով ավելորդ երկու հարյուր վերստ անցա, բայց դրա փոխարեն Նրմոլովին տեսա: Նա ապրում է Օրյոլում, որի մոտ գտնվում է նրա գյուղը: Ես եկա նրա մոտ առավոտյան ժամը 8-ին և նրան տանը չգտա: Կառապանս ինձ ասաց, որ Նրմոլովը ոչ ոքի մոտ չի լինում, բացի իր հորեից, որը մի պարզ, աստվածասեր ժերոնի է, որ նա չի ընդունում միայն քաղաքի աստիճանավորներին, իսկ այլոց համար մատչելի է: Մի ժամից հետո ես նորից եկա նրա մոտ: Նրմոլովն ինձ ընդունեց իր սովորական սիրալիրությամբ: Առաջին հայացքից ես ամենափոքր նմանություն անգամ չգտա նրա և իր պատկերների միջև, որոնք սովորաբար նկարված են պրոֆիլով: Կտր երծա, կրակոտ, գորշ աչքեր, ալեզարդ մազերը՝ ցից-ցից: Վազրի գլուխ հերկուկեսյան իրանի վրա: Ժպիտն անախորժ է, որովհետև անբնական է: Իսկ երբ մտառագլվում է և խոժոռվում, գեղեցկանում է և զարմանալիորեն հիշեցնում Դովի նկարած պոետական պատկերը: Նա չերբեղի կանաչ շեքմեն էր հագած: Նրա առանձնասենյակի պատերին կախված էին թրեր և դաշույններ՝ հիշատակներ Կովկասում կատալարչապետ եղած ժամանակից: Նա իր անդործությունն ըստ երևույթին անհամբերությամբ է տանում: Մի քանի անգամ ռկսեց խոսել Պասկևիչի մասին և միշտ կծու խոսելով նրա հաղթությունների հեշտության մասին, նա նրան համեմատում էր Հեսու Նափայի հետ, որի առաջ պատերը թափվում էին փողերի հնչյունից, և Նրեանի կոմսին անվանում էր Նրեքոնի կոմս:

«Թող հարձակվի նա,— ասում էր Երմոլովը,— մի ո՛չ խելոք, ո՛չ հմուտ, բայց համառ փաշայի վրա, օրինակ, այն փաշայի, որ հրամանատար էր Շումլայում, և Պասկևիչը կորած է»։ Ես Երմոլովին հաղորդեցի կոմս Տոլստոյի խոսքերը, թե Պասկևիչը պարսկական կամպանիայում այնքան էր լավ գործում, որ խելոք մարդուն կմնար միայն ավելի վատ գործել նրանից տարբերվելու համար։ Երմոլովը ծիծաղեց, բայց չհամաձայնեց։ «Կարելի էր խնայել մարդկանց և ծախքերը»,— ասաց նա։ Կարծես նա գրում է կամ ուզում է գրել իր հիշողությունները։ Նա դժգոհ է Կարամզինի պատմությունից և կկամենար, որ մի բոցավառ գրիչ նկարագրեր, թե ինչպես ռուս ժողովուրդը ոչնչությունից հասել է փառքի ու հզորության։ Իշխան Կուրբսկու հիշողությունների մասին նա խոսում էր *con amore*¹։ Գերմանացիներին լավ է հասցրել։ «Մի հիսուն տարուց հետո»,— ասաց նա,— կկարծես, թե ներկա արշավանքին մասնակցել է պրուսական կամ ավստրիական օժանդակ մի բանակ՝ գերմանական այսինչ գեներալների հրամանատարությամբ»։ Ես նրա մոտ մնացի մոտ երկու ժամ։ Նրան տհաճություն էր պատճառում, որ չէր հիշում իմ լրիվ անունը։ Նա ներողություն խնդրեց հաճոյախոսություններ ասելով։ Մի քանի անգամ խոսք բացվեց գրականության մասին։ Գրիբոյեդովի ոտանավորների մասին նա ասում է, թե դրանք կարդալիս մարդու այտոսկրերը ցավում են՝ Կառավարության և քաղաքականության մասին ոչ մի խոսք չեղավ։

Իմ ճանապարհը Կուրսկի և Խարկովի վրայով էր, բայց ես թեքվեցի ուղիղ դեպի Թիֆլիսի ճանապարհը, զոհելով մի լավ ճաշ Կուրսկի պանդոկում (որ աննշան բան չէ մեր ճանապարհորդությունների ժամանակ) և հետաքրքրություն չունենալով այցելել Խարկովի համալսարանը, որ չարժե Կուրսկի ճաշին։

Մինչև Ելեց ճանապարհները սարսափելի են։ Մի քանի անգամ իմ կառքը խրվեց ցեխի մեջ, որն արժանի է Օդեսայի ցեխին։ Պատահում էր, որ մեկ օր ու գիշեր ես անցնում էի ոչ ավելի, քան հիսուն վերստ։ Վերջապես տեսա Վորոնեժյան տափաստանները և ազատ սլացա կանաչ դաշտավայրով։ Նովոչերկասկում գտա կոմս Պուշկինին, որ նույնպես գնում էր Թիֆլիս, և մենք համաձայնեցինք միասին ճանապարհորդել։

¹ Հիացմունքով։

Եվրոպայից Ասիա անցնելը ժամ առ ժամ ավելի զգալի է դառնում. անտառներն անհետանում են, բլուրները հարթվում, խոտն ավելի խիտ է դառնում և ցույց տալիս աճի ավելի մեծ ուժ, երևում են թռչուններ, որոնք անհայտ են մեր անտառներում. արծիվները նստած են մեծ ճանապարհը նշող հողակույտերի վրա, ասես պահակներ լինեն, և հպարտ նայում են ճանապարհորդին:

Արգավանդ արոտավայրերում
Անսանձ դամբիկների
Թարուններն են թափառում:

Կալմիկները տեղավորված են կայարանի խրճիթների մոտ: Նրանց վրանների մոտ արածում են նրանց անճոռնի, բրդոտ ձիերը, որոնք ձեզ ծանոթ են Օրլովսկու սքանչելի նկարներից:

Մոտ օրերս ես այցելեցի մի կալմիկական վրան (հյուսված ցանկապատ, վրան սպիտակ թաղիք քաշած): Ամբողջ ընտանիքը պատրաստվում էր նախաճաշելու: Կաթսան եփվում էր մեջտեղում, և ծուխը դուրս էր գալիս վրանի վերևում բացված անցքից: Մի ջահել կալմիկուհի, բավականին սիրունադեմ, ծխախոտ ծխելով կար էր անում: Ես նստեցի նրա մոտ: «Անունդ ի՞նչ է», «Քանի՞ տարեկան ես» — «Տասը և ութ», — «Ի՞նչ ես կարում»: «Վարտիք»: «Ո՞ւմ համար»: «Ինձ համար»: Նա իր ծխամորճը տվեց ինձ ու սկսեց նախաճաշել: Կաթսայում եփվում էր թէյ՝ ոչխարի ճարպով ու աղով: Նա առաջարկեց ինձ նաև իր փարչը: Ես չէի ուզում հրաժարվել, և խմեցի մեկ շնչով: Չեմ կարծում, թե ժողովրդական մի այլ խոհանոց կարողանար արտադրել ավելի գարշելի մի բան: Ես մի բան ինդրեցի վրայից ուտելու համար: Ինձ տվին մի կտոր չորացած զամբիկի միս: Դրանից էլ գոհ էի: Կալմիկական կոկետությունը վախկնդրեց ինձ: Շուտ դուրս եկա վրանից և հեռացա թափաստանի Կիրկեից:

Ստավրոպոլում երկնքի ծայրին ամպեր տեսա, որոնք աչքերիս զարմանք էինք պատճառել ուղիղ ինը տարի առաջ: Նրանք նույնն էին դարձյալ, դարձյալ նույն տեղում: Կովկասյան շղթայի ձյունապատ գագաթներն էին դրանք:

Գեորգիևսկից գնացի Տաք ջրերը: Այստեղ մեծ փոփոխություն գտա. այստեղ եղածս ժամանակ վաննաները գտնվում էին շտապ շինված հյուղերում: Աղբյուրները, որոնք մեծ մա-

սամբ գտնվում էին իրենց նախնական վիճակում, խփում էին, գոլորշի արձակում և սարերից հոսում զանազան ուղղություններով, իրենց հետևից թողնելով սպիտակ և կարմիր հեռքեր։ Մենք եռացող ջուրը վերցնում էինք կեղևից շինած փարչով կամ թե կոտրած շշի տակով։ Հիմա հիանալի վաննաներ և տներ էին շինված։ Մաշուկի լանջին բուլվար է գցված, որի շորս բոլորը լորենիներ են տնկված։ Ամենուրեք՝ մաքուր ճանապարհներ, կանաչ նստարաններ, կանոնավոր ժողկանոցներ, կամրջակներ, տաղավարներ։ Աղբյուրները քարապատված են, վաննաների պատերին փակցված են ոստիկանության կարգադրագրերը։ Ամենուրեք կարգ ու կանոն, մաքրություն, գեղեցկություն...

Խոստովանում եմ, Կովկասյան ջրերը հիմա ավելի շատ հարմարություններ ունեն, բայց ես ափսոսում էի նրանց փռաջվա վայրենի վիճակը, ափսոսում էի ժայռոտ բիրտ կածանները։ Թփուտներն ու շքանկապատված վիհերը, որոնց վրայով հրբեմն առաջներում մազլցում էի։ Տխուր սրտով թողի ջրերը և վերադարձա Գեորգիևսկ։ Շուտով վրա հասավ գիշերը։ Զինջ երկինքը ծածկվեց միլիոնավոր աստղերով։ Ես գնում էի Պողկումովի ափով։ Այստեղ էր, որ նախկինում ինձ հետ նստում էր Ա. Ռաևսկին, ականջ դնելով ջրերի մեղեդուն։ Վեհապանձ Բեշթաուն հեռվում ավելի ու ավելի սև էր գծագրվում, շրջապատված լեռներով՝ իր վասալներով, և վերջապես անհետացավ խավարի մեջ...

Հետևյալ օրը շարունակեցինք ճանապարհը և հասանք Եկատերինոգրադ, որը մի ժամանակ փոխարքայանիստ քաղաք է եղել։

Եկատերինոգրադից սկսվում է Ռազմավիրական ճանապարհը։ Փոստի ճանապարհը վերջանում է։ Զինք են վարձում մինչև Վլադիկավկազ։ Տրվում են կազակներ ու հետևակ պահակախումբ և մի թնդանոթ։ Փոստն ուղարկում են շաբաթը երկու անգամ, և ճանապարհորդները միանում են նրան. դա կոչվում է Օկագիա։ Մենք երկար շապասեցինք։ Փոստը եկավ հետևյալ օրը, և երրորդ օրն առավոտյան ժամը 9-ին պատրաստ էինք ճանապարհ ընկնելու։ Հավաքատեղում միացավ ամբողջ քարավանը, որ բաղկացած էր հինգ հարյուրի շափ մարդուց։ Թմբուկ զարկեցին։ Մենք շարժվեցինք։ Առջևից

հետևակ զինվորներով շրջապատված, շարժվեց թնդանոթը։ Նրա հետևից ձգվեցին կառքերը, բերդից բերդ տեղափոխվող զինվորների կանանց ծածկասայլերը, մեր հետևակից ճռնչաց երկանիվ սայլերի գումակը։ Երկու կողմերից վազում էին ձիերի երամակներ և եզների նախիրներ։ Նրանց մոտով արշավում էին ուղեկցորդները՝ յափնջիներով ու օղապարներով։ Այդ բոլորը ինձ սկզբում շատ էր դուր գալիս, բայց շուտով ձանձրացրեց։ Թնդանոթը շարժվում էր քայլով, պատրույգը ծխում էր, և զինվորները նրանով կպցնում էին ծխամորճերը։ Մեր երթի գանդաղությունը (առաջին օրը մենք միայն 15 վերստ անցանք), անտանելի շոգը, պաշարի պակասությունը, անհանգիստ գիշերները, նոգայական սայլերի անընդհատ ճռնչոցը ինձ համբերությունից հանում էին։ Թաթարները պարծենում են այդ ճռնչոցով, ասելով, թե իրենք շրջապատվում են որպես ազնիվ մարդիկ, թաքնվելու կարիք չունեն։ Այս անգամ ինձ համար ավելի հաճելի կլինեք ճանապարհորդել ոչ այդքան պատվավոր հասարակության հետ։

Ճանապարհը բավական միառեսմակ էր. հարթավայր, շուրջը բլուրներ։ Երկնքի ծայրում Կովկասի գագաթները, որ օրեցօր ավելի ու ավելի բարձր էին երևում։ Բերդերը, որոնք բազմաթիվ էին այս երկրի համար, ունեն խրամատ, որի վրայով առաջներում մեզանից ամեն մեկը կթռչեր-կանցներ առանց թափ առնելու։ Ժանգոտ թնդանոթներ, որ շեն գործել Գուդովիչի ժամանակից ի վեր, փլած պատնեշ, որի վրա թափառում է հավերի ու սագերի կայազորը։ Բերդում կան մի քանի խղճուկ հյուղեր, ուր դժվարությամբ կարելի է մի տասը ձու և մածուն ճարել։

Առաջին աչքի ընկնող տեղը Մինարեթ բերդն է։ Նրան մոտենալիս մեր քարավանն անցնում էր մի սբանչելի հովիտով, գերեզմանաթմբերի միջով, որոնք ծածկված էին լորենխներով ու շինարներով։ Դրանք ժանտաթափից մեռած մի քանի հազար մարդկանց գերեզմաններ էին։ Ամենուր երևում էին երփներանգ ծաղիկներ, որ կյանք էին առել վարակված աճյուններից։ Աջ կողմում շողշողում էր ձյունապատ Կովկասը. առաջից բարձրանում էր մի ահագին անտառապատ սար. նրա ետևում էր գտնվում բերդը, որի շուրջը երևում են հետքերը մի ավերված առվի, որ կոչվել է Տատարտուր և մի ժամանակ

Մեծ Կաբարդայի զլխավոր առւն է եղել: Թեթև, մենավոր մինարեթը, որը գեղակազմ բարձրանում է քարակույտերի միջից, ցամաքած հեղեղատի ափին, վկայում է անհետացած գյուղի երբեմնի գոյութիւնը: Մինարեթի ներսի սանդուղքը դեռ չի քանդվել: Ես այդ սանդուղքով բարձրացա հարթակը, որի վրայից այլևս չի հնչում մոլլայի ձայնը: Այստեղ ես գտա մի քանի անհայտ անուններ, որ աղյուսի վրա խզբզել էին փառասեր ճանապարհորդները:

Մի քանակ անցած գեղատեսիլ դարձավ: Լեռները ձգվում էին մեր վերևում: Նրանց գագաթներին սողում էին հազիվ նշմարելի հոտեր, որ միջատների էին նմանում: Մենք նշմարեցինք նաև հովիտներ, որ միգուցե և մի ժամանակ գերի ընկած և գերութիւն մեջ ծերացած ռուս է: Մենք էլի գերեզմանաթմբերի, էլի ավերակների հանդիպեցինք: Երկու-երեք գերեզմանաքարեր կանգնած էին ճանապարհի եզրին: Այնտեղ, ըստ չերքեզների սովորութեան, թաղված էին նրանց հրոսակները: Քարի վրա փորագրված թաթարական արձանագրութիւնը, թրի պատկերը, թանգան մնացել էր հափշտակիչ թռուների հիշատակ հափշտակիչ նախնու:

Չերքեզները մեզ ատում են: Մենք նրանց քշել ենք լայնարձակ արոտատեղերից, նրանց առւններն ավերված են, ամբողջ ցեղեր բնաջինջ եղած: Նրանք հետզհետե ավելի են հեռանում դեպի լեռների խորքը և այնտեղից սկսում իրենց ասպատակութիւնները: Խաղաղ չերքեզների բարեկամութիւնը անվստահելի է. նրանք միշտ պատրաստ են օգնելու իրենց վայրագ ցեղակիցներին: Նրանց վայրենի ասպետութեան ոգին զգալիորեն ընկել է: Նրանք հազվադեպ են հարձակվում հավասար թվով կազակների վրա, երբեք չեն հարձակվում հետևազորի վրա և փախչում են, երբ թնդանոթներ են տեսնում: Սակայն երբեք առիթ չեն փախցնի հարձակվելու թույլ ջոկատի կամ անպաշտպանի վրա: Այս կողմերում շատ լուրեր են պտտում նրանց շարագործութիւնների մասին: Համարյա թե ոչ մի հնար չկա նրանց զսպելու, մինչև որ նրանց զինաթափ չանեն, ինչպես զինաթափ արին Ղրիմի թաթարներին, մի բան, որ չափազանց դժվար է նրանց մեջ տիրող ժառանգական գծութիւնների և արյան վրիժառութեան պատճառով: Դա-

ջույնն ու թուրը նրանց մարմնի անդամներն են, և մանուկն սկսում է դրանց տիրապետել ավելի առաջ, քան թոթովել: Նրանց համար սպանությունը մարմնական հասարակ մի շարժում է: Գերիներին պահում են փրկագնի հույսով, բայց «արսափելի անգութ են վարվում հետները, հարկադրում են աշխատել ուժից վեր, կերակրում են հում խմորով, ծեծում են, երբ խելքներին փշում է, և նրանց պահակ են դնում իրենց տղաներին, որոնք մի խոսքի համար իրավունք ունեն նրանց կոտորելու իրենց մանկական թրերով: Նորերս բռնել էին մի խաղաղ շերքեզի, որը կրակել էր մի զինվորի վրա: Նա արդարացել էր նրանով, որ իր հրացանը չափազանց երկար էր լցված մնացել: Ինչ անես այդպիսի ժողովրդի հետ: Սակայն պետք է հուսալ, որ Սև ծովի արևելյան ափի գրավումը, շերքեզներին կտրելով թուրքիայի հետ առևտուր անելուց, նրանց կհարկադրի մերձենալ մեզ, Ճոխություն ազդեցությունը կարող է նպաստել նրանց սանձահարմանը. ինքնահոգ կարևոր նորամուծություն կլինի: Կա ավելի ուժեղ, ավելի բարոյական մեր դարի լուսավորությանն ավելի համապատասխան միջոց՝ դա ավետարանի քարոզումն է: Վաղուց չէ, որ շերքեզները ընդունել են մահմեդական հավատը: Նրանք հրապուրվել են 'Լուրանի առաքյալների գործունյա ֆանատիզմով, որոնցից աչքի ընկնող է եղել Մանսուրը, մի արտակարգ մարդ, որ երկար ժամանակ Կովկասն ապստամբեցրել է ռուսական տիրապետության դեմ, վերջում բռնվել է մեր կողմից և մեռել Սոլովեցկի վանքում: Կովկասը սպասում է քրիստոնեական միսիոներների, Բայց մեր ծուլության համար ավելի հեշտ է կենդանի խոսքի փոխարեն մեռյալ տառեր ձուլել և համար գրքեր ուղարկել գիր չճանաչող մարդկանց:

Մենք հասանք Վլադիկավկազ, նախկին Կափկայա լեռների նախադռանը: Նա շրջապատված է օսական աուլներով: Ես այցելեցի նրանցից մեկը և հանդիպեցի թաղման: Խրճիթի մոտ խոնվել էր ժողովուրդը: Բակում կանգնած էր մի սայլ-երկու եզ լծած: Միոյալի ազգականներն ու բարեկամները գալիս էին ամեն կողմից և դառը լացով մտնում խրճիթը, բռունցքներով զարկելով իրենց ճակատին: Կանայք կանգնած էին հանդարտ: Մեռյալին դուրս բերին յափնջու վրա.

Dike a warrior taking his rest
Wihite his martial around him¹,

գրին սալին: Հյուրերից մեկը վերցրեց հանգուցյալի հրացանը, փշեց վառողարանից վառողն ու գրեց դիակի կողքին: Եղևնրը շարժվեցին: Հյուրերը առաջացան հետևից: Մարմինը պետք է թաղվեր լեռներում, առկից մի երեսուն վերստ հեռավորության վրա: Ափսոսա որ ոչ ոք չկարողացավ ինձ բացատրել սույն ժեսերը:

Օսերը ամենաաղքատ ցեղն են Կովկասում բնակվող ժողովուրդներից: Նրանց կանայք գեղեցիկ են, և, ինչպես ասում են, շատ բարեհաճ են գեպի ճանապարհորդները: Բերդի դարբասի մոտ հս պատահեցի երկուսին, մի բանտարկյալ օսի կնոջն ու աղջկան: Նրանք ճաշ էին տանում նրա համար: Նրանք հանգիստ ու համարձակ էին թվում, սակայն երբ ես մոտեցա՝ երկուսն էլ խոնարհեցին գլուխները և ծածկվեցին իրենց պատառուտած շաղրաճներով: Բերդում տեսա չերթեղ ամանաթների՝ կայտառ ու սիրուն տղաների: Նրանք ամեն րոպե շարաճճիություններ են անում և բերդից փախչում: Նրանց պահում են ողբալի լիճակում: Նրանք ման են գալիս ցնցոտիներով, կիսամերկ և զարշելի կեղտոտ: Ումանց վրա տեսա փայտե ոտնակոճղեր: Ըստ երևույթին, ազատ արձակված ամանաթները չեն ցավում, որ գտնվում են Վլադիկավկազում:

Թնդանոթը մեզնից բաժանվեց: Մենք ճանապարհ ընկանք հետևազորի և կազակների հետ, Կովկասը մեզ ընդունեց իր սրբարանը: Խուլ աղմուկ լսեցինք և տեսանք Թերեքը, որ հոսում էր զանազան ուղղություններով: Առաջացանք նրա ձախ ափով: Նրա աղմկալի ալիքները շարժում են օսական ցածրիկ շնաբույներին նմանող ջրաղացների անիվները: Որչափ խորանում էինք գեպի լեռները, այնքան ավելի նեղ էր դառնում կիրճը: Սեղմված Թերեքը մոռնալով նետում է իր պղտոր ալիքները ժայռերի վրայով, որոնք փակում են նրա ճանապարհը: Կիրճը գալարվում է նրա հոսանքի երկարությամբ: Ալիքները հղկել են լեռների քարե ստորոտները: Ես գնում էի

¹ Նա պահած էր՝ փաթաթված իր մարտական թիկնոցի մեջ, որպես հանգստացող զինվոր:

ստով և ամեն րոպե, բնության մոռալ սքանչելիքից ապշած կանգ առնում: Մառախլապատ եղանակ էր, ամպերը ծանր շարժում էին սև գազաթների մոտով: Կոմս Պուշկինը և Շերնովայը, նայելով Թերեբին մտաբերում էին իմատրան և նախապատվությունը տալիս էին Հյուսիսում ուռտացող գետին: Բայց ես ոչ մի բանի հետ համեմատել չէի կարողանում իմ առաջ բացված տեսարանը:

Լարս չհասած, ես ետ մնացի պահակախմբից, աչքերս սևեռած այն վիթխարի ժայռերին, որոնց միջով Թերեբը ճողփողում էր անմեկնելի կատաղությամբ: Հանկարծ դեպի ինձ է վազում մի գինվոր, հեռից գոչելով. Մի կոնգնեֆ, Ձերդ բարեծնությո՜ւն, կսպանեն: Այդ նախազգուշացումը անսովոր լինելով, ինձ չափազանց տարօրինակ թվաց: Բանն այն է, որ օս ավազակները, այս նեղ տեղում իրենց անվտանգ զգալով Թերեբի այն կողմից կրակում են ճանապարհորդների վրա: Մեր անցնելու նախընթաց օրը նրանք այդ ձևով հարձակվել էին գեներալ Բեկովիչի վրա, որը քշել անցել էր նրանց կրակոցների միջով: Ժայռի վրա ինչ-որ լսմրոցի ավերակներ են երևում. նրանք շարածեփված են խաղաղ օսերի հյուղերով, որոնք կարծես ծիծեռնակի բույներ լինեն:

Լարսում մենք կանգ առանք գիշերելու Այնտեղ հանդիպեցինք մի ֆրանսիացի ճանապարհորդի, որը մեզ վախեցրեց մեր անցնելիք ճանապարհի նկարագրությամբ: Նա մեզ խորհուրդ էր տալիս կառքերը թողնել Կոբիում և ձիով գնալ: Նրա հետ առաջին անգամ խմեցինք Կախեթի գինի՝ գարշահոտ տկճորից, հիշելով Իլիականի խնջույքները:

Եվ այժմ տիկերում գինին, սփոփանքը մեր:

Այստեղ ես գտա «Կովկասի գերու» մի կեղտոտված արտագրություն, որը, խոստովանում եմ, վերստին կարդացի մեծ հաճությամբ: Այդ բոլորը թույլ է, դեռահաս, Թերատ, բայց շատ բան կոհանված և արտահայտված է ճիշտ:

Հետևյալ օրն առավոտյան մեկնեցինք: Թուրք գերիները կարգի էին բերում ճանապարհը: Նրանք զանգատվում էին իրենց տրվող կերակուրից: Ոչ մի կերպ չէին կարողանում ընտելանալ ուռաական սև հացին: Այդ հիշեցրեց ինձ իմ բարեկամ Շ-ի խոսքերը, որ նա ասում էր Փարիզից վերադառնա-

լուց հետո. «Վատ է, եղբայր, Փարիզում ապրելը, ուտելու բան չկա. սե հաց չես ճարի»:

Լարսից յոթ վերստ հեռու գտնվում է Դարիալի պոստը: Կիրճը նույն անունն է կրում: Ժայռերը երկու կողմից կանգնած են զուգահեռ պատերի նման: Այստեղ այնքան նեղ է, այնքան նեղ, գրում է մի ճանապարհորդ, որ ոչ միայն տեսնում, այլ կարծես զգում ես անձկությունը:

Երկնքի մի կտորը ժապավենի նման կապտին է տալիս մեր գլխավերևը: Լեռան բարձունքից մանր ու ցայտող շիթերով թափվող առուները ինձ հիշեցնում էին Ռեմբրանդտի տարօրինակ նկարը՝ Գանիմեդի հափշտակումը: Ի դեպ, կիրճն էլ լուսավորված էր իսկը նրա ճաշակով: Տեղ-տեղ Թերեքը ողողում է ժայռերի բուն ստորոտը, և ճանապարհի վրա, իբրև ամբարտակ, քարեր են կիտված: Պոստից ոչ հեռու գետի վրա խիզախորեն մի կամրջակ է ձգված. երբ կանգնում ես վրան, թվում է թե ջրաղացի վրա ես: Կամուրջն ամբողջությամբ ցնցվում է, իսկ Թերեքն աղմկում է ջրաղացաքարը շարժող անիվների նման: Դարիալի դիմաց սե ժայռի վրա երևում են ամրոցի ավերակներ: Ավանդությունն ասում է, թե այնտեղ թաքնված է եղել ինչ-որ Դարիա թագուհի, որը տվել է իր անունը կիրճին. հեթաթ է: Դարիալը հին պարսից լեզվով կնշանակե դարպաս: Պլինիոսի վկայությամբ, Կովկասի դուռը, որ սխալմամբ Կասպից է կոչվել, այստեղ է եղել: Կիրճը փակված է եղել փայտե երկաթապատ, իսկական դարպասով: Նրա տակից, գրում է Պլինիոսը, հոսում է Դիրիոգորիս գետը: Այստեղ էլ կառուցված է եղել ամրոցը՝ վայրենի ցեղերի հարձակումներին դիմադրելու համար: Տեսեք կոմս Ի. Պոտոցկու ճանապարհորդությունը, որի գիտական հետախույզումները նույնքան հետաքրքրական են, որքան և իսպանական ումանները:

Դարիալից ճանապարհվեցինք դեպի Կազբեկ: Մենք տեսանք Տրոցկի դաւապսը (մի կամար, որ գոյացել է ժայռի մեջ վառողի պայթյունից) մի ժամանակ նրա տակով անցնում էր ճանապարհը, իսկ այժմ հոսում է իր հունը հաճախ փոխող Թերեքը:

Կազբեկ գյուղից ոչ հեռու մենք անցանք կատաղի հեղեղաւթը, մի ձորակ, որ մեծ անձրևների ժամանակ կատաղի գետ

է դառնում: Այդ ժամանակ նա բոլորովին ցամաքած էր և հրշակված միայն իր անունով: Կազբեկ գյուղը գտնվում է Կազբեկ լեռան ստորոտում և պատկանում է իշխան Կազբեկին: Իշխանը մոտ 45 տարեկան մի տղամարդ էր, հասակով պրիորոժենսկի ֆլիգելմանից ավելի բարձր: Մենք նրան գտանք դուքանում (այդպես են կոչվում վրացական ճաշկրպակները), որոնք շատ ավելի աղքատ են և ոչ ավելի մաքուր, քան ռուսականները: Դռան մոտ ընկած էր մի հաստափոր տկճոր (եզան տիկ), իր շորս ոտները չռած: Հսկան նրանից գինի էր ծծում և մի քանի հարց տվեց ինձ, որոնց ես պատասխանեցի նրա կոչումին ու հասակին վայել հարգանքով: Մենք բաժանվեցինք որպես լավ բարեկամներ:

Շուտ են բթանում տպավորությունները: Հազիվ անցավ մի օր, և արդեն Թերեքի մոնչոցն ու նրա այլանդակ ջրվեժները, ժայռերն ու անդունդները այլևս չէին գրավում իմ ուշադրությունը: Ինձ սկսեց տիրել բացառապես Թիֆլիս հասնելու անհամբերությունը: Ես նույնիսկ անտարբեր էի անցնում Կազբեկի մոտով, ինչպես մի ժամանակ լողում էի Չաթըրդաղի մոտով: Ճշմարիտ է և այն, որ անձրևային ու մառախլապատ եղանակն ինձ խանգարում էր տեսնել նրա ձյունե շեղջը, որը, ըստ բանաստեղծի արտահայտության, հենաբան է երկնակամարին:

Սպասում էի պարսից արքայազնին: Կազբեկից որոշ տարածության վրա մեղ հանդիպեցին մի քանի կառքեր և դժվարացրին էւղ ճանապարհը: Մինչև որ կառքերը իրար մոտով կանցնեին, պահակախմբի սպան մեզ հայտնեց թե ինքն ուղեկցում է պարսից պալատական բանաստեղծին, և իմ ցանկությամբ ինձ ներկայացրեց Ֆազիլ-իսանին: Ես թարգմանի օգնությամբ նրան դիմեցի արևելյան վերամբարձ ողջույնի խոսքով, բայց որքան ամաչեցի, երբ Ֆազիլ-իսանը իմ անտեղի խեղկատակությանը պատասխանեց կարգին մարդուն հատուկ պարզ, խելացի քաղաքավարությամբ: Նա հույս ուներ ինձ տեսնելու Պետերբուրգում: Ցավում էր, որ մեր ժանոթությունը լինելու է ոչ երկարատև և այլն: Ես ամոթով ստիպված էի թողնել իմ փքուն-կատակային տոնը և անցնել սովորական հվրոպական ֆրազներին: Ահա մի դաս մեր ռուսական ծաղ-

րասիրության համար: Այսուհետեւ ես մարդու մասին չեմ դատի նրա ոչխարի փափախով! և ներկած եղունգներով:

Կորի պոստը գտնվում էր Կրեատովայա լեռան հենց ստորոտում, այն լեռան, որի վրայով պիտի անցնեինք: Մենք այստեղ կանգ առանք գիշերելու համար և սկսեցինք մտածել, թե ինչպես կատարենք այդ սոսկալի սխրագործությունը: արդյոք կառքերը թողնելով, կազակների ձիերը նստենք, թե մարդ ուղարկենք օսերի եզների հետևից: Համենայն դեպս, ես մեր ամբողջ քարավանի կողմից պաշտոնական խնդիրք գրեցի պ. Զիլյակին, որ այս կողմերի պետն է, և մենք պառկեցինք քնելու՝ սպասելով սալլերին:

Մյուս օրը ժամը մոտ 12-ին աղմուկ, աղաղակներ լսեցինք և տեսանք մի արտասովոր տեսարան. տասնութ զույգ լղար փոքրահասակ եզներ, մի խումբ կիսամերկ օսերի հարվածների տակ, հազիվհազ քաշում էին իմ բարեկամ Օ-ի թեթև վիեննական կառքը: Այդ տեսարանը իսկույն ցրեց իմ բոլոր տարակուսանքները: Ես վճռեցի իմ ծանր պետերբուրգյան կառքը ետ ուղարկել Վլադիկավկազ և ձիով զնալ Թիֆլիս: Կոմս Պուշկինը չէր ուզում հետևել իմ օրինակին: Նա գերադասեց եզների մի ամբողջ նախիր լծել իր բրիչկային (կիսակառք), որ բեռնված էր ամեն տեսակի պաշարներով, և հանդիսավոր կերպով անցնել ձյունապատ լեռնաշղթան: Մենք բաժանվեցինք և ես ճանապարհվեցի գնդապետ Օգարյովի հետ, որը հետախուզում էր այստեղի ճանապարհները:

Ճանապարհն անցնում էր փլվածքի վրայով, որ առաջացել էր 1827 թվի հունիսի վերջին: Այդպիսի դեպքեր պատահում են սովորաբար յուրաքանչյուր յոթ տարին մեկ: Քարի մի ահագին գուղձ, վաչր գլորվելով, մի ամբողջ վերստ տարածություն մերձը լցրել և կտրել էր Թերեքը: Ներքևում կանգնած պահակները լսել էին սոսկալի դղրդյուն և տեսել, որ գետն արագորեն բարակել է և մի բառորդ ժամում բոլորովին հանդարտվել ու սպառվել: Թերեքը փլվածքի միջով դուրս էր եկել երկու ժամից ոչ շուտ: Այ՛ն թե սարսափելի փլվածք է եղել:

Մենք ուղիղ բարձրանում էինք ավելի ու ավելի վեր: Մեր

1 Այդպես են կոչվում պարսկական գդակները: Մ. Ն.:

ձիերը խրվում էին փխրուն ձյունի մեջ, որի տակ վտակներ էին աղմկում։ Ես զարմացած նայում էի ճանապարհին և չէի հասկանում, թե ինչպես կարելի է այդտեղ ճամփորդել կառքով։

Այդ ժամանակ խուլ որոտ լսեցի։ «Փլվածք է», — ասաց ինձ պ. Օգարյովը։ Ետ նայեցի և այն կողմում տեսա մի ձյունակույտ, որը պոկվելով դանդաղորեն իջնում էր զառիվայրից։ Փոքր փլվածքներն այստեղ հազվադեպ չեն։ Անցյալ տարի մի ռուս սայլապան անցնելիս է եղել Կրեստովայա լեռնով։ Փլվածքը պոկվել է. սոսկալի ձնագունդն ընկել է նրա սայլի վրա, կլանել է սայլը, ձին ու գեղջուկին, գլորվել է ճանապարհի մյուս կողմը և իր ավարի հետ միասին թավալվել դեպի անդունդը։ Մենք հասանք սարի գագաթին։ Այստեղ դրված է գրանիտե խաչ, մի հին հուշարձան, որ վերանորոգել է Երմուլովը։

Այստեղ ճանապարհորդները սովորաբար իջնում են կառքերից և առաջանում ոտքով։ Նորերս այստեղից անցել է մի ինչ-որ օտարերկրացի հյուպատոս. նա այնքան թույլ է եղել, որ պատվիրել է իր աչքերը կապել. նրան տարել են թևերից բռնած և, երբ աչքերի կապը բացել են՝ ծունկ է չոքել, գոհությամբ հայտնել աստծուն և այլն, որ շատ զարմացրել է ուղեկցողներին։

Վայրկենական անցումը ահավոր Կովկասից դեպի գեղատեսիլ Վրաստանը հիանալի է։ Հանկարծ հարմվի օդը սկսում է մեղմորեն փչել ճանապարհորդի երեսին։ Գուտ լեռան բարձունքից բացվում է Կայշաուրի հովիտն իր մարդաբնակ ժայռերով, իր աչգիներով, իր վճիտ Արագվայով, որ ոլորվում է փնչպես մի արծաթե ժապավեն, — և այս բոլորը փոքրացած ձևով, երեք վերստանոց անդունդի հատակում, որի եզրով անցնում էր վտանգավոր ճանապարհը։

Մենք իջնում էինք հովիտը։ Նորալուսինը երևաց պարզ երկընթում։ Երեկոյան օդը մեղմ էր և տաք։ Գիշերեցի Արագվայի ափին, պ. Քիլյակի տանը։ Մյուս օրը հրաժեշտ տվի սիրավեր տանտիրոջը ու շարունակեցի ճանապարհը։

Այստեղ սկսվում է Վրաստանը։ Զվարթ Արագվայով ոռոգվող պայծառ հովիտները փոխարինեցին մռայլ կիրճերի և ահեղ Թերեբի։ Մերկ քարափների փոխարեն իմ շուրջը տեսա

կանաչ լեռներ և պտղատու ծառեր: Զրանցքները ապացուցում էին կրթվածության առկայությունը: Դրանցից մեկն ինձ զարմացրեց տեսողական պատրանքի կատարելությամբ, թվում է թե ջուրը սարի վրայով վարից դեպի վեր է հոսում:

Փասանաուրում կանգ առա ձիերը փոխելու համար: Այստեղ հանդիպեցի մի ուռս սպայի, որն ուղեկցում էր պարսից արքայազնին: Շուտով զանգակների ձայն լսեցի, և ճանապարհի վրա ձգվեց մեկը մյուսին կապած և ասիական ձևով բեռնված զաթարների (ջորիների) մի ամբողջ շարան: Առաջացա ոտով, չսպասելով ձիերին: Անանուրից կես վերստ հեռու, ճանապարհի պտույտում հանդիպեցի խոսրով Միրզային: Նրա կառքերը կանգնած էին: Ինքը դուրս նայեց իր կառքից և ինձ գլխով արավ: Մեր հանդիպումից մի քանի ժամ հետո արքայազնի վրա հարձակվել էին լեռնցիները: Լսելով գնդակների սուլոցը, խոսրովը դուրս էր ցատկել կառքից, նստել իր ձին ու փախել: Նրա հետ եղած ուռաները զարմացել են նրա համարձակության վրա: Բանն այն է, որ կառքին անսովոր երիտասարդ ասիացին ավելի շուտ կառքը ծուղակ է համարել, քան թե ապաստարան:

Ես Անանուր հասա, առանց հոգնածություն զգալու: Իմ ձիերը չէին եկել: Ինձ ասացին, որ մինչև Դուշեթ քաղաքը մնացել է ոչ ավելի, քան տասը վերստ, և ես դարձյալ առաջացա ոտով: Բայց ես չգիտեի, որ ճանապարհը սարն ի վեր էր: Այդ տասը վերստն արժեք ամբողջ քսան վերստ:

Վրա հասավ երեկոն. ես առաջ էի գնում, ավելի ու ավելի վեր բարձրանալով: Ծանապարհից մոլորվել անկարելի էր, բայց տեղ-տեղ աղբյուրներից գոյացած կալոտ ցեխը մինչև ծնկներս էր հասնում: Բոլորովին հոգնեցի: Մութը սաստկացավ: Լսում էի շների ոռնոցն ու հաշոցը և ուրախանում, կարծելով, թե քաղաքը հեռու չէ: Բայց սխալվում էի. հաշում էին վրացի հովիվների շները, իսկ ոռնում էին չախկալները, որ այստեղ սովորական բաներ են: Անիծում էի իմ անհամբերությունը, բայց ճարս ինչ: Վերջապես լույսեր տեսա և գրեթե գիշերին արդեն կանգնած էի ծառերի հովանում գտնվող տնե-րի մոտ: Առաջին պատահած մարդը հանձն առավ ինձ ուղեկցել քաղաքապետի մոտ և դրա համար ինձանից մեկ արասի պահանջեց:

Իմ երևալը քաղաքապետի մոտ, որը մի վրացի հին սպա էր, մեծ ազդեցություն գործեց։ Ես պահանջում էի. առաջինը՝ սենյակ, որտեղ կարողանայի հանվել, երկրորդը՝ մի բաժակ գինի, երրորդը՝ մի աբասի իմ ուղեկցողի համար։ Քաղաքապետը չգիտեր, թե ինչպես ինձ ընդուներ, և ինձ նայում էր տարակուսանքով։ Տեսնելով, որ նա չի շտապում կատարել իմ խնդրանքները, սկսեցի նրա մոտ հանվել, ներողություն խընդրելով *de la liberté grande*¹։

Քարեքախտաբար, գրպանումս գտա իմ ճանապարհորդական վկայականը, որն ապացուցում էր, որ ես խաղաղ ճանապարհորդ եմ, և ոչ թե Ռինալդո Ռինալդինի։ Օրհնյալ հրովարտական անմիջապես իր ազդեցությունն ունեցավ։ Ինձ սենյակ հատկացրին, մի բաժակ գինի բերին, և աբասի տվին իմ ուղեկցին, հայրաբար նրան հանդիմանելով՝ վրացական հյուրասիրությունը վիրավորող շահասիրության համար։ Ես նետվեցի բազմոցի վրա, հուսալով իմ սխրագործությունից հետո քնել դյուցազնական քնով։ Բայց ուր էր որ. լվերը, որոնք շախկալներից շատ ավելի վտանգավոր են, հարձակվեցին վրաս և ամբողջ գիշերը հանգիստ չտվին։ Առավոտյան մոտս եկավ իմ ծառան և հայտնեց, թե կոմս Պուշկինը բարեհաջող կերպով եզներով անցել է ձյունապատ սարերը և ժամանել Դուշեթ։ Հարկավոր էր շտապել։ Կոմս Պուշկինը և Շերնովալը այցելեցին ինձ և առաջարկեցին դարձյալ միասին ճանապարհվել։ Ես Դուշեթը թողեցի այն հաճելի մտքով, թե գիշերելու եմ Թիֆլիսում։

Ճանապարհը նույնչափ հաճելի էր և գեղատեսիլ, թեև հազվադեպ էինք տեսնում ազգաբնակչության հետքեր։ Գարեփսկալայից մի քանի վերստ այն կողմը անցանք Քուռը՝ հոռմեական արշավանքների ժամանակներից մնացած հնադարյան կամուրջով, և արագ վարգով, իսկ երբեմն էլ շափ գցելով ձիերը քշեցինք դեպի Թիֆլիս, ուր աննկատելի կերպով հասանք գիշերվա ժամը մոտ 11-ին։

¹ Այդպիսի մեծ ազատության համար (ֆրանս.)։

Թիֆլիսը: Ժողովրդական բաղնիքը: Անքիթ Հասանը: Վրացական բարձրը: Երգեր: Կախեթի գիւնի: Ծոգերի պատճառը: Քաղաքի նկարագրությունը: Թիֆլիսից մեկնելը: Վրացական գիշերը: Հայաստանի տեսքը: Կրկնակի չվերթ: Հայկական գյուղը: Գյառգյառը: Գրիբոյեդովը: Բզովդալը: Հանքային աղբյուրը: Մորիկը լեռներում: Գիշերում Գյումրիում: Արարատը: Սահմանը: Թուրքական ճյուրասխրություն: Կարսը: Հայ ընտանիքը: Կարսից մեկնելը: Կոմս Պասկենիչի ճամբարը:

Ես իջա պանդոկում, մյուս օրը գնացի Թիֆլիսի հռչակավոր բաղնիքը: Քաղաքն ինձ մարդաշատ թվաց: Ասիական շինություններն ու բազարը ինձ հիշեցնում էին Քիշնևը: Նեղ ու ծուռ փողոցներով վազում էին քթոցներով բռնված էշեր, եզներով լծված սալերը բռնել էին ճանապարհը: Հայեր, վրացիներ, չերքեզներ, պարսիկներ անկանոն խռովել էին հրապարակում: Նրանց միջև շրջագայում էին երիտասարդ ռուս աստիճանավորներ՝ Ղարաբաղի հովատակներ հեծած: Բաղնիքի մուտքի մոտ նստած էր բաղնետերը՝ մի ծեր պարսիկ: Նա իմ առաջ բաց արեց դուռը. ներս մտա մի լայնարձակ սենյակ և ի՞նչ տեսա: Հիստոնից ավելի կին, ջահել ու պառավ, կիսահագնված կամ բոլորովին չհագնված, նստած ու կանգնած հանվում էին, հագնվում էին պատերի տակ դրված նստարանների վրա: Ես կանգ առա:— Գնանք, գնանք,— ասաց ինձ բաղնետերը,— այսօր երեքշաբթի է, կանանց օրն է: Ոչինչ, բան չկա: Քհնարկե, բան չկա,— պատասխանեցի ես,— ավելի լավ:՝ Տղամարդկանց երեւալը ոչ մի տպավորություն չգործեց: Նրանք շարունակում էին ծիծաղել և իրար հետ խոսել: Ոչ մեկը չտապեց ծածկվել իր շաղրայով, ոչ մեկը չդադարեց հանվելուց: Կարծես թե իսկ ներս էի մտել աներևութաբար: Նրանցից շատերը իսկապէս որ չքնաղ էին և արդարացնում էին Թ. Մուրի պատկերացումը: *Lovely Georgien maid, with all the bloom, the freshened glouv of her ousm count-ry maisens looks, when werm they ris from Teflis brooks. Lalla Rookh*¹. Բայց ես չգիտեմ ավելի գարշելի բան, քան վրացի պառավները. դրանք վհուկներ են:

¹ Մի չքնաղ վրացուհի կույս, այտերի այնպիսի գույներով ու զով տապով, որպիսին ունենում են նրա երկրի կույսերը, երբ շիկացած դուրս են գալիս Թիֆլիսի չերմուկներից: Լալա-Ռուկ:

Պարսիկը ինձ ներս տարա՞վ բաղնիք. տաք երկաթածծմբա-
յին աղբյուրը թափվում էր ժայռի մեջ փորված խոր ափազանի
մեջ: Կյանքումս ոչ Ռուսաստանում, ոչ էլ Թուրքիայում չեմ
հանդիպել մի այլ ափելի շքեղ բանի, քան Թիֆլիսի բաղնիք-
ները: Նկարագրեմ դրանք ափելի մանրամասնորեն:

Բաղնիքի տերը թողեց ինձ թուրք բաղնեպանի խնամքին:
Նա տեսա՞ր է խոստովանեմ, որ նա անքիթ էր, դա նրան չէր
խանգարում, որ իր գործի մեջ վարպետ լինելու Հասանը (այդ-
պես էր կոչվում անքիթ թուրքը) սկսեց նրանից, որ ինձ պառ-
կեցրեց տաք քարի հասակի վրա, և ապա սկսեց տրորել մար-
մինս, ձգել հոդերս, ինձ ամուր խփել բուռնքնեղով: Նա չէի
զգում նվազագույն ցավ անգամ, այլ՝ զարմանալի թեթևու-
թյուն: Ասիական բաղնեպանները (քիսալիները) ճիշդն ոգե-
վորվում են, ցատկում ձիւր ուսերին, ոտներով սահում ձեր
ազդրերի վրայով և մեջքներիդ վրա պազած պարում,
e Senpere bena! Դրանից հետո նա ինձ երկար տրորում էր
բրդյա թաթմանով (քիսայով) և, ուժգնությամբ տաք ջուրը
վրաս տալով, սկսեց լվանալ օձառած քաթանի փամփուշ-
տով: Մի անբացատրելի զգացում. տաք օձառը ձեզ ողոր-
դում է որպես օդ: W. B. Բրդե թաթմանն ու քաթանի փամ-
փուշտն անպատճառ պետք է ընդունվեն ռուսական բաղնի-
քում. գիտակ մարդիկ շնորհակալ կլինեն այդ նորամուծու-
թյան համար:

Փամփուշտից հետո Հասանը ինձ թույլատրեց մտնել ափա-
զանը, դրանով էլ արարողությունը փերջացա՞ր:

Թիֆլիսում ես հույս ունեի գտնել Ռաեսկուն, բայց իմա-
նալով, որ նրա գունդն արգեն եկել է արշավանքի, վճռեցի
կոմս Պասկևիչից բանակ գնալու թույլտվություն խնդրել:

Թիֆլիսում մնացի մոտ երկու շաբաթ և ծանոթացա այն-
տեղի հասարակության հետ: Սանկովսկին, Թիֆլիսի տեղեկա-
գրի հրատարակիչը, ինձ շատ հետաքրքրական բաներ պատ-
մեց այս երկրի, իշխան Ցիցխանովի, Ա. Պ. Նրմոլովի մասին
և այլն. Սանկովսկին սիրում է Վրաստանը և նրա համար փայ-
լուն ապագա նախատեսում:

Վրաստանը Ռուսաստանի հովանավորությանը ապավինեց

1783 թ., բայց դա հռչակավոր Աղա-Մոհամեդին շխանգարեց Թիֆլիսը գրավել ու 20 000 զերի տանել (1795 թ.)։ Վրաստանը Ալեքսանդր կայսրի գալիսունի տակ անցավ 1802-ին։ Վրացիները ռազմասեր ժողովուրդ են։ Նրանք մեր դրոշակների տակ ապացուցեցին իրենց քաջությունը։ Նրանց մտավոր ընդունակությունները սպասում են մեծ կրթվածություն։ Առհասարակ ուրախ և սրտաբաց բնավորություն ունեն։ Տոներին տղամարդիկ խմում են և զբոսնում փողոցներում։ Սեռայա տղաները երգում են, թուլկոտում, գլուխկոնծի տալիս։ Կանայք լեզգիկա են պարում։

Վրացական երգերի եղանակը դուրեկան է։ Ինձ թարգմանեցին նրանցից մեկը բառ առ բառ։ Դա, կարծեմ, հորինված է նորագույն ժամանակներս։ Նրա մեջ ինչ-որ արեելյան անհեթեթություն կա, որն ունի իր բանաստեղծական արժանիքը։ Ահա այդ երգը.

Հո՛գի, որ նոր ես ծնվել դրախտում, հո՛գի, որ ստեղծված ես իմ երջանկության համար։ Քեզանից եմ, ո՛վ անմահ, սպասում ես կյանք։

Քեզանի՛ց, ով զարուն ծաղկափթիթ, քեզանի՛ց, ո՛վ լուսնյակ երկշաբաթյա, քեզանի՛ց, իմ պահապան հրեշտակ, քեզանի՛ց եմ սպասում ես կյանք։

Դու փայլում ես դեմքով և ուրախացնում քո ժպիտով։ Չեմ ուզում տրեխ աշխարհին, ուզում եմ քո հայացքը։ Քեզանից եմ սպասում ես կյանք։ Սարի վարդ, ցողով թարմացած, բնության ընտրյալ սիրելի։ Մեղմ, թաքնված գանձ, քեզանից ես սպասում եմ կյանք։

Վրացիները մեզ նման չեն խմում և զարմանալիորեն դիմացկուն են։ Նրանց գինիները չեն դիմանում արտահանման և շուտ փչանում են, իսկ տեղում նրանք հիանալի են։ Կախեթի և Ղարաբաղի գինիները արժեն մի քանի բուրգոնյան գինիներ։ Գինին պահում են մառախնեքում, հողում թաղված ահագին կարասներում։ Դրանք բացում են հանդիսավոր ծեսերով։ Նորերս մի ռուս դրագուն, գաղտնի բաց անելով մի այդպիսի կարաս, ընկնում է ու խեղդովում Կախեթի գինու մեջ, ինչպես դժբախտ Կլարենսը մալագայի տակառում։

Թիֆլիսը գտնվում է Քուռի ափին, քարքարոտ լեռներով շրջապատված հովտում։ Սրանք նրան պաշտպանում են բուրդ կողմերի քամիներից և արևից շիկանալով, ոչ թե տաքացնում, այլ եռացնում են անշարժ օդը։ Ահա Թիֆլիսում տիրող ան-

տանելի շոգերի պատճառը, չնայած որ քաղաքը միայն լայնության 41 աստիճանի վրա է: Հենց նրա անունը (Տբիլիս-քալար) նշանակում է շոգ քաղաք:

Քաղաքի մեծ մասը շինված է ասիական ձևով. տները ցածր են, կտուրները՝ տափակ: Հյուսիսային մասում բարձրանում են եվրոպական ճարտարապետության տներ, և նրանց մոտ սկսում են գոյանալ կանոնավոր հրապարակներ: Շուկան բաժանվում է մի քանի շարքերի: Խանութները լի են թուրքական և պարսկական ապրանքներով, որ բավականին էժան են, եթե նկատի առնենք ընդհանուր թանկությունը: Թիֆլիսի գեները թանկ է գնահատվում ողջ Արևելքում: Կոմս Սամոյլովը և Վ.-ն, որոնք այստեղ դուրացիների հռչակ են ստացել, սովորաբար իրենց նոր թրերը փորձել են մի հարվածով ոչխարը երկու մասի բաժանելով կամ եզան գլուխը կտրելով:

Թիֆլիսում աղգաբնակչության մեծ մասը կազմում են հայերը. 1825 թվին նրանք այստեղ մինչև 2 500 ընտանիք են եղել: Այժմյան պատերազմների ժամանակ նրանց թիվն ավելի մեծացել է: Վրացի ընտանիքների քիվն է 1 500: Ռուսները իրենց այստեղի բնակիչ չեն համարում: Զինվորականները կատարելով իրենց պարտքը ապրում են Վրաստանում, որովհետև նրանց այդպես է հրամայված: Երիտասարդ տիտուլյար խորհրդականները գալիս են այստեղ ասեսորի աստիճանի համար, որ այնքան փափագելի է: Թե՛ սրանք և թե՛ մյուսները Վրաստանին նայում են ինչպես աքսորավայրի վրա:

Թիֆլիսի կլիման, ասում են անառողջ է: Այստեղ տենդերը սարսափելի են. այդ տենդերը բուժում են սնդիկով, որի գործածությունն անվնաս է շոգերի պատճառով: Բժիշկներն առանց որևէ խղճի նրանով կերակրում են իրենց հիվանդներին: Գեներալ Սիպյագինը, ասում են, մեռել է այն պատճառով, որ նրա տնային բժիշկը, որը նրա հետ եկել էր Պետերբուրգից, վախեցել է տեղական բժիշկների առաջարկած դեղաբանակից և այն չի տվել հիվանդին: Այստեղի ջերմերը նման են Ղրիմի և Մուղավիայի ջերմերին և միատեսակ են բուժվում:

Բնակիչները խմում են Քուռի պղտոր, բայց դուրեկան ջուրը: Բուրդ աղբյուրների և ջրհորերի ջուրը խիստ ծծմբահամ է:

Ի գեպ, այստեղ գինին այնպիսի ընդհանուր գործածություն ունի, որ ջրի պակասը նկատելի չէր լինի:

Թիֆլիսում ինձ զարմացրեց փողի էժանությունը: Միայն երկու փողոց անցնելով կառքով և դա կես ժամից արձակելով՝ կառապանին պետք է վճարեի երկու ռուբլի արծաթով: Ես առաջ կարծում էի, թե նա ուզում է օգտվել նորեկի անգիտությանից, բայց ինձ ասացին, թե գինը ճիշտ այդքան է: Մյուս բոլոր բաները թանկ են նույն համեմատությամբ:

Մենք գնացինք գերմանական գաղութը և այնտեղ ճաշեցինք: Խմեցինք այնտեղ պատրաստվող գարեջուր, որ շատ անդուրեկան համ ունի, և շատ վատ ճաշի համար վճարեցինք խիստ թանկ: Իմ պանդոկում ինձ նույնպես կերակրում էին թանկ և վատ: Գիներալ Ստրեկալովը, որ հայտնի գաստրոնոմ է, մի անգամ ինձ հրավիրեց ճաշի. դժբախտաբար նրա մոտ կերակուրները մատուցում էին ըստ աստիճանների, իսկ սեղանի շուրջ նստել էին անգլիական սպաներ՝ գեներալների ուսադիրներով: Սպասավորները մատուցելիս այնպիսի ջանասիրությամբ էին ինձ բաց թողնում, որ ես սեղանից վեր կացա քաղցած: Սատանա՛ն տանի Թիֆլիսի գաստրոնոմին:

Անհամբերությամբ սպասում էի, որ վիճակս որոշվի: Վերջապես Ռասկուց նամակ ստացա: Նա ինձ գրում էր, որ շտապեմ Ղարս, որովհետև մի քանի օրից զորքը պիտի առաջ շարժվեր: Ես հենց հետևյալ օրը ճանապարհ ընկա:

Ես գնում էի ձիով, ձիերը փոխելով կազակների պոստերում: Շուրջս գետինը խանձված էր տոթից: Վրացական գյուղերը հեռվից ինձ գեղեցիկ այգիներ էին թվում, իսկ մոտենալով նրանց՝ տեսնում էի մի քանի աղճատ խրճիթներ փողոց բարդիների հովանու տակ: Արևը մայր մտավ, բայց օդը դեռ խեղդող էր:

Գիշերն էր տաք,
Առաջն էր օտար...

Լուսինը փայլում էր, ամեն ինչ խաղաղ էր: Միմիայն ձիուս դոփյունն էր լսվում գիշերային լռության մեջ: Ես երկար ժամանակ առաջ էի գնում, չհանդիպելով բնակչության նշույլների: Վերջապես մի առանձնացած խրճիթ տեսա: Սկսեցի դուռը բախել: Տերը դուրս եկավ: Ես ջուր խնդրեցի, նախ ուսներն,

ապա թուրքերեն: Նա ինձ չհասկացավ: Զարմանալի անհոգութուն: Թիֆլիսից երեսուն վերստի վրա, Պարսկաստանի և Թուրքիայի ճանապարհին, նա ոչ մի խոսք չգիտեր ո՛չ ռուսերեն, ո՛չ էլ թուրքերեն:

Գիշերն անցկացնելով կազակների պոստում, լուսաբացին շարունակեցի ճանապարհս: Ծանապարհս անցնում էր սարերով և անտառով: Հանդիպեցի ճանապարհօրդ թուրքերի. նրանց մեջ կային մի քանի կանայք: Փաթաթված շաղրայով նստած էին ձիերի վրա, երևում էին միայն նրանց աչքերն ու կրունկները:

Սկսեցի բարձրանալ Բզովդալը, այն սարը, որ Վրաստանը բաժանում է հին Հայաստանից: Ծառերով հովանավորված լայն ճանապարհը ոլորապտույտ անցնում է սարի մոտով: Բզովդալի գագաթին անցա մի փոքր կիրճով, որը կարծեմ, Գայլի դուռ է կոչվում և արդեն գտնվում է Վրաստանի բնական սահմանի մոտ: Իմ առաջ բացվեցին նոր տեսարաններ, նոր հորիզոն. ոտներին տակ փռված էին բուսավետ, կանաչ արտեր: Ես մի անգամ էլ նայեցի արևից խանձված Վրաստանին և սարի թեթև զառիվայր լանջով սկսեցի իջնել Հայաստանի թարմ գաշտավայրերը: Աննկարագրելի հաճույքով նկատեցի, որ տոթը հանկարծ մեղմացավ. կլիման արդեն ուրիշ էր:

Ծառա քեռնակիր ձիերի հետ ինձնից ետ մնաց: Ես մենակ առաջ էի շարժվում ծաղկափթիթ անապատով, որ հեռվից շրջապատված էր սարերով: Տրվածությանս պատճառով անցա այն պոստի մոտով, ուր պետք է ձիերը փոխեի: Անցավ ավելի քան վեց ժամ, և ես սկսեցի զարմանալ, թե ինչու ճանապարհը երկարեց: Մի կողմում հյուղերի նմանող քաբակույտեր տեսա և մոտեցա նրանց: Պարզվեց, որ հասել եմ մի հայկական գյուղ:

Մի քանի կին, հաղներին խայտաբղետ ցնցոտիներ, նստած էին գետնափոր խրճիթի տակ: Կալիս: Մի կերպ բացատրվեցի: Նրանցից մեկն իջավ խրճիթը և ինձ համար պանիք ու կաթ բերեց: Մի քանի բույս հանգստանալուց հետո առաջ գնացի և դիմացս, գետի բարձր ափին, տեսա Գյառգյառ բերդը: Երեք վտակ աղմուկով ու փրփրած վայր էին թափվում բարձր ափից: Անցա գետը: Սայլին լծած երկու եզ բարձրանում էին զառիթափ ճանապարհով: Մի քանի վրացիներ ուղեկ-

ցում էին սայլին: «Որտեղի՞ց եք գալիս»,— հարցրի ես նրանց:— «Թեհրանից»:— «Ի՞նչ եք տանում»:— «Գրիբայեղի»: Դա սպանված Գրիբոյեդովի մարմինն էր, որ փոխադրում էին Թիֆլիս:

Չէի կարծում, թե երբեկից կհանդիպեմ մեր Գրիբոյեդովին: Ես նրանից բաժանվեցի անցյալ տարի Պետերբուրգում, նրա Պարսկաստան գալուց առաջ: Նա տխուր էր և տարօրինակ նախազգացումներ ուներ: Սկսեցի նրան հանգստացնել, նա ինձ ասաց.— Vous ne connaissez pas ces gens là, vous-
verez¹ guil faudra jouer des couteaux¹: Կարծում էր, թե արյունահեղություն պատճառը կլինի շահի մահը և նրա յոթանասուն որդիների միջև ծագած երկպառակությունը: Սակայն զառամած շահը դեռ կենդանի է, իսկ Գրիբոյեդովի մարգարեական խոսքերը իրականացան: Նա ընկավ պարսիկների դաշույններից, որպես տգիտության և նենգության դոհ: Նրա ալյանդակված դիակը, որ երեք օր Թեհրանի ամբոխի խաղալիքն է եղել, ճանաչվել է միայն ձեռքից, որ մի ժամանակ ծակված է եղել ատրճանակի գնդակով:

Ես Գրիբոյեդովի հետ ծանոթացա 1817 թվին: Նրա մեկամաղձոտ բնավորությունը, զայրալից խելքը, բարեհոգությունը, նրա բոլոր թերություններն ու արատները, որոնք մարդկության անխուսափելի ուղեկիցներն են,— ամեն ինչ արտասովոր զրավչություն ուներ: Ի ծնե ունենալով փառասիրություն, որ համապատասխանում էր իր ձիրքերին, նա երկար ժամանակ մնացել էր մանր կարիքների և անհայտության ցանցերով պատած: Պետական մարդու ընդունակությունները մնացել են առանց գործադրության: Բանաստեղծական տաղանդը ճանաչված չէր. մինչև իսկ նրա սառն ու փայլուն քաջությունը որոշ ժամանակ մնացել էր կասկածանքի տակ: Մի քանի բարեկամներ միայն գիտեին նրա արժեքը և տեսել էին անվստահության այն ժպիտը, այն հիմար, անտանելի ժպիտը,— երբ առիթ էին ունեցել խոսելու նրա մասին, որպես թիարտակարգ մարդու մասին: Մարդիկ հավատում են միայն փառքին և չեն հասկանում, որ իրենց մեջ կարող է գտնվել մի որևէ նապոլեոն, որ չի առաջնորդել և ոչ մի եգեբական վաշտ,

¹ Դուք դեռ չգիտեք այդ մարդկանց. կտեսնեք, որ բանը կհասնի գաշույնների (ֆրանս.):

կամ մի այլ **Դեկարտ**, որ չի տպագրել ոչ մի տող **Մոսկովսկի Տեխնոգրաֆում**: Սակայն դեպի փառքը տաժաժ մեր հարգանքը ժագում է գուցե ինքնասիրությունից. չէ՞ որ փառքի ստեղծման մեջ դեր ունի և մեր ձայնը:

Գրիբոյեդովի կյանքը մթաքնած էր ինչ ու ինչ ամպերով, որ հետեանք էին բորբոք կրքերի և հզոր հանգամանքների: Նա անհրաժեշտություն զգաց մի անգամ ընդմիշտ հաշիվ տեսնելու իր երիտասարդության հետ և կտրականորեն փոխելու իր կյանքի ընթացքը: Նա հրաժեշտ տվեց Պետերբուրգին և անհոգ ցրվածությանը, գնաց Վրաստան, ուր մնաց ութ տարի, նվիրված իր մեկուսացած, անխոնջ պարապմունքներին: 1824 թվին Մոսկվա վերադառնալը հեղաշրջում էր նրա վիճակի մեջ և սկիզբ անընդհատ հաջողությունների: Նրա «**Խնկբից պատուհաս**» ձեռագիր կոմեդիան աննկարագրելի ազդեցություն գործեց և միանգամից նրան դասեց մեր առաջնակարգ բանաստեղծների շարքը: Մի որոշ ժամանակ անց, նրա կատարելապես ծանոթ լինելն այն երկրին, որտեղ սկսվում էր պատերազմը, նոր ասպարեզ բացեց նրա առաջ: Նա նշանակված էր դեսպան: Գալով Վրաստան, նա ամուսնացավ նրա հետ, որին սիրում էր... Ես չգիտեմ ավելի նախանձելի չի բան, քան նրա փոթորկալից կյանքի վիրջին տարիները: Նույնիսկ խիզախ, անհավասար կռվում վրա հասած մահը Գրիբոյեդովի համար չէր հղել սարսուփելի ու տանջալի մի բան: Այն վայրկենական և սթանչելի է եղել:

Որքա՛ն ցավալի է, որ Գրիբոյեդովը չի թողել իր հուշագրիբը: Նրա կենսագրությունը գրելը նրա բարեկամների գործը պետք է լինի: Սակայն նշանավոր մարդիկ մեզ մոտ անհետանում են, իրենցից հետո հետք չթողնելով: Մենք ծույլ ենք և չհետաքրքրվող:

Գյուգյառում հանդիպեցի Բուտուրլինին, որը, ինչպես և ես, գնում էր բանակը: Բուտուրլինը ճանապարհորդում էր բազմապիսի հարմարություններով: Ես ճաշեցի նրա մոտ, ասես թե Պետերբուրգում: Մենք վճռեցինք ճանապարհորդել միասին, սակայն անհամբերության դեռ նորից տիրեց ինձ: Ծառաս ինձնից թույլտվություն խնդրեց հանգստանալու Ուղեվորվեցի մենակ, նույնիսկ առանց ուղեկցողի, ճանապարհը միշտ նույնն էր և միանգամայն անվտանգ: Անցնելով ոչ

բարձր մի սար և իջնելով ծառերով ծածկված հովիտը, մի հանքային աղբյուր տեսա, որ հոսում էր ճանապարհի լայնքով: Այստեղ հանդիպեցի մի հայ տերտերի, որ Երևանից գնում էր Ախալցխա: «Ի՞նչ նորություն կա Երևանում»,— հարցրի ես նրանից:— «Երևանում ժանտախտ է»,— պատասխանեց նա:— «Իսկ ի՞նչ լուր Ախալցխայից».— «Ախալցխայում ժանտախտ է»,— պատասխանեցի նրան: Փոխանակելով սույն հաճելի լուրերը, մենք բաժանվեցինք:

Առաջանում էի բերրի արտերի և ծաղկափթիթ մարգագետինների միջով: Հունձը ծորում էր, սպասելով մանգաղի: Ծս հիանում էի այս սքանչելի հողով, որի բերրիությունը արևելքում առած էր դարձել: Իրիկնադեմին հասա Պարինքոյ: Այստեղ կազակների պոստ կար: Ուրյադնիկը փոթորիկ էր գուշակում և ինձ խորհուրդ էր տալիս մնալ գիշերելու: Բայց ես ուզում էի անպատճառ նույն օրը հասնել Գյումրի:

Պետք է անցնեի ոչ բարձր սարերով, որոնք Ղարսի փաշալիկի բնական սահմանն էին կազմում: Երկինքը ծածկված էր ամպերով. հույս ունեի, որ ժամեծամ ուժեղացող քամին նրանց կցրի: Բայց անձրևն սկսեց կաթկաթել և գնալով ավելի խոշորեց ու սաստկացավ: Պարինքոյից մինչև Գյումրի 27 վերստ են հաշվում: Ծս ամրացրի յափնջուս փոկերը, զըլխարկիս վրայից հագա բաշլուղս և ինձ հանձնեցի նախախնամությանը:

Անցավ ավելի քան երկու ժամ: Անձրևը չէր դադարում: Զուրը շոշոռալով թափվում էր ծանրացած յափնջուս և անձրևից հագեցած բաշլուղիս վրայից: Վերջապես սառը շիթն սկսեց թափանցել փողկապիս տակով, և շուտով անձրևն ինձ թրջեց մինչև վերջին թելը: Գիշերը մութն էր. կազակը գնում էր առաջիցս, ցույց տալով ճանապարհը: Մենք սկսեցինք բարձրանալ դիպի սարերը: Այդ միջոցին անձրևը դադարեց և ամպերը ցրվեցին: Մինչև Գյումրի մնում էր մոտ տասը վերստ: Քամին իրեն ազատ զգալով՝ այնքան ուժեղ էր փչում, որ քառորդ ժամում ինձ բոլորովին չորացրեց: Ծս չէի կարծում, թե ջերմախտից կխուսափեմ:

Վերջապես մոտ կեսգիշերին հասա Գյումրի: Կազակն ուղղակի ինձ տարավ պոստը: Կանգ առանք վրանի մոտ, ուր շտապում էի մտնել: Այստեղ գտա տառներկու կազակ՝ կողք-

կողքի քնած: Ինձ տեղ տվին: Հոգնածությունից ինքս ինձ կորցրած ընկա յափունջուս վրա: Այդ օրը ես անցել էի 75 վերստ: Քնեցի մեռածի պես:

Կազակներն ինձ զարթեցրին արշալույսին: Իմ առաջին միտքն էր, թե արդյո՞ք ջերմով չեմ բռնված: Սակայն զգացի, որ, փափոք աստծո, զվարթ եմ, առողջ, ոչ միայն հիվանդության, այլև հոգնածության հետք չկար: Դուրս եկա վրանից առավոտյան թարմ օդ ծծելու: Արևը ծագում էր: Պարզ երկնքի վրա սպիտակին էր տալիս ձյունապատ, երկզխանի մի սար: «Այդ ի՞նչ սար է», — հարցրի ճմլկոտելով և լսեցի պատասխանը: — Դա Արարատն է: Որքան զորավոր է հնչյունների ներգործությունը: Ազահաբար նայում էի բիրլիական սարին. տեսնում էի տապանը, որ կանգ էր առել նրա գագաթին՝ նորոգման և կյանքի հույսով, և դուրս թռչող ազգավն ու աղավնին, պատժի ու հաշտության սիմվոլներին...

Ձիս պատրաստ էր: Ճանապարհ ընկանք ուղեկցողիս հետ: Առավոտը հիանալի էր: Արևը փայլում էր: Մենք գնում էինք լայն մարգագետնով, ցողով ու երեկվա անձրևի կաթիլներով ոռոգված խիտ կանաչ խոտի վրայով: Մեր առջև փայլում էր մի գետակ, որ պետք է անցնեինք: «Ահա և Արփաչայը», — ասաց ինձ կազակը: Արփաչայը, մեր սահմանը: Դա արժեք Արարատին: Ես սուրացի դեպի գետը մի անմեկնելի զգացմունքով: Դեռ երբեք օտար երկիր չէի տեսել: Սահմանն ինձ համար ինչ-որ խորհրդավոր բան էր: Դեռ մանկության օրերից ճանապարհորդությունն իմ սիրած երազանքն է եղել: Հետագայում ես երկար ժամանակ աստանդական կյանք եմ վարել, թափառելով մերթ հարավում, մերթ հյուսիսում, և դեռ երբեք անծայրածիր Ռուսաստանի սահմաններից դուրս չէի եկել: Ես ուրախությամբ մտա նվիրական գետը և, իմ լավ ձին ինձ դուրս հանեց թուրքական ափը: Սակայն այդ ափն արդեն նվաճված էր, ես դեռևս գտնվում էի Ռուսաստանում:

Մինչև Ղարս ինձ մնում էր ևս 75 վերստ: Իրիկնադեմին հույս ունեի տեսնելու մեր ճամբարը: Ոչ մի տեղ կանգ չէի առնում: Կենճանապարհիմ, սարերի մեջ, գետակի ափին

շինած մի հայկական գյուղում ճաշի փոխարեն կերա անիծ-
յալ շշուռեկը՝ բլիթանման, մոխրի հետ խառն թխած հայկա-
կան հացը, որին այնքան կարոտում էին թուրք գերիները
Դարիալի կիրճում։ Մեծ գին կտայի ես մի կտոր ռուսական
սև հացի համար, որը նրանց այնքան անախորժ էր։ Ինձ
ուղեկցում էր մի երիտասարդ թուրք, որ սարսափելի շատա-
խոս էր։ Նա ամբողջ ճանապարհին շատախոսում էր թուրքե-
րեն, չմտածելով թե արդյոք հասկանո՞ւմ եմ իրեն, թի ոչ։
Հարում էի ուշադրությո՜ւնս ու աշխատում հասկանալ նրան։
Կարծեմ թե նա մի թեթև հայհոյում էր ռուսերեն և, սովոր
լինելով նրանց բոլորին տեսնել համազգեստով, ինձ իմ հա-
գուստի պատճառով օտարերկրացու տեղ էր դնում։ Հանդի-
պեցինք մի ռուս սպայի։ Նա գալիս էր մեր ճամբարից և ինձ
հայտնեց, որ բանակն արդեն Ղարսից առաջ է շարժվել։ Չեմ
կարող նկարագրել իմ հուսահատությո՜ւնը. այն միտքը, թե
ամայի Հայաստանում իզուր շարշարվելուց հետո, ստիպված
պիտի լինեմ վերադառնալ Թիֆլիս, ուղղակի տանջում էր ինձ։
Սպան գնաց իր ճանապարհով։ Թուրքը նորից սկսեց իր մե-
նախոսությո՜ւնը, բայց ես արդեն ականջ չէի դնում նրան։
Զիտու յորդան փոխեցի խոշոր վազքի և երեկոյան հասա մի
թուրքական գյուղ, որ գտնվում էր Ղարսից 20 վերստ հեռա-
վորության վրա։

Վար ցատկկո՜ւով ձիուց, ուզում էի մտնել առաջին իսկ
խրճիթը, բայց դռանը երեաց տանտերը և հայհոյանքով ինձ
ևտ մղեց։ Ես նրա ողջույնին պատասխանեցի մտրակով։
Թուրքը սկսեց գորգոռալ, մարդիկ հավաքվեցին։ Իմ ուղեկցո-
ղը, կարծեմ, ինձ պաշտպան կանգնեց։ Ինձ ցույց տվին քար-
վանսարան, ներս մտա մի մեծ գոմանման խրճիթ. տեղ չկար.
որ յափնջիս կարողանայի փռել։ Սկսեցի ձի պահանջել։ Մոտս
եկավ թուրք տանուտերը։ Նրա բոլոր անհասկանալի խոսքե-
րին ես մի բան էի պատասխանում — վե՛ր բաճա աք (ինձ ձի
տուր)։ Թուրքերը չէին համաձայնում։ Վերջապես գլխի ընկա
նրանց փող ցույց տալ (դրանից էլ հարկավոր էր սկսել)։ Ձին
խսկույն բերին և ինձ ուղեկցող տվին։

Առաջացա սարերով շրջապատված մի լայն հովիտով։
Շուտով տեսա Ղարսը, որը սպիտակին էր տալիս սարերից
մեկի վրա։ Իմ թուրքը ցույց էր տալիս ինձ այն, կրկնելով՝

Ղարս, Ղարս, և չափ էր գցում իր ձին։ Ես հետևում էի նրան, տանջվելով անհանգստությունից։ Վիճակս պետք է որոշվեր Ղարսում։ Այստեղ պիտի իմանայի, թե որտեղ է գտնվում մեր ճամբարը, և թե հնարավորություն կունենամ արդյոք հասնելու բանակին։ Այդ միջոցին երկինքը ծածկվեց ամպերով, և նորից անձրև տեղաց, բայց ես այդ մասին այլևս չէի մտածում։

Մտանք Ղարս։ Պարսպի դռանը մոտենալիս լսեցի ուռապան թմբուկի ձայնը։ ալգանվազ էին զարկում։ Պահակն ինձնից ընդունեց իմ տոմսը՝ և գնաց պարետի մոտ։ Անձրևի տակ կանգնած մնացի մոտ կես ժամ։ Վերջապես ինձ ներս թողին։ Ես ուղեկցողիս պատվիրեցի, որ ինձ ուղիղ բաղնիք տանի։ Շարժվեցինք ծուռ, զառիթափ փողոցներով։ Ժիւրը սայթաքում էին թուրքական վատ մայթի վրա։ Կանգ առանք մի բավականին վատ տեսք ունեցող տան առաջ։ Դա բաղնիքն էր։ Թուրքը իջավ ձիուց և սկսեց դուռը բախել։ Ոչ ոք չէր պատասխանում։ Անձրևը շոշոռալով թափվում էր վրաս։ Վերջապես մոտիկ տնից դուրս եկավ մի երիտասարդ հայ և, բանակցելով թուրքի հետ, ինձ կանչեց իր մոտ, խոսելով բավական մաքուր ռուսերեն։ Նա ինձ նեղ սանդուղքով տարավ իր տան երկրորդ մասը։ Ցածր բազկաթոռներով և հին գորգերով կահավորված սենյակում նստած էր մի պառավ կին, նրա մայրը։ Պինը մոտեցավ ինձ և համբուրեց իմ ձեռքը։ Որդին պատվիրեց նրան կրակ անել ու ինձ համար ընթրիք պատրաստել։ Ես հանվեցի ու նստեցի կրակի մոտ։ Ներս մտավ տանտիրոջ փոքր եղբայրը, մոտ տասնյոթ տարեկան մի տղա։ Երկու եղբայրն էլ նեղել էին Թիֆլիսում և այնտեղ ապրել մի քանի ամիս։ Նրանք ինձ ասացին, որ մեր զորքերը առաջ են շարժվել նախընթաց օրը և որ մեր ճամբարը գտնվում է Ղարսից 25 վերստ հեռու։ Ես միանգամայն հանգստացա։ Շուտով պառավն ինձ համար սոխով ոչխարի միս պատրաստեց, որն ինձ թվաց խոհարարական արվեստի գագաթնակետ։ Մենք բոլորս պառկեցինք միևնույն սենյակում։ Ես պառկեցի մարվող բուխարու դիմաց և քնեցի այն հաճելի հույսով, որ մյուս օրը պիտի տեսնեմ՝ կոմս Պասկևիչի ճամբարը։

Առավոտյան գնացի քաղաքը դիտելու։ Տանտերերիցս փոքրը հանձն առավ իմ շիշերոնը լինել։ Դիտելով ամրու-

թյուններն ու միջնաբերդը, որ շինված է անմատչելի ժայռի վրա, ես չէի հասկանում, թե մենք ինչպես ենք կարողացել Ղարսին տիրանալ: Իմ հայը ինձ մի կերպ բացատրում էր ռազմական գործողությունները, որոնց ականատես էր եղել: Նկատելով նրա ձգտումը դեպի պատերազմը, ես նրան առաջարկեցի ինձ հետ գնալ բանակ: Նա սիրով համաձայնեց: Ես նրան ուղարկեցի ձիեր բերելու: Նա վերադարձավ մի սպայի հետ, որն ինձնից գրավոր հրաման պահանջեց: Նրա ասիական դիմագծերից դատելով ես հարկավոր չհամարեցի քրքրել թղթերս և գրպանիցս հանեցի ձեռքս ընկած առաջին իսկ թերթիկը: Սպան փքվելով սկսեց դիտել այն, իսկույն հրամայեց ըստ հրամանագրի ձիեր բերել նորին բարեծննդության համար և վերադարձրեց իմ թուղթը: Դա մի ձոն էր նվիրված մի կալմիկուհու, որ ես խզրզել էի Կովկասյան կայսրաններից մեկում:

Կես ժամ հետո մեկնեցի Ղարսից, և Արտեմը (այդպես էր կոչվում իմ հայը) արդեն արշավում էր կողքիս՝ թուրքական հովատակի վրա, քրդական ճկուն տեղը ձեռքին, դաշույնը գոտին խրած, և զառանցելով թուրքերի ու ճակատամարտի մասին:

Ես անցնում էի մի վայրով, ուր ամենուրեք ցորեն էր ցանած: Չորս կողմը երևում էին գյուղեր, բայց նրանք դատարկ էին. բնակիչները փախել էին: Ծանապարհը հիանալի էր և խրուտ տեղերը սալահատակած, առունների վրա շինված էին քարե կամուրջներ: Հողը նկատելի կերպով բարձրանում էր: Սողանլուի լեռնաշղթայի՝ հին Տավրոսի առաջավոր բլուրներն սկսում էին երևալ: Անցավ մոտ երկու ժամ, ես բարձրացա թեթև զառիվեր մի բարձրավանդակի վրա և հանկարծ տեսա մեր ճամբարը, որ տեղավորված էր Ղարսաչալի ափին: Մի քանի րոպե անց ես արդեն Ռաեսկու վրանումն էի:

Գ Լ ՈՒՆ Ե Ր Ր ՈՐ Դ

Սողանլուի վրայով անցնելը: Հրաձգություն: Մամբարայից կյանք: Եզիդները: Մակառամարտ Արզրուտի սերասկիրի Տեա: Պայքեցրած խըրճիթը:

Ես հասա ժամանակին: Նույն այդ օրը (հունիսի 13-ին)՝ զորքը հրաման ստացավ առաջ խաղալ: Ռաեսկու մոտ ճա-

շելիս ես լսում էի երիտասարդ գեներալների դատողութուններն իրենց առաջիկա շարժման մասին: Գեներալ Բուրցովը ուղարկված էր դեպի ձախ՝ Արզրումի մեծ ճանապարհով, ուղղակի թուրքական ճամբարի դեմ, այնինչ մնացյալ բոլոր զորքը աչ կողմով պետք է անցներ թշնամու թիկունքը:

Ժամը հինգին զորքը առաջ շարժվեց: Ես գնում էի նիժեգորոդյան դրագունների գնդի հետ, զրուցելով Ռաևսկու հետ, որին արդեն մի քանի տարի էր, ինչ չէի տեսել: Վրա հասավ գիշերը: Մենք կանգ առանք հովտում, ուր դադար էր արել ամբողջ զորքը: Այստեղ պատիվ ունեցա ներկայանալու կոմս Պասկևիչին:

Ես կոմսին գտա տանը՝ բիվակի կրակի մոտ, շրջապատված իր շտաբով: Նա ուրախ էր և ինձ ընդունեց սիրալիք կերպով: Հեռու լինելով ռազմական արվեստից, ես բնավ չէի կարծում, որ արշավանքի ելքը որոշվում էր այդ ռոպեին: Այստեղ տեսա մեր Վելիովսկուն, ոտից գլուխ փռշտոված, մորուքը բուսած, հոգսերից հյուծված: Նա, սակայն, որպես հին ընկեր, ժամանակ գտավ ինձ հետ զրուցելու: Այստեղ տեսա ես նաև Միխայիլ Պուշկինին, որն անցյալ տարի վիրավորված էր: Նա սիրված էր ու հարգված որպես հիանալի ընկեր և քաջ զինվոր:

Իմ հին բարեկամներից շատերը շրջապատեցին ինձ: Ինչպե՞ս էին նրանք փոխվել, ինչպե՞ս արագ է անցնում ժամանակը:

Heul fugaces, Posthume, Posthume Labuntur anni!...¹

Ես վերադարձա Ռաևսկու մոտ և գիշերեցի նրա վրանում: Գիշերվա կեսին ինձ զարթեցրին սարսափելի աղաղակները, կարելի էր կարծել, թե թշնամին անսպասելի հարձակում է գործել: Ռաևսկին ուղարկեց իմանալու տագնապի պատճառը. մի քանի թուրքական ձիեր, կապից պոկված, վազվզում էին ճամբարի մեջ, և մուսուլմանները (այդպես են կոչվում մեր զորքում ծառայող թուրքերը) նրանց բռնում էին:

Արշալույսին զորքն առաջ շարժվեց: Մոտեցանք անտա-

¹ Ավա՛ղ, Պոսթո՛ւմ, Պոսթո՛ւմ, սլանում են արագավազ տարիները... (լատ.):

ռապատ սարերին: Մտանք ձորը: Դրագունները միմյանց ասում էին. «Տես հա՛, ախպե՛ր, պինդ կաց հա, հրեա կարտեչ է թափվելու»: Իսկապես, տեղադրությունը նպաստավոր էր դարանակալության համար: Բայց թուրքերը, որ գեներալ Բուրցովի շարժումով այլ կողմ էին հեռացվել, չօգտվեցին հարմար առիթից: Մենք հաջողությամբ անցանք վտանգավոր ձորը և կանգնեցինք Սողանլուի քարձունքում՝ թշնամու ճամբարից 10 վերստ հեռավորության վրա:

Բնությունը մեր շուրջը մռայլ էր: Օդը ցուրտ էր, սարերը ծածկված էին տրտմատեսիլ սոճիներով: Զորակում ձյուն կար:

Usgue nec Armeniis aris,
Amise Valgi stat glasies iners
Menses per omnes...¹

Հազիվ կարողացանք հանգստանալ և ճաշել, երբ լսեցինք հրացանաձգության ձայներ: Ռաեսկին մարդ ուղարկեց տեղեկանալու, թե բանն ինչ է: Նրան ղեկուցեցին, թե թուրքերը երկուստեք հրացանաձգության են բռնվել մեր առաջավոր պիկետների հետ: Ես Սեմիչևի հետ գնացի դիտելու ինձ համար նոր այդ տեսարանը: Մենք հանդիպեցինք մի վիրավոր կազակի: Նա երերալով նստած էր թամբի վրա, գունատված և արյունոտված: Երկու կազակ պահում էին նրան: «Շա՞տ են թուրքերը», — հարցրեց Սեմիչևը: «Խոզի նման վրա է տալիս, ձերդ բարեօննդություն», — պատասխանեց նրանցից մեկը: Զորն անցնելով, հանկարծ դիմացի սարալանջին տեսանք մոտ երկու հարյուր կազակ, որոնք շարված էին լավայով, իսկ նրանցից վերև՝ մոտ հինգ հարյուր թուրք: Կազակները դանդաղորեն հտ էին քաշվում: Թուրքերը վրա էին տալիս մեծ հանդգնությամբ, նշան էին բռնում քսան քայլից և կրակելով հտ արշավում: Նրանց բարձր շալմաները, գեղեցիկ դոլիմանները և ձիերի փայլուն սարքը խիստ հակապատկերն էին կազակների կապույտ համազգեստների և հասարակ ձիասարքի: Մերոնցից մի տասնհինգ մարդ այդքան վիրավորվել էր: Ենթագնդապետ Բասովը ուղարկեց օգնություն խնդրելու:

¹ Եվ Հայաստանի ափերը, իմ բարեկա՛մ Վալգիոս, ոչ բոլոր ամիսներին են կաշկանդված անշարժ սառույցով... (լատ.):

Այդ ժամանակ նա ինքը վիրավորվեց ոտից: Կազակները փոքր-ինչ խառնվեցին: Բայց Բասովը նորից ձի նստեց և մնաց իր զորախմբում: Օգնությունը հասավ, Թուրքերն այդ նկատելով՝ իսկույն անհայտացան, սարի վրա թողնելով կազակի գլխատված ու անդամահատված մերկ դիակը: Թուրքերը կտրած գլուխներն ուղարկում են Կոստանդնուպոլիս, իսկ ձեռների դաստակները, թաթախելով արյան մեջ, դրոշմում իրենց դրոշակների վրա: Հրաձգությունը հանդարտվեց: Արժիվները, զորքերի այդ ուղեկիցները, ճախրեցին սարի վերևը, բարձունքից իրենց համար ավար փնտրելով:

Այդ ժամանակ գնեթալների ու սպանների մի խումբ երեվաց. կոմս Պասկևիչը եկավ և գնաց դեպի սարը, որի հետև թաքնվել էին Թուրքերը: Նրանք զորացված էին շորս հազարանոց հեծելազորով, որ թաքնված էր լեռնագոգում ու ձորակներում: Սարի բարձունքից մեր առաջ բացվեց Թուրքական ճամբարը, որը մեզանից բաժանված էր ձորակներով և բարձունքներով: Մենք ուշ վերադարձանք: Մեր ճամբարով անցնելիս ես տեսա մեր վիրավորներին, որոնցից հինգը մեռան նույն գիշերը և մյուս օրը: Երեկոյան այցելեցի երիտասարդ Ոստեն-Սակենին, որը վիրավորվել էր նույն օրը՝ ուրիշ ճակատամարտում:

Ճամբարային կյանքն ինձ շատ դուր էր գալիս: Թնդանոթը մեզ վեր էր կացնում արշալույսին: Քունը վրաններում զարմանալի առողջարար է: Ճաշին ասիական խորովածի վրայից խմում էինք անգլիական գարեջուր և Տավրոսի ձյուններում սառացրած շամպայն: Մեր հասարակությունը բազմազան էր: Գնեթալ Ռաեսկու վրանում հավաքվում էին մուսուլմանական զնդերի բեկերը, և զրույցը տեղի էր ունենում թարգմանի միջոցով: Մեր զորքի մեջ կային թե՛ մեր անդրկովկասյան մարզերի ժողովուրդներ և թե՛ նոր նվաճված երկրների բնակիչներ: Դրանց մեջ ես հետաքրքրությամբ նայում էի եզիդներին, որոնք արևելքում դիվապաշտ են համարվում: Մոտ երեք հարյուր ընտանիք բնակվում են Արարատի ստորոտում. նրանք ընդունեցին ռուսաց թագավորի տիրապետությունը: Նրանց պետք, որ բարձրահասակ ու այլանդակ մի տղամարդ էր, կարմիր թիկնոցով ու սև գլխարկով, եր-

ժեմն ողջունյի էր գալիս ամբողջ հեծելազորի պետ գեներալ Ռաեակու մոտ: Ես աշխատում էի եգիդից իմանալ ճշմարտությունը նրանց դավանության մասին: Իմ հարցումներին նա պատասխանում էր, որ այն համբավը, թե իր եգիդները երկրպագում են սատանային, դատարկ առասպել է. որ նրանք մի աստծու են հավատում, որ նրանց օրենքով դեին անիծելը, ճիշտ է, համարվում է անվայել և անազնիվ բան, որովհետև նա հիմա անբախտ է, բայց ժամանակով կարող է ներումն ստանալ, որովհետև չի կարելի սահմաններ դնել Ալլահի ողորմածությանը: Այդ բացատրությունն ինձ հանգստացրեց: Ես շատ ուրախ էի եգիդների համար, որ նրանք սատանային չեն երկրպագում, և նրանց մոլորություններն ինձ արդեն ավելի շատ ներելի թվացին:

Իմ ծառան ճամբար հասավ ինձնից երեք օր հետո: Նա եկավ գումակասյան հետ, որը թշնամու աչքի առաջ հաջողություն միացավ բանակին: ՆԵ. ամբողջ արշավանքի ժամանակ մեր բազմաթիվ գումակից ոչ մի սայլ չէր ընկել թըշնամու ձեռքը: Այն կարգը, որով գումակը հետևում էր զորքին, իսկապես որ զարմանալի է:

Հունիսի 17-ի առավոտյան մենք նորից լսեցինք հրաձգության ձայներ և երկու ժամ հետո տեսանք Ղարաբաղյան գունդը, որը վերադառնում էր ութ թուրքական դրոշակներով: Գնդապետ Ֆրիդերիկսը գործ էր ունեցել քար-կապանների հետևը դարան մտած թշնամու հետ, դուրս էր մղել նրան և քշել: Հեծելազորի պետ Օսման-Փաշան հազիվ էր կարողացել փրկվել:

Հունիսի 18-ին ճամբարը տեղափոխվեց ուրիշ տեղ, 19-ին հազիվ էր թնդանոթը մեզ արթնացրել, երբ ճամբարում ամեն ինչ շարժվել սկսեց: Գեներալները գնացին դեպի իրենց պոստերը: Զորագնդերը շարժվում էին, սպաները կանգնում էին իրենց դասակների մոտ: Ես մնացի մենակ, չիմանալով, թե ո՞ր կողմը գնամ, ձիս թողի աստծու կամքին: Հանդիպեցի գեներալ Բուրցովին, որն ինձ կանչեց դեպի ձախ թևը, Ի՞նչ բան է ձախ թևը, մտածեցի ևս և շարունակեցի ճանապարհս: Տեսա գեներալ Մուրավյովին, որը դասավորում էր թնդանոթները: Շուտով երևացին դելիբաշները և սկսեցին պտտվել հովտի մեջ, հրաձգության բռնվելով մեր կազակների հետ:

Այդ միջոցին նրանց հետևազորի մի խիտ բազմութիւն անցնում էր հովտով: Գննելով Մուրավյովը հրամայեց կրակել: Կարտեշը բռնեց հենց բազմութիւն մեջտեղը: Թուրքերը մի կողմ հորդեցին ու թաքնվեցին բարձրութեան հետևը: Ես տեսա կոմս Պասկևիչին՝ շրջապատված իր շտաբով: Թուրքերը շրջանցում էին մեր զորքը, որը նրանցից բաժանված էր խոր ձորակով: Կոմսը Պուշչինին ուղարկեց ձորակը դիտելու: Պուշչինը արշավեց: Թուրքերը նրան ձիավորի տեղ դրին և նրա վրա համազարկ տվին: Բոլորը ծիծաղեցին: Կոմսը հրամայեց Քնդանոթները դուրս բերել ու կրակել: Թշնամին ցրվեց դեպի սարն ու ձորակը: Ձախ թևում, ուր ինձ կանչում էր Բուրցովը, տաք կոփ էր տեղի ունենում: Մեր առջև (կենտրոնի դիմաց) արշավում էր թուրքական հեծելազորը: Կոմսը նրա դեմ ուղարկեց գններալ Ռաևսկուն, որը գրոհի տարավ Նիժնեգորոդյան գունդը: Թուրքերը անհետացան: Մեր թուրքերը շրջապատում էին նրանց վիրավորներին և արագորեն հանում նրանց շորերը՝ մերկ թողնելով դաշտի մեջ: Գններալ Ռաևսկին կանգ առավ ձորակի եզրին: Երկու էսկադրոն, բաժանվելով գնդից տարվել էին իրենց հետապնդումով: Նրանց փրկեց գնդապետ Միմոնիչը:

Ճակատամարտը հանդարտվեց. թուրքերը մեր աչքի առաջ սկսեցին գետինը քանդել ու քարեր կրել, ամրանալով ըստ իրենց սովորութեան: Նրանց հանգիստ թողին: Մենք իջանք ձիերից և սկսեցինք ճաշել, ուտելով, ինչ աստված տվել էր: Մեկը նրանցից սաստիկ վիրավորված էր: Նրանց հարցումփորձ արին: Մոտ ժամը 6-ին զորքերը նորից հրաման ստացան գնալու թշնամու դեմ: Թուրքերը շարժվեցին իրենց քար-կապանների հետևը, մեզ դիմավորեցին Քնդանոթային կրակով և շուտով սկսեցին նահանջել: Մեր հեծելազորը գնում էր առջևից: Մենք սկսեցինք իջնել դեպի ձորակը: Ձիերի ոտների տակ հողը պոկվում և թափվում էր: Ամեն ռուպի իմ ձին կարող էր ընկնել, և այն ժամանակ ամբողջ ուլանական գունդը կանցներ իմ վրայով: Սակայն աստված ազատեց: Հազիվ էինք դուրս եկել սարերի վրայով անցնող լայն ճանապարհը, երբ մեր ամբողջ հեծելազորն իսկույն արշավեց ամբողջ թափով: Թուրքերը փախան: Կազակները մտրակելով ճանապարհին ձգած Քնդանոթները, սլանում էին նրանց մոտով: Թուրքերը

նետվում էի ճանապարհի երկու կողմում գտնվող ձորակնե-
 րը։ Նրանք այլևս չէին կրակում, գոնե ոչ մի գնդակ չանցավ
 ականջիս մոտով։ Հետապնդողներից առաջինները մեր թուր-
 քական գնդերն էին, որոնց ձիերն աչքի են ընկնում արագա-
 վազությամբ և ուժով։ Իմ ձին, սանձակոտոր եղած, նրանցից
 ետ չէր մնում։ Ես հազիվ էի կարողանում նրան պահել։ Նա
 կանգ առավ մի երիտասարդ թուրքի դիակի մոտ, որ ընկած
 էր ճանապարհի լայնքով։ Նա, թերևս, մոտ տասնութ տարե-
 կան էր. գունատ, կուսական դեմքը չէր այլանդակված։ Նրա
 չալման ընկած էր փոշու մեջ, թրաշած ծոծրակը ծակված էր
 գնդակով։ Ես ձիս քշեցի քայլով։ Շուտով ինձ հասավ Ռա-
 սկին։ Նա մի կտոր թղթի վրա մատիտով գեկուցում գրեց
 կոմա Պասկևիչին թշնամու կատարյալ պարտության մասին և
 առաջ գնաց։ Ես հեռվից հետևում էի նրան։ Վրա հասավ գի-
 շերը։ Իմ հոգնած ձին ետ էր մնում և սայթաքում ամեն քայ-
 լափոխում։ Կոմա Պասկևիչը հրամայեց չղադարեցնել հետա-
 պնդումը, և ինքն էր այն դեկավարում։ Գալիս, անցնում էին
 մեր հեծյալ ջոկատները։ Տեսա գնդապետ Պոլյակովին՝ այդ
 օրը կարևոր դեր կատարած կազակների հրետանու պետին,
 և նրա հետ միասին եկա մի ձգած գյուղ, որտեղ կանգ էր առել
 կոմա Պասկևիչը։ Հետապնդումը դադարել էր վրա հասած գի-
 շերվա պատճառով։ Մենք գտանք կոմսին գետնափոր խրճիթի
 կտուրին, կրակի մոտ։ Նրա մոտ բերում էին գերիներին։ Այս-
 տեղ էին նաև համարյա բոլոր պետերը։ Կազակները սանձերը
 բռնած պահում էին նրանց ձիերը։ Կրակը լուսավորում էր մի
 պատկեր, որն արժանի էր Սալվատոր Ռոզային, գետակն
 աղմկում էր խավարի մեջ։ Այդ ժամանակ կոմսին գեկուցե-
 ցին, որ գյուղում կան պահված վառոդի պաշարներ և որ պետք
 է երկյուղ կրել պայթյունից։ Կոմսը թողեց խրճիթն իր ամբողջ
 շքախմբով։ Մենք գնացինք դեպի մեր ճամբարը, որ գտնվում
 էր արդեն 30 վերստ հեռավորության վրա այն տեղից, ուր
 մենք գիշերել էինք։ Ճանապարհը լիքն էր հեծյալ ջոկատնե-
 րով։ Հազիվ տեղ հասանք, երբ հանկարծ երկինքը լուսավոր-
 վեց կարծես մետեորով, և մենք լսեցինք խուլ պայթյուն։ Այն
 խրճիթը, որ մենք թողինք քառորդ ժամ առաջ, հօդս էր ցնդել,
 այնտեղ էր պահված եղել վառոդի պաշարը։ Ցրիվ եկած քա-
 րերը տակովն էին արել մի քանի կազակների։

Ահա այն բոլորը, ինչ որ կարողացա տեսնել այն ժամանակ: Երեկոյան իմացա, որ այդ ճակատամարտում ջարդ էր կրել Արզրումի սերասկիբը, որը երեսուն հազար զորքով գնում էր միանալու Հակի-Փաշային: Սերասկիբը փախել էր դեպի Արզրում: Նրա զորքը, որը ետ էր մղված Սողանլուի մյուս կողմը, ցրվել էր, հրետանին վերցված էր, և Հակի-Փաշան մենակ էր մնացել մեր ձեռքին: Կոմս Պասկևիչը նրան ժամանակ չտվեց կարգադրելու:

Գ Լ ՈՒՆ Զ ՈՐ Ր ՈՐ Դ

Ճակատամարտ Հակի-Փաշայի հետ: Թուրք քեկի ժառը: Հերմաֆրոդիտ: Գերի փաշան: Արաքսը: Հովվի կամուրջը: Հասան Ղալա: Տաք աղբյուր: Արշավանք դեպի Արզրում: Բանակցություններ: Արզրումի առումը: Թուրք գերիներ: Դերվիշը:

Մյուս օրը ժամը հինգին ճամբարը զարթնեց ու հրաման ստացավ առաջ շարժվել: Դուրս գալով վրանից ես հանդիպեցի կոմս Պասկևիչին, որն ամենից առաջ էր վեր կացել: Նա տեսավ ինձ: «Etes-vous fatigué de la journée d'hier?». Mais un peu, Mr. le Comte.— J'en suis fâché pour vous, car nous allons faire encore une marche pour joindre le Pacha, et puis faudra poursuivre Lennemi encore une trentaine de verstès»!

Մենք շարժվեցինք ու ժամը մոտ ութին հասանք մի բարձր տեղ, որից Հակի-Փաշայի ճամբարը երևում էր, ինչպես ափի վրա: Թուրքերն իրենց բոլոր մարտկոցներից անվնաս կրակ բաց արին: Այդ միջոցին նրանց ճամբարում նկատվում էր մեծ շարժում: Հոգնածությունն ու առավոտյան շոգը մեզանից շատերին հարկադրեցին իջնել ձիերից և պառկել թարմ խոտի վրա: Ես սանձափոկը փաթաթեցի ձեռքիս և քաղցր քնեցի, սպասելով առաջ շարժվելու հրամանին: Քառորդ ժամ անց ինձ զարթեցրին: Ամեն ինչ շարժման մեջ էր: Մի կողմից զո-

1 Դուք չե՞ք հոգնել երեկվանից հետո:— Մի քիչ, պ. կոմս:— Շատ վշտացած եմ ձեզ համար, որովհետև մենք պետք է ևս մեկ չվերթ կատարենք, որպեսզի հասնենք փաշային, իսկ զրանից հետո դեռ հարկ կլինի մի երեսուն վերստ էլ հետապնդել թշնամուն (Ֆրանս.):

րասյունները շարժվում էին թուրքական ճամբարի վրա, մյուս կողմից հեծելազորը պատրաստվում էր հետապնդելու թշնամուն։ Ես գնացի Նիժեգորոդյան գնդի հետևից, բայց իմ ձին կաղում էր։ Հետ մնացի։ Իմ մոտով անցավ ուլանական գունդը։ Հետո Վոլխովսկին սուրաց երեք թնդանոթներով։ Ես մնացի մենակ, անտառապատ սարերում։ Հանդիպեցի գեներալ Մուրավյովին մի հետևակ գնդի հետ միասին։ Նա մի վաշտ ուղարկեց անտառը՝ այն մաքրելու թշնամիներից։ Մոտենալով ձորակին, տեսա մի արտասովոր տեսարան։ Ծառի տակ պառկած էր մեր թուրք բեկերից մեկը՝ մահացու կերպով վիրավորված։ Նրա մոտ հեկեկում էր նրա սիրելին։ Մուլան, ծունկ չոքած, աղոթում էր։ Մեռնող բեկը չափազանց հանգիստ էր և անշարժ նայում էր իր երիտասարդ բարեկամին։ Ձորակում հավաքված էր մոտ հինգ հարյուր գերի։ Մի քանի վիրավորված թուրքեր նշաններով կանչում էին ինձ՝ բժշկի տեղ ընդունելով և պահանջելով օգնություն, որ ես չէի կարող նրանց ցույց տալ։ Անտառից դուրս եկավ մի թուրք, իր վերքը սեղմելով արյունոտված շորի կտորով։ Զինվորները մոտեցան նրան, որպեսզի սվինահար անեն, թերևս մարդասիրությունից դրդված։

Բայց այդ ինձ չափազանց վրդովեցրեց։ Ես պաշտպանեցի խեղճ թուրքին և նրան, ուժասպառ և արյունաքամ վիճակում, մեծ դժվարությամբ, բերի իր ընկերների մոտ։ Նրանց մոտ էր գնդապետ Անրեպլը։ Նա բարեկամաբար ծխում էր նրանց ժխամորճերից, չնայած որ լուրեր կային ժանտախտի մասին, որն իբրև թե երևացել էր թուրքական ճամբարում։ Գերիները նստած հանգիստ խոսում էին իրար հետ։ Համարյա թե բոլորն էլ երիտասարդ էին։ Հանգստանալով, մենք առաջ գնացինք։ Ամբողջ ճանապարհին ընկած էին դիակներ։ 15 վերստի վրա ես գտա Նիժեգորոդյան գունդը, որ կանգ էր առել գետակի ափին՝ ժայռերի մեջ։ Հետապնդումը շարունակվեց ևս մի քանի ժամ։ Իրիկնադեմին մենք հասանք խիտ անտառով շրջապատված մի հովիտ, և վերջապես ես կարող էի ուզածիս չափ քնել, այս երկու օրում ձիով անցած լինելով ավելի քան ութսուն վերստ։

Մյուս օրը թշնամուն հետապնդող զորքերը հրաման ստացան վերադառնալ ճամբարը։ Այստեղ մենք իմացանք, որ գե-

րինների մեջ կա մի հերմաֆրոդիտ։ Ռաեսկին իմ խնդրանքով հրամայեց բերել նրան։ Ես տեսա բարձրահասակ, բավականին հաստ մի մարդու, որը դեմքով նման էր պառավ, կարճ-լիկ շոխոնուհու։ Մենք դիտեցինք նրան բժշկի ներկայությամբ։ *Erat vir, mammosus, ut femina, habebat t<esticulos> non evolutos, p(enem) gue parvum et puerilem. Quaerebamus, sit né xsectus? — Deus, respondit, castrevit me!* Սույն հիվանդությունը, որ հայտնի է եղել Հիպոկրատին, ըստ ճանապարհորդների վկայության, հաճախ է պատահում քոչվոր թաթարների ու թուրքերի մոտ։ Սույն կարծեցյալ հերմաֆրոդիտների թուրքական անունն է *էյսսա*։

Մեր զորքը կանգնած էր նախօրյակին վերցրած թուրքական ճամբարում։ Կոմս Պասկևիչի վրանը գտնվում էր մեր կազակների կողմից գերված Հակի-Փաշայի կանաչ վրանի մոտ։ Ես գնացի նրա մոտ և նրան գտա շրջապատված մեր սպաներով։ Նստած էր ծալապատիկ և ծխամորճ էր ծխում։ Նա մոտ քառասուն տարեկան, կլիններ։ Մանրակշռություն ու խորին հանգստություն էր արտահայտում նրա գեղեցիկ դեմքը։ Անձնատուր լինելով, նա խնդրել էր, որ տան իրեն մեկ բաժակ սուրճ և իրեն ազատեն հարցուփորձից։

Մենք կանգնած էինք հովտում։ Սողանլուի ձյունապատ և անտառապատ լեռներն արդեն մեր հետևն էին մնացել։ Մենք առաջ գնացինք, այլևս ոչ մի տեղ չհանդիպելով թշնամուն։ Կյուղերը դատարկ էին։ Շրջապատը տխրալի էր։ Մենք տեսանք Արաքսը, որն արագ հոսում էր իր քարքարոտ ափերի միջով։ Հասան-Ղալայից 15 վերստ հեռու գտնվում էր մի կամուրջ՝ սքանչելի և համարձակ կառուցված յոթ անհավասար կամարների վրա։ Ավանդությունը նրա կառուցումը վերագրում է հարստացած մի հովվի, որը մեռել է որպես ճգնավոր՝ բլուրի գլխին, ուր մինչև այժմ էլ ցույց են տալիս նրա գերեզմանը երկու մենավոր սոճիների հովանու տակ։ Հարևան շինականներն ուխտ էին գալիս այստեղ։ Կամուրջը կոչվում է *Չոբան-Քեփրի* (հովվի կամուրջ)։ Թավրիզի ճանապարհն այստեղով է անցնում։

1 Կանացի կուրծք ունեցող աղամարդ էր, թերաճ սեռային գեղձերով և փոքր ու մանկական օրգանով։ Մենք նրան հարցրինք, թե հո ամորձատված չէ։— Աստված է ինձ ամորձատել,— պատասխանեց նա (լատ.)։

Կամուրջից մի քանի քայլ հեռու ես այցելեցի քարվանսարայի մոայլ ավերակները: Այստեղ ոչ ոք չկար. բացի մի հիվանդ էջից, որին երևի այստեղ էին ձգել փախչող շինականները:

Հունիսի 24-ի առավոտյան մենք գնացինք դեպի Հասան-Ղալա հին բերդը, որը նախորդ օրը գրավել էր իշխան Բեկովիչը: Բերդը մեր գիշերոթի տեղից գտնվում էր 15 վերստ հեռավորության վրա: Երկար չվերթները հոգնեցրել էին ինձ: Ես հույս ունեի հանգստանալու, բայց այլ բան ստացվեց:

Հեծելազորի շարժելուց առաջ մեր ճամբարը եկան հայեր, պահանջելով պաշտպանություն թուրքերից, որոնք դրանից երեք օր առաջ քշել էին նրանց տավարը: Գնդապետ Անրեպը լավ չհասկանալով, թե ինչ են նրանք ուզում, կարծեց, թե ինչ-որ թուրքական ջոկատ կա սարերում և ուլանական զնդի մի էսկադրոնի հետ գնաց մի կողմի վրա, Ռաեսկուն հայտնելով, որ 3 000 թուրք գտնվում են սարերում: Ռաեսկին գնաց նրա հետևից, վտանգի դեպքում օգնելու համար: Ես ինձ գործուղված էի համարում նիժեգորոդյան զնդին և մեծ տհաճությամբ արշավեցի հայերին ազատելու: Անցնելով մի քանի վերստ, մենք մտանք մի գյուղ և տեսանք մի քանի ետմնացած ուլաններ, որոնք ձիուց իջած, մերկացած թրերով հետապնդում էին մի քանի հավերի: Այստեղ շինականներից մեկը Ռաեսկուն բացատրեց, որ խոսքը 3 000 եզների մասին էր, որ երեք օր առաջ քշել էին թուրքերը և որոնց շատ հեշտ կլինի հասնել երկու օրում: Ռաեսկին ուլաններին հրամայեց դադարեցնել հավերի հետապնդումը և գնդապետ Անրեպին վերադառնալու հրաման ուղարկեց: Մենք ետ դարձանք և դուրս գալով լեռներից, եկանք Հասան-Ղալայի տակը: Այդպիսով 40 վերստ պտույտ տվինք, որպեսզի փրկած լինեինք մի քանի հայկական հավերի կյանքը, մի բան, որն ինձ բնավ զվարճալի չէր թվում:

Հասան-Ղալան համարվում էր Արզրումի բանալին: Քաղաքը շինված է բերդով պսակված ժայռի ստորոտում: Այնտեղ մոտ հարյուր հայ ընտանիք կար: Մեր ճամբարը գտնվում էր բերդի առաջ ձգված լայն հարթավայրում: Այստեղ ես այցելեցի մի կլոր քարե շինություն, որի մեջ գտնվում էր մի երկաթածծմբային ջերմուկ:

Կլոր ավազանն ունի մոտ երեք սաժեն տրամագիծ: Ես երկու անգամ լողալով անցա ավազանի մի ծայրից մյուսը և հանկարծ զխապտույտ ու սրտի խառնոց զգացի ու հագիվ թւ ռնեցա դուրս գալու աղբյուրի քարե եզրը: Այդ ջրերը հոչակված են Արեւիքում, բայց, շունենալով կարգին բժիշկներ, բնակիչները նրանցից օգտվում են ինչպես պատահի և երևի առանց մեծ հաջողութան:

Հասան-Ղալայի պարիսպների տակ հոսում է Մուրց գետակը, որի ափերը ծածկված են երկաթային աղբյուրներով, որոնք խփում են քարերի տակից և հոսում դեպի գետը: Նրանք այնքան ախորժահամ չեն, որքան Կովկասի նարզանը, և պղնձի համ են տալիս:

Հունիսի 25-ին, թագավոր կայսրի անվանակոչության օրը, մեր ճամբարում բերդի պարիսպների տակ զորագնդերը մաղթանք կատարեցին: Ճաշին կոմս Պասկևիչի մոտ էինք, և երբ խմում էինք թագավորի կենացը, կոմսը հայտարարեց արշավանք դեպի Արզրում: Երեկոյան ժամը հինգին զորքն արդեն դուրս եկավ:

Հունիսի 26-ին մենք հասանք Արզրումից հինգ վերստի վրա գտնվող սարերին: Այդ սարերը կոչվում են Աղ-Դաղ (սպիտակ սարեր). նրանք կավճային են: Սպիտակ կծու փոշին ուտում էր մեր աչքերը, նրանց տրտում տեսքը թախիժ էր առաջացնում: Արզրումի մոտիկությունը և արշավանքի ավարտման վստահությունը մխիթարում էր մեզ:

Երեկոյան կոմս Պասկևիչը գնացել էր դիտելու տեղադրությունը: Թուրք ձիավորները, որ ամբողջ օրը պտույտ էին գալիս մեր պիկետների առաջ, սկսեցին կրակել նրա վրա: Կոմսը մի քանի անգամ նրանց սպառնաց մտրակով, չդադարելով խորհրդակցել գեներալ Մուրավյովի հետ: Նրանց կրակոցներին չէին պատասխանում:

Այդ միջոցին Արզրումում մեծ իրարանցում էր: Սերասկիրը, որ իր պարտությունից հետո եկել էր քաղաք, լուր էր տարածել, թե ռուսները կատարյալ պարտություն են կրել: Նրա հետևից արձակված գերիները բերել-հասցրել էին բնակիչներին կոմս Պասկևիչի կոչը: Փախստականները բացել էին սերասկիրի սուտը: Շուտով իմացել էին, որ ռուսներն արագորեն մոտենում են: Ժողովուրդն սկսել էր խոսել անձնատուր

լինելու մասին: Սերասկերն ու զորքը մտածում էին պաշտպանվել: Տեղի էր ունեցել խռովություն: Մի քանի ֆրանկ սպանվել էին զայրացած ամբոխի կողմից:

Մեր ճամբարը (26-ի առավոտյան) եկան պատգամավորներ ժողովրդի և սերասկերի կողմից: Օրն անցավ բանակցությունների մեջ: Երեկոյան ժամը 5-ին պատգամավորները վերադարձան Արզրում, և նրանց հետ գեներալ իշխան Բեկովիչը, որը քաջ ծանոթ էր ասիական լեզուներին ու սովորություններին:

Մյուս օրը առավոտյան մեր զորքն առաջ շարժվեց: Արզրումի արևելյան կողմում, Թոփ-Դաղի բարձրության վրա գտնվում էր թուրքական մի մարտկոց: Ջորագնդերը գնացին դեպի նա, թուրքական թնդանոթաձգությանը պատասխանելով թմբկահարությամբ և երաժշտությամբ: Թուրքերը փախան, և Թոփ-Դաղը գրավված էր: Ես գնացի այնտեղ բանաստեղծ Յուզեֆովիչի հետ: Թողած մարտկոցում մենք գտանք կոմս Պասկևիչին իր ամբողջ շքախմբով: Սարի բարձունքից ձորակում մեր աչքի առաջ տարածվում էր Արզրումն իր միջնաբերդով, մինարեթներով, կանաչ կտուրներով՝ մեկը մյուսին կպած: Կոմսը ձիու վրա էր: Նրա առաջ գետնին նստած էին թուրքական պատգամավորները, որոնք բերել էին քաղաքի բանալիները: Բայց Արզրումում նկատվում էր հուզմունք, Հանկարծ քաղաքի պատնեշի վրա կրակ փայլկոտեց, ծուխ երևաց, և հուժեքը թռան դեպի Թոփ-Դաղ: Նրանցից մի քանիսն անցան կոմս Պասկևիչի գլխի վրայով. «Voyer les turcs, — ասաց նա ինձ, — on ne peut jamais se fier à eux»¹. Նույն րոպեին Թոփ-Դաղ հասավ իշխան Բեկովիչը, որը երեկվանից գտնվում էր Արզրումում՝ բանակցությունների համար: Նա հայտնեց, որ սերասկերն ու ժողովուրդը վաղուց համաձայն են անձնատուր լինելու, բայց մի քանի անհնազանդ արնաուֆներ Թոփի-Փաշայի առաջնորդությամբ տիրացել են քաղաքի մարտկոցներին և խռովություն են գցում: Գեներալները մոտեցան կոմսին և թույլտվություն խնդրեցին հարկադրելու թուրքական մարտկոցներին լռել: Արզրումի բարձրաստիճան մարդիկ, որ նստել էին հենց իրենց թնդանոթների կրակի

¹ Տեսեք, թե ինչպիսին են թուրքերը: Երբեք նրանց չի կարելի վրստահել (ֆրանս.):

տակ, կրկնեցի նույն խնդրանքը: Կոմսը միառժամանակ դանդաղում էր: Վերջապես հրաման տվեց, ասելով. «Հերիք հիմարություն անեն», Իսկույն մոտեցրին թնդանոթները, սկսեցին կրակել, և թշնամու կրակոցը գնալով հանդարտվեց: Մեր զորագնդերը գնացին դեպի Արզրում, և հունիսի 27-ին, Պոլտավայի ճակատամարտի տարեդարձի օրը, երեկոյան ժամը 6-ին ռուսական դրոշը ծածանվում էր Արզրումի միջնաբերդի վրա:

Ռահսկին գնաց քաղաք. ես էլ գնացի նրա հետ: Մենք մտանք քաղաքը, որը զարմանալի տեսարան էր ներկայացնում: Թուրքերն իրենց տափակ կտուրներից մոայլ նայում էին մեզ վրա: Հայերն աղմկելով վխտում էին նեղ փողոցներում: Նրանց տղաները վազում էին մեր ձիերի առջևից, խաչակնքելով ու կրկնելով. «Քրիստիա՛ն, քրիստիա՛ն...»: Մենք մոտեցանք բերդին, ուր մուտք էր գործում մեր հրետանին: Մեծ զարմանքով ես այստեղ հանդիպեցի իմ Արտեմին, որն արդեն շրջագայում էր քաղաքում, շնայած խիստ հրամանին. որ ոչ ոք ճամբարից չքացակայի առանց հատուկ թույլտվության:

Քաղաքի փողոցները նեղ են ու ծուռ: Տները բավական բարձր են: Ժողովուրդը շատ է. խանութները փակ էին: Մնալով քաղաքում մոտ երկու ժամ, ես վերադարձա՝ ճամբար: Սերասկերն ու շորս փաշաները, որ գերի էին ընկել արդեն, այստեղ էին գտնվում: Փաշաներից մեկը, մի վտիտ, սարսափելի անհանգիստ ծերուկ, աշխույժ խոսում էր մեր գեներալների հետ: Տեսնելով ինձ ֆրակով, նա հարցրեց, թե ես ո՞վ եմ: Պուշլինը ինձ բանաստեղծի տիտղոս տվեց: Փաշան ձեռքերը ծալեց կրծքին և գլուխ տվեց ինձ, թարգմանի միջոցով ասելով. «Օրհնյալ է այն ժամը, երբ հանդիպում ենք բանաստեղծի: Բանաստեղծը դերվիշին եղբայր է: Նա չունի ո՛չ հայրենիք, ո՛չ երկրային բարիքներ. և այն միջոցին, երբ մենք, խեղճերս, հոգում ենք փառքի, իշխանության, գանձի մասին, նա հավասար է երկրի տիրակալներին, և նրան երկրպագում են»:

Փաշայի արևելյան ողջույնի այս խոսքերը մեզ բոլորիս շատ դուր եկան: Ես գնացի սերասկերին տեսնելու: Նրա վրանի մոտ ես հանդիպեցի նրա սիրելի մանկավիճիկին, տասնչորս տարեկան սևաչյա տղայի, հարուստ արնաութական զգես-

տով: Սերասկիրը մի սպիտակահեր ծերունի էր, ամենասովորական արտաքինով, նստած էր խորը վհատության մեջ: Նրա շուրջը խմբվել էին մեր սպանները: Դուրս գալով նրա վրանից, մի երիտասարդ տեսա, որը կիսամերկ էր, ոչխարի մորթու գլխարկով, մի մեծ մահակ ձեռքին և մի պարկ ուսին: Նա բղավում էր ամբողջ կողորդովը մեկ: Ինձ ասացին, որ դա իմ եղբայրակիցն է, դերվիշ է, որ եկել է ողջունելու հաղթողներին: Նրան հազիվհազ դեն քշեցին:

Գ Լ Ո Ւ Ն Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Դ

Արզրում: Ասիական ճոխություն: Կլիման: Գերեզմանատները: Սասիրական ոտանավորներ: Սերասկիրի ապարանքը: Թուրք փաշայի հարեմը: Ժամատախտ: Բուրցովի մահը: Մեկնում Արզրումից: Ռուսական ժուռնալ:

Արզրումը (որ սխալաբար կոչվում է Արզերում, Երզրում, Երզրոն) հիմնված է մոտավորապես 415 թվին՝ Թեոդոսիս Երկրորդի ժամանակ և կոչվում է Թեոդոսիոպոլիս: Ոչ մի պատմական հիշողություն չի կապվում նրա անվան հետ: Ես նրա մասին գիտեի միայն, որ այստեղ, Հաջի-Բաբայի վկայությամբ, պարսից դեսպանին, ի հատուցումն ինչ-որ վիրավորանքի, մարդուն ականջների փոխարեն մատուցված են հզել հորթի ականջներ:

Արզրումը համարվում է Ասիական Թուրքիայի գլխավոր քաղաքը: Նրա մեջ հաշվում էին 100 000 բնակիչ, բայց թվում է, թե այդ թիվը չափազանց մեծացրած է: Նրա տները քարից են, կտուրները ծածկված են ճիմով, որ քաղաքին չափազանց տարօրինակ տեսք է տալիս, երբ նայում են բարձրից:

Կլիսավոր ցամաքային առևտուրը Եվրոպայի և Արևելքի միջև կատարվում է Արզրումի վրայով: Բայց այստեղ ապրանք քիչ է ծախվում, այստեղից ապրանքը դուրս չեն հանում, մի բան, որ նկատել է նաև Տուրնֆորը, որը գրում է, թե Արզրումում հիվանդը կարող է մեռնել մի գդալ խանդեղ գտնելու հնարավորություն չունենալով, այնինչ քաղաքում ամբողջ պարկերով կա դրանից:

Զգիտեմ մի արտահայտություն, որն ավելի անմիտ լիներ,

քան ասիական ճոխություն բառերը: Այդ դարձվածքը երեկ ստեղծվել է խաչակրաց արշավանքների ժամանակ, երբ աղքատ ասպետները, թողնելով իրենց դղյակների մերկ պատերըն ու կաղնու աթոռները, առաջին անգամ տեսել են կարմիր բաղմոցներ, երփներանգ գորգեր և դաշույններ՝ գունավոր քարերով զարդարված դասապաններով: Այժմ կարելի է ասել — ասիական աղքատություն, ասիական խոզություն և այլն, իսկ ճոխությունն իհարկե պատկանում է Եվրոպային: Արդյունում ոչ մի գնով չի կարելի գնել այն, ինչ դուք կգտնեք Պակովի նահանգի առաջին պատահած գավառական քաղաքի մանրավաճառի կրպակում:

Արդրումի կլիման խիստ է: Քաղաքը շինված է ձորակում, որը 7 000 ֆուտ բարձր է ծովից: Նրա շուրջը գտնվող լեռները տարվա մեծ մասը ծածկված են լինում ձյունով: Հողն անտառազուրկ է, բայց բերրի, ոռոգված է բազմաթիվ աղբյուրներով և ամեն կողմից խաչհասված է ցրանցքներով: Արդրումը հըռչակված է իր ջրով: Եփրատը հոսում է քաղաքից երեք վերստ հեռավորության վրա: Աղբյուրներ ամեն տեղ շատ կան: Յուրաքանչյուրի մոտ շղթայից կախված է թիթեղի գավաթ, և բարի մուսուլմանները խմում են ու գովելուց չեն դադարում: Անտառանյութը բերվում է Սողանլուից:

Արդրումի զինանոցում գտնվեցին մեծ քանակությամբ հին զենքեր, սաղավարտներ, զրահներ, թրեր, որոնք ժանգոտում են երևի Գողթրեղի ժամանակներից:

Մեշիտները ցածր են և մութ: Քաղաքից դուրս գտնվում է գերեզմանատունը: Հուշարձանները սովորաբար քարե չալմայով զարդարված սյուներ են: Երկու թե երեք փաշաների դամբարաններ աչքի են ընկնում ավելի մեծ ճարտարահյուսությամբ, սակայն նրանց մեջ չկա նրբագեղություն, չկա ո՛չ ճաշակ, ոչ միտք... Մի ճանապարհորդ գրում է, որ բոլոր ասիական քաղաքներից միայն Արդրումում է նա գտել մի աշտարակի ժամացույց, այն էլ փշացած:

Այն նորամուծությունները, որ սկսել է սուլթանը, դեռ մուտք չեն գործել Արդրում: Զորքը դեռևս կրում է իր գեղեցիկ արևելյան զգեստը: Արդրումի և Կոստանդնուպոլսի միջև գոյություն ունի մրցություն, ինչպես Կազանի և Մոսկվայի միջև: Ահա ենիչերի Ամին-Օղլուի հորինած սատիրական պոեմի սկիզբը:

Գլավուրներն են Ստամբուլը հիմա գովում,
Վաղն էլ հանկարծ երկաթապատ կրունկով,
Ինչպես քնած օձի՝ կը տրորեն նրան թաքուն,
Հետո նորից կհեռանան, ու այդպես կթողնեն.
Ստամբուլն է քնած ահա խորը քնով:

Հրաժարվել է Ստամբուլը մարգարեից,
Արևելքի այն ճշմարիտ հին օրենքից,
Որին այն նենգ արևմուտքը խավարեցրեց,
Եվ մուսթյան քաղցրությանը նա մասնակից,
Աղոթքներին և իր թրին դավաճանեց:
Ստամբուլը գոռ մարտերում էլ չի քրտնում,
Աղոթքի տեղ նա գինի է հիմա խմում:

Հույս-հավատքի մաթուր բոցն է մեջը հանգչում,
Եվ կանայք են գերեզմանոց մանում, շրշում,
Պառավ կանայք որոնում են ճամբարները,
Տղամարդիկ են նրանց համար հարեմ բերում.
Եվ քնած է անդ կաշառված ծեր ներքինին:

Բայց այդպես չի Արզրումը լեռնաստանի,
Բազմաճամպա Արզրումը մեր անաղմուկ.
Մենք չենք քնած ճոխության մեջ ամաթալի,
Եվ չենք հանում թասովը մեր փրփրալի,
Դինու միջից մուլուցք, կրակ կամ թե աղմուկ:

Պաս ենք պահում: Փայլուն շիթով ժուժկալ և ցայտ.
Սուրբ ջրերն են մեր ծարավը աստ հագեցնում.
Եվ խմբերով միշտ անսարսուտ, ժիր ու զվարթ,
Ջիգիթներն են դեպի կռիվ արագ թռչում:
Հարեմներն են մեր անառիկ, անմատչելի,
Մեր ներքինիք անկաշառ են, խիստ ավելի,
Եվ կանայք են անդամաճան այնտեղ մնում:

Ես ապրում էի սերասկիրի ապարանքում, այն սենյակնե-
րում, ուր տեղավորված էր եղել հարեմը: Ամբողջ օրը թափա-
ռում էի անթիվ անցարաններով, սենյակից-սենյակ, կտուրից-
կտուր, սանդուղքից-սանդուղք: Ապարանքը թալանված էր
թվում: Սերասկիրը, մտադրություն ունենալով փախչել, դուրս
էր տարել այնտեղից ինչ որ կարողացել էր: Բազմոցների
երեսները պատառոտված էին, գորգերը՝ հանված: Երբ ես

զբոսնում էի քաղաքում, թուրքերը կանչում էին ինձ, և ցույց տալիս իրենց լեզուն (նրանք ամեն մի ֆրանկի բժշկի տեղ էին ընդունում)։ Դա ինձ ձանձրացրեց, ես պատրաստ էի նույն ձևով նրանց պատասխանել։ Երեկոները ես անց էի կացնում խելոք ու սիրալիր Սուփորուկովի հետ։ մեր զբաղմունքների նմանությունը մեզ մոտեցնում էր։ Նա ինձ պատմում էր իր գրական մտադրությունների մասին, իր պատմական հետախուզումների մասին, որ մի ժամանակ նա սկսել էր այնպիսի եռանդով և հաջողությամբ։ Նրա իղծերի և պահանջների չափավորությունը իսկապես որ սրտաշարժ է։ Ափսոս կլինի, եթե նրանք չկատարվեն։

Սերասկիրի ապարանքը շարունակ աշխույժ տեսարան էր ներկայացնում։ Այնտեղ, ուր մոռյլ փաշան լուելյայն ծխում էր իր կանանց ու անարգ մանկլավիկների շրջանում, այնտեղ նրան հաղթողը ստանում էր գեկույցներ իր գեներալների հաղթությունների մասին, բաժանում էր փաշալիքներ, զրույց էր անում նոր ռոմանների մասին։ Մուշի փաշան եկել էր կոմս Պասկևիչի մոտ նրանից իմանալու իր եղբորորդու տեղը։ Շրջելով ապարանքը, ժանրակշիռ թուրքը կանգ առավ սենյակներից մեկում, աշխուժությամբ ասաց մի քանի խոսք և հետո մտածմունքի մեջ ընկավ։ այդ նույն սենյակում սերասկիրի հրամանով գլխատված է եղել նրա հայրը։ Ահա իսկական արևելյան տպավորություններ։ Հոչակավոր Բեյ-Բուլաթը, Կովկասի ահն ու սարսափը, եկել էր Արզրում չերքեզական այն գյուղերի երկու ավագների հետ, որոնք ապստամբվել էին վերջին պատերազմների ժամանակ։ Նրանք ճաշում էին կոմս Պասկևիչի մոտ։ Բեյ-Բուլաթը մոտ 35 տարեկան տղամարդ է ցածրահասակ ու լայնաթիկունք։ Նա ռուսերեն չի խոսում, կամ ձևացնում է, թե չի խոսում։ Նրա Արզրում գալը ինձ շատ ուրախացրեց։ դա արդեն ինձ համար երաշխիք էր, որ կարելի կլինի անվտանգ անցնել լեռներն ու Կարաբաղան։

Օսման-Փաշան, որ գերի էր վերցված Արզրումի մոտ և Թիֆլիս էր ուղարկված սերասկիրի հետ, կոմս Պասկևիչին խնդրել էր Արզրումում թողած իր հարեմն անվտանգ պահել։ Առաջին օրերը այդ մասին մոռացել էին։ Մի անգամ ճաշի ժամանակ, խոսելով մուսուլմանական քաղաքի հանդարտության մասին, որը գրավված էր 10 000 զորքով և որի մեջ ոչ մի

քնակիչ ոչ մի անգամ չէր գանգատվել զինվորի բռնության մասին, կոմսը մտաբերեց Օսման-Փաշայի հարեմը և պ. Աբրամովիչին հրամայեց գնալ փաշայի տունը և նրա կանանցից հարցնել թե արդյոք գոհ են և արդյոք նրանց որևէ վիրավորանք չեն պատճառել: Ես թույլտվություն խնդրեցի ուղեկցել պ. Աբրամովիչին: Մենք գնացինք: Պ. Աբրամովիչը որպես թարգման իր հետ տարավ մի ռուս սպայի, որի պատմությունը հետաքրքիր է: Տասնութ տարեկան հասակում նա գերի էր ընկել պարսիկների ձեռքը: Նրան ամորձատել էին, և ավելի քան 20 տարի նա որպես ներքինի ծառայել էր շահի որդիններից մեկի հարեմում: Նա իր դժբախտության և Պարսկաստանում վարած իր կյանքի մասին պատմում էր սրտաշարժ պարզամտությամբ: Ֆիզիոլոգիական տեսակետից նրա ցուցմունքները թանկարժեք էին:

Մենք հասանք Օսման-Փաշայի տունը: Մեզ ներս տարան մի բաց, շատ կարգին, նույնիսկ ճաշակով սարքված սենյակ. գտնավոր լուսամուտների վրա ուրվագծված էին Ղուրանից քաղված մականգրություններ: Նրանցից մեկն ինձ շատ խորամիտ թվաց մուսուլմանական հարեմի համար. Քեզ վայել է կապել և առձակել: Մեզ սուրճ մատուցեցին արծաթապատ թասիկներով: Մի ծերունի՝ պատկառելի մորուքով, Օսման-Փաշայի հայրը, եկավ կանանց անունից շնորհակալություն հայտնելու կոմս Պասկևիչին, բայց պ. Աբրամովիչը կտրականապես ասաց, որ նա ուղարկված է Օսման-Փաշայի կանանց մոտ և ուզում է նրանց տեսնել, որպեսզի հենց նրանցից հավաստիանա, որ նրանք ամուսնու բացակայությամբ ամեն բանից գոհ են: Հազիվ սյարսկական գիրին կարողացավ այս բոլորը թարգմանել, երբ ծերունին ի նշան զայրույթի չըրթացրեց լեզվով և հայտնեց, որ ոչ մի կերպ չի կարող համաձայնել մեր պահանջին, և որ եթե փաշան վերադառնա ու իմանա, որ օտար տղամարդիկ տեսել են իր կանանց, ապա նրա՝ ծերունու և հարեմի բոլոր ծառաների գլուխը կտրել կտա: Ծառաները, որոնց մեջ ոչ մի ներքինի չկար, հաստատեցին ծերունու խոսքերը, բայց պ. Աբրամովիչը անհողողող էր: «Դուք վախենում եք ձեր փաշայից,— ասաց նա նրանց,— իսկ ես իմ սերասկիրից, և չեմ համարձակվի չենթարկվել նրա հրամաններին»: Բան չէր մնում ասելու: Մեզ տարան պարտե-

գով, ուր խփում էին երկու վտիտ շատրվաններ: Մենք մոտեցանք մի փոքրիկ քարե շինության: Մերունին կանգնեց մեր և դռան միջև, զգուշությամբ այն բաց արեց, ձեռքից բաց շթող-նելով դռնափակը, և մենք տեսանք մի կին՝ գլխից մինչև դեղին բաբուլները սպիտակ շաղորայով: Մեր թարգմանը նրա համար կրկնեց հարցումը. մենք լսեցինք յոթանասունամյա պառավի սվսշոցը: Պ. Աբրամովիչը ընդհատեց նրան. «Սա փաշայի մայրն է,— ասաց նա,— իսկ ես ուղարկված եմ նրա կանանց մոտ, բերեք նրանցից մեկին»: Բոլորը զարմացան գյավուրների կռահումից. պառավը գնաց և մի րոպեից վերադարձավ մի կնոջ հետ, որը ծածկված էր նույնպես, ինչպես և ինքը. ծածկոցի տակից հնչեց երիտասարդ, հաճելի մի ձայնիկ: Նա շնորհակալություն էր հայտնում կոմսին նրա ուշադրության համար դեպի խեղճ այրիները և գովում էր ռուսների վարվեցողությունը: Պ. Աբրամովիչը վարպետորեն երկարացրեց խոսակցությունը նրա հետ: Այդ միջոցին ես, շուրջս նայելիս, հանկարծ հենց դռան վերևում տեսա մի կնո՛ր պատուհան, և այդ կնո՛ր պատուհանում՝ հինգ թե վեց կնո՛ր գլուխներ, սև, հետաքրքրվող աչքերով: Ես մի ուզում էի պ. Աբրամովիչին հաղորդել գյուտիս մասին, բայց գլխիկները նշան արին, աչքով արին, մի քանի մատներ սկսեցին ինձ սպառնալ, որ լռեմ: Հնազանդվեցի և գյուտիցս բաժին չհանեցի ուրիշին: Նրանք բոլորն էլ դուրեկան դեմք ունեին, բայց ոչ մեկը գեղեցկուհի չէր: Այն մեկը որ դռան մոտ խոսում էր պ. Աբրամովիչի հետ, երևի հարեմի տիրուհին էր, սրտերի գանձանոցը— սիրո Վարդը, համենայն դեպս ես այդպես էի պատկերացնում:

Վերջապես պ. Աբրամովիչը վերջացրեց իր հարցուփորձը: Դուռը փակվեց: Պատուհանի դեմքերն անհետացան: Մենք դիտեցինք պարտեզը, տունը և վերադարձանք մեր առաքելությունից շատ գոհ:

Այդպիսով ես հարեմ տեսա. դա հազվագյուտ եվրոպացու է հաջողվել: Ահա ձեզ մի հիմք արևելյան ռոմանի համար:

Պատերազմը վերջացած էր երևում: Ես պատրաստվում էի վերադառնալու: Հուլիսի 14-ին գնացի ժողովրդական բաղնիքը և գնալս ափսոսացի: Ես անիծում էի սավանների անմաքրությունը, վատ սպասավորումը և այլն: Ինչպե՞ս կարելի է Արզրումի բաղնիքը համեմատել Թիֆլիսիին հետ:

Վերադառնալով ապարանքը, պահակ կանգնած Կոնոնով-
Նիցինից իմացա, որ Արզրումում ժանտախտ է երևացել: Իս-
կույն պատկերացրի կարանտինի սարսափները և նույն օրը
վճռեցի թողնել բանակը: Ժանտախտի ներկայութան մասին
մտածելը շատ անախորժ բան է անսովորությունից: Ցանկա-
նալով ջնջել այդ տպավորությունը, գնացի զբոսնելու շուկա-
յում: Կանգնելով վինագործի կրպակի մոտ, սկսեցի դիտել մի
ինչ-որ դաշույն, երբ հանկարծ մեկը խփեց ուսիս: Ծա-
յեցի. իմ ետևը կանգնած էր մի զարհուրելի աղքատ: Նա մահու-
լափ գունատ էր. կարմիր, ճպրոտ աչքերից արտասուք էր հո-
սում. նորից ժանտախտն անցավ մտքովս: Անասելի զզվան-
քի զգացմունքով դեն հրեցի աղքատին և վերադարձա տուն
զբոսանքից շատ դժգոհ:

Հետաքրքրությունս սակայն հաղթեց, մյուս օրը բժշկի
հետ գնացի այն ճամբարը, ուր գտնվում էին ժանտախտավոր-
ները: Ծա ձիուց շիջա և նախազգուշության համար կանգնեցի
քամու ուղղությամբ: Վրանից մեր առաջ դուրս բերին մի հի-
վանդի. նա շափազանց գունատ էր և երերում էր հարթածի
պես: Մեկ ուրիշ հիվանդ ընկած էր ուշաթափ:

Դիտելով ժանտախտավորին և խեղճին շուտ ապաքինում
խոստանալով՝ ես ուշադրություն դարձրի այն երկու թուրքերի
վրա, որոնք նրան դուրս էին բերում թևերից բռնած, շորերը
հանում, շոշափում, կարծես թե ժանտախտը ոչ այլ ինչ էր քան
հարբուխ: Խոստովանում եմ, այդպիսի անտարբերության առ-
կայությամբ ես ամաչեցի իմ եվրոպական երկշատությունից և
շուտ վերադարձա քաղաք:

Հուլիսի 19-ին գալով Կոմս Պասկևիչի մոտ՝ նրան հրաժեշտ
տալու, ես նրան գտա խիստ դառնացած վիճակում: Վշտալի
լուր էր ստացվել, թե գնե՞րալ Բուրցովը սպանվել է Բայբուր-
թի մոտ: Ափսոսացի քաջարի Բուրցովի համար, բայց այդ դեպ-
քը կարող է կորստաբեր լինել և մեր ամբողջ փոքրաթիվ զոր-
քի համար, որը խորն էր անցել օտար երկրի մեջ և շրջապատ-
ված էր թշնամական ժողովուրդներով, որոնք պատրաստ էին
ապստամբվել առաջին իսկ անհաջողության լուրը ստանալուն
պես: Ուրեմն, պատերազմը վերսկսվում էր: Կոմսն ինձ առա-
ջարկում էր ականատես լինել հետագա ձեռնարկումներին:
Բայց ես շտապում էի Ռուսաստան... Կոմսը ի հիշատակ ինձ

նվիրեց մի թուրքական թուր: Ես այն պահում եմ որպէս հիշատակ փայլուն հերոսի հեաքով Հայաստանի նվաճված անապատներում կատարած իմ թափառումների Նույն օրը ես թողի Արզրումը:

Ես հետ էի դառնում Թիֆլիս արդեն ինձ ծանոթ ճանապարհով: Այն վայրերը, որ դեռ նորերս կենդանացած էին տասնհինգհարանոց զորքի ներկայութեամբ, լուռ էին և տրտում: Ես անցա Սողանլուն և հազիվ կարողացա ճանաչել այն տեղը, ուր կանգնած էր ճամբարը: Գյումրիում ես երեքօրյա կարանտին պահեցի: Նորից տեսա Բզովդալը և սառը Հայաստանի բարձր դաշտավայրերը թողի տոթակեզ Վրաստանը մտնելու համար: Թիֆլիս հասա օգոստոսի 1-ին: Այստեղ մնացի մի քանի օր սիրալիր և ուրախ մարդկանց շրջանում: Մի քանի երեկո ես անցկացրի այգիներում՝ վրացական երաժշտութեան հնչյուններ և երգեր լսելով: Շարունակեցի ճանապարհս: Լեռներն անցնելն ինձ համար նշանակալից էր նրանով, որ Կոբլի մոտ գիշերը փոթորկի շանդիպեցի: Առավոտյան Կազբեկի մոտով անցնելիս տեսա մի հրաշալի տեսարան: Սպիտակ, պատառոտված ամպերը անցնում էին սարի զազաթով և մեկուսացած վանքը, արևի ճառագայթներով լուսավորված, թվում էր, թե մղվելով ամպերից, լողում է օդի մեջ: Կատաղի հեղեղատը նույնպես ինձ ներկայացավ իր ամբողջ մեծութեամբ. անձրևի ջրերով լցված ձորը իր ամհհիութեամբ գերազանցում էր նույնիսկ Թերեքին, որը հենց այդտեղ ահեղորեն մոնչում էր: Ափերը պատառոտվել էին. ահագին քարեր տեղահան էին եղել ու բռնել հոսանքի առաջը: Բազմաթիվ օսեր կարգի էին բերում ճանապարհը: Անցա հաջողությամբ: Վերջապես նեղ կիրճից դուրս եկա դեպի մեծ Կաբարդայի լայնարձակ դաշտավայրը: Վրացիկավկազում գտա Դորոխովին և Պուշկինին: Երկուսն էլ գնում էին ջրերը՝ բուժվելու արշավանքում ստացած վերքերից: Պուշկինի մոտ սեղանի վրա ես գտա ռուսական ժուռնալներ: Առաջին հոդվածը, որ աշքովս ընկավ, իմ երկերից մեկի քննադատությունն էր: Նրա մեջ ամեն կերպ հայհոյում էին ինձ և իմ ոտանավորները: Ես սկսեցի այն կարգալ բարձրաձայն: Պուշկինը ընդհատեց ինձ, պահանջելով, որ կարդամ ավելի բարձր՝ միմիկական արվեստով: Պետք է իմանալ, որ վերլուծությունը զարդարված էր մեր քննադատու-

թյան սովորական հերյուրանքներով. դա մի խոսակցություն էր տիրացուի, նշխարագործուհու և տպարանի սրբագրիչի՝ այս փոքրիկ կոմեդիայի Զորավոմիսի հետ: Պուշչինի պահանջն ինձ այնքան զվարճալի թվաց, որ ժուռնալի հոդվածի ընթերցանության պատճառած վրդովմունքս բոլորովին անցավ, և մենք անկեղծ սրտով հռհռացինք:

Այդ էր ինձ տրված առաջին ողջունը՝ սիրեցյալ հայրենիքում:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1813 (էջ 5—8)

Նատալիային.— Պուշկինի՝ մեզ հասած ամենավաղ ստեղծագործությունը. ուղղված է կոմս Վ. Վ. Տալստոյի՝ Ցարսկոյե Սելոյի թատրոնի ճարտ գեղեցկուհուն:

1814 (էջ 9—27)

Ստանալու գրող բաւեկամիւ.— Պուշկինի տպագիր առաջին բանաստեղծությունը. ուղղված է, հավանաբար, Կյուսեյքեկերին: Կյուսեյքեկերը բանաստեղծ էր, Պուշկինի լիցեյի դասընկերներից: Հրատարակում էր «Մենեմոզինա» ամսանախը: Դեկարրիստ էր, Հյուսիսսային ընկերության անդամ, Դեկտեմբերի 14-ից հետո Կյուսեյքեկերին հաջողվում է փախչել, բայց Վարշավայում բռնվում է, դատապարտվում մահապատժի, որը փոխարինվում է բանտարկությամբ և ցմահ աքսորով՝ Սիբիր:

Քրոջս.— Բանաստեղծությունը նվիրված է Օլգա Սերգեևնա Պուշկինային (ամուսնու ազգանունով՝ Պավլիշչևա):

Կազակը.— Ինչպես ցույց է տալիս ինքնագրի «Նմանողություն մալոուսականին» ենթավերնագիրը, բանաստեղծության համար աղբյուր է ծառայել ուկրաինական մի երգ:

Իշխան Ա. Մ. Գուչկովին («Թող Ապոլոնին շիմանալով».)— Պուշկինի լիցեյի դասընկերոջը՝ Գուչկովին ուղղված երեք ուղերձներից առաջինն է, գրված նրա անվանակոչության օրվա առթիվ: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակության մեջ:

Լեռա.— Պուշկինի միակ կանտատը և հազվագեղ օրիգինալ կանտատներից մեկը ռուս գրականության մեջ: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակության մեջ:

1815 (էջ 28—74)

Գյուղաֆաղաբ.— Բանաստեղծությունը, երեք, հասցեադրված է մանկության ընկեր, մոսկվացի իշխան Ն. Ի. Տրուբեցկոյին (1797—1874): Թարգմանված է որոշ կրճատումներով:

Արցիճնոսիք.— Բանաստեղծությունն առաջին անգամ հրապարակվելիս ունեցել է «լատինականից» ենթավերնագիրը, որը դրված է, ըստ երևույթին, բանաստեղծության երգիծանքը ռուսական իրականությանը վերագրելու մեղադրանքից խուսափելու նպատակով: Այս գործը Պուշկինի քաղաքացիական քնարերգության առաջին նմուշն է:

Սրիտասաբդ ղերասաեռուեռն.— Ուղերձը հասցեագրված է այն նույն դերասանուհուն, որին նվիրված է «Նատալիային» բանաստեղծությունը: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակության մեջ:

Ֆոնվիդիեի ուրվականը.— Ինչպես և Բատյուշկովի «Տեսիլ Լեթայի ափերին» և «Երգիչը սլաշանոռուսների դրույցում» երգիծական գործերը, այնպես էլ այս բանաստեղծությունը տալիս է մի շարք գրողների երգիծական բնութագրերը: Սա առանձնապես մոտ է «Տեսիլ Լեթայի ափերին» երկին, որտեղ սրբազան էլիզիոն եկողների մեջ է նաև Ֆոնվիդիեն:

Ուղերձ Գալիչին.— Գալիչ Ալեքսանդր Իվանովիչ (1793—1848), 1814—1815 թթ. ռուսերեն և լատիներեն լեզուներ է դասավանդել լիցեյում: Լիցեյականները սիրում էին նրան: Նա քաջալիբել է պատանի բանաստեղծին Երր ընտրած ասպարեզում», ինչպես հիշում է Պուշկինն իր օրագրերում: Գալիչն այն առաջավոր պրոֆեսորներից մեկն էր Պետերբուրգի համալսարանում, որոնց դեմ 1821 թվականին գործ հարուցվեց այն մեղադրանքով, թե՝ նրանց դասախոսություններն իրենցից ներկայացնում են «Անհամատության և շարժիտ ու ավերիչ կանոնների ծրագրված մի սխտեմ»: Անհաճը.— Բանաստեղծ Ս. Ս. Բորբովն է, որ անհանգ բանաստեղծություն էր գրում: Տիրույթն էր խմատուրը— Հոռոմեական բանաստեղծ Հորացիոսն է (մ. թ. ա. 1-ին դար): Բալլադ — Դեվիդի «Էհհ» բալլադը: ...և ջուլանին՝ մի կուպլետ.— Ի նկատի ունի Դեվիդի «Երեյա» բանաստեղծությունը: Սախաուին պաշելով մեռ երգիչը.— Պուշկինի լիցեյի ընկերներ Ա. Դ. Իլիևսկին և Մ. Լ. Յակովլևը:

Ուղերձ Յալիեին.— Յուդին Պավել Միխայլովիչ (1798—1852), Պուշկինի լիցեյի դասընկերը: Ալբոն.— Մեծ Բրիտանիայի բանաստեղծական անվանումը: Լիոն.— Քաղաք Ֆրանսիայում, որ փառաբանված էր իր մետաքսի ֆաբրիկաներով: Զախարով.— Պուշկինի տատիկի՝ Մարիա Ալեքսանևա Հանսերալի մերձոսկովյան կալվածքը, որտեղ 1805—1810 թթ. Պուշկինների ընտանիքն անց էր կացնում ամառը: ...Երեյի Սուշկով.— Ջեռագրում ազգանունը փոխարինված է աստղանիշով: Վերականգնված է ենթադրաբար: Մուշկովա Սոֆյա Նիկոլաևնա.— Մի աղջնակ էր, որի հետ Պուշկինը ծանոթացել էր Մոսկվայում, մինչև լիցեյ ընդունվելը, բանաստեղծի «վաղ սերը»:

Հիշողություն.— «Պուշկինի մասին գրառումներում» Ի. Ի. Պուշկինը պատմում է այն իրադարձությունների մասին, որոնք բանալի են դարձել «Պուշկինի ուղերձի համար»: Պուշկինը, Մալինովսկին և Պուշկինը խնջույք են տարբել, որին մասնակցել են նաև ուրիշ լիցեյիստներ: Հերթապահ դաստիարակը ինչ-որ արտակարգ աշխուժություն, աղմուկ, վազվզոց նկատեց: Հաղորդեց վերակացուին: Տեղնուտեղն սկսվեցին վիճաբանություն:

ներն ու փնտրութիւնը: Մենք երեքով ներկայացանք և հայտարարեցինք, որ գաւառի արած գործն է և որ՝ միայն մենք ենք մեղավոր: Այն ժամանակ զիրեկտորի պարտականութիւնները կատարող պրոֆեսոր Գառնիշիլդը լուրը հասցրեց մինիստրին: Ռազմովսկին եկավ Պետերբուրգից, մեզ դասալսանից դուրս կանչեց և արեց ձեռնարկ խիստ նկատողութիւն: Դրանով շփոթեցաւ, զործը ներկայացվեց կոնֆերենցիայի վճռահանման: Կոնֆերենցիան որոշեց հետեւյալը. 1. Առավոտյան և երեկոյան աղոթքների ժամանակ երկու շաբաթ ծնկաշոք մնալ, 2. Մեզ վերջին տեղերում նստեցնել այն սեղանի մոտ, ուր նստում էինք ըստ մեր վարքի և 3. Մեր հանցանքն ու դատավճիռը նշելով, մտցնել մեր անունները սև դրքի մեջ, որն ավարտելու ժամանակ պիտի աղոթեցուցուր ունենար: Դատավճիռ առաջին կետն ի կատար ածվեց տառացիորեն: Երկրորդը մեղմացվեց զեկապարտութեան հայեցողութեամբ... Երրորդն՝ ամենակարևորը, մնաց առանց հետևանքի» (Ի. Ի. Պուշկին Գորառումներ Պուշկինի մասին» Մ., 1956):

Արդյո՞ք ճիշդ՝ ու՞ն էս, իմ բանեղբայր.— Փորը-ինչ ձևափոխված մեղքերում է Բատյուշկովի ճկողութեամբ սարսափ բանաստեղծութիւնից: Պեղանաւ.— Գառնիշիլդը:

Բալենին.— Այս բանաստեղծութեան Պուշկինին պատկանելը վերջնականապէս զեռ չի ճշտված:

1816 (էջ 75—85)

Իշխան Պ. Ա. Վյազմսկուն ուղղված նամակից.— Նամակը, բանաստեղծութեան հետ միասին Պուշկինը գրել է 1816 թ. մարտի 27-ին, Ժուկովսկու, Ա. Ի. Տուրգենևի, Վ. Լ. Պուշկինի, Վյազմսկու, Կարամզինի և իր հոր՝ Ս. Լ. Պուշկինի լիցեյ այցելելուց երկու օր հետո: Դա հրաժեշտի արարողութիւն էր Յարսկոյի Սեւոյից Մոսկվա մեկնող Կարամզինի, Վյազմսկու և Վ. Լ. Պուշկինի պատվին: «Արգամասի» գրական միավորման նշանավոր դիմքերի հետ Պուշկինի զրույցը ամրապնդեց պատանի բանաստեղծի համակրանքը նրանց հանդեպ:

Պատուման.— Բանաստեղծութիւնն էլեգիաների ալն շարքից է, որոնք գրված են Ե. Պ. Բակունինայի նկատմամբ ունեցած զգացմունքի մղումով: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մեջ:

Նծնյալները.— Բանաստեղծութիւնը վերաբերում է 1812 թ. հայրենական պատերազմի պարտիզաններին: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մեջ:

Էլեգիա. (Վերջաճիւղ է նա, ով իր սերն իրեն)։— Բանաստեղծութիւնը պատկանում է Բակունինային նվիրված էլեգիաների շարքին: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մեջ: Փափագ.— Բակունինայան էլեգիաների շարքից է:

Էլեգիա. (Սեւ կարծում էի, թե սերը արդեն հանգել է հովեռ)։— Էլեգիան իր թեմայով և կոմպոզիցիայով պատկանում է բակունինայան էլեգիաների շարքին:

Վայելք.— Այս բանաստեղծութիւնք, հաճանաբար, վերջանում է *Բակոնի* յան էլեգիաների շարքը: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի հրկների հետմահու հրատարակութիւն մեջ:

Մորփեոսին.— Լիցեյի շրջանի «Քուն» բանաստեղծութիւն վերամշակված տարբերակն է:

Վ. Լ. Պուշկինին հղած նամակից («Քրիստոսը հարլավ...».)— Նամակը գրված է Ճարսկոյն Սելոյում հորեղորո՝ Վասիլի Լվովիչի հետ հրածելոց ութ-տասը օր հետո:

Պուշկինը «հարութիւն» հասկացութիւնն օգտագործում է իրականութիւն հրատապ իրադարձութիւնների վերաբերյալ, կրկին արտահայտելով իր «արգամասյան» համակրանքներն ու հակակրանքները: Նամակն ամբողջութեամբ մեզ չի հասել: Վասիլի Լվովիչը պատասխան նամակում որսում է իր զարմիկի սրամտութիւնները՝ «Քո ցանկութիւնները համախոս են իմին. ես անկեղծորեն ցանկանում եմ, որ աչ հանգույցյալ ոտանավորչիները հանգիստ թողնեն մեզ»:

Շիլմատով, Բորով, Խվոստով.— Հնի, ավանդական շատագովները, սրանք «Արզամաս» ընկերութիւն մեջ միավորված նոր գրական հասանքի ներկայացուցիչների համար էլպիգրամների մշտական թիրախ են հանդիսացել: Նիկոլայ Նիկոլայ Պետրովիչ.— Կեղծ կլասիցիստական օղաների և ժողովրդական ոգով սննտիմենտալ երգերի հեղինակ:

Ճավեր և հովվուհիներ (Պատկերներ).— Գրված է Ֆրանսիացի բանաստեղծ Պարնիի «Վենետիկի կերպարանալոխութիւնները» բանաստեղծութիւնի ազգեցութեամբ:

1817—19 (էջ 96—109)

Էլեգիա. («Ես ձերն եմ նորից».)— Բանաստեղծութիւնը նվիրված է առաջին բաժանումից հետո Պուշկինի՝ Լիցեյի ընկերների հետ կրկին հանդիպմանը, երբ սաները հինգ տարի անընդմեջ Լիցեյի սահմաններում մնալուց հետո, ծննդան տոնի արձակուրդներին մի շարաթով գնացել էին հաբաղատների մոտ: 1817 թ. հունվարի 1-ին Պուշկինը վերադարձավ Ճարս-Սելո:

Վ. Լ. Պուշկինին. («Դ՛նէ կա առավել թովիչ ու կայտառ».)— Այս ուղերձը Վասիլի Լվովիչի այն նամակի պատասխանն է, որտեղ նա համոզում էր եղբորորդուն՝ հուսարական գունդ ժառանգութիւն շնորհել:

Չաղախին. («Երկար չշոյեց մեզ սուտը քնքուշ».)— Առաջին անգամ տպագրվել է բավականին ազալաղված և կրճատված (զրաքննութիւն պատճառով), առանց Պուշկինի գիտութիւն: Հետո լրիվ տարբերակը տրտպագրվել է ինդոնում: Գերցենի «Պուլյարնայա զվեզդա» ամսագրում և հետո ուղերձի տողերն աստիճանաբար տեղափոխվել են Ռուսաստան:

Անհավատալիք.— Այս էլեգիան Պուշկինի ամենավաղ աթիստական ստեղծագործութիւններից է: Բանաստեղծութիւն մեջ արտահայտված այն միտքը, թե՛ «Աստվածութիւն է փնտրում իր միտքը, սիրտը չի գտնում» չորս տարի անց, բանաստեղծի հետ գրույցում արտահայտել է Պետ-

տելը. «Արտով ևս մատերիալիստ եմ, բայց միտքս ընդդիմանում է դրան»։ Այս բանը գրառել է Պուշկինն իր օրագրում։

1819 (էջ 110—115)

Գյուլը.— Այս բանաստեղծությունն, ինչպես նաև «Ազատություն» ներբողը, գրված է հավանաբար ամենից առաջ Տուրգենևի ազդեցության տակ։ Ն. Ի. Տուրգենևն ապագա դեկաբրիստների շրջանում ճորտատիրական իրավունքի ամենաբուռն հակառակորդն էր։

Ուղեքն իշխան Գուշակովի.— Բանաստեղծությունը գրված է ի պատասխան Գորչակովի այն հորդորանքին, թե պետք է լրջանալ և փոխել ծանոթների շրջանակը։

1820 (էջ 116—117)

Առ... («Ինչո՞ւ ձանձրույթը այս անժամանակ»)։— Բանաստեղծությունը գրված է Գուրզուֆում, Ե. Ն. Ռանսկայայի հիվանդության տապալուրության տակ։ 1826 թ. նոյեմբերի 1-ին Մոսկվայից մեկնելով Միխայլովսկոյե, Պուշկինն այս բանաստեղծությունը նվիրեց բարեկամ Վ. Պ. Զուբկովին, որի քենու՝ Ս. Ֆ. Պուշկինայի հետ այդ ժամանակ ուզում էր ամուսնանալ։ Այսպիսով բանաստեղծությունը վերանվիրված է վերջինիս։

«Արևը մայր մտավ անա...»։— Բանաստեղծության 17—20 տողերը բավական մոտ են հնչում Բայրոնի Չալլզ Հարոլդի «Հրաժեշտի» 10-րդ տան առաջին չորս տողերին։

1821 (էջ 118—127)

Նապոլեոն.— Գրված է Նապոլեոնի մահվան (1821 թ. մայիսի 5) առթիվ։ Մահվան լուրը Պուշկինն իմացել է միայն հուլիսի 16-ին։ Նախնական տարբերակում բանաստեղծությունը կոչվում էր «Նապոլեոնի մահը» և բաղկացած էր տասներեք տնից։ Երկու նախավերջին տունը, որոնց մեջ խոսվում է սուրբ Հեղինեի կղզում գտնվող Նապոլեոնի մասին, սկզբում գրված էին «Սովին» բանաստեղծության համար և փոխադրվել են այստեղ 1824 թվականին միայն։ 1821 թ. նոյեմբերի սկզբին Պուշկինն այդ բանաստեղծությունը կարդացել է Մ. Օռլովի տանը։ Մ. Ֆ. Օռլովը գեներալ-մայոր էր, 1812—1814 թթ. պատերազմի մասնակից։ «Արզամաս» գրական ընկերության անդամներին առաջարկում էր հրատարակել ամսագիր, որի քաղաքական բանում ուզում էր մասնակցություն ունենալ ինքը։ Բարոքության Ընկերության անդամ էր։ Մի ժամանակ ծառայում էր Քիշնևում, որտեղ նրան հաճախ էր այցելում Պուշկինը։ Կապված էր «Մոսկովսկի նաբլյուդատելի» և նրա շրջանակի հետ, գտնվում էր ոստիկանության հսկողության տակ։

Այս բանաստեղծության մեջ Նապոլեոնի կերպարին տրված են ավելի

դրական գծեր, քան Պուշկինի Նապոլեոնին նվիրված նախորդ քանաս-տեղծութիւններում:

Սվիդիգիւիւն.— Առաջին անգամ տպագրվել է առանց ստորագրութեան: Բանաստեղծութիւնը նվիրված է Պուշկինի սեփական վիճակի (աթորական էր Ռուսաստանի հարավում) և Օվիդիոսի վիճակի (Հռոմից աքսորված է եղել Սև ծովի ափը) զուգադրութեանը: Նա հռոմեական բանաստեղծի «Վըշ-տափի էլեգիաներին» հակադրում է իր «աննկուն քնարը» և «հպարտ խիղճը»:

Պշտուխովն.— Բանաստեղծութիւնն ուղղված է Ա. Լ. Դավիդովի կնո-րը՝ Ազլայա Անտոնովնա Դավիդովային: «Չափազանց հաճելի, թեթևաբարո, պճնամուլ, ասես իսկական ֆրանսուհի,— պատմում է ժամանակակիցը,— նա Կամենկայում մագնիսի նման էր, որ իրեն էր ձգում ալեքսանդրյան ժամանակի բոլոր երկաթե գործիչներին: Գլխավոր հրամանատարից մինչև ստորին ծառայողը, ամենքը ապրում և ցնծում էին Կամենկա գյուղում, և որ զխաւովորն է՝ մեռնում էին սքանչելի Ազլայայի ոտքերի տակ»: Անեսա.— Նախվ կնոջ տիպ՝ Մոլիերի «Կանանց դպրոց» կատակերգութեան մեջ:

1822 (էջ 128—132)

Սեզի երգը.— Բանաստեղծութեան սյուժեն վերցված է Կարամզինի «Ռուսական պետութեան պատմութիւն» գրքից, որտեղ շարագրված է մի առասպել Օլեգի մահվան մասին:

Հուլն աղբկան.— Բանաստեղծութիւնը նվիրված է Բայրոնի ռոմանտիկան, Կալիպսո Պոլիարոնին, որն այդ ժամանակ ապրում էր Քիշին-վում: Լեյտայի երգիչ՝ Բայրոն:

Կալանավորը.— Գրված է Քիշնի բանտը այցելելու տպավորութեան տակ: Այդ բանտում պահվում էր «գերի մեծացած մի արծիւ» Բանաս-տեղծութիւնը, որպես երգ, լայն տարածում է գտել ժողովրդի մեջ:

1823 (էջ 133—136)

Իշխանուհի Մ. Ա. Գոլիցինային.— Ակնարկում է Պուշկինի ինչ-որ բա-նաստեղծութեանը, որ երգելիս է եղել իշխանուհին (թերևս, իր երաժըշ-տութեամբ):

1824 (էջ 137—142)

«Վե՛րջ ամեն ինչի — կապ չկա մեր մեջ».— Հասցեագրված է, ըստ երևույթին, կոմսուհի Վորոնցովային:

Մովիւն.— Այս բանաստեղծութիւնը, որ Պուշկինը գրել է Օդեսայից մեկնելուց առաջ (1824 թ. հուլիսի 30-ին) սկզբում բաղկացած էր առաջին յոթ և վերջին երեք տներով: Բանաստեղծութիւնը վերամշակելիս Պուշկի-նը գրել է վեց նոր տուն՝ նպալեռնի մասին, որոնցից երկուսը հետագա-յում տեղափոխվել է Տնապոլեոնին» բանաստեղծութեան մեջ: 9—12 և 22—30 տողերի խոսում են ցարական կառավարութեան հայածանքների պատ-

ճառով Ռուսաստանից Պուշկինի փախչելու մտադրության մասին 40—50 տողերը նվիրված են Բայրոնին: 53—55 տողերը գրված են Ռուսոյի ուսմունքի ոգով՝ մարդու վրա «լուսավորության» այլասերող ազդեցության մասին:

«Օ, վաղ աղբիկ իմ, շղթայված եմ ես...».— Առաջին անգամ հրատարակվելիս բանաստեղծությունը կոչվել է՝ «Նմանողություն թուրքական երգի»: Սակայն նմանօրինակ թուրքական երգի գոյության մասին մեզ ոչինչ հայտնի չէ:

Երկրորդ օղբերձ գրաֆենիշին.— Ինչպես և առաջին ուղերձը, սա ևս ուղղված է Ա. Ս. Բիրուկովին: Երկրորդ ուղերձին առիթ է ծառայել Ա. Ս. Շիշկովին իշխան Ա. Ն. Գուլիցինի փոխարեն ժողովրդական լուսավորության միևնույն նշանակելը (1824 թ. մայիսի 15-ին: 1—8 տողերը հիշատակություն են առաջին ուղերձի մասին: 16—20 տողերում Պուշկինը վերհիշում է, թե ինչպես գրաքննիչ Կրասովսկին Օլինի «Ութնյակներ էլիզին» բանաստեղծության մեջ արգելեց «Քո շուրթերի երկնային ժպտը որսալ տողը» և ինչպես նույն մարդը թույլ շտվեց հուրինների կոչել «Աստվածային»: 35—38 տողերում խոսվում է Շիշկովի կողմից «Ռուսական խոսք սիրողների գրույց» խմբակը կազմակերպելու մասին: 37—38 տողերը վերաբերում են Դերժավինին և Եկատերինա II-ին: Ա. Ուսյը՝ իշխան Գուլիցին, Կեֆանայը Գալիչ.— Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Գալիչը, որ մեղադրվում էր աթեիզմի մեջ, զղջաց և իր ուսմունքը «սխալ ու վնասակար» ճանաչեց. դրանով հիացած Ռուսիչը և Կավենինը զղջացող Գալիչին հանդիսավոր կերպով եկեղեցի տարան, և այնտեղ քահանան նրա նշխարն աղոթքներ կարդաց և ցողեց նրան սրբազան ջրով:

1825 (էջ 143—148)

Բարեկամներես.— Սույն էպիգրամն ուղարկելով Վյազմսկուն (1825 թ. հունվարի 25-ին), Պուշկինը գրել է նամակում՝ «Ահա քեզ բանաստեղծություն, գրված Վասիլի Լվովիչի ոգով»: Վյազմսկին էպիգրամը սուպերեց «Առեկովսկի տելեգրաֆում», 1825 թ. № 3-ում, «Փռնունալային բարեկամներես» վերնագրով, որի դեմ Պուշկինը բողոքեց «Սենսին պշելայուսմա»:

Փառքի անէջ.— Վերաբերվում է կոմսուհի Ե. Կ. Վորոնցովային:

Ex ungue Leonem.— էպիգրամը գրված է «Բարեկամներես» բանաստեղծության մասին Ա. Ե. Իզմայիլովի գրախոսության առիթով: Ex ungue Leonem — լատինական առած է, որ նշանակում է՝ ճանկերից են ճանաչում առյուծին:

Պ. Ա. Օ... («Գուցե ես արդեն չեմ մնա երկար».)— Այս բանաստեղծության մեջ, որ գրված է Պ. Ա. Օսիպովայի ալբոմում, բանաստեղծը նրան հրաժեշտ է ասում, պատրաստվելով մեկնել արտասահման:

«Ինչ կյանք է եզ խաբի մի օր...».— Նվիրված է Եսայաբայ Նիկոլանևս Վուլֆին՝ տասնհինգամյա աղջկան Պ. Ա. Օսիպովայի, որ առաջին ամուսնությանը Վուլֆ ազգանունն էր կրում: Նա Տրիգորսկոյե գյուղում կալվածատիրուհի էր, և Պուշկինը մոտ էր նրա հետ մինչև իր կյանքի վերջը:

Ձմեռվա իրիկունը.— Բանաստեղծությունն ուղղված է բանաստեղծի դայտի Արինն Ռոդրիկոնովնային։

Կ... (Այն ակնթարթն եմ հիշում...)— Բանաստեղծությունն ուղղված է Պուշկինի հարեանուհի Պ. Ա. Օսիպովայի զարմուհուն՝ Աննա Պետրովնա Կեռնին։ 1825 թ. ամռանը նա հյուրընկալվում էր Տրիգորսկում։ Առաջին քառատողում բանաստեղծը հիշում է 1819 թվականին Պետերբուրգում Օլենինների տանը նրա հետ իր առաջին հանդիպումը։ Կեռնը գրի է առել, թե ինչպես է Պուշկինն իր Տրիգորսկից հեռանալու օրն այդ բանաստեղծությունը տվել իրեն։ Վնա առավոտյան եկավ և հրաժեշտի համար բերեց ինձ «Օնեգինի» երկրորդ գլխի մի օրինակ (Կեռնը սխալվում է, երկրորդ գլուխն այդ ժամանակ դեռ լույս չէր տեսել։ Հավանաբար դա եղել է «Նվգենի Օնեգինի» երկրորդ գլուխը), զրանք դեռ չկատարված մամուլներ էին, որոնց արանքում ես գտա փոստային քառածալ մի թուղթ՝ վրան բանաստեղծություն՝ «Այն ակնթարթն եմ հիշում պայծառ» և այլն, և այլն։ Երբ ես պատրաստվում էի զարդատուփի մեջ թաքցնել բանաստեղծական նվերը, նա երկար նայում էր ինձ, հետո ջղային խլեց ձեռքիցս և շէր ուզում վերադարձնել։ աղաչանք-պաղատանքով ետ ստացա ես դարձյալ, թե մտքով ի՞նչ անցավ այդ ժամանակ, ես չգիտեմ»։

1826 (էջ 149—153)

Երգեր Ստեճկա Ռազինի մասին.— Այս երգերը Պուշկինի ինքնուրույն ստեղծագործություններն են։ Պարսիկ իշխանուհուն Վուլգայի մեջ խեղդելու պատմությունը կա Ստրեյսի «Երեք հիշարժան... ճանապարհորդություն» երկի մեջ (Երրորդ ճանապարհորդություն, գլուխ 13-րդ)։ Զորավարի կողմից Ռազինի մուշտակն ու նվերներ պահանջելու պատմությունը վերջված է 18-րդ դարասկզբի «Տարեգրությունից»։ Երրորդ երգը գրված է ժողովրդական բանահյուսության հիման վրա։

Խոստովանություն.— Բանաստեղծությունը նվիրված է Պ. Ա. Օսիպովայի խորթ աղջկան՝ Ա. Ի. Օսիպովային (Բեկլեշևա)։

Մարգարե.— Սկզբնական խմբագրությամբ բանաստեղծության առաջին տողն այսպես էր՝ «Մեծ վշտից տանջված...»։ Դա ցույց է տալիս, որ բանաստեղծությունը կապված է դեկաբրիստների մահապատժի լուրն ստանալու հետ։ «120 բարեկամների, եղբայրների, ընկերների տաժանակրությունը սարսափելի է»— գրում է Պուշկինը Վյազնիսկուն 1826 թ. օգոստոսի 14-ին։

1827 (էջ 154—159)

«Հպարտ ապրեցեք, ա՛վ ափսոսյալներ».— 1827 թ. հունվարի սկզբներին, Մոսկվայում, Պուշկինն այս ուղերձը հանձնել է դեկաբրիստ Ն. Մ. Մուրավյովի կնոջը՝ Ա. Գ. Մուրավյովային, որ մեկնում էր Սիրիը՝ ամուսնու մոտ։ Այս ուղերձին իշխան Ա. Ի. Օդոևսկին պատասխանեց «Իմաստուն լարերի հնչյունները ջերմ» բանաստեղծությամբ։

«Կյանքի փափաստանում տրտմատեսիլ, անծայր...».— Պուշկինն իր ձեռքով գրել է Կարամզինի ավագ դուստր Ս. Ն. Կարամզինայի ալբոմում: «Ինչպիսիք՝ զիշեր: Ճաճեման մի ցուրտ...».— Այս բանաստեղծությունը, հավանաբար, սկիզբն է մի էպիկական ստեղծագործության:

1828 (էջ 160—170)

«Պարզև անօգուտ, պատահական».— Գրված է 1828 թ. մայիսի 26-ին, Պուշկինի ծննդյան օրը: Տպագրվելուց հետո միտրոպոլիտ Ֆիլարետը չափածո առարկություն գրեց, որին իր հերթին պատասխանեց Պուշկինը «Զվարճության կամ ձանձրության պահին» բանաստեղծությամբ:

Ջրանեղծը.— Առաջին անգամ հրատարակվելիս բանաստեղծությունն օմեմբ ժողովրդական երգ՝ ենթավերնագիրը, իսկ 1829 թ. հրատարակության մեջ՝ ժողովրդական հեքիաթ՝ ենթավերնագիրը:

«Ազոնավի մօտ ազոնավ քեեց».— 1829 թ. հրատարակված է «Շոտլանդական երգ» վերնագրով: Բանաստեղծության սյուժեի աղբյուրը շոտլանդական ժողովրդական մի բալլադ է, որ վերցված է 1803 թվականին Վալտեր Սկոտի հրատարակած «Շոտլանդական ժողովրդական երգեր» ժողովածուից:

«Քաղա՛հ դու ճոխ, քաղա՛հ քչվառ».— Գրված է Պետերբուրգից Միխայիլովսկոյի մեկնելու նախօրեին:

Պոետն ու ամբոխը.— Բանաստեղծությունն սկզբում կոչվում էր «Եռամսեմ»: Վերնագիրը փոխել է բանաստեղծը, 1836 թ.:

Իմանկար: Մտեմմունի: «Իմխտավար է, ով դարձել է...».— այս երեք բանաստեղծություններն էլ ուղղված են Ագրաֆենա Ֆյոդորովնա Զակրեսկային, որ նշանավոր է եղել իր կրթությունամբ և նախապաշարումների նկատմամբ արհամարհանքով: Բարատինսկին նրան նկարագրել է «Պարահանդես» պոեմում, իսկ Պուշկինը՝ «Եվգենի Օնեգինի» 8-րդ գլխում Նինա Վորոնսկայայի և «Հյուրեր հավաքվեցին ամառանոցում», «Մենք ամառանոցում երեկո անցկացրինք...» վիպակների Զինաիդա Վոսկայայի կերպարներում:

1829 (էջ 171—180)

Դոն.— Պուշկինը Արզումանից մեկնեց այն ժամանակ, երբ դոն ռուսական զորքերը չէին վերադարձել Ռուսաստան, և այդ պատճառով բանաստեղծը հայտնվում է Դոնի ափերին՝ որպես հաղթանակի լրաբեր:

«Ապրում էր մի աղբատ ասպետ...».— Առաջին խմբագրությամբ բանաստեղծությունն «Առասպել» էր կոչվում, որ Պուշկինը մտադիր էր տպագրության տալ Զաբաբսկի կեղծանունով: Բանաստեղծությունը կրճատված և փոփոխված խմբագրությամբ (Տասնչորս տնից՝ ութը) զետեղվեց «Պատկերներ ասպետական ժամանակներից» դրամատիկական երկի մեջ, որովհետև գրաքննությունն արգելեց նրա լրիվ և առանձին հրատարակությունը,

Համարելով այն սրբապիղծ գործ: Ե. Չարենցը թարգմանել է այս բանաստեղծության կրճատված տարբերակը, որ մեջ ենք բերում ստորև՝

Ապրում էր մի աղքատ ասպետ՝
Եվ լռակյաց, և բարի,
Տեսքով՝ գունատ ու խստադեմ,
Ոգով՝ խիզախ ու արի:

Տեսել էր նա տեսիլ մի վառ,
Մտքի համար անքնին,
Եվ տեսիլն այդ հավիտյուն, հար
Գրոշմվել էր իր սրտին:

Այդ օրվանից հոգով անխոնջ
Նա կանանց շէր նայում էլ,
Նա մինչև մահ ոչ մի կնոջ
Չկամեցավ խոսք ասել:

Պարանոցին, շալի տեղ, մի
Չոր վարդարան նա կապեց,
Եվ պողպատե քոլը դեմքի
Ոչ ոքի դեմ չբացեց:

Սիրտը լցրած սիրով անեղծ
Եվ ցնորքով այն անահ՝
A. M. D. իր արնով գրեց
Իր վահանի վրա նա:

Եվ հեռավոր Պաղեստինում
Պալադիններն ուր ուրիշ
Իրենց տիկնանց էին դիմում
Դեպի կոիվ թռչելիս.—

Lunen Coelum, Sancta Rosa
Բացականչում էր նա խենթ,
Եվ որոտի նման կոշն այս
Սփռում էր մահ ու աղետ:

Դառնալով իր ամրոցն հեռու՝
Փակ մենակյաց նա դառավ,
Միշտ անբարբառ և միշտ տխուր,
Իբրև մի խենթ, նա մեռավ:

Կովկաս. — Բանաստեղծությունը Պուշկինի՝ Կովկասում կատարած ուղե-
վորության տպավորությունների արտացոլումն է: Բնապատկերի նկարա-

գրութիւնը մոտ է «Ժառանգարհորդութիւն դեպի Արզրում» երկի 1-ին և 5-րդ գլուխների բնապատկերի նկարագրութիւնը:

Դեիբաշ.— Բանաստեղծութիւնը պատմում է մի միջադեպ, որին ականատես է եղել Պուշկինը՝ դեպի Արզրում կատարած արշավանքի ժամանակ:

Դեիբաշ.— Թուրքական հին բանակի հեծյալ գինձոր: Դեիբաշ-խենթ տաքզուխ կտրիճներին հավաքագրում էին գերազանցապէս Բոսնիայում և Ալբանիայում:

«Սըբ ջահելության տարիները և...».— Բանաստեղծութիւնն ուղղված է Կոմսուհի Ա. Յ. Զակրեակայային: Կոմսուհին, որ ծննդյան աղզանունով Տոլստայա էր, Ֆինլանդիայի գեներալ-նահանգապետի կինն էր: Նրան են նվիրված «Դիմանկար» («Իրենց բոցավառ հոգով»), «Լեռնազարդ» բանաստեղծութիւնները:

Հիշուաթյաւենեք Ցարսկայե Սելալում (Հին հիշողութիւնք ճնշված իրապես).— Սկսվում է նույն տողերով, ինչ և 1814 թ. գրված նույնանուն բանաստեղծութիւնը: Նաև այս նոր բանաստեղծութիւն մեջ հիշողութիւնները գլխավորապէս նվիրված են 1812 թ. հայրենական պատերազմին, Ցարսկոյե Սելոյով անցնող զորամասերին և ժողովրդական դիմադրական շարժմանը (Թափառող հետիոտներ): Աստվածաշնչյան պատանին.— անառակ որդին, որ ըստ աստվածաշնչյան պատումի, լքեց հայրենական տունը, բայց մի շարք տարիներ անցկացնելով արառավոր կյանքով, զղջմամբ վերադարձավ հայրական հարկի տակ: Կազուլյան երկրի շահերը.— Կոմս Պ. Ա. Ռումյանցով-Ջաղունայսկի: Նավարացի Հանգիբալ.— Ի. Ա. Հաննիբալ, գեներալ-պորուչիկ, 1770 թ. մասնակցել է Արշիպելագի արշավանքին, գլխավորել է Նավարայի գրավումը, օդ է հանել ամբողջ Թուրքական նավատորմը, որ թաքնված էր Զեմմենական ծովախորշում:

Վանը՝ Կազբեկի վրա.— «Ժառանգարհորդութիւն դեպի Արզրումի» 5-րդ գլխում նկարագրված նույն վանքն է, Ծմինդա Սամեդա հին եկեղեցին:

1830 (էջ 181—187)

Աշխատանք.— Բանաստեղծութիւնը գրված է «Եմզկին Օնեգինը» ավարտելու առթիւ, թվագրված «Բուդինո, 1830, սեպտ. 25, 3 1/4 ժամ»:

«Ստամբուլն եմ գովում գլավուրները հիմա».— Կրճատված և փոփոխված խմբագրութիւնք բանաստեղծութիւնը գետեղվել է «Ժառանգարհորդութիւն դեպի Արզրում» երկի հինգերորդ գլխում:

«Ի՛նչ է քեզ համար անունն իմ հարգի».— Գրված է 1830 թ. հունվարի 5-ին, լեհուհի գեղեցկուհի Կարոլինա Սորանսկայայի ալբոմում, ի պատասխան վերջինիս խնդրանքի, որ Պուշկինն ստորագրի իր ալբոմում: Պուշկինը նրա հետ ծանոթացել է 1821 թ. փետրվարին, Կիևում, ապա ավելի ուշ հանդիպել է Օդեսայում և Պետերբուրգում: Սորանսկայայի հանդեպ բանաստեղծի զգացմունքն են վկայում նրան ուղղված Պուշկինի երկու նամակները՝ գրված 1830 թ. փետրվարի երկուսին:

1831 (էջ 188—189)

«Եւջեան հաճախ է լիցեյը տննում».— Բանաստեղծութիւնը գրված է լիցեյի բացման տարեդարձի օրվա տոնակատարութեան առթիւ 17—24 տողերը նվիրված են մահացած վեց լիցեյականներին՝ Ն. Գ. Ռժեսկուն, Ն. Ա. Կորսակովին, Պ. Յ. Սափրասովին, Կ. Դ. Կոտնսկուն, Բարոն Ա. Ա. Դելվիգին և Ա. Ս. Եսակովին։ Պուշկինը չգիտեր յոթերորդ ընկերոջ՝ Ս. Յ. Բրոզլիտի մահվան մասին, որ վնդվել էր Իտալիայից 1821 թ. Պլեմոնտի ապստամբությանը մասնակցելու համար, զնացել էր Հունաստան և, նրա անկախության համար պայքարելով, մեռել էր։ Պուշկինի այն նախազգացումը, որ արտահայտված է 25-րդ տողում, կատարվեց. նա, իրոք, առաջինը մահացավ իր հիշատակած ընկերներից հետո։

1832 (էջ 190—192)

«Եվ մենք առաջ գնացինք, ու սարսափը սլափեց ինձ».— Երկու հատվածներն էլ («Եվ մենք առաջ գնացինք», «Այնժամ ես տեսա մի պարսիկներ») Դանթեի «Դժոխքում» տանջանքների ենթարկվող մեղավորների նկարագրության նմանողություններն են, որ զուրկ չեն որոշ արդիականությունից։ Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակության մեջ։

Կեղեցկուհի.— Բանաստեղծությունն իր ձեռքով Պուշկինը գրել է կոմսուհի Ե. Մ. Զավադովսկայայի ալբոմում։

«Ուրբատունկի աստվածն ուրախ».— Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակության մեջ։

1833 (էջ 193—194)

«Յրանսիական հանգաբաժնի պետների դատավոր...».— Երգի թակաս ուղերձ է։ Տասներկուերորդ տողը խոսում է Ռուսլոյի չափածո աֆորիզմի մասին՝ «Մի կատարյալ սոնետը մի երկար պոեմ արժե»։ 29-րդ տողն ի նկատի ունի 1820—1830 թթ. ծխախոտի գործարանի տեր Վ. Գ. Ժուկովին։ Վերջին երեք տողն ակնարկում է Պուլկոյին, որը 1829 թ. «Ռուս ժողովրդի պատմության» առաջին հատորը հրատարակելիս հայտարարեց տասներկու հատորների բաժանորդագրություն։ Մինչդեռ 1833 թ. վեցերորդ հատորով հրատարակությունը դադարեց։

«Առձակ դաշտում՝ ակնածան».— 13—14 տողերը վերցված են շատ տարածված ժողովրդական մի երգից։

1835 (էջ 195—197)

«Այցելեցի նորից...».— Բանաստեղծությունը նվիրված է Միխայիլովսկոյի գյուղին, որտեղ Պուշկինը կրկին եղել է 1835 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին։ Աքսորված Պուշկինը Միխայիլովսկոյի գյուղում ապրել է

1824 թ. օգոստոսի 9-ից մինչև 1826 թ. նեպտեմբերի 4-ը՝ Սրան են վերաբերում բանաստեղծութայն 1—3 տողերը։ 10—14 տողերը վերաբերում են Պուշկինի դայակ Արինա Ռոդիոնովնային, որ մահացել է 1828 թ. հունիսի 25-ին, Պետերբուրգում,

«Ես կարծում էի, թե մոռացել է».— Բանաստեղծությունը նվիրված է անհայտ մի աղջկա և գրված է բանաստեղծի հարսանիքից մոտավորապես մեկ ամիս առաջ։ 1835 թվականի աշնանը, Միխայլովսկոյի գյուղում, բանաստեղծությունը վերամշակվել և վերահասցեագրվել է Մ. Ի. Օսիպովային։

1836 (էջ 198—200)

Աշխարհիկ իշխանություն.— Վյաչեմսկու կարծիքով, բանաստեղծությունը «հավանաբար գրված է այն պատճառով, որ ուրբաթ օրը Կազանի վանքում զինվորները ժամապահ են կանգնում Քրիստոսի դիմածկոցի մոտ»։ Առաջին վեց տողերը ավետարանական պատումն են վերադարձրել խաչված Հիսուս Քրիստոսի մահվան մասին։

«Ես ինձ եմմար կանգնեցրի արձան անձնակերտ».— Այս բանաստեղծության բնարանը վերցված է Հորացիոսի «Մեկոմենային» ներբողից, Ալեքսանդրյան եռյասյուն.— Ալեքսանդրյան հուշակոթող, որ գրված է Ալեքսանդր Ա-ի հիշատակին, Պետերբուրգի պալատական հրապարակում, Պուշկինը «Հեռացավ Պետերբուրգից Ալեքսանդրյան հուշակոթողի բացումից 5 օր առաջ, որպեսզի շմասնակցի այդ արարողությանը՝ իր ընկերների՝ կամեր-յունկերների հետ» (Սա՝ իր օրագրից)։ Պատճառն, անշուշտ, ավելի խորն էր. Պուշկինը չէր ուզում մասնակից լինել Ալեքսանդր Ա-ի փառաբանմանը։

Պոնտեմ Եվ Հեթեմներ (էջ 201—205, 296—353)

Պուշկինն սկսեց պոեմներ գրել դեռ աշակերտական նստարանին («Արեղա», «Ֆոնտիզինի ուրվականը», «Բովա»)։ Լիցեյում Պուշկինն սկսեց «Ռուսլան և Լյուդմիլա» պոեմը, մի գործ, «որի երևան գալը.— նշում է Բելինսկին,— դարաշրջան ստեղծեց ռուս գրականության պատմության մեջ»։ Սրանից անմիջապես հետո գրված «Կովկասի գերին» պոեմում բանաստեղծը հեքիաթից դիմեց իրականությանը, Պուշկինն այդ գործի մեջ իր առջև խնդիր է դնում լայն ընդհանրացում կատարել, ստեղծել իր ժամանակի առաջավոր աղնվական մտավորականի կերպարը։ «Գերին այն ժամանակվա հերոսն է,— գրում է Բելինսկին,— Պուշկինը չէ, որ նրանց ծնել է, կամ հնարել. նա միայն առաջինն է ցույց տվել նրանց... Այդ տեսակետից «Կովկասի գերին» պատմական պոեմ է»։ Հեղափոխական ուսմանտիպի ոճը, որ ստեղծել է Պուշկինն իր այդ պոեմով, համապատասխանում էր ղեկարրիստական ապստամբության նախօրեի ռուս հասարակության առաջավոր շրջանների տրամադրություններին։ Դրանով է

րացատրվում, որ Պուշկինն ստեղծեց ևս մի շարք ողմանտիկական պոեմներ, որոնք մեծ հաջողություն ունեցան ժամանակակիցների շրջանում: Միաժամանակ նկատելի է, որ այդ ողմանտիկական պոեմներում աստիճանաբար շատանում են ռեալիզմի տարրերը: Այդ բանը երևում է իրականության պատկերման սուբյեկտիվ-իրիկական ձևից («Եվդկասի գերին»), դեպի էությունի դրամատիզացիան անցում կատարելու մեջ («Բախխիսարայի շաւրվանը», «Գնչուները»):

Երեսնական թվականներին Պուշկինն ստեղծում է խոր սոցիալական-փիլիսոփայական բովանդակությամբ պոեմներ: Սա հաստատում է հատկապես նրա վերջին պոեմը՝ «Պղնձե հեծյալը», որտեղ ամբողջ սրությամբ շրջված է անհատի և պետության պրոբլեմը:

Հասկապես իր պոեմներով է, որ Պուշկինը դաբձավ աշխարհի մեծագույն բանաստեղծներից մեկը:

Ռուսական ժողովրդական հեքիաթներ Պուշկինը լսել է դեռ մանուկ հասակից՝ իր դայակ Արինա Ռոդիոնովնայից: Մանկության տարիների հիշողությունների ազդեցության տակ, Պուշկինը լիցելում, 1815 թ. սկսել է գրել երգիծական հեքիաթ-պոեմ Բովայի մասին, որի սյուժեն գեղես Ռադիշևն էր փորձ արել գրական-գեղարվեստական մշակման ենթարկելու: Պուշկինը չափաբաժնից այդ գործը, բայց ռուսական հեքիաթային-ժողովրդական ստեղծագործության կերպարները իրենց արտացոլումը գտան «Ռուսլան և Լյուդմիլա» պոեմում:

Ժողովրդական հեքիաթներով Պուշկինը շարունակում էր հետաքրքրվել նաև իր հարավային արքայազայրում: 1822 թ. Քիշնևում Պուշկինը մշտադրվեց գրել Նոր հեքիաթ-պոեմ Բովայի մասին, որից մեզ հասել է սեպհիր սկիզբը և մի քանի ուրվագիծ: Նույն թվականին Պուշկինը մշակեց «Նիկիտա թագավորը և նրա բառասուն աղջիկները» երգիծական հեքիաթի պլանը:

1824—1826 թթ. Միխայիլուկոյե գյուղում Արինա Ռոդիոնովնայի պատմած հեքիաթները Պուշկինի առջև բացեցին ժողովրդական երեւակայության մի ամբողջ աշխարհ: Դայակի պատմած հեքիաթները մեծ տպավորություն գործեցին արգեն հասուն բանաստեղծի վրա: «Լսում եմ իմ դայակի, Տատյանայի դայակի բնօրինակի հեքիաթները,— հայտնում էր նա մի նամակում Օգեսայի իր ծանոթներից մեկին: «Գիտե՞ս արդյոք իմ զբաղմունքի մասին,— գրում էր նա եղբորը՝ Լև Սերգենիևին, 1824 թ.,— մինչև ճաշ գոթություններ եմ գրում. ճաշում եմ ուշ. ճաշից հետո գրոսնում եմ ձիով. երեկոները հեքիաթներ եմ լսում և դրանով հաստատում իմ անիծյալ դաստիարակության պակասները: Ինչ հրաշալիք են այդ հեքիաթները: Ամեն մեկը մի պոեմ է»:

Պուշկինը հենց այդ ժամանակ գրի առավ դայակի պատմածներից մի քանի հեքիաթ և նրանց ազդեցության տակ, տեսքի կազմի վրա, որպես բնարան, գրեց «Մովսիսորում կանաչ կաղնիք-ով սկսվող նշանավոր տողերի սևագրությունը: Արինա Ռոդիոնովնայի պատմած և Պուշկինի ձեռքով գրի առնված ժողովրդական յոթ հեքիաթ է հասել մեզ: Սակայն բանաստեղծը չի բավարարվել միայն մի դայակի պատմած հեքիաթներով: Նա

շրջում. էր գյուղական տոնավաճառները, շուկաներն ու օւխտավայրերը և թափառական երգիչներից ու ասացողներից լսում ու գրի էր առնում նրանց պատմած հեքիաթներն ու զրույցները:

1825 թ. ամռանը Պուշկինն ավարտեց ժողովրդական-հեքիաթային օլու-ժեի իր առաջին բանաստեղծական մշակումը՝ «Փեռացուն», որ գրված է բալլադի ձևով, բայց հեղինակը ամենայն իրավամբ անվանում է «ռոմ-կական հեքիաթ»: «Ռոմական հեքիաթի» մի այլ՝ հիանալի օրինակ է «Ջբահեղձը», գրված 1828 թ.:

Սակայն Պուշկինի հեքիաթների մեծ մասը գրված են նրա ստեղծագործական վերջին շրջանում: 1830 թ. աշնանը բանաստեղծը գրեց «Տերտերն ու իր Բալդի ծառան» հեքիաթը, Հավանական է, որ նույն թվականին է գրված նաև անավարտ «Արջուհու հեքիաթը»: Այս երկու հեքիաթներն առանձնանում են նրանով, որ ժողովրդային բովանդակության ամբողջությամբ համապատասխանում է պատումի ժողովրդական ձևը: Դայակից լսած մի հեքիաթի դրառում հիմք է դարձել «Քնած դշխուհին և յոթ քաջերը» հեքիաթի համար, որ գրված է Բուդդիստում, 1833 թ.:

«Ձկնորսի և ոսկե ձկնիկի» (1833 թ.) և «Ոսկե աքլորիկ» հեքիաթներում Պուշկինը հասավ ավելի ժողովրդայնության, քան երեսնական թվականների իբր թուր հեքիաթներում: Սա առանձնապես վկայում է «Ձկնորսի և ոսկե ձկնիկի» հեքիաթը, որ գրված է ժողովրդական ազատ ոտանավորով: Եվ պատահական չէ, որ այդ ստեղծագործությունը կարճ ժամանակում արագ տարածվեց ժողովրդի մեջ: Պուշկինի հեքիաթների ժողովրդայնությունը ոչ միայն նրանց հրաշալի լեզվի շնորհիվ է, այլև՝ որ նա կարողացել է նրանցում արտահայտել ժողովրդական մտածողություն: Թագավորների, ազնվականների ու հոգեւորականության նկատմամբ արտահայտած հեգնական վերաբերմունքով Պուշկինի հեքիաթները որոշակի հակազդվում էին իր ժամանակի պաշտոնական ժողովրդայնության գաղափարախոսությանը: Մարքսիմ Գորկին ճշտ է նշել, որ Պուշկինը «իր տաղանդի փայլով զարդարել է ժողովրդական երգն ու հեքիաթը, բայց անփոփոխ է թաղել նրանց իմաստն ու ուժը: Վերցրեք «Տերտերն ու իր Բալդի ծառան», «Ոսկե աքլորիկը», «Սալթան Թագավորը» և այլ հեքիաթներ. այդ բոլոր գործերում Պուշկինը չի թաքցրել ժողովրդական, բացասական վերաբերմունքը տերերների ու թագավորների նկատմամբ, այլ, ընդհակառակը, առավել ցայտուն է ընդգծել այն»:

«ԿՈՎԿԱՍԻ ԳԵՐԻՆ» (Էջ 201—223)

Պուշկինն այս պոեմն սկսել է Ղրիմում, ավարտել է Կամենկայում, 1821 թ. փետրվարի 23-ին: Լույս է տեսել 1822 թ., բաղմամբիվ գրաքննչական ազավազումներով: Պոեմը մեծ հաջողություն ունեցավ:

Հրատարակվելուց չորս ամիս հետո պարուսույց Դիդլոն բեմագրեց «Կովկասի գերին կամ հարսնացուի ուրվականը» բալետը (երաժշտությունը՝ Կ. Կավոսի): 1859 թ. լույս տեսավ դեռևս Պուշկինի կենդանության օրոք

սկսված և 40-ական թթ. ավարտված Ա. Ալլարեի «Կովկասի գերին» օպերան: Կան պոեմի գրամատիկական բեմադրման մի քանի փորձեր: Սովետական շրջանում բեմադրվել է Բ. Վ. Ասաֆևի «Կովկասի գերին» բալետը:

«ԳԱՔՐԻՆԱԿԱՆ» (էջ 224—241)

Պուշկինը պոեմը գրել է Փիշնևում 1821 թ. ապրիլին, այսինքն՝ զատկի նախօրեին և զատկի օրերին. այս հանգամանքը տալիս էր պոեմին հատկապես դեմոնստրատիվ և մարտնչող հակահեղեղեցական բնույթ:

Պոեմը համակրանքով ընդունվեց ղեկարրիստական շրջաններում: 1826 թ. մարտի 8-ին, այսինքն՝ ղեկարրիստների գործի քննության ամենաեռուն ժամանակաշրջանում, ժանդարմական գեներալ Բիրիկովը Պուշկինի մասին Բենկենդորֆին ուղղած զեկուցագրի մեջ «Գարրիելականը» անվանում է «ապստամբական ոտանավոր», որը «ծաղրի վտանգավոր ու ննչգ զենքով հարձակվելով կրոնի՝ այդ սանձի՝ սրբության վրա, մի բան, որ «անհրաժեշտ է բոլոր ժողովուրդներին և, առանձնապես, ռուսներին», «խռովության բոցն է տարածում հասարակության բոլոր դասակարգերի մեջ»: Սակայն Բիրիկովի զեկուցագրին այն ժամանակ ընթացք չտրվեց: Մինչդեռ պոեմը ձեռագիր արտագրություններով ավելի ու ավելի էր տարածվում: 1828 թ. ոմն շտաբս-կապիտան Միտկովի ճորտերը գիմում են ուղարկում Պետերբուրգի միտրոպոլիտին՝ զանգատվելով, թե պարոնը իրենց առաջ կարգաց «Գարրիելականը»: Այս անգամ մատուցյալն ընթացք տրվեց, և ստեղծվեց հատուկ գործ՝ «պաշտոնաթող շտաբսկապիտան Միտկովի կողմից «Գարրիելական» ոտանավորի ձեռագիրը կարդալու միջոցով իր ճորտ պյուղեղներին քրիստոնեական կրոնի հասկացողություններում այլասերելու մասին»: Նիկոլայ I-ի կարգադրությամբ գործը հանձնվեց հատուկ հանձնաժողովի քննարկմանը և վարվում էր թագավորի անմիջական հրահրությամբ: Պուշկինը երկու անգամ հարցաքննության է կանչվել Պետերբուրգի զինվորական գեներալ-նահանգապետի մոտ: Բանաստեղծը չէր ընդունում, որ ինքն է պոեմի հեղինակը, ասելով, թե ինքը «Գարրիելականը» կարդացել է դեռևս կիցելում 1815—1816 թթ., երբ այն «ձեռքի-ձեռք էր անցնում Հուսարական զնդի սպաների մեջ», և հենց այն ժամանակ էլ ինքն արտագրել է պոեմը, բայց հետագայում այրել է իր արտագրածը: «Գարրիելականի» առթիվ ստեղծված գործը կարող էր ունենալ չափազանց ծանր հետևանք, որի մասին ակնարկում էր Պուշկինը Վյազմսկուն գրած նամակում (1828 թ.) «Դու ինձ կանչում ես Պենզա, բայց մեկ էլ տեսար մեկնեցի ավելի հեռու՝ ուղիղ, ուղիղ դեպի արևելք: Վզիս է փաթաթվել շատ հիմար մի կատակ: Կառավարությանն է հասել, վերջապես, «Գարրիելականը», այն ինձ են վերագրում, մատնել են ինձ...»: Այդ տրամադրությունն է արտահայտում 1828 թ. գրած «Նախազգացում» բանաստեղծությունը, որն սկսվում է հետևյալ տողերով՝ «Նորից ամպերը իմ գլխին հավաքվեցին լուռ ու խեթ»: Նիկոլայ I-ը չբավարարվեց հարցաքննության ժամանակ Պուշկինի տված բացատրություններով և ուղղակի պահանջեց, որ նա հայտնի պոեմի հեղինակի անունը: Պուշկինն ստիպված եղավ նամակ գրել թագավորին: Այդ նամակի բովանդակությունը մենք չգի-

տենք, սակայն նամակն աստնալուց հետո թագաժորը կարգադրել էր գործը կարճել:

«Գարրիբուականի» ինքնագիրը մեզ չի հասել: Պոեմի ձեռագիր արտագրույունները զերծ չեն տարբեր թերութիւններից:

Առաջին անգամ պոեմը (ոչ կատարյալ արտագրութիւնից) հրատարակել է Ն. Պ. Օգարյովը 1861 թ. Լոնդոնում: Ռուսաստանում «Գարրիբուականը» (մեծ կրճատումներով) լույս է տեսել միայն 1908 թ. Պուշկինի երկերի լրիվ ժողովածուի մեջ՝ Ս. Ա. Վենգերովի խմբագրութեամբ: Պոեմը լրիվ վիճակում տպագրվել է միայն Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ հեղափոխութիւնից հետո:

«ՐԱԽՁԻՍԱՐԱՅԻ ՇԱՏՐՎԱՆԸ» (էջ 242—258)

Պոեմն սկսված է 1821 թ. և ավարտված է 1823 թ. աշնանը: Պոեմի սյուժեի հիմքում ընկած է Ղրիմի խան Քերիմ-Գիրեյի կողմից լեհ իշխանուհի Մարիա Պատոցկայային առեանգելու մասին եղած լեզենդը: Սկզբում պոեմը կոչվում էր «Հարեմ», հետո հեղինակն այն վերանվանեց «Բախլիսարայի շատրվանը»: Առաջին անգամ հրատարակվել է Մոսկովում 1824 թ. մարտին առանձին գրքով:

Պոեմի հետ միասին, որպես առաջարան, հրատարակվեց Պ. Ա. Վյուգեմսկու հոդվածը՝ «Զրույց հրատարակչի և Վիրորգյան թաղի կամ Վասիլևյան կղզու կլասիկի միջև» խորագրով: Հոդվածը և պոեմը կատաղի բանավեճի առարկա դարձան, մի բանավեճ, որ արտացոլում էր կլասիցիզմի պաշտպանների դեմ ռոմանտիկների մղած պայքարը 20-ական թթ. սկզբին:

Պուշկինի կենդանութեան օրոք «Բախլիսարայի շատրվանը» լույս տեսավ ևս երկու առանձին հրատարակութեամբ (1827 և 1830 թթ.) և զետեղվեց 1835 թ. հրատարակված՝ հեղինակի «Պոեմներ ու վիպակներ» ժողովածուի I հատորի մեջ:

1825 թ. Ա. Շախովսկոյը ձեռագրից Պուշկինի պոեմը՝ վերածելով այն «Ռոմանտիկական չափածո ողբերգութեան»՝ երգերով, խմբերգերով, պարերով, մելոդրամայով և ճակատամարտով՝ «Քերիմ-Գիրեյ — Ղրիմի խան» խորագրով: Այդ ողբերգութեան երաժշտութիւնը գրեց Կ. Ա. Կապլոսը: Սովիտական շրջանում Բ. Վ. Ասաֆըր ստեղծեց «Բախլիսարայի շատրվանը» բալետը:

Առաջին անգամ հայերեն (գրաբար) թարգմանել է Մկրտիչ էմինը՝ 1820—30-ական թթ.: Զեռագիրը չի հայտնաբերված:

«ԳՆՁՈՒՆԵՐԸ» (էջ 259—280)

Պոեմն սկսված է Օդեսայում 1824 թ. հունվարին և ավարտված է Միխայիլովսկոյե գյուղում նույն թվի հոկտեմբերի 10-ին:

Պոեմի կերպարները և նույնիսկ որոշ չափով նրա սյուժեն վերցված են կյանքի իրական տպավորութիւններից: Բանաստեղծի եղբայր

Ղ. Ս. Պուշկինը «Կենսագրական տեղեկություններ»-ում Ա. Ս. Պուշկինի մասին մեջ է բերում նրա քիշնեյան ժամանակաշրջանի կյանքից մի միջադեպ. «Մի անգամ Պուշկինն անհայտացավ և շերտաց մի քանի օր։ Այդ օրերին նա թափառում էր գնդակների խմբի հետ, և դա հետագայում ծնեց «Գնդակները» պոեմը։ Ինքը Պուշկինը խոսում է այդ մասին «Գնդակներին» վերջերգում. «Հաճախ նրանց ծուլ խմբին միանում, թափառում էի դաշտերում կանաչ...» և այլն։ Հենց նույն քանի մասին է խոսում Պուշկինը «Ծվգինի Օնեգինի» VIII գլխում և 1830 թ. գրած «Գնդակներ» բանաստեղծության մեջ։

Սեր գնդի բերանով Պուշկինը պատմում է «աքսորական սուրբ ծերունու», այսինքն՝ հին հռոմեական բանաստեղծ Օվիդիոսի մասին եղած ավանդությունը, մի բանաստեղծի, որի «ճակատագրի» հետ նա հաճախ էր համեմատում իր սեփական վիճակը։ «Զեմֆիրայի երգը» հանդիսանում է «Ալքիրի ինձ, խորովի՛ր ինձ» մոլորական ժողովրդական երգի վերամշակումը։ Այդ երգը նա շատ անգամ էր լսել, և նրա խնդիրքով կատարվել էր երգի նոտագրությունը։ Պուշկինը նոտաներն ուղարկել էր Վյադեմսկուն։ Նոտաները «Զեմֆիրայի երգի» տեքստի հետ միասին հրապարակվեցին «Մոսկվայի տեղեգրաֆ»-ում 1825 թ.։

«Գնդակներ» ավարտելու օրը Պուշկինը հայտնում է Վյադեմսկուն. «Ե ղեպ բանաստեղծությունների մասին. այսօր վեճարարք — «Գնդակները» պոեմը։ Զգիտեմ ի՞նչ ասեմ նրա մասին։ Նա առայժմ զգվեցրել է ինձ» (1824 թ. հոկտեմբերի 8-ին կամ 10-ին գրած նամակից)։ Նույն օրը նա Ի. Ի. Պուշլինի ձեռքով Ռիլենին ուղարկեց պոեմից մի հատված (սկիզբը), որը տպագրվեց «Պուլյաբնայա զվեզդա» ամսանախում 1825 թ.։ Սակայն Պուշկինը չէր շտապում տպագրել պոեմն ամբողջությամբ, երեկ համարելով դեռևս ոչ լիովին ավարտված գործ։

Զեապգրի վիճակում ձեռքից-ձեռք անցնող պոեմը, որ տպագրված էր աղանդական պաթոնով և այն ժամանակվա հասարակական-քաղաքական կարգի նկատմամբ խոր ատելությամբ, մեծ հաջողություն ուներ ղեկարգիստների շրջանում։ «Գնդակները» պոեմից բոլորի խելքը գնում է,— գրում էր Ռիլենը Պուշկինին 1825 թ. մարտի 25-ի նամակում։

1825 թ. դեկտեմբերի 14-ից հետո ստեղծված իրադրությունը, ըստ երևույթին, ստիպեց Պուշկինին հետաձգել «Գնդակներին» տպագրությունը, և պոեմն առանձին գրքով լույս տեսավ 1827 թ. (առանց հեղինակի անվան)։

«Գնդակներ» պոեմի երկրորդ հրատարակությունը լույս տեսավ 1835 թ. (պոեմը զետեղվեց հեղինակի «Պոեմներ և վիպակներ» ժողովածուի II հատորի մեջ)։

«Գնդակներ» պոեմը շատ անգամ է բնագրով և դրամատիկական երկի ձևով և ձայնագրվել է մի քանի անգամ։ Ամենից նշանակալիցը Ս. Ռախմանյոնովի «Ալեքո» օպերան է։

«ՊԵՏԵԾ ԶԵՄՏԱԼԸ» (էջ 281—295)

Գրված է 1833 թ. հոկտեմբերին Բուդինոյում։ Վերադառնալով Պեյ անբորոգ, Պուշկինը պայմանավորվեց գրավաճառ Ա. Ֆ. Մմիրդինի հետ

պոեմը հրատարակելու մասին: Սակայն պոեմը տպագրել չհաջողվեց, որովհետև Նիկոլայ I-ը, որն իր վրա էր վերցրեց Պուշկինի երկերի գրաքննությունը, հեղինակից պահանջեց փոփոխություններ կատարել: Պուշկինը սկզբում փորձեց թագավորի պահանջներին համապատասխան մի քանի ուղղում մտցնել «Պղնձե հեծյալի» տեքստի մեջ, բայց հետո իր այդ մտադրությունից վերջնականապես հրաժարվեց:

Պուշկինի կենդանության օրով տպագրվել է միայն պոեմի ներածության մի կտորը՝ «Պետերբուրգ: Հատված պոեմից» խորագրով: Միայն Պուշկինի մահից հետո «Պղնձե հեծյալը» տպագրվեց ամբողջությամբ, գրաքննական բազմաթիվ փոփոխություններով («Սովրեմեննիկ», 1837 թ., հ. V, № 1): Այնուհետև պոեմը զետեղվեց Պուշկինի երկերի առաջին երկու ժողովածուների մեջ (հետմահու, 1841 թ. և Պ. Վ. Անենկովի 1855 թ. հրատարակություններում): Պոեմի իսկական տեքստը վերականգնել է աստիճանաբար և առաջին անգամ ամբողջությամբ հրապարակվել է միայն Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո, 1919 թվականին:

«ՏԵՐՏԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱՆԻ ԵԱՌԱՅԻ ՀԵՔԻԱԹՐ» (էջ 296—303)

Սկսված է 1830 թ. ամառը և ավարտված է սեպտեմբերի 13-ին: Պուշկինի հեքիաթը մոտ է այն ժողովրդական հեքիաթին, որ քանաստեղծը գրի է առել Արինա Ռոդոնովնայի խոսքերից: Պուշկինը ծաղրել է գյուղական քահանայի ազահոթյունն ու տխմարությունը, անցնելով խելոք ու ճարպիկ աշխատավոր գյուղացու կողմը: Հեղինակի կենդանության օրով հեքիաթը լույս չի տեսել և հրապարակվել է միայն 1840 թ. Վ. Ա. Ժուկովսկու կողմից («Սին օտեչեստվա», հատոր II, գիրք I, մարտ): Գրաքննական նկատառումներով փոխվել են «տերտերը»՝ «վաճառականով», իրիցկինը՝ «տանտիկինով»: Պուշկինի հեքիաթի իսկական բնագիրը տպագրվեց 1882 թ.:

Թարգմ. Աթ. Խնկոյան, «Հասկեր» մանկական ամսագիր, № 11, Թիֆլիս, 1908 թ.:

«ՀԵՔԻԱԹ ՋԿՆՈՐՄԻ ՈՒ ՋԿԱՆ ՄԱՍԻՆ» (էջ 304—309)

Գրված է Բուդդիստում 1833 թ. (ավարտված է հոկտեմբերի 14-ին): Առաջին անգամ հրապարակվել է 1835 թ. («Բիբլիոտեկա իլլյա շտենիա», հ. I):

Հեքիաթը հայերեն թարգմանվել է մի քանի անգամ: Լավագույնը Ղազարոս Աղայանի փոխադրությունն է (1884 թ., Թիֆլիս, «Աղբյուր» մանկական ամսագրի հրատարակություն):

«ՀԵՔԻԱԹ ՍԱԼԹԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՄԱՍԻՆ» (էջ 310—337)

Սալթան թագավորի հեքիաթի սյուժեն վաղուց էր գրավել Պուշկինի սուլդարությունը: Բանաստեղծը հեքիաթը գրի էր առել դեռևս 1822 թ.

Քիշնևում, երկրորդ անգամ՝ գրի է առել այն իր պայակի պատմածից 1824 թ., Միխայլովսկոյե գյուղում: 1828 թ. նա սկսեց Հեքիաթը մշակել, չափածովով գրեց Հեքիաթի սկզբի տասնչորս տողը և շարունակությունը շարադրեց արձակ ձևով: Սակայն այնուհետև Պուշկինի աշխատանքն ընդհատվեց: Հեքիաթի գրական մշակման աշխատանքը վերսկսվեց և ավարտվեց 1831 թ. ամռանը: Հեքիաթը ղետեղվեց Պուշկինի բանաստեղծությունների երրորդ գրքում, որը լույս տեսավ 1832 թ.: Այդ հրատարակության ձեռագիր օրինակի մեջ, որը ներկայացված էր Նիկոլայ 1-ին գրաքննչական գիտողությունների համար, ցարը, չհավանելով, ընդգծել էր 48—49-րդ տողերը, որոնցից առաջինը ուղղեց Պ. Ա. Պլետնյովը («Զթողնելով գործը վաղվան»-ի փոխարեն գրելով «Բի խոստումը կատարելով»): Հեքիաթի մեջ, ցարի կողմից նայելուց հետո, Պուշկինը կատարեց մի քանի լրացուցիչ փոփոխություններ:

Այդ Հեքիաթի սյուժեի հիման վրա օպերա գրեց Ն. Ա. Ռիմսկի-Կորսակովը:

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բանաստեղծություններ

1813

Նատալիային — թարգմ. Վ. Դավթյան	9

1814

Ոտանավոր գրող բարեկամիս թարգմ. Ն. Զարյան	9
Օսգար — թարգմ. Վ. Դավթյան	12
Քրոջս — թարգմ. Վ. Դավթյան	14
Կազակը — թարգմ. Ս. Վանունի	18
Իշխան Ա. Մ. Գորշակովին — թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան	20
Փորձառություն — թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան	21
Երանություն — թարգմ. Հ. Սահյան	22
Ռոմանո — թարգմ. Հովհ. Թումանյան	23
Լեզա — թարգմ. Հ. Զարյան	25

1815

Գյուղացադաբը — թարգմ. Ս. Վանունի	28
Դավանանքություն — թարգմ. Հ. Սահյան	38
Լիցինիոսին — թարգմ. Վ. Դավթյան	41
Անրշողը — թարգմ. Աղավնի	43
Նրան — թարգմ. Վ. Դավթյան	46
Երիտասարդ դերասանուհուն — թարգմ. Աղավնի	46
Յոնվիդիների ուրվականը — թարգմ. Մ. Խերանյան	48
Ջուրն ու գինին — թարգմ. Գ. Էմին	57
Անակրեոնի շիրիմը — թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան	57
Ուղերձ Գալիլին — թարգմ. Ռ. Դավթյան	59
Ուղերձ Յուդիին — թարգմ. Ռ. Դավթյան	63
Հիշողություն — թարգմ. Ռ. Դավթյան	69
Բալենին — թարգմ. Ռ. Դավթյան	70
Ծերունին — թարգմ. Ա. Թարյան	74

Իշխան Պ. Ա. Վյազեմսկուն ուղղված նամակից — թարգմ. Հ. Սահյան	75
Պատուհան — թարգմ. Հ. Սահյան	75
Ժուկովսկուն — թարգմ. Հ. Սահյան	76
Ծշմարտութիւն — թարգմ. Հ. Սահյան	80
Հեծյալները — թարգմ. Հ. Սահյան	80
էլեգիա (Երջանի՛կ է նա, ով իր սերն իրեն) — թարգմ. Վ. Դավթյան	83
Փափազ — թարգմ. Աղապենի	83
էլեգիա (Ես կարծում էի, թե սերը արդեն...) — թարգմ. Վ. Դավթյան	84
Վայելք — թարգմ. Ն. Զարյան	85
Երգիչը — թարգմ. Ռ. Դավթյան	86
Մորփեոսին — թարգմ. Ռ. Դավթյան	86
Բարեկամներին — թարգմ. Ռ. Դավթյան	87
Վ. Լ. Պուշկինին հղած նամակից — թարգմ. Ռ. Դավթյան	87
Ծավնը և հովվուհին (Պատկերներ) — թարգմ. Ռ. Դավթյան	88

1817—18

էլեգիա (Ես ձերն հմ նորից...) — թարգմ. Վ. Դավթյան	96
Դեղվգին — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	97
Վ. Է. Պուշկինին — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	98
Իլիւսկու ալբոմում — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	98
Նկուղ — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	99
«Անտիպոլան ու Մարֆուշան ժամից զալիս...» — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	100
Ազատութիւն — թարգմ. Ն. Զարյան	101
Ն. Յա. Պլյուսկովային — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	104
«Ես լսել էի, թե աշխարհն անհուն...» — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	104
Հերթներ — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	105
Զառհանին — թարգմ. Ն. Զարյան	106
Անհավատութիւն — թարգմ. Ռ. Դավթյան	107

1819

Գլուղը — թարգմ. Ն. Զարյան	110
Հազիրթաշարսը — թարգմ. Ս. Վառնեի	111
Վերածնունդ — թարգմ. Ա. Մատուշյան	113
Ուղերձ իշխան Գորչակովին — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	114

1820

Ջաղապետի պորտրետին — թարգմ. Վ. Դավթյան	116
Առ... (Ինչու ձանձրույթը այս անժամանակ...) — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	116
«Արևը մայր մտավ ահա, և հանդարտ...» — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	116

1821

Նապոլեոն — թարգմ. Ս. Վահունի	118
«Ապրել եմ բոլոր իմ բաղձանքները» — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	121
Օվիդիոսին — թարգմ. Մ. Խեռանյան	122
Նշաններ — թարգմ. Հ. Զարյան	125
Պլուտինոն — թարգմ. Ռ. Դավթյան	125
«Ես վերապրեցի ցանկություններն իմ...» — թարգմ. Ա. Քարյան	127

1822

Օլեգի երգը — թարգմ. Հովհ. Թումանյան	128
Հուլյն աղջկան — թարգմ. Ա. Լուսենց	131
Կալանավորը — թարգմ. Գ. Սարյան	132

1823

Թռչնակը — թարգմ. Ս. Վահունի	133
«Ո՛վ ձեզ կանգնեցրեց...» — թարգմ. Ս. Վահունի	133
«Քե պատանու նման հույսով...» — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	134
Դեր — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	134
Կյանքի սալակը — թարգմ. Ա. Մատուրյան	135
Իշխանուհի Մ. Ա. Գուլիցինային — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	136
Գիշեր — թարգմ. Ա. Քարյան	136

1824

«Վե՛րջ ս:մեն ինչի...» — թարգմ. Վ. Դավթյան	137
Մովին — թարգմ. Ն. Զարյան	137
«Օ, վարդ-աղջիկ իմ...» — թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	139
«Գիշերվա հովն է...» — թարգմ. Խ. Հրաչյան	140
Երկրորդ ուղերձ գրաքննիչին — թարգմ. Ա. Լուսենց	141

1825

Բարեկամներին — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	143
Փառքի տենչ — թարգմ. Ն. Զարյան	143

Ex ungue Leonem — Թարգմ. Ն. Զարենց	144
Պ. Ա. Օ. ... (Օսիպովային) — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	144
«Թե կյանքը քեզ խաբի մի օր...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	145
Շարժում — Թարգմ. Գ. Էմին	145
Կենդանի է դեռ — Թարգմ. Կ. Էմին	146
Ձմեռով իրիկունը — Թարգմ. Հովն. Թումանյան	146
Կ... — Թարգմ. Ռ. Դավոյան	147

1826

Երգեր Ստենկա Ռազինի մասին — Թարգմ. Ն. Զարյան	149
Խոստովանություն — Թարգմ. Ն. Զարյան	151
Մարգարե — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	152
Ոսկին ու սուրը — Թարգմ. Ա. Թարյան	153

1827

«Հպարտ ալյրեցեք, ո՛վ աքսորյալներ...» — Թարգմ. Գ. Դեմիրյան	154
«Կյանքի տափաստանում...» — Թարգմ. Հ. Զարյան	154
Ինչպիսի՞ գիշեր... — Թարգմ. Ա. Լուսենց	155
Պոետ — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	156
«Այնտեղ, որտեղ իշխում է...» — Թարգմ. Հր. Հովնանիսյան	157
«Գեղեցիկ են բոյարական ախոռները...» — Թարգմ. Ա. Լուսենց	158
«Երջանիկ է տոհմիկների շրջապատում...» Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	159

1828

«Պարզե անօգուտ, պատահական...» — Թարգմ. Ա. Լուսենց	160
Ջրահեղձը — Թարգմ. Հովն. Թումանյան	160
«Հա՛նգ—զրնգո՛ւն ընկերուհի...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	163
«Ազգավի մոտ ազոավ թեց...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	164
«Քաղա՛ք դու ճոխ, քաղա՛ք քշվառ...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	165
Մաղիկ — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	165
Պոետն ու ամբոխը — Թարգմ. Ն. Զարյան	166
Դիմանկար — Թարգմ. Ռ. Դավոյան	168
Մտերմուհի — Թարգմ. Ռ. Դավոյան	168
«Բայտավոր է, ով դարձել է...» — Թարգմ. Ռ. Դավոյան	169
«Շատրվանների ու ցողաթաթախ...» — Թարգմ. Ռ. Դավոյան	169

1829

Դոն — Թարգմ. Ն. Զարյան	171
«Ապրում էր մի աղքատ ասպետ...» — Թարգմ. Ս. Վանունի	172
«Սիրելի եմ Ձեզ, և գուցե...» — Թարգմ. Հ. Զարյան	174
Կովկաս — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	174

Դելիրաշ — թարգմ. Պ. Սևակ	175
«Երբ ջահելության տարիները ք...» — թարգմ. Ն. Զարյան	176
Հիշողություններ Ցարսկոյե Սելոյում (Հին Հիշողությամբ ճնշված իրապես) — թարգմ. Ռ. Դավթյան	176
«Թե աղմկոտ փողոցներով եմ անցնում...» — թարգմ. Ռ. Դավթյան	178
Վանքը՝ Կազբեկի վրա — թարգմ. Ռ. Դավթյան	180

1830

Աշխատանք — թարգմ. Ն. Զարենց	181
«Կարմրաթշիկ իմ քննադատ...» — թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան	181
«Ստամբուլն են գովում գյավուրները հիմա...» — թարգմ. Պ. Սևակ	182
«Ի՞նչ է քեզ համար անունն իմ հարգի...» — թարգմ. Ռ. Դավթյան	184
Չարքերը — թարգմ. Ռ. Դավթյան	186
Հմայախոսություն թարգմ. Ռ. Դավթյան	186
«Ես այստեղ եմ, ինեզի՛լյա...» — թարգմ. Ա. Թարյան	187

1831

«Ինչքան հաճախ է լիցեյը տոնում...» — թարգմ. Ն. Զարյան	188
«Ո՛ր, ինձ համար թանկ չես...» — թարգմ. Ռ. Դավթյան	189

1832

«Եվ մենք առաջ գնացինք...» — թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	190
Գեղեցկուհի — թարգմ. Ն. Զարյան	191
«Որթատունկի առավաժն ուրախ...» — թարգմ. Ն. Զարենց	192

1833

«Ձրանսիական հանգաթուխ պոետների դասավոր...» — թարգմ. Պ. Սևակ	193
«Արձակ դաշտում՝ ալեծածան...» — թարգմ. Վ. Դավթյան	194

1835

«Այցեւեցի նորից...» — թարգմ. Վ. Դավթյան	195
«Ես կարծում էի, թե մոռացել է...» — թարգմ. Վ. Դավթյան	197

1836

Աշխարհիկ իշխանություն — թարգմ. Ն. Զարյան	198
«Աֆոնսն է ահա նստում նովյզին...» — թարգմ. Պ. Սևակ	199
«Ես ի՞նձ համար կանգնեցրի արձան անձեռակերտ...» — թարգմ. Ն. Զարյան	200

Պոեմներ

Կովկասի գերին — թարգմ. Գ. Սարյան	.	.	.	.
Գաբրիելական — թարգմ. Մ. Խերանյան	.	.	.	.
Բախլիսարալի շատրվանը — թարգմ. Ս. Վահունի	.	.	.	.
Գնչունեք — թարգմ. Ռ. Դավոյան	,	.	.	.
Պղնձե հեծյալը — թարգմ. Ռ. Դավոյան	,	.	.	.

Հեփաքներ

Տերտերի և Նրա Թալգի ժառանգի հեթաթը — թարգմ. Ար. Խնկոյան	.
Հեթաթ ձկնորսի ու ձկան մասին — թարգմ. Յու. Սահակյան	.
Հեթաթ Սալթան Թազավորի մասին — թարգմ. Ա. Լուսենց	,
Քնած զշուռու և յոթ ցաղերի հեթաթը — թարգմ. Ար. Խնկոյան	.

Արձակ

Կապիտանի պղջիկը — թարգմ. Ս. Ասֆիսյան	.	.	.
Ճանապարհորդություն դեպի Արզրում — թարգմ. Մ. Գևորգյան	.	.	.
Մանրագրություններ	.	.	.

Ալեքսանդր Սերգեևիչ Պուշկին

ՀՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

Александр Сергеевич Пушкин

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(На армянском языке)

Издательство «Советакан грох»

Ереван, 1985

Խմբագիր՝ Է. Ռ. Թառունյան

Նկարիչ՝ Ռ. Ս. Զուլեպյան

Գեղ. խմբագիր՝ Վ. Ա. Հաբուրյունյան

Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Է. Ճաննապանյան

Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ս. Մ. Բուլարյան

ИБ № 6172

Հանձնված է շարվածքի՝ 30.11.84: Ստորագրված է տպագրության՝ 12.05.85: Ֆորմատ՝ $84 \times 108^{1/32}$: Թուղթ՝ տպագր. № 1: Տառատեսակ՝ «Գրքի սովորական»: Տպագրություն՝ բարձր՝ 29,82 պայմ. տպ. մամ., 30,13 պայմ. ներկ. թերթ., 25,9 հրատ. մամ.: Պատվեր՝ 2874: Տպաքանակ՝ 50 000: Գինը՝ 2 ռ. 50 կոպ.:

«Սովետական գրող» հրատարակչություն, Օրևան—9, Տերյան 91:

Издательство «Советакан грох», Ереван-9, ул. Теряна, 91.

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի Հակոբ Մեղապարտի անվան պոլիգրաֆկոմբինատ, Երևան—9, Տերյան 91:

Полиграфкомбинат им. Акопа Мегاپарта Госкомитета по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Арм. ССР, Ереван-9, ул. Теряна, 91.